BIJDRAGEN EN MEDEDEELINGEN

VAN HET

HISTORISCH GENOOTSCHAP

(GEVESTIGD TE UTRECHT).



DRIE EN TWINTIGSTE DEEL.



AMSTERDAM,
JOHANNES MÜLLER.
1902.

INHOUD.

VERSLAG VAN HET BESTUUR

OVER HET DIENSTJAAR 1901.

Belangrijker dan ooit te voren waren ditmaal de veranderingen, in het personeel van ons Bestuur gekomen: niet minder dan vier onzer leden hebben ons in het afgeloopen jaar verlaten. Reeds in het begin van het jaar deelde prof. Van Veen ons mede, dat hij uit onzen kring ging scheiden. Niet geheel onverwacht kwam ons dit besluit: de veelvuldige bezigheden, die ook buiten het eigenlijke ambtswerk op den tijd van dezen hoogleeraar beslag leggen, maakten het hem inderdaad reeds lang moeilijk, ook nog aan de zorgen, die het lidmaatschap van ons Bestuur medebrengt, het hoofd te bieden. Wij moesten dus zijn besluit billijken, maar wij deden dit met leedwezen: immers de aangename persoonlijkheid van den heer Van Veen had ons zijn gezelschap, al was hij slechts enkele jaren in ons midden geweest, lief gemaakt. — In Mei volgde onze grijze voorzitter het gegeven voorbeeld. Zeker kon dit besluit bij den meer dan tachtigjarige niet bevreemden; maar toch verraste het ons nog. Immers, niets had doen vermoeden, dat het bijwonen en leiden onzer vergaderingen den krachtigen en opgewekten grijsaard moeilijk begon te vallen. Ook ditmaal moesten wij natuurlijk het besluit billijken; maar stellig met niet minder leedwezen dan de vorige maal vernamen wij toch de mededeeling daarvan.

Niemand onzer kan zich het Bestuur van het Historisch Genootschap voorstellen zonder den heer De Geer: bijna sedert de oprichting lid van ons genootschap, is hij gedurende eene halve eeuw bestuurslid geweest en hij heeft in dien buitengewoon langen tijd de belangen van het genootschap ijverig behartigd, dat groote verplichtingen heeft aan zijne kennis en zijne toewijding. Wij hebben gemeend, als erkenning van zijne zeldzame verdiensten, den heer De Geer tot honorair bestuurslid te mogen benoemen, ook in de hoop, dat ons eerelid nu en dan door bezoeken der bestuursvergaderingen als vroeger er krachtig toe zou willen bijdragen, om ze niet alleen nuttig, maar ook vroolijk en amusant te maken. — Reeds in de volgende vergadering trof ons een niet minder zwaar verlies. Dr. Kernkamp deelde ons mede, dat hij door zijne benoeming tot hoogleeraar te Amsterdam moest ophouden lid van het Bestuur te zijn, en wel reeds met het eind der vacantie, zoodat de Junivergadering, waarin hij ons het bericht mededeelde, tevens de laatste zou zijn, die hij bijwoonde. Een niet minder zware slag dan het verlies van onzen voorzitter! Dr. Kernkamp is veel korter Bestuurslid geweest dan de heer De Geer; maar hij heeft zich in die korte jaren bijna onmisbaar weten te maken, niet alleen door zijne kundige adviezen maar ook door de onafgebrokene belangstelling, waarmede hij de talrijke plichten, die op den tweeden secretaris rusten, vervulde. En alsof de rij onzer verliezen nog niet groot genoeg was, moest prof. Kalff ons in November berichten, dat hij benoemd was tot hoogleeraar te Leiden en ons dus eveneens ging verlaten. Ook hem missen wij zéer ongaarne. Zijn ijver en nauwgezetheid voor de belangen onzer hem toevertrouwde bibliotheek werden door ons hoog gewaardeerd: eerst sedert zijn optreden is deze tak

van dienst eigenlijk goed georganiseerd geworden en gebleven. Wij zullen onze beide vertrekkende hoogleeraren blijven herdenken, niet alleen met groote dankbaarheid maar ook met warme vriendschap.

Dat het vertrek van zoovele Bestuursleden op eens ons in eenige verlegenheid bracht, zal wel niemand verwonderen: het was niet gemakkelijk, te Utrecht op eenmaal zoovele geschikte personen te vinden; en zéer geschikte personen moesten wij vinden, zou niet door het nagenoeg gelijktijdig vertrek van zoovelen de dienst van het genootschap gedesorganiseerd worden. Wij slaagden echter gelukkig in het vinden van plaatsvervangers. Dr. G. Brom, bekend kerkhistoricus, scheen als aangewezen om de plaats van prof. Van Veen te vervullen. Dr. N. J. Singels wenschten wij als bestuurder van het Leesgezelschap, waarvoor hij o. a. door eene langdurige kennis van Utrecht en zijne inwoners geschikt scheen; maar bovendien meenden wij in hem te zullen vinden een kundig classicus, die ons bij het uitgeven van Latijnsche teksten uit den nieuweren tijd de hulp zou kunnen bieden, waaraan wij dikwijls behoefte hadden gehad. In Dr. W. A. F. Bannier eindelijk, Kernkamps opvolger aan het gymnasium, die ons door kenners van zijn persoon als een „geboren secretaris" beschreven werd, vertrouwen wij ook een geschikt opvolger gevonden te hebben van Kernkamp als tweeden secretaris.

De drie heeren werden door ons uitgenoodigd, en wij verheugen ons te kunnen meedeelen, dat zij allen zich onze keuze hebben laten welgevallen. Wij vermelden het met dankbaarheid en hebben alle reden om te verwachten, dat zij met toewijding zich aan hunne taak zullen wijden en ons allengs het gemis hunner betreurde voorgangers geheel zullen vergoeden. Doch met dat al bracht de belangrijke mutatie

in ons midden ons tot nadenken. Op dat oogenblik, toen ons Bestuur slechts drie leden meer telde, bekend met den gang van zaken en de antecedenten van het genootschap, waren wij stellig minder sterk dan verleden jaar. De overweging deed ons op nieuw overleggen, of niet een middel te vinden zou zijn, om ook leden buiten Utrecht aan ons Bestuur te verbinden. Het was niet de eerste maal, dat dit denkbeeld bij ons opkwam: reeds meer dan eens hadden wij het vroeger overwogen; maar steeds waren wij gestuit op het bezwaar, dat het niet mogelijk zou zijn, om personen buiten Utrecht te belasten met de noch in omvang noch in gewicht onbeduidende werkzaamheden, die ieder lid van het Bestuur te vervullen heeft. Wij hebben ons daarom tot heden steeds bepaald tot het vragen van schriftelijke adviezen, wanneer wij het oordeel van personen buiten de stad over onze uitgaven meenden te behoeven. Doch al werd ons dit nimmer geweigerd, op den duur bleek het ons toch stellig gewenschter, om meer geregeld bij onze beraadslagingen het oordeel te kunnen inwinnen van menigeen, op wiens voorlichting wij meermalen getoond hadden prijs te stellen. Na rijp overleg hebben wij thans een middenweg gevonden, die zeer eenvoudig is en die ons tevens zeer doelmatig schijnt. Toen wij bij het aftreden der heeren Brill en Grothe deze beide veteranen nog eenigen tijd, zij het ook ambteloos, in ons midden wenschten te behouden, is in onze genootschapswet de mogelijkheid geopend, om het getal der Bestuursleden te brengen op tien. Na het overlijden van Brill en Grothe, die het eerst op de nieuwgeplaatste zetels hadden plaats genomen, zijn deze onbezet gebleven. Thans scheen het ons mogelijk om, terwijl wij de oude Utrechtsche Bestuursleden behielden en met de oude werkzaamheden belastten, naast hen

nog eenige Bestuursleden van buiten de stad te benoemen, die, niet gedrukt door de gewone Bestuurszorgen, ons met hunne voorlichting zouden kunnen bijstaan. Wij meenden zelfs nog een vierden zetel voor hen te kunnen reserveeren: immers de werkzaamheden van den ondervoorzitter zijn in ons Bestuur, waar de voorzitters gewoon zijn geregeld te verschijnen, niet zwaar: het scheen mogelijk de taak van ondervoorzitter aan het oudst-aanwezige lid op te dragen. Zoo besloten wij dus, de vierde vacature in ons Bestuur te vervullen en *vier* nieuwe Bestuursleden van buiten de stad te benoemen, die niet geregeld zouden behoeven te komen; maar die zouden kunnen verschijnen, zoo dikwijls een belangrijk onderwerp, op de convocatiebriefjes vermeld, hunne overkomst gewenscht scheen te maken. Wij achtten het gepast, hun, wanneer ze overkwamen, vergoeding van reiskosten aan te bieden.

Toen wij het hierover eens geworden waren, hebben wij als buitenbestuursleden benoemd de heeren P. L. Muller, P. J. Blok, C. H. T. Bussemaker en G. W. Kernkamp, de vier hoogleeraren in de geschiedenis aan de universiteiten buiten Utrecht. Wij wenschen daarmede geen precedent te stellen en ons te verbinden, steeds de vier hoogleeraren in de geschiedenis aan de drie universiteiten tot buitenbestuurders te benoemen; het is zeer mogelijk, dat in het vervolg andere personen (b. v. door hun oude betrekking tot het Bestuur of om eene andere reden) ons gewenschter, nuttiger zullen voorkomen dan een hoogleeraar in de geschiedenis. Maar thans meenden wij de nieuwe serie der buitenbestuursleden niet beter te kunnen inaugureeren dan door daarvoor aan te wijzen de vier officieele vertegenwoordigers der historische wetenschap in Nederland. Wij verheugen ons te kunnen mededeelen, dat alle benoemden zich

de keus hebben laten welgevallen; wij hopen door hunne medewerking op eene nieuwe periode van bloei voor het genootschap onder zijn gereorganiseerd Bestuur.

In ons ledental kwam ook in het afgeloopene jaar eene kleine vermeerdering: terwijl 32 nieuwe leden tot ons toetraden, verloren wij er 22, waarvan 5 door overlijden. Onder de nieuwe leden waren weder 2 honoraire: de heeren J. A. Fridericia te Kopenhagen, bekend door zijne ook voor Nederland zoo belangrijke studiën over de 17e eeuwsche geschiedenis van Denemarken, en prof. F. Nippold te Jena, die meer dan een werk geschreven heeft over den Nederlandschen hervormer David Joris en zijne geestverwanten.

Ons ledental bedroeg op 1 Januari 1902 32 honoraire en 382 gewone. De lijst hunner namen volgt hierachter onder Bijlage A.

Met éene vereeniging werd eene ruilovereenkomst gesloten over de toezending van wederzijdsche werken: de redactie der *Revue d'histoire ecclésiastique* te Leuven. Met de *Société d'histoire et d'archéologie* te Gent werd het ruilverkeer heropend, toen wij vernamen, dat de *Geschied- en Oudheidkundige kring* te Gent, van wien wij sedert jaren niets vernomen hadden en met wien dus het verkeer gestaakt was, onder dezen nieuwen naam herleefd was. Weder is de toezending van werken aan eenige genootschappen gestaakt, daar wij de reçu's over de toezending van werken niet terugontvingen. De lijst der vereenigingen, met wie wij thans in ruilverkeer staan, volgt hierachter onder Bijlage B.

De staat onzer kas is, zonder tot bezorgdheid aanleiding te geven, iets minder gunstig dan gewoonlijk. Alweder is de drukkersrekening hooger, maar dit verwondert ons niet, daar wij de noodzakelijkheid hadden erkend, om aan enkele reeds

op ons genomene verplichtingen te blijven voldoen, terwijl wij ons kweten van de opdracht der Fruin-commissie met betrekking tot Fruins nagelatene handschriften. Toch zullen wij op zuinigheid bedacht moeten zijn. De firma Kemink & Zoon verzocht ons in het afgeloopene jaar het loopende contract te mogen wijzigen en het drukloon iets te verhoogen: een verlangen, dat wij als rechtmatig erkenden en niet meenden te mogen weigeren, omdat de niet hooge prijzen sedert jaren onveranderd gebleven waren, terwijl het loon der gezellen overal verhoogd was. De reiskosten onzer buitenleden zullen een nieuwen post op onze rekening brengen. En bovendien hebben wij de voorloopige overeenkomst met mej. Miedema, die tot wederzijdsch genoegen gewerkt had, in het begin van het jaar in eene vaste veranderd: de leden van het Bestuur zouden zeer noode de hulp van mej. Miedema, die zich met bijzondere toewijding van hare taak kwijt, kunnen missen. Bovendien hebben wij met haar in het afgeloopen jaar overeenkomsten gesloten over het verleenen van hulp bij het verifiëeren der citaten in de uitgave der *Brieven van De Witt* en over het vervaardigen van het naamregister op *Huygens' Journalen*. Het eerste werk is reeds door haar voltooid; de uitgaven voor het andere, uitgebreider en dus ook kostbaarder, zullen eerst komen ten laste van het volgende dienstjaar. Als gewoonlijk volgt een overzicht van den staat onzer kas hierachter onder Bijlage C.

Behalve het 22e deel der *Bijdragen en Mededeelingen*, zijn in het vorige jaar aan de leden toegezonden het eerste deel van professor Krämers' uitgave van de *Gedenkschriften van Hardenbroek* en de uitgave van eene verzameling van onuitgegeven *Collectanea van Gerard Geldenhauer*, waaraan de bewerker, Dr. J. Prinsen JLz., een herdruk van eenige kleine

en zeldzame pamphletjes van denzelfden auteur heeft willen verbinden.

De uitgaaf van Fruins nagelaten handschriften is ter hand genomen. De door prof. Rogge aangevulde en voor den druk gereedgemaakte verzameling van *Brieven van Nicolaas van Reigersberch* is reeds grootendeels afgedrukt en zal in den loop van dit jaar verzonden worden. Waarschijnlijk zou het begin van de *Brieven van Jan de Witt* reeds naar de drukkerij gezonden zijn, indien de beslommeringen, verbonden aan de aanvaarding zijner nieuwe betrekking, het niet noodig gemaakt hadden aan prof. Kernkamp eenig uitstel te verleenen. Met prof. Bussemaker hebben wij nader gecorrespondeerd over de uitgave der *Brieven van D'Affry*. Nadere studie van de door Fruin nagelatene afschriften heeft prof. Bussemaker overtuigd, dat het niet gewenscht was deze afschriften aan te vullen met brieven uit de Parijssche archieven: het belang van het ontbrekende scheen dezen zeer kostbaren en tijdroovenden maatregel niet te rechtvaardigen. Wel bleef het natuurlijk gewenscht Fruins afschriften aan te vullen met kopieën van D'Affry's belangrijkste brieven uit de in het afschrift ontbrekende jaren; maar deze aanvulling (uit het Haagsche rijksarchief) scheen niet zeer omvangrijk te zullen zijn, daar het belang der correspondentie in de latere jaren merkbaar afneemt. Wij hebben er zelfs een oogenblik aan gedacht, de uitgave van het dus besnoeide werk te bespoedigen door het voor onze *Bijdragen en Mededeelingen* te bestemmen; maar ten slotte hebben wij daarvan afgezien, daar de collectie, voorzien van eene behoorlijke inleiding, daarvoor toch te lijvig scheen te zullen worden. Bovendien scheen eenig uitstel aan prof. Bussemaker, die met bezigheden beladen was, niet ongewenscht.

Het eerst zal thans eerlang het tweede deel van de *Gedenkschriften van Hardenbroek* ter perse gelegd worden; het werk zal verscheidene deelen beslaan, en prof. Krämer wenscht dus daarmede eenigen spoed te maken.

Terwijl wij ons ten vorigen jare van onze belofte aan Dr. Prinsen kweten, door zijne uitgave van *Geldenhauer's Collectanea* als buitengewoon deel ter perse te leggen en onzen leden toe te zenden, zullen wij, eveneens volgens belofte, zoo mogelijk dit jaar Dr. Van Langeraads uitgaaf van het *Journaal van Buchelius*, dat reeds lang persklaar onder ons berust, ter hand nemen. Toen op het laatst van het afgeloopene jaar Prinsens werk afgedrukt was en onze pers een oogenblik ledig bleef, waren wij voornemens onmiddellijk *Buchelius' Journaal* te laten volgen; maar het hooge bedrag der drukkersrekening van 1901 deed ons besluiten tot het volgende jaar te wachten. Met zekerheid kunnen wij echter ook voor dit jaar geene belofte doen, als wij het oog houden op den staat onzer kas, die ditmaal twee dikke deelen (Hardenbroek en De Witt) zal moeten bekostigen, terwijl het bovendien wellicht noodig zal zijn, tegelijkertijd een deel der *Brieven van De Witt* en een der *Brieven aan De Witt* te drukken, ten einde (evenals Fruin in zijn handschrift) gemakkelijk van het eene deel naar het andere te kunnen verwijzen.

Over den druk van *Buchelius' buitenlandsche reisjournalen* hebben wij ditmaal weinig vernomen: deze uitgaven doen zich onverklaarbaar lang wachten. Van het Italiaansche reisjournaal heeft Dr. Van Langeraad in het afgeloopen jaar weder verscheidene proefvellen gecorrigeerd. Reeds lang geleden vernamen wij, dat het Fransche reisjournaal ter perse was gelegd. En het handschrift van het Duitsche reisjournaal is in het begin van het afgeloopen jaar

naar Bonn verzonden, om met het afschrift vergeleken te worden. Toch schijnt te Parijs evenmin als te Bonn nog iets verschenen te zijn [1]). Wij vertrouwen echter, dat deze zaak overal in gang is, en houden daarop onze aandacht gevestigd.

De uitgave der bekende *Notulen van Hop en Vivien*, waarover wij in het vorige verslag uitvoerig gehandeld hebben, is door Dr. N. Japikse met bijzondere voortvarendheid doorgezet: in het najaar werden wij reeds verrast door de toezending van het handschrift, dat geheel persklaar was. Doch tot onze teleurstelling bleek de interessante verzameling, die wij gaarne spoedig ter perse hadden gelegd, zéér veel te groot voor onze *Bijdragen en Mededeelingen*, zoodat wij moesten besluiten ze voorloopig te laten liggen. Op verzoek van Dr. Japikse hebben wij wel overwogen, de spoedige verschijning te bevorderen door het manuscript te splitsen en over twee deelen der *Bijdragen en Mededeelingen* te verdeelen; maar zulk eene splitsing streed geheel met onze gewoonten, en wij achtten het ook in het belang onzer uitgaven geenszins gewenscht, om van dit oude gebruik af te wijken. Verdeeling van uitgaven over verschillende deelen van een tijdschrift is ons altijd antipathiek, en zij zou ondoelmatiger dan elders schijnen in het onze, dat met tusschenpoozen van een geheel jaar verschijnt.

Dr. Brugmans verzocht ons om inlichting over onze plannen met de *Kroniek van Abel Eppens*, waarvan hij het afschrift sedert geruimen tijd ter

---

1) Onder het afdrukken ontvangen wij na herhaalde aanvragen het hoogst onverwachte bericht, dat het Parijssche journaal reeds een jaar geleden verschenen is. Noch de *Société de l'histoire de Paris* noch de uitgever, de heer Vidier, hebben het noodig geacht ons daarvan zelfs kennis te geven. Wij vragen naar de reden dezer zonderlinge handelwijze.

bewerking onder zich heeft. Wij hebben onzen geachten medewerker, zéér tot ons leedwezen, niet veel hoop kunnen geven op een spoedige uitgaaf, met het oog op Fruins nalatenschap. Maar gelukkig heeft Dr. Brugmans zich door deze teleurstelling niet laten ontmoedigen en ons beloofd, dat hij met de bewerking van het handschrift een begin zou maken en daarmede gestadig zou voortgaan, zoodat wij met stelligheid op de voltooiing daarvan voor onze werken mogen staat maken.

Enkele nieuwe werken werden ons ter uitgave aangeboden; sommige moesten wij als ongeschikt weigeren, over andere zijn wij nog in besprek. Vermelden willen wij echter reeds met ingenomenheid, dat wij hopen eindelijk te zullen slagen met de uitgaaf van een werk, waarop wij reeds lang het oog gevestigd hadden en over welks publicatie wij reeds meermalen van gedachten gewisseld hebben: het protocol van den Amsterdamschen pensionaris Andries Jacobsz. over de vergaderingen der Staten van Holland van 1522—1539, dat berust in het Amsterdamsche gemeente-archief. Thans eindelijk mogen wij de hoop koesteren, dat deze vraag op bevredigende wijze zal worden opgelost; waarschijnlijk zullen wij in ons volgend verslag daarover meer kunnen mededeelen.

Voor onze *Bijdragen en Mededeelingen* mochten wij, zooals de tegenwoordige bundel bewijst, wel niet talrijke, maar bijzonder belangrijke stukken ontvangen. Allereerst kunnen wij thans eindelijk uitgeven de *Kroniek van de abdij Aduard*, die reeds geruimen tijd door Dr. Brugmans te onzer beschikking gesteld was: de eenige geschiedbron betreffende deze beroemde abdij, thans in eene welverzorgde uitgave met talrijke noten voor het publiek toegankelijk gemaakt. Dr. Kernkamp liet daarop volgen de zeer belangrijke

Memoriën van den ridder Theodorus Rodenburgh, houdende allerlei voorslagen tot het invoeren van Nederlandsche industrieën in Denemarken: een zeer aangenaam resultaat van zijn zoo goed geslaagden Scandinavischen onderzoekingstocht. Niet minder belangrijk is de bijdrage over de *Correspondentiën der Zeeuwsche regenten*, die daarop volgt. Wij hadden het van Dr. Broersma ontvangene (reeds in ons vorig verslag vermelde) Goessche correspondentie-contract in handen gesteld van den rijks-archivaris in Zeeland, Mr. R. Fruin, met verzoek om voor den druk te willen zorgdragen. Het zeer onverwachte resultaat daarvan was, dat de uitgebreide kennis van den heer Fruin ons eene geheele serie onbekende contracten betreffende alle Zeeuwsche steden verschafte, waaronder wij de bijzondere aandacht vestigen op de memorie van De Beaufort over zijne ervaringen in de correspondentie te Tholen, die een merkwaardig helder licht werpt op het gedrag en het geknoei der correspondenten. Prof. Krämer verplichtte ons door eene bijdrage uit het Huisarchief van H. M. de Koningin, — een zéer geheim stuk, door de stervende prinses Anna aan den hertog van Brunswijk ter hand gesteld, vol leerzame bijdragen betreffende de betrekkingen der Oranjes tot sommige hoofden der volkspartij, vooral voor en tijdens den bekenden tocht van den Prins naar Amsterdam. Van de Perre's verhaal over het tot stand komen der Zeeuwsche Acte van verbintenis, ons ten vorigen jare toegezonden door Mr. Fruin en thans door prof. Bussemaker op ons verzoek voor de pers gereed gemaakt, besluit, met eene korte nalezing van Dr. Prinsen op zijne uitgave van Geldenhauer, den bundel. Met ons eerelid prof. Wrangel te Lund waren wij nog in correspondentie over de uitgave van eenige door hem te Dantzig ontdekte brieven van Nicolaas Heinsius,

die echter ten slotte met den bundel, waartoe zij behooren, door een Duitscher in het licht gegeven zullen worden. Een paar bijdragen, die ons aangeboden werden, hebben wij tot ons leedwezen moeten weigeren.

De voltooiing van de door den heer Brouwer Ancher ondernomene uitgave der *Enquête van 1565 naar misbruiken in den Amsterdamschen magistraat* heeft Dr. J. C. Breen te Amsterdam op zich genomen. Het werk is reeds ver gevorderd en zal stellig in onze volgende *Bijdragen en Mededeelingen* kunnen opgenomen worden. Dan hopen wij ook van prof. Blok te ontvangen een *Overzicht van den Nederlandschen handel in 1688*, door hem in de Parijssche archieven ontdekt en waarvan hij op ons verzoek reeds een afschrift heeft doen maken.

Over de historisch-statistische schetskaarten is in den loop van het afgeloopene jaar nog een en andermaal met de daarvoor benoemde commissie gecorrespondeerd, daar enkele moeilijkheden uit den weg moesten geruimd worden, die den goeden gang van zaken aanvankelijk belemmerden. Voor de noodzakelijke kosten verleenden wij aan de commissie een krediet, dat echter ditmaal nog slechts een zeer klein bedrag op onze rekening bracht. Over hetgeen door de commissie reeds verricht is zie men hierachter het verslag onder Bijlage D.

De aanvankelijk gunstige uitslag van deze schrede buiten ons eigenlijk arbeidsveld heeft ons in het afgeloopene jaar den moed gegeven tot eene tweede. Op voorstel van een onzer is eene commissie uit ons midden benoemd, die zal nagaan, of onder de steeds meer bedorvene grafzerken in onze oude Utrechtsche kerken er wellicht zijn, die verdienen afgeteekend en zoo voor het nageslacht bewaard te blijven. De commissie zal nagaan, of het aantal en

het belang van dergelijke grafzerken het uitlokken van bijzondere maatregelen wettigt.

Over onze Bibliotheek valt niet veel mede te deelen. De lijst der ingekomene boeken volgt hierachter onder Bijlage E. Het trok de aandacht van onzen bibliothecaris, dat door allerlei omstandigheden zoovele boeken aanwezig zijn van niet-historischen aard, die onnoodig de weinige ruimte in onze kasten innemen. Wij hebben hem verzocht, ons een bepaald voorstel tot opruiming dezer zwervelingen te doen.

Ons Leesgezelschap verloor alweder eenige leden. Eene circulaire, tot alle Utrechtsche leden van het genootschap gericht, om hunne aandacht op deze inrichting te vestigen, bracht ons echter eenige nieuwe leden aan, zoodat wij ten slotte in ledental iets vooruitgegaan zijn. Onze nieuwe tweede bibliothecaris overweegt, of het ook mogelijk is, door verdeeling der leden in serieën het groote ongeriet weg te nemen, dat zoovele leden van het Leesgezelschap de tijdschriften eerst zeer laat ontvangen, — een maatregel, die zeker het lidmaatschap aantrekkelijker, maar daarentegen de rondzending veel gecompliceerder zou maken; het staat nog te bezien, of de voordeelen tegen de nadeelen zullen blijken op te wegen. — Eene meer ingrijpende hervorming werd door hem voorgesteld: het aannemen van buitenleden voor het Leesgezelschap. Wij hadden daartegen steeds bezwaar gemaakt, omdat enkele vroeger genomene proeven ons bewezen hadden, dat het bijna onmogelijk was, om het tijdig en volledig terugkomen der boekwerken van buiten behoorlijk te blijven controleeren; bovendien was de verzending der boeken zeer duur, zoodat het lidmaatschap weinig begeerd werd. Aan beide bezwaren meenden wij tegemoet te kunnen komen door ons te wenden tot

eenige historische kringen buiten Utrecht, wier leden dan tegelijk leden van ons Leesgezelschap zouden kunnen worden, terwijl een hunner het toezicht zou kunnen houden op en de verantwoordelijkheid zou dragen voor het rondzenden en terugzenden der portefeuilles. Het plan scheen goed, maar het heeft weinig resultaat gehad. Onze aanbiedingen aan historische kringen te Leiden en Groningen werden onder dankbetuiging terstond afgeslagen, daar men in deze academiesteden voldoende van historische lectuur voorzien meende te zijn. Te 's Gravenhage was men zeer met het plan ingenomen, maar weigerde na eenige overweging toch ten slotte. Uit Amsterdam hebben wij nog geen antwoord ontvangen. Voortdurend overwegen wij middelen, om den toestand van het Leesgezelschap te verbeteren.

Ons verslag over het dienstjaar 1901 is hiermede geëindigd. Ditmaal wenschen wij echter daaraan, behalve de bijlagen, ook nog een naschrift toe te voegen. Een ongewoon feit geeft ons daartoe aanleiding: Dr. H. T. Colenbrander heeft goedgevonden, om in het October-nummer van den *Gids* over het door prof. Krämer in onze werken uitgegevene eerste deel van de aanteekeningen van Hardenbroek eene beoordeeling te plaatsen, wier voorbeeldeloos heftige toon een ieder verbaasd deed opzien met de vraag, wat toch de schrijver kon bedoeld hebben met zóo ongewoon optreden. Eene beoordeeling, niet geschreven in eene voorbijgaande ontstemming, in eene knorrige bui, waarover een schrijver spoedig van harte spijt gevoelt, maar (blijkens het Spectator-artikel, dat volgde en dat het geschrevene handhaafde en hier en daar nog wat verscherpte) het product van wel-

gewikt overleg. Eene beoordeeling eindelijk, waarin niet alleen over de uitgave en over den uitgever bijzonder onaangename opmerkingen werden gemaakt, maar waarin zeer bepaald het Historisch Genootschap voor de aangeduide fouten mede verantwoordelijk gesteld en ter verantwoording geroepen werd. „Dat een hoogleeraar in de vaderlandsche geschiedenis," dus besloot de vriendelijke schrijver, „met zulk werk voor den dag durft komen, bewijst dat hier te lande aan een arbeid, als hij ondernam, veel te lage eischen worden gesteld. Het Historisch Genootschap heeft hier schuld. Het bemoeit zich met punt en dubbele punt, met ij of y, en laat voor de rest violen zorgen. Men geeft aan onze historiografie teksten in handen, waarop zij nog een behoorlijk apparaat maken moet, voor zij er iets mee uit kan richten. Niet slechts voor een nauwkeurigen afdruk, maar ook voor een in hoogeren zin goede uitgaaf stelle men den uitgever aansprakelijk."

Wij hebben ons ernstig afgevraagd, wat ons tegenover dezen onverhoedschen aanval te doen stond. Over het feit zelf, dat men kritiek, ernstige kritiek oefent op ons werk, zijn wij allerminst gevoelig. Integendeel, wij zijn het met Dr. Colenbrander ten volle eens, dat er hier te lande, althans op ons gebied, te weinig gekritiseerd wordt; ook wij zijn van meening, dat men ten onzent (zooals in de meeste kleine landen, waar alle menschen elkander min of meer kennen) te bevreesd is, om ronduit in het openbaar te zeggen wat men meent. Maar terwijl wij aldus oordeelen, maken wij toch op twee punten een voorbehoud. Wij houden niet van „slechte manieren in de letterkunde", en het voorbeeld onzer oostelijke naburen, waar de geleerden elkander met den knuppel te lijf gaan en waar allerlei persoonlijke rancunes samenwerking telkens onmogelijk maken of

althans bemoeilijken, schijnt ons niet tot navolging te lokken. En daarbij begeeren wij alleen strenge kritiek, als zij volkomen billijk is. Ieder, die in een onderwerp thuis is, kan uit een dik boek een lijstje van min of meer belangrijke fouten bijeenzamelen; worden die fouten kortweg op eenigszins luiden toon opgesomd, dan is het gemakkelijk, een indruk te maken op het publiek, die even diep is als onjuist. Kritiek wenschen wij; maar een criticus als Dr. Colenbrander wenschen wij niemand toe.

Zwijgen zouden wij. Een antwoord scheen niet bepaald noodig. Het Historisch Genootschap kan, meenen wij, wel tegen een klein stootje; het zou zeker niet gerechtvaardigd zijn, om wegens een paar onbetamelijke regels zich aan te stellen, alsof het genootschap in last was. En bovendien, een antwoord zou moeielijk zijn. Want al hadden wij ook tegen het corpus der recensie bezwaren, wij konden er niet aan denken om de aangevallene uitgave zelve te verdedigen, nu de uitgever in ons midden zetelt. Wij wilden den schijn vermijden, dat persoonlijke gevoeligheid zich mengde in het rechtmatige protest van ons genootschap.

Maar ten slotte hebben wij toch gemeend niet te *kunnen* zwijgen. Het werk van den heer Krämer zullen wij natuurlijk onbesproken laten. Maar terwijl hij dit werk aanviel, heeft Dr. Colenbrander terloops verschillende regels voor het uitgeven van handschriften neergeschreven of aangeduid, waarmede wij ons niet kunnen vereenigen. En wij hebben gemeend niet te mogen stilzwijgen, wanneer dergelijke regels op zoo aanmatigenden toon verkondigd worden. Onze hoogste belangen zijn er bij betrokken, dat het publiek op dit punt niet misleid worde. En wij, die uit den aard der zaak slechts zelden met onze leden in aanraking komen, missen de gelegenheid,

om op andere wijze dan hier van ons gevoelen te doen blijken.

Er is nog een reden, waarom wij juist thans het bijzonder gewenscht en noodig achtten, dit onderwerp te bespreken. De heer Colenbrander is een gelukkig man. Wanneer het er hem om te doen geweest ware, stemming te maken voor eigen plannen, dan zou hij daarvoor geen gunstiger tijdstip hebben kunnen kiezen. Want ook Z. Exc. de Minister van Binnenlandsche Zaken bleek om te gaan met belangrijke ontwerpen: nauwelijks had Dr. Colenbrander in zijn artikel betoogd, dat het Historisch Genootschap niet op de hoogte was van zijne taak en dat zijne werkzaamheid niet voldeed aan de bestaande behoeften op dit gebied, of de Minister deed onverwachts het voorstel tot het benoemen eener Staatscommissie voor het uitgeven van belangrijke historische handschriften, en de Tweede Kamer hechtte zonder bezwaar haar zegel aan deze voordracht. Zoo hebben wij dus plotseling eene zuster gekregen, — eene zuster, jonger maar vrij wat krachtiger georganiseerd dan wij, en die, naar het zich laat aanzien, ons wel niet zal willen verdringen, maar toch zeker al dadelijk naar de tweede plaats doen verhuizen. Van heeler harte en met blijde ingenomenheid zullen wij haar welkom heeten. Geen wonder! Want diegenen onzer leden, die onze jaarverslagen gevolgd hebben [1]), zullen zich herinneren, dat juist wij voor een paar jaren op het tot stand komen eener dergelijke commissie met kracht hebben aangedrongen en steeds van meening geweest zijn, dat alleen daardoor de gang van zaken op dit gebied werkelijk afdoende zou kunnen verbeterd worden. Zelf hebben wij toen

---

1) Zie onze Bijdragen en Mededeelingen. XIX p. XI—XVIII.

zelfs getracht het optreden van zulk eene commissie te bevorderen en stappen gedaan om het denkbeeld te verwezenlijken. Dat de regeering, nu de uitvoering ons mislukt is, deze taak overneemt, kan ons niet dan aangenaam zijn; want onze inzichten zijn op dit punt niet veranderd.

Maar het spreekt van zelf, dat de verschijning juist op dit oogenblik van het artikel van Dr. Colenbrander, dat onze werkzaamheid op zoo minachtenden toon besprak, eene veel ernstiger beteekenis had dan anders het geval zou geweest zijn. Hadden wij op een anderen tijd wellicht gezwegen, thans *moeten* wij ons verweren, ons rechtvaardigen [1]).

Wanneer wij terugzien op de werkzaamheid van ons genootschap gedurende meer dan eene halve eeuw, dan staat aan den aanvang eene rij planlooze, stelsellooze uitgaven. Nu en dan een aanloop tot het uitgeven van belangrijke verzamelwerken, maar gestaakt voordat zij goed in gang waren gebracht, — uitgaven zonder eenige toelichting, dikwijls slordig bewerkt. Veel is in den loop der jaren verbeterd. Vergelijking met de uitgaven van andere genootschappen in binnen- en buitenland behoeven wij thans niet meer te schromen. Maar toch erkennen wij gaarne, dat het ideaal door ons niet bereikt is en ook nooit bereikt zal worden. Volontairs aan het hoofd van een klein legertje van vrijwilligers, kunnen wij niet alles doen wat wij wenschen en zullen dat

1) Natuurlijk zullen wij in ons betoog telkens het journaal van Hardenbroek moeten noemen, dat het onderwerp was van Dr. Colenbranders artikel. Wij verklaren hier echter eens voor al, dat wij dit alleen zullen doen, voorzoover bij dien aanval over algemeene regels voor het uitgeven van teksten gehandeld wordt; detail-aanmerkingen op de uitgaaf zelf laten wij onbesproken.

nooit kunnen doen. Wij hebben niets dan lof voor de toewijding en het geduld onzer medewerkers; wij herinneren ons met groote dankbaarheid de welwillendheid van diegenen onzer leden, die zich ons ten gevalle soms wel hebben willen belasten met het ondankbare en delicate werk van het houden van toezicht en het oefenen van kritiek op het werk dier medewerkers [1]). Maar hun aller goedwilligheid vermindert onze bezwaren, zonder ze weg te nemen. Onze beperkte fondsen leveren eene groote, eene onoverkomelijke moeielijkheid. Hoeveel gelukkiger in dit opzicht zal onze jongere zuster, de Historische Commissie, zijn! Zeker zal zij hare medewerkers kunnen bezoldigen. Zij zal dus meestal kunnen uitkiezen wie zij verlangt; en zij zal aan die uitverkorenen ook veel hoogere en veel strengere eischen kunnen stellen dan wij mogen doen. Maar toch, ook zij zal het ondervinden, dat het aantal der historici ten onzent te gering is, en vrees voor oppervlakkigheid zal haar allicht nopen haar arbeidsveld te beperken. Ons kleine land heeft niet voor elke taak een aangewezen man beschikbaar. Voor ons is dit bezwaar zéer ernstig: is er eene enkele maal een aangewezen uitgever, dan zijn er dikwijls honderd redenen voor éen, waarom die aangewezene zich niet tot onze beschikking kan of wil stellen, zooals wij dat wenschen. Zoo blijft menige taak onverricht,

---

1) Wij kunnen dan ook geenszins voldoen aan het verlangen van Dr. Colenbrander, als hij ons sommeert om de namen bekend te maken van hen, die ons soms met hunne adviezen dienen. Is er van zulk eene bekendmaking eenig denkbaar nut te verwachten? Immers neen! Waarom dan zouden wij hen, die ons door hunne voorlichting verplicht hebben, blootstellen aan de kans, om betrokken te worden in het geschrijf van Dr. Colenbrander of een zijner geestverwanten?

menig belangrijk handschrift onuitgegeven tegen onzen wensch. Ook niet altijd het allerbeste, dat te vinden was, hebben wij uitgegeven; wij zelven weten dit het best! Maar dat allerbeste was dikwijls niet bereikbaar, althans niet voor ons; en men verge niet, dat wij terwille van het nog niet bereikbare beste het goede zullen weigeren, dat ons aangeboden wordt.

Erkenning van tekortkomingen, geene erkenning van schuld! Wij zitten niet stil: wij hebben ons aangesloten bij het Verein deutscher Publikations-institute, en voor de bewerking der historisch-statistische kaarten het initiatief genomen; ledenvergaderingen zijn onlangs voor het eerst gehouden; Fruins onuitgegevene nalatenschap wordt door ons voor den druk gereedgemaakt en gepubliceerd; door onze tusschenkomst zal het interessante journaal van Buchelius met de aardige reisverhalen thans eerlang uitgegeven worden door ons genootschap, in verbinding met andere historische genootschappen te Parijs, te Bonn en te Rome. Waarlijk, Dr. Colenbranders bittere verwijten zijn onbillijk! Is ons werk alleen goed, wij streven steeds naar het betere. Eenige jaren geleden hebben wij de archivarissen, de officieele deskundigen, gevraagd om voorlichting en medewerking: het heeft ons niet gebaat Toen Fruin ons zijn wensch te kennen gaf, om eene verzameling partikuliere aanteekeningen van leden der Staten van Holland uit de 17e eeuw in het licht te zien verschijnen, hebben wij ons ingespannen, om uit alle stemhebbende steden eene verzameling bijeen te krijgen: het is niet gelukt. Toen hebben wij baat gezocht in het scheppen eener betere organisatie, eener Historische Commissie met staatshulp: het resultaat van onze overleggingen was eene mislukking. Wil men weten hoe? Door het bedanken van Dr. Colenbrander zelven, op wiens mede-

werking wij gehoopt hadden. Dat bedanken werd volkomen gemotiveerd door het feit, dat hij, terwijl wij beraadslaagden, eene betere betrekking had aangenomen. Maar het maakt toch wel een ietwat pijnlijken indruk, dat wij, die destijds met hem onze plannen tot verbetering van de uitgaven van Nederlandsche geschiedbronnen uitvoerig hebben besproken, thans juist van hem het verwijt moeten hooren, dat wij „violen laten zorgen" en ons uitsluitend met kleinigheden bezighouden. Zijn geheugen schijnt wel zéér kort!

Eéne zaak willen wij behandelen, voordat wij ons tot de regels voor het uitgeven van handschriften wenden: de waarde van Hardenbroeks aanteekeningen. Deze questie raakt niet alleen den heer Krämer, zij raakt ook ons. Want het Historisch Genootschap mag niet iets slechts en onbelangrijks uitgeven, allerminst op dit oogenblik, nu ons van alle zijden overvloed van belangrijke stof wordt geboden.

Wanneer de heer Van Hardenbroek van Bergestein in des heeren Colenbranders voorzaal eenigen tijd heeft vertoefd, geeft deze, als hij zijne „inleiding" heeft voltooid, last „den man binnen te laten." Maar het vergaat den arme daar binnen niet beter! Het discours vlot niet, de indruk is blijkbaar ongunstig. Spoedig krijgt „de man" dan ook zijn afscheid; wij willen hopen, dat Dr. Colenbrander hem althans zelf heeft uitgelaten. Alleen gebleven noteert de gastheer den indruk, dien hij van zijn bezoeker heeft gekregen, in eenige onvriendelijke regelen, die culmineeren in de uitspraak: „Eigen meening geeft hij hoogst zelden, hij is daar blijkbaar arm aan; die zelf wat te zeggen heeft, ambieert niet in die mate het fonograafschap."

Is dit oordeel, door Dr. Colenbrander opgemaakt na de lectuur van Hardenbroeks nagelatene aanteeke-

ningen, billijk [1])? Wij gelooven het niet. De criticus vergeet, wat hij even te voren met zooveel nadruk had beweerd: Hardenbroek heeft ons geene gedenkschriften, maar slechts een dagboek nagelaten. Indien men zich daarvan goed doordringt, verliest men, meenen wij, het recht, het den schrijver kwalijk te nemen, dat hij hoogst zelden eigen meening uitspreekt, — vervalt de aanleiding om daaruit te besluiten, dat hij aan dergelijke meeningen arm is geweest. Hij moge weinig geprononceerde denkbeelden gehad hebben of wel rijk zijn geweest aan de vernuftigste opmerkingen, sinds hij zich tot taak had gesteld aanteekeningen te maken, slechts tot steun voor eigen herinnering bestemd, kon het hem bezwaarlijk invallen die op te sieren met kantteekeningen, ordinair of puntig, maar voor hemzelven in geen geval van belang.

De allerbelangrijkste bron voor den tijd van de Gouvernante en den Dikken hertog levert Hardenbroek ons niet: wij weten zeer goed, dat de hertog van Brunswijk zelf en ook de bekende Bentinck van Rhoon ons omvangrijke journalen hebben nagelaten, die bewaard gebleven en toegankelijk zijn. Gewis zullen die in sommige opzichten belangrijker zijn dan Hardenbroeks aanteekeningen, al zullen ze denkelijk niet zóovele bijzonderheden over de meest uiteenloopende onderwerpen bevatten als deze. Maar men vergete niet, dat deze kostbare stukken bewaard worden te Wolfenbüttel en te Londen, en dat het kwalijk aangaat omvangrijke bronnen in het buiten-

1) Men moet eens zien, hoe Fruin oordeelt in een dergelijk geval, als hij den rijmelaar Droste — zeker in alle opzichten een veel onbeteekenender man dan Hardenbroek — aan ons voorstelt (Aantt. op Droste p. 271 vlg.): geestig en hoog, maar ook onpartijdig en humaan.

land te laten afschrijven (en denkelijk na nauwkeurige studie verkorten) zonder den bewerker reis- en verblijfkosten aan te bieden. Hardenbroeks aanteekeningen daarentegen waren onder ons bereik: de eigenaar, een partikulier, besloot na lange aarzeling ze aan prof. Krämer ter uitgave toe te vertrouwen. Zou het te verantwoorden geweest zijn, deze éenige gelegenheid te laten ontsnappen?

De heer Colenbrander, wien Hardenbroeks werk „hard tegengevallen" is, schijnt te meenen van wel: volgens hem „verrijkt het onze kennis van den algemeenen loop der dingen weinig". Maar is de eisch, die in deze woorden opgesloten ligt, redelijk? Het komt er maar op aan, wat men verwacht. Mag men van een boek, dat onze geschiedenis van de laatste helft der vorige eeuw behandelt, verlangen, dat het ons „den algemeenen loop der dingen" beter doet kennen dan vroeger? Welk boek zal ons dan voldoen? Welk nieuws *over de groote lijnen der geschiedenis* geven ons — na Fruins *Hogendorp en de omwenteling van 1787* — zelfs de drie dikke deelen van het voortreffelijke boek over den *Patriottentijd*, dat Dr. Colenbrander zelf ons schonk [1])? Toch zijn wij niet van oordeel, dat het ongeschreven had moeten blijven.

Het journaal van Hardenbroek is reeds nu telkens vergeleken met de zoo bekende journalen van den jongen Huygens, en het is gezegd door een, die het beoordeelen kon, dat Hardenbroek het van den veel gesmaden, maar veel aangehaalden Huygens wint. Wij meenen, dat dit oordeel juist is. Huygens was

---

1) Op het feit, dat eerst de revolutionairen van 1795 den eisch van nationale eenheid en nationale vertegenwoordiging hebben geformuleerd, — een eisch aan Fransche denkbeelden ontleend, niet aan de partijprogramma's der patriotten, die hem niet kenden, — heeft, voorzoover wij weten, Dr. Colenbrander het eerst gewezen.

een onbeduidend man, wiens onbeduidendheid zich ook uit in de keus zijner mededeelingen. Hardenbroek was een ernstig man: wat hij mededeelt, niet altijd amusant, is altijd de moeite waard.

Wanneer Dr. Colenbrander de regels voor het uitgeven van handschriften, die hij wenscht gevolgd te zien, formuleert of aanduidt, beroept hij zich gedurig op Fruin en zijne methode voor het uitgeven van teksten. Natuurlijk verleent dit beroep aan zijne beweringen vrij wat gezag. Daarover dus allereerst eenige opmerkingen.

„Fruins grootste roem schijnt mij boven alle vergelijking", dus schreef Dr. Colenbrander, „dat hij niet slechts den diamant dolf, maar hem ook wist te slijpen en te kassen naar de kunst". Wij beamen dit ten volle. Maar juist daarom stellen wij Fruins historische opstellen, waarin hij de gedolven diamanten sleep en kunstvol kaste, verre boven zijne tekstuitgaven. Fruin was niet iemand, wien de overtuiging iets nuttigs te verrichten genoeg bezieling leende, om zich daarvoor langen tijd achtereen het eentonige werk te getroosten, dat een uitgever van teksten moet verrichten. Hij hield niet van zulken arbeid; hij was geen handig man, en het gelukte hem niet dan na lang overleg om de machinale voorbereidingen voor de uitgaaf praktisch in elkaar te zetten. Die hem hebben gadegeslagen, wanneer hij een uitgeversarbeid van eenigen omvang ondernam, weten wel, dat hij zich zuchtend en tegenstribbelend aan het werk zette, het telkens neerwierp en eerst na langen tijd onder den drang van allerlei omstandigheden voltooide. Daarbij verrichtte hij dergelijken arbeid eenigszins en grand seigneur: *in hem* kan men het begrijpen en gemakkelijk verontschuldigen, dat hij geen oog en geen hart had voor de minutieuse,

van dit werk nu eenmaal onafscheidelijke kleinigheden, en dat hij daar wat hoog op neerkeek. Voor de diplomatische juistheid van een tekst voelde hij weinig: als hij in zijne opstellen eene plaats citeert, verbetert of verandert hij soms de spelling, een enkele maal zelfs wel een woord; korte aanhalingen schrijft hij wel eens neer uit het hoofd, zonder falen maar zelden letterlijk juist. Zoo zijn de teksten, die hij levert, volstrekt geene modellen van nauwkeurigheid, zooals zijne opstellen dat allen wèl zijn.

Kan men dan Fruins toelichtingen der teksten modellen noemen? Ook dit niet zonder voorbehoud. Als wij dit verklaren, wenschen wij niet het geringste te kort te doen aan zijn roem als historicus. Als Fruin iets deed, dan deed hij dit altijd zóo, dat de mindere volmaaktheid van éen onderdeel meer dan opgewogen werd door de buitengewone voortreffelijkheid van andere bijzonderheden. Ons genootschap heeft het voorrecht gehad éene groote tekstuitgave van Fruin ter perse te leggen; het zou zich gelukkig geacht hebben ook de drie andere te drukken, als hij ons die aangeboden had.

Maar dit alles belet ons niet te verklaren, dat naar onze meening het „procédé van Fruin" voor het uitgeven van teksten niet zonder eenige restrictie kan geroemd worden als een voorbeeld ter navolging voor andere tekstuitgevers. Niet het minst, omdat er naar onze meening geheel geen „procédé van Fruin" bestaat. Zijne vier groote tekstuitgaven (Dr. Colenbrander schijnt er slechts twee te kennen) zijn op geheel verschillende wijzen behandeld: wij zouden dus bezitten niet éen procédé, maar vier, waaruit wij zouden kunnen kiezen. Dr. Colenbrander schijnt dit wel opgemerkt te hebben: hij onderscheidt het „procédé-Dusseldorp" en het „procédé-Droste." Doch gevraagd naar de kenmerkende verschillen dezer twee

„procédés", verbaast ons deze scherpzinnige man met de ietwat onnoodige waarschuwing, „niet te willen voorbijzien, dat van Dusseldorp slechts een uittreksel van matigen omvang, dat daarentegen de tekst van Droste onverkort en als legger is uitgegeven." Een zéer geleerde vorm dus om uit te drukken, dat men een boek kan excerpeeren of in zijn geheel uitgeven. Inderdaad, dat is zoo; wij zouden er kunnen bijvoegen, dat men een dik handschrift uitgeeft in twee quarto-deelen, een minder dik in één octavodeel. Ook dit heeft Fruin werkelijk gedaan; maar deze behandeling schijnt ons iets te eenvoudig, om den kunstvollen naam „procédé" te verdienen.

Er bestaan tusschen Fruins uitgaven andere, veel ingrijpender verschillen, die Dr. Colenbrander verzuimt in het licht te stellen en die toch veel kenmerkender zijn voor zijne wijze van uitgeven. Laat ons zien wat hij ons geeft.

Eerst Dusseldorp's *Annales*. De tekst, wij weten het, is geëxcerpeerd, — zóo geëxcerpeerd als alleen Fruins buitengewone kennis en oordeel dit doen konden. De kracht van het toelichtende apparaat ligt geheel in de uitvoerige, meesterlijke inleiding. Zij behandelt het leven en het karakter van den schrijver, de geschiedenis van het boek met kritische opmerkingen over de geloofwaardigheid daarvan, Dusseldorps bronnen en zijn gebruik daarvan, en eindelijk de regels bij de uitgaaf gevolgd. Onverbeterlijk! Er zijn verder naamregisters. Ook noten? Inderdaad, er zijn er eenige: aan het eind van den 480 bladzijden beslaanden tekst vindt men 34 bladzijden met aanteekeningen, — belangrijk natuurlijk zooals alles wat Fruin gaf. Maar noten, samengebracht volgens een vast systeem, in wier geheel eene leidende gedachte ligt en die den tekst op eene bepaalde wijze toelichten? Geloove het wie kan! De allereerste noot

betreft den tijd, waarin men de periode der „Middeleeuwen" het eerst met dezen naam heeft aangeduid: eene belangrijke bijzonderheid zeker, kostbaar voor een handboek van historische methodologie, maar als toelichting van Dusseldorps tekst volmaakt nutteloos. Maar wij behoeven hier niet te oordeelen. Fruin oordeelde zelf: „ik geef slechts hetgeen ik gereed heb: enkele losse aanteekeningen", zegt hij.

Nu Droste's *Overblijfsels van geheugchenis*. De volledige tekst, zonder eenige inleiding, maar met eene overstelpende massa noten, die een afzonderlijk deel vullen, en een naamregister. „Als men een tekst in de hand heeft, die voornamelijk gebruikt wil wezen om de prosopographie van een tijdvak verder te brengen, volgt men het procédé-Droste", doceert de heer Colenbrander. Men vergunne ons te oordeelen, dat dit recept niet voorgeschreven kan worden zonder eenige gebruiksaanwijzing. Wij voor ons denken, als wij ons soms vergasten aan de lectuur van Fruins aanteekeningen op Droste, altijd aan eene anecdote, die verhaald wordt van Potgieter. Toen deze op zijn ouden dag het eerste deel had uitgegeven van zijn *Leven van Bakhuizen van den Brink* (dat zonderlinge dikke boek, dat één reusachtige tusschenzin is en welks laatste bladzijde de toelichting voltooit van hetgeen op de eerste bladzijde verhaald is) moet een zijner vrienden hem eens vermaand hebben, om wat maat te houden in zijne uitweidingen en het verhaal wat ordelijker in elkaar te zetten, omdat de gewone lezer dreigde den kluts kwijt te raken. „Het kan mij niet schelen", riep Potgieter met zijn schalkschen glimlach, „met *dit* boek wil ik nu eens geheel mijn eigen zin doen; er kome van wat wil!" Niet gaarne zouden wij zeker het curieuse *Leven van Bakhuizen van den Brink* missen, al staat er meer in over allerlei zaken, die Bakhuizen nauwelijks betreffen, dan over

hem zelven. En zeker is ieder historicus Fruin nog altijd hartelijk dankbaar voor zijne kostelijke aanteekeningen op Droste's gerijmel, al is het uitgekomen zooals Fruin voorzag, toen hij zich in het voorbericht over zijne breede annotaties verontschuldigde. De noten hebben Droste's tekst versmoord: geen nood, nu wij er iets veel belangrijkers voor in de plaats gekregen hebben! Maar vóór Dr. Colenbrander is niemand op den inval gekomen, om deze tekstuitgave als een model van methode aan anderen voor te houden.

Dan de *Informatie* en *Enqueste*. Eenvoudige teksten met uitvoerige historische inleidingen over de verponding en de wijze waarop zij tot stand kwam. Geheel geene noten, maar lijsten van woordverklaringen. Een commentaar, in de inleiding wenschelijk gekeurd, wordt niet gegeven; over hetgeen hij zou bevat hebben licht de uitgever ons niet in.

En nu eindelijk de editie van Philippus de Leyden's *De cura reipublicae*, onvoltooid helaas, maar waarvan wij althans Fruins plan goed kennen. Een tekst, zéer nauwkeurig bewerkt (met de hulp van Dr. Molhuyzen) en met aanhaling van alle varianten. Geene noten. Wat de inleiding zou geworden zijn, weten wij ongeveer uit Fruins voortreffelijk artikel over den schrijver. Dan zou gevolgd zijn een kort résumé van het betoog van elken casus. En eindelijk een historische commentaar, die zeker de binnenlandsche politiek van de eerste Beijersche hertogen zeer uitvoerig zou behandeld hebben, en bovendien ook over het bestuur van het Sticht veel belangrijks beloofde.

Hoe verklaart Dr. Colenbrander nu het verschil in de behandeling van deze vier teksten? Bij de belangrijke stukken van Dusseldorp eene buitengewoon uitvoerige inleiding nagenoeg zonder noten; bij de

onnoozele rijmelarij van Droste daarentegen geene inleiding, maar een dik deel met aanteekeningen even geleerd als onderhoudend; bij de Informatie eene inleiding en woordverklaringen; bij Van Leyden geene noten, maar eene inleiding en een commentaar. De waarheid schijnt ons deze: Fruin hield er geheel geen vast „procédé" voor het uitgeven van teksten op na; hij liet zich bij het inrichten zijner edities leiden door den aard van het uit te geven werk, en niet minder door de neiging van het oogenblik.

Thans de regels voor tekstuitgaven.

Vóor alles plegen wij naar vermogen zorg te dragen voor het verkrijgen van een zuiveren tekst. Het heeft ons bijzonder getroffen, dat Dr. Colenbrander zich zoo uit de hoogte heeft willen uitlaten over onze zorgen in dit opzicht. „Het genootschap bemoeit zich met punt en dubbele punt, met ij of y," zegt hij minachtend; hij schijnt dergelijke bemoeiingen bijzonder kleingeestig te vinden. Wij veroorloven ons met bescheidenheid, daaromtrent een geheel ander inzicht te hebben. Werkelijk, wij *hebben* ons bemoeid met punten en dubbele punten, met ij en y, en zoo wij met eenige zelfvoldoening op onze werkzaamheid terugzien, is het juist ook in dit opzicht. De oordeelkundige en conscientieuse uitgever mag dergelijke kleinigheden niet geringschatten, omdat juist daarvan de hoofdzaak, de vaststelling van een zuiveren tekst, afhangt. Van kleinigheden hangt het werk van den uitgever nu eenmaal aan elkander; wie zich daartoe te voornaam rekent, wende zich elders heen.

Juist hier meenden wij bovendien iets te kunnen doen van blijvend nut voor de opleiding van jeugdige tekstuitgevers, en zoodoende middellijk ook voor onze eigene uitgaven. Het is altijd eene hachelijke zaak, de verantwoordelijkheid te dragen voor eens anders

werk, dat men toch altijd slechts gebrekkig controleeren kan; op dit punt alleen was iets tot stand te brengen door het stellen van regels. Welnu, wij meenen inderdaad iets bereikt te hebben; onze regels zijn met graagte door andere genootschappen overgenomen. Geen wonder! Zij, wier studiën zich vooral in de 18e en 19e eeuw concentreeren, kunnen meenen dergelijke regels niet noodig te hebben. Met de 17e eeuw wordt de behoefte daaraan reeds grooter. Maar zij, die zich bij voorkeur met middeleeuwsche tekstuitgaven bezighouden, kunnen geen oogenblik aan de doelmatigheid van het stellen van regels twijfelen. Overal ziet men dan ook hetzelfde geschieden, wat door ons gedaan is. Onze eerste regels, voor middeleeuwsche teksten, oorspronkelijk ontworpen door den beroemden Pertz en Böhmer, naderhand omgewerkt door niemand minder dan Waitz en door Roth von Schreckenstein, zijn ten slotte vastgesteld door prof. Menzel te Bonn. Al deze mannen, wier namen een Europeeschen klank hebben, achtten zich geenszins te goed, om zich het hoofd te breken met het stellen van deze eenvoudige regels, die Dr. Colenbrander schouderophalend naar de lagere school verwijst. Alle Historische Commissiën, die in de laatste jaren in Duitschland zijn verrezen, hebben dit voorbeeld gevolgd en zijn begonnen met het ontwerpen van een stel voorschriften: onze regels voor de uitgave van handschriften uit den nieuweren tijd zijn naar een daarvan bewerkt. En de nieuwe Historische Commissie zelve zal gewis op hare beurt evenzoo handelen. Want inderdaad, op dit punt althans kan eene commissie aan hare ambtenaren regels voorschrijven, en het zou dus wel vreemd zijn, als zij zich de gelegenheid daartoe liet ontglippen.

In onze regelen voor tekstuitgaven hebben wij

onzen medewerkers een leiddraad in handen gegeven. Zooveel vrijheid als daarbij omschreven is, gunnen wij hun. Wij hopen en vertrouwen, dat zij zich niet meer vrijheden veroorloven; want op het punt van een nauwkeurigen tekst zijn wij zéer conservatief. Wij kunnen niet zeggen *ouderwetsch*-conservatief, want de nauwgezetheid in dezen is bepaaldelijk een vrucht van den laatsten tijd: naarmate wij vooruitgaan neemt de voorzichtigheid der uitgevers steeds toe. Het is niet noodig, daartoe de befaamde edities van den ijverigen professor Matthaeus naast de tegenwoordige te leggen; reeds eene vergelijking met die van eene groote halve eeuw geleden is welsprekend genoeg. Als conservatieven staan wij dus (o wonder!) op het standpunt van onze eeuw, zelfs van de 20e eeuw. Dr. Colenbrander echter, die toch nog jong is, schijnt met deze opvatting niet zeer ingenomen; het is wel gewenscht, daarover nog even met hem van gedachten te wisselen. Wij hebben het oog op de door hem opgeworpene quaestie van de verandering van de *ponden sterling* in *guldens*.

Hardenbroek had, naar men weet, ergens *ponden sterling* geschreven in plaats van *guldens*; Dr. Colenbrander had dit verbeterd willen zien. Hij uit zijn gevoelen natuurlijk met de stelligheid, waaraan hij ons gewend heeft; hij kiest zelfs den beleedigendsten vorm, dien hij vinden kan. „Een knaap zou het verbeterd hebben," snauwt hij, „maar de heer Krämer laat het staan!" Niet waar, wanneer men aldus spreekt, is er geen sprake van eenige aarzeling; men is zeker van zijne zaak? Wij kunnen dus de aangeduide behandeling van den tekst gereedelijk noemen: het procédé-Colenbrander. Intusschen, door den heer Krämer over deze uitspraak geïnterpelleerd, geeft de aanvaller tot onze verbazing dadelijk kamp, al is het niet op de vriendelijkste wijze. „Evenmin

als de uitgever," heet het nu, „wil ik *guldens* voor *ponden sterling* drukken. Maar wil de uitgever," dus vervolgt hij snibbig, „het verdedigen, dat hij op de fout van zijn handschrift niet in eene aanteekening gewezen heeft? zoo ja, hij zegge het." Dus *geene* verbetering, maar eene waarschuwende noot. Dit is het tweede procédé-Colenbrander. Maar de veranderingen zijn niet ten einde. Enkele maanden voor zijne geruchtmakende recensie heeft de heer Colenbrander in het licht gezonden eene bewerking van Fruins dictaat over de *Nederlandsche Staatsinstellingen.* Mag men de van deze uitgave verschenen aankondigingen gelooven, dan bevat de tekst daarvan een aanmerkelijk aantal fouten, waaronder ernstige. Dr. Colenbrander heeft die duidelijke fouten niet veranderd en *geen enkele maal* in eene noot den lezer voor de aanwezigheid daarvan gewaarschuwd. Blijkbaar stond hij dus bij de bewerking van dit boek nog op een geheel ander standpunt dan enkele maanden later: destijds achtte hij het nog *niet* gewenscht de fouten in de teksten te verbeteren, en evenmin om ze in noten aan te wijzen. Over de reden van deze verandering van zienswijze licht hij ook ditmaal het publiek niet in. Dit is het derde en laatste procédé-Colenbrander. Wij moeten dus kiezen.

Maar de keus is moeielijk. Want indien het ons geoorloofd is, ons gevoelen te zeggen over deze drie zienswijzen en over het standpunt, door Dr. Colenbrander daarbij ingenomen, dan moeten wij met leedwezen verklaren, dat wij *in elk der drie gevallen* anders zouden beslist hebben dan hij. *Wij* wenschen de ponden sterling *niet* in guldens veranderd te zien, omdat wij onzen medewerkers absoluut de vrijheid weigeren om de woorden van geschiedbronnen te veranderen, — eene vrijheid, die, eenmaal verleend, tot de noodlottigste en niet te controleeren gevolgen

zou kunnen leiden. Hadden wij over het geval uitspraak mogen doen, dan zou onze uitspraak eenigszins anders geluid hebben dan die van Dr. Colenbrander: „*een knaap* zou het verbeterd hebben, maar een conscientieus uitgever laat het staan." — De fout is door den uitgever bestendigd en niet in eene noot gesignaleerd. Maar dit verzuim brengt ons bloed niet in beweging. Een verzuim is het; er had natuurlijk moeten staan: „Uit het verband van den tekst blijkt, dat Hardenbroek zich hier verschrijft en *ponden sterling* zegt inplaats van *guldens*," of iets dergelijks. Maar wij kunnen ons moeielijk indenken in de gemoedsgesteldheid van een criticus, die zich verontwaardigd toont over een verzuim, dat ieder lezer onmiddellijk corrigeert. Wij stellen het onzen uitgevers natuurlijk ten plicht, om fouten in den tekst in noten te signaleeren; maar indien de uitgever van een slordig handschrift ons nu en dan eens eene enkele noot over eene in het oog vallende fout bespaart, niet wij zullen ons humeur daardoor laten bederven. — In het bijzondere geval van Fruins dictaat daarentegen zouden wij geheel anders gehandeld hebben. Het gold hier geene geschiedbron, maar een boek over geschiedenis, — een boek bovendien, dat slechts mondeling overgeleverd was en welks tekst dus niet volkomen vaststond: twee redenen voor één, waarom wij in dit geval *niet* geaarzeld zouden hebben den tekst te veranderen. Waarschijnlijk zouden wij hier bij uitzondering zelfs vrijheid gevonden hebben den tekst *stilzwijgend* te veranderen, — uit piëteit voor de reputatie van den vereerden overledene, die anders door ons toedoen kon schijnen gevaar te loopen.

Zoo staan wij dus in dit opzicht, wat het vaststellen van een nauwkeurigen tekst aangaat, op een geheel ander standpunt dan Dr. Colenbrander. Gelukkig

zijn wij het over een ander punt meer met hem eens. Toont hij zich niet voldaan, als hij „slechts een nauwkeurigen afdruk" ontvangt, — wenscht hij, dat „men den uitgever ook voor een in hoogeren zin goede uitgaaf aansprakelijk stelle," dan geven wij hem gaarne gelijk. Zéér zeker hebben wij ook in dit opzicht de volmaaktheid nog in de verste verte niet bereikt. Maar wij hebben er toch ernstig naar gestreefd, om ook in dit opzicht aan onze lezers goede tekstuitgaven in handen te geven. Sinds lang hebben wij niet meer geduld, dat de spijzen op onze tafel rauw voorgediend werden: naar vermogen hebben wij steeds gezorgd voor behoorlijke inleidingen en voor noten.

Eerst de inleidingen. Wij hebben er steeds op aangedrongen, dat daarin (wanneer er aanleiding toe bestond) twee punten behandeld zouden worden: de biographie van den schrijver en de bronnen, die hij gebruikt heeft. Tegen de biographie (die ook in dit geval niet ontbrak) blijkt Dr. Colenbrander geen bezwaar te hebben (hetgeen niet belet, naar men weet, dat wij eenig bezwaar hebben tegen hetgeen hij naar aanleiding daarvan in het midden brengt). Ook op het tweede punt — de bespreking der bronnen — verheugen wij ons in gelukkige eensgezindheid met den heer Colenbrander. „De heer Krämer heeft," zegt hij vriendelijk, „met behulp van naamregisters, officiersboekjes en dergelijke de in het dagboek genoemde personen terecht gebracht." Wij laten, aan ons plan getrouw, natuurlijk in het midden, of deze omschrijving juist is; wij constateeren alleen, dat wij, den eisch stellende, dat des schrijvers bronnen zullen besproken worden, in volkomene overeenstemming zijn met den heer Colenbrander, die van oordeel is, dat wij bij het gebruik van het dagboek „telkens maar te vragen hebben, of Hardenbroeks zegsman het

weten kon en geen reden had de zaak scheef voor te stellen." Het schijnt dus vast te staan, dat deze beide zaken in de inleiding eener tekstuitgave behooren. En met den heer Colenbrander buigen wij ons hier in eerbied voor het voorbeeld, door Fruin gegeven in zijne inleiding voor Dusseldorps *Annales*, eene inleiding, waarin juist deze twee onderwerpen uitvoerig besproken worden op eene wijze, die wij gaarne aan al onze medewerkers als onbereikbaar ideaal wenschen voor te houden [1]).

Niemand meene evenwel, dat Dr. Colenbrander met zóó weinig tevreden is; van de inleiding eener tekstuitgave verlangt hij veel meer. Voordat hij een tekst ter hand neemt, wenscht hij nog van den uitgever te vernemen „wat ons van het tijdvak bekend is en wat wij uit den aangeboden tekst nieuws leeren kunnen". Een thema, dat hij met variatiën nog een paar maal te berde brengt. De uitgever „moet overal wijzen op overeenstemming of verschil met berichten van elders"; hij „houde angstvallig rekening met den stand onzer kennis van een onderwerp of tijdvak, en make er ons op verdacht, waar en op welke wijze die door een oordeelkundig gebruik van den uitgegeven tekst kan worden gebaat". Dit is duidelijk.

---

1) De inleiding biedt bovendien nog iets: eene korte geschiedenis der Roomsch-Katholieke kerk in den eersten tijd na de hervorming, die noodig scheen tot goed verstand van het door Dusseldorp medegedeelde. Wij vestigen er evenwel met nadruk de aandacht op: 1° dat Fruin het mededeelen daarvan rechtvaardigt (Inleiding p. LXXIX) door de opmerking, dat hij den lezer in dit geval niet door de verwijzing naar een bekend werk voldoende kon inleiden, omdat zulk een werk niet bestaat, 2° dat hij zich hier blijkbaar bij de keus uit zijn overrijk materiaal tot het strikt noodige heeft beperkt: immers hetzelfde onderwerp heeft hij tegelijkertijd afzonderlijk en veel uitvoeriger behandeld in zijne voortreffelijke *Wederopluiking van het Catholicisme*.

Bij de opening zijner beoordeeling geeft Dr. Colenbrander, bemerkende, dat de uitgever van Hardenbroeks journaal „zijn plicht ontrouw" was, ons zelf verslag van de gebeurtenissen van 1747—1780: 49 regels, goed geteld, over den loop der gebeurtenissen, niet bijzonder nieuw en belangwekkend, maar goed geschreven, een aardig verslag van de algemeen bekende feiten, zooveel als iemand, die op de hoogte is, in $1^{1}/_{2}$ bladzijde geven kan. „Wij leiden voor het oogenblik den lezer niet verder in", zegt hij dan met onnavolgbare deftigheid. „Waarom niet?" zijn wij geneigd hem toe te voegen. „Geneer u niet; het gaat werkelijk heel goed! Gij kwaamt juist goed op gang, en het proefje, ons door u gegeven, maakt ons belust op meer. Gij kunt toch niet meenen, dat gij met dit weinige ons voldoende een indruk hebt gegeven van hetgeen er bekend is over het tijdvak der Gouvernante?"

Zeker, dat kan de bedoeling niet zijn! De heer Colenbrander stelt veel zwaardere eischen. Men beproeve even zich voor te stellen, wat die eischen beteekenen. Moet de uitgever van eene geschiedbron van eenigen omvang inderdaad vooraf verhalen, wat vroeger bekend gemaakte bronnen reeds over het behandelde tijdvak geleerd hebben? Moet hij werkelijk bij elk bericht van eenige beteekenis in de nieuwe bron de afwijking van de oude lezing van hetzelfde verhaal aanwijzen? Moet hij althans bij de twijfelachtige punten altijd wijzen op overeenstemming van de nieuwe met de oude bronnen? Ons dunkt deze eisch volkomen onredelijk, onjuist. Het is ook eenvoudig onmogelijk er aan te voldoen: men denke zich eene uitgaaf eener oude kroniek, bezwaard met zulk een apparaat, veel lijviger dan de tekst zelf! Zou men werkelijk, als het mogelijk was, elke tekstuitgave op deze wijze willen belasten? vervallen in navol-

gingen van Huydecopers of Kluits zeer geleerde, maar weinig bruikbare editiën van Melis Stoke of het Egmondsche kroniekje in tal van dikke deelen?

Slechts in één geval, geheel verschillend van het besprokene, kan en moet o. i. aan den eisch van Dr. Colenbrander min of meer worden voldaan. Hij maakt geen onderscheid tusschen geschiedbronnen van algemeenen aard en dezulke, die alleen eene enkele gebeurtenis, een op zichzelf staand feit verhalen of toelichten. *In het laatste geval* is de uitgever wel verplicht duidelijk te maken, waaraan het gepubliceerde verhaal zich vasthaakt, toe te lichten het verband van het speciale geval met den algemeenen gang van zaken. En daar is het ook betrekkelijk gemakkelijk, aan dezen eisch te voldoen.

Elders is het onpraktisch en ongewenscht. Wij stelden het zooeven voor, alsof wij Dr. Colenbrander wilden aanmoedigen, om voort te gaan met zijne inleiding in de geschiedenis van het bestuur van prinses Anna en van den hertog van Brunswijk. Het was van harte gemeend. Maar bij onze aanmoediging zijn wij toch geneigd ééne restrictie te voegen. Wij zouden wenschen den schrijver uit te noodigen, ons dit verhaal te schenken in het *Weekblad de Amsterdammer* of ergens anders, niet in onze *Bijdragen en Mededeelingen* of in eene andere voor tekstuitgaven bestemde publicatie.

Het is niet de eerste maal, dat wij met Dr. Colenbrander op dit punt van gevoelen verschillen. Toen wij voor twee jaren voor onze *Bijdragen en Mededeelingen* van hem mochten ontvangen zijne uitgave van de *Notulen der vaderlandsche regenten van 1783—1787*, die 63 bladzijden besloegen, was daarbij gevoegd eene breede historische „inleiding", die 53 bladzijden innam en over welks omvang de schrijver zich bij de inzending verontschuldigde. Wij oordeel-

den toen, dat dit stuk geene inleiding was; maar het was fraai en het scheen ons dus jammer, dat het, eens geschreven, niet gedrukt zou worden; na eenige aarzeling hebben wij het dan ook opgenomen, onder protest. Destijds dankte „de nieuweling" ons, dat wij hem „niet verketterd" hadden: men groeit snel tegenwoordig!

In de plaats van algemeene historische inleidingen wenschen wij iets anders, veel prozaïscher, maar naar onze bescheiden meening veel nuttiger voor hen, die de tekstuitgaven gebruiken: naamregisters en toelichtende noten. Ook in dit opzicht echter is er weder verschil van inzicht tusschen ons en den heer Colenbrander. Naast de breede inleidingen verlangt hij een geheel apparaat van noten, en hij verzekert met nadruk, dat Fruin „altijd" gehandeld heeft zooals hij thans wenscht. Ten onrechte, naar ons reeds bleek: naast den overdadig met noten versierden Droste staat de schaarsch bedeelde Dusseldorp met de Informatie en met Philips van Leyden, die geheel zonder toelichtende noten hun weg moeten vinden.

Wat wij verkiezen uit deze vier voorbeelden? Het is niet gemakkelijk te omschrijven. Voor het bijvoegen van noten kan men naar ons oordeel geene vaste regels stellen. Wij geven gaarne toe: eene uitgave mag geene raadsels ter oplossing opgeven. Maar waar Dr. Colenbrander met instemming een paar uitspraken van Fruin aanhaalt, die in zijne inleiding op Dusseldorp als zijn doel opgeeft: „de waarde der verschillende brokstukken te beoordeelen, het onjuiste te weerleggen, het juiste met bewijzen te staven", moeten wij opmerken, dat Fruin volgens zijne eigene verklaring dit doel *niet* heeft bereikt. En waar hij, blijkens de inleiding op Droste, „de behoefte gevoelde om de personen en zaken, die ten tooneele werden gevoerd en niet altijd in het rechte licht werden ge-

plaatst, opzettelijk te behandelen", merken wij op, dat hij zelf zich daarover in het voorbericht eenigszins verontschuldigt. Eene verontschuldiging, die ons dèn moed geeft te herhalen, dat Fruin zoodoende iets voortreffelijks verricht heeft, maar iets dat ons (wij zeggen het met bescheidenheid) voorkomt hier misplaatst te zijn en dat elders in anderen vorm veel beteren indruk zou hebben gemaakt. De heer Colenbrander zelf omschrijft dit „procédé" aldus: „het gebruikt den tekst als legger en wil er een rijken voorraad wetenswaardige bijzonderheden op aanteekenen". Zoo is het, men *wil* bijzonderheden aanteekenen en *gebruikt* daar den tekst voor: is het dan te verwachten, dat die tekst door de aanteekeningen beter tot zijn recht zal komen? Wij begrijpen den heer Colenbrander niet: begrijpt hij zichzelven wel? Plastisch vermogen ontbreekt hem waarlijk niet: gevoelt hij dan niet in zich den onstuimigen drang, om zulk een rijk apparaat van wetenswaardige bijzonderheden — membra disjecta, die hij wil bijzetten in een knekelhuis — om te scheppen tot een levend beeld? En zijn beroep op Fruins methode faalt: wil men weten, hoe deze zelf later over dergelijke zwaarlijvige apparaten dacht? Men hoore hem zelven (Inleiding op Dusseldorp. p. CXXIII). „Aanvankelijk had ik het voornemen gekoesterd om op den tekst een breeden toelichtenden commentaar te laten volgen, waarin ik de waarde der verschillende brokstukken beoordeeld, het onjuiste weerlegd, het juiste met bewijzen gestaafd zou hebben. Doch ik moet schuld bekennen. Nadat ik een poos met dien arbeid bezig was geweest, is mij de lust ontgaan om hem ten einde te brengen. Aangenamer werk trok er mij van af, en zoo is van uitstel ten laatste afstel gekomen....... Zoo geef ik slechts hetgeen ik gereed heb: in plaats van een doorloopende toelichting enkele

losse aanteekeningen, die echter, naar ik vertrouw, vooral datgene verklaren, hetwelk verklaring bovenal behoeft. Niet het noodige ontbreekt, maar het overdadige". De conclusie ligt voor de hand: met zoovele woorden zegt Fruin zelf, dat „verklaren van datgene, hetwelk bovenal verklaring behoeft," *noodig* is; de rest (de beoordeeling van de waarde der mededeelingen, de weerlegging der onjuistheden, het staven van het juiste met bewijzen) is daarentegen *overdadig*.

Zoo is het: verklaring van hetgene in een tekst bovenal verklaring behoeft, oplossing van raadsels die een tekst aanbiedt, dit is noodig en dit blijve dan ook het doel der bijgevoegde noten. De eisch is bij slordig gestyleerde teksten van eenigen omvang reeds zwaar genoeg! Meer mag men niet eischen. Het toetsen en in het licht stellen van het medegedeelde kan soms gewenscht zijn. Maar het staven en weerleggen daarvan blijve bepaaldelijk bespaard voor den schrijver, die uit de nieuw geopende geschiedbron de stof putten zal voor een nieuw geschiedverhaal [1]).

Nog éene opmerking over de noten, die bij eene tekstuitgave wenschelijk schijnen, moet ons van het hart: zij betreft wat Dr. Colenbrander zelf noemt „het fameuze kassen van de steenen." Er is geen onderwerp, waarop Dr. Colenbrander in de enkele bladzijden, door hem aan Hardenbroeks journaal ge-

---

1) Men versta ons wel. Wij hebben geen overwegend bezwaar tegen dergelijke „overdadige" historisch-kritische opmerkingen in inleidingen en noten; wij zullen dan ook zulke noten niet afwijzen, voortaan evenmin als vroeger. Maar wij meenen ze niet te mogen eischen; wij achten ze zelfs niet zeer gewenscht. Indien zij groote afmetingen aannamen, zouden wij dan ook moeten verzoeken ze wat te besnoeien.

wijd, zóó dikwijls terugkomt als op dit. „Waarom (heeft de heer Krämer)," dus had hij gevraagd, „in eene zakelijke inleiding en in zakelijke aanteekeningen de schoonste steenen niet meteen gekast?" Maar hij laat het daarbij niet. „Hier had de heer Krämer," zegt hij elders, „de gegevens in handen voor een opbouw als de beroemde geschiedenis der familie Caron. Hij heeft er niets van opgemerkt: *hij begrijpt niet*, *welken weg een tekst met hem uit wil*." Als hij zelf in eenige regels de opkomst der familie D'Ablaing heeft beschreven, vraagt hij zelfvoldaan, of men „niet ziet, *dat het tooneeltje vrij aardig is*?" En niet tevreden met zulke aanduidingen, spreekt hij verderop duidelijker van plaatsen, „waar aan het werk *eer te behalen* was." „Zoo iets," meent hij, „liet Fruin *zich niet ontgaan*"; tot den heer Krämer daarentegen richt hij het verwijt, dat hij het zich „niet eens, maar twintigmaal *laat ontgaan*."

Wij verklaren ronduit, niet de allergeringste sympathie te hebben voor de stemming, die uit al deze citaten spreekt. Het kassen van de steenen in puntige nootjes dunkt ons *volkomen overbodig;* de heer Colenbrander zelf kan dit kwalijk ontkennen. Want hoewel niet gewaarschuwd, raapt hij zelf de kostbare steenen al lezende en als in het voorbijgaan op. En wil hij beweren, dat hij voor de lectuur van een boek over dit tijdperk niet de eerste de beste mag heeten, dan kunnen wij wijzen op het voorbeeld van professor Kernkamp, die, voorzoover wij weten, van dit tijdvak nooit eene bijzondere studie heeft gemaakt, en die, toen hij kort na Dr. Colenbrander dezelfde wandeling maakte, langs den weg nog vrij wat meer kostbare steenen aantrof dan zijn voorganger er gevonden had. Daarop de aandacht te vestigen, is dus volstrekt niet noodig. Waartoe dan zal men het „kassen" aanbevelen? Zeker, wij zien ook

wel, dat het tooneeltje tusschen mevrouw D'Ablaing en haren echtgenoot, die haar het bestaan zijner burgerlijke moeder in Oost-Indië verzwegen had, vermakelijk is; de uitgever zal het stellig met ons betreuren, dat het bestaan der oude mevrouw D'Ablaing hem even onbekend is geweest als vroeger aan hare schoondochter; het zou nuttig geweest zijn, haar bestaan in eene noot te constateeren. Maar verder gaan wij met Dr. Colenbrander niet mede. *Hij* acht het zóó natuurlijk te pronken met de gelukkige vondsten, die hij deed, dat hij iemand, die eene gelegenheid daartoe laat voorbijgaan, aanstaart in stomme verbazing, niet zonder een lichten twijfel aan zijne volledige toerekenbaarheid. *Wij* daarentegen zullen niet zuurzien, indien een onzer medewerkers bezwijkt voor de verleiding, om in inleiding of noot aardige tooneeltjes even te schetsen; maar wij stellen *hooger* de zelfverloochening van den uitgever, die het schilderen dezer tooneeltjes nalaat, omdat het daartoe thans de tijd niet is, — het uitstelt, totdat zich daartoe wellicht eene meer gepaste gelegenheid zal aanbieden. Nog meer: wij protesteeren er tegen, dat *hier* een beroep wordt gedaan op Fruin, alsof hij zich zulk eene gelegenheid „niet liet ontgaan"; „eer te behalen aan zijn werk" was zeker wel het laatste, waaraan deze ernstige en eenvoudige geleerde dacht.

Ziehier wat wij bedoelen. Wil men zeggen, dat onze uitgaven niet allen precies zijn geschoeid op deze leest, dat er blijkt van verschil in talent, van verschil in ijver, ook van verschil in opvatting tusschen onze medewerkers, — wij zullen het niet loochenen. Maar „violen te laten zorgen", is toch onze gewoonte niet: met waardeering herinneren wij ons veelmeer het geduld en de vriendelijkheid van velen onzer medewerkers. Maar het is eenvoudig

ondoenlijk, het schijnt ons bovendien even onnoodig als onwenschelijk, om onze medewerkers, zoo verschillend van aanleg en van kracht, allen te spannen in hetzelfde gareel. Wij geven hun wenken, deelen hun mede wat wij wenschen, en in hoofdzaak schikken zij zich steeds daarnaar. Dat niet altijd in allen deele wordt gehandeld zooals wij zelven zouden gedaan hebben, mag voor ons geen reden zijn om het werk te weigeren. Onder dat werk schuilt het goede, het betere, het zéér goede, soms — wij erkennen het — ook wel het middelmatige. Maar het slechte geven wij niet; en dat dit het geval is, is waarlijk niet het gevolg van onze gewoonte om „violen te laten zorgen."

Wij eindigen. De heer Colenbrander heeft verklaard, dat hier te lande te lage eischen worden gesteld aan de uitgevers van historische teksten. Van hem althans zal niet kunnen gezegd worden, dat hij aan zulke slapheid voet heeft gegeven. Hij deed het zijne om daaraan een eind te maken; maar hij heeft zijn doel voorbijgeschoten: de door hem gestelde eischen zijn billijk noch juist. De reden dezer onjuistheid meenen wij te vinden in een verschil van opvatting over de plichten van een uitgever van teksten, — principiëel verschil, dat als résumé van het bovenstaande wel verdient ten slotte in het licht gesteld te worden.

Wij leggen vooral den nadruk op zuiverheid van den tekst en nauwgezette vaststelling daarvan; de heer Colenbrander meent schouderophalend, dat dit altijd wel terecht zal komen. Maar daarentegen is *hij* niet tevreden met onze toelichtingen; hij betreurt het, dat „men aan onze historiografie teksten in handen geeft, waarop zij nog een behoorlijk apparaat maken moet, voor zij er iets mee uit kan richten."

Op welk apparaat hij het oog heeft, is uit het voorgaande gemakkelijk af te leiden. Welnu, wij zijn het met hem *volkomen oneens*. Wij hebben eene andere opvatting van het doel, dat men met tekstuitgaven beoogt. Wij zijn tevreden met een tekst, zuiver en zooveel toegelicht, dat de geschiedvorscher, die hem gebruikt, hem aanstonds begrijpen kan. Zoo Dr. Colenbrander meer wenscht te ontvangen, dan verwart hij de taak van den uitgever met die van den geschiedvorscher, die de teksten verwerken moet. Ziedaar ons verschil duidelijk geconstateerd.

Begrijpen wij Dr. Colenbrander niet verkeerd, dan zouden wij van meening zijn, dat hij, als hij zijne denkbeelden in praktijk wil brengen, zich moet toeleggen op iets anders, op het schrijven van historische studiën met oorspronkelijke bijlagen. Dit is een verdienstelijk en ook een aantrekkelijk procédé; maar het is bepaaldelijk een ander dan het uitgeven van teksten. Vergissen wij ons niet, dan ligt ook juist daar het aangewezene gebied voor zijne talenten. Voor het uitgeven van teksten is hij naar aanleg en temperament stellig minder aangewezen. Wellicht eischt ook de taak van den geschiedvorscher andere gaven dan zijn deel zijn. Voor het schrijven van geschiedenis daarentegen bezit hij onmiskenbare talenten: zijn pittige stijl zal hem daar ruimschoots de gelegenheid schenken, om de kostbare steenen te kassen, die zijn vernuft heeft ontdekt.

G. Brom,
Ondervoorzitter.

S. Muller Fz.,
Secretaris.

BIJLAGE A.

NAAMLIJST DER LEDEN

VAN HET

HISTORISCH GENOOTSCHAP [1]).

BESTUUR.

Dr. F. J. L. Krämer, *Voorzitter.*
Mr. J. F. B. Baert, *Penningmeester.*
Dr. G. Brom, *Eerste bibliothecaris.*
Dr. N. J. Singels, *Tweede bibliothecaris.*
Dr. S. Muller Fz., *Eerste secretaris.*
Dr. W. A. F. Bannier, *Tweede secretaris.*
Dr. P. J. Blok.
Dr. C. H. Th. Bussemaker.
Dr. G. W. Kernkamp.
Dr. P. L. Muller.
Mr. B. J. L. baron De Geer van Jutfaas, *Honorair lid.*

---

1) Bij deze lijst is aangenomen de feitelijke toestand op 1 Januari 1902.

HONORAIRE LEDEN.

E. De Amicis, te Turijn.
W. Bode, te Berlijn.
E. baron De Borchgrave, te Weenen.
G. Edmundson, te Northolt.
M. Pardo de Figueroa, te Medina Sidonia.
P. Fredericq, te Gent.
J. A. Fridericia, te Kopenhagen.
G. Galland, te Berlijn.
S. Rawson Gardiner, te Londen.
J. Geddes, te Londen.
Jhr. J. J. De Geer van Oudegein, te Utrecht.
H. Havard, te Parijs.
J. H. Hessels, te Cambridge.
K. Höhlbaum, te Giessen.
E. Hubert, te Luik.
E. Jacobs, te Wernigerode.
L. Legrand, te Parijs.
H. C. Vos Leibbrandt, te Kaapstad.
E. Martin, te Straatsburg.
E. Michel, te Parijs.
O. Nachod, te New-York.
F. Nippold, te Jena.
M. Philippson, te Berlijn.
A. Lefèvre Pontalis, te Parijs.
O. Pringsheim, te Breslau.
Ch. Rahlenbeck, te Brussel.
M. Ritter, te Bonn.
G. Mac Call Theal, te Londen.
F. Vanderhaeghen, te Gent.
L. Vanderkindere, te Brussel.
A. Waddington, te Lyon.
E. Wrangel, te Lund.

GEWONE LEDEN.

Dr. Th. P. H. Van Aalst, te 's Gravenhage.
Mr. J. H. Abendanon, te Batavia.
Dr. A. J. D'Ailly, te Amsterdam.
H. J. Allard, te Maastricht.
Mr. S. J. Fockema Andreae, te Leiden.
Mr. J. baron D'Aulnis de Bourouill, te Utrecht.
Jhr. J. A. F. Backer, te Vreeland.
Mr. J. F. B. Baert, te Utrecht.
Mr. C. Bake, te 's Gravenhage.
Dr. W. A. F. Bannier, te Utrecht.
F. De Bas, te 's Gravenhage.
Dr. H. Bavinck, te Kampen.
Mr. A. J. De Beaufort, te Leusden.
J. B. De Beaufort, te Woudenberg.
Mr. J. F. De Beaufort, te Utrecht.
Mr. W. H. De Beaufort, te Leusden.
Jhr. Mr. K. A. Godin de Beaufort, te Maarsbergen.
A. A. Beekman, te Schiedam.
J. H. Been, te Brielle. ·
G. J. G. C. graaf Van Aldenburg Bentinck, te Amerongen.
Mr. N. P. Van den Berg, te Amsterdam.
J. F. X. Van den Bergh, te 's Gravenhage.
Dr. J. Bergsma, te Groningen.
Mr. J. L. Berns, te Leeuwarden.
H. A. Van Beuningen, te Utrecht.
J. J. Beyerman, te Utrecht.
G. J. W. Koolemans Beynen, te 's Gravenhage.
Dr. J. P. De Bie, te Kethel.
Mr. A. S. De Blécourt, te Haarlem.
Dr. H. Blink, te 's Gravenhage.
Dr. P. J. Blok, te Leiden.
Mr. Ph. Van Blom, te 's Gravenhage.
Dr. G. J. Boekenoogen, te Leiden.

P. A. M. Boele van Hensbroek, te 's Gravenhage.
J. Boer Hz., te Utrecht.
Dr. M. G. De Boer, te Hilversum.
Mr. C. T. baron Van den Boetzelaer van Dubbeldam, te Bilt.
Dr. U. Ph. Boissevain, te Groningen.
Mr. A. C. Bondam, te 's Hertogenbosch.
B. J. M. De Bont, te Amsterdam.
P. R. Bos, te Groningen.
Dr. A. J. Botermans, te Zwolle.
M. ten Bouwhuys, te Utrecht.
Mr. P. Van den Brandeler, te 's Gravenhage.
Dr. A. A. Bredius, te 's Gravenhage.
Dr. J. C. Breen, te Amsterdam.
Mr. J. B. Breukelman, te 's Gravenhage.
J. Broekema, te Middelburg.
Dr. R. Broersma, te Samarang.
Dr. G. Brom, te Utrecht.
Dr. H. Brugmans, te 's Gravenhage.
C. W. Bruinvis, te Alkmaar.
Dr. C. P. Burger Jr., te Amsterdam.
Dr. C. H. Th. Bussemaker, te Groningen.
Jhr. P. H. A. Martini Buys, te 's Gravenhage.
Dr. W. Caland, te Breda.
Mr. A. W. Van Beeck Calkoen, te Utrecht.
Dr. J. R. Callenbach, te Rotterdam.
Dr. H. J. Dompierre de Chauffepié, te 's Gravenhage.
J. W. Chevallier, te Amsterdam.
Dr. H. T. Colenbrander, te 's Gravenhage.
H. J. Coppens, te Nieuwveen.
W. P. Costerus, te Edam.
Mr. L. M. Rollin Couquerque, te 's Gravenhage.
J. Craandijk, te Haarlem.
C. C. A. Croin, te Dordrecht.
Mr. M. Crommelin, te Utrecht.

H. S. M. Van Wickevoort Crommelin, te Haarlem.
A. H. A. C. Diegerick, te Gent.
N. D. Doedes, te Utrecht.
Dr. J. J. Doesburg, te Zwolle.
P. J. D. Van Dokkum, te Utrecht.
C. P. J. Dommisse, te Vlissingen.
P. N. Van Doorninck, te Bennebroek.
Dr. P. Doppler, te Maastricht.
Dr. G. J. Dozy, te 's Gravenhage.
Mr. H. L. Drucker, te Leiden.
Mr. W. H. F. Dubois, te Utrecht.
K. Dumon, te Beilen.
P. J. Van Dijk van Matenesse, te Schiedam.
H. Dyserinck, te 's Gravenhage.
Mr. C. C. D. Ebell, te 's Hertogenbosch.
C. P. Van Eeghen Jr., te Amsterdam.
P. Van Eeghen, te Amsterdam.
Mr. C. Enschedé, te Haarlem.
J. W. Enschedé, te Haarlem.
Dr. E. Epkema, te Zalt-Bommel.
Dr. W. Van Everdingen, te Rotterdam.
A. N. J. Fabius, te Amsterdam.
Mr. D. P. D. Fabius, te Amsterdam.
Mr. P. Falkenburg, te Amsterdam.
P. Feenstra Jr., te Amsterdam.
Mr. J. A. Feith, te Groningen.
Mr. P. R. Feith, te 's Gravenhage.
Mr. B. F. W. Von Brücken Fock, te Middelburg.
G. A. J. Franke, te Groningen.
Mr. R. Fruin, te Middelburg.
Dr. J. H. Gallée, te Utrecht.
J. F. Gebhard Jr., te Amsterdam.
Mr. B. J. L. baron De Geer van Jutfaas, te Utrecht.
Dr. W. Van Geer, te Utrecht.
Dr. G. H. J. W. J. Geesink, te Amsterdam.

Dr. H. Van Gelder, te Utrecht.
Mr. S. J. Van Geuns, te Utrecht.
Mr. J. G. Gleichman, te 's Gravenhage.
C. J. Gonnet, te Haarlem.
W. Gosler, te Amsterdam.
J. J. Graaf, te Ouderkerk a/d Amstel.
J. De Graaf, te Amsterdam.
Mr. J. Hooft Graafland, te Utrecht.
Jhr. Mr. J. F. Hooft Graafland, te Utrecht.
Mr. S. Gratama, te Rotterdam.
M. Salverda de Grave, te 's Gravenhage.
D. De Groot, te Utrecht.
Dr. J. V. De Groot, te Amsterdam.
Dr. C. Hofstede de Groot, te 's Gravenhage.
Mr. W. T. Grothe van Schellach, te Utrecht.
J. baron Sirtema van Grovestins, te 's Gravenhage.
Mgr. G. Gul, te Delft.
Dr. J. H. Gunning Wz., te Bilt.
Mr. H. D. Guyot, te Groningen.
Mr. S. Van Gijn, te Dordrecht.
S. Haagsma, te Sneek.
J. W. G. Van Haarst, te Groningen.
Dr. V. Van der Haeghen, te Gent.
H. van de Hagt, te Rotterdam.
Dr. J. Hania Pz., te Steenwijk.
G. C. D. D'Aumale baron Van Hardenbroek, te Utrecht.
Mr. G. C. D. R. baron Van Hardenbroek, te Bunnik.
A. T. Hartkamp, te Amsterdam.
Mr. R. E. Hattink, te Almeloo.
Mr. J. E. Heeres, te Delft.
Dr. K. Heeringa, te Schiedam.
Dr. L. Heldring, te Amsterdam.
Mr. C. G. Berger van Hengst, te Utrecht.
Dr. A. H. L. Hensen, te Warmond.
C. H. Den Hertog, te Amsterdam.

H. J. Heshuysen, te Haarlem.
J. A. Heuff Az., te Tiel.
Dr. G. W. Van Heukelum, te Jutfaas.
J. H. C. Heyse, te Middelburg.
J. C. A. Hezenmans, te 's Hertogenbosch.
J. C. Gijsberti Hodenpijl, te 's Gravenhage.
F. A. Hoefer, te Hattem.
Mr. H. graaf Van Hogendorp, te 's Gravenhage.
A. Hollestelle, te Tholen.
Dr. A. G. Honig, te Zeist.
Dr. I. M. J. Hoog, te Nijmegen.
A. J. J. Hoogland, te Rotterdam.
Dr. S. S. Hoogstra, te Kampen.
T. Van Hoogstraten, te Huissen.
Mr. C. Pijnacker Hordijk, te 's Gravenhage.
E. B. ter Horst, te Groningen.
Dr. M. T. Houtsma, te Utrecht.
Dr. J. De Hullu, te Utrecht.
G. Hulsman, te Zandvoort.
Jhr. Mr. J. E. Huydecoper van Maarsseveen en Nigtevecht, te Utrecht.
Dr. C. B. Hijlkema, te Zaandam.
Mr. F. A. R. A. baron Van Ittersum, te Utrecht.
Dr. J. A. H. G. Jansen, te Bunnik.
J. J. Van Noorle Jansen, te Utrecht.
Dr. N. Japikse, te Rotterdam.
Mr. J. G. C. Joosting, te Assen.
W. H. J. Juten, te Bergen-op-Zoom.
Dr. G. Kalff, te Utrecht.
Jhr. Mr. A. P. C. Van Karnebeek, te 's Gravenhage.
P. H. Van der Kemp, te 's Gravenhage.
Dr. G. W. Kernkamp, te Amsterdam.
W. J. Kernkamp, te Edam.
Dr. L. A. Kesper, te Gouda.
E. B. Kielstra, te 's Gravenhage.

Dr. H. J. Kiewiet de Jonge, te Dordrecht.
Dr. P. A. Klep, te Velzen.
B. H. Klönne, te Amsterdam.
Dr. A. Kluyver, te Leiden.
Dr. W. P. C. Knuttel, te 's Gravenhage.
W. Knuyf, te Utrecht.
H. F. Kol, te Utrecht.
Mr. A. H. Koning, te Finsterwolde.
F. G. Kramp, te Amsterdam.
Dr. F. J. L. Krämer, te Utrecht.
Dr. M. A. Kreling, te Rotterdam.
A. J. C. Kremer, te Arnhem.
Dr. P. J. Kromsigt, te Rotterdam.
J. F. A. Kronenburg, te Roermond.
Dr. R. Krul, te 's Gravenhage.
J. M. Van Kuyk, te Assen.
Dr. A. Kuyper, te 's Gravenhage.
Mr. Dr. A. R. Van der Laar, te Utrecht.
Dr. G. J. Landweer Az., te Arnhem.
Dr. L. A. Van Langeraad, te Lekkerkerk.
Mr. F. A. J. Van Lanschot, te 's Hertogenbosch.
Dr. P. Leendertz, te Amsterdam.
W. J. Leendertz, te Amsterdam.
Mr. J. Van der Leeuw, te Amersfoort.
Dr. E. H. Van Leeuwen, te Utrecht.
Dr. M. F. Van Lennep, te Haarlem.
Mr. J. A. Levy, te Amsterdam.
Dr. C. te Lintum, te Rotterdam.
Dr. J. P. T. Van der Lith, te Utrecht.
A. C. Loffelt, te 's Gravenhage.
A. Loosjes, te Amsterdam.
Mr. J. De Louter, te Utrecht.
F. baron Van Lijnden van Hemmen, te Hemmen.
Mr. Dr. F. A. C. graaf Van Lijnden van Sandenburg, te Langbroek.

Mr. R. Melvil baron Van Lijnden, te 's Gravenhage.
Mr. W. F. J. baron Van Lijnden, te Utrecht.
Dr. K. Lijndrajer, te Assen.
Mr. Æ. baron Mackay, te 's Gravenhage.
Mej. M. G. A. de Man, te Middelburg.
W. J. Manssen, te Zaandam.
Dr. B. Van Meer, te Utrecht.
Dr. R. P. Mees R.Az., te Rotterdam.
K. O. Meinsma, te Zutphen.
Dr. J. Mendels, te Groningen.
Mr. C. R. Merkus, te Utrecht.
Dr. W. W. Van der Meulen, te 's Gravenhage.
J. L. Meulleners, te Heer (bij Maastricht).
Mr. P. A. N. S. Van Meurs, te 's Gravenhage.
H. J. Meyboom, te Utrecht.
Dr. C. H. P. Meyer, te 's Gravenhage.
D. C. Meyer Jr., te Amsterdam.
G. A. Meyer, te Nijmegen.
W. Meyer, te 's Gravenhage.
M. A. Meyjes, te Hengeloo (Gelderland).
Dr. E. J. W. Posthumus Meyjes, te Middelburg.
Mej. L. Miedema, te Utrecht.
E. W. Moes, te Amsterdam.
Mr. G. Moll, te Rotterdam.
Dr. M. Monasch, te Amsterdam.
Dr. K. W. M. Montijn, te Vlaardingen.
F. D. J. Moorrees, te Buurmalsen.
Dr. L. J. Morell, te Utrecht.
T. Morren, te 's Gravenhage.
L. Mulder, te 's Gravenhage.
Dr. J. W. Muller, te Utrecht.
Dr. P. L. Muller, te Leiden.
Mr. S. Muller Fz., te Utrecht.
Mr. S. Muller Hz., te Rotterdam.
Mr. J. C. Naber, te Utrecht.

Mej. J. W. A. Naber, te Amsterdam.
Dr. H. M. Van Nes, te 's Gravenhage.
F. J. Nieuwenhuis, te Utrecht.
Mr. J. Domela Nieuwenhuis, te Groningen.
Mr. W. H. Nolens, te Rolduc (gemeente Kerkrade).
R. P. J. Tutein Nolthenius, te Haarlem.
M. Noordtzij, te Kampen.
Dr. D. C. Nijhoff, te Meerssen.
W. Nijhoff, te 's Gravenhage.
Mr. J. G. Brouwer Nijhoff, te Utrecht.
A. J. Nijland, te Utrecht.
A. P. M. Van Oordt, te Leiden.
J. Van Oordt tot Bunschoten, te Velp.
Mr. J. C. Overvoorde, te Leiden.
Mr. J. C. De Marez Oyens, te 's Gravenhage.
Mr. R. W. J. Van Pabst van Bingerden, te 's Gravenhage.
Mr. M. J. ridder Pauw van Wieldrecht, te Leersum.
Dr. A. Pekelharing, te Groningen.
Mr. J. E. Van Persijn, te 's Gravenhage.
Jhr. Mr. F. H. De Pesters, te Arnhem.
Mr. P. Pet, te Groningen.
Mr. N. G. Pierson, te 's Gravenhage.
A. Pit, te Amsterdam.
J. R. Planten, te New-York.
C. J. Polvliet, te Amsterdam.
A. Winkler Prins, te Voorburg.
Dr. J. Prinsen J.Lz., te Nijmegen.
Dr. F. Pijper, te Leiden.
Mr. H. P. G. Quack, te Amsterdam.
Dr. L. A. Rademaker, te Zwolle.
Mr. D. Ragay, te Utrecht.
J. C. Ramaer, te Breda.
Jhr. Mr. F. A. J. F. ridder Van Rappard, te Utrecht.

A. F. J. Reiger, te Keulen.
Dr. B. Reiger, te Utrecht.
Mr. W. A. Reiger, te Groningen.
Dr. J. Reitsma, te Groningen.
T. graaf De Renesse, te Brussel.
Mr. W. J. Van Welderen baron Rengers, te Leeuwarden.
Dr. H. J. Reynders, te Amersfoort.
Jhr. B. W. F. Van Riemsdijk, te Amsterdam.
Jhr. Mr. T. H. F. Van Riemsdijk, te 's Gravenhage.
Dr. P. H. Ritter, te Amsterdam.
Jhr. Mr. J. Roëll, te 's Gravenhage.
H. Roes, te St. Michielsgestel.
Dr. H. C. Rogge, te Amsterdam.
A. A. J. Van Rossum, te Benschop.
Mr. A. J. Royaards, te Amsterdam.
Mr. G. Royaards, te 's Gravenhage.
Mr. K. J. H. Royaards, te Utrecht.
Mr. W. H. J. Royaards, te Utrecht.
Mr. C. P. L. Rutgers, te Zwolle.
E. H. Rijkenberg, te Voorhout.
F. Van Rijsens, te Alkmaar.
Dr. B. van Rijswijk te Dordrecht.
F. H. A. Sabron, te Breda.
A. H. Sassen, te Helmond.
Dr. P. D. Chantepie de la Saussaye, te Leiden.
J. H. L. Van der Schaaff, te 's Gravenhage.
Dr. A. C. M. Schaepman, te Zevenaar.
Dr. H. J. A. M. Schaepman, te Rijzenburg.
D. F. Scheurleer, te 's Gravenhage.
H. D. J. Van Schevichaven, te Nijmegen.
Jhr. Mr. F. J. C. Schimmelpenninck, te Renkum.
A. baron Schimmelpenninck van der Oye van de Poll en Nyenbeek, te Utrecht.
Dr. L. C. M. Schmedding, te Valkenberg.
Dr. M. Schoengen, te Leeuwarden.

L. Schouten Hz., te Utrecht.
Dr. J. Schrijner, te Roermond.
J. Schulman, te Amersfoort.
Mr. W. C. Schuylenburg, te Utrecht.
L. Gilliodts van Severen, te Brugge.
Jhr. Mr. J. H. Hora Siccama, te 's Gravenhage.
Mr. C. J. Sickesz, te Lochem.
Mr. J. A. Sillem, te Amsterdam.
J. C. Singels, te 's Gravenhage.
Dr. N. J. Singels Az., te Utrecht.
Jhr. Dr. J. Six, te Amsterdam.
J. C. Van Slee, te Deventer.
Mr. J. J. S. baron Sloet, te Oosterbeek.
Dr. G. M. Slothouwer, te Wageningen.
A. C. baron Snouckaert van Schauburg, te 's Gravenhage.
J. F. Van Someren, te Utrecht.
J. F. M. Sterck, te Amsterdam.
W. P. Van Stockum Jr., te 's Gravenhage.
Jhr. Mr. A. L. E. De Stuers, te Parijs.
Jhr. Mr. V. E. L. De Stuers, te 's Gravenhage.
W. O. Swaving, te Middelburg.
Mr. J. P. R. Tak van Poortvliet, te 's Gravenhage.
Mr. A. Telting, te 's Gravenhage.
J. C. Alberdingk Thijm, te Amsterdam.
Dr. P. P. H. Alberdingk Thijm, te Leuven.
Mr. G. Van Tienhoven, te Haarlem.
Dr. G. Tjalma, te Veen (Noord-Brabant).
A. Des Tombe, te 's Gravenhage.
J. W. Des Tombe, te Bilt.
Jhr. W. F. Trip van Zoudtlande, te Hattem.
J. Trosée, te Nijmegen.
W. J. Tuyn, te Edam.
Mr. W. J. L. Umbgrove, te Zutphen.
J. H. W. Unger, te Rotterdam,

Mr. I. B. J. N. ridder De Vanderschueren, te 's Gravenhage.
Dr. J. S. Van Veen, te Arnhem.
Mr. R. Van Veen, te 's Gravenhage.
F. van Veerdeghem, te Luik.
H. C. Vegtel, te 's Gravenhage.
B. P. Velthuysen, te Hertme en Zenderen.
Dr. J. Verdam, te Leiden.
Mr. P. VerLoren van Themaat, te Utrecht.
A. Verwey, te Noordwijk.
G. H. Veth, te Hilversum.
Dr. H. Visscher, te Ouderkerk a/d IJsel.
Dr. T. Vlaming, te Warmond.
Dr. G. Van Vloten, te Leiden.
Dr. W. Vogelsang, te Amsterdam.
Dr. G. J. Vos Az., te Amsterdam.
Dr. J. G. De Vos, te 's Gravenhage.
Dr. W. C. A. baron Van Vredenburch, te 's Gravenhage
R. W. P. De Vries, te Amsterdam.
Mr. J. Van Walré, te Utrecht.
P. M. H. Welker, te Numansdorp.
H. M. Werner, te Brummen.
Mgr. H. Van de Wetering, te Utrecht.
Mr. G. Wicherlinck, te Zwolle.
L. Wichers, te 's Gravenhage.
Dr. C. E. A. Wichmann, te Utrecht.
Dr. E. Wiersum, te Middelburg.
W. Wilde, te Katwijk.
Dr. H. D. Tjeenk Willink, te Haarlem.
Dr. J. Te Winkel, te Amsterdam.
Dr. J. Woltjer, te Amsterdam.
Dr. J. A. Worp, te Groningen.
Mr. G. Wttewaall, te Arnhem.
Jhr. Mr. E. W. F. Wttewaall van Stoetwegen, te 's Gravenhage.

J. M. Wüstenhoff, te Sassenheim.
C. N. Wijbrands, te Amsterdam.
Jhr. Mr. H. M. J. Van Asch van Wijck, te Utrecht.
Jhr. Mr. L. H. J. M. Van Asch van Wijck, te Veenendaal.
Dr. J. A. Gerth van Wijk, te 's Gravenhage.
Dr. P. J. Wijminga, te Amsterdam.
Dr. J. D. De Lind van Wijngaarden, te Utrecht.
G. E. V. L. Van Zuylen, te 's Gravenhage.

BIJLAGE B.

GENOOTSCHAPPEN,

WAARMEDE HET HISTORISCH GENOOTSCHAP IN BETREKKING STAAT.

Aachener Geschichts-Verein, te Aken.

Geschichts- und alterthumsforschende Gesellschaft des Osterlandes, te Altenburg.

Koninklijke Akademie van Wetenschappen, te Amsterdam.

Académie royale d'Archéologie de Belgique, te Antwerpen.

Historischer Verein für Schwaben und Neuburg, te Augsburg.

Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, te Batavia.

Verein von Alterthumsfreunden im Rheinlande, te Bonn.

Historischer Verein für den Niederrhein, te Bonn.

Historische Gesellschaft des Künstlervereins, te Bremen.

Académie royale des Sciences, des Lettres et des Beaux-arts de Belgique, te Brussel.

Société d'Archéologie de Bruxelles, te Brussel.

De Bollandisten, te Brussel.

Université royale de Norvège, te Christiania.

Westpreussischer Geschichtsverein, te Danzig.

Cercle archéologique de la Ville et de l'ancien Pays de Termonde, te Dendermonde.

Düsseldorfer Geschichts-Verein, te Dusseldorp.

Bergischer Geschichts-Verein, te Elberfeld.

Gesellschaft für bildende Kunst und vaterländische Alterthümer, te Emden.

Historischer Verein für Stadt und Stift Essen, te Essen.

Verein für Geschichte und Alterthumskunde, te Frankfort a/M.

Verein für Geschichte des Bodensees und seiner Umgebung, te Friedrichshafen.

Société d'Histoire et d'Archéologie, te Genève.

Koninklijke vlaamsche Akademie voor Taal- en Letterkunde, te Gent.

Maatschappij van Geschied- en Oudheidkunde, te Gent.

Oberhessischer Geschichts-Verein, te Giessen.

Oberlausitzische Gesellschaft der Wissenschaften, te Görlitz.

Historischer Verein für Steiermark, te Grätz.

Koninklijk Instituut voor Land-, Taal- en Volkenkunde van Neerlandsch Indië, te 's-Gravenhage.

Algemeen Rijksarchief, te 's-Gravenhage.

Rügisch-pommerscher Geschichtsverein, te Greifswald.

Verein für hamburgische Geschichte, te Hamburg.

Historischer Verein für Niedersachsen, te Hannover.

Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen in Noord-Brabant, te 's-Hertogenbosch.

Verein für thüringische Geschichte und Alterthumskunde, te Jena.

Redactie van de Zeitschrift für die Geschichte des

Oberrheins (uitgegeven door de Badische Historische Kommission), te Karlsruhe.

Verein für hessische Geschichte und Landeskunde, te Kassel.

Stadt-Archiv, te Keulen.

Görres-Gesellschaft, te Keulen.

Redactie van de Westdeutsche Zeitschrift, te Keulen.

Gesellschaft für schleswig-holstein-lauenburgische Geschichte, te Kiel.

Alt-preussische Monatschrift, te Koningsbergen.

Société d'Histoire de la Suisse romande, te Lausanne.

Friesch Genootschap van Geschied-, Oudheid- en Taalkunde, te Leeuwarden.

Maatschappij der nederlandsche Letterkunde, te Leiden.

Königlich-sächsische Gesellschaft der Wissenschaften, te Leipzig.

Redactie van de Revue historique trimestrielle, te Lemberg.

Redactie van de Analectes pour servir à l'Histoire ecclésiastique de la Belgique, te Leuven.

Redactie van de Revue d'Histoire ecclésiastique, te Leuven.

Redactie van de English historical Review, te Londen.

Verein für lübeckische Geschichte und Alterthumskunde, te Lübeck.

Institut archéologique liégeois, te Luik.

Société d'Art et d'Histoire du Diocèse de Liége, te Luik.

Universiteit, te Lund.

Institut luxembourgeois, te Luxemburg.

Geschied- en oudheidkundig Genootschap in het Hertogdom Limburg, te Maastricht.

Real Academia de la Historia, te Madrid.

Abbaye de Maredsous, te Maredsous.

Cercle archéologique, littéraire et artistique de Malines, te Mechelen.

Verein für Geschichte der Stadt Meissen, te Meissen.

Zeeuwsch Genootschap van Wetenschappen, te Middelburg.

Königlich-bayerische Akademie der Wissenschaften, te München.

Verein für Geschichte und Alterthumskunde Westfalens, te Munster.

Société archéologique de Namur, te Namen.

Germanisches Museum, te Neurenberg.

Oudheidkundige Kring van het Land van Waas, te St. Nikolaas.

Historische Gesellschaft für die Provinz Posen, te Posen.

Historischer Verein für Oberpfalz und Regensburg, te Regensburg.

Limburg. Provinciaal Genootschap voor geschiedkundige Wetenschappen, Taal en Kunst, te Roermond.

Reale Società romana di Storia patria, te Rome.

Biblioteca apostolica vaticana, te Rome.

Gemeente-archief van Rotterdam.

Verein für mecklenbürgische Geschichte und Alterthumskunde, te Schwerin.

The Board for international Exchanges of the New-South-Wales-Government, te Sydney.

Akademie van Geschiedenis en Oudheidkunde, te Stockholm.

Historisch-litterarischer Zweigverein des Vogesen-Clubs in Elsass-Lothringen, te Straatsburg.

Verein für Kunst und Alterthum in Ulm und Oberschwaben, te Ulm.

Universiteits-Bibliotheek, te Upsala.

Oneida historical Society, te Utica (New-York).

Provinciaal utrechtsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, te Utrecht.

Gemeente Utrecht.

Redactie van het Archief voor het Aartsbisdom Utrecht, te Utrecht.

Smithsonian Institution, te Washington.

Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, te Weenen.

Institut für oesterreichische Geschichtsforschung, te Weenen.

Harzverein für Geschichte und Alterthümer, te Wernigerode.

Geschied-, taal-, land- en volkenkundig Genootschap, te Willemstad (Curaçao).

Ortsverein für Geschichte und Alterthumskunde zu Braunschweig und Wolfenbüttel, te Wolfenbüttel.

Historischer Verein für Unterfranken und Aschaffenburg, te Würzburg.

Vereeniging tot Beoefening van overijsselsch Regt en Geschiedenis, te Zwolle.



BIJLAGE C.

OVERZICHT VAN DEN STAAT DER KAS VAN HET GENOOTSCHAP.

REKENING VAN HET KAPITAAL. 1901.

ONTVANGSTEN.		UITGAVEN.	
Saldo 1900	*f* 19452.21^{5}	Verkochte effecten	*f* 3303.—
Aangekochte effecten	2992.50	Saldo	„ 19141.71^{5}
	f 22444.71^{5}		*f* 22444.71^{5}

REKENING VAN HET GENOOTSCHAP. 1901.

ONTVANGSTEN.		UITGAVEN.	
Saldo 1900	*f* 4945.19	Drukkosten	*f* 3120.81
Rente van het kapitaal	„ 818.76	Papier	„ 1134.35
Contributiën	„ 3980.—	Schrijfloon	„ 272.91^{5}
Verkoop werken	„ 242.20	Overname boeken Leesgezelschap	„ 64.30
Contributiën Historische kaarten	„ 840.—	Contributiën aan genootschappen	„ 13.12
Verkochte effecten	„ 3303.—	Bindwerk	„ 61.50
		Assurantie-premiën	„ 27.80
		Bode	„ 30.10
		Administratieve uitgaven	„ 110.91
		Amanuenses	„ 150.05
		Historische kaarten	„ 786.67^{5}
		Aangekochte effecten	„ 2992.50
		Saldo	„ 5364.12
	f 14129.15		*f* 14129.15

REKENING VAN HET LEESGEZELSCHAP. 1901.

ONTVANGSTEN.		UITGAVEN.	
Saldo 1900	*f* 118.43	Aankoop boeken	*f* 128.60
Contributiën	„ 133.—	Bodin	„ 50.05
Verkoop boeken	„ 64.30	Administratiekosten	„ 9.50
		Saldo	„ 127.58

BIJLAGE D.

JAARVERSLAG VAN DE CENTRALE COMMISSIE VOOR DE HISTORISCH-STATISTISCHE KAARTEN IN NEDERLAND OVER 1901.

Als gevolg van de besprekingen op de vergaderingen, door de contribuanten op de Historisch-statistische schetskaarten van Nederland en de leden van het Historisch genootschap op den 27 en 28 December 1900 te Utrecht gehouden, werd besloten tot het oprichten van eene Centrale commissie voor de Historisch-statistische kaarten in Nederland.

Op uitnoodiging van het Bestuur van het Historisch genootschap namen onderstaande heeren zitting in die commissie: Prof. Dr. P. J. Blok, Mr. A. Telting, F. A. Hoefer, Dr. W. A. F. Bannier, A. A. Beekman, Dr. H. Blink, P. R. Bos, Prof. Mr. J. E. Heeres, H. Hettema [1]) en Mr. J. C. Overvoorde.

In hare vergadering van 2 Maart 1901 kozen de leden de vier eerstgenoemde heeren achtereenvolgens tot 1sten Voorzitter, 2den Voorzitter, 1sten Secretaris en 2den Secretaris, terwijl de heer Bannier tevens de functie van penningmeester op zich nam.

---

1) De heer Hettema nam op het einde van 1901 om gezondheidsredenen ontslag als lid der Centrale commissie.

Ter verkrijging van de gewenschte eenheid in de uitvoering der liggers, het verstrekken van inlichtingen omtrent reeds bestaande en in bewerking zijnde liggers enz., werd besloten tot het oprichten van een Nederlandsch Centraal-bureau voor Historisch-statistische kaarten. Ter wille van den geregelden gang van zaken werd dit Centraal-bureau te Hattem gevestigd en de heer Hoefer tot directeur benoemd. Ten huize van den heer Hoefer werd voor dit bureau een bepaalde kamer ingeruimd, waarin voor de kaarten een kast met ondiepe laden geplaatst is.

De Centrale commissie gaf den 5 Juli bij gedrukte circulaire kennis van een en ander aan de contribuanten aan de schetskaarten. Behalve een lijst van de onderwerpen, die in kaart kunnen gebracht worden, werd tevens het verschijnen van een instructie voor de invulling der schetskaarten aangekondigd.

Aangezien de Centrale commissie over geen eigen fondsen beschikt, maakte zij het Historisch genootschap er op opmerkzaam, dat van hare leden niet gevergd kon worden, dat zij op eigen kosten de vergaderingen bijwoonden. Het Historisch genootschap verklaarde zich bereid de reiskosten en de noodzakelijke bureaukosten van het Centraal-bureau te vergoeden tot een maximum-bedrag van jaarlijks 200 gulden. Hiervan moet telken jare een gespecifieerde opgave aan het Historisch genootschap gedaan worden.

Onmiddellijk na haar optreden heeft de Centrale commissie voeling gezocht en gekregen met de commissie, die in Duitschland belast is met het samenstellen van een instructie tot het invullen der schetskaarten tot liggers. De directeur van het Nederlandsch Centraal-bureau kreeg zitting in de Duitsche commissie. Het ligt in de bedoeling, de voor Nederland in bewerking zijnde instructie onmiddellijk na vast-

stelling door onze Centrale commissie aan de Duitsche commissie aan te bieden.

Het Historisch genootschap stond hare exemplaren der schetskaarten aan het Centraal-bureau af.

Aan de Regeering werd verzocht, een gedeelte van hare schetskaarten — 60°/₀ — ter beschikking van het Centraal-bureau te stellen. De onderhandelingen hierover worden nog voortgezet.

De Minister van Oorlog deed van zijne belangstelling blijken door, op verzoek, aan het Centraal-bureau ten geschenke te zenden:

1° de Topographische en Militaire kaart des Rijks op de schaal van 1 : 50000;

2° de Chromo-topographische kaart des Rijks op de schaal van 1 : 200000;

3° de schets van de sub 2° genoemde kaart en

4° de tot heden verschenen bladen van de Chromo-topographische kaarten des Rijks op de schaal van 1 : 50000 en 1 : 25000, zoomede van laatstbedoelde kaart de in het licht verschenen schetsbladen.

Aanvullingen en wijzigingen in die kaarten worden geregeld door de Topographische inrichting toegezonden.

Door het Centraal-bureau werden onderstaande boeken en geschriften van de schrijvers ten geschenke ontvangen:

W. A. F. Bannier, De landgrenzen van Nederland. I. Leiden, 1900.

Dr. H. Blink, Studiën over nederzettingen in Nederland (overgedrukt uit het „Tijdschrift van het Kon. Ned. Aardrijksk. Genootsch. jaarg. 1901).

F. A. Hoefer, Een bijdrage tot de grensgeschillen tusschen Gelderland en Overijssel in de XVI^de^ eeuw (overgedrukt uit de Mededeelingen der

Vereeniging tot beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis).

van den Heer P. R. Bos: Bijdragen tot de kennis van de provincie Groningen en omgelegen streken. I. Groningen, 1901.

In den loop van 1901 kwam het Centraal-bureau in het bezit van onderstaande bladen van de schetskaarten:

	Titelblad.	9	13	14	19	20	5	6	10	15	21
Historisch Genootschap.	16	16	16	16	16	16	16	16	16	16	16
F. A. Hoefer.	2	2	2	2	2	152	2	2	2	152	152
Te zamen . . .	18	18	18	18	18	168	18	18	18	168	168

De vijf laatste nummers werden eerst in het laatst van December 1901 ontvangen. Thans zijn de schetskaarten voor de provinciën Noord- en Zuid-Holland en Utrecht geheel gereed.

Uit de ontvangen verslagen en gevoerde briefwisseling met de contribuanten blijkt, dat het aan sommigen nog niet recht duidelijk is, wat zij met de schetskaarten moeten doen. Anderen beweren, dat de arbeid aan de invulling verbonden zoo groot is, dat zij hiervoor tijd en personeel missen. Wellicht heeft het lezen van het jaarverslag en later van de instructie op deze zwaartillenden een gunstigen invloed, daar hun blijken zal, dat hier niet alles van één persoon gevergd wordt, maar verdeeling van arbeid noodig is.

Enkele contribuanten hebben geen jaarverslag ingezonden, zelfs na hiertoe nogmaals te zijn aange-

zocht. Wellicht gaan zij van de onderstelling uit, dat dit overbodig was, aangezien zij nog over geen kaarten hunner provincien beschikten. De wenk vinde hier een plaats, dat zij toch hun gedachten er over kunnen laten gaan, welke personen zij geschikt achten om dezen of genen ligger te vervaardigen.

Uit de ontvangen jaarverslagen der contribuanten teekenen wij dankbaar de volgende toezeggingen aan.

Algemeen Rijksarchief. De heer Algemeene Rijksarchivaris meldt, dat onderstaande heeren zich bereid verklaard hebben, om te trachten de Historisch-statistische liggers, achter hunne namen vermeld, te bewerken:

Mr. A. Telting: liggers voor Stadrechten.

Mr. P. A. N. S. van Meurs en W. G. van Oyen: ligger voor de ambachtsheerlijkheden in Zuid-Holland.

J. Bruggeman: liggers voor Kloosters in Zuid-Holland, en

C. H. Peters: liggers voor monumenten in Nederland.

Rijksarchief in Zeeland. De heer Rijksarchivaris zal, wanneer de bewerking der rechterlijke archieven afgeloopen is, trachten liggers voor de oude rechterlijke indeeling van Zeeland te vervaardigen.

Centraal bureau. Verschillende onderhandelingen voor het vervaardigen van liggers of het verkrijgen van gegevens tot invulling worden gevoerd. Verkregen zijn de volgende toezeggingen:

van den Heer Dr. R. Jesse: liggers voor Vóórhistorische en Romeinsche vondsten in Nederland,

van den Heer G. A. Meijer O. P.: liggers voor de Dominicaner-kloosters in Nederland,

van den Heer F. A. Hoefer: ligger voor de tegenwoordige gemeenten der Nederlandsche Hervormde Kerk in Overijssel,

van denzelfden: ligger voor de marken in Overijssel. Deze kaart moet op schaal overgenomen

worden van die, uitgegeven door de Vereeniging tot beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis.

Mogen wij in dit verslag reeds op enkele verkregen uitkomsten wijzen, laat ons hopen, dat in een volgend met voldoening vermeld zal kunnen worden, dat velen dezen arbeid steunen, hetzij door zelf de hand aan den ploeg te slaan of geschikte krachten er toe op te wekken.

Namens de Centrale commissie voor de Historisch-statistische kaarten in Nederland,

P. J. BLOK, *Voorzitter.*

F. A. HOEFER, *1ste Secretaris.*

BIJLAGE E.

LIJST
DER VAN JANUARI 1901 TOT JANUARI 1902 DOOR SCHENKING, RUILING EN AANKOOP

VOOR HET

GENOOTSCHAP VERKREGEN WERKEN.

I. TEN GESCHENKE ONTVANGEN BOEKEN.

a. VAN DE SCHRIJVERS.

Th. Willing Balch. Eméric Crucé.

J. Boer Hz. Rechtsontwikkeling, theorie en practijk in de rechtswetenschap. (Overdruk uit Tijdschrift voor Privaatrecht, Notariaat en fiscaal Recht.)

P. Q. Brondgeest. Bijdragen tot de geschiedenis van het gasthuis, het klooster en de balye van St. Catharina der Johanniter-ridders en van het Driekoningen-gasthuis te Utrecht.

C. W. Bruinvis. Aanteekeningen wegens het verhandelde bij commissarissen der Staten van Holland en Westfriesland in zake het weren van reguliere priesters en van den pauselijken vicaris Damen. (Overdruk uit Bijdragen voor de Geschiedenis van het Bisdom van Haarlem.)

——— Goederen voor den kardinaal-aartsbisschop van Mechelen in 1795 geborgen te Alkmaar. (Overdruk uit Bijdragen voor de Geschiedenis van het Bisdom van Haarlem.)

C. W. Bruinvis. Nog iets over het geschil om de Alkmaarsche pastorie in het begin der 16e eeuw. (Overdruk uit hetzelfde tijdschrift.)

——— Handelingen van de gemachtigden der R. C. gemeenten te Alkmaar in zake den zoogenaamden afkoop der kerkgebouwen. (Overdruk uit hetzelfde tijdschrift.)

G. G. Calkoen. De wording en ontwikkeling van het „Hof in die Haghe" gedurende de middeleeuwen. (Overdruk uit „die Haghe", Jaarboekje van 1901.)

H. C. Diferee. Onze roeping in de twintigste eeuw.

N. D. Doedes. De Nederlanders. Schets onzer vaderlandsche- en koloniale geschiedenis. 3e ed.

——— De Geschiedenis op het eind-examen der H. B. Scholen. (Overdruk uit het Schoolblad van 27 Augustus 1901.)

C. Enschedé. Technisch onderzoek naar de uitvinding van de boekdrukkunst.

J. A. Feith. Huisarchief Allersma.

——— Familie-archief van het geslacht Van Bolhuis te Warffum.

J. de Fremery. Supplement op het oorkondenboek van Holland en Zeeland. (Gezonden namens zijne erfgenamen.)

J. F. Gebhard Jr. Nicolaas Witsen in 1672.

——— Iets over Nicolaas Witsen.

W. Gosler. Nederlandsche almanak van levensverzekering, 1901.

A. Hoynck van Papendrecht. Een halve eeuw op het water.

P. H. van der Kemp. Raffles' betrekkingen met Nias in 1820—'21. (Overdruk uit Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned.-Indië.)

R. Krul. De laatste dagen van Mirabeau. (Overdruk uit de Tijdspiegel.)

M. F. van Lennep. De hervorming in Spanje in de 16e eeuw.

Marie de Man. Le président Krüger en Europe.

J. E. B. Mayor. Franz Heinrich Reusch.

G. Monchamp. Le distique de l'église St. Servais à Maestricht.

——— L'écrit d' Algerus sur la dignité de l'église liégeoise.

J. Domela Nieuwenhuis. Het Utrechtsche tuchthuis in het begin der 17e eeuw. (Overdruk uit Tijdschrift voor Strafrecht.)

M. Philippson. La paix d'Amiens et la politique générale de Napoléon I. (Overdruk uit Revue historique.)

Reusens. Eléments de paléographie.

H. D. J. van Schevichaven. Nijmegen en Karel van Egmond. (Overdruk uit Bijdragen en mededeelingen der vereeniging Gelre.)

——— Penschetsen uit Nijmegens verleden.

J. H. Hora Siccama. Prins Willem III in betrekking tot Den Haag. (Overdruk uit „die Haghe". Jaarboekje van 1901.)

——— Mr. R. Melvil baron van Lynden.

N. J. Singels. Aanschouwelijk onderwijs. (Overdruk uit Tijdschrift voor onderwijs en opvoeding.)

A. Telting. Bronnen voor de geschiedenis van de Nederlandsche Antillen in het Rijks-Archief te 's Gravenhage. (Overdruk uit het Verslag van het geschied-, taal, land- en volkenkundig genootschap te Willemstad.)

——— Verslag omtrent de oude archieven van Suriname en Curaçao. (Overdruk uit Verslagen omtrent 's Rijks oude Archieven 1900.)

G. Mac Call Theal. Records of South-Eastern Africa. V, VII,

G. Mac Call Theal. Records of the Cape Colony. May 1809—October 1812. (VII—IX.)

A. Troelstra. De toestand der catechese in Nederland gedurende de vóór-reformatorische eeuw.

L. Vanderkinderen. Le premier duc de Basse-Lotharingie.

J. S. van Veen. De afval van graaf Willem van den Berg in 1583.

——— De Zutphensche landvrede van 2 Februari 1375.

A. Waddington. Recueil des instructions données aux ambassadeurs et ministres de France. XVI.

A. Wichmann. Der Ausbruch des Gunung Ringgit auf Java im Jahre 1593. (Overdruk uit Zeitschr. der Deutschen geologischen Gesellschaft.)

E. Wrangel. Arkivaliska anteckningar från Danzig och Thorn.

b. Van of door Departementen van algemeen bestuur, Genootschappen, Maatschappijen enz.

Van het Ministerie van Binnenlandsche Zaken.

Verslag omtrent 's Rijks verzamelingen van geschiedenis en kunst. XXII.

Verslagen omtrent 's Rijks oude Archieven. XXII (1899), XXIII (1900).

De Rijks-archieven te Roermond in 1899.

P. J. Blok. Verslag van onderzoekingen naar archivalia in Italië.

J. A. Feith. Catalogus der inventarissen van de archieven der voormalige zijlvestenijen en dijkrechten.

G. Busken Huet. Derde verslag van onderzoekingen naar archivalia te Parijs.

. E. G. Lagemans. Recueil des traités et conventions conclus par le royaume des Pays-Bas avec les puissances étrangères depuis 1813 jusqu'à nos jours. Aperçu général. 2e ed. XIV, 2.

Van het Indisch Genootschap te 's-Gravenhage.

Verslag der vergaderingen van 23 October 1900—25 Mei 1901.

Van de Internationale Unie. Nederlandsch Comité.

Beroep en protest betreffende den oorlog in Zuid-Afrika en de Vredes-conferentie.

Van het Provinciaal Museum van oudheden in Drenthe.

Verslag aan de Gedeputeerde Staten over 1900.

Van het Stedelijk Museum te Alkmaar.

Verslag. 1900.

Van het gemeentebestuur van Deventer.

De cameraars-rekeningen van Deventer, uitgeg. door J. de Hullu en J. Acquoy. 5de Deel, Bladwijzer.

Van de Commissie van beheer over de verzameling van geschied- en oudheidkundige voorwerpen te 's-Gravenhage.

Verslag over 1900.

Van het gemeente-bestuur van Leeuwarden.

Tweede supplement op den catalogus der stedelijke bibliotheek van Leeuwarden.

Van de Bibliothèque Wallonne te Leiden.

Rapport over 1900.

Van de Commissie voor het Leeskabinet te Rotterdam.

42ste Jaarlijksch verslag.

Van de Redactie van „de Katholiek" te Utrecht.

De Katholiek. Deel 119, 120.

Van de redactie van het Jaarboekje van Alberdingk Thijm.

Almanak 1901.

Van Mr. J. A. Feith te Groningen.

Inventaris van het huisarchief Farmsum, bewerkt door Mr. C. P. L. Rutgers.

Van het Department of Agriculture of the U. S.

North American Fauna. 16, 20, 21.

Van de Société scientifique et littéraire du Limbourg.

Bulletin. XVIII, 1, 2.

Van de Universiteit te Gent.

Bibliotheca Erasmiana. Bibliographie des oeuvres d'Erasme. Apophthegmata.

Luc d'Heere. Ses oeuvres littéraires. Bibliographie.

Van Prof. K. Lamprecht.

H. Ermisch. Erläuterungen zur historisch-statistischen Grundkarte für Deutschland.

A. Tille. Uber historische Grundkarten.

G. Seeliger. Die historischen Grundkarten.

Van Prof. F. Nippold te Jena.

Deutsche Stimmen. Jahrgang I, 19.

Van den heer J. R. Planten te New-York.

A. Carnegie. De zegevierende republiek.
F. R. Coudert. Orations.
C. W. Darling. New Amsterdam, New Orange, New-York.
J. Demarest. Historical discourse.
G. Ehret. Twenty five years of brewing.
J. W. Gerard. The old streets of New-York under the Dutch.
C. H. Hall. The Dutch and the Iroquois.
J. Johnson Jr. Recollections of old roads, residents and their occupations.
F. Parkman's Works. (3 voll.)
F. de Peyster. Early political history of New-York.
F. L. Seeley. Quinine from the ground up.
D. Versteeg. De Pelgrim-vaders van het Westen.
D. E. Wager. Colonel Marinus Willett.
American sentiment. A plebiscite upon the Boer War.
The Water-supply of the city of New-York. An inquiry.
Spraying a necessity.
The history of eighty years.
The forum. XXX, 2.
Yearbook of the reformed Protestant Dutch Church of the city of New-York. 1900.
History of the school of the reformed Protestant Dutch Church.
Quarter-millennial anniversary of the R. S. D. C.
In memoriam.
Chronological record Reformed Church America.

Twenty-eighth annual report of the State Charities Aid Association.

Thirty-fourth annual report St. John's Guild.

Eighth annual banquet of the Netherland Society of Philadelphia.

II. Door ruiling met andere genootschappen verkregen boeken.

Aken. Aachener Geschichts-Verein.
Zeitschrift. XXII, XXIII.

Amsterdam. Koninklijke Akademie van Wetenschappen.
Jaarboek. 1900.
Afd. Letterkunde. Verslagen en Mededeelingen. 4e reeks IV, 2, 3.
Verhandelingen. III, 3, 4.
Poemata (Leg. Hoeufft). Patria rura. Accedunt quatuor carmina laudata.
Afd. Natuurkunde. Verslagen. Deel IX.
Verhandelingen. Eerste Sectie. IV, VII, 7, VIII, 1.
Tweede Sectie. VII, 6, VIII, 1.

Antwerpen. Académie royale d'Archéologie de Belgique.
Bulletin (5me Série des Annales). X; 2me partie I, II.

Augsburg. Historischer Verein für Schwaben und Neuburg.
Zeitschrift. 27 Jahrgang.

Batavia. Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen.

Tijdschrift voor Indische Taal-, Land- en Volkenkunde. XLIII, 1, 2, 3, 4, 5, 6; XLIV, 1—4.
Notulen. XXXVIII, 2, 3, 4; XXXIX, 1.

J. A. van der Chijs. Nederlandsch-Indisch Plakaatboek. 1602—1811.
Deel XVII. Systematisch register.

Bonn [1]). Historischer Verein für den Niederrhein.
Annalen. Heft 70, 71, 72; Beiheft V.

Bonn. Verein von Alterthumsfreunden im Rheinlande.
Jahrbücher. Heft 106, 107.

Brussel. Société d'Archéologie de Bruxelles.
Annales. XIV, 3, 4, XV, 1, 2.
Annuaire. 1901.

Brussel. De Bollandisten.
Analecta Bollandiana. XIX, 4, XX, 1, 2, 3.

Brussel. Académie royale des Sciences, des Lettres et des Beaux-arts de Belgique.
Bulletin des Commissions royales d'Art et d'Archéologie. 39e année 1—10.
Biographie nationale XV, 2, XVI, 1.
Annuaire. 1900, 1901.
Bulletin de la classe des lettres. 1899, 1900.
Compte-rendu des séances. IX, X.
Inventaire des cartulaires belges conservés à l'étranger.
Inventaire des obituaires belges.
La chronique liégeoise de 1402, publiée par Eugène Bacha.
Cartulaire de l'église St. Lambert de Liége, publié par S. Bormans et E. Schoolmeesters. IV.
Nouvelles chartes inédites de l'abbaye d'Orval, publiés par A. Delescluse et K. Hanguet.
Chartes du chapitre de Ste Waudru de Mons, publiés par L. Devillers. I.

Le soulèvement de la Flandre maritime de 1323—1328. Documents inédits publiés par Henri Pirenne.

Relations politiques des Pays-Bas et de l'Angleterre sous le règne de Philippe II, par L. Gilliodts van Severen. XI, 1.

Danzig. Westpreussischer Geschichts-Verein.

Zeitschrift. Heft XLIII.

H. Maercker. Geschichte der ländlichen Ortschaften und der drei kleinen Städte des Kreises Thorn. III.

Düsseldorf. Düsseldorfer Geschichts-Verein.

Beiträge zur Geschichte des Niederrheins. Jahrbuch. XV.

Elberfeld. Bergischer Geschichtsverein.

Zeitschrift. Register zu Band I—XXX.

Essen. Historischer Verein für Stadt und Stift Essen.

Beiträge zur Geschichte von Stadt und Stift Essen. 21.

Frankfurt a/M. Verein für Geschichte und Alterthumskunde.

Archiv für Frankfurts Geschichte und Kunst. 3e Folge, 7e Band.

Friedrichshafen. Verein für die Geschichte des Bodensees und seiner Umgebung.

Schriften. Heft 29, 30.

Genève. Société d'Histoire et d'Archéologie.

Bulletin. Tom. II, 4.

Gent. Koninklijke Vlaamsche Akademie voor Taal- en Letterkunde.

P. van Duyse. De Rederijkkamers in Nederland. I.

J. Jacobs. Vormleer van het oud-Friesch werkwoord.

Jaarboek. 1900.

Idioticon van het Antwerpsch Dialect. (Stad Antwerpen en Antwerpsche Kempen.) Afl. 3.

Verslagen en Mededeelingen. Juli—December 1900.

Gent. Maatschappij van Geschied- en Oudheidkunde.

Inventaire archéologique de Gand. Fascicule I—XXI.

Bulletijn van den Geschied- en oudheidkundigen Kring van Gent. 3e—5e année (1895—1897).

Bulletijn der Maatschappij van Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent. 5e—9e année (1897—1901).

Handelingen van den Geschied- en Oudheidkundigen Kring van Gent. Tome I—IV (1894—1901).

Görlitz. Oberlausitzische Gesellschaft der Wissenschaften.

Neues Lausitzisches Magazin. LXXVI, LXXVII.

Codex diplomaticus Lusatiae Superioris II. Band II, 1, 2.

Grätz. Historischer Verein für Steiermark.

Veröffentlichungen. XII, XIII.

Historische Landes-Commission für Steiermark. Bericht. VII.

's Gravenhage. Algemeen Rijksarchief.

Daghregister gehouden in 't casteel Batavia a° 1641, 1642, 1673. Uitgeg. door H. T. Colenbrander en J. A. van der Chijs.

's Gravenhage. Koninklijk Instituut voor de Land- Taal- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië.

Naamlijst der leden op 1 Juni 1901.

Bijdragen. Deel VIII, 1, 2, 3, 4, IX, 1, 2.

Register op de eerste 50 deelen (1853—1899) der Bijdragen.

Greifswald. Rügisch-pommersche Abtheilung der Gesellschaft für pommersche Geschichte und Alterthumskunde.

Pommersche Jahrbücher. Bd. II; Ergänzungsband I.

Hamburg. Verein für hambürgische Geschichte.
Zeitschrift. XI, 1.
Mittheilungen. Jahrg. XX.

Jena. Verein für thüringische Geschichte und Altertumskunde.
Zeitschrift. N. F. XI, 2—4, XII, 1.
Regesta diplomatica necnon epistolaria historiae Thuringiae II. Herausg. v. O. Dobenecker.

Karlsruhe. Badische Historische Kommission.
Zeitschrift für die Geschichte des Oberrheins. N. F. Bd. XVI, 1, 2, 3, 4.
Neujahrsblätter 1902. — S. F. Sauter, Ausgewählte Gedichte.

Kassel. Verein für hessische Geschichte uud Landeskunde.
Zeitschrift. N. F. XXIV, 2 XXV.
Mittheilungen. 1899, 1900.

Keulen. Görres-Gesellschaft.
Historisches Jahrbuch. XXI, 4, XXII, 1, 2, 3.

Keulen. Stadtarchiv.
Mittheilungen aus dem Stadtarchiv von Köln. 30es Heft.

Keulen. Redaktion der westdeutschen Zeitschrift für Geschichte und Kunst.
Zeitschrift. XX, 1, 2. XIX, 3, 4.
Korrespondenzblatt. XIX, 11, 12. XX, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10.

Kiel. Gesellschaft für schleswig-holstein-lauenbürgische Geschichte.
Zeitschrift. Band 31.
Quellensammlung V. Joh. Petrus, Schriften über Nordstrand.

Königsberg in Pr. Redactie der Altpreussische Monatschrift.

Altpreussische Monatschrift. N. F. XXXVII, 7, 8 XXXVIII, 1, 2, 4—6.

Leeuwarden. Friesch Genootschap van Geschied-, Oudheid- en Taalkunde.

Verslag. 1899—1900.

Leiden. Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde.

Handelingen en Mededeelingen. 1900—1901.

Levensberichten. 1900—1901.

Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde. N. R. XI, 3, 4. XX, 1, 2.

Leipzig. Königlich sächsische Gesellschaft der Wissenschaften.

Jahresbericht der fürstlich Joblonowski'schen Gesellschaft. März 1901.

Abhandlungen der philologisch-historischen Classe. XIX, 1, 2. XX, 3, XXI, 1.

Berichte über die Verhandlungen. 1900, 52ter Bd. 5—8, 9.

Lemberg. Redactie van het Kwartalnik Historyczny.

Kwartalnik Historyczny. Rocznik XIV, 4. XV, 1, 2, 3.

Leuven. Redactie der Analectes pour servir à l'Histoire ecclésiastique de la Belgique.

Analectes. 2me Série, XII, 4. XIII, 1.

Cartulaire d'Afflighem. ff. 33—40.

Londen. Redactie van de English historical Review.

English Historical Review. N° 61, 62, 63, 64.

Luik. Société d'Art et d'Histoire du Diocèse de Liége.

Bulletin. XII, 2.

Luik. Institut archéologique liégeois.

Bulletin. Tom. XXIX, 1, 2.

Lund. Universiteit.

Acta Universitatis lundensis. XXXV, 1, 2.

Maastricht. Geschied- en oudheidkundig Genootschap in het Hertogdom Limburg.

Publications. Tome, XXXVI, N. S. XVI.
Madrid. Real Academia de la Historia.
Boletin. XXXVIII, 1—6; XXXIX, 1—6.
Maredsous. Abbaye de Maredsous.
Revue bénédictine. XVIII, 1—4 et Table des matières. Tome XV, XVI.
U. Berlière. Mélanges d'Histoire bénédictine.
——— Les chapitres généraux de l'ordre de St. Benoit dans la province de Cologne-Trèves.
——— Rapport sur les cartulaires à publier in extenso.
——— Les anciennes archives de l'abbaye de Lobbes.
J. M. Besse. La Congrégation bénédictine espagnole dite des claustrales.
H. Plenkers. Un manuscrit de Montserrat.
O. Rottmanner. Catholica.
Mechelen. Cercle archéologique de Malines.
Bulletin. T. X.
Meissen. Verein für Geschichte der Stadt Meissen.
Mitteilungen. V, 3.
Middelburg. Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen.
Archief. VIIIe Deel, 3e Stuk.
A. A. Fokker en J. C. de Man. Levensberichten van Zeeuwsche medici.
München. Königliche bayerische Akademie der Wissenschaften.
Sitzungsberichte der philos. u. histor. Classe. 1900, 4, 5; 1901, 1—4.
Inhaltsverzeichniss der Sitzungsberichte. Jahrgang 1886—1899.
Abhandlungen der historischen Classe. XXII, 1. (Denkschriften. LXXII.)
Abhandlungen der mathematisch-physikalischen Classe. XXI, 2. (Denkschriften. LXXIII.)

H. Riggauer. Über die Entwicklung der Numismatik im 19 Jahrhundert.

K. A. von Zittel. Ziele und Aufgaben der Akademien in 20 Jahrhundert.

Münster. Verein für Geschichte und Alterthumskunde Westfalens.

Zeitschrift für vaterländische Geschichte und Alterthumskunde. Band 58.

Namen. Société archéologique de Namur.

Annales. XXIV, 2.

Neurenberg. Germanisches Museum.

Mittheilungen. 1899.

Anzeiger. 1899, 1900.

St. Nikolaas. Oudheidkundige Kring van het Land van Waas.

Annales. XIX, 2; XX, 1.

Posen. Historische Gesellschaft für die Provinz Posen.

Zeitschrift. XV, 1, 2.

Historische Monatsblätter. Jahrgang I, 8—12; Jahrgang II, 1, 2, 3.

Regensburg. Historischer Verein für Oberpfalz und Regensburg.

Verhandlungen. LII[er] Band.

Roermond. „Limburg", Provinciaal Genootschap voor Geschiedkundige Wetenschappen, Taal en Kunst.

Tijdschrift. VII, 2, 3, 4.

Naamlijst der leden.

Rome. Reale Società romana di Storia patria.

Archivio. XXIII, 3, 4; XXIV, 1, 2.

Schwerin. Verein für mecklenbürgische Geschichte und Alterthumskunde.

Mecklenbürgisches Urkundenbuch. XX Bd.

Jahrbücher und Jahresberichte. 66[er] Jahrg.

Stockholm. Akademie van Geschiedenis en Oudheidkunde.

Handlingar. 33. (N. S. 13) 1.
Månadsblad. 1896.

Straatsburg. Historisch-litterarischer Zweigverein des Vogesen-Clubs in Elsass-Lotharingen.
Jahrbuch für Geschichte, Sprache und Litteratur Elsass-Lothringens. XVII.

Termonde. Cercle archéologique de la Ville et de l'ancien Pays de Termonde.
Gedenkschriften. 2de Reeks, VIII, 4; IX, 1, 2.
L'église collégiale Notre-Dame à Termonde et son ancien obituaire. I, 2.

Ulm. Verein für Kunst und Alterthum in Ulm und Oberschwaben.
Würtembergische Vierteljahrshefte für Landesgeschichte. X, 1—4.

Upsala. Universiteits-Bibliotheek.
Nyare Bidrag till Kännedom om de Svenska Landsmålen ock Svenskt Folklif. 68—71.
Urkunder till Stockholms Historia. I. Stockholms Stads-Privilegiebref, II.

Utrecht. Provinciaal Utrechtsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen.
Verslag. 1900, 1901.
Aanteekeningen der sectie-vergaderingen. 1900, 1901.

Utrecht. Gemeente Utrecht.
Verslag van den toestand der gemeente Utrecht. 1901.
Verslag van het voorgevallene in de gemeente-verzamelingen in 1900.

Utrecht. Redactie van het Archief voor de Geschiedenis van het Aartsbisdom Utrecht.
Archief voor de geschiedenis van het Aartsbisdom Utrecht. XXVII, 1, 2.

Washington. Smithsonian Institution.

Miscellaneous collections. n° 1253.
Annual report. 1898 I, 1899, 1900.
Annual report U. S. National Museum. 1897, II, 1898, II, 1899.
Annual report American Ethnology. XVII, 1, 2. XVIII, 1.
S. P. Langley and F. W. Very. On the cheapest form of light.

Weenen. Institut für. österreichische Geschichtsforschung.
Mittheilungen. Bd. XXII, 1, 2, 3, 4. VI Ergänzungsband.

Weenen. Kaiserliche Akademie der Wissenschaften.
Archiv für österreichische Geschichte. 87, 88, 89 I.

Wernigerode. Harz-Verein für Geschichte und Alterthümer.
Zeitschrift. Jahrg. 33, 2, 34, 1e Heft.

Willemstad (Curaçao). Geschied-, taal-, land- en volkenkundig Genootschap.
Vijfde jaarlijksch verslag.
J. H. J. Hamelberg. De Nederlanders op de West-Indische eilanden.
——— Documenten behoorende bij de Nederlanders op de West-Indische eilanden. I.

Wolfenbüttel. Ortsverein für Geschichte und Alterthumskunde zu Braunschweig und Wolfenbüttel.
Braunschweigisches Magazin. 6er Band.

Würzburg. Historischer Verein von Unterfranken und Aschaffenburg.
Archiv des historischen Vereins. 42er Jahrgang.

Zwolle. Vereeniging tot Beoefening van overijselsch Regt en Geschiedenis.
Verslag der handelingen der 87e vergadering.

III. Aangekochte boeken.

a. Aankoopen van het genootschap.

De Bas, Prins Frederik en zijn tijd. Afl. 29, 30.
De Roever, Het leven van onze voorouders. Afl. 44, 45.
Revue d'histoire diplomatique. XIV, 3. 4.

b. Overgenomen van het leesgezelschap.

Archief voor Nederl. kerkgeschiedenis. N. Ser. I, 1. 2.
Neues Archiv für ältere deutsche Geschichtskunde. XXV, 3, XXVI, 1.
Bijdragen voor de geschiedenis van het bisdom Haarlem. XXV, 2, 3.
Hansische Geschichtsblätter. Jahrg. 1899.
Oud-Holland. XVIII, 1—3.
Nederlandsch archievenblad. 1899/1900, n° 4; 1900/1901. 1, 2.
Bulletin historique et littéraire de la Société de l'histoire du Protestantisme français. IX, 4—12.
Bulletin de la Commission pour l'histoire des églises wallonnes. VIII (2e Sér. III) n° 1.
Bijdragen tot de geschiedenis van Overijssel. 2e Ser. III, afl. 1.
Amsterdamsch jaarboekje. 1899.
Rotterdamsch jaarboekje. 7e Jaarg. 1900.
Jahresbericht der Geschichtswissenschaft. XXI (1898).
Mittheilungen aus der historischen Litteratur. Red. von F. Hirsch. XXVIII, 2—4.
Revue belge de numismatique. 1900, n° 3. 4.
Revue historique. LXXIII, 1, 2, LXXIV, 1, 2.
Geldersche volksalmanak. 1901.
Historische Zeitschrift. XLIX, 1—3, L, 1.
Bijdragen voor vaderlandsche geschiedenis en oudheidkunde. 4e Reeks I, 3, 4; Register op deel 1—30.
De navorscher. 1900, nc 2—12.

DE KRONIEK VAN HET KLOOSTER ADUARD,

MEDEGEDEELD DOOR

Dr. H. BRUGMANS.



De kloosterkroniek van het eens zoo vermaarde Aduard, die hierachter is afgedrukt, is niet onbekend en, wat meer zegt, niet onuitgegeven. Reeds tweemaal werd zij ter perse gelegd; bovendien kwam zij éénmaal in Nederlandsche vertaling onder de oogen van het publiek. De eerste, die haar in druk uitgaf, was de bekende Van Heussen, die haar inlaschte in zijn beschrijving van het kortstondige Groningsche bisdom [1]). Een vertaling daarvan gaf Van Rijn in zijn Oudheden en Gestichten van Groningen [2]). Met dezen tekst en deze vertaling heeft men zich ruim honderd jaren gered. In 1850 gaf echter dr. F. Koppius een

1) Historia seu Notitia Episcopatus Groningensis (in deel II van de Historia episcopatuum Belgii. Lugduni et Bruxellis 1719), blz. 32—43. In de nova editio (I. Lugduni et Bruxellis, II. Antverpiae, 1755) op dezelfde plaats. Behalve deze beide bezit de Koninklijke Bibliotheek nog een nieuwe titel-uitgaaf van 1733.

2) Kerkelijke Historien en Outheden der Zeven Vereenigde Provintien V... In 't Latijn beschreven door den Heer H. v. H. In 't Nederduits overgezet... door H. v. R. (Leiden 1726. Fol.), blz. 325—353 — en Oudheden en Gestichten van Groningen en Groningerland, mitsgaders van het Land van Drent... Uyt het Latijn vertaald.... Door H. v. R. (Leiden 1724. 8°.), blz. 211—322

nieuwe uitgave: den 27 September van dat jaar werd hij te Groningen tot doctor in de godgeleerdheid bevorderd na verdediging van een proefschrift getiteld: Specimen theologicum continens Vitas ac gesta abbatum Adwerdensium 1).

Wanneer ik niettemin een nieuwe uitgave aanbied, dan geschiedt dat om verschillende, naar het mij voorkomt overwegende redenen. Noch de uitgave van Van Heussen noch die van Koppius voldoen aan de eischen, die men aan een behoorlijke teksteditie mag stellen. De grondfout is, dat zij beide jongere, onnauwkeurige handschriften hebben gebruikt, gelijk beneden uit de beschrijving daarvan blijken zal. En de daaruit ontstane fouten hebben zij niet verbeterd door gelukkige conjecturen, zelfs niet waar die voor de hand lagen. Een enkel voorbeeld. Ten zuiden van de stad Groningen lag het Cisterciënser nonnenklooster Yesse of Essen, dat in nauwe betrekking stond tot Aduard 2). Deze naam Yesse, die in de oudste handschriften natuurlijk juist voorkomt, is in alle jongere verhaspeld tot Teske en noch Van Heussen noch Koppius hebben dat verbeterd: de eerste is zelfs zoozeer het spoor bijster, dat hij, wat in de kroniek van Aduard over Yesse vermeld wordt, toepast op het Benedictijnerklooster Thesinge, waardoor natuurlijk een allerzonderlingste verwarring ontstaat 3). Van Heussen maakt zelfs door onbekendheid met de Groningsche plaats- en persoonsnamen fouten, die waarschijnlijk 4) geen handschrift hem aangaf.

1) Groningae, z. j. (1850).

2) Vgl. over dit huis: Reitsma, De abdij Essen, in den Groningschen Volksalmanak voor 1890, blz. 72 vlg.

3) Historia seu Notitia Episcopatus Groningensis, 45.

4) Waarschijnlijk, omdat het door Van Heussen gebruikte handschrift niet bekend is; over de vraag, welk handschrift hij heeft bezeten, zie beneden blz. 13.

Zoo wordt Wyndesen (Winsum), wat alle handschriften juist hebben, door hem verknoeid tot Wyndelere; zoo worden de goede oud-Groninger namen Christophorus ab Ewsum, Rempt Jensema en Hieronymus Verrutius bij hem vervormd bijna tot onherkenbaar worden toe in Christophorus ab Erosum, Remt Gensema, Hieronymus Verratius. En op deze wijze is de tekst in beide uitgaven herhaaldelijk bedorven én tengevolge van de slechte hoedanigheid der gebruikte handschriften én door onnauwkeurigheid bij de bewerking.

Er is nog een andere reden, waarom ik tot een nieuwe uitgave besloot. De oudere handschriften, die ik heb gebruikt, gaven mij niet alleen een beteren tekst, vrij van onjuistheden en latere invoegsels, maar deden mij ook het middel aan de hand de kroniek in haar deelen te ontleden. Dit vraagstuk is, voor zoover ik weet, nog nooit behandeld. Van Heussen laat zich er niet over uit. Koppius is blijkbaar van meening, dat de kroniek omstreeks het midden der 16de eeuw en later door een Aduarder monnik is geschreven en wel als een geheel: hij spreekt ten minste steeds van den „auctor libri" 1). Dat de door hem bedoelde monnik slechts een continuator was, heeft hij niet opgemerkt. Ten slotte heeft mr. Nanninga Uitterdijk, die een monographie aan de abdij van Aduard wijdde 2), de kroniek wel als bron gebruikt, maar haar niet aan eenige kritiek onderworpen Door vergelijking der handschriften werd het mij mogelijk de kroniek in haar deelen te ontleden. Het bleek mij al spoedig onmogelijk dit punt duidelijk en afdoende uiteen te zetten zonder herhaaldelijk naar den tekst zelve te verwijzen. Ook

1) § 2 van de inleiding: De auctore libri.

2) J. Nanninga Uitterdijk. Geschiedenis der voormalige abdij der Bernardijnen te Aduard. Groningen z. j. (1870).

daarom was een nieuwe uitgave niet alleen gewenscht, maar zelfs beslist noodzakelijk.

Voordat ik echter de kroniek in haar deelen ga oplossen, zal het noodig zijn de onderlinge verhouding der handschriften vast te stellen. Daaraan dient evenwel een beschrijving der verschillende handschriften vooraf te gaan.

AG I. Handschrift van het Rijksarchief in Groningen en aldaar genummerd HS. folio n°. 10 [1]). Geschreven op perkament. Hoog 340, breed 230 m.M. 8 folia. 2 kolommen op iedere bladzijde. 45 regels in iedere kolom. Geschreven in het begin der 16de eeuw. Katern van 8 bladen. Roode en blauwe beginletters. Roode opschriften. Het handschrift bevat op fol. 1^r—4^v de levens van den eersten tot en met den zevenentwintigsten abt (Bernhardus II, gestorven in 1506). Dezelfde hand schreef daarop nog twee regels van het leven van den achtentwintigsten abt Elbertus, maar liet daarna de pen over aan een andere, maar gelijktijdige hand, die verder het leven van Elbertus ten einde bracht (tot 1522). Deze tweede hand schreef ten slotte nog den naam van Elbertus' opvolger Lambertus neer, maar legde toen de pen neder, hetzij hij nog niets wist van den nieuwen abt dan dat hij verkozen was, hetzij ziekte, afwezigheid of iets anders hem belette voort te gaan. In ieder geval is dit tweede gedeelte niet lang na 1522 geschreven: het schrift is dat van dien tijd.

Het komt mij hoogst waarschijnlijk voor, dat dit handschrift in de abdij zelve is geschreven; waar elders toch zou men zulk een nauwkeurig en keurig uitgevoerd manuscript aanleggen dan daar? Het maakt dan ook geheel den indruk van een officieel exemplaar, mogelijk voor den abt zelven vervaardigd.

---

1) H. O. Feith, Register van het archief van Groningen. V, blz. 116.

Is deze onderstelling juist, dan is het waarschijnlijk al spoedig na de te boek stelling uit het klooster geraakt. Zoo toch meen ik het feit te moeten verklaren, dat het niet is voortgezet: want dat de kroniek vervolgd is door een monnik der abdij, staat vast. Een andere mogelijkheid is deze, dat het vervolg door een monnik voor zichzelven is opgesteld: want dat de geschiedenis der verdere abten geen officieel karakter draagt, ten minste niet onder de oogen van den abt is opgesteld, blijkt wel b.v. uit de kritiek, door den kroniekschrijver op de buitensporigheden van den abt Arnoldus Lanth uitgeoefend. Maar ik begeef mij hier op het wijde veld der onderstellingen: keeren wij terug tot de vaststaande feiten.

Van de verdere geschiedenis van het handschrift is weinig bekend [1]). In 1851 werd het door den bekenden Frieschen geschiedkundige en jurist De Haan Hettema aan het toenmalige Provinciaal Archief van Groningen geschonken [2]). Omtrent de afkomst van het handschrift zegt de schenker in een uitvoerige beschrijving, die met een met Van Heussen en Koppius gecollationeerde copie aan het stuk is toegevoegd: „Ik meen dat dit Handschrift voor eenige jaren door den toen te Groningen, doch thans te Leeuwarden wonenden boekhandelaar J. Swarts van eenen van de familie Bindervoet, met meer andere stukken is gekocht geworden." Verder is van de geschiedenis van het handschrift niets bekend. Er is misschien een band te leggen tusschen Aduard en de familie Bindervoet. Deze stamt langs de vrouwe-

1) Op fol. 8r staat: 1809 (nummer of jaartal?). Op fol. 8v is nog zoo iets als.... haepwille te onderscheiden.

2) Voorin ligt een copie van den brief van De Haan Hettema, waarbij hij dat doet, d.d. 27 Februari 1851, geverifieerd door den griffier der Staten van Groningen, d.d. 28 Februari 1851. Vgl. ook de bijgevoegde Provinciale Groninger Courant van 18 Maart 1851.

lijke lijn af van de Clanten, die op hun beurt weer verwant waren met de Gaickinga's, wier burcht niet ver van Aduard stond en die, ook blijkens onze kroniek, in herhaalde betrekking tot het klooster stonden [1]).

B. Handschrift van de Koninklijke Bibliotheek te Berlijn en aldaar genummerd HS. Phillipps 1899 [2]). Geschreven op papier zonder watermerk. Hoog 124, breed 91 m.M. 57 gefolieerde beschreven en een groot aantal ongefolieerde onbeschreven folia. 15 regels op iedere blz. Geschreven in de eerste helft der 16de eeuw. Katernen van 8 bladen. Roode beginletters en opschriften. Het handschrift bevat op fol. 1^r—47^v de levens van den eersten tot en met den achtentwintigsten abt (Elbertus, afgetreden in 1522). Dan volgt in een iets latere hand het begin (fol. 48^r) en in een hand van de tweede helft der 16de eeuw het vervolg en slot van het leven van Lambertus Helt [3]) (1522—1528, fol. 48^v—50^r) en het begin van dat van Johannes Reekamp (fol. 50^r—51^r). Bovendien voegde een andere hand dan deze laatstgenoemde, maar ook uit de tweede helft der zestiende eeuw, een aantal aanvullingen aan de kroniek toe, die in alle volgende handschriften in den tekst zijn opgenomen.

Het komt mij waarschijnlijk voor, dat ook dit handschrift in de abdij zelve is geschreven: ook van de toevoegsels meen ik dat te mogen aannemen.

---

1) Ik dank deze bijzonderheden aan de vriendelijke aanwijzingen van mr. J. A. Feith.

2) Valentin Rose, Verzeichniss der Lateinischen Handschriften de Königlichen Bibliothek zu Berlin. I. Die Meerman-Handschriften des sir Thomas Phillips. Berlin 1893, blz. 348 vlg. no. 156.

3) Deze tweede vervolger begon het leven van Lambertus Helt weer van voren af, zoodat dit een dubbel begin heeft, wat de latere handschriften door een ingevoegd „inquam" trachten te bedekken.

Want deze toevoegsels zijn deels onbeduidend, deels geven zij enkele bijzonderheden, waarmede men buiten het klooster wel niet bekend zal zijn geweest. Wat er later met het handschrift is gebeurd, is niet duidelijk. Op een voorschutblad zijn nog sporen van een wapen te constateeren, zonder dat evenwel het karakter daarvan duidelijk is aan te geven. In ieder geval behoorde het in de vorige eeuw aan Gerard Meerman, den bekenden bibliograaf en jurist (1692—1771). Hij toch was het [1]), die op fol. 52 tot 57 een volledige abtenlijst tot 1578 schreef, dus naar een ander HS. dan dit, en daaraan dan ook de volgende aanteekening toevoegde: „Haec strictim anotavi ex libello alio MS. cui titulus est: Vitae Abbatum omnium qui Coenobio Adwerdiano praefuerunt." Hij zal dus een der latere handschriften in zijn bezit of ten minste onder de oogen hebben gehad In 1824 werd ons manuscript met de bibliotheek-Meerman onder den hamer gebracht [2]) en gekocht door den bekenden verzamelaar Sir Thomas Phillipps, van wien Pertz in 1827 een notitie er van ontving [3]). Toen in 1887 de collectie-Phillipps op haar beurt verspreid geraakte [4]), werden de Meerman-handschriften aangekocht door de Berlijnsche Koninklijke Bibliotheek. Zoo heeft ons handschrift na minstens drie landen te hebben bezocht en tweemaal de zee te zijn over-

---

1) Volgens vriendelijke inlichting van dr. Bijvanck.

2) Bibliotheca Meermanniana. IV. Catalogus codicum manuscriptorum, blz. 142 no. 824.

3) Pertz, Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichte VII, 99. Daaruit werd het overgenomen door Muller, Lijst van Noord-Nederlandsche Kronijken (Werken van het Historisch Genootschap. Nieuwe Serie no. 31), blz. 79.

4) Zie daarover S. Muller Fz., De aankoop der Hollandsche handschriften van Sir Thomas Phillipps te Cheltenham, in Fruins Bijdragen, Derde Reeks V, blz. 104 vlg.

gestoken ten slotte een vaste plaats gevonden. Habent sua fata libelli.

H. Handschrift der Koninklijke Bibliotheek te 's Gravenhage en aldaar genummerd X 88 (oud nummer Th. 333) [1]). Geschreven op papier met watermerk: wapen van Amsterdam. Hoog 209, breed 164 m.M. 33 gefolieerde beschreven en eenige ongefolieerde onbeschreven folia. 24 regels op iedere bladzijde. Geschreven door Abraham Gronovius [2]), den bekenden Leidschen bibliothecaris (1695—1775). Katernen van 8 bladen. Het handschrift bevat de geheele geschiedenis van het begin af tot 1578. De tekst is in het algemeen gelijk aan die der volgende handschriften. Maar later heeft Gronovius blijkbaar het bovengenoemde handschrift AG I of anders een daarmede zoo goed als geheel overeenstemmend in handen gekregen en daarnaar zijn afschrift gecollationeerd, d. i. aanzienlijk verbeterd. Daar het betere handschrift slechts tot en met het leven van Elbertus loopt, houdt ook daar de collatie op. Daar schreef Gronovius dan ook: „Hactenus MS. domi de Aduwert", blijkbaar evenals ik van meening, dat het betere handschrift uit het klooster zelf afkomstig was. Dat blijkt ook uit de wijze, waarop hij heeft gecollationeerd. Regels, die moesten worden weggelaten, werden onderstreept met de opmerking in margine: „Verba subvirgulata in textu originali non reperiuntur". Gronovius' verbeterd handschrift heeft dus ten slotte den tekst gelijk de beide vorige.

De geschiedenis van het handschrift is zeer eenvoudig. Blijkens zijn eigenhandig inschrift kocht de in alles belangstellende Bondam het op de auctie der

---

1) Vermeld bij Muller, Lijst, 79.
2) Volgens vriendelijke inlichting van dr. Molhuysen.

Gronovii in 1785 [1]). Na den dood van Bondam werd het in 1800 uit zijn bibliotheek [2]) waarschijnlijk aangekocht door den Leidschen advocaat J. Romswinckel. Nadat deze bij de ramp van 1807 was omgekomen, werd zijn bibliotheek door Koning Lodewijk voor de zeer door hem begunstigde Koninklijke Bibliotheek aangekocht.

L. Handschrift der Universiteits-Bibliotheek te Leiden en aldaar genummerd Cod. lat. n°. 180 c. [3]) (oud nummer XVIII 180 c.). Geschreven op papier met watermerk: wapen van Amsterdam. Hoog 209, breed 164 m.M. 34 gefolieerde beschreven en eenige ongefolieerde onbeschreven folia. 24 regels op iedere bladzijde. Geschreven door Abraham Gronovius. Katernen van 8 bladen. Het is eenvoudig een copie van H in het net, met opneming van alle daarin aangebrachte verbeteringen. Aan het slot van het leven van Elbertus staat evenzoo: „Hactenus in M.S. Domi de Aduwert." Alleen enkele randopmerkingen zijn blijven staan, gelijk in H. Zoo merkt Gronovius in het leven van Eppo naar aanleiding van het in den tekst voorkomende: Menterna alias Termunt, op: „In alio exemplari legitur: in Menterwalt sive in Campis Silve." Zoo is de uitweiding, bij abt Fredericus onderstreept, blijven staan, met een opmerking als boven bedoeld in margine. Zoo staat bij abt Thybodus: „In alio exemplari legitur Thyboldus."

Het handschrift is niet tot 1785 in het bezit der Gronovii gebleven. Waarschijnlijk heeft Abraham Gronovius zelf het aan Dumbar geschonken. Uit

1) Catalogus Bibliothecae Gronovianae. Codd. MSS. pag. 29 no 41.
2) Catalogus Bibliothecae Petri Bondam pag. 236 no. 97.
3) Geel, Catalogus librorum manuscriptorum qui unde ab anno 1741 Bibliothecae Lugduno Batavae accesserunt, blz. 186 no. 630 en daarnaar bij Muller, Lijst, blz. 79.

diens boekerij werd het ten minste in 1746 door de Leidsche bibliotheek aangekocht.

BG I Handschrift der Universiteits-Bibliotheek te Groningen en aldaar genummerd n°. 136 [1]) (oud nummer AE 47). Geschreven op papier met watermerk: wapen van Amsterdam. Hoog 165, breed 150 m.M. 50 bladzijden. 26 regels op iedere bladzijde. Geschreven in de eerste helft der 17de eeuw [2]). Katernen van 8 bladen. Het handschrift bevat de geheele geschiedenis der abdij van het begin af tot 1578, met opneming van alle latere toevoegsels. Naar dit manuscript hoofdzakelijk bewerkte Koppius zijn uitgave [3]).

Omtrent de geschiedenis van dit handschrift is alleen bekend, dat het in de vorige eeuw in het bezit was van den Groningschen jurist Hendrik Jan Nauta, door wien het omstreeks 1775 aan de Groningsche Universiteitsbibliotheek werd vermaakt.

BG II. Handschrift der Universiteits Bibliotheek te Groningen en aldaar genummerd n°. 135 [4]) (oud nummer Bd. 42). Geschreven op papier met watermerk: de Hollandsche Leeuw in den tuin met devies: Pro Patria. Hoog 193, breed 155 m.M. 88 bladzijden. 18 regels op iedere bladzijde. Geschreven in het begin der 18de eeuw door Theodorus Adriani, zijlrichter in Aduarderzijl [5]). Katernen van 8 bladen.

---

1) Mijn Catalogus codicum manu scriptorum Universitatis Groninganae Bibliothecae, blz. 59. Ook vermeld bij Pertz, Archiv VIII, blz. 589 en daarnaar bij Muller, Lijst blz. 80.

2) Een oogenblik meende ik de hand van Emmius te herkennen, maar een vergelijking met ontwijfelbare autografen van dezen heeft mij van die meening teruggebracht.

3) Specimen theologicum etc. blz. XIV.

4) Mijn Catalogus blz. 59. Ook vermeld door Pertz, Archiv. VIII, blz. 589 en daarnaar door Muller, Lijst, blz. 80.

5) In mijn Catalogus t. a. p. staat: judex in Houwerderzijl. Naar een mij welwillend verstrekte inlichting van mr. J. A. Feith

Het handschrift is een kopie van het vorige, zooals reeds door Koppius, die het mede gebruikte, is opgemerkt [1]). Dat wordt bewezen door eenige zeer aanstootelijke fouten. BG I heeft in het leven van Wigboldus: trans Emesara (voor Emesam): dit heeft BG II gedachteloos overgenomen. Nog erger: in het leven van Eggardus wordt een accusativus cum infinitivo terecht ingeleid door inquiens, geschreven *inqens*. Dit nu wordt door Adriani eenvoudig als ingens overgenomen, waardoor de zin geheel verloren gaat.

In 1736 schonk Adriani het handschrift aan de Groningsche Universiteitsbibliotheek.

P. E. Handschrift, toebehoorende aan het Groningsche Genootschap „Pro Excolendo Iure Patrio", met de boekerij van dat genootschap gedeponeerd in de Universiteits-Bibliotheek aldaar en genummerd P. E. n°. 93 [2]) (Oud nummer 4° n°. 27). Geschreven op papier met watermerk: fleschvormig vat met letters: F. F. Hoog 190, breed 145 m.M. 227 fol., waarvan fol. 125 tot 146 de kroniek van Aduard bevatten 22 regels op iedere blz Geschreven in het einde der 17de eeuw. Katernen van 8 bladen. Het handschrift heeft ongeveer denzelfden tekst als de beide voorafgaande.

Het was in het bezit van den Groningschen archivaris mr. R. K. Driessen en is op de auctie van diens boekerij in 1832 door het Genootschap aangekocht [3]).

A. G. II. Handschrift van het Rijksarchief in

---

was Adriani in 1748 secretaris en fiscaal van Aduarderzijl: hij zal daar dus vroeger zijlrichter zijn geweest. Houwerderzijl is dus t. a. p. te verbeteren in Aduarderzijl.

1) Specimen theologicum, etc. blz. XIV.

2) Mijn Catalogus blz. 356.

3) Cat. HSS. 4° no. 18.

Groningen en aldaar genummerd HS. 4° n°. 2 [1]). Geschreven op papier zonder watermerk. Hoog 208, breed 163 m.M. 172 bladzijden. 16 regels op iedere bladzijde. Geschreven in de eerste helft der achttiende eeuw door den bekenden Groningschen jurist Henricus Hofsnider, wiens naam op het titelblad voorkomt [2]). Katernen van 8 bladen. Het handschrift heeft ongeveer denzelfden tekst als de voorafgaande. Het werd door Koppius voor zijn uitgave gebruikt [3]).

Dit handschrift, hoewel berustende in het Rijksarchief en in den inventaris van dat archief opgenomen, behoort eigenlijk aan de gemeente Groningen [4]), zooals blijkt uit een aanteekening van den archivaris mr. H. O. Feith Sr. van het jaar 1834. Wanneer het daar gekomen is en van wien het afkomstig is, is ten archieve te Groningen niet meer bekend [5]).

Deze acht handschriften zijn mij bekend. Het is zeker, dat er nog andere hebben bestaan en mogelijk, dat er nog bestaan. Twee in ieder geval worden nog

---

1) H. O. Feith, Register van het Archief van Groningen V, blz. 178.

2) Hofsnider was van 1714 tot 1730 syndicus en in 1733/4, 1737/8 en 1741 raadsheer der stad Groningen. Vermoedelijk is hij in laatstgenoemd jaar overleden, daar hij in 1742 niet onder de gecontinueerde raadsheeren voorkomt. Vgl. Feith, Regeeringsboek der provincie Groningen I, op de genoemde jaren. Hij is de schrijver van: Kronyk van Groningen ende Ommelanden, die in 1731 te Groningen verscheen (vgl. Nijhoff, Bibliographie van Noord-Nederlandsche plaatsbeschrijvingen no. 131), waarbij hij ook de afbeeldingen teekende en graveerde. Nog bestaat van hem: Benedicti Accolti de Bello a Christianis contra barbaros gesto pro Christi Sepulchro et Judaea recuperandis libri IV.... curavit Henricus Hofsnider. Groningae 1731.

3) Specimen theologicum enz. blz. XIV.

4) Daar de gemeente Groningen zich met haar oud-achief weinig bemoeit, heeft sedert jaren het Rijk der grootste gedeelte daarvan „in bruikleen", een toestand, die met de eer van de derde koopstad des Rijks zeker niet in overeenstemming is.

5) Vriendelijke mededeeling van mr. J. A. Feith.

vermeld. Van Heussen deelt mede, dat hij de kroniek afdrukte naar een „MS. hactenus abscondita, benigno Clarissimi Viri Domini N. C. J. C. studio Groninga nobiscum communicata" [1]). J. C. zal natuurlijk tot jurisconsultus moeten worden aangevuld; maar wie is N. C? Mr. Feith maakte er mij op opmerkzaam, dat, zoo men een drukfout mag aannemen, wat bij Van Heussen geoorloofd is, mogelijk bedoeld is Maurits Clant Dan zou deze familie dus twee handschriften van de kroniek hebben bezeten, want dat Van Heussen HS. AG I heeft gezien, is onmogelijk; immers dit loopt slechts tot 1522 en Van Heussen's tekst tot 1578. Maar afgezien daarvan, is zijn handschrift een der boven beschrevene? Blijkens den volledigen tekst kan het AG I, B, H of L niet zijn. Blijven dus de vier andere. Toen ik mijn catalogus der Groningsche handschriften bewerkte, was ik van meening, dat van Heussen BG 1 had gebruikt [2]). Na nauwkeurig onderzoek ben ik daarvan teruggekomen. Wel hebben beide teksten natuurlijk groote overeenkomst, wel kunnen verder tal van verschilpunten door onjuist en onnauwkeurig lezen en afdrukken van Van Heussen worden verklaard, maar er blijven toch nog eigenaardigheden over, die bewijzen, dat de geleerde vicaris een ander handschrift voor oogen moet hebben gehad. Zoo ontbreekt b.v. in BG I de titel: Vitae ac gesta abbatum qui Coenobio Adoardio praefuerunt, die Van Heussen heeft. Zoo heeft het handschrift boven het leven van den eersten abt Wibrandus het opschrift: Vitae et nomina Abbatum, dat weer bij Van Heussen wordt gemist. Zoo is er meer. Hetzelfde kan van P. E. worden gezegd. Eerder zou ik aan AG II willen denken, zoo daartegen niet dit bezwaar bestond, dat

1) Historia seu notitia episcopatus Groningensis, 32.
2) Mijn Catalogus, blz. 59.

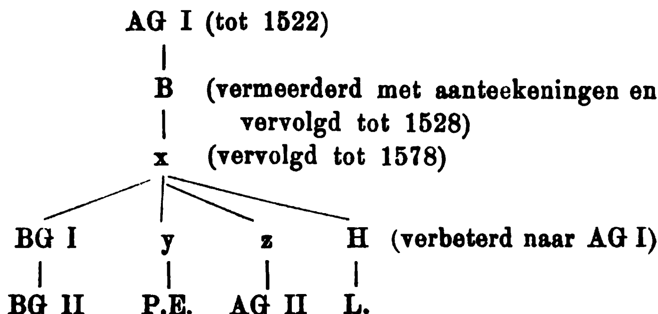
dit handschrift waarschijnlijk na den tijd, dat Van Heussen het moet hebben gebruikt, door Hofsnider is geschreven. Ik geloof dan ook, dat wij het handschrift van Van Heussen niet meer bezitten: want zijn tekst vertoont afwijkingen van alle ons bekende handschriften, die niet alleen door onnauwkeurig lezen en afschrijven kunnen worden verklaard. Zoo verschillende afwijkingen in de volgorde der woorden, zoo de spelling Rigardus voor Richardus en meer andere. Wij zullen het verlies van Van Heussens handschrift wel te boven komen: in het algemeen is zijn tekst die der laatste vier bekende handschriften.

Een tweede handschrift, dat vermeld wordt, is niet verloren, maar heeft nooit bestaan. Koppius namelijk somt als n°. 4 der hem bekende handschriften op een „Codex Bibliothecae Burgundicae Bruxellensis", „quem tamen videre mihi non contigit" naar hij zich beklaagt [1]). Wij gelooven dat gaarne: ook wij zullen ons het genoegen moeten ontzeggen met dezen codex kennis te maken. Immers mijn Brusselsche ambtgenoot, de heer J. van den Gheyn, conservator der handschriften, was zoo vriendelijk mij te berichten, dat hem geen handschrift der Aduarder kroniek in de aan zijn zorg toevertrouwde bibliotheek bekend was.

Nu wij dus de handschriften der kroniek hebben beschreven, kan hun onderlinge verhouding worden vastgesteld. Na wat ik boven mededeelde, is dat niet moeilijk. BG II is een copie van BG I, evenals L van H. Wat de betrekking van AG I en B betreft, zij komen zoo goed als woordelijk overeen: de vraag blijft, of zij beide afschriften zijn van één origineel, dan wel of B een copie is van AG I. Ik ben geneigd dit laatste te onderstellen, voor-

1) Specimen theologicum, blz. XV.

namelijk omdat AG I een zeer officieel karakter draagt, dat men eerder voor een standaard-exemplaar dan voor een gewoon afschrift zou houden. Eenvoudigheidshalve neem ik dat dus aan. Verder staat het vast, dat alle andere handschriften met een onbekend aantal tusschentrappen van B afhangen. Bij de vergelijking der handschriften trof het mij onmiddelijk, dat alle handschrifien en uitgaven kortere en langere stukken hadden opgenomen, die in AG I allen ontbraken. De oplossing van dat raadsel werd gegeven door B. Hier toch zijn, gelijk ik zeide, in margine en op ingevoegde bladen door een latere hand verschillende toevoegsels bijgeschreven. Welnu, deze toevoegsels zijn juist die gedeelten, die alle handschriften geinterpoleerd hebben. Zoo is dus van B een thans verloren afschrift gemaakt, waarin alle bijgevoegde stukken in den tekst zijn opgenomen en deze geinterpoleerde kroniek is vervolgens voltooid tot 1578, den dood van den abt Arnoldus Kenninck. Wanneer wij dus de genealogie van onze handschriten zouden willen opmaken, zouden wij de volgende willen voorstellen:



Door x, y en z versta ik hier verloren gegane tusschenvormen; hoeveel handschriften ieder van deze letters vertegenwoordigt, is natuurlijk niet meer uit te maken.

Hoe ik mijn uitgave moest inrichten was na de vaststelling van bovengenoemden stamboom niet twijfelachtig. Voor den tijd tot 1522 druk ik eenvoudig AG I af, telkens met vermelding in noten van de aanteekeningen van B, met toetsing harer waarde. Den tijd van 1522 tot 1528 geef ik uit naar B. Na 1528 heb ik naast elkander BG I, P.E., AG II en H gebruikt, maar toch P.E. tot grondslag genomen, daar dit mij het meest met den origineelen tekst scheen overeen te komen: bij de collatie toch van alle handschriften met AG I bleek mij, dat P.E. het meeste met het oudste manuscript overeenkwam en dus het nauwkeurigst was afgeschreven. Van Heussen heb ik niet vergeleken; hoewel ik meen, dat hij een afzonderlijk handschrift vertegenwoordigt, is het natuurlijk niet meer uit te maken, of wat hij in zijn manuscript vond staan, nauwkeurig door hem in den druk is weergegeven.

Na de verhouding der handschriften te hebben vastgesteld, kom ik tot de wijze, waarop de kroniek is samengesteld. De manuscripten zelven wijzen reeds uit, dat wij hier niet hebben te doen met het werk van één auteur, die uit allerlei bronnen in de zestiende eeuw de geschiedenis der abdij te boek stelde, maar, gelijk bij de meeste kronieken, met een verhaal, dat op verschillende tijdstippen is vervolgd. AG I loopt tot 1522, B tot 1528, de andere handschriften tot 1578. Al dadelijk moeten dus de afdeelingen 1192—1522, 1522—1528, 1528—1578 worden onderscheiden. Is de kroniek nog verder te splitsen? Minstens één grens staat nog vast. De kroniekschrijver eindigt het leven van abt Henricus II met de woorden: „Obiit autem altera die Andreae Apostoli anno currente 1485". In dat jaar eindigde dus de monnik zijn kroniek. Was deze monnik de schrijver van de geheele kroniek van de stichting van het

klooster af tot 1485? Het is wel waarschijnlijk. Dat in ieder geval éen zeer groot gedeelte door een en denzelfden auteur is geschreven, staat vast. Van den 15den abt Fredericus verhaalt b.v. de kroniek, dat hij te Rome is geweest om de heiligspreking te verkrijgen van S. Richardus en S. Emanuel, die vroeger in Aduard hadden gewoond, „de quibus supra mentio facta est". Dit slaat terug op wat van den derden tot en met den twaalfden abt is gezegd: nu kan zulk een uitdrukking natuurlijk verwijzen naar wat een ander geschreven heeft, maar waarschijnlijk is het toch, dat de schrijver zijn eigen verhaal op het oog heeft. Andere aanwijzingen brengen ons nog verder, in ieder geval tot in de 15de eeuw. Wanneer verhaald wordt van den tweeden abt dat hij begraven wordt „in praedicta capella, quae nunc Episcoporum camera vulgo dicitur," dan wijst dat in ieder geval naar veel latere tijden. Bij de beschrijving van den vloed van 1218, zegt de kroniek „ut invenitur in Dialogo Caesarii". Caesarius van Heisterbach schreef zijn in de Middeleeuwen zeer geliefd boek „Dialogus miraculorum" omstreeks 1230: ten minste hij leefde tusschen ± 1180 en ± 1240. En wordt men nu niet onmiddellijk herinnerd aan het verhaal, dat Wessel Gansfort, toen hij in de abdij was, de monniken aanried in het vervolg niet meer steeds in Caesarius te lezen, wat een onnut boek was, maar liever in de Heilige Schrift? [1]) Wessels verblijf te Aduard valt ongeveer tusschen 1475 en 1489. Zoo onze historieschrijver in 1485 zijn werk

1) Hardenberg, Vita Wesseli, 17, vóór de Opera omnia Wesseli, Groningae 1614. Hain vermeldt twee oude drukken van Caesarius: no. 4230, s. l. et a. (Keulen, Ulrich Zell) en no. 4231, Keulen, Johannes Koelhoff 1481. Beide kunnen door onzen kroniekschrijver zijn gebruikt. Maar even goed mogelijk is het, dat hij handschriften vóór zich heeft gehad.

besloot, kan hij een der monniken zijn geweest, wien Wessel de lectuur van Caesarius ontried. Maar dat is een hypothese. Op vasteren bodem staan wij in het volgende. Abt Eppo (1257—1262) stichtte het klooster Menterwold [1]. Naar aanleiding daarvan verhaalt de kroniek, dat dit convent in 1299 wegens herhaalde overstroomingen van den Dollard verplaatst is en dat Boyngus, de 17de abt, dit convent en nog vele andere kloosters heeft gereformeerd. Welnu: deze abt Boyngus komt voor in stukken van 1415 tot 1433: zijn optreden als visitator van de Benedictijner-kloosters valt van omstreeks 1410 tot 1424 [2]. In ieder geval moet dus de kroniek na ongeveer 1435 zijn opgesteld.

Er is nog een verhaal, dat een tijdsbepaling aan de hand kan doen. In het leven van den 17den abt Thyboldus zegt de kroniek, dat de monniken van oudsher een afkeer hebben van alle slavernij, vooral wegens de wreedheid der vorsten, die zij als Friezen vroeger hebben ondervonden, „sicut invenitur in Chronicis Hollandiae". Daar toch wordt vermeld, dat de Noorsche koning Godfried ten tijde van Lodewijk den Vrome de Friezen heeft onderworpen en allen boven de twaalf jaren dwong een strop om den hals te dragen. Maar na eenige jaren is deze koning wegens zijn groote wreedheid in Britannië met bijna al zijn soldaten in den oorlog gedood en werden de Friezen van de vernederende slavernij door Keizer Karel weer in vrijheid hersteld. Waar vinden wij nu dit phantastische verhaal in Hollandsche

1) Over deze zaak later.

2) Zie uitvoering over Boyngus: Reitsma, Twee hoofdstukken uit de geschiedenis van het Overijselsche klooster Sibkeloo, in: Historische Avonden, uitgegeven door het Historisch Genootschap te Groningen, 184 vlg.

kronieken? Ik heb in geen kroniek uit de 15de eeuw ditzelfde kunnen vinden, maar het is wel ontwijfelbaar, dat wij hier de verhaspeling voor ons hebben van de bekende geschiedenis van Godfried den Noorman, die in alle Hollandsche kronieken van de 15de eeuw wordt gevonden. Ik blijf echter den moed niet opgeven: mogelijk brengt mij het toeval de kroniek in handen, waaruit de Aduarder monnik putte[1]).

Al deze aanwijzingen te zamen genomen wettigen mijns inziens de onderstelling, dat de kroniek oorspronkelijk in ieder geval in de 15de eeuw is opgesteld. Daarop wijzen ook de levens der abten Menardus (1400—1421), Saccherus (1421—1423), Rodolphus (1423—1449) en ten slotte Henricus II (1449—1485), waarin bijzonderheden voorkomen, die aan berichten van oudere en jongere tijdgenooten doen denken. En wanneer wij dus de kroniek in ieder geval na het midden der 15de eeuw moeten plaatsen, wat ligt dan meer voor de hand, dan dat wij het jaar 1485 voor haar eindpunt aannemen, het eenige, dat ons een aanwijzing in dien geest aan de hand doet. Ik erken, dat het doodsbericht van Hendrik van Rees later kan zijn toegevoegd, maar het is vrij uitvoerig en draagt toch allerminst het karakter van een aanhangsel. Ten overvloede geeft het daaraan voorafgaande tijdvers, zoo ik goed zie, ook het jaartal 1485.

1) Men zou nog geneigd zijn een aanwijzing te vinden in de „antiquiora huius loci scripta et libri" (in het leven van Albertus) en dit vertalen door handschriften en boeken. Maar, afgezien van het feit, dat in de 15de eeuw die (gedrukte) boeken niet zoo oud kunnen zijn geweest, is mij deze tegenstelling van scriptum en liber in dezen zin nog nooit voorgekomen. Men onderscheidde nog veel later boeken en handschriften niet scherp. Ik zou dan ook liever bij scripta aan archiefstukken, bij libri aan boeken en handschriften uit de bibliotheek denken.

Welke bronnen gebruikte onze kroniekschrijver? Ongetwijfeld bestonden er in het klooster lijsten van de abten, waarschijnlijk verrijkt met eenige biographische bijzonderheden, zoogenaamde annalen, zooals ze ons van vele kloosters bewaard zijn. Vanwaar anders die nauwkeurige data, die mogelijk onjuist zijn — dat is niet meer te bewijzen [1]) — maar die toch onmogelijk aan het vruchtbare brein van den kroniekschrijver zijn ontsproten? Aan zulke annalen ontleende de schrijver ongetwijfeld de enkele bijzonderheden, die hij omtrent het karakter der abten vertelt. Zoo berust het stichtingsverhaal zeker op een oude overlevering. Zoo vond de schrijver den „humilis et devotus pastor" Wibrandus, Albertus „sanctissimae vitae", Eylwardus „valde in aedificatione hujus ecclesiae laborans", Rippertus „vir vitae venerabilis atque per omnia laudabilis", zeker in oude aanteekeningen in de abdij. Dat wordt ook nog hierdoor bewezen, dat hij van den negenden abt Herebrandus mededeelt „de quo nihil constat ut aliquid annotatione dignum reperiatur", maar er goedgeloovig aan toevoegt „quamvis laudabiliter praefuisse minime dubitatur". Alsof nooit een onwaardig abt te Aduard den staf had gevoerd! De kroniek zelve wist het wel beter: abt Menardus, van wien overigens veel goeds wordt verteld, blijkt voor zijn wijding „simoniace" 100 Philipsschilden betaald te hebben. Zijn opvolger Saccherus, hoewel op dit punt zuiver, verwaarloost het klooster en moet stekelige aanmerkingen van zijn bezoekers aanhooren. Natuurlijk heeft de schrijver de abtslijsten c.a. aangevuld uit zijn eigen ervaringen en uit wat anderen hem hadden medegedeeld. Zoo zijn dan waarschijn-

1) Er mag echter wel op worden gewezen, dat geen bewaarde oorkonde met de data der kroniek in strijd is.

lijk de minder gunstige oordeelvellingen over eenige abten te boek gesteld, alle evenwel, opmerkelijk genoeg, uit de 15de eeuw. Daarnaast moet de kroniekschrijver echter ook uit het archief en de bibliotheek van het klooster hebben geput, hoewel uit het eerste betrekkelijk weinig: mogelijk heeft de abt hem slechts laten zien, wat hij oorbaar vond. Immers hoewel waarschijnlijk verreweg de meeste charters van het klooster door den brand van 1580 zijn verloren gegaan, onder de weinige resten, die wij nog over hebben, zijn er al, die de kroniek blijkt niet te hebben gekend.

Tweemalen haalt zij namelijk oude stukken aan. In het leven van den tweeden abt Albertus merkt de schrijver op, dat de abdij onder hem geleerde mannen telde, die geheel Friesland door hun wetenschap verlichtten, „ut patet in antiquioribus hujus loci scriptis et libris". Dat hiermede bijna zeker geen oorkonden zijn bedoeld, ligt voor de hand: dergelijke bijzonderheden worden in den regel niet door zegel en brief geboekstaafd. Maar natuurlijk heeft de kroniek een charter op het oog, waar zij in het leven van abt Hoptatus (1350—1352) vermeldt, dat de Aduarder schippers vrijdom van tol te Stade verkregen „quemadmodum literae Stadensium quae apud nos sunt optime testantur." Inderdaad is daarover een charter bewaard, maar van 12 September 1342 [1]), zoodat de kroniek zich een tiental jaren vergist. Zeer zeker heeft ze nog andere charters gebruikt: ik zal dat bij den tekst zooveel mogelijk aangeven. Dat de kroniekschrijver de bibliotheek van het klooster [2]) tot zijn

---

1) Oorkondenboek van Groningen en Drenthe, no. 372.

2) Alles wat over de helaas! verbrande boekerij van Aduard was te vinden, heb ik verzameld in Historische Avonden, uitgegeven door het Historisch Genootschap te Groningen, blz. 210 vlg. Sedert heb ik geen uit Aduard afkomstig boek aangetroffen.

beschikking had, spreekt van zelf, maar zeer veel heeft hij er niet uit gehaald. Hij spreekt eenmaal van „antiquiora hujus loci scipta et libri" [1]), maar dat hij andere boeken dan Caesarius [2]) en de Hollandsche kronieken [3]) heeft gelezen, blijkt niet.

Een hoofdbron van onzen schrijver was evenwel het klooster zelf. De bouwgeschiedenis ervan verhaalt hij vrij uitvoerig en hij deelt allerlei mede omtrent de inrichting ervan, verbouwingen enz. Talrijk zijn de grafschriften en andere opschriften door hem vermeld: zelfs het vrij onbeteekenende grafschrift van Emanuel van Cremona wordt medegedeeld en het opschrift op een waschbekken niet vergeten. In het algemeen schijnt hij genoeg verstand van bouwkunst te hebben gehad, om de verschillende stadiën van den bouw en de uitbreiding van het klooster vrij nauwkeurig te kunnen beschrijven.

Is nu uit al die bronnen een belangrijke kroniek opgebouwd? Ja en neen. Wanneer wij wat meer documenten van en over Aduard bezaten, zouden wij de kroniek veelal wel kunnen missen; zoo overmatig belangrijk zijn haar mededeelingen in den regel niet. Maar nu wij juist van het grootste, rijkste en beroemdste klooster der Friesche Ommelanden zoo weinig origineele stukken over hebben, nu is de kroniek, vooral voor de oudste tijden, een onwaardeerbare bron. Zonder haar zouden wij zelfs de namen der meeste abten niet kennen: de meeste zijn niet van elders bekend. Van de inrichting van het klooster zouden wij slechts een zeer vaag denkbeeld hebben. Enkele typische bijzonderheden, die een eigenaardig licht werpen op de kloostertoestanden

1) Vgl. boven blz. 19, 21.
2) Vgl. boven blz. 17 vlg.
3) Vgl. boven blz. 18 vlg.

zouden wij missen. Verschillende belangrijke gebeurtenissen zouden ons minder duidelijk zijn. Maar daartegenover staan ook onvervulde wenschen. Wij zouden gaarne eenige wonderverhalen hebben gemist, met hoeveel genoegen onze monnik ze blijkbaar ook neerschreef, als wij daarvoor in ruil andere zaken hadden ontvangen. Over Aduards roem als kweekplaats van wetenschap, over de bekende school, die reeds in de 13de eeuw beroemd, nog in de 16de door niemand minder dan Melanchthon werd geprezen, over het wetenschappelijk leven der monniken, over hun methode van onderricht, over de inrichting der school, over de bibliotheek en haar schatten en nog veel meer, waarover wij zoo gaarne iets zouden weten, vermeldt onze kroniek uiterst weinig. Het is waar, hij zegt in het leven van abt Albertus (1205—1216), dat de school destijds druk werd bezocht; „vandaar kwam het, dat hier mannen woonden, in alle wetenschappen bekwaam, die geheel Friesland met hun kennis verlichtten." Maar vooreerst ontbreken hier bijzonderheden en bovendien vermoed ik, dat de plaats hier eigenlijk niet thuis hoort: dat de school twintig jaren na de stichting der abdij reeds zoo zou hebben gebloeid, is niet waarschijnlijk: mogelijk heeft de kroniek den lateren toestand voor een vroegeren genomen.

Bovendien deelt de kroniek veel mede over het verblijf van Emanuel van Cremona en Richardus de Busto, zoodat de schrijver daarover vrij uitvoerige bronnen voor zich moet hebben gehad. Maar dat is zoo goed als alles. Als hij van de bibliotheek iets mededeelt is het om te vertellen, dat het dak ervan werd vernieuwd. En wat wel het zonderlingste van alles is en bewijst, hoe weinig de schrijver oog had voor werkelijk belangrijke gebeurtenissen: van den grooten bloei op wetenschappelijk gebied van zijn klooster

in de 15de eeuw, toen Aduard nog meer een hoogeschool dan een convent was, weet hij weinig te zeggen. Van den beroemden abt Hendrik van Rees (1449—1485), door Gosewinus van Halen als den nooit genoeg geroemden geprezen [1]), een man uitblinkende in wetenschap, heet het, dat hij veel hervormde in wereldlijke en geestelijke aangelegenheden, dat hij matig was, een voortreffelijk zanger, een vrijgevig schenker van aalmoezen, begaafd met zin voor studie, een voortreffelijk prediker: verder omgaf hij de abdij met een muur, groef twee vischvijvers, vermeerderde de bezittingen van het klooster, stichtte drie altaren en herstelde de kerk. Dat is alles. Maar dat onder dezen abt zijn geestverwant, de groote Wessel Gansfort, jaren lang in het klooster heeft gewoond en er waarlijk geen kluizenaarsleven leidde, maar zijn geleerdheid en practische vroomheid de broederen ten goede deed komen, daarvan weet onze schrijver niets. Dat is te opmerkelijker, daar hij bijna zeker Wessel persoonlijk in het klooster moet hebben gekend, in ieder geval veel van hem moet hebben gehoord. In 1489 stierf Wessel: in 1485 is de kroniek voltooid. Men zou haast zeggen, dat deze monnik een vijand der nieuwe denkbeelden was; maar elders blijkt dat toch niet.

Een ander punt, waarover de kroniek uiterst onvolledig is, zijn de politieke twisten, waarin Aduard herhaaldelijk is gewikkeld geweest. Zij vermeldt natuurlijk wel een en ander: zij weet wel iets van twisten met Groningen en met de Friezen, maar het verband daartusschen en met de gebeurtenissen buitenslands ontgaat haar. Zeker was de schrijver niet ingewijd in de rol, die de abt van Aduard als een der vermogendste en invloedrijkste heeren der Omme-

1) Vita Wesseli vóór zijn Opera Omnia 1614, p. 16 vlg.

landen in de politieke verwikkelingen telkens speelde. Er bestaan voor hem vijanden der abdij, die het haar soms zeer lastig maken; maar veel dieper gaat zijn blik niet. Dankbaar zijn wij voor het staaltje van de weerbaarheid der Aduarder monniken, dat hij geeft, nam. het verhaal van dien magister der conversen, die zich kleedde om de mis te lezen, maar op het bericht, dat de vijand voor de poort stond, zijn miskleed onmiddellijk uittrok en naar buiten ijlde, waar hij den dood voor het vaderland vond. Zoo moeten wij ons inderdaad deze Ommelander monniken voorstellen: bij alle wetenschappelijke verdiensten uiterst weerbaar.

Evenmin weet de kroniek veel te zeggen van den uitgestrekten handel, dien het klooster dreef, wat te Groningen altijd grooten naijver verwekte. Zoo goed als het eenige is het boven reeds aangehaalde bericht van de tolvrijheid der schepen der abdij te Stade [1]). Nog minder weet de kroniek over de waterstaats-aangelegenheden, waarin de abdij natuurlijk herhaaldelijk betrokken was. De abt van Aduard was van rechtswege hoofd van het Aduarder zijlvest, een der groote zijlvestenijen, waarin destijds de Ommelanden waren verdeeld, de voorgangster van het tegenwoordige waterschap „Het Westerkwartier" [2]). Verreweg de meeste oorkonden, waarin de abt van Aduard optreedt, betreffen waterschapszaken.

---

1) Vgl. boven blz. 21.

2) Geertsema, De zijlvestenijen in de Groninger Ommelanden, 18. Reeds in 1312 komt het Aduarder zijlvest voor. Namens den abt nam altijd de keldermeester van het klooster den post van hoofd der zijlrechters waar. Ook in het Winsumer zijlvest had Aduard een belangrijken, hoewel middellijken invloed. Hier toch was de opperste zijlrechter de Hofmeester van het Uyterhuis of de Roode School, die aan het klooster Aduard toebehoorde. (Geertsema t. a. p.)

Van al deze aangelegenheden, die dan ook het klooster slechts als deel van een staatsrechterlijk geheel — als men het zoo noemen mag — aangingen, heeft de kroniek met geen enkel woord melding gemaakt. De moeilijkheden van de afwatering, die nog altijd tot de gewichtigste behooren, waarover onze provinciale besturen hebben te beslissen, hebben voor den leek weinig aantrekkelijks: ongetwijfeld was onze monnik zulk een leek.

Zoo was de kroniek, zooals zij in 1485 werd voltooid. Het is aan te nemen, dat daarna telkens een der monniken, mogelijk ook dezelfde, die de kroniek schreef, haar vervolgde. Ik onderstel, dat eerst het leven van Wolterus I (1485—1494), daarna de levens van Wolterus II (1494—1500) en Hermannus (1500—1504), ten slotte die van Bernhardus I (1504—1505) en II (1505—1507) zijn toegevoegd. Ik maak dat hieruit op, dat de levens van Wolterus II, Hermannus en Bernhardus II alle eindigen met de woorden: „Requiescat in pace. Amen," of een dergelijke slotformule. Op zichzelf is dat niets opmerkelijks, maar het wordt het hierdoor, dat zulk een formule in onze kroniek niet dan uiterst zelden voorkomt [1]). Deze toevoegingen, ten minste de tweede, moeten dan geschied zijn na 1516: want aan het slot van het leven van Hermannus wordt opgeteekend, dat hij in dat jaar stierf. Er moet nog op worden gewezen, dat de levens der vijf bovengenoemde abten alle uiterst onbeduidend zijn: zij dragen geheel het karakter van aanhangsels van een bestaande kroniek.

---

1) Van alle levens van abten vóór 1485 heeft slechts dat van den vierde, Eylwerdus, de slotclausule: „Obiit.... ad laudem Dei, qui est benedictus in secula. Amen." Maar hier kan natuurlijk geen sprake zijn van het aannemen van een scheiding.

Tot zoover loopt de eerste hand van handschrift AG I. Het vervolg der kroniek liet niet lang op zich wachten. Een bijna gelijktijdige schrijver voegde het leven van Elbertus (1507—1522) toe en wel na 1528, — want aan het slot vermeldt hij den dood van dien abt in dat jaar — misschien zelfs eenige jaren na 1528 [1]). Ook Elbertus' leven eindigt met het bekende slot: „Cujus anima requiescat in pace Amen." Het onderscheidt zich gunstig van de voorafgaande korte, droge levensbeschrijvingen: de schrijver verhaalt meer de geschiedenis der provincie in die dagen dan die der abdij, wat zijn ruimeren blik bewijst, daar de abt destijds op den voorgrond stond bij de politieke verwikkelingen. Maar dat hij gaarne het kwaad, dat in de abdij voorviel, voor de nakomelingschap verzweeg, bewijst wel het feit, dat hij met geen woord melding maakt van het groote schandaal, dat daar in 1520 plaats greep, den moord, op Hendrik en Frederik Gayckinga door monniken der abdij binnen de gewijde muren gepleegd [2]).

Twee nieuwe vervolgen heeft ons handschrift B bewaard. Een latere zestiende eeuwsche hand begon het leven van Lambertus Helt (1522—1528) te beschrijven, een tweedo voltooide het [3]) en begon het

1) De schrijver van het leven van Elbertus beroept zich eens op het Boeck der partijen van Jancko Douwama. Deze schreef dit boek in de gevangenis te Vilvoorde, waar hij in 1529 overleed, (vgl. de uitgave van het Friesch Genootschap, blz. 56.), in 1526 (t. a. p. blz. 10). Geen der bestaande handschriften klimt hooger op dan tot ± 1540. Maar zelfs verondersteld, dat onze Aduarder monnik Douwama's autograaf heeft gebruikt, wat mogelijk, maar niet waarschijnlijk is, dan kan hij dat toch niet eerder dan 1530 tot zijn beschikking hebben gehad.

2) Vgl. Nanninga Uitterdijk, Geschiedenis der voormalige abdij der Bernardijnen te Aduard, 88 vlg.

3) Of liever: begon het opnieuw; want het blijkt duidelijk uit de bewoordingen, dat de tweede voortzetter geen acht sloeg op wat zijn voorganger had geschreven.

leven van Johannes Reekamp, maar liet na de woorden: „id est (ut explicator sim) plane simulandi dissimulandique nescius," de pen uit de handen glippen. De schrijver van dit gedeelte heeft Lambertus Helt niet persoonlijk gekend; hij zegt veel aangaande dezen abt van diens tijdgenooten te hebben vernomen, zoodat hij misschien ongeveer vijfentwintig jaren na diens dood schreef, wat ook wel met de hand is overeen te brengen. Om welke reden hij zijn werk staakte, is onbekend.

Maar gelukkig werd Reekamps leven en daarmede de kroniek vervolgd door iemand, die ons verder onbekend is, maar die ongetwijfeld in Aduard woonde en daar veel merkwaardigs zag gebeuren. Het komt mij zoo goed als zeker voor, dat wij voor het vervolg met één en denzelfden schrijver te doen hebben: ten minste bij het lezen ontvangt men zeer sterk den indruk, dat alles door dezelfde hand geschreven is. Het is dezelfde, die door Koppius voor den schrijver der geheele kroniek werd gehouden [1]). Ziehier wat omtrent zijn persoon en leeftijd blijkt. Ongetwijfeld heeft hij Reekamp persoonlijk gekend: de beschrijving van diens karakter verraadt den tijdgenoot en ooggetuige; maar even zeker heeft hij steeds op den grijsaard in zijn latere jaren het oog [2]). Zijn bewondering voor den eerwaardigen abt is groot: waarschijnlijk is hij onder zijn bestuur en wel in zijn laatste jaren in het klooster opgenomen. Hij bleef daar in ieder geval tot 1578: want met den dood van den abt Arnoldus Kenninck besluit hij zijn ver-

1) Koppius, Specimen theologicum, XI vlg.

2) „Ut illi numerus annorum non solum eorum (sc. vires judicii atque memoriae) nihil abstulerit, sed auctoritatem ei multo majorem pepererit: unde factum est, ut sexagenarius, vel aetate etiam provectior, exercuerit singularis ingenii vim atque praestantiam."

haal. Hij schijnt kort daarna te zijn gestorven: dat mag men hieruit opmaken, dat hij den nieuwen abt Johannes Greven, die reeds den 18den Februari 1578 als zoodanig voorkomt, niet eens noemt. In ieder geval blijkt het duidelijk, dat hij den jammerlijken val der abdij in 1580 niet meer heeft beleefd. Immers in het leven van Johannes Reekamp zegt hij: „Gebouwen storten of door verloop van tijden in of worden door het vuur verteerd; maar wat ik nog zal toevoegen, zal nooit vergaan, zoolang dit klooster ongerept staat" [1]). Dat schrijft zeker niet iemand neer, die den brand van het klooster had beleefd, en wist, dat daarmede het einde was gekomen. Bovendien blijkt overal aan zijn geheele manier van zeggen, dat onze monnik het klooster in zijn volle pracht heeft gezien, toen hij zijn kroniek opstelde. Hij is uiterst voldaan, wanneer onder den abt Johannes Reekamp de meiers der abdij worden gedwongen meer huur te betalen dan tot dusverre. Hij juicht in den strijd der abdij met den Groningschen bisschop Johannes Knijff, die krachtens de hem toegekende bevoegheid Aduard voor zijn bisdom wilde annexeeren. Hij beschrijft de veranderingen, nog onder den abt Johannes Lanth in het klooster aangebracht, zonder dat hij van de bijgedachte blijk geeft, dat al dat schoons spoedig ten ondergang gedoemd was. Bij den dood van den abt Godefridus van Arnhem verhaalt hij, dat deze in het kapittelhuis in een graf, een abt waardig, is gelegd [2]), zonder er in het minst op te zinspelen, dat dit graf zoo spoedig zou worden verstoord. Iets dergelijks verhaalt hij van Arnoldus Lanth: „Zijn lijk

1) „Nam aedificia aut intervallis temporum collabuntur aut incendio absumuntur: verum haec quae nunc adjiciam, donec hoc quidem steterit monasterium, peritura nunquam."

2) „In capitulo nostro conditus in sepulchro Abbate digno."

werd echter naar Aduard vervoerd en in het kapittelhuis, bij zijn voorganger aan den schoot der aarde toevertrouwd, rust het nu" [1]). En alsof hij deze gebeurtenis onder zijn oogen ziet geschieden, beschrijft hij de uitvaart van Arnoldus Kenninck: „Zijn lijk wordt niet alleen uitgeleverd, maar ook met gewapend gevolg buiten de poort naar een schip vervoerd en komt daarna in Aduard: het wordt, wat ongewoon is, tegen de gewoonte der abten, in het koor voor het hoogaltaar bij het grafmonument van bisschop Emanuel van Cremona begraven" [2]). Ongetwijfeld is dat onmiddellijk na de begrafenis zoo opgeschreven.

Er is echter een plaats, die er voor schijnt te pleiten, dat de schrijver onzer kroniek den val der abdij nog heeft beleefd. Sprekende van de hebzucht van bisschop Knijff, zegt hij, dat deze het er op had toegelegd het klooster te vernietigen: „Dat was de wensch en het werk der Geuzen, zooals wij helaas met onze eigen oogen hebben gezien" [3]). Heeft de schrijver hier het oog op de verwoesting van het klooster in September 1580? Ik geloof het niet. Had hij dat droevige feit beleefd, hij zou ongetwijfeld zijn kroniek er mede hebben besloten en in ieder geval er herhaaldelijk op hebben gezinspeeld, niet eenmaal ter loops. Ik onderstel, dat hij meer in het algemeen aan het verwoesten van kloosters denkt: en onze monnik had waarlijk ook vóór 1578

1) „Corpus nihilominus relatum in Adwert et in capitulari domo terrae mandatum juxta praedecessorem suum quiescit."

2) „Corpus nihilominus libere non modo dimissum, verum etiam milite non inérmi sequente extra portam ad navem deductum venit in Adwert: atque, quod insolens est, contra consuetudinem Abbatum, in choro ante summum altare, juxta tumulum D. Emanuelis Episcopi Cremonensis sepelitur." Men lette op het praesens, dat anders niet wordt gebruikt.

3) „Geusiorum hoc erat desiderium ac opus, sicut nostris heu oculis percepimus."

gelegenheid genoeg om op te merken, dat het plunderen van kloosters tot de geliefkoosde ontspanningen der Geuzen behoorde [1]).

Wat de persoon van den kroniekschrijver betreft, na het bovenstaande is het duidelijk, dat hij monnik in de abdij zelve was. Dat hij een of ander aanzienlijk ambt daar bekleedde, is onwaarschijnlijk en blijkt in ieder geval nergens. Dat hij een Franschman zou zijn geweest, gelijk Koppius vermoedt, is onwaarschijnlijk: de door hem aangehaalde bewijzen zijn deels getrokken uit deelen der kroniek, die niet door onzen auteur zijn geschreven, en in ieder geval van geen beteekenis. Wat hij aan Franschen invloed toeschrijft [2]), is niet anders dan vulgair Latijn, zooals dat in de vroegere en latere Middeleeuwen door duizenden monniken, die Cicero nooit tot model namen, is geschreven. — Wat het karakter van onzen schrijver betreft, men kan zeggen, dat hij een middenslagsman was, zonder hooge roeping als kloosterling, maar zijn plicht doende met overtuiging, zonder hevige gemoedsbewegingen, tenzij wanneer de belangen der abdij door den Groningschen bisschop werden bedreigd; dan is geen woord hem te scherp: van den bisschop is letterlijk niets goeds te zeggen:

1) Ik wijs er nog op, dat Rengers aan zijn kroniek extracten uit die van Aduard heeft toegevoegd. Vgl. uitg. Feith II, 275. Het opschrift daarboven is mij niet duidelijk, ook niet nadat ik het vergeleken heb met het autograaf. Mogelijk schuilt er de naam van den schrijver der Aduarder kroniek in. Rengers uittreksels loopen tot 1578 toe, zoodat in zijn tijd de kroniek geheel voltooid was, zooals wij haar kennen, wat ik trouwens ook niet betwijfel. Rengers schreef zijn kroniek na 1585.

2) „Sic e. g. saepius scribit suis, ubi Latini scripsissent ejus; loco rei gestae vel factae dicit passagium; loco legionis vel cohortis Germanicae de garda Germanica loquitur; ubi Romani dixissent publico juramento vel sacramento dominum agnoscere, dicit homagium praestare; et hujusmodi plura habet." „Hujusmodi plura" kan men bij zoo goed als alle middeleeuwsche kroniekschrijvers aantreffen.

zelfs de Geuzen zijn beter dan deze herder, die zijn schapen niet hoedt, maar tracht te verslinden. Onze monnik is bovendien geestelijke genoeg, om een asceet als Johannes Reekamp te waardeeren, al blijkt het nergens dat hij het tot daadwerkelijke navolging van den vereerden abt heeft gebracht. Tafelgenot trekt hem aan en is in ieder geval niet strijdig met een godvruchtigen wandel. Maar een abt als Arnoldus Lanth vindt hij berispelijk, al pleit hij verzachtende omstandigheden en al vergoelijkt hij zooveel mogelijk: nergens vaart hij tegen hem uit als tegen den bisschop. Tegenover dezen wordt zelfs Lanth's houding geprezen: de abt krijgt zelfs een lof[1]), gelijk de tegenwoordige Duitsche Keizer ze voor zijn voorouders ten beste heeft. Het onoordeelkundig optreden der visitatoren, die het kwaad, welks bestaan en omvang door de kroniek niet wordt geloochend, verkeerd aanvatten, wordt door hem in een helder licht gesteld. De eer en vooral de onaantastbaarheid der abdij gaan den schrijver boven alles: hij kan het niet verkroppen, dat een vreemde abt als Arnoldus Kenninck haar als heer en meester wordt opgedrongen, hoewel hij de voortreffelijke hoedanigheden van dezen abt moet erkennen: maar zelfs de plaats, waar hij begraven wordt, vindt geen genade in zijn oogen.

Resumeerende verdeelen wij dus de kroniek in de volgende deelen:

1°.	Van Wibrandus tot en met Henricus II.	1192—1485.
2°.	Wolterus I.	1485—1494.
3°.	Wolterus II en Hermannus .	1494—1504.
4°.	Bernhardus I en II. . . .	1504—1507.
5°.	Elbertus.	1507—1522.
6°.	Het begin van het leven van Lambertus Helt	1522.

2) „Murus aëneus", vgl. de rocher de bronze van Wilhelm II.

7°. Lambertus Helt en het begin van Johannes Reekamp . 1522—±1530.
8°. Vervolg van Johannes Reekamp tot en met Arnoldus Kenninck. . . . . . ± 1530—1578.

Van deze zijn dus n°. 1 en 8 de voornaamste.

In deze uitgave heb ik, zooals ik zeide, AG I tot 1522 afgedrukt, met opneming in de noten van de bijvoegsels van B. Dit handschrift heb ik verder gevolgd zoover het liep, tot ± 1530. Ten slotte heb ik P. E. ten grondslag gelegd, daar het mij bij de collatie van alle handschriften met AG I gebleken was, dat dat handschrift het meest met het oudste overeen kwam en dus de beste lezingen had. Waar dit dus voor het eerste gedeelte van P. E. vaststond, meende ik het ook voor het tweede te kunnen onderstellen. Ik heb daarbij zooveel mogelijk de varianten der andere handschriften opgenomen (AG II, BG I en II en H): ook hier bleek menigmaal P. E. een aannemelijker lezing aan te bieden. Bij het eerste gedeelte was de opneming van varianten natuurlijk overbodig: tegenover AG I en B hebben de andere handschriften geen gezag.

Ook nog in een ander opzicht wijkt mijn uitgaaf af van die van Van Heussen en Koppius. Ik heb er verklarende aanteekeningen aan toegevoegd, die de waarde der kroniek in het licht kunnen stellen. Wat verduidelijking noodig had, heb ik zooveel mogelijk opgehelderd: zooveel mogelijk, want er blijft nog veel duisters over; ik betreur dat meer dan het mij genoegen doet eenige punten te hebben verklaard. Bronnen zijn waar noodig en mogelijk aangegeven. Voor de oudste tijden heb ik de charters vermeld, waarin de abten voorkomen, tot staving van de betrouwbaarheid van de jaartallen der kroniek: voor de latere abten, wier bestaan historisch voldoende

vaststaat, scheen mij dat onnoodig. Voor de zestiende eeuw heb ik hier en daar plaatsen van den ooggetuige Sicke Benninge aangehaald, ter kenschetsing van de waarde van de berichten der kroniek. Zooveel mij bekend was heb ik de litteratuur betreffende verschillende onderdeelen opgegeven. De data zijn door mij opgelost.

Zoo hoop ik den toekomstigen geschiedschrijver van de beroemdste abdij der Ommelanden het pad te hebben geëffend. Daarmede wensch ik niets te kort te doen aan de verdiensten van het boek van mr. J. Nanninga Uitterdijk, Geschiedenis der voormalige abdij der Bernardijnen te Aduard (Groningen 1870), maar er is in verloop van tijd zooveel gevonden en beschreven, dat de geschiedenis der Cisterciensers kan toelichten en waaruit ook voor Aduard veel is te putten, dat de schrijver zelf ongetwijfeld in een nieuwe uitgave veel te veranderen zou hebben [1]). Maar voordat de geschiedenis kan worden geschreven, dienen de bronnen verzameld. Een nieuwe uitgave van een der hoofdbronnen voor de geschiedenis van Aduard, de kroniek, was dus noodig. Ik heb daaraan als bijlagen eenige onuitgegeven stukken toegevoegd en daarbij een lijst der abten, die tevens als inhoudsopgave der kroniek kan dienen, benevens een lijst der onbekende Aduarder stukken afgedrukt.

Verder meende ik voorloopig niet te moeten gaan, Een algemeene nalezing op Nanninga Uitterdijk was minder met den aard van deze uitgave overeen te brengen: men kan nu eenmaal niet alles in aanteekeningen aan den voet der bladzijde samenkrimpen. Zoo zou over de bouwgeschiedenis, over den handel,

1) Het zegel der abdij, dat tegenover den titel staat, is veel beter afgebeeld in het Oorkondenboek van Groningen en Drenthe, plaat IX no. 2.

over de waterstaatsbelangen, over het wetenschappelijk leven van Aduard veel meer te zeggen zijn geweest, dan ik in de aanteekeningen heb kunnen ter sprake brengen. Toch hoop ik menig punt te hebben opgehelderd, waardoor de geschiedenis onzer beroemde abdij, het licht van het Noorden, ons weer meer gemeenzaam zal zijn geworden [1]).

Het is ten slotte niet meer dan mijn plicht, wanneer ik aan mijn vriend mr. J. A. Feith, rijksarchivaris in Groningen, mijn hartelijken dank betuig voor den krachtigen steun, dien deze uitgave bij hem heeft gevonden. H. B.

KRONIEK VAN HET KLOOSTER ADUARD [2]).

Anno Domini MCXCII Nonis Junii [3]), ipso videlicet

---

1) Het is hier wellicht de plaats er op te wijzen, dat van de abdij nog verschillende voorwerpen zijn bewaard gebleven: een mis-schel, een vijzel, de zegelstempels, een knop van een abtsstaf, een paar prachtige tegels, een stukje beeldhouwwerk in zandsteen, alles aanwezig in het Groningsch Museum, vermoedelijk een paar schilderijen in het Rijksmuseum te Amsterdam, en ten slotte een marmeren beeld uit de 15de eeuw, een mater dolorosa, die vermoedelijk in een gothieke nis boven den ingang van de ziekenzaal heeft gestaan. Dit beeld is opgegraven ter plaatse ongeveer van het klooster en is het eigendom van pastoor Veling Smale te Den Hoorn (gem. Leens). In het Museum te Assen is nog aanwezig een gladde zilveren ring, van binnen met het randschrift: „Sanctus Bernardus", misschien dus van een der abten van Aduard.

2) Noch AG I noch B heeft een titel. De gewone titel (Vitae ac gesta abbatum qui coenobio in Adwert praefuerunt) komt alleen boven de latere handschriften voor en is dus niet origineel. De meeste HSS. voegen bovendien achter abbatum nog omnium toe, waardoor het opschrift bovendien onjuist wordt, daar de kroniek slechts tot 1578 loopt. BG I en dus ook BG II hebben nog den tweeden titel: Tempus et occasio fundandae Abbatiae Adwerdiensis, die om dezelfde reden als de eerstgenoemde is weggelaten.

3) AG I en B hebben Julii, wat in de jongere HSS. verbeterd is in Junii. S. Bonifacius valt op 5 Juni.

Sancti Bonifacii episcopi et martyris sociorumque ejus die, fundata est abbacia in Frisia ad Sanctum Bernardum in Adwerth Monasteriensis diocesis, filia Claricampi secunda [1]), tricesimo octavo anno [2]) post obitum Beati Bernardi. Cujus causa fundacionis fuit crebra in eodem loco plurimorum nocturno tempore luminum apparitio, praesagium ut pie creditur futurorum. Quare fideles devocione accensi pro monasterii constructione unanimiter laborarunt, sperantes [3]) hoc ipsum [4]) Omnipotenti Deo gratum fore, qui predictum locum tam evidenti preostendit indicio. In eo enim loco sanctissimi viri fuerunt, ut patet in scriptis hujus loci, qui nulli labori neque sumptibus pepercerunt, ut dignum Deo habitaculum prepararent; et cum muros erigerent, sanctos mores nequaquam dereliquerunt. Nam penuriam ipsimet sepe paciebantur, ut exinde pauperes reficerent [5]). Et infrascripti fuere abbates istius loci vel monasterii, et hec nomina eorum secundum ordinem.

Wibrandus abbas primus.

Primus siquidem abbatum dominus Wibrandus, hujus monasterii humilis et devotus pastor, cum parvo grege, videlicet XII monachis, habitavit juxta portam aquilonarem in duabus domibus, quarum una capella altera

---

1) Het oudste dochterklooster van Klaarkamp was Bloemkamp bij Bolsward, gesticht in 1191.

2) AG I en B. Alle jongere handschriften hebben: octavo anno wat onjuist is, daar S. Bernard in 1153 stierf.

3) AG I en B. Sperantes ontbreekt in de jongere handschriften BG I en II hebben achter fore autumantes ingevoegd.

4) AG I en B. De jongere HSS. hebben hoc ipsum id potenti. Id is waarschijnlijk onjuist gelezen uit de verkorting oī voor omni.

5) AG I. B en de jongere handschriften hebben reficerentur, wat natuurlijk op hetzelfde neerkomt.

dormitorium fuit, que usque hodie inconcusse persistunt, in quibus utriusque sexus homines modo hospitantur, utque primum pauperes monachos susciperent, postea pauperes recrearent [1]). Huius sancti abbatis anno quarto incepit ordo Sancte Trinitatis [2]). Anno autem ejus septimo incepit ordo Praedicatorum [3]). Hic itaque venerabilis pater obiit anno Domini MCCV postquam prefuit XII annis, et sepultus est in eadem capella ipso die Thome Canthuariensis episcopi et martyris [4]).

Albertus abbas secundus.

Post eum rexit sanctus vir nomine dominus Albertus [5]). Iste claruit miraculis et sanctissime vite fuit. Quapropter dilatavit monasterium hoc et gentem suam, multos ad conversionem [6]) suscipiens. Unde necessitate compulsus aliam maiorem capellam edificavit, que vocatur schola. Nam processu temporis illic novitii iunioresque [7]) fratres, postquam in Rubea Schola [8]) juxta Wyndesen grammaticalibus [9]) competenter essent

---

1) AG I en B. De jongere handschriften hebben recrearentur. Bij recrearent heeft B in een jongere hand in margine: „Siquidem ecclesia tunc erat, ubi nunc est camera episcopi in hospitali virorum."

2) 1198. De berekening der kroniek is dus onjuist.

3) 1215, door den Paus bevestigd 1216. Deze berekening is dus nog onjuister.

4) 29 December 1205.

5) In een charter van 12 September 1211, waarbij Otto, bisschop van Munster, de kerk te Maarhuizen tot een parochiekerk verheft, komt deze abt (Aldbertus abbas sancti Bernardi) onder de getuigen voor. (Oorkondenboek van Groningen en Drenthe no. 51).

6) Conversio = monachismus (Ducange), dus niet op te vatten als convers zijn.

7) AG I en B. De jongere handschriften hebben alle minoresque, palaeographisch zeer verklaarbaar. Maar van Minderbroeders is natuurlijk geen sprake.

8) De Roode School bij Winsum of liever bij Bedum, want daar lag zij dichter bij.

9) Natuurlijk Latijnsche grammatica.

imbuti, studium in hac schola sive auditorium [1]) frequentabant, artes et canones [2]) solemniter andientes. Unde accidit ut hic habitarent viri in omni doctrina expediti, qui totam Frisiam sua scientia illustrabant, ut patet in antiquioribus hujus loci scriptis et libris [3]). Hujus abbatis anno quinto incepit ordo Minorum [4]). Et anno X inchoata est abbatia in Yesse [5]) Cisterciensis ordinis iuxta Groningen [6]). Hic abbas sanctus rexit annis XI et mortuus est anno MCCXVI ipso die Katherine virginis [7]), et sepultus cum antecessore suo in predicta capella que nunc Episcoporum camera vulgo dicitur [8]), quorum tamen ossa in domum capitularem postmodum honorifice sunt translata.

Wigboldus abbas tercius.

Post quem huic monasterio laudabiliter prefuit dominus Wigboldus abbas tercius annis XXV et XI septimanis. Tempore cuius, scilicet anno Domini

---

1) AG I en B. De jongere handschriften hebben, waarschijnlijk verleid door in hac schola, auditorio.

2) Vrije kunsten en kanoniek recht.

3) Wij moeten dit op het woord van den kroniekschrijver gelooven, maar zelfs de namen van deze groote mannen zijn voor 't overige onbekend.

4) Gesticht 1209, bevestigd door den Paus 1219, statuten bekrachtigd 1223.

5) AG I en B. De jongere handschriften hebben hier Teske. Vgl. de inleiding blz. 2.

6) AG I. In B staat hier in margine: „Propterea vehementer errant, qui dicunt vel potius somniant Jesse esse antiquissimum monasterium ordinis Cisterciensis in Frisia et a beato Bernhardo patre nostro constructum vel visitatum." Deze periode is door alle andere handschriften in den tekst opgenomen. Wie de bedoelde stoute bewering hebben geuit, is mij niet gebleken. Vgl. verder over Jesse het in de inleiding genoemde artikel van prof. Reitsma.

7) 25 November 1216.

8) AG I. In B staat in margine: ante majus altare, wat door alle andere handschriften is overgenomen.

MCCXVIII, mare in partibus Frisie terminos egrediens, ut invenitur in dyalogo Cesarii [1]), propter irreveren-

---

1) Caesarius Heisterbacensis, Dialogus miraculorum, dist. VII cap. 3: „Parvo post haec emerso tempore, anno videlicet gratiae millesimo ducentesimo decimo octavo, mare in partibus Frisiae terminos suos egrediens, multarum provinciarum terras occupavit, villas delevit, ecclesias lapideas deiecit, tantam hominum extinguens multitudinem, ut summa centum millia transcenderet. Ita exaltati sunt fluctus eius, ut turrium altitudines operire viderentur et, procella procellam impellens, generale diluvium terris minaretur. Et sicut dictum fuit Abbati nostro, cum eodem anno visitationis gratia Frisiam intrasset, quod fluctus furentes etiam usque Coloniam pervenissent, si non is, qui eos excitaverat, Genetricis suae, ut postea dicetur, precibus compescuisset. Novicius. Nosti causam tantae plagae? Monachus. Novi. Friso quidam arte pugil in eadem provincia exstitit, qui quotiens de taberna ebrius rediit, totiens uxorem verberibus et plagis satis tribulavit. Tempore quodam timore mariti infirmitatem simulans, ne simulatio eadem possent notari, corpus Domini sibi dare postulavit. Venienti sacerdoti pugil cum scypho cervisiae ebrius occurrens, bibere eum monuit. Et cum ille responderet: Corpus Domini porto, non modo bibam; iratus Friso cum scypho pixidem percussit, et omnes hostias de illa excussit, ita ut per pavimentum dispergerentur. Matronae vero, quae consolationis gratia convenerunt, super singulas hostias tanquam stellas radiantes viderunt. Quas sacerdos gemens ac dolens in pixidem recollegit et abiit. Friso vero a Decano provinciae citatus, excommunicatus est, sed non curavit. Qui tandem ad hoc compulsus est, ut cruce pro tanto sacrilegio signatus cum iam dicto sacerdote etiam cruce signato veniret Romam. Cui dominus Honorius Papa culpam confitenti pro poenitentia iniunxit, ut mare transiret, ibique tribus annis in armis Christo serviret. Quid plura? Mare transierunt ambo, et ante Damiatam mortui sunt ambo. Quibus defunctis, cum anno eodem Dominus provinciam terribiliter, ut supra dictum est, plagasset, et causa plagae populum lateret, matronae cuidam valde religiosae, Domino ieiuniis, orationibus, vigiliis et eleemosynis servienti, materterae videlicet domini Wicboldi Abbatis sancti Bernardi, beata Dei Genetrix, lacrimis eius mota populique miserta, apparens sic ait: Propter iniuriam filii mei in sacramentum corporis eius factam, submersa est Frisia, et adhuc amplius plagabitur, si condigna poenitentia non fuerit subsecuta. Ex quibus verbis colligitur, quod non solum pugilis, sed communibus populi peccatis exigentibus hoc evenerit. Moxque adiecit mater misericordiae: Leva oculos tuos contra mare. Quod cum fecisset, contemplata est pixidem a pugile percussam,

tiam venerabili Sacramento factam in domo cuiusdam

---

in summitate fluctuum natantem. Quae cum in tantum approximasset, ut posset cognosci, ait: Ecce corpus filii mei. In loco enim ubi dispersum est, aedificanda est ecclesia, et debet ei tanta exhiberi reverentia, quomodo sepulchro Dominico. Hoc etiam noveris, quod ambo mortui sunt, pugil scilicet et sacerdos. Sed pugil, eo quod sine contritione obierit, sepultus est in inferno; sacerdos vero adhuc tenetur in purgatorio. Retulit tamen nobis Theodericus Prior de Yesse, eundem pugilem, quantum ad signa exteriora, cum proficisceretur, satis magnum habuisse contritionem; sed credendum est beatae Dei Genetrici. Hac visione cognita, dominus Theodericus Episcopus Monasteriensis, ad cuius Dioecesim maxima pars Frisiae pertinet, missis litteris suis per Ydidam sancti Bernardi cellerarium, sicut nobis ipse retulit, solemnem provincialibus poenitentiam iniunxit. Quod autem insufficiens fuerit, ex hoc probatur, quod anno praeterito denuo punita est Frisia, multis millibus per aquarium inundationes submersis. Matrona quaedam praedives ex praedicti pugilis domo ecclesiam aedificavit. Ex his quae dicta sunt considerare potes, quam sollicita sit circa hominum salutem beata Virgo Maria, cui tanta cura exstitit de poenitentia." Uit dit verhaal heeft de kroniek het begin, de geschiedenis der overstrooming, woordelijk overgenomen. Het overige is sterk bekort. Een opmerkelijke afwijking is deze, dat in de kroniek het verhaal, dat de golven bijna tot Keulen waren doorgedrongen, wordt toegeschreven aan de tante van abt Wigboldus, terwijl het bij Caesarius eenvoudig een gerucht is. De genoemde tante is bij dezen evenwel de rijke dame, die de oorzaak van alle ongevallen ontdekt en ten slotte aan Maria een kerk wijdt. Waarschijnlijk heeft de kroniek door al te groote beknoptheid hier twee zaken verward. Dat zij een zelfstandige overlevering volgt, is onwaarschijnlijk: daarvoor is de navolging van Caesarius te duidelijk. Caesarius en dus ook de kroniek plaatsen den vloed in 1218 (16 Januari, S. Marcellus), waarschijnlijk met gebruik van den Maria Boodschapstijl. Want dat zij in 1219 moet zijn voorgevallen, is bewezen door Wijbrands (De abdij Bloemhoff te Wittewierum, 200 vlg.). Aan twee overstroomingen (1218 en 1219), zooals Nanninga Uitterdijk wil (Geschiedenis der abdij te Aduard, 9 vlg.), behoeft men niet te denken: de twee stijlen verklaren, zooals Menco zelf trouwens al aangeeft, voldoende de verwarring. Eigenaardig is het, dat Emo van de geschiedenis van den pugil niets weet: Caesarius is de eerste en eenige zegsman. In een charter van 5 Mei 1228 komt een Godescalcus pugil voor (Oorkondenboek no. 89, uit Emo). — Een andere beschimping van het H. Sacrament, nog wel door een Frieschen priester gepleegd, vermeldt Caesarius, Dist. IX cap. LV.

Frisonis ebriosi nomine Pugil [1]), ubi nunc monasterium Wytwert [2]) situm est, multas provinciarum terras occupavit, villas integras delevit, ecclesias lapideas evertit, tantam extinguens hominum multitudinem ut summa centum milia transcenderet. Ita enim exaltati sunt fluctus ejus, ut turrium altitudines operire viderentur et procella procellam impellens generale diluvium imminere videretur [3]). Et uni devotissime matrone, matertere scilicet domini Wigboldi abbatis, revelatum fuit fluctus usque Coloniam pervenissent, si non Maria mater Dei intervenisset. Ecce irreverentia venerabili Sacramento facta quanta

1) Ongetwijfeld is Caesarius juister, waar hij pugil als appellativum opvat.

2) Er zijn in de Ommelanden twee dorpen van dezen naam, één ten Z. O. van Usquert, één ten Z. O. van Appingedam. Bij het eerste lag een kommanderij der orde van St. Jan, bij het tweede had de kommanderij derzelfde orde van Oosterwierum een grangium. De kroniek bedoelt ongetwijfeld met het monasterium de eerstgenoemde kommanderij. Het is mogelijk, dat deze kommanderij omstreeks 1220 is gesticht — in 1239 bestond zij blijkens het charter Oorkondenboek no. 97 —, maar nergens wordt de stichting in verband gebracht met den door onze kroniek vermelden gruwel der Sacramentsonteering. Mogelijk is het een traditie geweest, die onzen vijftiende-eeuwer ter oore kwam en die hij aan Caesarius' verhaal toevoegde. Ik ben het dan ook volkomen eens met den Heer B. P. Velthuysen, waar hij waarschijnlijk maakt, dat het bewuste feit niet te Wytwert is gepleegd en geen verband houdt met de stichting der kommanderij (Archief voor de geschiedenis van het Aartsbisdom Utrecht, XXVI, 1 vlg.). Maar nog minder waarschijnlijk is zeker zijn onderstelling, dat het te Hasselt is voorgevallen. Daarvoor is zelfs geen later getuigenis voorhanden. Ik ga zelfs verder en betwijfel de historische juistheid van het geheele verhaal. Waar Emo niets van de schanddaden van den kampvechter weet, hoewel ze onder zijn oogen zouden moeten zijn voorgevallen, daar komt het gezag van een lichtgeloovig causeur als Caesarius in het geheel niet in aanmerking. Terecht heeft dan ook de Heer Jan Kalf de muurschildering in de kerk te Westerwytwert niet in verband gebracht met onzen pugil. (Vgl. Gron. Volksalmanak 1899 blz. 95 vlg.).

3) Et procella — videretur ontbreekt in de jongere handschriften.

severitate punitur. Iste Wigboldus fundavit monasterium Schole Dei, primam filiam nostram, que alias Yle dicitur, trans Emesam anno creationis sue XIII [1]). Hic etiam posuit fundamentum ecclesie nostre et claustri, in summa paupertate aggressus opus anno creationis sue XXIII, videlicet anno Domini MCCXL, per manus cuiusdam conversi ad similitudinem ecclesie Clarevallensis, quam Sanctus Bernardus pater noster edificari fecit [2]). Fuerat siquidem idem conversus

1) 1228, vgl over het klooster Ihlo: Suur, Geschichte der ehemaligen Klöster in der Provinz Ostfriesland, 40 vlg. De daar aangevoerde argumenten, dat dit klooster een stichting zou zijn van Bloemkamp, schijnen mij van weinig gewicht. Ongetwijfeld heeft de schrijver onzer kroniek de bewijzen van zijn bewering in het archief gevonden; bovendien wist men ook zonder schriftelijke bewijzen zeer goed, welke de dochterkloosters waren, aangezien er steeds betrekkingen tusschen moeder en dochter bleven bestaan.

2) Emmius, die Aduard wel verwoest, maar nog lang niet met den grond gelijk gemaakt heeft gekend, beschrijft de kerk aldus: „Operis sane substructio admirabilis non solum magnitudine, sed etiam arte ac specie, spectabili et praecelso fornice, et super eum fastigiato tecto clausa, subnixa columnis ingentibus XVIII, porrecta in longitudinem ad passus L, lata passus XV, dein transverso quoque aedificio, qua media longitudo, ampliata in modum crucis, fastigii altitudine pari, in longum patente passus XXV, in latum passus XIV, in quo aliae etiam columnae similes VIII. Et praeter has dimidiata utroque in aedis latere non paucae numero, sublimis structurae parietes, quibus fornix incumbit, sustinentes. Ara summa, in cella fani intima semicirculari, cincta columnis minoribus teretibus uno lapide excisis, binis et binis, numero XII. quibus cellae interioris tergum clauditur, modico inter aram et columnas relicto intervallo: cellamque ipsam exterius forma eadem ambientia, sacella XI cum aris totidem: cuncta intus supra fidem sumptuoso opere nitentia. Et haec aedes in latere alterius, eadem in area exstructa, quae etiam nunc cum hac majore superest, qua ante dedicatam hanc coenobitae et tota vicinia sunt usi." (Rerum Frisicarum Historia XI, 164). Het zou zeker een dankbare arbeid zijn, met behulp van de gegevens van de kroniek en van Emmius de kerk van Aduard ten minste weer op papier op te bouwen. Mogen wij dit onderwerp onder de aandacht brengen van onzen rijksbouwmeester, den Heer Peters, die reeds zooveel voor de bouwkundige geschiedenis van Stad en Lande heeft gedaan?

missus ad Claramvallem cum filio suo ob huiusmodi causam ut illam consideraret. Dicebatur enim artificiosissime facta. Quapropter meruit idem conversus sepulturam in ecclesia, quod nulli abbati usque in presens concessum est nisi episcopis. Iacet autem sepultus in introitu ecclesie partis occidentalis, habens petram sepulchro suo superpositam [1]). Hic etiam abbas gloriosum nostrum Richardum, natione Anglicum vere magistrum et sanctum, ad professionem suscepit eique primus pater extitit. Eo tempore magna hic viguit religio. Nam ut fertur, nonnulli eorum tante simplicitatis fuere, ut nonnunquam super solares radios cucullas suspenderent arbitrantes perticam esse [2]). Unde fama sancte conversationis eorum longe lateque diffusa multis huius vite fallacias penitus declinandi

---

1) AG I. B heeft hier in margine: „Hic abbas fundavit monasterium Scholae Dei primam filiam nostram anno suo 13. Cujus fundationis causa fuit Abbas de Meerhuysen." Deze bijvoeging, een vermeerderde herhaling van wat reeds vroeger hierover was gezegd, is natuurlijk ook door de jongere handschriften overgenomen. Meerhuizen was een nonnenklooster tusschen Aurich en Esens. (Vgl. Suur t. a. p. 46 vlg.). Het is in denzelfden tijd als Ihlo gesticht, maar bleef altijd van geringe beteekenis. Onwaarschijnlijk is het, dat de abt van dit klooster de bewerker van de stichting van Ihlo zou zijn geweest. Het omgekeerde is veel waarschijnlijker. Ik werp ten slotte de vraag op, of het volgende bericht op Meerhuizen kan slaan, zonder haar te kunnen beantwoorden. In 1219 werd op het Generaalkapittel der orde het volgende besloten: „Petitio abbatis nigri de Marasa (Merusa?) in Frisia de abbatia sua incorporanda ordini exauditur, ita tamen, quod diocesani voluntas interveniat super hoc et assensus. Porro abbati de S. Bernardo (d. i. Aduard) conceditur, ut eam sibi assumat in filiam lege expressa superius observata." (Statuta capituli generalis ordinis Cisterciensis, bij Winter, Die Cistercienser des nordöstliche Deutschlands III, 214).

2) In de 12de en 13de eeuw komt in de Friesche gouwen het geloof aan de wondergave om zijn kleederen aan een zonnestraal te kunnen ophangen meer dan eens voor. Vgl. Wybrands, Gesta abbatum Orti Sancti Marie, blz. XXII noot 2.

incentivum prebuit. Quorum Sanctus Emanuel [1]), episcopus Cremonensis et comes, de Italia veniens unus fuit. Obiit autem iste abbas anno Domini MCCXLII altera die Agathe virginis et martyris et in capitulo nostro sepultus [2]).

Eylwardus abbas quartus.

Huic quoque mortuo successit dominus Eylwardus abbas quartus, qui rexit XII annis et XV septimanis, valde in edificio hujus ecclesie laborans, adjutus ducentorum auxilio conversorum, cunctis rite pro diversitate operum dispositis atque ordinatis. Sed non minus pro debita observantia regularis discipline quam parietum erectione sollicitus. Sed et hoc mirabile quia lapides non portabantur ad structuram nec vehebantur, sed conversi in ordine stantes in loco quo cocta fuerant projiciebant a primo usque ad ultimum et ille ultimus juxta ecclesie structuram deponebat [3]). Obiit autem quinto kalendas Junii [4]),

---

1) Vgl. over Richardus de Busto en Emanuel van Cremona: Van Heussen, Historia Episcopatus Groningensis, 43 vlg. Nanninga Uitterdijk, De abdij Aduard, blz. 11, 14, 18 vlg. 24 vlg. en over Richardus de achter de kroniek door Koppius uitgegeven Vita beati Richardi.

2) 6 Februari 1242. Deze abt Wigboldus moet de niet bij name genoemde kloosteroverste zijn, aan wien paus Honorius III den 16 December 1220 met zijn ambtgenooten van Norden en Feldwerd opdroeg den vrede in de gouwen Federga en Hineta te herstellen. (Oorkondenboek no. 65). Hij moet het ook zijn, die met de abten van Bloemhof en Rottum op een in 1225 te Luik belegde vergadering is verschenen, waar over den bisschop van Munster zou worden gericht. (Emo en Menko, uitg. Feith en Acker Stratingh blz. 114).

3) Ditzelfde verhaal komt ook voor bij de stichting van het klooster ter Apel. In later tijd bezat Aduard een eigen steenbakkerij te Legemeeden, op ongeveer 20 à 25 minuten afstands. Of deze onder Eylwardus reeds bestond, is onzeker,

4) 28 Mei 1254.

centum quasi pater monachorum ad laudem Dei, qui est benedictus in secula. [1])

Egbertus abbas quintus.

Post Eylwardum prefuit venerabilis vir Egbertus, qui anno ejus secundo consecrari fecit XV altaria, XVI anno post inchoationem ecclesie. Huic predixit sanctus Richardus noster, quod futurus esset abbas sed non diu viveret, sicut contigit, quia tantum tribus annis prefuit. Et obiit VII Idus Junii [2]) in senectute bona, non minus virtutum quam plenus dierum.

Eppo abbas sextus.

Hoc quoque mortuo prefuit dominus Eppo, abbas sextus loci istius, quinque annis minus XV septimanis. Hic fundavit monasterium sanctimonialium in Assen [3]), anno creationis primo, anno vero incarnationis domini MCCLVIII [4]), et abbatiam filiam nostram secundam anno ejus secundo ad Sanctum Benedictum in Menterna

---

1) Deze abt komt zonder naam voor in Oorkondenboek no. 104 (28 September 1245 over het patronaatrecht van Stedum) en no. 114 (20 October 1250, waarbij de elect Hendrik van Vianden aan den pastoor van Anloo schrijft, dat hij abt en convent van Aduard verlof heeft gegeven om in al zijn landen, inzonderheid te Groningen, handel te drijven). In 1252 teekent Eylwardus abbas als getuige de keuren van Hunsingoo, t. a. p. no. 118.

2) 7 Juni 1257. Juist op dezen dag kende paus Alexander IV aan Aduard de kerk van Stedum toe. (Oorkondenboek no. 125).

3) B heeft hier in margine: „Campo Sancte Marie", wat de jongere HSS. hebben overgenomen.

4) Letterlijk genomen is dit onjuist. In 1228 stichtten de Drenten een klooster te Ane als zoenoffer voor den op die plaats in 1227 door hen gedooden bisschop Otto II. Dit klooster is omstreeks 1258 naar Assen verplaatst. Vgl. Magnin, De voormalige kloosters in Drenthe, 164 vlg.

alias Termunt 1). Ipso autem die translationis Benedicti emissus est Eltatus abbas cum XII fratribus, quorum nomina sunt hec: frater Eppo de Menterwalt oriundus,

1) In Menterna alias Termunt is in AG I doorgehaald en in margine vervangen door: in Menterwalt sive in Campis Silvae. B en alle andere HSS. missen deze glosse, die waarschijnlijk uit het verdere bericht omtrent de verplaatsing van het klooster is overgenomen. Zie ik goed, dan is de tekst hier juist en de verbetering onjuist. Men moet onderscheiden een Cistercienser-klooster Menterwold en een ander Menterne of Termunten. Dit laatste is volgens onze kroniek, die op dit punt door niets weersproken wordt, gesticht in 1258 en van uit Aduard bevolkt. Wanneer het klooster Menterwold is gesticht, is onbekend. Maar het bestond reeds in 1247. Wij vinden toch in de Statuta capituli generalis ordinis Cisterciensis op het jaar 1247: „Inspectis loci de Montrevalt in Frisia, in quo tot sunt monachi quot mulieres habitum monialium gerentes, qui volunt incorporari ordini et ab vicem separari, ita quod fiant duae abbatiae, una monachorum et altera monialium, de Claro Campo et de Schola Dei abbatibus committitur, ut ad locum etc., et sint filiae sancti Bernardi in Frisia" (d. i. Aduard). (Winter, Die Cistercienser der nordöstlichen Deutschland III, blz. 224). De in den tekst genoemde broeder Eppo kwam van daar: het is echter ook mogelijk, dat deze eenvoudig uit het landschap Menterwold (het Wold-Oldambt) afkomstig was. Ik vind het eerste het waarschijnlijkst: er is toch niet de minste reden om alleen van dezen Eppo op te geven, vanwaar hij geboortig was, terwijl het noodig was te vermelden, dat hij uit een ander klooster dan Aduard kwam. Dit klooster Menterwold, dat in de buurt van Midwolde in het Oldambt lag en waarvan nog de grondslagen bewaard zijn, is in 1299 verplaatst naar Menterne of Termunt, of liever het is er mede vereenigd, wat ook blijkens de Aduarder kroniek meer voorkwam. Wat de reden van het verlaten van Menterwold is geweest, blijkt niet. Dat herhaalde overstroomingen van den Dollard de oorzaak van den ondergang der abdij zijn geweest, zooals de kroniek vermeldt en Stratingh en Venema (De Dollard, blz. 41 vlg.; het jaartal 1399 aldaar is onjuist) op haar gezag aannemen, is onwaarschijnlijk. Prof. Blok (Gron. Volksalmanak van 1890, blz. 36 vlg.) heeft bewezen, dat de Dollard eerst in de 15de eeuw zijn grooten omvang heeft gekregen en eerst toen voor de plaats, waar het klooster Menterwold had gelegen, gevaarlijk begon te worden. Het vlak bij Menterwold gelegen nonnenklooster der Grijze-vrouwen liep toen nog zelfs geen gevaar. Mogelijk is Menterwold in 1299 door armoede, onderlinge verdeeld-

frater Tytardus, frater Hayko, frater Wigboldus, frater Hylcko supprior, frater Ludolphus cellerarius major, frater Heyko succentor, frater Syardus prior, frater Fredeburnus vestiarius, frater Embeko cantor, frater Rodolphus magister noviciorum, frater Sicco diaconus. Nomina autem conversorum scripta sunt in libro vitae. Item anno domini MCCC minus uno translatus est conventus de Menterwalt sive de Campis Silve ad locum, qui dicitur ad Sanctum Benedictum in Menterna, in festo Sancti Stephani pape et martyris, sepultis tribus abbatibus in priori fundatione in quadam capella Campis Silve, jam sub aquis Dullardi salsissimis. Longo post tempore dominus Boyngus abbas XVII illius monasterii reformavit non solum ipsum monasterium in temporalibus, verum etiam totam Frisiam in spiritualibus, eo quod esset visitator et commissarius tocius provincie auctoritate capituli generalis. Et monasterium canonicorum regularium in Sybekeloe fecit monasterium ordinis nostri. Et monasterium monialium in Yesse, quod fuit sub nostra visitatione, ordinavit ut esset sub regimine et visitatione de Sibbekeloe, volens eis prestare gratiam ut et ipsi aliquam haberent filiationem [1]). Et hic venerabilis pater abbas dominus Eppo obiit anno Domini MCCLXII ipso die Albini episcopi [2]).

---

heid of waardoor dan ook verlaten, niet ter wille van overstroomingen. Aan mr. J. A. Feith mijn hartelijken dank voor de bereidwilligheid, waarmede hij mij het notulenboek van het Historisch Genootschap te Groningen afstond, waar deze zaak in den breede is besproken (vgl. Historische Avonden, blz. 14). Na toetsing der daar te boek gestelde uiteenloopende gevoelens ben ik tot bovenstaand resultaat gekomen.

1) Vgl. over abt Boyngus de inleiding boven blz. 10, het daar aangehaalde artikel van Reitsma en van denzelfde, De abdij Essen in den Gron. Volksalmanak voor 1890, blz. 72 vlg.

2) 22 Juni 1262.

GEYKO ABBAS VII.

Post Epponem electus est dominus Geyko abbas septimus hujus monasterii, qui rexit quasi sex annis et resignavit parvoque post tempore. Obiit sicut illi predictum fuerat a Sancto Richardo prefato, cujus ipse prius oculos clauserat [1]). Si quis autem scire voluerit vite ipsius Richardi sanctitatem, insuper et miracula, que Dominus per eum tam in vita quam post mortem operari dignatus est, legat tabulam imagine ipsius depictam metro prosaque conscriptam et inveniet luce clarius eundem (quum longum est hic omnia inserere) in omnibus tocius sanctitatis exemplar perfectissimum et in omni facultate non mediocriter eruditum. Legerat quippe Parisiis publice ante conversionem suam. Obiit autem, postquam triginta et eo amplius hic in monasterio Domino die noctuque in omni humilitate servivit, senex et plenus dierum anno Domini MCCLXVI. Cujus corpus ante introitum ecclesie juxta imaginem beate Virginis est sepultum. Et postmodum ossa ejus in domo capitulari in ipso altari pro reliquiis honorifice collocata sunt [2]). Et item dedicata est sub eodem venerabili patre Geycone ecclesia nostra ad Sanctum Bernardum in Adwerth anno Domini MCCLXIII et majus altare cum quinque altaribus. Emit preterea predia grangie

1) AG I. B heeft hier in margine de volkomen overbodige toevoeging: „Siquidem iste S. Richardus praedixerat duobus monachis, quod essent futuri abbates et quod neuter esset habiturus gratiam fratrum, sicut etiam contigit," wat door alle jongere HSS. is overgenomen. De kroniek vermeldt, dat Richard aan Egbertus en Geyko den abtsstaf had voorspeld, maar dat zij spoedig daarop zouden sterven. Van Egbertus wordt niet vermeld, dat hij bij de monniken niet in aanzien was: Geyko deed afstand, maar zijn spoedig daarop gevolgde dood zal op zwakte of ouderdom wijzen, zonder dat een andere reden voor zijn terugtreden behoeft te worden gezocht.

2) Vgl. over Richardus de Busto, Van Heussen, Historia episcopatus Groningensis, blz. 43 vlg.

in Everswolt [1]) a communitate civium in Zwtlaren. Cui grangie postmodum episcopus [2]) in dedicatione nove capelle propter amenitatem loci nomen Hortus Sancti Bernardi imposuit, conferens XL dies indulgenciarum ita locum nominantibus [3]). Obiit postremo in profesto Viti martyris [4]) anno Domini MCCLXVIII.

EGGARDUS ABBAS OCTAVUS.

Mortuo Geycone electus est Eggardus abbas octavus, qui rexit conventum suum XIX annis. Hic anno suo primo dormitorium monachorum edificari fecit. Quo consummato abbaciam quoque noviter construxit. Fecit praeterea fundi lavachrum eneum ante refectorium, quo fratres manus abluerent antequam altare vel mensam accederent. In quo lavachro Romana littera hi versus reperiuntur conscripti:

Sordes mentales magis ablue quam manuales.
Inficiunt tales quia plus quam materiales.
Hoc non carnales sapiunt sed spirituales [5]).

---

1) Dat Everswolt de streek is, waar nu Zuidlaarderveen en Annerveen liggen, is bewezen door mr. S. Gratama in Historische Avonden. Bundel uitgegeven door het Historisch Genootschap te Groningen, blz. 295 vlg. In 1262 verkochten de ingezetenen van Zuidlaren aan de abdij van Aduard de venen en weiden, aan de Hunze tusschen Gronesbeke en Prumesleke gelegen (Oorkondenboek no. 131). Twee jaren daarna sloten de beide partijen een nadere overeenkomst over de venen en weiden tusschen Gronesbeke en Prumesleke, over de were (het ongescheiden deel eener marke) bij Everdeswolde en het vischrecht van Gronesbeke tot aan het Zuidlaardermeer (t. a. p. no. 135). Naar aanleiding van de afwatering dezer bezittingen kreeg Aduard later moeilijkheden met de ingezetenen van Osterwalda en Gha (het Goorecht), die den 8 April 1285 werden bijgelegd (t. a. p. no. 168). Het klooster heeft deze bezittingen, zooals uit het vervolg der kroniek blijkt, tot het einde toe behouden.

2) Natuurlijk de bisschop van Utrecht, waaronder Drenthe ressorteerde.

3) Sic. Schrijffout voor visitantibus? Vgl. echter blz. 56.

4) 14 Juni 1268.

5) Vgl. mr. J. A. Feith in Gron. Volksalmanak voor 1892, blz. 216.

Hic eciam erexit crucem in choro conversorum cum maximis reliquiis, que fertur locuta ad quendam conversum, dum nimis affligeretur, inquiens se multo maiora perpessum quam ipse pateretur in temptacionibus, ut eum ab eterna morte eriperet. Tandem ipso die Ambrosii [1]) obiit anno Domini MCCLXXXVII [2]).

Herebrandus abbas nonus.

Quo defuncto dominus Herebrandus abbas nonus rexit quatuor annis, de quo nihil constat nec aliquid annotacione dignum repperitür, quamvis laudabiliter prefuisse minime dubitatur. Obiit autem anno Domini MCCXCI tertio nonis Decembris [3]) et in capitulo nostro sepultus.

Rippertus abbas decimus.

Post hunc dominus Rippertus abbas decimus rexit uno anno minus octo septimanis. Hic vir vite venerabilis atque per omnia laudabilis fuit. Consummatusque in brevi (ut scribitur), explevit tempora multa et intempestiva morte preventus, plura mente proposuit, que suis posteris facienda reliquit. Obiit autem altera die Mauritii sociorumque ejus anno Domini MCCXCII [4]).

---

1) 4 April 1287.

2) Den 18 Maart 1276 deden eenige abten en andere geestelijken uitspraak in een geschil over kerkelijke boeten en inkomsten tusschen bisschop Everhard van Munster en de vier Friesche landen van zijn diocees. Onder deze is E(ggardus) de Sancto Bernardo (Oorkondenboek no. 147). Verder verklaren E(ggardus) abbas monasterii in Aduwart en zijn klooster met den bisschop van Munster eenig goed te hebben geruild (25 November 1281, t. a. p. no. 155).

3) 3 December 1291.

4) 23 September 1292.

Albertus abbas undecimus.

Post istum vero dominus Albertus abbas undecimus prefuit tantum XIII septimanis. De isto fertur, quod etiam miraculis claruit; nam leprosum quendam ante portam sanavit. Preterea de eodem reperitur in Schola Dei monasterio scriptum, quod tempore transitus ejus quedam sanctimonialis in Meerhusem [1]) in extasin rapiebatur, sicut nonnunquam solebat. Cui cum multa secreta panderentur in visione Domini, cepit eciam sciscitare de isto domino abbate in Adwerth. Cui mox divinitus responsum est: Quid de illo interrogas, qui hodie celestibus civibus adiunctus coronam suorum recepit meritorum? Que mox suscipiens vidit illum in choro angelorum exultantem. Et post pusillum venit fama, quod dominus iste iustus et rectus corde obisset, scilicet decimo Kalendas Januarii, hoc est altera die Thome apostoli eodem anno quo suus predecessor obierat [2]).

Henricus primus abbas XII.

Tunc post istum in regno celorum absque dubio coronatum Henricus abbas duodecimus circiter novem annis. Hic magnum infirmitorium extruxit monachorum cum capella sua et altari anno Christi MCCXCVII. Unde hi versus sequentes parieti ejus reperiuntur inscripti:

Abbas Henricus, virtutum verus amicus,
Hanc infirmorum fecit cellam monachorum,
Ad laudem Christi, pia virgo, quem genuisti,
Semper et ad sancti Bernardi seu Benedicti.

---

1) Vgl. over Schola Dei, Ihlo en Meerhusen boven blz. 40.

2) 23 December 1292. B. heeft hier in margine: „Dicitur autem quod primo fuit abbas Scholae Dei et inde electus sit", wat door alle jongere handschriften is overgenomen. Suur, Geschichte der ehemaligen Klöster der Provinz Ostfriesland, blz. 40 vlg vermeldt dezen abt onder Ihlo niet.

Que quidem capella consecrata est ab antistite magnifico domino Emanuele, Dei gratia episcopo Cremonensi et comite ac juris utriusque doctore [1]). Qui Emanuel procurantibus emulis propter parcialitates Italie cum amicis expulsus a civitate sua et patria, solo amore justitie exiens de terra sua, venit ad monasterium nostrum Adwerdense, tunc religione et personis potentissimum, in quo tribus annis humanissime tractatus est. Qui ductus ad orationem, locum sepulture baculo designavit dicens: „Hec requies mea in seculum seculi, hic habitabo, quoniam elegi eam." Et in eodem loco sepultus est, habens petram imagine suo insculptam hoc quoque epitaphium continentem: „Hic jacet Emanuel, Dei gratia Episcopus et comes Cremonensis, juris utriusque professor, qui obiit anno Domini MCCXCVIII ipso die Remigii episcopi et confessoris [2]). Cujus anima per misericordiam Dei requiescat

1) Nanninga Uitterdijk heeft (Gesch. der voormalige abdij der Bernardijnen te Aduard 25 vlg.) reeds er op gewezen, dat de chronologie van Emanuel in onze kroniek geheel in de war is. Onder Wigbold (1216—1242) moet hij in de abdij zijn gekomen, dus op zijn laatst in 1242. Hij sterft in 1298. Toch zegt de kroniek boven, dat hij „tribus annis" in Aduard heeft gewoond. Waarschijnlijk moet hier triginta worden gelezen, maar zelfs dan komt men nog slechts tot 1268; immers het sterfjaar staat vast. Maar vanwaar dan de bepaalde mededeeling, dat hij onder Wigbold te Aduard aankwam? Een verwarring met de namen kan niet worden aangenomen; in 1268 stierf Geyko en werd Eggardus abt, wat geen verwisseling met Wigboldus kon veroorzaken. Maar aan den anderen kant moet Emanuel, zoo hij van voor 1242 tot 1298 in de abdij heeft vertoefd, na in Italië reeds bisschop te zijn geweest, zeer oud zijn geworden. Stel zijn geboortejaar op ± 1210, dan kan hij volgens het kanoniek recht niet voor ± 1240 bisschop van Cremona zijn geweest, terwijl hij vóór 1242 in Aduard reeds was. Stelt men zijn geboortejaar ± 1200, dan wordt alles waarschijnlijker, maar een leeftijd van 100 jaar mag men toch ook niet zonder nadere aanwijzing aannemen. Dit punt eischt nog nader onderzoek. Mogelijk daagt uit Italië zelve het licht.

2) 1 October 1298.

in pace. Amen." Cujus meritis plurima miracula facta sunt etc. [1]). Sed redeundo ad venerabilem dominum Henricum abbatem, scire convenit quod miraculum maximum, de quo in passione Sancte Barbare legitur, scilicet quod caput cujusdam amputatum sibi loquebatur et ad corpus repositum confitebatur meritis precibusque beatissime Barbare [2]), dum cum duobus abbatibus — videlicet abbate de Clarocampo et Floridocampo — ad capitulum pergeret generale [3]). Obiit altera die Albini episcopi anno Domini MCCCI [4]).

Eyboldus abbas decimus tertius.

Eyboldus abbas XII post eum rexit quatuor annis

1) Vgl. over Emanuel van Cremona Van Heussen, Historia episcopatus Groningensis blz. 44.

2) De Heilige Barbara gold als schutspatrones tegen het sterven zonder absolutie. Bovendien wordt haar passie beschreven als een onthoofding. Waarschijnlijk verklaren beide eigenaardigheden vereenigd het verhaal der kroniek, waaromtrent in het leven der Heilige niets is te vinden. Het is zeker onnoodig er op te wijzen, dat de bovenstaande zin niet goed loopt: de bedoeling is echter wel duidelijk.

3) De Friesche abten behoefden het generaalkapittel der orde slechts om de twee jaar bij te wonen. Zoo werd in 1198, waarschijnlijk wel om den verren afstand van hun kloosters van Citeaux besloten. („Abbates de Frisia secundo anno ad capitulum veniant". Statuta capituli generalis ordinis Cisterciensis bij Winter, Die Cistercienser des nordöstlichen Deutschland III, blz. 268.) In 1266 werd hun zelfs toegestaan om de drie jaar om beurten te verschijnen, onder voorwaarde, dat van hen minstens twee zouden opkomen. („Abbatibus Frisiae conceditur auctoritate capituli generales quod tertio anno vicissim veniant ad capitulum generale, ita tamen quod duo ipsorum ad minus singulis annis venire personaliter non omittant", l. c. III, blz. 231.) Maar in 1321 werden zij weer verplicht jaarlijks minstens twee abten te zenden („Et ideo abbatibus de Dacia et Frisia sub depositionis poena injungitur ut de qualibet praedictarum provinciarum duo abbates veniant quolibet anno ad capitulum, alioquin contra eorum contentum durius procedetur", l. c. III, blz. 276.)

4) 23 Juni 1301. Onder dezen abt viel dus het geschil over de erfenis van den Aduarder monnik Johannes Pluckrose voor. Vgl. Oorkondenboek N°. 203, 207, 211, 213.

minus sex septimanis. Iste dedicari fecit altare Undecim milium virginum a domino Wydone episcopo et monacho ordinis nostri [1]). Obiit autem ipso die Anthonii confessoris anno Domini MCCCV [2]).

Eylardus abbas XIIII.

Ipso vero mortuo Eylardus XIIII rexit XXIIII annis et XXIIII septimanis. Temporibus cujus facta est fames valida per omnes inferiores terras, ita ut inopia plerique deficerent [3]). Quod considerans benignus pater ollam mire magnitudinis conflari fecit anno Domini MCCCXV, in quo olla quotidie pulmentaria sive legumina pro pauperibus coquebantur, ne fame miserabiliter interirent. In cujus rei testimonium usque hodie reservatur et multis ostenditur [4]). Hic eciam erexit crucem in altari Sancti Bernardi, que multis claret miraculis usque in hodiernum diem. Item dedicari fecit altare in infirmitorio conversorum, quod modo translatum est in ecclesia ad aquilonem. Quam quidem domum conversi tempore intermedio, dum idem abbas pergeret ad capitulum generale, infra

1) Guy van Henegouwen, bisschop van Utrecht (1301—1317). Eigenaardig is, dat dit altaar door dezen bisschop en niet door dien van Munster, waaronder Aduard ressorteerde, werd gewijd. De verklaring is mogelijk in het „monachus nostri ordinis" te zoeken. Bisschop van Munster was in dezen tijd Otto III (1301—1308).

2) 17 Januari 1305. Het is dus Eyboldus, die in 1304 mede optrad als scheidsrechter in een geschil over tienden tusschen het klooster Assen en Rotger van Eelde, schulte van Drente.

3) Emmius vermeldt op het jaar 1315 een groote hongersnood, maar mogelijk alleen op grond van onze kroniek.

4) Deze ketel bevond zich in Van Heussen's tijd nog in het Heilige Geestgasthuis te Groningen, ten minste daar bevond zich een ketel, die voor den Aduarder van 1315 werd gehouden. Vgl. Historia episcopatus Groningensis blz. 34. Thans is in genoemd gasthuis, zooals mr. Feith mij welwillend inlichtte, geen spoor meer van een ouden ketel te vinden.

sex ebdomades multo sudore [1]) fabricarunt. Negaverat autem eis licentiam edificandi antequam pergeret, veritus magnitudinem sumptuum. Hic etiam venerabilis pater monasterium sanctimonialium in Tribus montibus [2]), cum esset ordinis Sancti Benedicti et ad extremam devenisset paupertatem et desolationem, sub cura sua suscepit. Obiit anno Domini MCCCXXIX undecimo Kalendas Maii [3]).

FREDERICUS ABBAS QUINTUS DECIMUS.

Fredericus abbas XV rexit XXI annis. Iste nobilis capitaneus, natus juxta monasterium hoc ex domo Gaykemannorum [4]), multas fecit elemosinas multaque instituit de numero monachorum, conversorum, famulorum et candelarum in ecclesia. Multas reliquias exaltavit et honeste collocavit precipue in cruce deaurata. Hic dedicari fecit capellam animarum in capitulo cum altari suo et constituit, ut ibi semper lampas ardeat. Capellamque juxta portam edificavit propter mulieres et pauperes, necnon capellam in Longawert [5]) et in Holmis [6]) et ecclesiam in Me-

1) Multo sudore is zeker aannemelijker dan nullo sudore, dat alle jongere handschriften hebben.

2) Het klooster Trimunt bij Marum.

3) 21 April 1329. Den 11 Juli 1326 regelde dominus Elardus dictus abbas in Aduwerth met eenige anderen de opvolging in het redgerschap van Huizinge. (Oorkondenboek n° 300.)

4) Het geslacht Gayckema of Gaaikinga is eeuwen lang in de Ommelanden bekend. Eltetus Gaikinga komt in 1283 (Oorkondenboek van Gron. n° 162) en 1285 (t. a. p. n° 168) in oorkonden voor, Liudo Gaikinga in 1301 (t. a. p. n° 210). In welke betrekking abt Frederik tot deze heeren heeft gestaan, blijkt niet, ook niet uit het door mr. H. O. Feith uitgegeven Nobiliarium van Coenders, blz. 43. Zie verder beneden onder Elbertus.

5) Langeweer, een kwartier ten Zuiden van Aduard. (Nanninga Uitterdijk, De abdij Aduard, 34.)

6) Het refugium der abdij op het Munnekenholm te Groningen, waarover vgl. mr. J. A. Feith in den Gron. Volksalmanak voor 1890, blz. 101 vlg.

dis [1]. Ipse etiam fundavit anno Domini MCCCXL monasterium sanctimonialium Parve Adwerth, cujus novam ecclesiam episcopus dedicans ad Sanctam Annam vocavit, conferens omnibus sic illud monasterium nominantibus XL dies indulgenciarum [2]. Fuit preterea Rome pro canonizatione Sancti Richardi nostri et Sancti Emanuelis, de quibus supra mentio facta est, sed nimietatem expensarum veritus, infecto negocio rediit. Cui tunc summus pontifex pro labore suo et honore brachium Sancte Margarite dedit, quod impresentarium est in Medum [3] et a Christi fidelibus summa veneratione colitur. Item eodem anno, quo idem venerabilis dominus Fredericus [4], videlicet anno Domini MCCCL ipso die Felicis episcopi et martyris [5], obierunt cum eo in peste [6] Alerdus prior cum XLIIII monachis, item conversi centum et XX. Sed numerus aliorum pre multitudine scribi non poterat. Qui omnes requiescant in pace. Amen [7].

---

1) Lagemeeden bij Aduard. Vgl. t. a. p.

2) Het klooster Klein-Aduard of St. Annen lag bij ten Boer. Met Assen en Essen was dit convent het eenige Cistercienser-nonnenklooster, waarvan het hoofd den titel abdis voerde.

3) Lagemeeden.

4) Abt Frederik was in 1338 een der scheidslieden in het geschil tusschen de Friezen en de stad Groningen. (Oorkondenboek nº 354.) Ook sloot hij in 1346 een overeenkomst met Groningen over de verhouding van het kloosterhuis aldaar tot de stad. (Oork. nº 385.)

5) 30 Augustus 1350.

6) Bedoeld is natuurlijk de Zwarte Dood, die in 1347 en volgende jaren geheel Europa teisterde. — Zie over het merkwaardige testament van Frederik, waarover de kroniek geheel zwijgt, beneden onder Elbertus.

7) In B. zijn hier twee bladen ingeschoven, waarop met een andere hand het volgende verhaal is geschreven: „Hujus Frederici tempore tanta fuit strages Frisorum, ut etiam religiosi quoque ad arma sumenda cogerentur. Illa vero strages a comite Hollandiae facta cognoscitur, ut patet ex scriptis. Hujus quoque Frederici tempore est factum illud nobile passagium inter praelatos ac domi-

HOPTATUS ABBAS XVI.

Post ipsum Hoptatus abbas XVI rexit duobus annis minus octo septimanis. Hic Friso natus multa

---

cellos tam Frisiae quam Drenthiae, in quo summa pax et concordia fuit propter incursum aliegenarum gentium in Frisiam. At Groningenses promiserunt libertatem Frisorum contra quoscunque tueri dominos et ob honorem Frisorum murum suae civitatis ab Ebbinga porta inclusive Groningenses destruxerunt funditus neque ad turrim proximum ad occidentalem partem Buttringae portae etiam inclusive cum omnibus suis intermediis, ut ligneus murus cum portis ligneis repararetur. Et alia plura conclusa tunc fuerunt praesentibus omnibus praedictis superioribus spiritualibus et secularibus apud Selwert. Cujus temporis literae apud S. Bernhardum in Adwert conservantur cum sigillis terrarum Frisiae, Hunesgoviae, Fivelgoviae, Drentiae, Groningae, Fredewolt, Langewolt, Hummersee et octo parochiarum. Nam et antea saepe comites Hollandiae, infesti Frisonibus, aliquando victores aliquando devicti fuerunt, quia et comes Gulielmus in Frisia interemptus est. Hic in glacie durissima cum equo cecidit et a Frisonibus in uligine et fossa lutis hinc inde obtectis occiditur inermis, Hollandorum acie penitus prostrata A° 1255. Postea autem a° 1272 quidem Lotharingiae dux nomine Gothofridus pugnavit cum Frisonibus occidentalibus, assistente sibi Gulielmo Episcopo Trajectensi, et obtenta victoria cum ingenti praeda Alcmariam intravit. Quo audito Frisii Orientales cum ingenti exercitu novem septimanis Alcmariam obsederunt, sed Episcopo praefato evertente in subsidium Ducis, obsessi octo millia Frisorum et ultra perierunt bello anno .... Item dux Gothefredus utriusque Frisiae dominus factus est: postea vero anno 1276 Theodoricus septimus Comes Hollandiae, comitis Florentii filius, duo bella cum Frisonibus gessit hyeme in glacie durissima. In primo bello 40,000, in secundo 53,000 Frisonum utriusque sexus ceciderunt, tam feminae quam viri; postea ad tempus aliquod sub dominio Comitum Hollandiae fuerunt usque ad annum 1345. Tum Comes Hollandiae Wilhelmus a Frisonibus est interemptus et in Florido Campo sepultus." Dit verhaal is natuurlijk door alle andere handschriften overgenomen. Het zonderlinge van het slot behoeft niet nader in het licht te worden gesteld. Dat Godfried met den Bult (+ 1076) en bisschop Willem van Utrecht (+ 1076) in 1272 gezamelijk de Westfriezen met succes bevechten is even verrassend als dat Dirk VII (+ 1203) in 1276 twee zware oorlogen met hen heeft gevoerd. Maar vanwaar heeft onze kroniek deze verhalen? Ik heb dat niet kunnen opsporen. Mij is geen Hollandsche kroniek uit de 15de eeuw —

bella cum suis conversis gessit. Qui quidem conversi tunc pauciori numero remanserant, sed et ipsi pauci libertatem Frisiae defensabant. Nam priscis temporibus fere CC conversos atque centum semper minus uno monachos regulariter vixisse, certa seniorum nostrorum relatione compertum est. Contigit aliquando Groningenses prevaluisse contra conversos nostros. Unde unus conversorum indignatus in crucem impegit, que adhuc ante portam aquilonarem conservatur, et statim corruens incurrit amenciam et tertia die expiravit. Sed tandem nostri prevaluerunt et Groningenses magna data pecunia nobiscum confederati sunt [1]. Invenitur etiam, quod propriam habuerunt monetam in conventu [2]. Sed et rex Dacie Reynerus [3]) per-

---

en aan zulke moeten wij toch wel denken, vooral omdat in dien tijd allerlei verwarde geschiedverhalen de ronde beginnen te doen — onder de oogen gekomen, waar ketterijen als de bovengenoemde zijn te vinden Ik acht het waarschijnlijk, dat onze interpolator vroeger wel eens in een Hollandsche kroniek had gelezen en nu uit zijn geheugen allerlei heeft neergeschreven, dat kant noch wal raakt.

1) Deze strijd en dit verbond met Groningen is uit andere bronnen niet nader bekend. Vgl. Nanninga Uitterdijk, blz. 40.

2) Dit is niet zeer waarschijnlijk. Vgl. Feith, Het muntrecht der Ommelanden, 8.

3) Zoowel AG I en B als de jongere HSS. hebben hier „Dacie". Van Heussen heeft daarvan waarschijnlijk ex mera conjectura „rex Daniae Regnerus", gemaakt, welke lezing Nanninga Uitterdijk (Gesch. der abdij Aduard, blz. 40 vlg.) voor de juiste houdt, onder opmerking trouwens, dat er in dezen tijd geen koning Regner van Denemarken bestond. Dacia komt echter meer in de beteekenis van Denemarken voor: vgl. Gesta Abbatum Orti Sancte Marie, uitg. door Wijbrands, blz. 209 en dez., De abdij Bloemhof, blz. 216 vlg. Maar wie is dan „rex Daciae Reynerus"? In dezen tijd regeerde in Denemarken de bekende Waldemar III. Ook in Denemarken zelf kon men mij niet veel verder inlichten. Dr. Birket Smith, hoofdbibliothecaris der Koninklijke Bibliotheek te Kopenhagen, schreef mij: „Die von Ihnem citierte Stelle aus dem Leben des Abtes Hoptatus ist eigentlich ganz unverständlich, weil ein König oder Prinz Regnerus in Dänemark ganz unbekannt ist ausser in der Sagenzeit. Doch habe ich in dem bekannten Quellenwerke, Scriptores rerum Danicarum medii aevi t. 4 p. 502

cepta magnanimitate fratrum et sanctitate hujus monasterii, silvam nobis dedit in terra sua, que usque hodie Silva Monachorum dicitur, et phialam argenteam nomine suo insignitam. Sed et Hamburgenses nobiscum confederati sunt. Similiter apud portum que Staden dicitur, ubi omnes naute compelluntur exactiones dare, nostri libere et sine aliqua exactione transierunt, quemadmodum littere Stadensium, que apud nos sunt, optime testantur [1]). Obiit autem anno Domini MCCCLII quarto kalendas Junii [2]).

---

eine Notiz über einen sonst unbekannten Regnerus gefunden, der im Jahre 1367 einiges Gut an das Marienkloster in Sorö (Seeland) geschenkt hat. Kann dieser der Regnerus des Hoptatus sein? Jedenfalls finde ich bei Sorö keine Lokalität oder Stiftung deren Name durch Silva monachorum übersetzt werden könnte. Es müsste in dänisch Munkestov oder Munkholt heissen."

1) Deze vrijdom van tol te Stade voor Aduarder schepen en de verhouding tot Hamburg worden inderdaad door oorkonden toegelicht. De zaak is ongeveer, zooals de kroniek ze mededeelt, alleen is het onjuist ze in het leven van Hoptatus op te nemen: geen enkele der desbetreffende stukken is gedagteekend onder zijn bestuur. Den 12 September 1342 verleent Borchardus, aartsbisschop van Bremen, aan het klooster Aduard vrijdom van tol te Stade (Oorkondenboek nº 372). Wat Hamburg betreft, den 23 April 1346 schrijft de raad dier stad aan den abt van Aduard om aan te dringen op bescherming der Hamburgsche kooplieden in de Friesche streken (Oork. nº 388). In hetzelfde jaar verklaren burgemeesteren en raad van Groningen, dat door het klooster aan den wensch van Hamburg is voldaaa (Oork. nº 389). Reeds 22 April 1347 geven de rechters van het Oldambt aan Hamburg bericht over genoegdoening, aan gevangen genomen Hamburgers verleend (Oork. nº 396). Den 9 Augustus van hetzelfde jaar sluiten Aduard en Hunsingoo met Hamburg een verdrag (Oork. nº 400 en 401). Den 2 Februari 1348 verklaart de abt van Bloemkamp, dat Aduard Hamburger kooplieden nimmer vijandig heeft behandeld, wat door den abt van Foswerd wordt bevestigd (Oork. nº 405). Ten slotte sluit Hamburg den 11 Augustus 1355 met Aduard en een aantal Friesche kloosters een verdrag betreffende de schade, in 1346 aan Hamburger schepen toegebracht (Oork. nº 440). Aan de hand dezer stukken kan men zich den loop van zaken eenigszins voorstellen.

2) 29 Mei 1352.

Thybodus abbas XVII.

Quo defuncto Thybodus abbas XVII rexit XIX annis, et duobus annis ante mortem sponte resignavit. Tempore cujus fuerunt in tota Frisia multa bella, unde et conversi se victores exhibebant magnanimes. Magister autem conversorum, stans ante altare et preparans se ad celebrandam missam, ut audivit hostes adventare, ornamenta sacerdotalia exuens, animaturus conversos ad portam processit, ibique pro libertate patrie occubuit. Fuerunt autem tunc animosi Frisones libencius mortem sustinentes, quam libertatem amitterent aut alicui ingressum tribuissent, precipue conversi hujus monasterii, qui plerumque quingenti ad bella procedebant ex hoc monasterio, quando simul congregati erant de grangiis. Nam servilem condicionem nimis exhorrebant propter seviciam principum, quam antea experti fuerant, sicut invenitur in chronicis Hollandie, quod tempore Ludowici Imperatoris quidam Gothefridus, Norwegiae rex, subjugatis sibi Frisonibus coegit eos, ut singuli duodecimum etatis annum nacti et ultra funiculos in collis gererent. Sed post aliquos annos propter nimiam crudelitatem idem rex in Britannia cum omnibus ferme militibus suis prostratus bello interiit. Et Frisones per Karolum Imperatorem ab illa servili mancipacione restituti libertati [1]). Obiit autem iste

1) Ik heb in geen enkele Hollandsche kroniek het verhaal in dezen vorm gevonden. Beka (vgl. Buchelius, blz. 30) heeft het volgende over Godfried den Noorman: „Novissime vero Gotfridus Nordmannorum Rex ad interloquendum de pace perductus et hac sequenti conditione Christianus effectus est, ut Ghisela Lotharii Regis filia sibi traderetur in uxorem, insuper et Fresiensis provintia sibi daretur in dotem, quod ita factum est. Et idem Gotfridus Rex exinde Fresones sibi rebellantes redegit in vile servitutis improperium ita, quod omnes circa collum circumastrictum bajularent laqueum, ut unumquemque sine mora suspenderet, qui contra

venerabilis dominus Thybodus abbas [1]) anno Domini MCCCLXXI Idibus Maii [2]).

RIPPERTUS ABBAS OCTAVUS DECIMUS.

Tunc isto defuncto prefuit Rippertus abbas XXIX annis. Iste studens Parisiensis [3]) fuit, vir bonus, pacificus et in temporalibus satis providus, natus ex Fredewolt de Mydwolda. Multas inimicicias et guerras aut parcialitates contra conventum istum excitatus, mari terraque sedavit. Quare tunc tota Frisia cepit pacifice vivere in libertate, que antea multis annis quasi continuis variisque attrita erat bellis et adversitatibus. Iste pius pater multos thesauros pro con-

---

Majestatem suam aliquo modo rebellare praesumeret. Sed ecce jam dictus Gotfridus Rex post quaedam annorum curricula cum infinitis Danis in Batua Deo vindicante peremptus et sanguis multorum Christi fidelium sufficienter ultus est." Ongeveer ditzelfde verhaal, waarschijnlijk wel uit Beka geput, vinden wij in de latere Hollandsche kronieken (Hollandsche Beka, Goudsch kroniekje, Clerc uten laghen landen, Johannes a Leydis, Chronica de Hollant, Chronicon Belgicum magnum), maar ook daar niet met de eigenaardige veranderingen der Aduarder kroniek, die Godfried tot een koning van Noorwegen maakt, hem onder Keizer Lodewijk den Vrome laat regeeren en in Britannië doet sneuvelen. Waarschijnlijk schreef onze monnik naar een slordig handschrift af, waardoor hij Norvegiae voor Nordtmannorum, Ludovici voor Lotharii en Britannia voor Batua las.

1) In een charter van 25 Augustus 1360 (Oorkondenboek N°. 1234) komt als abt van Aduard Syabbo voor. Men vergete evenwel niet, dat dit charter slechts uit een afschrift van 1633 bekend is. Er kan in het origineel b. v. Thyabbo hebben gestaan, waarvan Thybodus de verlatiniseering kan zijn.

2) 15 Mei 1371.

3) Of dit juist is, heb ik niet kunnen controleeren. In ieder geval komt zijn naam niet voor in het Auctarium chartularii Universitatis Parisiensis edid. H. Denifle, Aem. Chatelain I. Liber procuratorum nationis Anglicanae (Alemanniae) 1333—1406, waarin anders de namen van tallooze Nederlanders, o. a. ook Groningers, zijn te vinden.

ventus sui utilitatibus studiose cumulavit, quos successori suo largiter immo prodigaliter dereliquit exponendos. Erat autem multum dilectus omnibus capitaneis et domicellis totius Frisie, ideoque illi prospere successit; siquidem hoc requirit timor Dei in religiosis, ut temporalia accrescant, sicut e contrario contemptus religionis ut annihilentur et decrescant, quod luce clarius pene in omnibus religiosis quotidie cernitur. Tandem obiit [1]) anno Domini MCCCC quinto Idus Februarii [2]).

Mennardus abbas XIX.

Post hunc Mennardus [3]) abbas XIX rexit XXI annis. Iste fuit tempore concilii Constantiensis in consilio domini Papae et aliorum episcoporum, eo quod omnes prelati Alemanie illic adesse preciperentur [4]). De quo eciam qui aderant referebant, quod

---

1) Den 18 October 1371 geeft Rippertus ad Sanctum Bernardum in Adwerth met andere abten regels voor de waardeering van munten (Oorkondenboek N°. 593). „Her Rippert abbet" oorkondt 22 September 1387, 10 Mei 1388 en 21 Maart 1389 (Oork. N°. 775, 783, 793).

2) 9 Februari 1400.

3) Mennardus heet in een charter van 30 April 1402 „her Menne abt.... des conventes van Adewart" (Oorkondenboek N°. 1110).

4) De tegenwoordigheid van Mennardus op het concilie van Constanz is mij niet uit anderen hoofde gebleken. Ulrich von Richental vermeldt hem in zijn Chronik des Constanzer Concils (hrsg. von M. R. Buck. Bibl. des litt. Vereins von Stuttgart N°. 158) niet, hoewel daar de aanwezige abten op blz. 172 vlg. opgesomd staan. Het is echter de vraag, of Ulrich volledig is; hij zelf zegt op blz. 214: „Und hett ich darinn üntz vergessen, das sol man miner unwissenhait zulegen und miner vergessung." Ook bij Finke, Forschungen und Quellen zur Geschichte des Konstantzer Konzils, en in de door dezen uitgegeven Acta concilii Constanciensis (waarvan dl. I verschenen is) zocht ik onzen abt te vergeefs. Maar daarom behoeft het bericht onzer kroniek niet te worden betwijfeld. Er waren zoovele duizenden te Constanz, dat een abt van Aduard

non erat ei similis in toto concilio in stature elegancia, formositate, eloquentia vocisque sonoritate; habuit namque vocem tubalem resonantem dum loqueretur. Habuit nihilominus sermonem coram omnibus, quia fuit vir doctus et litteratura magnus. Quare ad reverentiam suam summus pontifex episcopalia sibi concessit insignia, quibus tamen uti noluit ulla precum instancia in tota vita sua. Fuit proinde multum largus atque dapsilis. Et cum frequenter ac libenter in civitate Groningensi moraretur, ibidem in pestilencia obiit anno Domini MCCCCXXI 3° kalendas Augusti. [1])

Sacherus abbas vicesimus.

Et huic domino Mennardo successit Sacherus abbas XX. Hic rexit duobus annis et XVIII septimanis. Qui cum venisset ad episcopum Monasteriensem [2]),

---

licht vergeten kon worden. Daarentegen was voor het klooster zulk een reis een zaak van gewicht, waarvan men aanteekening hield en die in het geheugen bleef.

1) 30 Juli 1421. Het is weer opmerkelijk, dat onze kroniek met geen woord melding maakt van het geweld, waaraan in 1417 het klooster heeft blootgestaan. (Vgl. Bijlage III.)

2) De Munstersche bisschop, wien hier het misdrijf der simonie wordt aangewreven, is Otto IV van Hoya (1392—1424). Er zijn evenwel omstandigheden, die het aannemelijk maken, dat onze kroniek hier zich of vergist of schromelijk overdrijft. Want juist voor dezen prelaat heeft de Munstersche bisschopskroniek veel lof. Zij zegt van hem: „Iste venerandus pater diocesim invenerat angustatam, castra et cetera bona ecclesie pro maiori parte obligata et inpignorata. Que omnia collegit et reunivit ac magnifice dilatavit. Insuper quam strenue quamque viriliter et gloriose rexit, et quomodo Octavianum Augustum in terra sua faciendo pacem imitatus est, patebit in sequentibus." Vgl. Die Münsterschen Chroniken des Mittelalters hrsg. von J. Ficker (Die Geschichtsquellen des Bisthums Münster I), 78. Nu kan Otto juist voor het inlossen van verpande goederen veel geld noodig hebben gehad en daardoor den rijken abt van Aduard wat hebben geknepen. Maar vreemd is het dan,

petens humiliter (ut ordinis est [1])) benedictionem, respondit episcopus, nisi tantum daret quantum predecessor suus dominus Mennardus dederat (centum videlicet scuta Philippi regis Francorum, quemadmodum in annalibus repperit), minime obtineret. Respondit Sacherus: „Et nunc asscribatis quod venit unus, qui penitus nihil dare voluit." Et sic absque episcopali benedictione recessit. Postea tamen perrexit ad episcopum Osanaburgensem, a quo facile impetravit quod alter symoniace dare voluit. Fuit autem studens Coloniensis [2]), dictator et scriptor egregius, in omni pene instrumento musicali psallere sciens, letus et bonus conviva, temporalis nihil. Quapropter monasterium hoc ad extremam pervenit paupertatem, ita ut fratres in refectorio serum vel lac acidum biberent

---

dat Sacherus zich daarna heeft gewend tot den bisschop van Osnabrück, die hem zonder bezwaar pro Deo wijdde; want in dezen tijd was deze stoel bezet door denzelfden Otto van Hoya, tevens bisschop van Munster (1410—1424). Vgl. t. a. p. blz. 85: „Ipse preterea ordinavit seu procuravit, quod Henricus de Holsacia in Osnaburgensem electus est episcopum, post cujus renunciacionem ipsam Osnaburgensem ecclesiam a papa in commenda ad vitam habuit." Men zou kunnen vragen, of soms ook Otto's opvolger als bisschop van Osnabrück, Johan III van Diepholt (1424—1407), kan zijn bedoeld, maar daartegen kan worden opgemerkt, dat Sacherus na Otto's dood dan nog waarschijnlijker diens opvolger als bisschop van Munster, Hendrik II van Meurs (1424—1450) om de wijding zou hebben gevraagd.

1) Een voorbeeld van een abt, die door een anderen bisschop dan dien, waaronder hij ressorteert, wordt gewijd, is Ethelger van Mariengaarde, die in 1240 door den bisschop van Minden werd gewijd, maar — een belangrijk verschil met Sacherus — met dispensatie van den bisschop van Utrecht. (Wijbrands, De abdij Bloemhof, 39, noot).

2) De waarheid van dit bericht heb ik niet kunnen controleeren. Sacherus komt echter niet voor in: Die Matrikel der Universität Köln, 1389—1559, bearbeitet von H. Keussen I, 1389—1466, waarin overigens talrijke Nederlanders zijn te vinden. Maar de registers zijn onvolledig en beginnen eerst met 1389; mogelijk ook heeft Sacherus zich niet laten inschrijven.

pro cervisia, butirumque et alia cibaria meciebantur eis. Contigit aliquando, ut cum quibusdam honestis viris hospitibus deambularet per monasterium, ostendens mirabilem structuram hujus monasterii atque varios antiquorum labores, tunc unus illorum ceteris sapientior dixit ei: „Domine abbas, ad vestram profecto confusionem hec nobis ostenditis; cum patres vestri hec in paupertate tam sumptuose fundaverint, vos autem sinitis constructa cadere et non potestis in pristino vigore retinere." Hec pauca sufficiant, nam plura supersunt, que non edificant. Obiit XVI kalendas Januarii anno Domini 1423.[1]).

Rodolphus Abbas XXI.

Et isto defuncto prefuit dominus Rodolphus cognomento Vriese de Groningen abbas XXI [2]), qui rexit XXVI annis et una septimana. Vir pulchra facie et, ut fertur, venusto aspectu; sed hec gratia vana est, nisi etiam virtutibus adornetur. Idcirco pauca ejus facta subnectimus, quatinus prudens lector ex parvis magna conjiciens, facile intelligat, quanti boni causa et origo fuerit, qui hoc monasterium primo reformavit, quoniam, ut supra dictum est, cum monasterium nostrum ad extremam venisset paupertatem, non [3]) tam in temporalibus quam in spiritualibus

1) Letterlijk is dit 17 December 1422, maar door vergelijking met den duur van Sacherus' bestuur (2 jaar en 18 weken) blijkt, dat 1423 is bedoeld.

2) In 1469 was Albertus Vriese secretaris der stad Groningen (Reg. Arch. Gron. 1469 N°. 29). Mogelijk behoort ook Clawes Vrese, die in een charter van 1455 voorkomt (t. a. p. 1455 N°. 2), tot dezelfde familie. Bij gezet onderzoek in het Groningsche archief zouden ongetwijfeld nog meer Vriesen voor den dag komen; hier volsta de mededeeling, dat het een bekend Groningsch geslacht was.

3) Non ontbreekt in de jongere handschriften. AG I en B hebben het echter beide, waarom ik het heb laten staan. Het is

et etiam defectu personarum, sane omnia per ipsum reformata sunt. O virum vere laudibus extollendum, immo omni veneratione dignissimum, qui non solum presentibus, verum etiam posteritati prodesse voluit! Hic anno Domini MCCCCXXXIII consecrari fecit altare Sancti Anthonii. Capellam juxta portam noviter reedificavit. Turrim ecclesie a fundamento ligneo usque ad summum erexit. Aqueductum construxit. Tectum totius dormitorii et bibliothece petris contexit. Et multa edificia turpiter colapsa non sine magno labore restauravit. Postremo anno Domini MCCCCXLIX ipso Sanctorum Innocentium [1]) sub prima missa obdormivit in Domino, habens lapidem baculo pastorali insignitum sepulchro suo superpositum.

Henricus secundus abbas XXII.

Cui successit dominus Henricus de Rees [2]) abbas XXII, qui laudabiliter rexit XXXVI annis minus

---

aannemelijker dat het later geschrapt, dan dat het in de oudere handschriften ingevoegd is. Wel was toch de abdij, gelijk uit het voorgaande blijkt, vervallen „in temporalibus", maar een kloosterreformatie betrof toch meer den toestand „in spiritualibus."

1) 28 December 1449.

2) Ik wees er in de inleiding op, dat de kroniek zoo weinig mededeelt omtrent den geestelijken bloei der abdij. Het kenmerkendst is wel de schrale behandeling van het bestuur van Hendrik van Rees. Dat was de tijd, toen Wessel Gansfort zich daar bevond, wiens naam zelfs door de kroniek niet wordt genoemd. Als tegenhanger en aanvulling tegelijk van onze kroniek schrijf ik hier een gedeelte af van den brief van den Groningschen pater Goswinus van Halen, „olim Wesseli famulus", aan Albertus Hardenberg d. d. die Clementis (23 November) 1528: „Deinde gratulor tibi etiam et toti monasterio Adwerdensi, cui spero honori eris, et pristinam eruditionem per te ac tui similes restitui. Novi Adwerdam ante annos quadraginta, et eo plures: tum doctum virum si quaesivisses, hunc in Adwert invenisses, aut alibi nusquam in tota Phrisia. Erat ea tempestate Adwert non tam monasterium, quam academia. Horum mihi testes essent, si superessent,

uno mense et multa reformavit in temporalibus et spiritualibus. Fuit sobrius, cantor egregius, largus

---

Rodolphus Agricola, Wesselus Groningensis, Guilhelmus Fredericus, pastor, Joannes Oestendorpius, qui adhuc superest, canonicus Daventriensis et idem praeceptor meus, Rodolphus Langius Monasteriensis, Paulus Pelantinus, Alexander Hegius, ibidem praeceptor meus, Joannes Canter Groningensis, pater Jacobi Canter poetae laureati, Lambertus Frylingus Groningensis, et quem pene praeterieram, eques auratus Onno ab Ewsum, item Arnoldus Hildesimensis, et alii, qui totos hebdomadas ne dicam menses, in Adwert diversari soliti sunt, ut vel audirent vel discerent, unde et doctiores et meliores quotidie efficerentur. Quid dicam de nunquam satis laudato Patre Henrico a Rees? Cujus pectus nihil aliud fuit quam armarium Spiritus Sancti et divinarum literarum; cujus omnis sermo doctrinam et Spiritus Sancti suavitatem spirabat, ut saepenumero ex praedecessore meo, Joanne a Veteri Ecclesia, audivi. Verum quorsum haec? Ut laudentur, quorum nomina sunt in libro vitae. Neque etiam a me laudati sunt illi viri, sed mirati sunt a me, et a longe sequens libenter eorum vestigia exosculor. Deus bone, quantus amicus mihi fuit, qui alioqui nihil sum, Arnoldus Grijp, Bernhardus de Doesborch, postea Abbas, Henricus Edammis, longe majoris eruditionis quam credebatur, et Rodolphus Hilbrandus alias Boleus, cui infinita negotia ademerunt ut non omnium esset doctissimus? Is cum mortem suum obiret, arbitrabar fore, ut nullum inquam talem amicum in Adwert adsequerer." (M. Wesseli Gansfortii.... Opera. Groningae 1614, in de ongepagineerde Vita Wesseli Groningensis conscripta ab Alberto Hardenbergo.) In een anderen brief zegt Goswinus: „Anni fere quadraginta sunt, quod fui cum praedecessore meo Adwert, tempore Wolteri Hilbrandi, qui tum post prandium totum conventum fecit in Abbatiam convenire et differre fere ad horam pulsam ad vesperas. Spero me ante mortem semel adhuc Adwert ita visurum, si Domino placet..... Emi ante annos aliquot haec ab Antonio, filio Antonii Liberi Susatensis. Hunc Adwertenses suis sumtibus aluerunt in Universitatibus...." Verder vertelt Hardenberg omtrent Wessels verblijf te Aduard: „Venit Adwerdiam famatissimus quidam Doctor Parisiensis. Nomen non certo teneo, puto tamen Martinum fuisse adpellatum. Cepit in mensa Abbatis, Henrichi Reess, multa mox interrogare, dum omnes cibum sumerunt. Wesselus nihil respondebat: fiebat magna exspectatio omnium: putabatur, nihil esse quod responderet. Facto prandio dixit Wesselus: „Nunc, si quid placet, oppone." Opposuit ille multa; sed talia a Wesselo accepit responsa, ut Doctor ille de mensa desiliret et abiecto bireto suo, inque illud genibus procumbens, admirabundus dixit: „Aut tu alter

elemosinarum distributor, et studiosus predicator egregius. Dominus quippe dederat sibi linguam eru-

---

es Alanus, aut Angelus de coelo, aut aliud quod dicere nolo. Benedictus Deus, non sum fraudatus a desiderio meo: non frustra te quaesivi: non frustra Magistrum contradictionis et admirati sunt et oderunt Sorbonistae." Mansit ille ad tempus cum eo fere ad exemplum Reginae Austri; retulit justa ad quaestiones suas responsa. Haec narravit mihi, qui vidit et audivit, Andreas Munterus, Philosophus Stoicus Adwerdie. Habet Ordo Cisterciensis librum Dialogorum Cesarii, valde ineptum, qui in coenobiis ejusdem Ordinis solebat ad mensam legi: nam novitas delectabat monachos parum peritos. Ad illum auscultabat Wesselus et subinde suave ridebat. Rogatus causam, dicebat: „Rideo crassa mendacia; praestaret sacras literas et Bernhardi devotalia Fratribus proponi: nam hec preter ineptiam etiam multa periculosa continent." Solebat autem Wesselus mensae Fratrum libenter interesse, quae nunquam est sine lectione sacrarum literarum, aut aliorum scriptorum. Adwerdiae autem post illam admonitionem cepit contemni Caesarius et jam omnino obsoletus est..... Semper die Caenae Dominicae in coetu Fratrum vesperi pro collatione, ut illi vocant, legebat sermonem Domini in coena habitum, a capite Joannis 13 usque ad 18. Sed cum senex esset et alioqui male videret, aberrabat frequenter a textu, ut a monachis rideretur. Hebraica plerumque legebat, idque edita voce, ut monachi quasi stupentes et admirabundi ad voces ignotas auscultarent. Qua de re Joannes Gallus, quem de Valeta vocabamus, mihi frequenter narrabat. Exponebat junieribus Fratribus Adwerdiae Psalterium, conquerebaturque, translationem vulgarem nimium esse obscuram. Et mox, ut Fratres aliquid interrogabant, jussit adferri Hebraïcum codicem, ex quo et Fratrum quaestionibus respondebat et multa alia erudite explanabat. Erat autem Adwerdiae quasi academia quaedam, ad quam nobiles et docti ex tota Phrisia turmatim accurrebant; et multa multorum vestigia meo tempore exstabant, fortasse adhuc exstant, quae nolim perire propter coenobii celebritatem et Wesseli gloriam in Deo. Conabatur restituere veterem illam Scholam Adwerdensem, in quam solebant totius Phrisiae studiosi recipi. Erant scholae duae: altera erat intra septa coenobii, quae nunc est domus sartoria et adhuc scholae nomen retinet. In ea adolescentes instituebantur primis literarum rudimentis. Altera erat ad pagum Bedum, quae hodieque Rubra Schola vocatur. In ea docti erant professores, qui juventutem in Philosophia et Sacris literis erudiebant. Annales Adwerdenses dicunt ibi una aliquando aestate ad nonaginta studiosos cum aliquot magistris esse mortuos. Ad illam scholam pertinebant omnes coloni, quos nunc vestiarius Adwer-

ditam, ut sciret quem debebat proferre sermonem. Pomerium abbatiale extruxit; ab altera parte monasterium muro circumdedit, quem quidem murum Groningenses jam penitus everterunt [1]). Duas piscaturas effodit. Agros et predia multa comparavit. Et tamen semper erat plus spiritualibus intentus quam temporalibus [2]). Erexit preterea in maiori ecclesia tria altaria, scilicet Trium Regum, Anne et Eligii. Ecclesiam eciam intus renovavit et desuper tectum induxit. Unde hi versus in laudem ejus in eadem ecclesia scripti sunt, quos fecit dominus Arnoldus Grijp, tunc temporis supprior:

Luminis hoc templum stat nobiliter renovatum,
Virgineum claro post partum scilicet anno
MCCCC quater semel L septenaque lustra gerente,
Sub domino Henrico de Rees, abbate benigno.
Huic pater insignis claustro qui pluribus annis
Prefuit, haut aliter radians quam stella valenter,

---

densis habet. Eas Wesselus conabatur restituere in integrum: sed impediebatur a quibusdam, cum mortuus esset Henricus abbas, qui Wesseli conatum adjuverat. Praelegerat in illa schola Richardus de Busto, homo doctissimus, cujus in bibliotheca Adwerdensi multa praeclara scripta adservabantur meo tempore: nam scripsit in omni genere doctrinae et philosophiae. Erat et Emanuel episcopus Cremonensis ibi professor aliquando, homo doctus et nobilis familia: nam comes natus erat. Sed propter seditiones Italicas profugit et Adwerdiam intravit, ubi supra triginta annos vixit. Ingressus pulcherrimum templum Adwerdense, et pedo episcopali, quod manu gerebat, solum feriens clamabat: „Hec requies mea." De nauwlettende lezer van onze kroniek zal hebben opgemerkt, dat Hardenberg het laatste gedeelte van zijn verhaal daaruit heeft geput, een bewijs te meer, dat de kroniek ongeveer 1520 reeds als zoodanig bestond. Vgl. nog over Wessels verblijf te Aduard het korte bericht, door dr. J. B. Kan uit een Weener HS. medegedeeld in den Gron. Volksalmanak, 1899, blz. 66.

1) De jongere handschriften hebben hier contiverunt of conterunt, wat palaeographisch wel te verklaren, maar natuurlijk onjuist is.

2) De jongere handschriften hebben hier corporalibus.

Non secus ac cedrus vel in alto monte cupressus,
Tum sermone potens, tum vir pietate refulgens,
Tum fama redolens, tum digna laude quiescens,
Quem favor Excelsi iubeat nunc luce foveri,
Perpetua summique frui dulcedine regni[1]).

Hic itaque venerabilis pater, cernens sibi mortem pre foribus stare, advocato domino abbate de Claro-campo sponte coram cunctis dignitatem resignavit, ut et ipsius consilio bonum et idoneum sibi fratres eligerent successorem. Quibus peractis tres septimanas supervixit et felicem (ut speramus) resolutus est in mortem. Cujus corpus in sarcophago lapideo positum, domus capitularis medio requiescit in pace. Obiit autem altera die Andree Apostoli anno currente LXXXV[2]).

Wolterus primus abbas XXIII.

Post ipsum Wolterus abbas XXIII, ex Drenthia oriundus, huic monasterio novem annis minus quinque septimanis tam in temporalibus quam spiritualibus laudabiliter prefuit. Vir vite profecto venerabilis et magni consilii, vehemens zelator ordinis, humilis, sobrius, nulla curiositate notabilis ac pro pauperum monasteriorum reformatione[3]) laborator indefessus. Hic eciam ampliavit possessiones nostras. Novam

---

1) De dichter van dit vers, Arnoldus Grijp, werd in 1454 als student in het album der Keulsche Universiteit ingeschreven: Arn. Grijp profess. in Aedwaert. o. Cist., d. Mon., art.; i, et s. Juli 27. Vgl. Keussen, Die Matrikel der Universität Köln 1389—1566. I, 435. Grijp is de eenige, die in het register als afkomstig uit de abdij Aduard is te vinden.

2) 1 December 1485. Hier eindigde oorspronkelijk de kroniek.

3) De jongere handschriften hebben hier utilitate of sustentatione. Blijkbaar was reformatione in hun origineel onduidelijk geworden en verstond men het eigenaardige begrip reformatio niet meer.

coquinam conventus extruxit. Duo altaria, unum in ecclesia, alterum in Nigra Camera consecrari fecit. Novam eciam capellam in grangia nostra juxta Roden (in loco qui Infernus dicebatur, nunc autem Paradisus [1])) edificavit. Et alia quam plurima, que brevitatis gratia sunt omissa [2]). Obiit autem anno etatis sue LVI, anno vero Domini MCCCCXCIIII ipso die gloriosi Hieronimi [3]), sepultus sub lapide nomine suo intitulato juxta predecessorem suum, cum quo idem, dum viveret, cor erat unum et anima una in Domino, ut collateralis et vicina sepultura uniret quos amor Christi antea conjunxerat, qui est benedictus in secula. Amen.

Wolterus secundus abbas XXIIII.

Mortuo isto successit secundus Wolterus de Rees abbas XXIIII. Rexit quinque annis et IIII mensibus. Tempore cujus, videlicet anno Domini M.CCC.XCVIII tercia feria Pasche, que erat ipso Georgii die [4]), venit Nythardus Fouyx [5]) cum garda germanica sive cum

---

1) Het Huis de Helle tusschen Leek en Roden komt nog in 1552 als zoodanig voor (Reg. Gron. Arch. 1552 nº 25). In de 17de eeuw heet het nog in de rekening der kloostergoederen Adwerderhelle of Roder Helle. Het is dus een monnikenaardigheid het als Paradisus om te doopen.

2) Deze zin ontbreekt in de jongere HSS.; in P. E. en AG. II met de bijvoeging: hic est lacuna.

3) 30 September 1494.

4) 23 April 1498.

5) Na eenige jaren strijds had Groningen met behulp der Vetkoopers in 1495 zoo goed als geheel Friesland onderworpen. Maar weldra keerde de kans. De Schieringers boden Albrecht van Saksen de opperheerschappij aan, die deze afsloeg: maar hij zond zijn bendehoofd Neithard Fuchs met eenige duizenden woeste krijgers. Met behulp van deze gelukte het de Schieringers de Groningers in 1497 uit Friesland terug te drijven. Als hij dat heeft verhaald, vervolgt Benninge: „Item in 't Jaer ons Heeren MCCCCXCVIII was Paeschedags den 15. dagh Aprilis; des Dinghsdaeghs in den

tumultuariis militibus multis, qui plurima damna nostro monasterio intulerunt, ut summa octo milia florenorum Renensium excederet. Sed ne plura mala contingerent, XXXII milibus florenorum receptis a Groningensibus et eorum subditis placati sunt. Et nona tandem post ingressum hujus monasterii die via qua venerant redierunt cum preda magna. Nec mirum; nam idem Fouyx, caput et ductor omnium aliorum satellitum, quemadmodum ipsemet fatebatur, nocte preterita adeo exterritus fuerat, ut amodo manere in monasterio minime auderet. Imago etenim beati Bernardi juxta altare ipsius in ecclesia admodum

---

selfde Paeschen Heilige dagen quam doe die selfte Nittert Focx ofte Jr. Focx mitten hoop van den knechten omtrent 4000 vremde knechten van Overlansche en Nederlansche knechten, de soo lange in Westerland hadden geleegen, en toogh hyr in Groninger gebiede over Gereskesbrugge, en deeden aldaer onmanierlijcken schaden en veele quaedes en geweldes, vermits rooven, barnen, vangen en doodslaen booven recht en reeden, sonder ontseggen liggen in Aduart . . . . en des Saterdags toe Paeschachten zanden de Groningers en Prelaten en Hovelingen der Ommelanden in Groningen gebeeden mit deesen selste Capiteinen en knechten, soodat se weder solden ruimen uit Groninger verbund, en doen daer geenen meer schaden, en wat se geroovet en gevangen bij em hadden, soldense moogen meedenemen en solden em daerenboven geven 33 dusent rinsgulden; daerop ruimeden sij, en daervoor wort em gijsele gesat.... dat men em de voorgenoemde summa van penningen binnen acht dagen solde betalen; binnen de vergenoemde termijn en tijdt booven der soene voerden se de voergenoemde gijselaers uit Aduart toe Doccum, en daer wort em oer geld betaelt.... en alsoo reyseden se omtrent Ons Heeren Heemelvaertsdach uiten lande nae den Hartog van Geller, dese doe alle weder int solt nam." Het verhaal van den tijdgenoot Benninge komt dus ongeveer met dat van onze kroniek overeen; er kan in het getal Rijnsche guldens bij den een of den ander een schrijffout zitten. Alleen onze kroniek kent het wonder, waardoor Fuchs de abdij heeft ontruimd. Het moge waar zijn, dat het zweet van den H. Bernard hem tot den aftocht heeft bewogen, de 32.000 Rijnsche guldens zullen hun uitwerking ook wel niet hebben gemist. Vermoedelijk heeft de ruwe krijger meer voor dit laatste motief gevoeld. (Brouerius, Analecta, blz. 23 vlg.)

miraculose sudasse visa est, sicut a veridicis hoc ipsum videntibus et sudorem extergentibus audivimus. De quo nulli dubium, quin permaxime loco suo condoluit, in quo tam dissimiles fratres tunc temporis habuit. Item anno sequenti ipso die Marie Magdalene [1]) occurrerunt idem Groningenses armato milite eidem in Kroepswolda, ubi interfectus est cum trecentis electis viris, qui cum ipso venerant [2]), et facta est letitia magna in populo. Fuit autem venerabilis pater

1) 22 Juli 1499.

2) Inmiddels nam Albrecht de heerschappij over Friesland aan, waar hij werd gehuldigd. Maar de strijd, thans tegen den vreemden heer, duurde voort. Edzard van Oost-Friesland sloot zich bij Albrecht aan. Fuchs kwam weer in Saksischen dienst. Benninge verhaalt op deze wijze zijn uiteinde: „Op St. Maria Magdalenen dagh Anno 99, soo quam Nittert Focx, des Hartog van Sassen opperste Hovetman, uit Leeuwarden, ontrent 250 starck, mit drie karbussen en uitgelesen overlantsche krijgesknechten, door dat lant van Drente toe Croppeswolde toe, en wolde bij den Grave wesen in den Dam; dat worden de van Gronnungen wijs, ende leeten haestelijck oer schutten en knechten vallen in torfschuiten, en voeren haestelijcken nae Wolde, en een deel liepen toe voete, een deel toe peerde, en Jr. Focx de loysde ende teerde int Hof toe Colham; en de Gronningers treeden in den Oorden Onse Leve Vrouwe Laene langes, voorbij de Roode poorte na den Ham; en als Focx den Gronningers sagh mit oer fanekens, sette he sijn volck in den orden, en quam em toe moete, en sloegen sich koenelycken onder malkanderen; en de Groningers hildent velt, en versloegen Jr. Focx daer doot, en daer toe doodt van sijnen volcke omtrent dartich, en vingen omtrent 125, soo datter omtrent bleeven toesaemen anderhalf hondert gevangen en geslaegen; en de ander ontliepen in 't meer na Broecke en int holt; en daer wort een goet man mede gevangen van den Grave Hooftluiden, geheeten Fictoor Freese, de lange sat gevangen in Poelpoorte, ende wort gerantsonneert op twaelff hondert goltgl.; en de Gronningers brochten de drie karbussen mede toe Gronningen, en brochten Jr. Focx doot mede in de stadt, en wort ter Minnebroederen in de kercke begraven bij des Hilligen Cruys olter; en dit was dese Focx, de des jaers te voren mitten vremden knechten in Aduart was, en dat gewelt daer dede...." (t. a. p. blz. 32 vlg.) Vgl. ook het grafschrift van Fuchs bij Sybe Jarichs, t. a. pl. blz. 451 en T. A. Romein, Nittert Fox, in den Gron. Volksalmanak voor 1839, blz. 40 vlg.

iste, forma egregius, maturus moribus, litteratura mediocriter eruditus, sed in temporalibus maxime expertus. Unde fenestras per claustrum monasterii sectis lapidibus reparavit. Aulam etiam australem abbatie cum fenestris suis renovari fecit. Fecisset nihilominus et alia, si licuisset pre valetudine. Nam a principio regiminis sui usque ad finem vite adversa crurium valetudine laboravit, illud sepe commemorans: „Hic ure, hic seca, ut in eternum parcas." Obiit altera die Scolastice virginis anno Domini M. quingentesima [1]), sub lapide nomine suo intitulato sepultus.

Hermannus abbas XXV.

Post ipsum anno Domini M [2]) quingentesimo ipso die Petri ad cathedram electus [3]) est Hermannus de Vreden, vir honeste vite, morigeratus et zelator ordinis eximius. Quapropter a quibusdam minus dilectus, resignavit abbacialem dignitatem in presencia omnium abbatum Frisie ordinis nostri, servata sibi annuali pensione, postquam (quatuor) annis et tribus septimanis sollicite prefuit. Item anno ejus primo Albertus, illustris dux Saxonie, obsedit magno exercitu civitatem Groningen octo septimanis [4]). Et tandem facta inter eos treuga discessit et parvo post tempore in Emedam usque deveniens, diem clausit extremum [5]). Anno

1) 11 Februari 1500.

2) 22 Februari 1500.

3) Heussen en Koppius hebben hier evectus (!)

4) De jongere HSS. hebben hier eenvoudig: obsedit Groningen et tandem facta enz.

5) Na in Friesland te zijn gehuldigd, trachtte Albrecht ook Groningen te onderwerpen. Benninge verhaalt: „Als hie des Vrieslanden dus weldigen was, keerde hy weder nae Gronningen en ginck liggen in Aduart, en leet al sijn gereetschap van oorloge mit scheepen naekoomen op 't Reitdiep en op St. Peter Vinckelsdagh, de doe op een Saterdagh was, so quam he voor Gronningen en beleede de stadt" enz. „Als de Hartoge Gronningen dus belecht

istius abbatis quarto appensa est imago beate Marie Virginis in medio chori, ante cujus imaginem lampas cum tribus cereis jugiter dependens semper ad completorium de Domina [1]) accenditur, ut fratres tanto devotius postmodum Salve regina decantent. Vixit autem iste venerabilis pater post resignationem suam annis XII et duobus quasi mensibus in omni humilitate et intima cordis devotione, de nullo se intromittens acsi ultimus fuisset in congregatione, soli Deo et sibi vacans. Pro cujus [2]) amore decretum electionis suae annualemque pensionem resignavit, volens pauper mori monachus, quod et factum est anno Domini M quingentesimo sexto decimo in profesto Silvestri pape [3]). Cujus corpus in capitulo nostro sepultum est ad australem partem [4]).

Bernardus primus abbas XXVI.

Post resignationem domini Hermanni abbatis prefuit Bernardus abbas, de Groningen oriundus, tantum uno anno minus quinque septimanis, cujus corpus in capitulo jacet sepultum cum predecessoribus suis.

---

hadde en op den voorbenoemden Saterdach voor de stadt quam, des Dinghsdages daernae quam de Bisschop van Utrecht.... in Aduart mit de Ridderschap en Staten des Landes en Raden der drie steden Overijsele.... om peys en vreede te maecken; en daer wort van den Bisschop met sijnen hoogen raede alsoo in verarbeit, soo datter toe daege en stonde ter vrientschap tusschen de Hartoge en de stadt geset wordt.... en des Vryedages voor S. Bartholomeus en daarnae wordt de soene in schriften overgegeven onder zegull en brieve naebeschreeven" (volgt het verdrag). (Brouerius, Analecta, blz. 49 vlg.)

1) De jongere HSS. hebben ten onrechte Domino.

2) De jongere HSS. hebben hier prossus amore, palaeographisch een te verklaren leesfout.

3) 30 December 1516.

4) Van dezen Hermannus bezitten wij een merkwaardigen brief, die ook voor de kennis der toestanden in het klooster van gewicht is. Zie bijlage IV,

Bernardus secundus abbas XXVII.

Cui successit Bernardus Doesborch abbas XXVII, vir grandevus sed totus pacificus, optimus dictator et filiorum spiritualium suorum indefessus amator. Tempore cujus civitas Groningen iterum fuit obsessa a regentibus ducis Saxonie, qui etiam non parvum monasterio nostro damnum intulerunt, pro quo gloriosissimus et illustris Georgius dux Saxonie mille postmodum florenos Renenses nobis reddi jussit, quos et in prompta pecunia recepimus in quinque annis, singulis annis ducentos [1]). Rexit autem idem vene-

---

1) Van een bepaald beleg van Groningen door de Saksers in dezen tijd heb ik niets kunnen vinden. Wel kwelden beide partijen elkander zooveel mogelijk en plunderden b. v. de Saksers dikwijls tot voor de poorten van Groningen en hielden zij den toevoer zooveel mogelijk op. Mogelijk ook bedoelt de kroniek het beleg, dat graaf Edzard van Oost-Friesland in 1506 voor de stad sloeg en dat de onderwerping van Groningen aan dezen vorst tengevolge had. Maar dat is aan den anderen kant niet waarschijnlijk, omdat de kroniek uitdrukkelijk spreekt van een beleg door de regenten van hertog George en daarop van zijn komst te Aduard en de aan het klooster verleende schadeloosstelling (1505). Aduard was in dezen tijd het hoofdkwartier der Saksers. Benninge zegt: „Als de Regenten der Sassische Heeren in Westvrieslant vernamen, soo senden se van stonden an op St. Bonifacius dagh omtrent 300 Overlantsche krijgesknechten in Aduart, om dat daernae bet toe bewaeren; en hadden se Aduart alsoo in konnen krijgen, soo solde de meeninge geweest hebben de poorten en muiren onder voeten te werpen, en de graft gedempet, en bysuimich de heele clooster soo distrueerden, en onder voeten brengen; hetwelcke Godt en St. Beerent hebben voorgeweest, en hebbent alsoo beschamt, soodat soo heerlijcken religieusen clooster soo jammerlichen niet solde worden destrueert, en toe niete gemaeckt; soo riepen sij, jonck en olt, geestlijck en warlijck in Gronningen: „Och Aduart, Aduart, wat bistu Gronningen een eeuwig verdarffenisse; uyt dy wort Gronningen een eeuwig verdarffenisse, uyt dy wort Gronningen en Vrieslant verdorven." Och neen, 't is alsoo niet, oer onnutte, quaede voornemen en raet hevet se verdorven; want hadden se Westvrieslant niet angenoomen in 't verbundt, het hadde hyr nummermeer toe gekoomen, daer Groninngen en Vrieslant mede in peryckel

randus pater duobus annis minus tribus mensibus, et mortuus est ac sepultus in domo capitulari, habens [1]) lapidem ad caput nomine suo intitulatum [2]). Cujus anima requiescat in pace. Amen.

ELBERTUS ABBAS XXVII.

Anno Domini M. quingentesimo sexto [3]) ipso die Quatuor Coronatorum rursum electus est dominus

---

sint geset, dat se besuimicht eeuwelycken onder Heeren sullen moeten staen, door de oorsaecken voor in desen Chronycken meer van is geschreven. Op welck articul voorgeroert, dat Aduart Gronningen en Vrieslant krencken willen, de willen wall soo starck koomen, dat se des wal al gewegen vindt, wat ghij van aller uwer macht cunnen uitbrengen, Godt geve 't is em even voele dan of se liggen in eenen vesten ofte dorp." (Brouerius, Analecta, blz. 86 vlg.)

1) BG I en II en P.E. hebben hier subtus, AG II sub.

2) Ik haal aangaande dezen abt, die herhaaldelijk in deze veelbewogen dagen een rol speelde, het volgende uit Benninge aan: „Daer was een Abt toe Aduart gehieten Heer Beerent ter Hoefstede, gebooren van Doesborgh uitten lande van Gelre, de hadde eene suster toe Gronningen woonachtich, geheeten Alyt Huinge; soo weeren daer voele gevangenen uyt Gronningen in Aduart van borgeren en inwooneren, soo wordt dese daer hen gesant om de gevangene mit hulp oeres broeders den Abt daer hen uitter vanckenisse toe helpen quyten; soo quam se vaecke mit Jr. Vyt, de in Aduard doe regent was, van der Sassischer Heren ter sprake, alsoo datse mit em vercalde wolden, de van Gronningen sich redelijck vinden laten, he wolde dat mitten Vursten van Saxen alsoo welle voorhandelen, se solden onderlinge in vrundlijckheit well vereenight worden; dat welck Alijt dan van Gronningen soo voorgaff, en dat belevede em beyde, soo wort daer een dagh op beraemt tot Hoytingh-huys in des Hilligen Geestes Voor-warck by den Woltgroff; daer quemen vier Heeren van den Sassischen Heeren wegen uit Aduart mit 20 starck, desgelyx quemen de van Gronningen oock soo starck elck op seecker vastgelegde enz." (Brouerius, Analecta, 127 vlg.) Deze onderhandelingen hadden geen verder gevolg.

3) De jongere HSS. en ook Van Heussen en Van Rijn hebben 1507, maar dat moet onjuist zijn. Hermannus wordt abt 22 Februari 1500 en regeert vier jaren en drie weken, dus tot half Maart 1504: Bernardus I een jaar min vijf weken, dus tot begin Februari 1505: Bernardus II twee jaar min drie maanden, dus tot begin November 1506. Elbertus wordt dan 8 November 1506 gekozen.

Elbertus de Rees [1]) abbas XXVIII, qui vir divina quadam dispensatione huic monasterio concessus fuisse videtur, ut necessitatibus nostris subveniret pro temporum illorum conditione varia ac periculosa. Nam veluti Aioth quidam ambidexter [2]), in religionis disciplina et spiritualibus diligentissimus observator et custos erat. Ac in rebus seculi ab otio Marie se transferens ad Marthe negotium, mira quadam gratia et nobis utilissima ac necessaria valuit apud principes, optimates, bellique duces, ceterosque hospites, omnes affabilitate quadam sua jocundus et liberalitate simplici gratissimus. Pauperes fovens eleemosinis datis et consolatione, delinquentibus fatribus castigator clemens, et penitentibus semper benignissimus, quatenus tamen ordinis disciplina non flaccesseret. Ipse enim visitationis officium, sibi a reverendissimo domino Cisterciensi commissum, diu sollicitis studiis et cum laude religionisque fructu per totam Frisiam exercuit. Dive Virginis matris cultor et amator studiosissimus fuit. Altare ejus ante valvas aquilonis in oratorio reponi curavit. Et aulam abbatialem a pavimento ad summum renovari fecit. Suis temporibus, anno scilicet M.CCCCC.XIIII [3]), illustrissimus dux Georgius potentissimo ac egregie instructo exercitu Groningam frustra oppugnavit [4]), et Frisiam comitis

---

1) Hier begint in AG I de tweede hand.

2) Zoo wordt de richter Ehud in Richteren III, 15 genoemd.

3) De jongere HSS. hebben 1513, maar uit het vervolg blijkt, dat 1514 het juiste jaartal is. De belegering van Appingedam, die „eodem anno" heeft plaats gehad, valt in 1514.

4) Dit beleg duurde met allerlei tusschenpoozen en andere krijgsbedrijven het geheele jaar 1514. George van Saksen begreep, dat zijn Friesche bezittingen hem nooit zeker zouden toebehooren, zoolang het machtige Groningen zich tegen hem verzette. Vandaar, dat hij alles in de waagschaal stelde om de weerbarstige stad, die in 1506 Edzard tot heer had aangenomen, te bedwingen. Maar Groningen gaf het niet op. Eerst na den val van Appingedam

Emdensis Orientalem; ubi in obsidione arcis, que den Oert [1]) vulgo dicitur, illustrissimus princeps Henricus dux de Bruynswiick senior, pila craneum trajectus ex bombarda occubuit vigilia Joannis Baptistae [2]). Militabant enim cum Georgio Saxonum duce duo Henrici [3]), pater scilicet et filius, Ericus quoque de Bruynswiick et Philippus de Grobbenhaghen [4]) duces, omnes preter Henricum seniorem in monasterio nostro multis mensibus conversantes, quibus omnibus, precipue tamen ipsi Georgio principi, acceptissimus fuit semper Elbertus noster, apud eos in multis sepe causis personarum et rerum Frisie oppidique Groningensis non utilis modo, sed et necessarius intercessor. Eodem anno ipsa die Sancti Dominici confessoris, que est quinta Augusti, expugnaverunt duces predicti oppidum Dam armata manu, occisis ibidem mille trecentis viris, quorum major pars in templo parochiali, ad quod confugerant, cesa est, ut ad

begon het met George te onderhandelen: maar de hooge eischen van dezen maakten overeenstemming onmogelijk. Ten einde raad riep nu Groningen de hulp van Karel van Gelder in, wien ook Edzard bereid was zijn rechten af te staan. In 1514 nog huldigde de stad dan ook Karels veldheer Van Ooy. Nu was het einde der Saksische heerschappij spoedig daar. Onder leiding van Jancko Douwama verschenen de Geldersche benden in Friesland, waar George's gezag met den dag slonk. Een gevolg daarvan was ook het opbreken van het beleg van Groningen. George verliet in 1514 Friesland voor goed, en stond het volgende jaar zijn rechten af aan Karel V. (Vgl. Benninge passim.)

1) De burcht van het machtige geslacht Ewsum bij Middelstum.

2) 23 Juni 1514.

3) Vgl. hierover het hoofdstuk bij Benninge, getiteld: „Van dat Hartogh Hindrick van Brunswijck den Oort belede. Ende daervoor doot bleeff, en woese weder afgetoogen ende quamen by den Vursten van Sassen toe Adewart." (Brouerius, Analecta, blz. 235 vlg.) Ook in dezen tijd was Aduard nog het Saksische hoofdkwartier, zooals ook trouwens uit de kroniek blijkt. De jongere HSS. hebben hier dux Henricus, waarschijnlijk het gevolg van een leesfout.

4) Vgl. de kroniek van Benninge (Brouerius, Analecta, blz. 213).

talos usque in sanguine vaderetur [1]). Eadem quoque estate pestis inguinaria grassata est in monasterio nostro, non inter seculares modo et milites stipendiarios, quorum sexcenti fere mortui sunt, sed etiam inter nostros sacerdotes, quorum decem et octo cum priore Wychero de Zwollis sublati sunt e vivis [2]). Hyeme sequenti illustrissimus dux Gelrie etc. Carolus, valido exercitu Groningensibus veniens in auxilium, coegit Saxones obsidionem solvere: et ob hoc Groningensium [3]) dominus factus est, recepto ab eis juramento et homagio publico in se et heredes suos perpetuo [4]). Arx diruta funditus, quam Edzerdus comes Emdensis ad portam oppidi orientalem extruxerat [5]).

---

1) Vgl. hierover de uitvoerige beschrijving daarvan bij Benninge in het hoofdstuk: „Van den anslagh dat den Hartogh van Sassen tooch voor den Dam, en den stormenderhaudt innam." (Brouerius, Analecta, blz. 241 vlg.)

2) Van deze pest spreekt Benninge niet.

3) Veniens — Groningensium ontbreekt in de jongere HSS., een gevolg van een leesfout (Groningensibus, Groningensium).

4) Eigenaardig genoeg spreekt de kroniek niet van de huldiging van Edzard van Oostfriesland als heer van Groningen (1506), maar hier toont hij met het feit bekend te zijn, wat trouwens ook natuurlijk is. Zie over het kasteel van Edzard bij de Oosterpoort te Groningen: Feith in den Gron. Volksalmanak voor 1896, 106 vlg.

5) Al deze zaken worden natuurlijk weer uitvoerig bij Benninge vermeld in het hoofdstuk: „Van dat de Hartogh van Geller sande sijnen Maerschalck mit volck om Gronningen toe ontsetten." (Brouerius, Analecta, blz. 257 vlg.) Karakteristiek is Benninge's oordeel daarover: „Dit is nu de darde huldinghe, plicht en Eedt, de die Gronningers gedaen hebben, elcken eenen sonderlingen Heeren, waellicht se moegen noch waellt cortelycken een Heeren hulden, plicht en Eede doen; nu ist vollentoogen dat de Grave mitten Vursten van Geller verhandelde, doe he in den verleeden Somer was by den Vursten in 't Landt van Geller, daer he van den Roomschen Rijcke sich gaff en ginck onder de Croone van Vranckrijck, dat welcke de van Gronningen nu hyr oock soo hebben achtervolget en gedaen; nu mogen se mit recht den Dubbelden Arent, den se booven oere wapenen voeren van den Keyser en Rijcke, affleggen, en setten daervoor drie lelien van wegen des Coninges van Vranckrijck." (Brouerius, Analecta, blz 259.)

Frisiam quoque Occidentalem eodem mense alio exercitu idem Gelrie dux magna ex parte occupat, per mare invadens propter Frisonum dissidium, authore Janneke Douwens [1]). Tum etiam in die festo divi Thome Apostoli [2]) Groningenses, quia Saxones eos ex monasterio nostro expugnaverunt nulla nostra voluntate aut culpa, tamen invadunt monasterium nostrum, spoliantes ac diripientes omnia ad minimum usque quadrantem [3]). Prefatus itaque pater venerabilis anno sui officii sexto decimo mensibus quasi tribus, cum jam non sine magna omnium laude summaque industria, virtute ac diligentia ornatus prefuisset, corporis imbecillitate gravatus, senioque fractus, regimini et oneri amplius preesse non valens, sed exonerari cupiens, dictam abbatiam matura deliberatione prehabita resignavit, annua nihilominus pensione sibi reservata. Sic Deo optimo maximo ac sibi vacans annis IIII, cum jam oculorum lumine fuisset orbatus, pacientiam Tobie imitabatur. Quem fratres sepenumero consolantes, hoc quoque retulerunt illi de Didimo Alexandrino, cui amisso visu Deus pro visibilibus oculis intelligibiles condonavit, quem consolans divus Anthonius fertur dixisse: „Non te conturbet, o Didime! amissio sensibilium oculorum; tales non oculi tibi desunt, quibus et musce et culices nocere possunt. Sed gaude potius, quoniam habes oculos, quibus etiam angeli contuentur, per quos videtur Deus

1) Deze gebeurtenissen zijn uitvoerig beschreven door Jancko Douwama, zelf een der hoofden van de partij, die Karel van Gelder in Friesland had gehaald, in zijn Boeck der Partijen (uitg. van het Friesch Genootschap), blz. 201 vlg.

2) 21 December 1514.

3) Ook dit beleg is uitvoerig door Benninge beschreven: „Van woe dat de Grave van Oostvrieslant en de Groningers Adewart belegden met groot volck." (Brouerius, Analecta, blz. 226 vlg.)

et ejus lumen inspicitur" 1). Ipso die Eligii episcopi et confessoris 2) nature Deoque concessit; appositus est patribus suis in domo capitulari, habens lapidem suo nomine insculptum. Cujus anima requiescat in perpetua pace. Amen.

Lambertus abbas XXIX 3).

Interea 4), dum hec agerentur, electus est dominus Lambertus Heelt, qui vivo adhuc domino Elberto ad

1) Didymus werd ± 310 te Alexandrië geboren, waar hij langer dan 50 jaren aan het hoofd der catecheten stond. Reeds als kind had hij het gezichtsvermogen verloren. Hij was een aanhanger van Origenes en liet dogmatische en exegetische geschriften na. Hij bestreed Arius in zijn werk De Trinitate; van hem bezit men nog: De Spiritu Sancto en: Contra Manichaeos. Vgl. Herder's Kirchenlexikon in voce. De desbetreffende plaats uit het leven van S. Antonius luidt: „Quodam tempore cum B. Antonius a S. Athanasio Alexandrie Episcopo propter confutationem haereticorum in urbem esset adductus, perrexit ad eum Didymus, vir eruditissimus, captus oculis. Cumque multa de Scripturis Sanctis loquerentur inter ceteras sermocinationes, quas de sanctis voluminibus habebant, cum Antonius miraretur ingenium eius et acumen animi collaudaret, sciscitum ait ad eum: „Non tristis es, quod oculis carneis careas?" Et cum ille prae pudore reticeret, secundo retroque eum interrogans Antonius, tandem elicuit, ut moerorem animi simpliciter fateretur. Cui Antonius ait: „Miror prudentem virum eius rei dolere damnum, quam formicae et muscae et culices habent, et non potius laetari illius possessione, quam Sancti et Apostoli meruerunt. Melius enim multo est spiritu videre quam carne et illos oculos possidere, in quos peccati festuca non possit incidere, quam illos, qui solo visu per concupiscentiam possunt hominem in interitum gehennae mittere." (Acta Sanct. Boll. Jan. II, blz. 145 vlg.) Het is duidelijk, dat onze kroniekschrijver deze plaats voor zich had.

2) 1 December 152?.

3) Hier eindigt AG I en begint in B een eenigszins latere hand. Hier ook heeft H. de opmerking: „Hactenus in MS. domi de Aduwert."

4) Dit begin van het leven van Lambertus Helt is geheel overbodig, sluit niet aan bij het vorige en is bovendien zeer verward en slecht gesteld. Ik vermoed, dat het bestemd is geweest om bij de definitieve vaststelling van den tekst te vervallen. Daar het

quadriennium pene summa cum laude officium administravit. Oriundus ex nobiliori Groningensium civium [1]) (quos vere nobiles ac generosos oportuit fuisse parentes, qui tam generosam aediderunt prolem) prosapia [2]), qui, quum apud suos in non minima existimatione nec minore deliciarum delectu vivere potuisset, statuit omnem potius facultatem, copiam, exuberantiamque contemnere, quam animum hisce dedere ac mancipare, eum vere divitem existimans, qui divitias spernere didicerit, quique sua sorte contentus sit, eum vero nobilem.

Lambertus Helt [3]), cui totius ordinis consensu functio, ab Elberto deposita, delegata erat, abbas creatur. Nam cum haud dubium probitatis specimen per id tempus edidisset, quo superstite adhuc Elberto per quadriennium prudentissime cumque omnium laude res monasterii administraverat, non diu ambiguis votis de successore controversum est. Cujus virtutes rerumque gestarum decus, consilii morumque promptitudinem et reliqua, quae in commendando homine considerari solent, quia dignis encomiis prosequi difficile est, placuit summa rerum fastigia paucis perstringere et brevitati consulere. Natus est Groningae parentibus civitatis nobilissimorum civilitate ac familiae decore florentibus [4]), qui etiamsi ignobiles vixissent prius, tamen ex illo laudabili filii

---

stuk evenwel in B wordt gevonden, heb ik gemeend het te moeten opnemen: al dadelijk bemerkt men hier het gemis van het zorgvuldig geschreven HS. AG I.

1) De jongere HSS. hebben: ex nobilibus Groningensibus.

2) Prosapia ontbreekt in de jongere HSS.

3) Hier begint de tweede latere hand in B. Het HS. geeft geheel den indruk van opnieuw te beginnen. De jongere HSS. hebben dan ook gemeend dat duidelijk te moeten maken en hebben: „Dominus inquam Lambertus Helt."

4) De familie Heldt of Helt was een bekend Groninger geslacht. In 1509 draagt Arend Helt aan voogden der St. Walburgskerk een

officio, quod certissimum erat virtutis veraeque nobilitatis indicium, non potuere non esse famatissimi. Est vero magnum in primis pietatis ac religionis argumentum, quod valedicto omni voluptatum genere, quibus per fortunam affluere licuisset, solitariam hanc vivendi rationem elegerit, malueritque omnem in Christianae philosophiae exercitatione aetatem consumere quam mundi sequi praestigias. Hunc autem in religionem praecipuum amorem adeo factis expressit, ut, quemadmodum ab ejus aequalibus accepimus, cum morbus aliquando subito proficiscentem corripuisset,

---

jaarrente van 3 Arnhemer guldens uit een huis en hof in de Heerestraat op (Reg. Gron. Arch. 1509 no. 8). In 1533 komt hij nogmaals voor (t. a. p. 1533 no. 5). Hij is dezelfde als Arend Wigger Helt, die met een ander in 1519 nogmaals een jaarrente van 1½ Arnhemer guldens uit een huis in de Heerestraat aan de St. Walburgskerk opdraagt (t. a. p. 1519 no. 5). Gheert Helt bezat in 1507 een huis in de Ebbingestraat (t. a. p. 1507 no. 16). Over den koopman Claes Helt, die in 1549 te Gent voor schulden der stad Groningen in gijzeling zat, vgl. Rutgers in den Gron. Volksalmanak voor 1892, blz. 131 vlg. In 1565 verkreeg hij van de Hoofdmannenkamer mandaten ter invordering van achterstallige huur (Reg. Gron. Arch. 1565 no. 23). Nog in 1571 had hij een vordering tegen Claas van Bouman (t. a. p. 1571 no. 13). In 1595 sluit een Claes Helt (dezelfde of een ander) een overeenkomst met vele anderen over land bij Garsthuizen (t. a. p. 1595 no. 75). Hendrik Helt was in 1563, 1564 en 1565 pastoor der Akerk (t. a. p. 1563 no. 31, 1564 no. 101, 1565 no. 3 en 94). Herinneren wij ten slotte nog aan den beroemden Uvo Helt, die als student Leuven mede tegen Maarten van Rossum verdedigde en zijn dapperheid met zijn dood betaalde (vgl. Gron. Bijdragen V, 37 vlg.). Uit alles blijkt, dat wij met gezeten burgers te doen hebben, al moet worden erkend, dat de Aduarder kroniek het geslacht van den abt wat in de hoogte steekt. — Een naam- en tijdgenoot van onzen abt was Lambertus Helt, die tusschen 1531 en 1535 „in scenobio (sic) Werphum" een handschrift met Friesche wetten schreef (vgl. mijn Catalogus cod. mss. un. Gron. bibl. no. 254). Ook het origineel van HS. P.E. 35 (aldaar blz. 323) is door hem geschreven. Hij eindigde deze HSS. met het voor een monnik wel wat scabreuse rijmpje: „Datur pro penna·scriptori pulcra puella."

cohiberi non potuerit, ut corpus curaret, quin maximo itinere properaret, adfuturus ad eam horam, quae cantandis D. Virgini hymnis destinata ex consuetudine erat. Remissiore paulum fuit ingenio, ut nonnullis in contemptum abierit, quidam etiam ad res novas animum adjicerent, facilitate ipsius abusi. Quorum studium cum se videri intelligeret, quia austerius represserat, aliam in se tragoediam excitavit, multa passus convitia propter subitam eamque acriorem disciplinae monasticae correctionem. Eam domicilii partem, ubi tonstrina est, magnis impensis instauravit, picturisque diversi argumenti intus ornavit concameravitque. D. Emanueli episcopo Cremonensi monumentum ex candido lapide extruxit. Ad summi altaris gradus duas columnas statuit, imagunculis atque acantho incrustatas. Pauli quoque apostoli simulachrum, quod in medio choro est, eadem prorsus arte fabricari curavit ut et illas columnas, quae ab oriente sacrificaturis objectae sunt. Plura monumenta, quibus suam posteritati memoriam consecrasset, procul dubio relicturus erat, si vita diuturnior suppeditasset. Moritur anno supra millesimum quingentesimo vigesimo octavo 8° Cal. Maji [1]). Gubernavit annis propemodum sex patrumque antecessorum tumulis illatus est. Lapidi, quo ossa teguntur, pedum ex aenea [2]) lamina impositum est [3]).

---

1) 24 April 1528. De jongere HSS. hebben 6° Cal. Maji (26 April).

2) De jongere HSS. hebben hier het dwaze aerea.

3) Het is zeer opmerkelijk, dat de schrijver van Lambertus' leven met geen woord melding maakt van den strijd, die nog steeds in Groningen en de Ommelanden gestreden werd tegen de dreigende Bourgondische overmacht; een bewijs te meer, dat wij hier met een anderen schrijver te doen hebben, dan in het voorafgaande. Het was ook onder dezen abt, dat de moord der gebroeders Gaickinga in het klooster voorviel, waarvan onze kroniek als een voor den goeden naam van het convent al te bedenkelijk feit met geen woord melding maakt. (Vgl. Nanninga Uitterdijk, 88 vlg. en bijlage V en VI.)

Johannes Recamp abbas XXX.

Quo anno e vivis Lambertus excesserat, Johannes Recamp abbas paribus omnium suffragiis eligitur eo die, qui Philippo ac Jacobo apostolis [1]) sacer est. Vir haud dubium, qui unus superiores omnes longe antecelluerit et naturae dotibus et eruditione, quaeque res in gubernando plurimum possunt, gratia et eloquentia, naturae quodam privilegio adeo eximius, ut quae praestantissima universo hominum generi dona erogari a summo Deo solent, in hunc unum velut augustissimum quoddam sapientiae adytum collata, omnes uno ore affirmarent. Patriam habuit Groningam, parentes plebejos [2]), quibus tamen studium in filio honeste cum educando tum instituendo nullum defuit. Cujus rei testimonium summa cum honestate pietateque acta vita omnis esse poterit, et nobis, quibuscum familiaris ejus consuetudo fuit, et aliis, apud quos virtutum commendatio citra hominis notitiam per se abunde valet. De concionibus autem quid dicere attinet et de mirabili in dicendo artificio, in quam [3]) promptissimam naturae vim cum arte, quam assidua exercitatio [4]) orandi confirmavit, acerrimo conflictu pugnare videre [5]). Nec [6]) vero tam

---

1) 1 Mei 1528.

2) Dat is wel waarschijnlijk. De naam Reecamp is mij ten minste in geen enkel stuk van het Groningsche archief voorgekomen. Hij voerde evenwel als abt een wapen, zooals blijkt uit twee gekleurde tegels in het Groningsch Museum, afkomstig uit het refugium van Aduard op het daarnaar genoemde Munnekenholm, thans het Academisch Ziekenhuis en het Aduarder Gasthuis. Vgl. Verslag van het Museum van Oudheden te Groningen, 1892 blz. 31.

3) De jongere HSS. hebben hier quo.

4) De jongere HSS. hebben hier exercitatione.

5) Deze zin is niet zeer duidelijk; een voorslag tot verbetering durf ik evenwel niet doen.

6) De jongere HSS. hebben minder goed hic.

dicendi magister erat quam eorum omnium, quae ad vitae ac morum institutionem pertinent, vivum velut exemplar, unde tanquam ex ore aliquo sibi vitae quisque exempla puriora [1]) fingere potuit. Quam ingenii solertiam orationisque gravitatem [2]) non certis clausit terminis, neque aut privato studio et velut solitario ornamento ac lucro astrinxit, sed in stabilienda patriae imprimis ac monasterii concordia pene omnem absumpsit. Quae res fecit, ut quamquam tacitis votis omnium judicio dignus haberetur, cui quam plurimum authoritatis et gloriae et in rebus civilibus tribueretur. Animi is candor erat, ut missis ambagibus protinus profiteretur, quid verum aut secus esset [3]), id est (ut explicator sim) plane simulandi dissimulandique nescius [4]).

Tam promptus de omnibus bene merendi, ut aliquoties indignis etiam suam opem non negaret. Liberalis quidem in omnes, sed maxime in bonarum literarum studiosos ac eos domesticos, quibus domi res erat angusta et curta supellex. Fide tam candidus et incorruptus, ut in neminem verius quam in ipsum competeret vulgare illud dictum: Dignus qui emices [5]) in tenebris. Ad ejus laudem hoc accedit, quod ad mediocrem eruditionem mirabilem morum attulerit innocentiam, sapientiamque singularem cum eadem stupenda eloquentia conjunxerit,

---

1) De jongere HSS. hebben hier purioris.

2) B, P.E. en AG II hebben gravitatem, H, BG I en BG II suavitatem.

3) H, BG I, P.E. en AG II hebben hier in margine: „videtur glossema", dat in BG II zelfs in den tekst is opgenomen.

4) Hier eindigt B.

5) P.E. heeft: cum mices; BG I en II, H en AG II hebben ongetwijfeld juister: qui emices. De schrijver van P.E. heeft blijkbaar de e voor de verkorting cum (con) aangezien.

ut qui non modo vitam ab omni dedecore conservarit immunem, verum etiam famam, quae pene nusquam non celeberrima de ipso percrebuerat [1]), nulla unquam sinistri rumoris asperserit [2]) nubecula. Porro quam civium Groningensium amator, quam Reipublicae communisque utilitatis studiosus, nemo ignorat: sincerae religionis censor, concionator egregius et ab omni superstitione alienissimus, cui tanta omnium virtutum concordia, tantusque omnium laudum gloriaeque concentus contigerit, ut nihil ejus severitati hilaritas [3]), nihil gravitati simplicitas, nihil denique majestati detraxerat humanitas. Porro vere pius et maxime colendus pater tam habebat aetatem susceptis laboribus parem viribus, judicio atque memoriae, ut illi numerus annorum non solum eorum nihil abstulerit, sed authoritatem ei multo majorem pepererit, unde factum est, ut sexagenarius vel aetate etiam provectior exercuerit singularis ingenii vim atque praestantiam. Post ergo egregias dotes, virtutes atque officia, quibus omnes juvare studebat, aedificavit in monasterio nostro aulam aestivalem in horto abbatis, domo non imparem parietibus optimis tabulis adornatis; coenaculum, in quo monachi nostri carnibus vescuntur, fecit renovari, historiis utriusque Testamenti in depictis [4]) tabulis adfixis parietibus. Summum etiam altare, quod tempore Lamberti Heldt praedecessoris inchoatum erat, eadem industria et arte ad perfectionem deduxit: item D. Virginis in septentrionali parte templi pictoris arte decoravit; sicut et illius sacellum cum aeratis altaribus, quod est sacrario

---

1) P.E., BG I en II hebben percrebuerat, H en AG II onjuist perexhibuerat, maar palaeographisch wel te verklaren.
2) AG II heeft hier aspersit.
3) BG II heeft hier onjuist hilaritati.
4) BG I en II hebben (natuurlijk onjuist) inde pictis.

vicinius [1]), quam ornatissimum reddidit [2]). Praeclarissima quoque organa non renovavit solum, sed etiam vario musicae artis genere cumulavit: neque enim contentus fuit ex veteri opere constituisse novum, sed si quid elegantius aut fingi aut excogitari queat, novo quodam additamento auxit, ut pene nihil in eo desiderare posses. Praeterea domum capitularem a solo usque ad summum restauravit, tabulis ex aere optimo ad latus sinistrum adjunctis, dextrum eodem modo exornaturus, nisi alia incommoda institutum impedivissent. Majorem insuper abbatiae aulam necnon et abbatis cubiculum a calce usque ad verticem elegantibus tabulis appositis renovavit. Bibliothecam nostram ornavit non tantum variorum librorum magna copia, verum etiam ipsas aedes eleganter fulcivit. Ad haec Groningae in arce nostra studio magno non pauca reparavit: majus videlicet atrium picturis ornatum reliquit; gradus item illos lapideos, quibus ad domini abbatis cubiculum ascenditur, ipsum quoque abbatis

---

1) H, BG I en II en AG II hebben vicinum.

2) Van andere zijde, namelijk van Karel van Mander, weten wij, dat de beroemde Jan van Scorel voor Aduard een altaarstuk met deuren heeft gemaakt met een voorstelling van het Laatste Avondmaal met levensgroote figuren, allen portretten. Dit stuk is helaas! spoorloos verdwenen. Mogelijk zijn beide doeken, die in 1879 (jammer genoeg!) uit het Provinciehuis te Groningen naar het Rijksmuseum te Amsterdam zijn overgebracht (het bezoek der koningin van Scheba en David en Bathseba), uit Aduard afkomstig. (Vgl. Gron. Volksalmanak, 1893 blz. 24.) Een derde doek van Jan van Scorel, dat sedert onheugelijke jaren in Groningen is bewaard geweest en dus misschien ook uit Aduard afkomstig is, is in 1899 voor den dag gekomen. Het stelt voor een vader, moeder en vier kinderen, starende naar het lijkje van een op een tafel liggend kindje, de vader met een opengeslagen boek voor zich: de achtergrond vormt een half Duitsch, half Romeinsch landschap. Het stuk zal eerlang in het Museum te Groningen een plaats verkrijgen. (Vgl. Bull. v. d. Ned. Oudh. Bond, 1899/1900, blz. 124; Verslag v. h. Mus. v. Oudh. te Gron. 1899, blz. 8, 12.)

cubile summa commoditate ac diligentia restituens. Haec omnia quamvis magna, ideoque perpetua memoria digna, nemo negaverit; attamen minora, si cum sequentibus conferantur. Nam aedificia aut intervallis temporum collabuntur aut incendio absumuntur, verum haec, quae nunc adjiciam, donec hoc quidem steterit incolume monasterium, peritura nunquam. Quia enim libertate nimia fuissent usi coloni nostri, factum est, ut libertas in licentiam aut potius contemptum [1]) sit mutata: negabant etiam [2]) se parituros nostro imperio ac ceu dominos legitimos agnituros, sed se potius dominos ac heredes possessionum nostrarum futuros. Nam quantum volebant dabant; nullum praeterea patiebantur imperium. Quod cum nostris ferendum non esset, res [3]) ad judices [4]) delata fuit, qui tandem rem plene cognoscentes, praesidente judicio personaliter ipso domino Georgio Schenck, gubernatore generali Frisiae, Drenthiae et Groninganae ditionis, locumque tenente nomine Regis Hispaniae [5]), hujusmodi tulere sententiam, ut abbas optimum quemque caballum simulque vas aureum praestantissimum in domibus eorum deprehensum a colonis auferret pro contumacia: nec ulli colonorum

1) H en AG II hebben hier: in contemtum aut licentiam.

2) AG II heeft hier wel juister enim.

3) BG 1 heeft res, maar met zulk een haal vóór aan de letter, dat er ongeveer pes staat, wat dan ook door den schrijver van BG II is gelezen.

4) In verband met het volgende zijn hiermede klaarblijkelijk Luitenant en Hoofdmannen, het hoogste rechtscollege in Stad en Lande, bedoeld.

5) George Schenck, heer van Toutenburg, was van 1536 tot 1540 stadhouder van Friesland, Groningen, Drenthe, Overijssel en Lingen. Het is vreemd, dat de kroniek Karel V Koning van Spanje noemt en hem dus den Keizerstitel onthoudt. Verder verdient het opmerking, dat de kroniek de onderwerping van Groningen en de Ommelanden aan Karel V in 1536 met geen woord vermeldt,

supra sexaginta jugera seu mensuras [1]), idque non nisi in sexennium colendas et usurpandas, traderet. Quo factum est, ut sexto quoque anno eosdem agros a nostris [2]) jam porro redimere sunt [3]) coacti: unde quantum emolumenti nostro monasterio accreverit in annos singulos, vir prudens levi negotio perspexerit [4]). Sub finem vitae in Tribus Montibus [5]) duo aedificia

1) H heeft mensiones.

2) A nostris ontbreekt in BG I.

3) AG II heeft wel juister: fuerint coacti.

4) Geen enkel officieel document in het Groningsche archief bevestigt de waarheid van het hier te boek gestelde, maar het feit zelf schijnt onbetwistbaar. Het ligt voor de hand, dat dit bericht reeds herhaaldelijk in verband is gebracht met het beklemcontract en zelfs aanleiding heeft gegeven tot de veronderstelling, dat het recht van beklemming bepaaldelijk uit het beheer der kloostergoederen zou zijn ontstaan, een onderstelling, waarvan Feith op afdoende gronden de onhoudbaarheid aantoonde. Wat de uitlegging van het vonnis betreft, mr. S. Gratama schrijft daarover (Het Beklemrecht in zijne geschiedkundige ontwikkeling, blz. 107 vlg.): „(Het) springt in het oog, dat kennelijk de gebruikers der landen zich slechts verplicht achtten tot het betalen van den door hen verschuldigden huurprijs, maar niet tot het vragen van toestemming voor beschikkingen over hun recht en wat daarmede in verband stond, en tevens, dat zij allerminst gebonden waren, wat den duur der rechtsbetrekking betreft, aan den wil van den eigenaar. Op dit punt heeft het vonnis met zooveel woorden hen tot de orde teruggeroepen, in dien zin, dat de termijn uitdrukkelijk op zes jaren werd bepaald en daarmede de vernieuwing van de verhouding tot den eigenaar, van den grondslag van hun recht tegen een bepaalde retributie verplichtend werd gesteld. Aan een willekeurige weigering daarvan door den eigenaar schijnt niet te zijn gedacht, althans er wordt niet over gesproken. Toch was door deze uitspraak de zelfstandigheid der meiers vrij wat ingekrompen, hun recht van den eigenaar weder tamelijk wel afhankelijk gemaakt. Dit was echter niet de hoofdzaak uit het oogpunt der kloosteroverheden, maar het meerdere geldelijke voordeel. Geen wonder, dat bij die beschouwing, zoolang slechts het verschuldigde iedere zes jaar werd betaald, de voortduring der rechtsbetrekking gewoonte en langzamerhand gewoonterecht werd."

5) Het nonnenklooster Trimunt in het Westerkwartier was onder abt Eylardus onder Aduard's hoede gekomen. (Vgl. boven onder genoemden abt.)

noviter ab integro construxit, refectorium sanctimonialium et domum earum capitularem, eam item domum, in qua familiares hospites accipiuntur [1]) atque benignius tractantur, et coquinam sub uno tecto. Anteriori templi structurae sacellum adjecit; quo vix ad finem perducto jam annis 21 et mensibus 4 completis, ibidem extremum Deo spiritum reddidit tertio Nonas Septembris anno 1549 [2]). Unde in proximum domicilium curru vectum [3]) corpus sepulturae traditum jacet in domo nostra capitulari ad dextram ingredientibus, supposito lapide nominis sui charactere insignito. Anima ejus omniumque fidelium defunctorum requiescant in pace. Amen.

Godefridus Arnhemiensis abbas XXXI.

Eligitur mox inque demortui locum substituitur dominus Godefridus, ex Arnhem Gelriae oppido oriundus, vir, ut sacrarum literarum ac prophanarum non omnino expers, sic artis musicae peritissimus. De salute sibi commissi gregis domi forisque sollicitudinem gerebat non modicam, ne scilicet aliqua ovicula vel errore vel propria petulantique malitia periret. Delinquentium quippe fratrum castigator quidem acerrimus, sed amator tamen. Peccantes [4]) enim non Heli [5]) more corripiendo lenibus, sed acrioribus verbis pariter ac verberibus studebat in rectas justitiae religionisque reducere [6]) vias: sic tamen, ut

1) H, AG II en BG I hebben excipiuntur.

2) 3 September 1549. H. heeft 1562, wat zeker onjuist is.

3) BG I heeft victum.

4) Koppius heeft hier op grond van zijn handschriften peccantis en dit gevoegd bij den vorigen zin, zoodat bij studebat reducere het voorwerp ontbreekt.

5) Samuel II, 12 vlg.

6) P.E. De overige HSS. hebben minder juist deducere.

zelo bono cuncta, propriis autem [1]) affectibus tribueret nihil. Poenitudine namque ductos non modo poena liberabat, sed etiam ut filios charissimos paterno fovebat [2]) amore, volens nimirum eo modo praedecessoris sui laudibus ac virtuti in regimine respondere. Quod quidem nihilominus ei fuit haud [3]) facile factu. Quippe cum nec eadem omnibus dona concedantur divinitus nec unum sit idemque omnium mortalium ingenium, prorsus aliorum sese moribus accommodare, quis non rem difficilimam esse judicet? Fecit tamen, ut non inglorius viveret. Deum namque timens, divinas leges sacris voluminibus assidue invigilans, ex oculis nedum e corde removit nullatenus: unde fervens in officiis divinis persolvendis, ipse suggestum, populo Dei semen illud Evangelicum seminaturus, multoties magna cum gravitate auditorumque fructu conscendit. Et quoniam ipse libenter studiis inhaerebat honestis, omnes artium liberalium studiosos singulari benevolentia complectebatur munera largiendo indigentibus.

His breviter de pietate illius erga Deum et benevolo in studiosos honestos animo dictis transeamus ad ea, quibus suum monasterium nullis sumptibus parcens exornavit. Excelsam enim illam atque magnificam cochleam, per quam in abbatiam ascenditur, cum gradibus e candidis lapidibus, similiter et alteram, qua e culina fit ascensus, inde et tertiam, qua ad penuvinarium ex atrio majori descenditur, miro ornatu construxit. Deinde tres claustri ambitus magnis elegantissimisque vitreis fecit renovari et ltransitum aquilonarem aedi sacrae proximum polito apide struxit. Hinc egregium illud horologium cum

1) P.E. en BG I en II. Autem ontbr. in H en AG II.
2) P.E., H en BG I; BG II en AG II hebben favebat.
3) P.E., BG I en II. Haud ontbr. in H en AG II.

praeludio concentus musices ad exemplum illius operis, quod est Groningae in turri ecclesiae D. Mariae ter Ae [1]), ab eodem magistro fieri fecit. Aulam abbatialem picturis novis atque tapetis decoravit. Porro grangiam seu Paradisum prope Roden [2]) novo aedificio, cui aediculam sacram cum ara conjunxit, sumptibus haud minimis omnium Sibyllarum figuris et vaticiniis de Salvatore ac Domino nostro Jesu Christo parietibus appensis ornatissimum non modo, sed et jucundissimum fecit. Et, quod dictum oportuit, bibliothecam nostram multis probatissimorum authorum voluminibus auxit. Denique summi Romani Pontificis implorato diplomate, Regis Hispaniae consensu voluit conventuales seu sanctimoniales Trium Montium ad collegium virginum Vestalium in Assen transferre, eo quod hoc tunc temporis numero pauciores, illae vero fortunae tenuioris essent, quam ut commode et pro sua dignitate sese sustentare possent: sed voti sui compos fieri non potuit, utrimque simul nonnullis conatui ac bono illius desiderio obsistentibus. Attamen tres transiere: una Mechtildis nomine, aetate matura, et juniores duae, quarum altera sacellana loci illius facta est. Bulla Pontificia nihilominus apud nos est in Adwert, qua permittitur abbati pro tempore licentia eas de Tribus Montibus in Assen transferri, quando utriusque consensus intercesserit conventus. Cum vero usque ad unnum 1561 satis graviter nec minus

1) De hier bedoelde klokkenmaker is mr. Vyt, van wien de uurwerkmakers Johan van Zwolle en Peter Jorys van Leeuwarden den 26 Maart 1557 getuigden, dat het door hem gemaakte klokkenspel in den Atoren een „oprecht meisterwarck" was. (Reg. Arch. Gron., vervolg, 1557 no. 98. Vgl. Acker Stratingh in den Gron. Volksalmanak voor 1846, blz. 115 en Nanninga Uitterdijk, De abdij Aduard, blz. 134.) Geen wonder dus, dat men in Aduard hem de vervaardiging van een klokkenspel opdroeg.

2) Het huis Ter Helle, door de monniken herdoopt in het Paradijs. (Vgl. boven blz. 75).

pie suos pascendo [1]) protexisset, propter valetudinem, immo lethali, ut omnes metuebant, correptus morbo diuque detentus [2]), in praesentia Frisiae praelatorum maluit se magistratu abdicare quam tot onera molestiasque resumere, licet restituta post aliquot menses pristina sibi corporis valetudine, easdem tolerare potuisset. Accepta proinde pensione annua, in suam sese Paradisum prope Roden [3]) contulit, Deo sibique vivens. Tandem cum Regius eques per Drenthiam rusticorum sumptibus aleretur [4]), at ille mores atque tumultus eorum non ferret, rediit in Adwerth. Ibi paulo post, scilicet anno 1574 ipso S. Catharinae [5]) die, hominum quidem ereptus sed coelestium associatus consortio, in capitulo nostro conditus in sepulcro abbate digno. Quiescat in pace. Amen.

Arnoldus Lanth abbas XXXII.

Hoc resignante Godefrido, clavibus gubernationis anno 1561 in profesto S. Gregorii Papae [6]) acceptis, Arnoldus Lanth a Peyse et, ut in Adwert haberet domum, ad quam diverteret, quoties e Paradiso huc ei transire [7]) libuerit, Nigram illam cameram, quae est e regione culinae [8]) abbatialis, disjecto ex ea altari, roboreis tabulis atque picturis, lectis et vitreis

1) P.E., H en AG II hebben pavendo; BG I en II pascendo vitam.
2) Diuque detentus ontbr. in H en AG II.
3) Vgl. boven blz. 49.
4) Bedoeld zijn natuurlijk Spaansche ruiters. Wij kunnen hier denken óf aan den tocht van Alva naar het Noorden in 1568, óf aan de in 1572 in het Noorden, vooral in Friesland, uitgebroken troebelen. Daarheen trokken herhaaldelijk Spaansche troepen. (Zie daarover A. J. Andreae, Het „wonderlyck Jaer 1572" in den Frieschen Volksalmanak voor 1899, blz. 74 vlg.)
5) 25 November 1574.
6) 11 Maart 1561.
7) P.E. De andere handschriften hebben transmigrare.
8) BG I en II hebben curiae.

fenestris instructam, abbateque dignam mox a principio suae creationis habitationem fecit. Hic quidem propter [1]) in orando pro concione ad populum linguam non eruditam, morum modestiam atque affabilitatem apud complures [2]) fuit vir non illaudatus. Sed ubi ad clavum jam sedit, mutatus est, at non uti Saul [3]), in virum alterum. Erat enim vir animo sincerus, pacis amans [4]), mitis benevolusque: immo bonus totus nec ulli nisi sibimet ipsi malus. Latine mediocriter doctus, gratus civibus pariter atque colonis: nulli enim gravis unquam. Sed, heu! vinum et mulieres apostatare faciunt etiam sapientes. Quapropter tepidus paulatim et acediosus [5]) cum fieri occiperet, perexigua divini cultus cura tangebatur, caballos saginando, cum canibus venaticis et dissolutius ipse vivendo; quid mirum, si praebuit [6]) ansam fratribus vitae liberioris, praesertim cum tam mitis atque propitius delinquentibus castigator exstiterit, ut nullum paulo maturioris [7]) aetatis publice vel in os sit ausus redarguere: cum tamen a tergo cavillando quoslibet praeter suum officium morderet. Metuebat nimirum [8]), ne a correptis audiret: „Medice, cura te ipsum." Quae ejus nimia levitas [9]) facile ei contemptum peperit, quem magis etiam auxit cum levitate animi volubilitas [10]), tanto utique abbate indignissima: rarus in choro, sed

---

1) BG I en II hebben prope.
2) Apud complures ontbreekt in H en AG II.
3) Paulus, de apostel.
4) Pacis amans ontbreekt in BG I en II.
5) In margine wordt dit verklaard als: incuriosus, negligens a Graece ακηδία.
6) P.E. Maar H, BG I en II hebben praebuerit. AG II tribuerit.
7) P.E. De andere handschriften hebben majoris.
8) BG I en II hebben nimium.
9) H heeft lenitas.
10) P.E. In H. en AG II ontbreekt volubilitas. BG I en II hebben voluptas.

frequens in commercio, res conventus nimium atterendo dilapidans, grave aes alienum conflavit atque contraxit. Sed ut quae nulla laude sunt silentio tegens, multa paucis complectar, mali patris mala exempla mali filii, sed tamen haud omnes sunt imitati. Sub hoc nempe abbate cepit omnino irregularis vita inter nostros conventuales, qui negligentes rerum [1]) coenobii et liberioris vitae studiosi, otio tantum et libidini vacabant. Quamobrem Occidentalis Frisiae praelati, malis istis ut occurrerent, crebrius quidem nos, ut non sine dedecore, sic quoque non sine detrimento conventus nostri, visitaverunt, gregarios fratres acrius quidem castigantes, hos abducendo secum, alios [2]) alio ablegando et carceribus mancipando, abbatem etiam verbis acrioribus, immo sub poena dejectionis [3]) admonendo, ut omnem turpitudinem fugiens in omni virtutum genere suis praeiret [4]) discipulis, forma factus honestatis gregi suo. Sed quoniam Scriptura loquitur, quod stultus verbis non corrigitur [5]), actum egerunt. At satis, ut est in proverbio de quercu [6]): ad jucundiora magisque utilia transeamus. Nam pro ingenio et simplici candore animi sui in monasterium nonnulla memorata dignissima praestitit. Fossam enim orientalem ab aquilonari ad australem portam oblimatam pene colonorum opera et impensis detergendo perpurgavit. Ex agro deinde frumentario, ubi etiam tum holera cum herbis domesticis utrique culinae, domini abbatis scilicet et conventus, necessariis et sufficientibus serebant [7]), magnum

1) BG II heeft hier aerum (sic).
2) BG II heeft hier alius (sic).
3) BG I en II hebben dijectionis.
4) P.E. proiret.
5) Een dergelijke Bijbelplaats heb ik niet kunnen vinden: de monnik citeert waarschijnlijk uit het geheugen.
6) Wat dit spreekwoord is, heb ik niet kunnen vinden.
7) P.E. In BG I en II ontbreekt serebant. AG II heeft ferebant.

illum et sumptuosum deliciarum hortum, in quo et labyrinthus [1]) est, non sine magnis impensis construxit, arboribus cujusque generis Trajecto [2]) allatis. Aedificavit etiam conventui refectorium hyemale, cui cochleam cum gradibus ex candido lapide, per quam fit ascensus in dormitorium, conjunxit [3]). Laminam tum ferream, in quam ignis conjicitur, ante annos aliquot a cellario emptam invenit. Item magna artificiosa nec minus sumptuosa illa in choro summi [4]) templi sedilia, biennium integrum laborantibus praeter ipsum operis magistrum duodecim operariis peritissimis, construxit, chorum ipsum novis lapidibus exornans. Anno 1566 in vigilia Dominicae Invocavit [5]) ultima manus operi addita fuit. In Tribus Montibus [6]) fossam triginta pedes latam fodit, conventum porta quoque muniturus adversus erroneos illos nebulones, nisi alia incommoda propositum impedivissent. Everswoldt novis [7]) duobus aedificiis restauravit. Anno 1568 die lunae ante Pentecosten [8]) circa horam duodecimam, cum comes Ludovicus de Nassovo, Orengii frater, Dammonam cum finitimis agris [9]) occupans, urbem Groningam cum duobus castris obsideret, turris nostra Adwerdiensis de coelo tacta, aliquot cubitus e parte superiori conflagravit. Sed idem abbas eandem postea sic reparavit, ut nulla laesionis in ea vestigia appareant, pinnaculum quoque deaurans. Argentea vasa multa

1) Nog in 1743 komt in een stuk (R. A. Groningen no. 25) de „dwaalhof" van Aduard voor.

2) In en bij Utrecht werden dus destijds boomkweekerijen gevonden.

3) P.E., BG I en II. H en AG II hebben construxit.

4) P.E., BG I en II. H en AG II missen summi.

5) 2 Maart 1566.

6) Trimunt.

7) BG I en II hebben nobis.

8) 31 Mei 1568.

9) H heeft agros.

mutavit et nova constituit: nam duos cantharos e puro argento tantae magnitudinis finxit [1]), ut altitudo viri foemur immo lumbos contigeret. Annulorum aureorum gemmarumque pretiosarum magna illi copia erat. Et quamvis a superbia erat alienissimus, tamen illis apprime delectabatur. Hoc vero tempore sub D. Francisci festum [2]) Franciscanus monachus, Pater Joannes Knijff, primus episcopus Groningensis, venit in urbem ac postridie ad nos in Adwerth, ubi praeter alia collegia etiam nostri monasterii abbatiam ad se trahere modis omnibus laborabat [3]). Hic Hermannus Cornelii, abbas in Wittewerum, ordinis Praemonstratensium, episcopo monasterium tradit ea lege, quod ipsius fratres canonici, ipse vero summae aedis foret

1) H en AG II hebben fecit.

2) 4 October 1568.

3) Het spreekt van zelf, dat de strijd om het bestaan, dien Aduard tegen den bisschop van Groningen heeft moeten voeren, door onze kroniek verre van onpartijdig is te boek gesteld. Johannes Knijff is voor haar een hongerige wolf, zoekende wien hij zal verslinden, begeerig naar het geld en goed der brave en vrome kloosterlingen; voor hem is geen goed woord te vinden. Het ligt voor de hand, dat deze beschouwing ten zeerste onjuist is. De Groningsche kerkvorst had een moeilijke positie in een gewest, waar niemand zijn komst had gewenscht, integendeel. Maar hij moest toch zijn bisdom als een goed herder organiseeren en daartoe was in de eerste plaats geld noodig. Zonder de inkomsten, die hem krachtens Pauselijke bul en Koninklijk besluit uit Aduard waren toegelegd, kon het bisdom onmogelijk bestaan. Zoo er van schuld in dergelijke aangelegenheden sprake kan zijn, ligt zij bij Paus en Koning, of liever bij hun raadgevers, die aan den Groningschen stoel de zeer welvarende en machtige abdij van Aduard hadden toegewezen. Hoe zij daartoe zijn gekomen, is niet duidelijk. Waarschijnlijk is hun het onmiskenbare verval van het klooster met al te helle kleuren afgeschilderd en meende men het daarom zonder tegenstand te kunnen annexeeren, gelijk het verlaten Esens en het zoo goed als uitgestorven Wittewierum. Vgl. over de geschiedenis van het Groningsche bisdom en zijn strijd met Aduard: Reitsma, De laatste dagen van de heerschappij der Roomsch-Katholieke Kerk, in het Gedenkboek der Reductie van Groningen in 1594, blz. 139 vlg.

praepositus acceptis annuatim 300 daleris[1]). Conventus ordinis Praedicatorum Dammonae, tum quidem vacantis, reditus ad se traxit[2]). Domum item Fratrum Groningae (hi erant regulae S. Francisci) in suum usum convertens, multa aedificia adjiciendo et immutando in coemiterio S. Walburgis, in aulam suam episcopalem convertit[3]). Et licet a Regia Majestate

---

1) Hermannus Cornelii was de laatste abt van het eens zoo beroemde Wittewierum. Hij werd bereid bevonden zijn klooster aan den bisschop af te staan. Er waren trouwens nog slechts drie of vier monniken in Emo's aloude stichting aanwezig, die bovendien den regel hunner orde niet meer genoegzaam onderhielden. (Vgl. Reitsma, t. a. p. 146.) De abt begaf zich eerst in het Praemonstratenser klooster te Dokkum, maar keerde later naar Groningen terug en eischte de hem beloofde kapittelplaats op. Hij verkreeg die en werd door het kapittel verstandig genoeg belast met het beheer der aan den bisschop gekomen Wittewierumer goederen; hij nam dat ambt nog waar, toen deze goederen aan Rennenberg waren toegekend. (Vgl. Reitsma t. a. p. 151; Boeles, Geestelijke goederen, 44 vlg.; Wijbrands, De abdij Bloemhoff, 177 noot.)

2) Het Dominikanerklooster te Appingedam was eigenlijk den bisschop niet toegewezen. (Vgl. Reitsma t. a. p. 145.) Maar op bevel van Alva werden de inkomsten van dit klooster, dat geheel verlaten was en korten tijd als Jezuietenschool was gebruikt, bestemd tot onderhoud van de seminaristen. De bisschop had namelijk te Groningen in het refugium van Wittewierum een seminarie opgericht voor zijn diocees. (Vgl. Reitsma t. a. p. 147.) Het is dus onjuist, wanneer onze kroniek den bisschop ook deze annexatie ten eigen bate aanwrijft.

3) Op last van Alva werd in Januari 1568 het fraterhuis van de Broeders des Gemeenen Levens aan het Martinikerkhof (destijds St. Walburgskerkhof) te Groningen den bisschop tot verblijf aangewezen. (Vgl. Reitsma t. a. p. 147.) De tusschenvoeging: „hi erant S. Francisci" is natuurlijk niet anders dan de randglosse van een wijsneuzigen lezer der kroniek, die de Broeders des Gemeenen Levens met de Minderbroeders verwarde. Het Franciscanerklooster stond in de daarnaar genoemde Broerstraat. (Vgl. Hofstede de Groot, De Broerkerk, passim.) Vgl. over de geschiedenis van het merkwaardige huis, dat eerst de zetel der Groningsche praefecten, daarna Fraterhuis, vervolgens Bisschoppelijk paleis, toen Prinsenhof was en ten slotte thans gedegradeerd is tot militair ziekenhuis en nachtleger-magazijn: G. Acker Stratingh, Het Huis of

quotannis ei duo millia ducatorum, praeter nominata collegia illa tria, in honorabilem suae dignitatis sustentationem numerarentur, his tamen (ut avarus nunquam satiatur pecuniis) non contentus [1]), Adwerdiam quoque devoraturus erat, si voti sui compos fieri potuisset. Habebat quidem Pontificium diploma, Regis Hispaniae sigillo munitum, quo permittebatur ei post sessum (sic enim loquebatur) vel discessum abbatis moderiri jus ac reditus abbatiae nostrae ceu abbas usurpare. Sed Deus hoc illi non permisit. Is enim [2]), qui religionis antistes, monasteriorumque protector esse debebat, tam nobilis atque laudatissimi conventus personas ac bona (Geusiorum hoc erat desiderium ac opus, sicuti nostris, heu! oculis percepimus) diripiendo atque faucibus mendicantium escas extorquendo, disturbare satagebat. Tametsi vero noster abbas facilis erat [3]) in annuendo nec petentibus se viriliter denegando resistere noverat, hic tamen se non virum modo verum etiam murum ahaeneum praebuit: cum nimirum ab episcopo multoties et quidem eximiis promissis tum vero minis acrioribus impeteretur, in nullo se Reverentiae illius (quantum quidem concernebat causam tradendae abbatiae) cessurum vel assensurum, licet in periculum quoque vitae propterea foret adducendus [4]), saepius affirmavit. Ut autem in

---

Hof Groningen, in den Groningschen Volksalmanak voor 1838, blz. 40 vlg.; dez., Het oude Selwerder Hof, vermoedelijk ook het Hof der Prefecten. in Gron. Bijdragen, VI, 25 vlg.

1) De kroniek is hier weer zeer onbillijk tegen den bisschop. Deze toch genoot voorloopig slechts 2000 ducaten uit de koninklijke kas, totdat de kwestie van de tafelgoederen met Aduard enz. zou zijn geregeld. (Vgl. Reitsma t. a. p. blz. 145.) Het moet echter worden erkend, dat de bisschop bijna eenstemmig van gierigheid en schraapzucht werd beticht. (Vgl. Reitsma t. a. p. blz. 150.)

2) Deus — enim ontbr. in BG I en II.

3) AG II fuerit.

4) H heeft abducendus.

pio isto atque laudabili animi sui proposito constantior esset, invenerunt [1]) Frisiae praelati prudens consilium. Nam Munterna [2]) tum a pyratis Geusiacis [3]) pene devastata coenobitas in tutiora loca secedere compulit. Quapropter ipsius [4]) loci abbatem, dominum Arnoldum Kenninck, propter [5]) ingenium boni consilii ferax, addunt nostro in regiminis administratione socium atque coadjutorem, qui comes ei individuus actuumque omnium ejus oculatus testis, impugnantis episcopi vires mirum in modum attrivit: unde non par modo abbati factus, sed etiam authoritate superavit eum. Sicque [6]) per coadjutorem res nostrae dirigebantur [7]), ut praeter nomen ac sedem ipse abbas retinuerit, nihil exauthorandus haud dubie (postquam tres e diversis liberos sustulisset) a praelatis, nisi conventum tribus abbatibus onerare timuissent [8]). Anno 1570 quarta feria ante Pentecosten [9]) venit in Adwert venerabilis pater visitator generalis omnium collegiorum

1) BG II heeft inceperunt.

2) Over Menterne (Termunten) zie boven blz. 46 noot.

3) H en AG II Geusanis.

4) P.E. De andere HSS. hebben istius.

5) BG I en II prope.

6) AG II heeft: superavit. Cum sicque etc.

7) Bij een charter van 1 Mei 1576 verkoopen „Arnoldus Kenninck abt thoe Munthe end administrator in Aduwerth" en de conventualen van Aduard aan kerkvoogden, pastoors en priesters van St. Maarten en St. Walburg te Groningen een jaarrente van 14 Emder guldens uit een heerd land onder Wierum. (Reg. Gron. Arch. 1576 no. 7. Nanninga Uitterdijk, blz. 142.) Hier was dus van den abt geen sprake meer.

8) Wanneer Arnoldus Kenninck als coadjutor te Aduard is opgetreden, blijkt niet. Het is dus mogelijk, zelfs waarschijnlijk, dat met deze drie abten worden bedoeld Arnoldus Lanth, Arnoldus Kenninck en Godfried van Arnhem, die eerst in November 1574 is gestorven. Nanninga Uitterdijk (blz. 139) gist, dat met den derden abt bedoeld wordt de eventueele opvolger van Lanth. Maar dat kan toch in de gegeven omstandigheden moeilijk een ander zijn dan Kenninck.

9) 10 Mei 1570.

ordinis nostri, dominus Joannes a Murimundo abbas [1]), missus a generali synodi, a Pontifice Summo et Majestate Regia, literas habens credentiae, qui post exquisitissimam singulorum fratrum de rebus omnibus monasterii, officiariorumque actibus et moribus indagationem, abbatem quidem in officio reliquit, sed cum emendationem continuamque cum sobrietate castimoniam sancte polliceretur. In aliquos nihilominus (quorum nomina honestatis causa silentio tegenda censui) poena carceris animadvertit. Postquam multa ordinis disciplinam concernentia in chartam charitatis nobis [2]), cum episcopo de remittendo coenobio agere cepit, offerens ei quotannis de bonis nostris sex millia carolinorum. Quibus tamen placari non potuit; sed ipsum monasterium esuriens, instantius res suas in Curia Regis per suos agere instituit; neque nostri e contra negotium in annos differendo procrastinantes. Visitator autem, ubi octo dies continuos apud nos haesisset, de rebus omnibus monasterii nostri jam certior factus, ad Occidentalis Frisiae collegia pervexit, inde ad sua remeaturus, sed vacuis interim haud manibus. Et quamvis vir doctus ac pius satis videbatur, munera tamen non est aspernatus. Porro quam verum sit vetus illud atque commune proverbium: „Qui semel scurra, nunquam bonus paterfamilias", nostro malo didicimus. Quia cum irregularitatis atque vitae dissolutioris nota labesque nobis est inusta, difficulter nos hac suspicione liberare potuimus. Quamobrem sexta jam vice nos visitaturi

1) Johannes Coquaeus, abt van Morimond, was als zoodanig bekleed met de waardigheid van „capitali generalis necnon abbatis Cistercii vicarius generalis cum potentate substituendi." In de lente van 1570 deed hij een bezoekreis door de Noordelijke gewesten van ons land. Zie daarover Reitsma in Historische Avonden. Bundel uitg. door het Hist. Gen. te Groningen, blz. 193 vlg.

2) Hier is blijkbaar een werkwoord uitgevallen.

Frisiae praelati convenerunt; multo certe austerius an prudentius ignoro, res nostras tractaverunt, addentes hoc figmentum, quod per literas a Marimundo abbatis hoc facere jussi fuerunt. Sub Calendis igitur Julii anno 1571 [1]) Allardum Arnhemium priorem, paulo ante ab ipsis creatum, vinctum compedibus (nam ab officio detrusisse non sufficiebat eorum libidini) et brachio seculari in carcerem Claricampensem avexerunt: mitius paulo cellarium majorem Joannem Daventriensem, prudentem [2]) oeconomum, tractantes ablegarunt praeter depositionem in Hierusalem [3]), ubi, cum dies aliquot cum conventualibus libere [4]) egisset, tandem carceribus est inclusus. Haec tum erat rerum nostrarum deploranda mirabilisque metamorphosis. Nam Joannem scribam, qui dux et instigator omnium harum turpitudinum exstiterat [5]), non modo non puniunt, verum etiam ipsius prioris titulo et authoritate sublimatum exornant. Ipse tamen male sibi conscius, remordente nimirum et atterente conscientia metuensque se aliquando justas suae impuritatis poenas daturum, mature sibi fuga consuluit Embdam abeundo: ubi non multo post cum ecclesiastica, quae secum bona abstulerat [6]), pessum ire cerneret, dolore tabescens emoritur. Coadjutor ergo nostri abbatis, dominus Arnoldus Kenninck, bursarii et cellarii onera et munera [7]) in se recipiens, solus nummos accipiebat et exponebat, abbate nostro Arnoldo Lanth nominetenus permanente. Quamvis autem eorum, quae hoc tempore contigerunt,

---

1) 1 Juli 15.
2) H en AG II hebben prudenter.
3) Jeruzalem of Gerkesklooster tusschen Buitenpost en Augustinusga, een in 1240 gesticht Cisterciencer mannenklooster.
4) Libere ontbr. in H.
5) H: extiterant.
6) H, BG I en II hebben attulerat.
7) Et munera ontbr. in BG I en II, H heeft a munera.

multa volens omitto, illud tamen narrationi inserendum putavi, quod abbas Munternensis cum suis conventualibus (qui praeter ipsum duntaxat numero tres erant), cum pistore uxorato et filium habente cum ejus uxore et liberis cum praedario nummoso et annoso sit eo facilius admissus, quia bona seu reditus illius conventus nobis cederent in sublevamen nummorum Episcopo quotannis numerandorum. Quod attinet ad bella in his regionibus exorta propter [1]) Geusianismum, singulari alias tractatu [2]) complexurus sum. Hic obiter attingo, quod anno 1566 novi Evangelici imaginibus et aris templo Minoritarum ejectis suis novae doctrinae evangelistis ibidem fecerint potestatem praedicandi [3]). Anno 1566 [4]) dominus Joannes de Ligny, comes ab Arenberch, hujus terrae gubernator, in conflictu adversus Ludovicum Nassovium prope Hilligerlee fortiter dimicando occubuit [5]): quem Ludovicum mox eodem anno duobus castris urbem cingentem don Ferdinandus, dux Albanus, cum copiis militaribus adveniens, profligavit urbemque praesidarii militis signis sex munitam in Brabantiam rediit [6]).

---

1) BG I en II hebben prope.

2) Van dit andere tractaat van den schrijver der kroniek is mij, ook na langdurig onderzoek, niets naders bekend geworden.

3) Anno 1566 — praedicandi ontbr in BG I, maar opmerkelijk genoeg niet in BG II, waar het dus uit een ander HS. moet zijn ingevuld. Vgl. over de ingebruikgeving van de Broerkerk te Groningen aan de Hervormden: Hofstede de Groot, Geschiedenis der Broederenkerk te Groningen, 33 vlg.

4) Deze schrijffout is door alle HSS. overgenomen. Dat onze kroniekschrijver zeer goed wist, in welk jaar Lodewijk van Nassau in Groningen was gevallen, bewijst zijn verhaal boven blz. 98.

5) Vgl. over den slag bij Heiligerlee vooral Franz, Ostfriesland und Niederlande zur Zeit der Regentschaft Albas, 17 vlg., 282 vlg.

6) Opmerkelijk genoeg spreekt de kroniek niet van het kasteel, op Alva's bevel ten Zuiden van Groningen aangelegd. (Vgl. Feith in den Gron. Volksalm. 1897, blz. 111 vlg.)

Anno deinde ipsa nocte Sanctarum Animarum [1]) mare inundans, his in terris maximam jumentorum et hominum stragem edidit [2]). Sequuntur et alii duo cataclysmi sed non tam nocentes. Sed finem facturus, ad abbatem nostrum Lanth redeo, qui post multas calamitatum pressuras morbo difficili corripitur atque aerem puriorem quaerens, secedit in Assen, ubi tandem vitam cum morte mutavit anno Domini 1576 Nonis Junio [3]). Corpus nihilominus relatum in Adwerth et in capitulari domo terrae mandatum, juxta praedecessorem suum quiescit: animam vero ejus omniumque fidelium ut Omnipotens Dominus in aeterna secum tabernacula recipiat, humiliter oremus. In laudem nihilominus mei abbatis tale qualecunque carmen subjungere visum fuit:

Finis hic abbatis; fatorum hic exitus illum
Sorte tulit, corpus crudelibus occubat umbris:
Attamen Elysiis aeterna luce beatus
In campis vivat cum Christo [4]) spiritus. Amen.

Quid porro post ejus discessum [5]) reverendissimus episcopus egerit, paucis aperiam. Sicut morte illius plurimum consternati sumus [6]), sic episcopus eadem [7]) juxta bullae suae tenorem obtinuisset, nisi tres Frisiae praelati ceu tutores fidelissimi una cum coadjutore res nostras adversus illum animis imperterritis

1) Bekend is het, dat deze vloed gewoonlijk de Allerheiligenvloed (1570) wordt genoemd. Het is mogelijk, dat zij in Groningen haar hoogtepunt eerst een dag later, op Allerzielen, heeft bereikt.

2) H en AG II hebben addidit.

3) 5 Juni 1576.

4) Het is zeker een echt renaissance-denkbeeld en men behoeft niet te vragen in welke sfeeren onze kroniekschrijver in Aduard leefde, wanneer hij den abt Arnoldus Lanth in de Elyseesche velden Christus laat ontmoeten.

5) AG II heeft decessum.

6) BG I en II: fuimus.

7) Eadem ontbr. in H en AG II.

ac heroico plane spiritu fuissent tutati: donec tandem licet cum ingenti difficultate ad certas pacti leges obsistendo, perpulerunt eum spondentes nimirum in singulos annos, ut et superius est notatum, ei quatuor millia dalerorum. Atque istud pactum missum fuit in Curiam Regis Hispaniae, ut illius Majestatis ac Summi Pontificis sigillis confirmaretur [1]). Quod cum spe tardius obsignatum rediret, anxius [2]) animi episcopus varia secum cogitare [3]) multaque mente volutans, intimisque praecordiis Adwerdiae possessionem magis [4]) esurire cepit; cujus memoriam ac desiderium nec ultima quidem spiranti suspiria [5]) extorserunt nec adimere potuerunt. At fortuna, quin potius ipse misericors Deus, clementer nos respiciens, maximo nos metu exsolvit, ipsum episcopum eodem illo anno sub festum D. Francisci [6]) peste tollendo. Hic paululum respicantes animisque resumptis calente immo ardente adhuc bello Geusiaco [7]), cum in locum non remitteretur [8]) a Regia Majestate episcopus alter, nostri paulatim de restituendo abbate secum deliberare [9]) constituunt: nihilominus et praedicti praelati suis collegiis [10]) a belli furore male [11]) metuentes, non admodum festinarunt. Caruimus igitur abbate proprio sesqui fere annum, coadjutore illo Kenninck [12]) interim res nostras administrante.

---

1) H en AG II: signaretur.
2) Anxius ontbr. BG I en II; anxius — volutans ontbr. in AG II.
3) H: cogitans.
4) Magis ontbr. AG II.
5) H: suspicia.
6) 4 October 1576.
7) H en AG II: Geusiano.
8) AG II: mitteretur.
9) BG II: deliberans.
10) AG II: collegis.
11) AG II: male ontbr.
12) Illo Kenninck ontbr. BG I en II.

Arnoldus Kenninck abbas XXXIII.

Qui tandem anno 1577 in vigilia Undecim Millium Virginum [1]) non tam [2]) suffragiis ac voluntate fratrum coenobitarum, quam praelatorum Frisiae authoritate procerumque agri precibus in officio sic [3]) continuatur, ut et nomen abbatis Adwerdiensis consecutus sit. Et quanquam seculares omnes nullius habito respectu portis [4]) monasterii solent excludi, minus vero [5]) ad consilium electionis novi abbatis [6]) admitti, hic tamen propter [7]) nimis vehemens ac diuturnum inter urbanos et proceres agri de privilegiis, quae illi praetendunt, dissidium, sic sunt admissi, ut petitionem conventui proponerent, nihil interim imperiosius adferentes, sed submisse deprecantes, ut ipsorum voluntati pavendo [8]), ipsum Kenninck nomine deinceps abbatis Adwerdiensis dignaremur et honore, et quod vir ille consiliis actibusque suis futurus esset utilissimus. Vicissim illi, Christophorus ab Ewsum [9]), Rempt Jensema [10]), Hieronymus Verrutius [11]) syndicus, totius agri deputatorum nomine legati, non tantum datis dexteris receperunt, sed etiam literis, quae apud

1) 20 October 1577.
2) AG II: tamen.
3) H, BG II en AG II: suo.
4) BG II: partis.
5) BG II: viro.
6) Abbatis ontbr. in H.
7) BG I en II: prope.
8) BG I en II, AG II: parendo.
9) Vgl. over hem T. P. Tresling in den Gron. Volksalmanak, 1844, blz. 117 vlg.; Veldman in den Gron. Volksalmanak, 1897, blz. 2 vlg.
10) Rempt Jensema komt in stukken van het Rijksarchief in Groningen tusschen 1563 tot 1590 herhaaldelijk voor. (Vgl. alphabetisch register, in voce.)
11) Hieronymus Verrutius, de syndicus der Ommelanden, komt in stukken van het Rijksarchief in Groningen tusschen 1575 en 1600 herhaaldelijk voor. (Vgl. alphabetisch register, in voce.)

nos in Adwerth diligenter asservantur, agrestium sigillo munitis [1]) spoponderunt, si aliquando Regiae Majestati placuerit alterum episcopum his nostris ordinare terris, sese nos ab ejus gravedine liberaturos, neque solius Adwerdiae sed communi agrorum collegiorumque eundem sumptum fore sustentandum. His itaque rationibus voluntati eorum est satisfactum. Fuit ille autem dominus Arnoldus Kenninck Osnaburgensis natione, vir statura procerus, animo magnus, audax, ingenio acutus, consilii prudens, verumtamen Teutonica quam Romana in lingua facundior, ideoque non parvae authoritatis et aestimationis apud nobiles plerosque. Agrestibus primoribus (quod eorum partes mirum in modum contra Groningenses fovendo [2]) tutaretur) quam oppidanis et propriis utriusque monasterii, Munternensis scilicet et Adwerdiensis, fratribus gratior. Quam porro vir fortis exstiterit ad bibendum vinum, sed tamen apud suos in symposiis facetus, oenopolis est notius, quam ut a me prolixiore debeat [3]) oratione referri. Cum ergo jam biennium integrum, postquam praelati ad sua redissent, abbatis nomen habuisset, concessit in urbem, vocatus nimirum literis comitis de Laleyn [4]) et magistratus civilis, omnesque eodem conveniunt agrorum deputati, ut ibi inter sese de communi Reipublicae patriaeque salute consultarentur; in qua quidem consultatione, cum male inter partem utramque conveniret, agrestes sibi comitem magis faventem opinantes [5]), importunius sese et contumeliose satis oppidanis opposuere, qui mox clanculum portis suis conclusis agrestium primores, tum ecclesiasticos quam seculares

1) BG II: maritis.
2) BG I en II: favendo.
3) BG II debent.
4) De andere HSS. hebben a Laleyn. Natuurlijk Rennenberg.
5) H, AG II: existimantes.

apprehendentes, primum in suis quemque aedibus, deinde vero in una domo congregatos, nocte dieque civibus armatis custodierunt [1]). Atque in hac detentione novus ille spei tam amplae famosissimusque abbas, nescio an magis poenitentia ductus an potius dolore tabeque exanimatus, 29 Januarii die anno 1578 vitae valedixit, suos complices in magno moerore constitutos suo non tantum consilio verum etiam corporali ac nunquam reditura praesentia destitutos relinquens. Corpus nihilominus libere non modo dimissum verum etiam milite non inermi sequente extra portam ad navem deductum, venit in Adwerth atque, quod insolens est contraque consuetudinem abbatum, in choro ante summum altare juxta tumulum D. Emanuelis episcopi Cremonensis sepelitur, grandi lapide cum nominis inscriptione sepulcro ipsius super imposito. Anima ejus omniumque fidelium requiescant im perpetua pace. Amen.

---

1) Zie over deze gewelddadige handeling de studie van mr. C. P. L. Rutgers, De gevangenschap der Ommelander Heeren in 1577, in den Gron. Volksalmanak voor 1896 blz. 192 vlg. In het Aduarder refugium werden behalve de abt van dit klooster die van Selwerd, Thesinge, Rottum en Oldenklooster bij den Dam opgesloten. De hoofdzaak, die Stad en Lande destijds verdeelde, was het stapelrecht der stad, dat deze met hand en tand zelfs gewelddadig handhaafde. De stad werd steeds door de Koning begunstigd, waardoor de Ommelanden hoe langer hoe meer naar de zijde der Staten werden gedreven. Zelfs zeiden zij het verbond met de stad van 1482 formeel op. Van het Aduarder huis, waar de abten sedert 1 November 1577 zaten, werden zij met de gevangen edelen den 12 December overgebracht naar het huis van dr. Westendorp naast den Martinitoren. Daar is Arnoldus Kenninck evenwel niet overleden. Toen deze namelijk tengevolge van de onvoldoende luchtverversching en de slechte behandeling ziek werd, werd hij naar het refugium overgebracht, waar hij den 29 Januari 1578 is gestorven. Eerst den 22 December van dat jaar werden de laatste gevangenen in vrijheid gesteld.

BIJLAGE I.

LIJST DER ABTEN VAN ADUARD.

Wibrandus	1192—1205.
Albertus I	1205—1216.
Wigboldus	1216—1242.
Eylwardus	1242—1254.
Egbertus	1254—1257.
Eppo	1257—1262.
Geyko	1262—1268.
Eggardus	1268—1287.
Herebrandus	1287—1291.
Rippertus I	1291—1292.
Albertus II	1292—1292.
Henricus I	1292—1301.
Eyboldus	1301—1305.
Eylardus	1305—1329.
Fredericus	1329—1350.
Hoptatus	1350—1352.
Thybodus	1352—1371.
Rippertus II	1371—1400.
Mennardus	1400—1421.
Sacherus	1421—1423.
Rodolphus	1423—1449.
Henricus II	1449—1485.
Wolterus I	1485—1494.
Wolterus II	1494—1500.
Hermannus	1500—1504,

Bernhardus I	1504—1505.
Bernhardus II	1505—1507.
Elbertus	1507—1522.
Lambertus	1522—1528.
Johannes I	1528—1549.
Godefridus	1549—1561.
Arnoldus I	1561—1576.
Arnoldus II	1576—1578.
Johannes II	1578—1580 [1]).

---

1) Deze laatste, Johannes Greven, wordt niet meer in de kroniek genoemd. In een acte van 18 Februari 1578 komt hij voor het eerst als abt van Aduard voor (Nanninga Uitterdijk, 153 vlg.). Met de verbranding der oude abdij op 9 September 1580 (N. U., 166) nam zijn bestuur natuurlijk een einde. Desniettemin bleef hij het refugium te Groningen bewonen en de nonnenkloosters Trimunt en Assen besturen. Zelfs heeft Johannes Greven nog een opvolger (men zou bijna zeggen: in partibus infidelium) gehad. In 1595 werden de goederen van Aduard bestuurd door den abt Willem Emmen (N. U., 169). Hij is de stichter van het Aduarder gasthuis op het Munnekenholm, dat een gedeelte van het oude refugium van het klooster vormt. In 1613 moet hij reeds zijn overleden (N. U., 172).

BIJLAGE II.

LIJST VAN STUKKEN, AANWEZIG OP HET RIJKSARCHIEF IN GRONINGEN, BETREFFENDE HET KLOOSTER ADUARD, DIE NIET ZIJN OPGENOMEN IN:

Driessen, Monumenta Groningana.

Feith, Register van het Archief der provincie Groningen.

Nanninga Uitterdijk, Geschiedenis der voormalige abdij der Bernardijnen te Aduard.

Het oorkondenboek van Groningen en Drente [1]).

1426 n°. 11. Koopbrief, waarbij Ditmaer Renghers, burgemeester in Groningen, verkoopt aan abt en convent van Aduard eenig land op Aldyngahuzer-uiterdijk. Op Sente Petersdach ad cathedram (22 Februari).

1437 n°. 16. Grondscheiding tusschen het convent Aduard (abt Roleff, kelner Bartholomeus) en de markgenooten van het Zuytholt onder Rhoden. z. d.

1460 n°. 19. Verzegeling, waarbij Alta Focken verkoopt aan het convent van Aduard

---

1) Ik dank deze lijst aan de welwillendheid van den archivaris mr. J. A. Feith. Zij is genomen uit het geschreven vervolg op het gedrukte register van mr. H. O. Feith.

eenig land en uiterdijk, bezegeld door Ghert, kerkheer op den Ham, en Heyddo, kerkheer in Oostwold. St Gregroriusdag (12 Maart).

1472 n°. 22. Quitantie voor den raad van Groningen wegens bij dat lichaam gedeponeerde en teruggegeven gelden in een geschil tusschen den abt van het klooster van der Munten[1]) ter eene en Johannes, kerkheer te Feerwert en Johan Backer, burger te Goch ter andere zijde, over een geldsom van wijlen Johan van Goch. Vrijdag na Sixti mart. et pont. (7 Augustus).

1488 n°. 31. Verklaring van Wolterus, abt van Aedwerth, dat bij den koop van land aan Johan Wyntynck deze laatste het recht heeft behouden, gedurende zekeren tijd des jaars vrij zijn turf over dat land te mennen. St. Petri ad Cathedram (22 Februari).

1493 n°. 29. Transfixverzegeling, waarbij eene nader omschreven rente wordt verkocht aan den abt van Aedwerth ten behoeve des kloosters van Trimonte, zoo daar een klooster gesticht wordt, anders van dat te Aedwerth. Up des hilligen Crucis avent inventionis (2 Mei).

1504 n°. 51. Koopbrief, waarbij Andreas, kelner te Thrymonte, met verlof van Elbarig[2]), abt van Aduard, verkoopt aan Albert Hindrickss „Op die torne” eene rente

---

1) Menterne bij Termunten; het stuk is hier wegens zijn nauwe betrekking tot Aduard opgenomen.

2) Bedoeld is natuurlijk Elbertus. Het stuk is slechts in afschrift voorhanden.

van vier gouden rijns gl. uit het erf „Op die torne." St. Calixtus (14 October). (Afschrift).

1531 n°. 35. Verzegeling, waarbij Otte Aukema, Henrick Wijnssche, volmachten van Lothyngewoldt, Egberth Wylhems, Ghese Reyners van Foxwolde, Sycko Synnynghe, Egbert Eels van Lyveren, Johan Wyltens van Steenbergen, Henrick Hoffemans, Barrynck Wynsschen van Roden, volmachten van het kerspel Roden, verhuren aan Johan Recamp, abt van Aduard, het recht om „cley offt potteerde" te graven in de mark Roden. St. Matthyas apostol (24 Februari).

1545 n°. 48. Uitvoerig betoog van rechten, opgesteld door den abt en kelner van het convent in Aduard met Gheert Lewe in de Marne in hun proces tegen Luell Panser over het strandrecht van het eiland Bosch voor den rechter Abell Tammyngha, hoveling te Hornhuizen [1]). z. d.

1551 n°. 37. Het convent van Aduard staat aan Karel V af, ter voorkoming van een proces, de gerechtigheid op het eiland Bosch, waarvan de titels verbrand of verduisterd zijn. 25 Augustus.

1553 n°. 75. Acte, waarbij de abt van Selwerd en Focko Ripperda van Winsum verklaren, dat de abt van Aduard en de andere zijlvesten van Aduarder-zijlvest hun

1) Vgl. daarover Nanninga Uitterdijk, blz. 105 vlg., waar een dupliek over deze zaak is afgedrukt.

hebben toegestaan een pomp te leggen door den dijk van het Reitdiep ten behoeve der landen tusschen den dijk, den Paddepoelster weg en de „Gruutzyll", onder eenige voorwaarden. 1 November.

1556 n°. 112. De abt van Aduard verzoekt aan de Gedeputeerden van Stad en Lande de bemiddeling in het geschil tusschen het convent voornoemd en de gilden van Groningen. z. d. (Afschrift).

1558 n°. 121. Johannes Staell, pastor te Roden, Hinrick Hoffman, schulte, benevens de overige volmachten der markgenooten geven consent aan Godefridus Aernhem, abt in Aduard, en zijne kloosterlingen tot het graven van klei of potaarde onder Roden voor hun pan- of tichelwerk aldaar. Zondag voor Mei (30 April).

1567 n°. 75. Arnoldus Lanth, abt, Stephanus Rees, prior en kleedmeister, Johannes Daventrie, keller, en Teodorus, „junge keller", met „de senioren en gemene conventualen" van Aduard, verklaren te hebben verpacht voor 6 jaren aan Jacob Derxen en echtgenoote te Zuidhorn tien grazen land. 30 Januari. Met een transfix, handelende over die pacht.

1567 n°. 71. Arnoldus Lant, abt van Aduard, en de overige volmachten der markgenooten van Roder Zuidholt en Noortholt verkoopen een stuk land uit die marke aan Burgemeester Johan Thedema. 20 Juli.

1582 n°. 104. Pachtbrief, waarbij Johannes Greven, abt van Aduard, Cecilia Benninge, priorin, Grete Janssens, subpriorin, Geese van Overhagen, keldersche, enz. van Trimunt verlengen ten behoeve van Alyt wed. Claes Torringa en haar tweeden man Luytien Geerts de pacht van Torringelant. Allerheiligen (1 November). (Afschrift).

1612 n°. 56. Verzegeling, waarbij Johan Jantzen anders Backer en zijne echtgenoot, wonende aan de Vischmarkt zuidzijde, waar de Drie gouden roemers voor in den gevel staan, verkoopen aan den gewezen abt tho Aduard eene jaarlijksche rente uit hun hof buiten de Heerepoort, door hen gekocht van Jacob Cuba alias Roeber. 5 Mei.

BIJLAGE III.

Verklaring van abt en convent Aduard over het geweld, hun in 1417 door de Westerlauwersche Friezen aangedaan, niettegenstaande zij dezen een brief van 13 Juni van dat jaar hadden getoond, waarbij Hunsingoo, Fivelgoo en Groningen de neutraliteit der abdij beloven te handhaven en die in het charter is ingelascht. Op Sunte Pauwels avent conversio (24 Januari) 1419.

Wij her Meynart, bij der ghenaden Godes abbet, ende ghemene oldermans des convents Adewert, doen kundich allen luden mit desen openen breve, dat in der tijt, doe men schreef dusent vierhondert ende soventien des Soendages voer Sunte Vitus daghe [1]), vergadert weren die Westfresen mit oeren hulperen te Horm ende bij onsen convente ende daerommetrynt. In derselver tijt doe senden die Westfresen [2]) benoemde lude an ons, begherende of wij em ende oeren hulperen onse cloester ende convente mit willen yet overleveren ende updreghen wolden, dat sie daeruut oerloghen mochten teghens die van Gronyngen. Wij gheven em to antworde, dat ons dat yn gheenre wijs en stonde te doene, van enen

1) 13 Juni 1417.

2) De Friezen van Westerlauwersch Friesland.

Godeshues een roefhues te makene, men dat sie omme Godes willen also wal deden ende bleven oere schelinge bij goeder lude woerden, want die van Groningen dat wal doen wolden, als wij hadden verstaen. Sie segheden ende antworden ons, dat en konde niet gheschien, maer sie weren anstaende ende begherende van ons dat cloester yn oer macht te hebben, als vorsz. is. Also dat wij alse bedrovede lude van em scheyden ende een myddel an onse zijt zochten, ende quemen weder an em ende beden em, ofte wij mochten van den van Groningen ende den Ommelanden, als Honseghen- ende Fyvelghen-landen, ende oeren hulperen verwerven, dat sie onse cloester niet besetten en wolden teghens de Westfresen ende oere hulperen ende gheven ons des enen openen beseghelden brief, of sie ons des ghelikes om Godes wille oec jet doen wolden, updat wij an beyden zijden rostelike ende vredenlike daerto mochten sitten. Sie segheden, sie en weren niet machtich ons allene daerop to antworden, maer sie wolden sich mit den alinghen here beraden, wes sie daerto doen wolden; bynnen desen berade soe hadden wij onse truwe boden an die stad van Groningen, begherende van em yn manieren als vorsz. is. Daer sie ons op antworden, sie wolden sich bespreken mitten ghenen, die uut Honseghe- ende Fyvelghe-lande daer weren. Als sie sich besproken hadden, gheven sie ons weder to antworde, sie en wolden onse convent niet beschadeghen noch besetten, daer schade yn of uut te doene, inden dat wij oec also bewisset ende versekert worden van den Westfresen ende de mit em daer weren; ende daerup soe gheven sie ons oeren beseghelden brief, sprekende van woerden to woerden aldus: „Wij hovelinge, rechters ende mene meente van Honseghe- ende Fyvelghe-lande, borghermeistere ende raet der stad van Groningen doen kundich allen luden mit

desen openen breve, dat wij omme Godes wille ende bede willen des eersamen vaders yn Gode, heren Meynard, abt tot Adewert, ende sijnre ghemeenre broderscap hebben ghelovet ende loven vastelike mit desen openen breve, dat wij oer convente niet beschadeghen noch besetten en willen yn of uut schade te doene, dewijle dat de Westfresen mit oeren hulperen vergadert sijn to Horm ende daeromtrynt, inden dat den vorsz. abbate sijnen broderen ende convente ons ende onsen hulperen desghelikes wedervaren mochte van den Westfresen ende oeren hulperen, dat sie dat vorsz. cloester onbeset ende onbeschadighet wolden laten, nyemant daeruut te beschadighen. In orcunde beseghelt mit der stad secreet, daer ons anderen landen vorsz. tot deser tijt an ghevoghet. Ghegeven in den jare onses Heren dusent vierhondert en soventien des Soendaghes voer Sunte Vitus dach." In aldusdaner forme weren wij begherende enen breef van den Westfresen ende oeren hulperen, updat wij ende onse brodere rostelike ende vredelike des onses mochten hebben ghebruket, des ons van em leyder niet geschien en mochte, maer sie makeden enen vrede mit onsen prior ende mit denghenen, die met em daer weren, ende loveden den mit upgerichten vyngheren zeker ende vast te holdene, al want ter tijt dat hie weder an em qaeme ende em ene guede antworde seghede op die zaken, de sie begherende weren. Ende als de vorsz. prior van em ghenc sich mit ons te besprekene ende een antworde em weder te brenghene, soe quemen sie onontseghet ende onverwaert buten onsen schulden ende breken neder onse ghewelffde steenbrugge, de ghelegen is tusschen onsen cloester ende der stad van Groningen [1]), updat ons onse vrende niet to

1) De Aduarder-til.

hulpe comen en solden, ende belegheden onse cloester terstont mit groten volke desselven Soendaghes vorsz.[1]) en vochten dat an mit groten storme an beyden zijden ende ghengen onse vorsz. cloester yn mit machte, mit ghewapender hand bynnen den gueden vrede ende boven den gueden gheloven, den sie onsen vorsz. prior toegheseghet ende gelovet hadden, ende deden ons groten jamerliken schaden mit rove, mit brande, mit wondigen, mit brekinge van husen, kameren ende glasvynsteren. Des naesten Vrijedaghes daerna[2]) ghesciede de strijd bij Horm up den velde van desen vorsz. Westfresen mit oeren hulperen ende van desen vorsz. landen ende oeren hulperen, van welken schaden, onrechte ende mysdaet ons ende onsen convente noch ter tijt gheen beschiet gheschiet en is van desen vorsr. Westfresen ende oeren hulperen, dat wij Gode ende allen gueden lude niet to vollen claghen en konnen. In oerkunde deser vorsz. punten soe hebbe wij her Meynard abt vorsz. onse seghel beneden an dessen breef doen hangen, doer ons anderen oldermans vorsz. to deser tijd an ghevoghet. Ghegeven yn den jare onses Heren dusent vierhondert ende neghentien up Sunte Pauwels avent conversio.

Rijksarchief in Groningen, Register, 1419, n°. 4. (Vgl. Nanninga Uitterdijk, blz. 50 vlg.)

---

1) 13 Juni 1417.
2) 18 Juni 1417.

BIJLAGE IV.

Brief van Hermannus. abt van Aduard, aan Henricus, abt van Altenberg, over een citatie om te compareeren te Munster. Altera die Sancti Thome confessoris de Aquino (8 Maart) 1503 [1]).

Reverendo in Christo patri ac domino domino Henrico, abbati Veteris Montis Cisterciensis ordinis [2]), frater Hermannus, dictus abbas ad Sanctum Bernardum in Aedwert ejusdem ordinis, obsequiosi amoris promtitudinem et jocundo pacis munere perpetuo gaudere. Intelleximus ex literis jam pridem acceptis a dignis-

---

1) Munster, en dus waarschijnlijk ook de daaronder ressorteerende abt van Aduard, begon het jaar met 1 Januari. Vgl. Grotefend, I, 205. 1503 is dus het juiste jaartal.

2) Het klooster Vetus Mons (Altenberg) lag bij Rijnberk. Vgl. Miraeus, Chronicon ordinis Cisterciensis blz. 98, 117 en 185. Op deze plaats zegt hij: „Adolphus, primus comes de Altena, fratrem habuit Gerardum, cui in divisione patrimonii cessit castrum Aldenbergense ad Dunum fluvium. Gerardus postea factus monachus in Morimundo: quo petente castrum Aldenbergense in Cistertiensis ordinis coenobium commutavit, quod Vetus Mons nuncupatur, apud Rhenobercam, sepulcris Ducum Montensium olim nobile. Factum id tradit Cratepolius et alii temporibus Brunonis III Archiepiscopi Coloniensis, qui relicto archiepiscopatu in dicto monasterio pie vivens, defunctus ac sepultus est. Visitur ibidem tumulus Adolfi fundatoris." Bruno III was aartsbisschop van Keulen van 1191 tot 1193. Op een andere plaats (blz. 11) zegt Miraeus echter, dat Vetus Mons in 1142 is gesticht. Het ligt te ver buiten ons bestek, dit vraagpunt hier op te lossen.

simo p. v. peremptorie, nos esse citatos ex commissione reverendissimi ordinis Cisterciensis ac verius auctoritate tocius capituli generalis in civitate Monasteriensi ad proximam feriam quintam post Reminiscere proxime venturam [1]) hora vesperarum cum ceteris eque venerabilibus coabbatibus nostris Hinc est, quod legitimis ex causis impediti commode et oportune comparere nequimus juxta prefatam citationis formam in propria persona, tum ab aeris inclementiam subito in dies invalescentem, que revera itineri jam prope accinctos propter immeabiles accedendi vias nos quodammodo contra voluntatis propositum domi detinuit quamquam invitos, cum presens brumale hibernum tempus intensum magis magisque cotidie inhorruerit, tum etiam propter quoddam exortum disturbium inter generosissimum dominum episcopum Monasteriensem et personam nostram pro exoptate benedictionis munere obtinendo, qui quidem contra sacri nostri ordinis libertatem plus solito exigere visus est quam rationi sit consonum juxta antiquorum patrum traditiones. Si quidem hujusmodi ex racionabilibus causis quam aliis prepediti, ad presentandum nos in presenciam distulisse non immerito cernimur, ne igitur nimium egre ferat optima placabilis d. v. absenciam nostram, presertim pro nunc, humillime magna precium instancia supplicando expetimus. Nam in omnibus possibilibus, quantum facultas nostra exilis suppetit, ipsi generali capitulo vel ejus commissario in factilibus obtemperare, nec in aliquo ab ipsius mandatis umquam intendimus exorbitare. Suscipiat idcirco prememorata venerabilis d. v. hanc juxte excusacionis nostre missivam, cui plenaria fides potest adhiberi, prout religiosus N., presentium exhibitor,

1) 16 Maart 1503.

enucliaceus absque fucato colore declarabit, quantis videlicet jam fere sex vel septem annis elapsis continuis et diversis gravaminibus innumerosisque vexationibus a superveniente hostili manu noster conventus Aedwerdensis fuerit supra modum afflictus, nedum in temporalibus, verum et permaxime in spiritualibus, cum predilecti fratres nostri ob ingruentes bellorum perturbationes jam diu fatigati a proprio cenobio jam tercio exulare sunt compulsi residere alienis in sedibus, demptis duntaxat quatuor vel quinque curam sollicitam nostri monasterii habentibus, ita quod bonis pene temporalibus exspoliati et devastati una cum nostris colonis, quorum domos in cineres usque vorax flamma consumpsit, ut ex annua pensione minime nobis satisfacere queant. Quo actum est, dampnum nostrum, quod perpessi sumus, ultra communem estimationem excedere videatur circiter XII millia florenorum etc. Ceterum visis et auditis tantis ferocium hostium incursibus, quos etiam annuis exactionibus nostre miserabili egestati pocius ex pietate foret succurrendum, quam aliquid inconsulte ultra vires extorquendum, nicholominus ex annua contributionum solucione pro hoc anno mittimus septem florenos justi et aequi ponderis et septem florenos ducis Philippi, pro et cum ipsis instructissime exorantes, ut quitancias super his recipere mereamur et de aliis retroactis nostram precipue personam reddere dignemur excusatam, donec mutuis aspectibus in unum convenerimus. Datum sub nostro abbatiali sigillo in premissorum evidens testimonium, ex Aedwerth anno currente tercio altera die sancti Thome confessoris de Aquino qua citatis. (?)

L. S.

Et ego Wilhelmus Frederici, curatus ecclesie Sancti Martini in Groningen, quia majorem partem prenarratorum scio esse veram, ideo ob rogatum supradicti venerabilis domini abbatis in Aedwert hec manu et sigillo propriis signavi. Datum ut supra.

L. S.

Ego Everhardus Jarghes, curatus ecclesie Sancti Martini in Groningen, quia majorem partem prenarratorum scio esse veram, ideo ob rogatum supradicti venerabilis domini abbatis in Adwert hec manu et sigillo propriis signavi. Datum ut supra.

L. S.

Rijksarchief in Groningen. Register, 1503, n°. 31. Afschrift uit het begin der 19de eeuw, genomen naar het origineel. (Verz. van stukken, II, blz. 221).

In uittreksel bij Nanninga Uitterdijk, blz. 77 vlg.

BIJLAGE V.

Uitspraak van scheidslieden in het geschil van het klooster Aduard en de erfgenamen Gaykinga, over den doodslag, aan Hendrik en Frederik Gayckinga in het klooster gepleegd. Des Maendaghes nae Simonis et Jude Apostolorum (29 October) 1520.

Wij Wilhelmus Frederici, artium et medicine doctor, persona der personaetschap [1]), oeverman, Everardus Jarghes, legum doctor, pastoren der kercken to Sunte Merten in Groningen, Rodolphus Mepsche, utriusque juris doctor, pastoer der kercken to Beem [2]), Coerdt Coenrades ende Reynt Duerts, borghemesteren in der tijdt in Groningen, arbitratoren ende segghesheren in der naghescr. saeken, bekennen ende doen kondt myt dessen openen breve, dat naeden die weerdighe ende relligiose heren Elbertus, van der lijtsamheit Godes abbet, Rodolphus prior, Theodericus Hoerencken cleetmester, Johannes Rees senior, Jacobus Rees cappellaen, vulmachtich van den ghemenen conventslueden des convents to Aedwert Sunte Berndes

1) Vgl. over hem Reitsma, Willem Frederiks, in Bijdragen tot de geschiedenis en oudheidkunde, inzonderheid van de provincie Groningen, IV, blz. 157 vlg. en Zuidema, Wilhelmus Frederici, persona van Sint Maarten te Groningen (1489—1525) en de Groninger staatkunde van zijn tijd (Groningen 1888).

2) Bedum.

oerde, soe wij desulve hoere vulmacht in hoerens convents ghenoechsame segel ende breve dairaff gesien ende ghelesen hebben, up de ene, ende de erberen ende vromen Johan Gaykema myt sijne vrunden, swaghers ende maeghen, nementlick Derck Schaffer, Luerdt Cather, These Cather, Focko Aykumma, Melle Aykumma, Eltet toe Lellens, Ffecko Ompteda, Eyse to Lellens, Remmert to Lellens, Allert Clant, Merten Vrijlincks, Johan Tedema, Johan Hoernken, Willem Wicheringhe, Johan Scatter, Menne ende Eyllert Doema, gebroderen, Jemme Alma [1]), up die ander zijde, alle hoere twyst ende schelinghe, de sie myt malkanderen hadden ende ghehadt hebben omme den doet ende nederslach saligen Hinrick ende Ffrederick Gaykumma ghebroederen, de God ghenade, dewelcke bynnen Aedwert vurs. van enyghen conventslueden aldaer ende horen denaren nedergheslagen ende van den levende ter doet ghebracht sijn, an ons oeverman ende segghesheren vurs. wittelike compromittiert, ghestelt ende gans ende heel belevet hebben bij pene twe dusent golden Rijnsche gulden nae luede ende vermoeghe des compromisses, datwelcke dairup ghemaket is ghewest [2]), soe hebben wij oeverman ende segghesheren vurs. deselve vurs. sake wettelike ende behoerlicke verhoert ende verstaen ende na behoerlike verhoer, examinatie ende deliberatie dairup ghehadt ene compositie ende guetlike dedinghe in vruntschap, naesten besten rechte in derselver vurs. sake ghemaket ende bij weten, wille ende

---

1) Hier is een waar buitenkansje voor genealogen: het zoude toch zeer hun moeite loonen, de familierelatiën van al deze Ommelander heeren met de Gayckinga's uiteen te zetten. Mij ontbrak daartoe de gelegenheid.

2) Deze overeenkomst is van 22 September 1520 en berust op het Rijksarchief in Groningen (Register Feith 1520 no. 15).

consent beider parten vurs. uuytghesproken in navolghender maneren:

1. In den eersten sollen heer Sweder van Merwijck, de olde kelner, heer Johan van Steenwijck, beermester, ende Broder Gheert, hoeffmester, to ewighen daghen bliven uuyt den cloester van Aedwert ende alle den cloesteren, de onder Aedwert hoeren, alle hoere uythoven offte voerwarken ende anders uyt allen den steden, dair die van Aedwert to bidden offte to beden hebben, die in Vreeslandt ghelegen sijn tusschen de Eemze ende Lauwerzee; ende broder Jacob, de mulner, sal in dren jaren naestkomende, van datum van dessen an te rekenen, bynnen Aedwert neet wonen; ende Evert, des kelners vurs. knecht, sal in Aedwert neet wonen; neet dat hie in den doetslaghen schuldich ghevunden is, dan den vrunden vurs. to ghevalle sal hie in Aedwert neet wonen. Ende de twe brouwer- ende backersknechten, de daer mede ghewest sijn, sollen neet weder in Aedwert noch in Vreesslandt tusschen de Eemze ende Lauwerzee komen. Itke ende Cornelys moeghen wonen, daert hem belevet, want sie onschuldich ghevunden sijn.

2. Ten anderen sal dat cloester van Aedwert up sick nemen den onwillen, de gewest is tusschen heer Sweder, den kelner vurs., ende Johan Gaykumma, alsoe dat heer Sweder vurs. ofte nemant van sijner weghen up Johan Gaykumma vurs. offte up sijnnen erfgenamen tot ghene tiden myt ghenen rechte omme de onwille spreken sal; dede oick jemant, dat is her Sweder offte anders wel, van heer Sweders offte de Abbetes offte convents vurs. weghen dairenthegen, dat is de up Johan Gaykumma offte sijnen erffgenamen vurs. myt rechte spreke, dat sal dat cloester van Aedwert affdoen buten Johans ende sijne erffgenamen vurs. schade. Ten derden sal dat cloester van Aedwert overgheven

ghelick sye overmytz dessen breve overgheven, alle hoer heerliockheit, rechtinghe ende ius patronatus offte koir, de sie hebben in den kerspellkercken ende allen beneficien van Suethorn, to ewighen daghen tot behoeff ende in handen Johan Gaykumma ende sijnen erven [1]), ten weer dan sake, dat Godt Almachtich saligen Hinrick Gaykumma natuerlike erffgenamen verleende [2]), up denwelke dat dan vallen sal ende up nemant anders; beholden dat de meyeren van Aedwert in densulven kerspel sollen bliven na older ghewoente onder den redger van Aedwert.

3. Deghelicks sollen de van Aedwert oick overgheven, ghelijck sie oick myt dessen overgheven, ius patronatus offte koir, die sie hebben offte hebben moeghen to der kercken offte ander beneficien in den kerspel van Werum tot behoeff salighe Ffrederick Gaykumma vurs. erffgenamen to ewighen dagen [3]).

4. Noch soll de van Aedwert funderen twe ewighe vicarien, elke vicarie voir dertich golden Rijnsche gulden van ghewichte jaerliker ende ewigher renten, de ene to Suethorn, de ander to Werum, myt dessen beschede, dat die vicarii der vurs. vicarien to ewighen daghen truweliken sollen bidden in allen hoeren missen, ghebeden ende godesdeensten voir salighe Hinrick en Ffrederick Gaykumma ghebroderen, de God ghenade. Ende sollen de vicarii vurs. geholden wesen in kracht desser fundacie eerlike ende rekkelike to leven ende des horen pastoren een hantschrift gheven; ende offte sie soe neet en leveden ende des

1) Sedert berustte de collatie van de kerk te Zuidhorn bij de familie Gaykema, van wie zij overging op de Clanten en hun erfgenamen, de familie Clant Bindervoet.

2) Hieruit blijkt dus, dat Hendrik Gaykema een zwangere weduwe had nagelaten.

3) Ook de collatie te Wierum kwam zoo aan de familie Gaykema.

gherechtelike vermaent worden eens, ander ende derde mael, ende siek neet en beterden, sollen de collatoren dan de vicarie, dair dat van gheboerde, enen anderen gueden preester moeghen gheven. Oick sollen de vicarii alle weke ten minnesten elck dre missen doen; weren sie oick onghestelt, alsoe dat sie uuyt enigher oirsake de missen ter weken neet doen en konden offte mochten, sollen sie de van enen anderen gueden preester doen laten: des Sondaghes van der Hilligher Drevoldicheit offte van der tijdt nae ghelegentheit der kerken; des Vridaghes voir Alle Kersten-ghelovighe Zelen mitter collecten Animabus en mytter collecten van den hillighen vijff wunden Domini Jesu Christi filii Dei unici; de derde misse sal wesen eens ter weken, als den preester even kompt, van Onser Liever Vrouwen mytter collecten voir alle Kerstene zelen Animabus. Ende ummer soll beide vicarii in allen horen missen ende goedesdeensten truwelike voer salighen Hinrick ende Ffrederick Gaykumma ghebroderen vurs. bidden; dairto sal elck vicarius van den twen vicarien vurs. alle daghe voir den twen broders vurs. ende alle Kerstene-ghelovighe zelen lesen: de twee salmen Miserere ende De profundis myt een Pater noster, Et ne nos, Requiem eternam, A porta Inferi, Credo videre bona Domini, Domine exaudi orationem nostram, Dominus vobiscum, myt der collecten Animabus ende Fidelium Deus ende Requiescant in pace, uuytghesecht de Passye- ende Paescheweken ende de octava Nativitatis Christi. Dairto sollen beide vicarii gheholden ende verbunden sijn, elck in hoere kercke alle godesdeensten mede to doen, to singhen, prediken, bichte to horen, sacramenten to ministreren ende ander godesdeenste doen als hoer pastoir ende kerspellude van hem begheren; voert horen pastoer elck hoersam ende onderdanich wesen in gheboerliken ende kerkensaken.

5. Dairto sal de vicarius to Suethorn alle jaer des eersten Maendaghes na Sunte Bernardi dach [1]) to ewighen daghen bidden den pastoir mytten anderen preesteren der kercken van Suethorn ende den pastoer ende den vicarium to Werum, de dan alle ghelick des morghens in der kercken te Suethorn sollen lesen ene vigilie ende daernae elck misse doen. Ende als die laeste misse uuyt is, sollen alle de voerg. pastoren ende preesters to den graven ghaen salighen Henricks ende Ffredericks ghebroderen vurs. ende lesen daer Miserere ende De profundis myt Pater noster versiculen ende Collecten vurs.; ende dan soll sie samentlick to des vicarius vurs. hues ghaen, de hem dan een maeltijdt van dren gherichten gheven sal myt gueden Groningher beer; ende als de maeltijdt ghedaen is, sollen sie samentlick Gratias lesen myt Miserere ende De profundis pro defunctis; ende als de Gratias ghelesen is, sal die vicarius van Werum den twen pastoren voerg. gheven elck vijff stuver, als in der tijdt ghanck ende ghave synt, ende elken preester twe stuver ghelikes payments.

6. Van der vicarien, de to Werum wesen sal, hebben wij, oeverman ende segghesheren vurs., bij weten, wille ende consent der vrunden alle van Gaykummaluede vurs. ende bij consent heren Otten Doelinck, in der tijdt pastoer to Werum vurs., omme salicheit de zelen der van Gaykumma, de voirhen ghestorven sijn, gheordineert in stede den vicarien, de wandaghes van enen salighen Abbet Gaykumma in den jair dusent drehundert enentwintich [2]) to Gaykumma-

1) 20 Augustus.

2) Frederik Gaykema was van 1329—1350 abt te Aduard. De kroniek vermeldt niets van deze vicarie, maar het stichten ervan komt wel overeen met het karakter van dezen abt, die een zeer devoot man was: De kroniek schijnt trouwens ook zijn testament

capelle ghefundeert sijn ende overmyts verloep der tijden ende der lueden verkomen sijn, omme God, der kerken ende der zelen van Gaykumma-volck, voerhen sijn ende naemaels noch sterven moeghen, ghenoech te doen, soe dan desse sulve vicarie van den verghelde ende ghestorten blode salighe Frederick Gaykumma vurs. ghestichtigd is, gheordineert ende uyt dessen ordineren ende uuytspreken, dat men dat hues der vurs. vicarien tymmeren sal upt stede ende plaetze, daert salighe Frederick Gaykumma erffgenamen beleven ende bekomen konnen, dair die vicarius vurs. in woenen ende resideren sal. Ende sal van sijnen dren missen vurs. ter weken twe to Gaykumma capelle doen ende ene toe Werum, soeveer dat doenlijck is; ist oick uuyt redelike oersaken neet doenlick, sal hie de derde oick to der vurs. capellen doen; maer alle de principael ende grote hochtiden sal hie sijn missen ende godesdeensten to Werum doen ende den pastoer behulpelick ende bijstandich ende ghehoersam sijn als vurs. is.

7. Ende myt wederuprichtinghe desser vicarien ende capellen en sal dat principael hues bij Gaykumma-dijck, dair salighe Ffrederick Gaykumma up ghestorven is, van sijnen olden kerckenrecht toe Werum neet ghevrijet sijn, noch oick ghene van allen den anderen husen, de bij Gaykumma-dijck off daeromtrent staen ende to Werum van oldes to kerken

---

niet te hebben gekend, ten minste ze spreekt er met geen woord over. Waarschijnlijk bestond het charter, waarbij Frederik deze vicarie stichtte, nog in 1520: ten minste de nauwkeurige opgave van het jaartal schijnt daarvoor te pleiten. Zoo 1321 dus het juiste jaartal is, wat wij mogen aannemen, dan stichtte Frederik de vicarie nog vóór zijn abtschap. Het is trouwens volstrekt niet onmogelijk, dat hij daar vóór dien tijd als kelner of wat dan ook werkzaam is geweest.

horen, sal ghevrijet sijn van sijnen kerkenrechte; dan dat elck van oldes schuldich ghewest is, sal hie betalen.

8. Die vicarius to Suethorn sal sijn renten vurs. manen myt wat rechten hie wil, uuyt den erven der van Aedwert to Suethorn offte uuyt elck besunderlinghe, dair he best ghelevet, sunder oevelmoet der van Aedwert.

9. Die vicarius to Werum sal sijn renten manen van den meyeren der van Aedwert up Gaykumma-dijck, als vurs. is van den vicario to Suethorn.

10. Wylt de van Aedwert de renten der twyer vicarien afflossen, dat moeghen sie to allen tiden doen myt soe voele gheliker ghenoechsamer renten, de men neet sal moeghen lossen dan myt oick ghelike ewighe renten ende de vulle pacht, en soe voirt in ewicheit ende anders neet.

11. De collacie offte presentacie van der vicarien to Suethorn sal ewelick bliven by Gaykummahues to Suethorn, als vurs. is van der rechtinghe ende jus patronatus; ende de collacie offte presentacie van der vicarien toe Werum sal ewelicke bliven bij salighe Ffrederick Gaykumma vurs. hues up Gaykumma-dijck ende sijnen erffgenamen.

12. Item voir de stenen crucen, de bilix na ghejeghentheit ende erberheit der personen de, Godt betert! gheslagen sijn, is gheordineert, dat de twe pastoren, als van Suethorn ende Werum, sollen uuyt bevell der van Gaykumma kesen enen van den junghen offte olden preesteren bynnen Aedwert, de gheen officinm en hefft, dat hyr hinderlick in is, wen sie wilt; den sal die Abbet dairto vermoeghen, dat diesulve altijdt, als hie misse doet, sal lesen ende misse doen voer Allerzelen-altaer, dat salighe her Ffrederick Gaykumma, wandaghes Abbet to Aedwert, in den capittelhues ghestichtiget hevet,

ende sal truwelike bidden voir de vurs. gheslagene gebroders; ende desse misse sal neet gherekent wesen in de missen, de salighe heer Ffrederick voirg. up dat altair ghesath hevet; dan als de hoghe misse beghunt wordt alle daghe to ewighen tiden, sal desse preester ten altair ghaen; ende als hie neet gheschikket en is, sal hie een ander in sijn stede warven; ende de misse sal heten Gaykumma twyer broeder misse; ende als desulve preester sterfft offte enich bevel krijghet, dan solt de pastoren voirg. to enigher tiden enen anderen als vurs. is kesen, den de Abbet indertijdt als vurs. is, bewilligen sal; ende densulven preester den sal de kelner van Aedwert indertijdt altijdt up Sunte Bernardi-dach in eghener personen ter misse denen ende soe to zamen truwelick voir de zelen bidden; ende den eersten dach na Sunte Berent, de den convente moghelick is, solt sie des avendes vigilie holden ende des morghens elck preester in Aedwert een zeelmisse lesen; ende dan sal de kelner des middaghes elken broder gheven een halff menghelen Rijnsches wijns ende en wyt weitenbroet.

13. Ende to wat tijden enich van dessen punten versumet worden sonder redelike oersake, dat God verbede, sollen de van Aedwert to allen tiden ende soe vake dat ghescheghe, ghebroken hebben vijfftich golden overlantsche Rijnsche gulden van ghewichte, de de beide pastoren voirg. dan moeghen manen uuyt enich van Aedwerder arven, dairt hem alderbest ghelevet, myt wat rechte, gheestlick, warlick offte botbreven, hoet den pastoren bet ghelevet sonder oevelmoet der van Aedwert; ende noch sollen de van Aedwert allikewal geholden wesen de vurs. articulen bij der vurs. pene ende maneren to holden, ende so vake de pene ghebroken worde sonder redelike oirsake als vurs. is, sal men

de pene keren tot verbeteringhe beider vicarien, dat is de ene helffte to Suethorn ende de ander helffte to Werum offte Gaykummacapelle.

14. Item, de van Aedwert sollen bewissen beide kerken in Groningen, t Sunte Merten ende ter Ae, den kerckheren ende ghemene preesteren aldaer ses golden Rijnsche gulden van ghewichte jaerlicker renten, van welcken ses Rijnsche gulden sollen vere to Sunte Merten ende twe tor Ae wesen, dair de vurs. saligho beide broeders in beiden kerken van beghaen sollen worden jaerlix myt twe punt wasses ende zeelmissen na ghewoente derselver kerken; ende dat dair dan overlopt, sal men den kerckheren ende ghemene preesteren der vurs. kercken ende oick den preesteren van Sunte Walburghe delen, omme truwelike to bidden voir die vurs. salighe beide broeders in missen ende vigilien, als dat behoerlick ende ghewoentlick is. Ende so langhe de renten vurs. onverwisset sijn, mach de procurator van Sunte Merten de vurs. ses ghewichtige gulden manen uuyt enighen van allen Aedwerder guederen, oick wair die ghelegen sijn ende hem best belevet, schadeloes ghelt, myt wat rechte gheestelick offte warlick hie wil; ende van dessen sessen den procuratori ter Ae twe van gheven, daer men dan in beiden kerken van doen sal als vurs. is.

15. Item toe der vicarii husen sollen de van Aedwert gheven, tot elken hues vijffdusent steens, soevoele pannen als men dairto behoevet ende enen gueden oven kalckes.

16. De van Aedwert sollen to ewighen daghen to alle jair up Sunte Bernardi-dach vijff arme menschen in de ere der vijff wunden Christi in hoeren reventer de kost gheven ende dairtoe elck enen cruesden penninck.

17. Solle oick in jenighen tokomenden tiden duester-

nisse offte swaerheit tusschen den parten vurs. van den articulen offte sake vurs., sollen altijdt staen ende bliven an verclaringhe offte interpretacie onser overman ende segghesheren vurs.; ende in ghebreke onser offte enich van onsen maeghen, de in den levende sijn, ander guede, onstrafber luede in der offte des stede kesen ende dan verclaren als vurs.

18. Ende hyrenboven hebben de werdighen ende relligiosen heren Abbet ende Prior vurs. in onser oeverman ende segghesheren tegenwordicheit Johan Gaykumma ende sijnen vrunden vurs. in naem ende van weghen des hantdadighen vurs. enen gheboerliken voetval ghedaen, dairup dan oick ende alle den vurs. articulen Johan Gaykumma ende sijne vrunden vurs. de bovengescr. nederslach Hinrick ende Ffrederick Gaykumma ghebroderen vurs., om dat bitter liden ende de leeffte Christi, den principalen, als naemlick heer Sweder van Merwijck, heer Johan van Steenwijck, broder Gheert hoffmeister ende de twe brouwer- ende backerknechten vurs., vergheven, desulve offte nemant voirtmeer omme deselve misdaet bet to haten offte to nijden off oick beth omme de vurs. sake to spreken up jemande myt rechte offte sunder recht, dan des myt al man, nemant uuytgenomen, verliket ende versoent sollen wesen ende bliven. Hebben oick dairup deselve Johan Gaykumma myt allen ende een itlick besonder sijner vrunden voers, voir hem ende hoeren erffgenamen, vrunden, swaghers ende maeghen, mannen ende vrouwen, gheboren ende ongheboren, ghegunt ende ghegeven en in kracht desses breeffs gunnen ende gheven ene stede ende vaste maeghesende moedeszoene denselven heren Sweder, olde kelner, heer Johan van Steenwijck, beermeister, broder Gheert hoeffmeister ende den twen brouwerende backerknechten vurs. ende elck besunder, als denghenen, de die misdad vurs. ghedaen, mede-

ghedaen offte heten doen hebben. Dairenboven hebben oick desulve Johan Gaykumma myt alle sijne vrunden ende in maneren vurs. desulve moetende maechsone ghegunt ende toghestaen ende myt dessen breve tostaen den weerdigen ende relligiosen heren abbet, prior, supprior, kelner, bursario, cleetmeister ende voirt alle den broderen ende conventualen, klerken offte leken des convents van Aedwert ende elck besundere, de nun sint ende in ewicheit komen moeghen, myt alle hoere denaren ende inwoneren, alsoe dat alle ende een jewelick besunder in ende myt desser soene ende moetsoene ghesoent ende verenighet in ewicheit sollen wesen ende bliven. Breke oick jemant van beiden partien desse vurs. sone, de sal vervallen wesen in een pene van twedusent golden overlantsche Rijnsche gulden van ghewichte, een dusent tot des hoenden behoeff ende een dusent tot der fabrico van Sunte Merten in Groningen behoeff, sonder alle arch ende list.

In oirkunde der wairheit hebben wij, oeverman ende segghesheren vurs., elck onse seghelen witlick doen hanghen, ende omme de mere vestenisse, want wij Elbertus, abbet ende convent vurs. desse vurs. soene, dair sie ons ankumpt, ende wij Johan Gaykumma myt alle unsen vrunden desulve soene, dair sie ons ankompt, belevet ende toghestaen hebben, onse ende onse convents ende Dirck Schaffer ende Focko Aykumma segelen witlick beneden an desen breeff doen hanghen. In den jair Onss Heren dusent vijffhundert ende twintich des Maendaghes nae Simonis et Jude apostolorum.

Rijksarchief in Groningen. Register 1520 n°. 15. Origineel. (Vgl. Nanninga Uitterdijk, blz. 18 vlg.)

BIJLAGE VI.

Uittreksel uit de kroniek van Sicke Benninghe.

Van Hendrick Gaickinga ende Frederick gebroederen, de doodtgeslagen worden in Aduwardt.

In den jaere Ons Heeren duisent vijffhondert en twintich soo weeren daer twee gebroederen, (d)en eene geheeten Hindrick Gaickinga, die ander Fredrick Gaickinga, gebooren van Gaickingahuys; en weeren van oldes van ridderlijcken geslachte, en mede van den oppersten hovelingen tusschen Eemse en Lauwersche; de hadden seeckere summige heerlickheeden en privilegien in 't Clooster van Adewart van oldes, dat em nu seer weinich geholden wort; en die privilegien, vrijheedon en heerlickheeden queemen heer van eenen Abt, die gebooren was van Gaickingahuys, geheeten Heer Frederick Gaickinga, booven anderhalff hondert jaeren verleeden [1]); de lede sich weder tegen sijne waerlijcken gebroederen met oorloch en veide, en was den Gaickinga-volck overlegen mit macht en goedt, soodat he sijne gebroederen en vrinden mit macht afdranck en creegh een groot

---

1) Benninghe taxeert hier vrij juist. Zooals wij zagen, was Frederik abt van 1329 tot 1350.

part van Gaickinga-landen [1]); doch ten laesten wort daer eene vrundschap tusschen beyden partijen gehandelt, als ick heb hooren seggen, wat elck van den landen hebben solden; en de van Gaickinga solden hebben jaerlyx in 't euwige van dat convent van Adewert alle jaer op S. Meertens avondt [2]) eene witte swaen en een capuin en een kanne wijns, en solden in eeuwige eene misse holden in capittelhuys, en eene barnende lampe voor alle Gaickinge geslachte; en ofte begeerde een kindt van den geslachte, dat geestelyck wolde worden, solden se in 't Convent anneemen; en ofte ienich van den geslachte verarmenden, den solden se geeven en gunnen de cost sijn levent lanck; ende tot wat tijden, nacht ofte dach, dat se queemen mit oer dienaers, soo solde men oer Abdie openen en geeven em daer bier en cost en wijn; en op alle Sunte Berende daegen [3]) solde men se bidden ter stacie in 't Convent en geeven em daer gebraeden en gesooden en op die taeffel. Soo woonde Frederick Gaickinga op 't principale huys, dat em ter scheidinge gevallen was; den nooden se en beeden den daer toe koomen op St. Bernardo dach 1520 [4]), meenende dat se daer genoch an gedaen hadden, en beeden Hindrick Gaickinga, en Johan, den jongsten broeder, niet; want se woonden toe Suidthorn op oer vaeders huys,

---

1) Of dit juist is, is niet meer uit te maken. Zooals reeds is gezegd, de kroniek zwijgt van dat alles, en andere stukken uit den tijd zelf staan ons niet ten dienste. Benninghe's grond „als ick heb hooren seggen," is wel wat vaag. Het eenige, dat vaststaat, is de „mundtschap tusschen beyden partijen gehandelt", want de bepalingen daarvan werden ook later nog nageleefd en konden dus Benninghe bekend zijn.

2) 10 November.

3) 20 Augustus.

4) Er staat 1521, maar dit is natuurlijk een drukfout. Ik heb meer drukfouten van Brouerius stilzwijgend verbeterd.

Allart Gaickinga geheeten; soo was dese Hindrick Gaickinga soo stolt en onversaegede coene man als tusschen der Eemse en Lauwersche eene woonde, en daerbij vrisch en wael van persoen, gestalt; en wort ontseen (ende) bevruchtet van geestelick en warlyck, de em ienich onrecht en ongelijck voorleede; en mocht oock van de huisluiden en buiren geen ongelijck en onrecht lijden, en conde soo wael verlijcken en toe vrede stellen; want elck ontsach em om sijn manheyt willen, soodat in mensche gedachte sijns gelijck in Langewoldt en Hommersee [1]) niet is geweest; en was dat hoovet van alle sijn geslachte, de doe leveden; sijn vader Allert Gaickinga was gebooren van Gaickingahuys, sijn moeder Vrouke was Claws Caters dochter, en he hadde eene huisvrouwe, geheeten Grietje, Geert Wicheringe dochter uit Gronningen; en olden Johan Tema was Grieten oldevader, soodat he was van grooten vrunden en geslachten binnen en buiten Gronningen [2]). Als he nu niet gebeeden was als sijn vader voorgenoempt, soo tooch he en Johan de jongste broeder daerhen toe Cloester ongebeeden, en aten en droncken mede in 't reventer mit dat Convent en ander graften [3]) als dat gewoontlyck was; nae der maeltijt gengen die drie gebroederen op die Abdie omme daer vroolyck toe maecken, als em dat toebehoorde; soo worden se daer niet getoevet en geleft, als em dat toebehoorde; soo wort Hindrick voorgenoemt quaet, en genck nae de poorte omme toe huis toe vaeren, ende Fredrick, sijn broeder, volgede em; dat was een sachtsinnich, braeff, goet man en geen vechter; en

1) Humsterland.

2) Hieruit kan reeds de verwantschap met eenige der in het charter van 29 October 1520 genoemde vrienden van Hendrik Gaickinga worden afgeleid.

3) Gasten?

Johan, de jongste broeder, quam achternae, de heell droncken was; soo was de kelner op 't hoff tusschen die nie poorte en dat brouhuys, en desse kelner was een starck, wreet man, geheeten Sweer van Maerwijck, van hoveluiden uit den lande van Cleve gebooren, en daer was oock bij em beermester heer Hindrick van Steenwijck en welcke covelbroeders mit voelen knechten uit dat brouhuys en lanckhuys, de den Johan Gaickinga bespotteden en vechtelyck mit em worden; doe dat de andere twie gebroeders sagen, soo liepen se mit oer geweer tegen all dat conventsvolck, geestlyck en waerlyck; en de kelner starckeden sijn knechten mit woorden starckelyck an ter weer, soodat die twie gebroederen Hindrick en Frederick beide voor die nie poorte worden dootgeslaegen, dat jammer en schaede is soo toe hooren en toe schrijven, en in langen jaren soo grooten ongeluck en jammerlycken doodtslach van soodaene geestelycken luiden is geschiet in 't Convent van Adewart; en worden vermoort en dootgeslaegen als rasende honden, want Hindrick voorgenoemt wort op 't hoovet geslaegen mit eenen grooten stock, dat hoovet in allen stucken, dat he niet bet sprack; Frederick wort geworpen mit eenen backsteen voor sijn hoovet, dat se beyde doodt bleeven, Godt wese dese genediche.

Item corts daernae in denselven jaere vel de Abt van Adewart, Heer Elbert geheeten, an Mr. Willem Frederici en Mr. Evert Jarges, beyde kerckheere toe Sunte Meerten, omme eene soene te verhandelen en toe maecken van den gestorteden bloede desser tweer broederen, welcke dat de vrunden mit grooter swaericheyt en beede der beyder pastooren hebben believet; en sint van beyden partijen toe geraemet vier scheydesheeren ende dedingesluiden, entloos, steede ende vast, alse Mr. Evert Jarges,

Doctor en kerckheere toe St. Meerten, Mester Roelof Mepsche, Doctor en kerckheere toe Bedum, Coert Coenerdes en Reindt Duerdes [1]), beide Borgemeesteren in Gronningen, en Mr. Willem Frederici, Doctor en kerckheere toe St. Meerten, als een overman, welcker overman en deedingesluiden desse voorbenoemde partijen stede, vast in euwige hebben verlijcket in maniere naebeschreeven.

(Volgt een resumé van het boven — bijlage V — medegedeelde charter. Van waar Benninghe evenwel de volgende bepalingen ontleent, die niet in het charter voorkomen, is niet duidelijk; mogelijk waren er nog mondelinge afspraken gemaakt, of heeft Benninghe misschien een concept gezien, waarin deze bepalingen waren opgenomen, die bij de definitieve vaststelling van den tekst weer werden geschrapt.)

Item oock sullen se (abt en convent van Aduard) koopen en bestellen op elck graft eenen grooten blauwen steen [2]). Voort soo sullen dat convent bekostigen en senden eenen preester toe Roemen, eene bedevaert voor der beider broeder ziellen toe doende, en sall in elck kercke van den soeven kercke lesen ofte laeten lesen vijff missen.

(Brouerius van Nidek, Analecta medii aevi, blz. 321 vlg.)

---

1) Er staat Diverdes.

2) In de Provinciale Groninger Courant van 6 October 1877 deelde ds. G. Heeres mede, dat in het zuiderkruis der kerk van Zuidhorn nog een groote grafzerk lag met opschrift: „In den jare 1520 op Sint Bernardi dagh starf Frerick Gaikinga ende ligt alhyr begraven." Dit is dus de „grooten blauwen steen" van Benninghe. (Vriendelijke mededeeling van mr. J. A. Feith).

BIJLAGE VII[1].

REKENINGE JOHAN LUTTEMA VAN SIJNNEN ONTFANCK ENDE UTGAVE, DIE HIJ ALS RENTMEESTER VAN DEN GEWEZENE CONVENTE VAN AEDWERT, TRIMUNTE, CUSEMER, SELWERT ENDE WINSUM GEHAT HEEFT VAN DEN JARE ANNO XV^{C} VIJFF ENDE TNEGENTICH, GEMAECT YN CAROLUSGULDENS, TSTUCK TOT TWINTICH STUVERS BRABANTS GEREKENT, STUVERS ENDE PLACKEN.

Ontfanck van de Corpus-landen van Aedwert voors.

Desen Rentmeester is van de Heren Gedeputeerde

1) Bij het ontbreken van geregelde rekeningen van het klooster zelf, die in den loop der tijden zijn verloren gegaan — het is evenwel zeker, dat zij de abdij hebben overleefd, — zal de volgende rekening welkom zijn, ten einde ten minste eenigszins een denkbeeld te verkrijgen van den rijkdom van Aduard. Eenigszins — want het is bekend (vgl. de volgende noot), dat lang niet alle kloostergoederen, waarvan de abdij in haar bloeitijd de opbrengst had genoten, in 1595 meer aanwezig waren. Maar deze rekening is de oudste volledige, die wij kennen, en dus de uitgave overwaard. Uitvoerige toelichtingen heb ik niet gegeven, daar mr. J. A. Feith voornemens is den rijkdom der Ommelander-kloosters tot een voorwerp van zijn onderzoek te maken en de resultaten

Staaten deser provincie gelevert zeker register, onder dwelcke die corpuslanden int generael, belopende omtrent vier hondert twaleff grazen lantz [1]), zonder specificatie, soewel van de grastalen als dhuyeringhe beyde van de corpuslanden ende oeck tmerendeel van de huyringe der meyerlanden, gelijck hem rentmeester oeck van de volgende conventen ende cloosteren geen pertinente register ofte specificatie gelevert zijn; doch gemerct dvoors. Rentmeester (als dlanden van Aedwert bekent sijnde) groote diligentie heeft gedaen, zoevoele mogelicken ware, dnavolgende specificatie van de huyringe tijde deser rekeninge gestelt, onder correctie van Mijn Heren, inde nije hueringe van de olde te verdragen, als mede van de navolgende cloosteren.

---

daarvan mede te deelen in den Groninger Volksalmanak; daarheen verwijzen wij dus den belangstellenden lezer. Wat den overgang der kloostergoederen op het gewest Stad en Lande betreft, is het volgende op te merken. Volgens een uitspraak der Staten Generaal van 17 Februari 1595 kwamen deze goederen „tho dispositie van de Gedeputeerden deser Provintien, umme ad pios usus und insonderheit tho underholdt van schoelen und educatie van de jöget uth Stadt und Ummelanden vorschreven binnen Grönningen geappliceert tho worden". Tot de ontvangst dier inkomsten en hun verdere administratie zouden „een ofte meer bequame ende gequalificeerde personen tot ontfangers geordonneert worden". Van deze ontvangers zijn de hierachter volgende rekeningen der landerijen en der veenen afkomstig; zij berusten in het Rijksarchief te Groningen. Wat de waarde der in de volgende rekening genoemde geldspecien betreft, zij kan geen moeilijkheden opleveren, daar alles tot Carolusguldens is herleid.

1) De corpuslanden zijn de landen om en bij het klooster gelegen, die voorheen door de kloosterlingen zelven en later voor hen door hun onderhebbenden werden bebouwd. Deze landen hadden in 1555 nog 669 grazen beloopen (vgl. het schatregister van dat jaar bij Boeles, De geestelijke goederen in de provincie Groningen, blz. 34); het verschil bewijst, hoezeer de vestiging van het Groninger bisdom en de troebele tijden van den Geuzenoorlog het grondbezit der abdij hadden verminderd.

Corpus-landen voorscreven.

Berent Jansz., schoemaecker buyten die noorderpoort [1]), heft int verzet [2]) dartien grasen [3]) lantz an diversche stucken; ergo hier gestelt by . . . . - nihil.

Johan Fransz. heeft int verzet 29 grazen lantz; ergo hier . . . . - nihil.

Johan van Winssum heeft int verzet 14 graezen lantz, solde darenboven thuyer gegeven hebben veertien daler, dwelcke hem geremitteert worden, vermitz dzelve landen an eenen anderen verhuyert zijn; ergo alhier . . . . - nihil.

Juffrouwe Tetke Jarges heeft int verzet 29 graezen lantz, geeft darenboven te huyer, ende desen rentmeester untfangen heeft, thien daler; facit in Carolusguldens ter somme van . . . . - 15- 0-0

Cornelis Cock heeft int verzet seven ende twintich graezen lantz, tgras twee Embder guldens, mitz cortende van wegen sijn geltzrenten vijff ende dartich Embder gulden; comt voor toverscot bij dezen rentmeester untfangen, veertien daler achtehalve stuvers Brabantz; facit . . . - 21- 7-4

Den E. Borgemeester Melle Coenders [4]) heeft achtien grazen lantz, boven tgene

1) Bedoeld is natuurlijk de noorderpoort van het klooster, een plaatsbepaling, die nog in de buurt van Aduard bekend is.

2) Int verzet beteekent in onderpand: vandaar dan ook, dat voor deze landerijen geen huur wordt berekend. Alleen als het „int verzet" gegeven land meer waarde heeft dan de schuld, wordt er huur voor gegeven.

3) Een gras land was en is ongeveer een halve hectare.

4) Mello Coenders, uit het beroemde Groningsche geslacht.

bij aen Auwerderzijl [1]) als een eenjarich meijer [2]) verschoten. Ontfangen vijfftien daler, comt	- 22-10-0
Abel Grevinck heeft 20 grazen lantz, facit	- 30- 0-0
Bronger Pieters heeft 10 graezen lantz, facit	- 15- 0-0
Claes Tonnis heeft 60 graezen lantz in de Collegio [3]) gehuyert, den hoop voor 160 daler, comt	-240- 0-0
Popcke Alles heeft 35 graesen lantz, tgras een daler, facit	- 52-10-0
Johan Jacobs in Aedwert bruyct 55 graezen lantz, tgras een daler; noch 18 graezen, tgras een Embder gulden, tsamen 68 daler 15 Brab., facit	-102-15-0
Claes Jansz. Bloem heeft 25 graezen lantz, facit	- 37-10-0
Berent Hindericksz. bruyct 10 graezen lantz, facit	- 15- 0-0
Roeleff Cornelisz. ende Jan Cornelisz. hebben thien graezen lantz, facit . . .	- 15- 0-0
Andries Andriesz. ende Dyje Wyertz bruycken tzamen 60 graezen lantz, tgras een daler, facit	- 90- 0-0

Summa totalis der verhuerunge der corpuslanden, in de voorgaende 2 sijden ende een post begrepen, bedraget tsamen ter summe

1) Aduarderzijl ligt aan het Aduarderdiep in de buurt van Ezinge.

2) Meijer of beklemde meijer is de gebruiker van onder beklemming uitgedaan land. Maar een eenjarig meijer kan bezwaarlijk iets anders zijn dan een huurder voor één jaar.

3) Onder collegium wordt doorgaans verstaan het college van Gedeputeerde Staten of het provinciehuis. Vermoedelijk wil „in de collegio" zeggen, dat de verhuring is geschied door Gedeputeerde Staten, terwijl bij de andere posten de verhuring een voortzetting is van bestaande, nog door het klooster zelf uitgegeven huren.

van seshondert sevenveertich gl. twalleff st. vier pl.	-647-12-4

Landen op de Hoge Meeden [1]).

Temme Cornelis gebruyct tachtich graezen lantz, tgras een daler, comt in car. gulden.	-120- 0-0
Jacob Dreuwers bruyct 76 graesen lantz, facit	-114- 0-0
Dreuwer Reintiens ofte haer zoon bruyct achtentzestich graezen lants, facit . . .	-102- 0-0
Edse Bouwes bruyct sessentseventich graezen lantz, tgras een daler, comt . .	-114- 0-0
Eetke Stollinge-plaetse is 65 grazen lantz, tgras een daler; hiervan bruyct Abel Groeningh 9 grazen, comt.	- 97-10-0
Johan Knarsius weduwe, nu Johan Pietersz., bruyct 52 graezen, facit . . .	- 78- 0-0
Johan Tijmens bruyct 84 graezen lantz, facit	-126- 0-0
Cornelis Thonis bruyct 38 graesen lantz, facit	- 57- 0-0
Jan Rempts bruyct 49 graezen hoochlant ende 25 graezen leechlant [2]), tgras vant hogelant een daler, facit	- 73-10-0
Jijtien Louwes weduwe bruyct 50½ grazen lantz, facit	- 75-15-0
Koene Jansz., nu Egbert Dirricksz., bruyct 49½ graezen lantz, facit . . .	- 74- 5-0
Gerrit Jouckes bruyct 34 graezen lants, tgras een daler, facit	- 51- 0-0

1) Hoogemeeden ligt een half uurtje ten zuidoosten van Aduard.

2) Waarschijnlijk bedoelt de rekening met hoogland kleiland, gelijk nog de Groningsche kleistreek tusschen het Rietdiep en Damsterdiep, behalve de gemeenten Bedum en Ten Boer, het hoogeland heet. Laagland zal dan veenland zijn, dat 's winters onder water loopt.

Grete Datema bruyct 25 graesen hoochlant ende 16 graezen leechlant, tgras vant hogelant een daler, facit . . . . . . - 37-10-0
Jan Gerritz bruyct 60 graesen lantz, facit. - 90- 0-0
Pieter Jochums bruyct 46 graesen lantz, facit . . . . - 69- 0-0
Gerrit Wolters bruyct 44 graezen lantz, facit . . . . - 66- 0-0
Cornelis Duyertz bruyct 58 grazen lantz, facit . . . . - 87- 0-0
Wolter Tonis bruyct 66 graesen lantz, facit . . . . - 99- 0-0
Hinderick Claesz. up Cornelis Louwensplaets bruyct 60 graesen nylanster-lant [1]), tgras een Embder gulden drie Brdts st. 6 plac., also in der Collegio verdragen, comt. - 78-15-0
Roeleff Cornelis, nu Jan Claesz., bruyct 73 grasen Fransemer-lant [2]), tgras een Embder gl., facit. . . . . - 82- 2-4
Nannynck Cornelis bruyct 79 graesen, daeronder 12 graesen nylantster-lant, het ander Fransemer-lant, tgras vant Fransemerlant een Embder gl. ende tnyelanster-lant tgras een Embder gulden 3 Brab. st. 6 placken, facit . . . . - 91- 2-4
Merten Jansz. up het Nylant bruyct 62 graesen nylanster-lant, tgras een Embder gulden 3 Brab. st. 6 plac., facit in Carolus-gulden . . . . - 81- 7-4
Lijffko Zwager bruyct 44 graesen nyelantster-lant, tgras een Embder gulden 3 Brab. st. 6 placken, facit . . . . . . - 57-15-0

---

1) Nijlansterland is waarschijnlijk nieuwgewonnen land bij Fransum.
2) Fransemerland is land bij Fransum, ten noorden van Aduard.

Evert up het Lent bruyct 44 graesen nyelantster-lant, tgras als boven, facit. .	- 57-15-0
Lue up den Dijck bruyct 6 graesen mit de weyde bij den wech, tgras een daler, comt in Carolus-gl.	- 9- 0-0
Ariaen Hynnes ende Heynne Heynnes up Claes Tonnis-plaetz bruycken 75 graesen lantz, tgras 2 Embder gl., nae de nye huyeringe, facit	-168-15-0

Landen gelegen in den Ham [1]).

Bronger Brongersma heeft in de huyer 66 graesen lantz, ende noch 29 graesen in pacht ofte verset, tgras van de 66 graesen een $^1/_2$ daler, facit	-148-10-0
Johan Harmansz. weduwe heeft 29 graezen lantz, tgras een daler, facit . .	- 43-10-0
Dubbeltbier ofte Meynert Isbrantsz bruycken 104 graezen lantz, tgras een daler, facit	-156- 0-0
Jurgen Claesz. bruyct 66 graesen lantz, facit	- 99- 0-0
Jacob Dirricksz. heeft int verset 44 graesen lantz, ergo hier	- nihil.
Arys Jansz. bruyct 66 graesen lantz, tgras een daler, facit	- 99- 0-0
Harmen Valcks bruyct 38 graesen lantz, tgras een daler, in munte deser rekeninge dsomma van	- 57- 0-0
Claes Jansz. bruyct 65$^1/_2$ graesen lantz, tgras een daler, in Carolus-gl.	- 98- 5-0
Anne Pieters, nu Koene Jansz., bruyct 65$^1/_2$ graesen lantz, comt	- 98- 5-0

1) Den Ham ligt niet ver van Fransum, ten noorden van Aduard.

Telle Jansz. bruyct 54 graesen lantz, facit . . . . - 81- 0-0

Pieter Berents bruyct 38 graesen lantz, facit . . . . - 57- 0-0

Offke Jacobs bruyct 38 graesen lantz, comt . . . . - 57- 0-0

Jan Allertz heeft int verset 68 graesen lantz, ergo hier . . . . - nihil.

Mello Frericks heeft int verset 60 graesen lantz, ergo hier . . . . - nihil.

Oltger Frericks bruyct vierentsestich ende een halve graesen lantz, tgras een daler, comt in munte deser rekeninge dsomme van . . . . - 96-15-0

Cornelis Itkens bruyct 58 graesen lantz, tgras een daler, comt in Caroolus-gl. . . - 87- 0-0

Cornelis Jochums heeft int gebruyck 70 graesen lantz, oft Sybrandt Menoltz, facit. -105- 0-0

Tonis Folckerts bruyct 51 graesen lantz, facit . . . . - 76-10-0

Pieter Luytiens bruyct 15 graesen lantz; maer gemerct tzelve lant hem is streckende an den wech, derhalven onbegraven moet blyven leggen, nooyt meer als negen daler hiervan betaelt, in munte deser . - 13-10-0

Johannes Pieters bruyct 30½ graesen lantz, tgras 30 Brab. stuvers, facit. . . - 45-15-0

Johan Assiens bruyct 5 graesen lantz, tgras een daler, comt in Carolus-guldens dsomme van . . . . - 7-10-0

Landen gelegen toe Fransum [1]).

Hans Claesz., nu Anna Thomas, bruyct

1) Fransum vgl. boven blz. 148 noot 2.

39 grasen Hamsterlant[1]) ende 10 grasen Framserlant, comt $46^{1}/_{2}$ daler, facit in Car. gl. . . . . - 69-15-0

Claes Vechters bruyct 70 graesen lantz; daeronder sijn 5 grasen $^{1}/_{4}$ Hamsterlant, dreste Framserlant; comt 53 daler 24 Brab. st. 3 placken, in munte deser . . . . - 80-14-3

Syabbe Abberinge bruyct 82 graesen lantz, tgras een Embder gulden, in munte dezer . . . . - 92- 5-0

Albert Hindericksz. bruyct 6 graesen lantz, tgras een Embder gulden, comt . - 6-15-0

Wabbe Jansz., nu Arent Jansz. ende Aybe Boeles, gebruycken tzamen 85 graesen lantz, daeronder zijn 44 grasen Hamsterlant; comt 74 daler $22^{1}/_{2}$ stuver, facit in Carolus-gl. . . . . -112- 2-4

Dirrick Cornelisz., nu Gabbe Garbrantz., bruyct 65 graesen lantz, tgras een Embder gulden, comt in Carolus-guldens . . . - 73- 2-4

Reynner Jansz. bruyct 52 graesen lantz, tgras een Embder gulden, comt in Carolus-gl. dsomme van . . - . . . . - 58-10-0

Claes Grebers bruyct 51 graesen lantz Hamsterlant, tgras een daler, comt in muntes deses . . . . - 76-10-0

Gerrit Symons bruyct 60 graesen Hamsterlant . . . . - 90- 0-0

Pieter Luytiens weduwe bruyct 55 graesen, tgras een Embder gulden, facit in Carolus-gl. . . . . - 61-17-4

Jonge Jan Geerts ofte den gebruyckers, als Ariaen Jacobs ende Eebe Sijpkes,

---

1) Hamsterland is land bij Den Ham, vgl. boven blz. 149 noot.

bruycken hondert graesen lantz up Ferwerder-mieden [1]), tzamen voor 50 daler, comt in munte deser	- 75- 0-0
Enne Jansz. weduwe bruyct drie en dartich graezen lantz, den hoop voor dartich Embder-guldens, facit	- 33-15-0
Jan Cornelisz. bruyct 70 graesen, daervan sijn 54 graesen Hamsterlandt ende 16 graesen Framsemerlant; comt tzamen 66 daler, in munte deser rekeninge . .	- 99- 0-0
Jan Brantz in Humsterlant [2]) bruyct 54 graesen lantz; is metten heren Gedeputeerde Staten deser provintie veraccordeert, dat hij voor tgras betalen zall 15 st. Brab., comt in munte deser	- 40-10-0
Nanninck Pieters bruyct 22 graesen lantz Hamsterlant ende 17 graesen Fransemerlant; comt 33 daler $22^1/_2$ st., facit in Carolus-gl.	- 52- 2-4
Melis Jacobs bruyct 77 graesen lantz, tgras een Embder gulden, facit	- 86-12-4
Jacob Eebels bruyct 54 graesen lantz, tgras een Embder gulden, comt in munte deser	- 60-15-0
Pieter Pieters bruyct 73 graesen lantz, tgras een Embder gulden, facit in Carolus-gl.	- 82- 2-4
Hubert Reynerts, nu Anna Claesz., bruyct 90 grasen, in de Collegio verhuyert voor 80 daler, comt.	-120- 0-0
Albertz Trijn, een weduwe, bruyct zes	

1) Ferwerder-mieden bij Feerwerd aan het Rietdiep, ten noorden van Aduard.

2) Humsterland is het noordwestelijk gedeelte van Hunsingoo. De plaatsbepaling is nog al vaag en men zou in de verleiding komen om Hamsterland in plaats van Humsterland te lezen; dit laatste staat er echter duidelijk.

graesen lantz, tgras een Embder gulden, in munte deser rekeninge . . . . . . - 6-15-0

Huge Cornelis up Jan Fockes-plaetz bruyct $10^{1}/_{2}$ grasen lantz, tgras int ansien vant gebruyck van de weyde up de wech 5 arentz gulden, facit . . . . - 19-13-6

Dijcksters ofte Legemeetsters [1]).

Evert Fockes bruyct 22 graesen lantz hoochlantz ende 37 graesen leechlandt, tgras vant hoogelant voor een daler, comt in Carolus-gl. . . . . - 33- 0-0

Claes Jansz. bruyct 23 graesen lantz hoochlant ende $25^{1}/_{2}$ graesen leechlant, tgras vant hoogelant voor een daler, facit in munte deses . . . . - 34-10-0

Heynderick Harmens toe Hoochkerck bij de cleyuve bruyct honderttwaleff graesen leechlant; maer also dese landen woest leggende, heeft desen rentmeester daervan nyet ontfangen; ergo hier. . . . . . . - nihil.

Jacob Temmes bruyct 36 graesen hoochlant ende $37^{1}/_{2}$ graezen leechlandt, tgras vant hogelant voor een daler, comt . . . - 54- 0-0

Jacob Cornelisz. bruyct 22 graezen hoochlant ende 32 grazen leechlandt, tgras vant hogelant voor een daler, facit . . . - 33- 0-0

Jan Pietersz. bruyct 51 graezen hoochlant, ende in de gae [2]) 4 grazen, tgras vant hogelant voor een daler, comt . . . . - 76-10-0

---

1) Legemeeden ligt ten zuiden van Aduard tusschen Zuidhorn en Hoogkerk. Even benoorden dit dorp ligt een weg, de Munnekedijk. Zoo zal de benaming: „Dijcksters ofte Legemeetsters" zijn te verklaren.

2) Ga of goa is laag land met ondergrond van veen en derrie. Nog bestaat de Noord- en Zuidhornerga ten westen van deze orpen, waar de kaart van Beckeringh enkel De Gaa heeft.

Jan Dirricksz. bruyct 32 graezen lantz, is hoochlant, tgras een daler, facit. . .	- 48- 0-0
Rijckert Jytkens bruyct 57 graezen lantz, daervan 2 graezen in de gae verbijstert zijn, respondeert alhier van 55 grazen, tgras een daler, facit. . -	- 82-10-0
Hinderick Thonnis bruyct 12 grazen hoochlant ende 12 grazen leechlant, tgras vant hoochlant een daler, comt	- 18- 0-0
Frijck bruyct vier graezen hoochlant ende 24 graezen leechlant, tgras vant hoogelant een daler, comt.	- 6- 0-0
Tomes Pieters bruyct 12 graezen hoochlant ende veertien graezen leechlant, tgras vant hoogelant voor een daler, facit . .	- 18- 0-0

Dnavolgende coeters en dijksters [1]) *voorsz.*

Cornelis Berentz heeft 30 graezen leechlant, leggende woest; ergo	- nihil.
Popcke Jansz. ofte Popcke Hil by de Matsloot, nu Jan Claesz., heeft 36 ofte 40 graezen leechlant, mede unbruyckbaer leggende; ergo hier.	- nihil.
Pieter Fockens weduwe dardehalve graezen lantz, leggende onbeheert; ergo hier	- nihil.
Remke Jansz., nu Bernier Remkes, van een gras landes; is mede nyt van gecommen, ergo hier	- nihil.

Tamme Duertz bij Meedsterkerck [2]) plach

1) Coeters zijn natuurlijk keuters of keuterboeren. Over Dijcksters zie boven blz. 153 noot 1.

2) De Meedsterkerk is de kerk van Legemeeden, die omstreeks 1860 is afgebroken. Hoogemeeden heeft, naar het schijnt, nooit een kerk gehad.

20 Embder gulden en 12 Groninger stuver te geven; lecht mede woeste, ergo hier - nihil.

Dat tichelwerk, daer Jan Engelberts op woont, groot 84 graezen met thien graesen; dese landen leggen meest onder twater, ende heeft desen rentmeester daervan niet meer koenen ontfangen als veertich Carolus-gulden tien stuvers, hier dzelve . . . . - 40-10-0

Landen toe Suythorn ende Noorthorn.

Johan Geertz bruyct achtendartich grasen hochlant ende vier graesen leechlant, tgras vant hoochlant een daler, comt in Carolus-gulden, munte deser rekeninge - 57- 0-0

Tymen Jansz. is van sijn gebruyck bij Jan Fransz. dorch wissel [1]) afgetogen 6 grazen lantz, dwelcke up de landen van Abel Florisz. te Garnewert zijn geaddeert, vermogens die versegelinge an eenige heren getoont, blyvende in reste $40^1/_8$ graezen ende noch $20^1/_2$ grasen, tgras van deselve $40^1/_8$ grazen een Embder gl., gerekent in munte deser - 45- 2-$6^1/_2$

Jan Tymens, nu Jan Eppes ofte Wale Popkens, heeft vierentwintieh grazen lantz in de gae ende noch veertich graezen, tgras van de 40 graesen een Embder gulden gerekent, facit in munte deser rekeninge. . . . . - 45- 0-0

Walle Popkensz., daernae Pieter Claesz., heft na de abtzlegger [2]) 38

1) Verwisseling.

2) Hieruit blijkt, dat destijds nog de legger der landen van het klooster, die daar vroeger onder den abt zelf berustte, bestond.

grasen lantz, als woest gelegen, doch by dezen rentmeester van denzelven Pieter Claesz. tyde deser rekeninge unfangen in Carolus-gl. . . . . - 4-10-0

Hinderick Louwens bruyct 26 graesen hoochlant, tgras gerekent een daler en na de abtzlegger $15^{1}/_{4}$ grazen galandt [1]), die vuer 20 jaren verzet zijn an Campe Heddes, vermogens die versegelinghe daervan zijnde; facit die voorsz. 26 graezen hoochlant in munte deser . . . . . . - 39- 0-0

Cornelis Claesz. bruyct 89 graesen lantz, waervan sijn 20 graesen binnen den Slachdijck [2]), tgras een daler, ende 69 grazen buyten dSlachtdijck, alsoe in de Collegio verdragen voor dezen jare tgras een halven daler, comt tzamen $54^{1}/_{2}$ daler, in munte deser . . . . - 81-15-0

Gerrit Jansz. en Jan Garbrantsz. bruken $76^{1}/_{2}$ graezen lantz, daervan 12 graezen in de gae, 15 grasen buten dSlachdijck, tgras een halven daler en $49^{1}/_{2}$ grazen binnen dSlachdijck, tgras een daler, comt 57 daler, facit. . . . . - 85-10-0

Pieter Benningun Scholtes weduwe 44 grazen lantz, dhelfte buyten ende dhelfte

---

Trouwens de laatste abt, Willem Emmen, zal ten minste dergelijke stukken van waarde wel naar het refugium in Groningen hebben medegenomen. Hij woonde in Groningen nog lang na 1594, zoodat de Staten of hun rentmeester waarschijnlijk van hem de boeken, die hij nog over de administratie van de kloostergoederen onder zich had, zullen hebben overgenomen.

1) Galandt, vgl. boven „in de gae" blz. 153 noot 2.

2) Een slachte is in de 15de eeuw in het Westerkwartier een uitdrukking voor dijk. Later werd dit woord een eigennaam en verstond men onder Slachte de dijk, loopende van Noordhorn af in westelijke richting; dit zal wel de genoemde Slachdijk zijn.

binnen dSlachdijck, comt driendartich daler, facit in munte deser rekeninge dsomme van - 49-10-0

Lambert Pieters, nu Pieter Jansz., bruyct vijffenveertich graezen lantz, daervan zijn vierentwintich binnen ende eenentwintich buyten dSlachdijck, ider gras als voorsz., comt $34^1/_2$ daler, in Carolus-guldens . . - 51-15-0

Huige Cornelis, nu Harmen Frericks, bruyct $12^1/_2$ graezen lantz; daervan zijn $5^1/_2$ graezen in de gae, vijff grazen buyten ende twee graezen binnen die Slachdijck, comt $4^1/_2$ daler, facit in munte deser. . - 6-15-0

Johan Pietersz., nu Jan Claesz., bruyct vijftich graezen; daervan zijn 45 graezen buyten ende vijff graezen binnen dSlachdijck, comt $27^1/_2$ daler, facit. . . . . - 41- 5-0

Jacob Dirricksz. heeft in verzet thien graezen lantz, ergo hier . . . . - nihil.

Coeters in de voorsc. karspelen.

Johan Syckens, nu Harryt Tyabbens, geeft na de abtzlegger thien Embder gulden; heeft verclaert te hebben vijftehalve graezen lantz in de gae ende elleftehalve graezen ander lant, daervan, zoo van garsthuyre ende anders, untfangen. . . - 7-16-2

Bartolmeeus Sickes, nu Jan Jansz., geeft na de abtzbouck thien Embder gulden; heeft verclaert te hebben $4^1/_2$ graesen lantz in de gae ende $10^1/_2$ grazen ander lant, daervan, zoo van garsthuyer als anders, untfangen . . . . - 7-16-2

Harmen Fockes, nu Jan Lubbertz, geeft na de abtzbouck vijff oort daler, facit. . - 1-17-4

Lubbert Harmens, nu Dirrick Frericks, geft na de abtzlegger 25 Embder gulden - 28- 2-4

Jan Meertens, nu Hinderick Engelbertz, geft na de abtzbouck 33 Embder gulden, facit	- 37- 2-4
Berent Roeloffs, Eylert Fransz., nu meester Albert Hensyngae, geeft na de abtzlegger thien Embder gulden, waervan twee graezen gaelant als woest zijn affgeslaegen, blijft negen Embder guldens, facit	- 10- 2-4
Pieter Geertz geeft na de abtzlegger een Embder gulden, facit	- 1- 2-4
Harmen Hemmes, nu Jan Garbrantsz., geeft nae de abtzlegger een ende twintich Embder gulden, comt in Carolus-gl. . .	- 23-12-4
Floris Pouwels, nu Pouwels Floris, geeft na de abtzlegger 10 Embder gulden 12 Groninger stuver, facit	- 11-14-0
Crijn Berentz plach na de abtzlegger te geven 5 Embder gulden, bevonden van $2^1/_2$ gras in de gae, die nu geheel woest leggen; ergo hier.	- nihil.
Jacob Scoemaeckers-hiem geeft na de abtzbouck een daler; leyt als woest, ergo	- nihil.
Ede Wielmaecker, nu een smidt, geeft na de abtzlegger $^1/_2$ rijcxdaler, facit . .	- 1- 3-0
Jan Moller toe Noorthorn geeft vijftien Groninger stuvers, facit.	- — 11-2
Johan van Winsum heeft in verzett $6^1/_2$ graezen goet lant, ergo hier.	- nihil.
Albert Backer toe Noorthorn, nu Jacob Backer, geeft 25 Groninger stuvers, facit	- — -18-6
Menolt Bouwens geeft twee Embder gulden; is noch nyet gefonden, ergo hier	- nihil.
Broercke Pieters, nu Pieter Broerkens, geeft 15 Groninger stuvers, facit. . . .	- — 11-2
Lubbe Smidtz to Noorthorn, nu Jacob	

Isbrantz, geeft 2 Embder gulden 20 Groninger stuvers, facit. . . . . - 3- 0-0
Doe Gerrits, nu mr. Johan Baertsceerder, geeft vier Embder gulden 15 Groninger st. - 5- 1-2
Johan Pieters geeft 2 Embder guldens 20 Groninger stuvers, niet gefonden . . - 3- 3-0
Harmen Scroer geeft een Embder gulden 5 Groninger stuvers, als woest der creditoren halven, ergo . . . . - nihil.
Wicher Joriens te Suythorn, nu Albert Pieters, geeft na de abtzlegger 2 Embder gulden 20 Groninger stuver, facit . . . - 3- 0-0
Daete Decker geeft 20 Groninger stuver, woest, ergo hier . . . . - nihil.
Wijbe Pouwels geeft een Embder gulden, noch niet gefonden, ergo . . . . . . - nihil.

Landen toe Oestwolt [1]).

In Oostwolder-karspel legghen umtrent 350 graezen lantz, waervan in zestien voorleden jaren [2]) alsmede tyde dezer rekeninge niets van gecomen zijn, daeromme hier . . . . - nihil.

Landen toe Garnwerd [3]).

Eppe Hilbrantz geeft na de abtzlegger hondert graezen lantz, voor hondert Embder gulden gerekent . . . . -112-10-0

1) Oostwold bij het Leekstermeer.

2) Zeker een zeer duidelijke aanwijzing van de verwoesting, waaraan de Ommelanden in de jaren vóór de Reductie hebben blootgestaan, en van de verwaarloozing, waaraan het boerenbedrijf dientengevolge was overgeleverd.

3) Ten noorden van Aduard aan het Reitdiep.

Berent Cleverinck, nu Reintien Berentz, bruyct 59 graezen lantz, tgras een Embder gl. gerekent, facit.	- 66- 7·4
Cornelis Jacobs te Alingehuys [1]) heeft 103 graesen lantz, comt	-115-17-4
Cornelis Jacobs heeft in verset 85 graesen lantz, ergo hier.	- nihil.
Wirck Moma heeft 71 graezen lantz, tgras een Embder gulden, facit.	- 79-17-4
Claes Jansz. heeft 79 graesen, tgras een Embder gulden gerekent, facit	- 88-17-4
Ubel Floris, nu Pieter Foppes, heeft 48½ graezen lantz na de abtzlegger ende dorch verwisselinge van Jan Fransz. 6 graezen, tgras een Embder gulden, comt. . . .	- 61- 6-2
Temme Reinties heeft 58½ graezen lantz, tgras een Embder gulden gerekent, facit	- 65-16-2
Elle Willems heeft 53½ graesen lantz, tgras een Embder gulden gerekent, facit.	- 60- 3-6
Albert Jansz. heeft 34 graezen lantz, tgras een Embder gulden gerekent, facit.	- 75- 7-4
Mente Claesz. heeft 67 graesen lantz, tgras een Embder gulden gerekent, facit	- 75- 7-4
Renger Jansz. heeft 6½ graesen lantz, tgras een Embder gulden gerekent, facit.	- 69- 3-6
Johan Ulffers te Aelingehuyzzen heeft 100 graezen lantz, tgras een Embder gulden gerekent, facit.	-112-10-0
Cornelis Claesz., nu Claes Cornelisz., heeft 69 graezen lantz; hiervan getogen 8 graezen, staende up Claes Mentesheer,	

1) Alingehuis is een boerderij bij Winsum, toen ten westen, thans ten oosten van het Reitdiep.

hier naerder verclaert, blyvende 61 graezen, tgras een Embder gulden gerekent, facit - 68-12-4

Johan Goetiens, nu Abbe Annes, heft 57 graezen lantz, tgras een Embder gl. gerekent, facit . . . . - 64- 2-4

Gerrit Lubbertz heeft 41 graezen lantz, tgras een Embder gulden gerekent, facit - 46- 2-4

Claes Mentes heeft 60 graesen lantz, ende acht graezen van Cornelis Claesz. hierboven, komt 68 grasen, tgras een Embder gulden gerekent, facit. . . . . - 76-10-0

Noch twee koeters van Auwerdersijll, D. Smidt ende De Weert, elcq drie daler, waervan deene plaetze tyde deser rekeninge woest gelegen heft . . . . . . - 4-10-0

D'Olde Pastoor by de kerck heeft 10 grazen lantz, tgras een Embder gulden, comt - 11- 5-0

Landen to Oestem [1]).

Tamme Lupkens, ofte nu Cornelis Symens ende Jan Hilbrantz, hebben 84 graezen lantz, tgras een Embder gulden gerekent, facit. . . . . - 94-10-0

Focke Pieters heeft $74^{1}/_{2}$ graesen lantz, tgras een Embder gulden gerekent, facit - 83-16-2

Pieter Jacobs, nu Karstiaen Taeckens ende Gerrit Tonies, hebben 68 grazen landes, tgras een Embder gulden gerekent, facit - 76-10-0

Hinderick Schulte heeft 65 graesen lantz, tgras een Embder gulden gerekent, facit - 73- 2-4

Claes Jansz. Decker heeft 20 grasen lantz, tgras een Embder gulden gerekent, facit . . . . - 22-10-0

---

1) Oostum ligt bij Garnwerd.

Hinderick Weeck heeft in verset 12 graesen lantz, ergo hier . . . . . . - nihil.

Landen toe Werum [1]).

Johan Tyeertz heeft 68 graesen lantz, tgras tot een Embder gulden gerekent, facit in Carolus gulden . . . . - 76-10-0

Albert Jacobs heeft 52 graesen lantz, tgras een Embder gulden gerekent, facit - 58-10-0

Harmen Lunsche heeft 35 graezen lantz, tgras een Embder gulden gerekent, is bij de certer van de abtz hant niet meer als 30 Embder guldens, facit. . . . . . . - 33-15-0

Reynner Nannens heeft 76 graesen lantz, volgende tcerter van den abtz hant jaerlicx te geven 42 daler, facit . . . - 63- 0-0

Pieter Delis heeft 55 graesen lantz, tgras een Embder gulden, facit. . . . - 61-17-4

Roeleff Delis, nu Jacob Cornelis, heeft 62 graesen lantz, tgras een Embder gulden gerekent, facit. . . . . - 69-15-0

Claes Symons, nu Hilbrant Bauckens, heeft 48 graesen lantz, tgras een Embder gulden gerekent, facit . . . . . . - 54- 0-0

Schulte Claesz., nu Ruert Jansz., heeft 80 graezen lantz, tgras een Embder gulden gerekent, facit. . . . . - 90- 0-0

Luloff Deuyrtz, nu Jan Gerrits, heeft 71 graezen lantz, tgras een Embder gulden gerekent, facit. . . . . - 79-17-4

Borgemeester Ubbena [2]), nu Louwe

1) Wierum ligt aan het Rietdiep niet ver van Garnwerd.

2) Burgemeester Joachim Ubbena was in den Spaanschen tijd een der invloedrijkste regeeringspersonen in de stad Groningen. Hij was burgemeester in 1563/4, 1568—1576, 1580/1, 1584/5,

Dellis, heeft 52 graezen lantz, tgras een Embder gulden gerekent, facit	- 58-10-0
Pieter Jansz. ofte den weert up Steentil heeft 44 graezen lantz, tgras een Embder gulden gerekent, facit in Carolus guldens dsomma van	- 49-10-0

Landen toe Leechkerck [1]).

Cornelis Meertens, nu Roeleff Zwartwolt, heeft 33 graezen lantz, daervan elleff graezen leechlant zijn, tgras van de 22 graezen voor een Embder gulden gerekent, facit in Carolus-guldens	- 24-15-0
Jacob Claesz. heeft 45 graezen leechlant, daervan tyde deser rekeninge niet van is gecommen, ergo hier	- nihil.
Johan Gerrits, nu Luloff Diuerts, heft 30 graezen, daeronder wesende een gras leechlantz, tgras van de 29 grasen voor een Embder gulden, facit	- 32-12-4
Claes Jansz. up Gaeyckemadijck heeft 64 graezen lantz, daeronder zijn vier graezen leechlant, tgras van de 60 grasen gerekent tot een Embder gulden, facit .	- 67-10-0
Hinderick ter Till heeft 60 graesen lantz, daervan een dardendeel leechlant zijn, tgras van de 40 graezen een Embder gulden, facit	- 45- 0-0

1588/9, 1592/3 en zat namens de stad in de Hoofdmannenkamer in 1577/78, 1582/3, 1586/7 en 1590/1. Hij was een der krachtigste hoofden der Spaansche partij en werd herhaaldelijk naar Brussel en zelfs naar Madrid gezonden om hulp voor het bedreigde Groningen te vragen. De Reductie van 1594 zette hem natuurlijk uit alle bedieningen, terwijl hij zich te Brussel bevond om nog een laatste poging te doen om de regeering tot het ontzet van Groningen te bewegen.

1) Leegkerk ligt ten zuiden van Aduard.

Lippe Jansz. heeft 67 graesen lantz, daeronder zijn 50 graezen hoochlant, tgras een Embder gulden gerekent, facit . . - 56- 5-0

Heynderick Jacobs, nu Melis Jacobs, heeft 15 grasen leechlant, ergo hier . . - nihil.

Jacob Holl heeft 18 grasen leechlandt, ergo . . . . - nihil.

Pieter Mertens heeft 44 graezen lantz, tgras een Embder gulden gerekent, facit. - 49-10-0

Roeloff Jansz. heeft 53½ graesen lantz, daeronder zijn elleff grasen hoochlant, tgras een Embder gulden gerekent, facit. . . - 12- 7-4

Johan Fockes heeft 32 graesen leechlant, ergo hier . . . . - nihil.

Veyt Reyngers, nu Pieter Rengers, heeft 56½ graezen lantz, tgras een Embder gulden gerekent, facit . . . . - 63-11-2

Willem Oldebuer heeft 12 graesen leechlantz, is in tyde deser rekeninge nyet van gecommen, ergo hier . . . . - nihil.

Benedictus Taeckes heeft 3½ graezen leechlant, ergo hier . . . . - nihil.

Daniël Rengers up het Washuys [1]) heeft int verzet 20 graesen hoochlant ende 8 graezen leechlant, ergo hier . . . . . - nihil.

Berent Jacobs heeft 70 graesen leechlant, ergo hier . . . . - nihil.

Landen toe Maerslacht ende Schilligeham [2]).

Dirrick Reiners heeft 84 graesen lantz,

---

1) Het Washuys, thans nog als Waschhuis of De waschhuizen bekend, was een voorwerk (boerderij) van het klooster aan het Aduarderdiep. Het heette van oudsher Waseghhuisen (Oorkondenboek no. 938) en zal dan heeten naar het geslacht Wasinghe.

2) Maarslag en Schillingéham liggen even benoorden de groote kniebocht van het Rietdiep.

tgras een Embder gulden gerekent, facit
in munte deser . . . . - 94-10-0
ende voor tswijn [1]) zes dalers, facit . - 9- 0-0
Berent Eppes heeft 80 graesen lantz, tgras een Embder gulden gerekent, facit
in Carolus guld. . . . . - 90- 0-0
ende voor tswijn zes dalers, facit . - 9- 0-0
Jacob Tonis, nu Ruert Jansz., heeft 43
graesen lantz, tgras een daler, facit . . - 64-10-0
Jacob Jansz. toe Maerhusen [2]) heeft 60 graesen lantz, tgras een Embder gulden
gerekent, facit. . . . . - 67-10-0
ende voor tswijn 6 daler, facit . . - 9- 0-0
Frerick Claesz. heeft 131 graesen lantz,
tgras een daler, facit . . . . -196-10-0
ende voor tswijn 6 daler, facit . . - 9- 0-0
Johan Menoltz, nu een weduwe genaemt Lieffke, heeft 3 graezen lantz, tgras een
daler, facit . . . . - 4-10-0
Pieter Hindericks bij de moelen, nu Claes Molner, heeft 6 graezen lantz, tgras
een Embder gulden, facit. . . . . . - 6-15-0
Goris Lambertz, nu Luel Jansz., heeft 104 graesen lantz, tgras een daler, facit in
munte deser rekeninge. . . . . . . -156- 0-0
ende voor tswijn 6 daler, facit . . - 9- 0-0
Hinderick Pieters up het Hooge-heem, ofte Hinderick Hindericksz., heeft 40 grazen lantz, tgras een Embder gulden gerekent,
facit . . . . - 45- 0-0
Eppe Hindericks toe Maerslacht [3]) heeft

1) Ongetwijfeld zal dit land onder de verplichting hebben gelegen jaarlijks een varken te leveren, wat dan later door een uitkeering in geld is vervangen.

2) Maarhuizen is een dorpje ten westen van Onderdendam.

3) Maarslag. Zie boven blz. 164 noot 2.

49 graezen lantz, tgras een Embder gulden gerekent, facit.	- 55- 2-4
Cornelis Wiersma te Rollingeweer [1]) heeft 109 graezen lantz, tgras een Embder gulden gerekent, facit	-122-12-4
ende voor tswijn 6 daler, facit . .	- 9- 0-0
Onne Sygers heeft 33 graessen lantz, tgras een Embder gulden gerekent, facit	- 37- 2-4
Roeloff Gerritz heeft 60 graesen lantz; noch 15 graezen, dwelcke hy sustineert begrepen toe zijn in de 60 daler huyer, facit die 60 daler.	- 90- 0-0
ende voort swijn 6 daler, facit . .	- 9- 0-0
Johan Pieters heeft omtrent 42 grasen lants, tgras een Embder gulden gerekent, facit	- 47- 5-0
Johan Oltgerts heft int verset 67 graezen lantz, ergo	- nihil.
Claes Lambertz te Baffelt [2]) heeft 32 juck lantz, geeft jairlicx 20 Embder gulden, facit	- 22-10-0
Pieter Onnes heeft 42 graezen lantz, tgras een Embder gulden gerekent, facit	- 47- 5-0
Ewke Ennes heeft 94 grasen lantz, tgras een daler, facit	-141- 0-0
Johan Claesz. heft 45 graesen lantz; noch 35 graezen lantz, dewelcke hy sustineert begrepen toe zijn in de 45 graezen, tzamen maer voor te geven 20 daler, facit.	- 30- 0-0
Maritgen Tebbens heft 12 grasen lantz, tgras een daler gerekent, facit	- 18- 0-0
Taecke Ennes heeft 46 graesen lantz, tgras een daler, facit	- 69- 0-0

1) Rollingeweer is een boerderij bij Maarslag.
2) Baflo.

Laurens Huysman, nu Evert Symons, heft int verzet 12 graezen lantz, ergo . - nihil.
Melle Hayes, nu Cornelis Ennes, heft int verzet omtrent 70 graesen lantz, ergo . - nihil.

Landen in de Roede Schoel [1]).

Lambert Syuwertz, nu Sywert Lambertz, heeft 70 graezen lantz, tgras een Embder gulden gerekent, in munte deser rekeninge dsomme van . . . . - 78-15-0
Claes Tonis, nu Luytien Jacobs, heft 80 graezen lantz in plaetze van de 68 graezen, tgras een Embder gulden gerekent, facit - 90- 0-0
Maertien, nu Gele, Sickens heeft hondert dartien graesen lants; vermitz eenige questie vant gebruyck tgras voor een daler angenomen; ende dewyle haer nabueren van nyeus niet gehuyert hebben, is haer tot naerder dispositie van de Heren dselve nabueren gelijck gelaten, tgras voor een Embder gulden gerekent, facit . . . . -127- 2-4
Gerrit Dirricksz. heeft 80 graezen lantz, tgras een Embder gulden gerekent, facit in Carolus gulden . . . . - 90- 0-0
Pieter Dorenbosch, nu Cornelis Dorenbosch, heeft 72 graezen lantz, tgras een Embder gulden gerekent, facit . . . . - 79-17-4
ende heeft in versettinge omtrent 27 graezen lantz, ergo hier . . . . - nihil.
Remke Reiniers, nu Pieter Janszoon, heeft 70 graezen lantz; sustineert nochtans maer 60 graezen toe hebben, tgras

---

1) Roodeschool ligt in het noordoosten der provincie Groningen ten oosten van Uithuizermeeden.

een Embder gulden gerekent, facit die 70 graezen . . . . - 78-15-0

Lambert Roeches, nu Jan Lambertz, heeft 80 graezen lantz; sustineert nochtans maer 70 graezen toe hebben, tgras een Embder gulden gerekent, facit de 80 graezen . . . . - 90- 0-0

Teuwes Jansz. heeft 79 graesen lantz, tgras een Embder gulden, facit in munte deser rekeninge . . . . - 88-17-4

Claes Jansz. heeft hondert graezen lantz, tgras een Embder ghulden gerekent, facit in Carolus gulden. . . . . -112-10-0

Albert Pieters, nu Warmolt Hilbrantz, heeft int verzet 26 grazen lantz, ergo hier - nihil.

Luytien van Metelens weduwe, nu Theeus Jansz., heeft 15 grazen lantz, tgras een Embder gulden gerekent, facit . . . . - 16-17-4

Landen toe Harsens, *Padepoel ende Adorp* [1]).

In den eersten tusschen Harssens ende Adorp, dat het convent solvest gebruyct heeft, vijffentzestich grazen lantz, nu derffgenamen van Jacob Hilbrantz ende Entes, staet tot verclaringe van de Heren, tgras up een daler gerekent, comt in Carolus gulden munte deser rekeninge dsomme van - 97-10-0

Claes Gerritz heeft aldaer achtien grazen lantz aen sijnne rente, ergo hier . . . - nihil.

Die weduwe van Goesen van der Eem heeft 27 graesen lantz met vier dach-

1) Harsens, Paddepoel en Adorp liggen op geringen afstand van elkander, ongeveer een uur benoorden Groningen.

werck[1]) hooylantz achter Onnen[2]) voor dusent gulden in versettinge haer levent lanck, ergo hier . . . . - nihil.

Jacob Pieters heeft 99 graezen lantz, tgras een daler gerekent, facit in munte dezer rekeninge . . . . -148-10-0

Borgemeester Harmen Clant[3]), nu Johan Crul, heeft 33 graezen lantz, tgras een daler, facit . . . . - 49-10-0

Reynner up den Dijck heeft 13 graezen lantz, tgras een daler, facit . . . . . - 19-10-0

Harmen Koertz, nu Geert Fransz., bruyct een heert landes, groot 47 graezen lantz, tgras een Embder gulden, facit . . . . - 52-17-4

Frerick Moysteyn heeft int verzet negen graezen lantz, ergo alhier . . . . . . - nihil.

Everswolt ende Wolffsbarge[4]).

Angaende dguederen van Everswoldt ende Wolffsbarge, int Goorecht ende Drenthe gelegen, waervan dezen rentmeester geen register ofte specificatie is gelevert, vermitz den E. Clant by Mijn E. Heren daertoe is gecommitteert, ergo hier . . . . - nihil.

---

1) Een dagwerk is oorspronkelijk zooveel als in een dag uitgeveend of gehooid kan worden; later is het een vaste maat geworden, waarmede nog heden in de veenkoloniën wordt gemeten.

2) Onnen ligt een uur ten zuidoosten van Groningen.

3) Burgemeester Herman Clant komt als zoodanig in 1566/7 voor.

4) Everswolt en Wolfsbarge liggen ten oosten van het Zuidlaardermeer. (Vgl. over het eerste: Historische Avonden van het Historisch Genootschap te Groningen, blz. 295 vlg. — en boven de kroniek passim.)

Roen ende Helle in de Drenthe. [1])

Desen rentmeester heeft ter gueder rekeninge ontfangen van eenen Cristoffer Jansz. dardehalve dalers, facit in Carolus guldens	- 3-15-0
Item van eenen Albert Jansz. ter goeder rekeninge ontfangen anderhalve daler, facit	- 2- 5-0
Beroerende dwydere administratie, soewel van de busschen, veenen ende dergelicke guederen na de lantz gelegentheyt van Roen ende Helle voorsc., is den gemelten Clant dienangaende by Mijn Heren mede gecommitteert, ergo hier	- nihil.

Landen tvorsz. convent van Aedwert behorende, gelegen op Collumer-nijlant [2]), *waervan in den abtzlegger geen eyntlicke staet verhaelt wordt*, *als hiervoeren naerder verclaert is* [3]).

In den eersten up Collumer-nylant, eertijtz bij Ile Jeltema gebruyct, nu Gerrit Willems, heeft achtentzestich pondematen [4]) lantz, waervan by dezen rentmeester ter goede rekeninge ontfangen sessenveertich Carolus-guldens achtien stuvers Brab., is volgens by de Heeren Staten van Vrieslant in arrest gedaen, hier dselve tyde deser rekeninge dselve	- 46-18-0

1) Roden en Ter Heil. Vgl. boven de kroniek passim.

2) Kollumer-nijland is het ingedijkte land aan de Lauwerzee benoorden Kollum.

3) Waar dit naarder verklaard is, heb ik niet gevonden.

4) Een pondemaat is ongeveer een derde hectare; deze maat was en is een speciaal Friesche.

Dweduwe van Berent Wichers, nu Jan Jacobs, nae de legger 46 pondematen lantz ende nae tangeven an dezen rentmeester gedaen 50 pondematen, daervan ter goeder rekeninge ontfangen . . . . - 33-12-0

Johan Pieterssz, nu Jurriaen Jouckes, heeft 67 pondematen lantz, dwelcke Abelius Franckena [1]) in eigendom heeft becommen; ergo hier . . . . - nihil.

Stadt ende Stadtaeffel van Groningen.

In den eersten Aedwerderholm, dat huys, hoff ende hoffsteden [2]) met sijnen annexen, dwelcke den abbet Wilhelm Emmen van Mijn Heeren gehuyert heeft, tyde deser rekeninge niet versoenen, ergo hier . . . . - nihil.

Noch een ander nye huys met het hofke ende camers daerafter up Hollum, ende voortz bij de Rijpe langes nae de pastorie streckende ter Aa [3]). Daervan nochtans Johan Geertz zijn eegen woninge ende noch een vrije getemmer op den Holm voor 500 gulden gepachtet ende aen hem drie jaren vercregen, ergo hier . . . . - nihil.

Und is dat nije huys, dair die Erb.

---

1) Abel Frankena is de bekende Friesche predikant, later lid van Gedeputeerde Staten dier provincie, die o. a. een belangrijk aandeel heeft genomen in de stichting der hoogeschool te Franeker.

2) Het refugium op het Munnekenholm, thans het Academisch ziekenhuis en het door Willem Emmen gestichte Aduarder-gasthuis. Vgl. J. A. Feith, De refugia, in Gron. Volksalmanak 1890, blz. 102.

3) De pastorie van de Akerk stond ten zuiden daarvan op den hoek van het Schoolholm.

Raetzheer Roeleff Battinck [1]) in woont, oock voor vierhondert daler verpachtet, ergo hier . . . . - nihil.

Item een camer, dwelcke vervallen is, daerinne pro Deo wonende een weduwe, genaemt Tiaucke, naest dvoorsz. pastorie, ergo hier . . . . - nihil.

Item daernaestaen een camer, daerinne is wonende een arme vrouwe, genaemt Wytte Berens ofte Wytge-moer, staende tot dispositie van de Heren . . . . . . - nihil.

Noch een camer daernaestaen, die bij Willem Scroer bewoont wort, vermitz syne pretensien tyde dezer rekeninge niet ontfangen, ergo hier . . . . - nihil.

Item een camer daernaestaen, daer Pieter Cock inne woont, vermitz sijnne pretensien staet tot dispositie van Mijn Heeren, ergo hier . . . . - nihil.

Item een camer daeraen, daer Jan Tromslager inne woont, waervan by desen rentmeester tyde desser rekeninge boven dreperatien an dezelve camer gedaen maer ontfangen . . . . - 3- 0-0

Noch tegen den Hollem over een camer, daer Willem dolde rotmeester inne woont, heeft eenen tijt lanck om Godes wille gewoont, stellende mede tot dispositie van Mijn Heren. . . . . - nihil.

1) Roelof of Rudolf Battinck was een der Staatsgezinde leden van den Raad van Groningen. Hij komt in 1616 en 1619/20 als burgemeester, in 1617/8 als hoofdman, in 1595/6, 1600/1, 1603/4, 1608 en 1614 als lid van Gedeputeerde Staten, ten slotte in 1597/8 als lid van den Raad van State en in 1613 als curator der nieuw op te richten hoogeschool voor.

Noch een camer, die ledig ende onbewoont staet, ergo hier	- nihil.
Noch twee camers ende een huys op Scholholm [1]) gelegen; dat huys hebben za. Harmen Mensens erffgenaemen jaerlicx in die pacht ofte huyre voor twintich Embder guldens; ende die eene camer wort bewoont by Hauck Tonis jairlicx voor drie daler; die ander camer wort bewoont bij Nese Hindericks voor drie daler; tzamen ses daler, facit in Carolus-guldens	- 9- 0-0
Angaende dhuyre van de voorsz. huysinge is vermitz drenten daerop staende ende dreperatien daeran gedaen tyde deser rekeninge niets ontvangen, waer zal in de naestvolgende rekeninge daervan worden gerespondeert; ergo hier	- nihil.
Vlijt Pieters, een weduwe, drie pachtsteeden zes daler, facit.	- 9- 0-0
Lambert Schuytemaicker van een pachtstede ende hofte, up de horn ean de drift neffens Aedwerder-huys over gelegen [2]), doende jairlicx twee daler; maer alsoe deze zaeke in rechte questioes is hangende, ergo hier.	- nihil.
Hinderick Oesewolt over dgrondtpacht van een hofte, jairlicx drie Embder gulden, facit	- 3- 7-4
Dat huys ende hofte, daer dconventualen	

1) Schoolholm.

2) Dit zal het huis zijn op den hoek (horn) van het Munnekenholm en de tegenwoordige Schuitemakerstraat (de drift = straat). Naar Lambert Schuytemaecker en andere schuitemakers in de buurt zal dan de straat haar naam hebben gekregen. Dit is ten minste waarschijnlijker dan mr. Feiths verklaring in den Gron. Volksalm. 1892, blz. 61.

van Trimunte inne plaegen to wonen ende jegenswoordelicken noch wonende zijn zonder huyre [1]) te geven, ergo hier - nihil.

Jan Jurgens schuytmaecker voor een camer in de Katrype [2]) gelegen, jairlicx vijfftehalve daler, facit . . . . - 6-15-0

Noch thien graesenl antz by Jacopynerwech [3]), bij de officiael Krijt in pacht gehadt voor zijn gedaenen dienst; by den Heren afgehandelt, ergo hier. . . . . - nihil.

Noch negen graesen lantz buyten der Aa-poort, die Cleene hoeve genomt, aen Frerick Moysteyn verset, ergo hier. . . - nihil.

Drentmeester Fritema, nu Hayo Stapeert, heeft drie koegangen [4]) buyten die Cranepoort ende negen grazen lantz by de Reydijck [5]), geeft tzamen vijftien daler, comt . . . . - 22-10-0

Noch volgende d abtzlegger 12 graesen lantz up Gaeyckema-dijck [6]); is bij den heeren Staten deser provincie bevonden

---

1) Het refugium van het klooster Trimunt, dat met dat van Aduard gecombineerd was, bevond zich aan de oostzijde van het Munnekenholm, het vijfde huis van het Akerkhof. (Vgl. Feith in Gron. Volksalmanak 1890, blz. 118.)

2) De Katrijpe is de tegenwoordige Kleine der A. (Vgl. Feith in Gron. Volksalmanak 1892, blz. 60.)

3) De Jacobijnerweg liep van het Boterdiep naar het oosten, naar Noorddijk, waar hij zich bij den grooten weg naar Bremen aansloot. Thans is hij een straatje binnen de stad, van het Boterdiep naar de terreinen der gasfabriek, terwijl het verlengde ervan aan de overzijde der stadsgracht doodloopt in de landerijen. (Vgl. Feith in Gron. Volksalmanak 1892, blz. 217 vlg.)

4) Een koegang is het recht een koe in een weide van een ander te laten weiden.

5) De dijk van het Reitdiep.

6) De Gaaikemadijk of Gaaikingedijk is een weg of dijk van Leegkerk naar Oostum.

maer vier graezen te sijn, Iselmuyden als gebruycker, tgras een Embder gulden, comt . . . . - 4-10-0

Noch leggen ses graesen in Hummersche [1]), aen Willem Hinderickszoon verset, ergo hier . . . . . . - nihil.

Summa totalis des geheelen ontfanck des conventes Aduwert voer een geheel jaer van anno 95, in de voergaende vijffenveertich sijden [2]) begrepen, bedraegen ter summa van *twalleff duesent een hondert vier en tachtentig Car. gl. vijffthien st. veerdehalff plack* . . . . -12184-15-3½

---

1) Humsterland.

2) De origineele rekening heeft namelijk zooveel bladzijden.

BIJLAGE VIII.

REGISTER

VAN ALLE VEHNEN EN TOERFFLANDEN TOT DEN CLOSTEREN DESER PROVINCIE BEHOERENDE, UND WIE SIE NA MELCKANDER LIGEN, OCK WAT VAN EN IDER VEHN DIT JAER ANNO 1595 VOR TOERFF IS GELEVERT WORDEN.

Anno 1595 den 11 Aprilis hebben Min Heren die Gedeputeerde Staten der Stat ende Omlanden van Groningen und Taeko Haringius, in der tit Provest toe Schildwoldt, en Johan Klandt seekere commissie unde last geven, om over alle clostervehnen ende boschen deser provincie goede trouwe opsicht toe dragen. Welcke wij voert int warck gestelt unde onse utterste devoir unde vlijt sovoel ons moeglicken west angewendet, als wij verhopen ut volgent register van Min Heren doer lesen sal gespueert worden.

Adwert in Wolffsbargen.

Albert Alberts offt Month und Hindrick Harmens op het voerwarck [1]) van Adwert te Wolffsbarg [2]) hebben verclaert, verleden jaren gelevert te hebben die prelat van Adwert 6 schuitte torff [3]).

---

1) Het voorwerk van een klooster is een boerderij.
2) Vgl. boven blz. 169 noot 4.
3) In margine: 5 schuitte.

Den 31 Julij op desen haer vehn gewest, ende navolgende torff bevonden gegraven te hebben. Ten eersten en sloet van 20 clampen, 3 clampen ruim en schuitte, facit 6 schuitte 2 clampen. Noch 6 kleine clampen, gereekent op een schuitte. Secht dat voer die vragt gegraven te hebben.

Noch een sloet van 48 clampen, die 3 clampen een schuit, facit 16 schuitt.

Dese meyeren hebben Min Heren den 5 Augusti gesettet up 5 schuitte torff.

Johan Lens hefft verclaert jaers te huire te geven 2 schuitte torff, ende secht, dat hij jaers plecht to geven 15 tag torff [1]).

Op dat vehn den 31 Julij gewest ende navolgende gegraven torff gevonden. Ten eersten een sloet van 12 clampen tot an die erst grope, die 4 clampen een schuitte, facit 3 schuitte. Noch een sloet van 30 clampen, 4 en schuitte, facit 7 schuitte 2 clampen.

Dese meyer hebben Min Heren den 5 Augusti settet op 2 schuitte torff.

Evert Reiners, der tapper in Wolffsbargen, hefft 8 rohe landts int gebruck; gefft niet, kan ook niet graven, dan plecht die prelath jarlix to denste to wesen, waer hie siner behuefde.

Adwert. Everswoldt [2]).

Volgen die meyeren, so die beginnen int norden, swettende an Selwert en streckende int suiden an Groninger vehn herrup.

Reiner Jansen, den erste meyer van Adwert in Everswoldt naest an Selwerderhoff offt vehen [3]).

---

1) In margine: 2 schuitte.
2) Zie boven blz. 140 noot 1.
3) In margine: 4 schuitte.

Dese meyer hefft verclaert, dat hye jaers to huire gaff 3 schuitte torffs, ende vercklaerde ock, dat hy jars gruff 26 dag.

Op den 23 Julij 95 is bevonden op dese meyers vehen gegraven to sin wie volgt. Ten eersten so hefft hy begonnen op het suiden van Arent, Selwerder meyer, een sloet van 30 clampen, 5 clampen een goede schuitte torff, facit 6 schuitte tot an die goete.

Noch van die goete 8 clampen doppel gegraven, die 3 clampen en schuitte, facit 2 schuitte 2 clampen.

Noch 13 clampen tot noch een goete, 4 clampen een schuitte, facit 3 schuitte een clamp.

Noch 44 clampen, die 4 een schuitte tot die derde goete, facit 12 schuite.

Noch 34 clampen, die 5 en schuitte, facit 6 schuitte 4 clampen. Hieran licht omtrent 3 taggrauwe wust.

Dese meyer hebben Min Heren settet op 4 schuitte.

Op s Freriks op die Knijpen vehn hebben gegraven navolgende personen. Und volgt voert int zuiden nu geteekend Renier Jansens vehn.

Knijpvehn [1]).

Ten ersten hefft hierup gegraven en weduw, genoemet Hille, 24 clampen, die 5 clampen een schuitte, facit 4 schuitte 4 clampen.

Noch Jan Koerst und Anne Fleckens hebben hier und daer 5 tag gegraven, ende hier hebben die schuitteschuvers harop gethan ten nyen op die schuitte 4 daler, ock iiiij ende beloft 8 schuitte. Ende het ander vehn van die Knijpe ligt wust.

---

1) Knijpveen staat misschien in verband met de Knijpe of Knijp, een sluisje in de Hunze ten oosten van Zuidlaren, te midden der aan Aduard behoorende venen.

Hierna volget en vehen, dat men plege toe noemen Bontehorstvehen, und hebben hierup gegraven, so die dixter verclaert hefft, dese navolgende:

Ten ersten van norden 50 clampen, die 5 ruim en schuitte, facit 10 schuitte.

Daerna 6 clampen ende $1^1/_2$, die 3 clampen wel een schuitte, maekt 2 schuitte.

Noch 12 clampen darbij, die 5 en schuitte, facit 2 schuitte en 2 clampen.

Van dese 3 perceelen wol die dixteren [1]) niet weten, wel sie gegraven hadde.

Noch een sloet van 36 clampen, 5 een schuitte — ende dit hefft Hilbrant Reinier dixter ofte vrouw bekend van Drewes Clasien gehuiert te hebben — facit 7 schuitte 1 clamp.

Noch daer recht tegen 4 clamp, bilopende wel 2 schuitten met die een deel diek.

Noch 8 clampen Hilbrandt Reniers, 4 wel en schuitte met 3 clene clampen, maek wel to samen 2 schuitte 3 clampen.

Noch Pater Egberts 32 clampen, die 5 en schuitte; noch op het nie 7 clampen gegraven, als sy droge worden, die 5 clampen wel een goede schuitte, facit 7 schuitte 4 clampen.

Otto Reniers hefft verclaert jaers te huire te geven den prelath 2 schuitte torff, en grafft jaers 30 tag [2]).

Op 27 Julij op dit vehn, daer Otto plecht to wonen, bevonden gegraven te wesen, wie volgt:

Ten ersten hefft Otto Willem Stevens verhuiert een sloet; darup stehen 29 clampen, 3 clampen een schuitte, maeket tesamen negen schuitte en en halve.

1) Dijksteren vlg. blz. 153 noot 1.
2) In margine: 2 schuitte.

Noch hefft Otto daer en sloet van 46 clampen, waervan die erste 5 op en schuitte sint geteekent, ende die ander 41, die 3 clampen een schuitte maekt; dan also te samen 16 schuitten 2 clampen.

Noch een sloet van 20 clamp, die 4 een schuitte; so sint die vorderste 3 natte clampen, ende op het hoege vehen niet gereekent; dit is by een hoerne und goete toegemeten, ende 13 clampen over die goete, 4 een schuitte, tot tegen een goete int hoege vehen; vermenende daertoe Otten vehen toe wesende, dan hy was niet tegenwordig; maekt to samen $7^1/_2$ schuitte 3 clampen.

Noch heft Otto gegraven, daer hy nu wonet, nast Roleff Classen, een sloet van 38 clampen, en is 2 mal gegraven, 4 clampen een schuitte seer wel, maeket 9 schuitte een halve.

Dese hebben Min Heren gesettet op 4 schuit ende kan niet 3 leveren om sin armoets halven.

Johan Jansen offt Klein vercklaert jaers to huire te geven 28 Emder gulden ende hefft het jaer gegraven 30 tag [1]).

Noch hefft hy vercklaert, dat hie voer een ider schuitte torff te graven en die op die sloet to leveren ontfang offt klein darvor betalt oder gekortet is 5 daler van die praelaeten, ende ook wel $4^1/_2$ daler.

Den 29 Julij op dessen vehn (welk nast in zuiden ligt an Otten vehn, da hie plecht to wonen) bevonden nest 24 lange clampen natte, die 3 rum en schuitte, facit 9 schuitte.

Noch en sloet van 71 clampen, die 4 en schuitte, al op gedicket, facit 17 schuitte 3 clampen, die men ock wel op een schuitte moege rekenen.

Noch en sloet natte clamp, tot 4 clampen, 72

1) In margine: 5 schuitte.

hoch an die groep. Van die groepe tot noch een groepe 21 clampen nat, die 4 een schuitte, maeken also 6 schuitten een clamp.

Noch van die groepe offte wateringe 11 clampen, 4 en schuitte, twemal gegraven, maek also 3 schuitte 2 clampen. Noch een sloet van 44 clampen, die 4 rum een schuitte, maeken elff schuitte 1 clamp.

Dese meyer hebben Min Heren op ses schuitte gesettet; kan niet mehr dan 5 geven.

Pyeter Hinricks hefft gegraven 23 clampen, die 4 clampen gereekent op een schuitte, maek 5 schuitte 3 clampen; ende dit is gelegen tussen Kleins ende Drews Clasens-vehn zuiden en norden, niet wetende wel het verhuiert hefft.

Hierna volgt noch een stuck vehn, dat men niet weet wel het gegraven hefft; ende hier volgt Ottenvehn dan na, dat hie nu huiert hefft.

Peter Egberts hebben wy verhuiert 7 tag gravens, warvoer hie en halve schuitte torff sall leveren, so als dit vehen Otto Reniers plecht to gebrucken ende nu verlaten hefft [1]).

Drews Classen hefft verclaert jaers to huier te te geven die prelat 2 schuitte torff, en grafft jaers 27 tag [2]).

Op den 23 Julij dese meyers gegraven torff gemeten; bevonden den ersten 14 clampen twemal gegraven ende sint wel die 3 clampen een goede schuitte, facit 4 schuitte 2 clamp.

Noch 20 clamp, die 4 ruim en schuitte torf; en hefft to nye al die schuitte verckofft voer 4 daler an Jan Möller ende Hanssien van Borger; facit 5 schuitte.

---

1) In margine: ½ schuitte.
2) In margine: 3 schuitte.

Dese meyer hebben Min Heren gestelt op 3 schuit. Is hiel arm; kan niet wel mer dan 2 schuitte geven.

Roeleff Classen hefft vercklaert die praelath jaers to huier toe geven 25 Embder-gulden ende grafft jaers 30 tag [1]).

Den 23 Julij dese meyers gegraven torff in bywesent Allert Ipping gemeten ende opteekent.

Ten erst 51 clamp, tot an die goete toe, die 4 clamp en schuitte, facit $12^1/_2$ schuitte een clamp. Noch 3 groete ende hoege clamp, wel $1^1/_2$ schuitte. Noch van dien aff 44 clamp, die 4 wel een schuit ruim, facit 11 schuitte.

Noch 14 clamp twemal gegraven, die 3 en schuit, facit 4 schuitte 2 clamp.

Noch 12 clamp tot om die goete, 4 ruim een schuitte, facit 3 schuitte.

Noch over die goete 23 clamp, die 4 een schuitte, facit 5 schuitte 3 clamp.

Dese meyer hebben Min Heren gesettet op 5 schuitte torff; und segt, hie kan niet mehr dan 4 geven wegens die groete swaricheit und schatting.

Alert Ippinge soehn hefft verklaert jaers te huier te geven 30 Emder gulden, ende grafft jarlix 35 dag torff [2]).

Op den 23 Julij is dese nabeschreven torff gegraven wesen bevonden op desse meyers vehen und dese torff, glick op andere meyeren vehn ock geschen, voert op schuitte alle gesett in bywesent en mit adviess van Arent Luitiens van Anlo, Selwerder meyer.

1) In margine: 4 schuitte.
2) In margine: 4 schuitte.

Ten ersten: 24 clampen an een groepe, die 5 clampen wel ruim een schuitte, facit 5 schuitte; want het kan die ene klamp wel ruim to nemen. Noch van die groepe 31 clamp, die 5 een schuitte, facit 6 schuit een clamp.

Noch een sloet van 53 clampen, die 5 ruim een schuitte, facit 10 schuitte 3 clamp.

Daerna 20 clamp, die 5 een schuitte, so sie kan droege worden, facit 4 schuitte.

Dese meyer hebben Min Heren gelaten op 5 schuit ende gefft man 4 schuitte.

Egbert Warmelts, in Adwerder-hoff wonende, hefft vercklaert jaers te huier te geven den praelat 40 Emder-gulden, dan hie hefft in die 2 verleden jaren die praelaet niet mehr dan 30 Emder gulden geven, grafft des jaers 27 tagen een velt. Plecht voer olts 50 Emder gulden te huire te geven [1]).

Noch hefft dese meyer bekent 6 bomen in het Oldampt verkofft to hebben ut dese bosch, als het belech vor die stat gewesen, ende ock 300 schentzen [2]).

Op den 23 Julij dese torff gemeten. Ten ersten 24 clamp doppel gegraven, die 3 en goede schuitte, facit 8 schuitte.

Noch 10 clamp, die 5 een schuitte. Noch elff clamp, die doppel gegraven, die 3 een schuitte, facit 3 schuitte 2 clamp, so sie droeg worden. Noch elff clamp na gegraven, die 5 en schuitte, so sie droeg worden, facit 2 schuitte 1 clamp. Noch 35 clamp, die 5 en schuitte, facit 7 schuit.

Op den 15 Augustus '95 hebben Min Heren deze meyer gesettet op 5 schuitte torffs.

Claes Luitiens hefft vercklaert, dat hy die praelaeth

1) In margine: 5 schuitte.

2) Takkebossen.

jaers te huire plecht te geven 20 Emder gulden ende grafft 20 tag torff 1).

Op dese meyers vehn is den 23 Julij bevonden gegraven te wesen wie volgt:

Ten ersten negen clamp, die 3 en schuitte, facit 3 schuitte. Noch 34 clamp doppel, die 3 en schuitte, facit 11 schuitte een clamp.

Noch 41 clamp, die 5 een schuitte, facit 8 schuitte 1 clamp. Noch 15 clamp doppel, 3 clamp een schuitte, facit 5 schuitte.

Dese meyer is gesettet op 3 schuitte.

Abel Hoving offte Roeleffs hefft verclaert die praelaet jaers te huier te geven 40 Emder-gulden, ende grafft jaers 30 tag 2).

Op 23 Julij iss dese nabeschreven torff op dese meyers vehen gegraven te wesen bevonden:

Ten ersten 18 clamp doppel, die 3 clamp een goede schuitte torf, facit 6 schuitte.

Noch 22 clamp, die 5 een schuitte, facit 4 schuitte 2 clamp. Noch 22 doppel clamp, die 3 een schuitte, facit 7 schuit 1 clamp.

Noch 68 clamp, die 5 en schuitte, facit 13 schuitte 3 clamp. Noch over die goete 14 clamp, die 4 een schuitte, facit 3 schuitte 2 clamp.

Dese meyer wohnt int norden van Hilligen-geester-meyer.

Dese meyer hebben die Heren gestelt op 6 schuitte torff; und segt hie kan niet mehr dan 5 geven.

Johan Reiners, Awerder meyer, hefft vercklaert jaer te huire te geven ses schuitte torff; und plecht ertides voer en halff arff ter schattung liggen; moet

1) In margine: 3 schuitte.
2) In margine: 5 schuitte.

nu voer een hiel arff betalen, ende hoert in Anloer caspel; grafft jaers 35 tag [1]).

Dese iss vertragen op 6 schuitte torffs.

Hinrick Berens op Anloer vehn hefft verclaert, dat hy van die helffte sins gebrucks, so die praelaet van Adwert toekompt, jaers toe huire gefft 1 schuitte torffs.

Desen hebben Min Heren bij die olde huire gelaten.

Van dese voergeschreven Adwerder vehnen in Everwoldt en Wolffsbargen, wie ock Selwerder vehn, sint dit jaer 95 geceuret 55 schuitte een halve [2]).

Adwerder hell to Rohn [3]).

Anno 1595 den 18 Aprilis sinnen wy gereiset na die Rode Heell by die meyer van Adwert, genompt Johan Hinricks, ende hefft verclaert in die huire te hebben het landt, van die Hell genompt, und alls wat dar toe hoert, behalven die 12 tag gravens int vehn ende het tigelwarck, wecks sich Johan van Winsum des verstorvenen abts zwager anmetiget.

Hiervan sal hy die abts, wan het vredlicke jaren bint, het erste jaer geven 10 daler, het 2e jaer 20, het 3e jaer 30 daler, ende dat alsoe voert dan tot ses jaeren toe jaers 10 daler mehr.

Hieruit hefft Wigbolt Leuwe jarlix 5 mudde haver teenden.

Adwert tho Rohn.

Dese nabeschreven meyeren van Adwerdt hebben wy van wegen die Heren Gedeputeerde Staten van Stad ende Omlanden by die scholte van Roden haer

1) In margine: 6 schuitte.

2) In margine: Summa 55 schuitte een halve schuitte.

3) Roden. Vgl. boven blz. 170 noot 1.

gebruckinge van landen rechtlicken laten opseggen den 18 December 95.

Johan Hindricks in die Rode Hell

Johan van Winsum toe Rohn op Backeringeherth.

Albert Jansen in die Sulte.

Claes Hinricks in die Sulte.

Cristoffer Jansen toe Rohen.

Die meyer ock to Seyen ingelick.

Hiervan hefft die schulte to Rohn wegen sin salaris van ons ontfangen 24 stuber.

Als uns van Min Heren belastet worden, die landen op die Drente opseggen to laten, worde ons ingelicken en open missive medegethan, umb offthuenge enige aresten offtte besaten, so op eenige closters vehnen torff oftte holten gethan mohten sin offte gedan worden, blickende ut de principael, so den 13 December '95 datiert und stande.

Johan van Starckenborch vidit.

Den 18 December hebben wy in die Roede Hell gewest ende die vehnen tot die Hell behoerende versichtiget ende in dat holt, da die delung gevallen sint, die houwen offte marcken uptekent, so het convent van Adwert te diele gevallen sint anno 95 ende 94.

Undt sint het convent van Adwert in October in anno 94 dese nabeschrevene houwen in ohre vier wahren to diele gevallen, ende is dit die erste und kleinste delung, so nu noch mest ock op die worttel stehet.

Dit iss die erste deelung im October in anno 94 gescheen.

3 de Waher, het Woeninge waher . .	9 stock.
4 de Kampinge waher	9 stock.
7 de Imige whaer	12 stock.

11	de Hoijinge waher	12 stock.
	Anno 95 in Mayo hefft Ewsum met de marckgenoten noch een dielung int Northolt gethan.	
6	de Kampinge whaer.	18 stock.
7	de Imige waher	21 stock.
8	de Woenige waher	16 stock.
2	de Hoijinge waher	16 stock.
	maeken to samen	113 stock.

So het convent van Adwert to dele gevallen sint, ende so dar enige missbruck van die convents-meyer ant houwe gescheen mochte, koenen Johan Crumis, Timen Lunsing ende Sick Krumis wel goede beendunge van doen, rechtlicken daerop versocht sinde.

Dit nabeschreven iss et holt, so to Rohn (stehet) ligt met naum, ende hoevol die prelaet in en ider buschh waren hefft specificiert.

Int Nordtholt, daer dese bovengeschreven delinge geschen sint, waervan het convent van Adwert 4 waher tokomt.

Int Suidtholt sint —[1]) wahren, warvan 2 wahren und een achsten theel het convent van Adwert tokomt. Van dese whaeren segt Jan van Winsum, dat een waher tot sin arff hoert.

In Lieverholt sint —[1]) wahren, warvan het convent van Adwert en halve wahr toekoempt.

Adwert Trymunte [2]).

Trimunte Adwerder vorwarcken under Marumer klockenslach, gelegen an die palen van Vrieslandt. Hiervan ligt een klene bosch, het hefft hen und

1) Oningevuld.
2) Trimunt ligt bij Marum.

wehr up die heide half, swart und grauw vehn liggen; hier is ghen waterung, umb mit schepen hier an to komen, offt ock anders niet wal mit wagen hier off te komen is des winters.

Op den 3 Augusti to Trimunte gewesen, hebben die meyeren, so darup wonen, mit name Gaucke Allerts ende Douwe Allerts, verklaert, dat sie jarlix to huire geven voer het hiele gebruck van Trimunte 15 Carolus-gulden.

MEMORIËN VAN RIDDER THEODORUS RODENBURG BETREFFENDE HET VERPLAATSEN VAN VERSCHILLENDE INDUSTRIEËN UIT NEDERLAND NAAR DENEMARKEN, MET DAAROP GENOMEN RESOLUTIËN VAN KONING CHRISTIAAN IV (1621),

MEDEGEDEELD DOOR

DR. G. W. KERNKAMP.

Sinds Loffelt, en op zijn voetspoor Jonckbloet, aan de vrij wel vergeten litteraire figuur van Dirk Rodenburg — maar hij zelf noemde zich liever Theodorus — de haar toekomende plaats in de galerij onzer letterkundigen hebben hergeven, zijn het leven en de werken van dezen tooneeldichter een geliefd onderwerp van studie voor de beoefenaars onzer letterkundige geschiedenis geworden. Bij dat onderzoek is veel aan den dag gekomen, dat ook waarde heeft voor de geschiedenis van ons land in het algemeen.

Nadat de heer Unger reeds belangrijke mededeelingen had gedaan over Rodenburg's werkzaamheid als zaakgelastigde van Nederlandsche kooplieden in Spanje [1]), heeft Dr. J. A. Worp, in zijne levens-

1) J. H. W. Unger, Theodore Rodenburg, Ridder van de Ordre van den Huyse van Borgongiën, in *Brederoo-Album*, *Feestnummer van Oud-Holland* p. 91—100.

schets van Dirk Rodenburg [1]), niet alleen alles samengevat wat tot dusverre over hem bekend was, maar tal van nieuwe berichten daaraan toegevoegd, vooral over zijne diplomatieke loopbaan. Volledig kan deze alleen beschreven worden door wie zelf een onderzoek heeft kunnen instellen in allerlei buitenlandsche archieven. De heer Worp, die daartoe niet in de gelegenheid was, heeft zich veel moeite gegeven om zooveel mogelijk inlichtingen te verkrijgen over den inhoud van op zijn onderwerp betrekking hebbende archivalia, en verschillende buitenlandsche geleerden zijn hem daarbij van dienst geweest. Zoo heeft bv. Dr. J. A. Fridericia — destijds onder-bibliothecaris van de Universiteitsbibliotheek, tegenwoordig hoogleeraar aan de Universiteit te Kopenhagen — hem allerlei mededeelingen verschaft uit het Rijksarchief te dier stede. Uit den aard der zaak hebben die mededeelingen echter, hoeveel nieuws zij ook brachten over de eigenaardige rol, door Rodenburg in Denemarken gespeeld, het onderwerp op verre na niet uitgeput.

Tijdens mijn verblijf, in den zomer van 1900, te Stockholm en te Kopenhagen, heb ik allerlei stukken onder de oogen gekregen, die van belang zijn voor de kennis van Rodenburg's handel en wandel. Het doel, waarvoor ik de archieven bezocht, liet natuurlijk niet toe alles te noteeren, dat mij daarin merkwaardig scheen. Op mijne aanwijzing heeft het bestuur van het Historisch Genootschap enkele stukken betreffende Rodenburg's werkzaamheid in Denemarken laten overschrijven, en nu ik deze voor de uitgave gereed maak, voeg ik daaraan uit mijne te Stockholm en te Kopenhagen gemaakte aanteekeningen een en

---

1) Dr. J. A. Worp, Dirk Rodenburg, in *Oud-Holland* XIII p. 65—90, 143—173 en 209—237.

ander toe, waardoor de mededeelingen van Prof. Fridericia worden aangevuld en dat tevens iets nieuws brengt over de verhouding, waarin Rodenburg heeft gestaan tot de regeering van Zweden De lezer gelieve daarbij in het oog te houden, dat, wat ik hier kan geven, niet het resultaat is van een opzettelijk aan dit onderwerp gewijde studie; van allerlei ondernemingen kon ik slechts het begin ter sprake brengen, die ik gaarne ook in haar afloop zou hebben gevolgd, — niet omdat Ridder Theodorus mij zoo zeer interesseert, maar omdat zij mij van belang schijnen voor de nog grootendeels ongeschreven geschiedenis van den invloed, door Nederlanders uitgeoefend op den handel en de industrie van de overige Europeesche volkeren in de zeventiende eeuw.

De voorspoed van onze Republiek in hare wittebroodsweken deed bij buitenlandsche vorsten den verklaarbaren wensch opkomen, Nederlandsche handelaars en industrieelen naar hun eigen land te lokken. Karel IX stelde zich in betrekking met Amsterdamsche kooplieden om een Nederlandsche kolonie te stichten in Gothenburg; de landgraaf van Hessen bood gunstige voorwaarden aan wie zich in zijn land wilden komen vestigen [1]); de koning van Denemarken, Christiaan IV, deed hetzelfde. In het begin van 1607 zond hij Dr Jonas Charisius — denzelfde, die in December 1607 met Jacob Ulfeld namens Christiaan IV werd afgevaardigd als bemiddelaar bij de vredesonderhandelingen met de Aartshertogen — naar ons land „for at formaae fremmede Kiöbmaend og Haandwerksmestere at nedsette sig

1) „Condicionen, so den Niederlandern vom Landtgraffen zu Hessen praesentiret": in de in de volgende noot te noemen portefeuille van het R. A. te Kopenhagen.

her i Danmark" [1]) (om vreemde kooplieden en handwerksmeesters over te halen zich hier in Denemarken te vestigen). Verschillende Nederlanders lieten zich daartoe bewegen en verhuisden naar Kopenhagen.

Ook voor hun eigen belang knoopten de koningen van Denemarken en Zweden betrekkingen aan met Nederlandsche kooplieden en ondernamen, in compagnieschap met hen, allerlei handelszaken. De Amsterdamsche koopman Paul de Wilhem was bv. op dergelijke wijze als „factor" van Christiaan IV werkzaam en dreef met Zijne Ma^{t}. voor gezamenlijke rekening negotie. Met allerlei voorslagen tot „voiages" komt hij aan: er zullen schepen worden uitgerust naar Candia en Zante, naar Moscovië, naar Spanje, naar Guinea en Angola, naar Cyprus en Egypte; winst en verlies zal hij voor de helft deelen of dragen en 5°/$_{0}$ van het kapitaal genieten als provisie voor de uitrusting; „op ider schip sal een sopracargo sijn wegens sijn Kon. Ma^{t}. om de handeling te leeren [2])".

---

1) „Papirer vedrörande Jakob Ulfeldts og Jakob Charisius sendelse til Holland 1607—1608" (Holland A, R. A. Kopenhagen). In deze portefeuille (waarvan de meeste stukken betrekking hebben op de afzonderlijke zending van Charisius in 1607, en niet op de gezamenlijke zending van Charisius en Ulfeld in 1607—1608) zijn nog tal van nadere bizonderheden te vinden over het in den tekst genoemde onderwerp. Rogier Luppart, een Leidsch burger, was Charisius behulpzaam bij de werving in Leiden en Delft, Peter Schuiff, uit Antwerpen, verleende zijne diensten om Antwerper en Gentsche burgers over te halen naar Denemarken te gaan. De laatste bericht dat sommigen, die zich eerst daartoe bereid hadden verklaard, later weer terugkrabbelen „mit diesen trebus und das man saght so strack von friedt."

2) Het bovenstaande uit een brief van Paul de Wilhem aan Christiaan IV, dd. $^{3}/_{13}$ Februari 1621, in de „Relationer" 1621—1625 (Holland B, R. A. Kopenhagen); belangrijk in deze verzameling zijn ook de brieven, door De Wilhem aan den Kanselier Friis geschreven, dd. $^{3}/_{13}$ Maart 1623, $^{6}/_{16}$ Maart 1623, $^{12}/_{22}$ Maart 1625 en 1 Aug. 1625. De Wilhem kwam herhaaldelijk zelf naar Kopenhagen. Dat hij reeds in 1613 allerlei zaken voor Christiaan IV

In het najaar van 1619 verschijnt Ridder Theodorus Rodenburg te Kopenhagen, om zijne diensten aan den koning van Denemarken aan te bieden [1]). In een uitvoerige memorie zet hij uiteen, in welke aangelegenheid hij Z. M^{t}. van nut meent te kunnen zijn. Uit Denemarken, zoo betoogt hij, worden elk jaar veel huiden uitgevoerd naar andere landen, om daar bereid te worden; uit het buitenland komt dan weer leer naar Denemarken. Uwe Ma^{t}. heeft wel getracht den uitvoer van onbereide huiden en den invoer van bereid leer tegen te gaan, maar die plakkaten worden voortdurend ontdoken. Dat kan ook niet anders, zoolang ervaren bereiders van de huiden in Denemarken ontbreken. Maar hierin is te voorzien. Verscheiden Nederlandsche looiers zijn bereid zich in Denemarken te komen vestigen. Uwe Ma^{t}. moet dan bevelen, dat alle onbereide huiden tegen een bepaalden prijs moeten worden geleverd aan de door Uwe Ma^{t}. aan te wijzen personen. De bereiding kan geschieden voor rekening hetzij van de kroon, hetzij van Deensche onderdanen, die zich daartoe bij contract zullen verbinden. Mochten de laatsten hunne penningen niet willen wagen aan deze zaak, dan zullen „dezelfde personen, die op dit stuck met my hebben gecommuniceert, in contract treden alle

behartigde, blijkt uit de brieven van hem, die voorkomen in de portefeuille „Skrivelser (til Kongen, Kantsleren o. a.) og Akter vedrörande Private i Holland 1612—1613" (Holland A, R. A. Kopenhagen).

1) De brieven van Rodenburg aan den Koning van Denemarken of den Kanselier vindt men in de portefeuilles „Relationer Th. Rodenburg 1621, 1625—1626, 1632" (Holland B, R A. Kopenhagen). In de collectie „Holland B" vindt men ook nog een omslag met het opschrift „Theod. Rodenburg 1625 ff. Udaterede." Deze ongedateerde brieven — juist de belangrijkste — zijn van 1619 en 1620 of 1621, zooals uit den inhoud, of uit een aanteekening in dorso, is af te leiden. Rodenburgs brieven, met bizonder groote, fraaie letter geschreven, verrassen hier en daar door een Latijnsch citaat.

de onbereyde huyden t'ontfangen en hier te lande (nl. in Denemarken) te bereyden, om naderhand daervan te disponeren naer hun welgevallen." Wanneer echter sommige Uwer Mats. onderdanen een dergelijk contract willen sluiten, dan zullen de Nederlandsche looiers zich tevreden stellen met het arbeidsloon voor de bereiding.

Een volgende [1]) brief vestigt de aandacht van den Koning op de wenschelijkheid om den invoer van geverfde lakenen in Denemarken te verbieden, opdat de lakenbereiding en lakenweverij ook daar een inheemsche industrie worde. Rodenburg staat in verbinding met menschen, die de noodige werkkrachten voor dit alles uit Nederland zullen aanvoeren [2]).

Christiaan IV begon met te informeeren, of de Nederlander, die hem met deze voorstellen aan boord kwam, wellicht een Arminiaan was en gelegenheid zocht een lading vol Arminianen in Denemarken binnen te smokkelen [3]). Toen hij op dit punt gerust gesteld was, schijnt hij op de plannen van Rodenburg te zijn ingegaan. Het verdere verloop van de onderhandeling kunnen wij ook daarom niet nauwkeurig mededeelen, omdat niet alle brieven of memories van Rodenburg

---

1) De volgorde kan alleen worden afgeleid uit den inhoud; maar deze biedt daartoe genoeg gegevens aan.

2) Rodenburg beweert in contact te staan met een zekeren Hans Sporendonck, „die voor desen in de quartieren van Uw K. Mts. rijcke in compagnie van Jacob Willemsz. Moens 2000 lakenen jaerlijckx heeft verhandelt." — De uitvoerige brief, waaruit ik slechts enkele aanteekeningen kon maken, bevat veel wetenswaardigs over lakenhandel en lakenbereiding ook in andere landen; Rodenburg was zelf uit een familie van lakenfabrikanten (vgl. *Oud-Holland* XIII p. 69 vgg.), zoodat zijne mededeelingen over dit onderwerp eenige waarde kunnen hebben.

3) Dit blijkt uit een aanteekening in dorso op de memorie, waarin Rodenburg voorstelt Nederlandsche looiers naar Kopenhagen te brengen. Vgl. ook mr. H. van Vollenhoven, *Broeders Gevangenisse. Dagboek van Willem de Groot* enz., p. 137.

bewaard zijn gebleven, wat o. a. blijkt uit de omstandigheid, dat Christiaan IV, in zijne dadelijk te noemen besluiten, verschillende dingen aan Rodenburg toestaat, waarom wij dezen nog niet hadden hooren verzoeken. Den 22en Februari 1620 verleende de Koning hem een privilegie om te Kopenhagen oliemolens te mogen oprichten en gedurende acht jaren te drijven, en stond aan hem en zijne consorten toe om, voor éénmaal, wit zout uit Holland naar Denemarken te mogen invoeren [1]). Een week later beval Christiaan IV aan de regeering van Kopenhagen een in de nabijheid van het slot Rosenburg gelegen tuin voor Rodenburg beschikbaar te stellen, opdat deze daar oliemolens zou kunnen bouwen [2]).

Met het octrooi voor het zout schijnt er nog iets gehaperd te hebben, althans, in een brief aan den Koning, die uit het voorjaar van 1620 moet dagteekenen [3]), hooren wij Rodenburg verzoeken dat Zijne Mat. vóór zijn vertrek — naar Engeland, waar Christiaan IV zich in het najaar van 1620 ophield — het octrooi van het zout zal teekenen en dat een zekere Volckert commissie van Zijne Mat. moge krijgen om den schilder Govert Jansz. Poelenburch uit Holland mede te nemen naar Denemarken, desgelijks een meesterkuiper, een looier en een brouwer; verder verzoekt hij dat de Koning hem „een bequame plaets voor de plantinge van zijn bomen ende bloemen benevens andere curieusiteyten" zal geven en dat Z. Mt.

1) Sjaell. Reg. XVII, 7 en O. Nielsen, *Kjöbenhavns Diplomatarium* I p. 631, II p. 617 (aangehaald bij Bricka en Fridericia, *Christian IV's Breve* I p. 190, noot 6).

2) Ibidem, p. 190, noot 6.

3) De brief heeft datum noch plaatsnaam; de tijdsbepaling leid ik af uit de woorden, waarin van het aanstaand vertrek van den Koning wordt gesproken.

een besluit moge nemen op het stuk van den lakenhandel en de lakenverwerij.

Kort hierna moet Rodenburg naar Engeland zijn vertrokken, waar hij betrekkingen trachtte aan te knoopen met lakenbereiders, die ongeverfde Engelsche lakenen naar Kopenhagen zouden willen voeren, zoodat men deze daar voortaan rechtstreeks zou kunnen bekomen en niet over Hamburg, zooals tot dusverre geschiedde [1]). Klaarblijkelijk was de Koning dus ingegaan op het vroeger ontwikkelde plan om de lakenverwerij tot een inheemsche industrie in Denemarken te maken.

Uit Engeland reisde Rodenburg naar ons land, vandaar weer naar Engeland, en vervolgens, hetzij direct, hetzij over de Nederlanden, naar Denemarken [2]). Te Kopenhagen teruggekeerd, diende hij in het begin van 1621 een uitvoerige memorie bij den Koning in — de eerste van de twee, die hierna

---

1) Dit blijkt uit den aanhef van den brief, die beneden, p. 206, is afgedrukt.

2) In het voorjaar van 1620 vertrok Rodenburg uit Kopenhagen naar Engeland, in Juni was hij in ons land, in den herfst reisde hij weer naar Engeland (*Oud-Holland* XIII p. 210 en 211). Tijdens het verblijf van Rodenburg in ons land in den zomer van 1620 schijnt hij ook onderhandeld te hebben met Wtenbogaert, om hem te bewegen naar Denemarken te komen. In het Rijksarchief te Kopenhagen wordt althans een brief bewaard van J. Wtenbogaert, uit Antwerpen, 1 October 1620, aan Theod. Rodenburg, in Den Haag, waarin men leest: „indien Syne Con. Mt. my ut Con. goedertierenheyt allergenedichst welde vergonnen aldaer in S. Mts. Coninckrijck van Deenmarcken met myne familie als een privé persoon te wonen, sonder in myne conscientie geinquieteert te worden, mits gheen scandael gevende, ende my tot dien eynde te doen expedieeren S. Mts. Conincklijcke brieven van sauvegarde ende speciale protectie, ick zoude, daervan toeseggingе hebbende door Uwe Ed., op mijn vertreck derwaerts naerders konnen resolveren" (Holland A, Brev fra J. Utenbogaert til Theodor Rodenburg 1620). Vgl. hierbij Prof. Rogge, *Johannes Wtenbogaert en zijn tijd* III p. 63 vgg.

zijn afgedrukt — die allerlei voorstellen bevat, waarvan zoowel het aantal als de verscheidenheid ons verbaast. Het blijkt dat hij zich zijn verblijf in Nederland te nutte gemaakt en daar waarschijnlijk zoo hoog had opgegeven van zijn invloed bij den Deenschen Koning, dat tal van handelaars en industrieelen, die hunne zaken wel naar Denemarken wilden overbrengen, zich met hem in betrekking hebben gesteld. Zoo kan hij tot Christiaan IV spreken over geschut- en ijzergieterijen en staalmakerijen, over bierbrouwerijen en witwasbleekerijen, over tras- en oliemolens, scheepstimmerwerven en lijnbanen en nog vele andere industrieele ondernemingen, die door Nederlanders in Denemarken gevestigd zullen worden, zoo de Koning slechts de voorwaarden, die zij stellen, wil aannemen; zoo biedt hij den Koning een collectie schilderijen van allerlei bekende meesters te koop aan, of wil dezen proefstukken laten zien van kunstenaars, die bereid zijn te verhuizen naar Kopenhagen — en dit alles, zoo men hem gelooft, niet om er zelf wat aan te verdienen, maar uit waarachtige belangstelling in den bloei van Z. M^{ts}. rijken.

Ik wil wel bekennen, dat ik, bij het eerste doorloopen van dit stuk, een ongeloovig gezicht zette en mij herinnerde dat Ridder Theodorus zich wel eens aan grootspraak heeft schuldig gemaakt; misschien, dacht ik, was de Ridder in de orde van het Huis van Bourgondië ook wel opgenomen in de chevalerie d'industrie. Maar ik deed hem onrecht. De tooneeldichter blijkt tevens een man van zaken te zijn. De „resolutionen", door Christiaan IV op Rodenburg's voorstellen genomen, zijn kort en bondig — een enkele maal snauwt hij den Ridder zelfs af, als deze het netelige punt van den Sonttol ter sprake brengt — maar bovendien heel verstandig.

Op de meeste aanbiedingen gaat de koning in; niet op alle, en niet altijd staat hij de conditiën, die gesteld worden, toe, maar in het algemeen konden de Nederlandsche industrieelen, als wier zaakwaarnemer Rodenburg optrad, tevreden zijn. Bovendien verkreeg deze, op denzelfden dag, toen Christiaan IV zijne „resolutiones" nam (13 Februari st. vet. 1621), een algemeene volmacht van den Koning om namens dezen te contracteeren met alle Nederlandsche kunstenaars, kooplieden en industrieelen, die naar Denemarken wilden komen [1]).

In een tweede memorie, die tusschen 13 Februari st. vet. en 23 Maart st. vet. 1621 moet zijn ingediend, komt Rodenburg nog terug op enkele punten uit de eerste; van de nieuwe onderwerpen, daarin ter sprake gebracht, trok vooral één mijn aandacht, nl. dat Isaac le Maire en consorten deel willen nemen in de Deensche Oost-Indische Compagnie. Verder blijkt er uit, dat Rodenburg reeds druk aan het bouwen is in Kopenhagen; dat hij zelf daar enkele industrieele ondernemingen op het touw heeft gezet en vooral geïnteresseerd is bij de zeepziederij en de oliemolens; dat hij naar Holland gaat vertrekken, om daar te trouwen [2]), maar met zijne vrouw dadelijk weer terug wil keeren naar Denemarken en het liefst dan zijn intrek zou nemen in eenige vertrekken van het — na den dood der Koningin — leegstaande slot te Ipstrup, waar hij dan tevens gelegenheid zou vinden de honderden schilderijen en andere kunstvoorwerpen onder dak te brengen, waarin hij handel drijft.

In Maart 1621 was Rodenburg weer in Holland;

---

1) Dit volgt uit den inhoud van het zesde punt der tweede memorie van Rodenburg, die hierna is afgedrukt, p. 247.

2) Op 13 en 20 Maart 1621 werd zijn huwelijk met „jonckvrouwe Anna Nottelmans J. d." te Delft en te Amsterdam aangeteekend: *Oud-Holland* XIII p. 211.

of hij, gelijk zijn voornemen was, daarna weer naar Denemarken is gegaan? Ik heb er geen enkel spoor van gevonden. In Augustus en October van dat jaar vertoefde hij in elk geval te Delft, vanwaar hij eenige brieven aan den Koning van Denemarken schreef [1]), waaruit o.a. blijkt dat hij „kaffawerkers en anderen" uit ons land naar Denemarken heeft gezonden; „aengaende de hoppeplanting, daermede ben ik besich om met besondere boeren te veraccorderen, die hun zullen transporteren na Denemarcken om de hoppen te bearbeyden [2])"; ook behartigt hij hier te lande de aangelegenheden van de Deensche Oost-Indische Compagnie. Maar overigens kan ik niets mededeelen over het verdere verloop van al de ondernemingen, die Rodenburg aan den gang had gebracht. Geen enkele brief of memorie van zijne hand, dagteekenende uit de jaren tusschen 1621 en 1625, is bewaard gebleven, althans niet in de portefeuilles, waarin de overige bijeen liggen; daarmede is echter niet gezegd, dat in andere afdeelingen van het Kopenhager archief — b.v. bij de in de Kanselarij ingekomen stukken — niet iets betreffende Rodenburg's werkzaamheid in de genoemde jaren te vinden is.

Voorloopig moet ik er het zwijgen toe doen. Er is echter één aanwijzing, dat de reputatie van den Ridder niet heeft gewonnen door zijne bemoeiingen met handelszaken. In 1628 schreef Willem van den Hove, de stadhouder van de in Holstein door Nederlandsche Remonstranten gestichte kolonie Frederikstad, aangaande Rodenburg: „sijn credit is niet so

1) Relationer Th. Rodenburg 1621 (Holland B, R. A. Kopenhagen). Ik maak er opmerkzaam op, dat deze omslag, die vier brieven bevat, niet genoemd wordt in den ms. inventaris van de afdeeling „Relationer Holland B" in het genoemde archief.

2) Rodenburg aan Koning Christiaan IV, dd. Delft, 31 Aug. 1621.

groot by de Heeren Staten, ende noch veel min by vermogende coopluyden, als het wel sijn mochte, smakende sijn actiën veel nae sinistre practyken om gelt te becoomen, daer de luyden qualyck van connen weer crygen, belovende veel dingen, daer dickwijls niet nae volcht [1])."

Met het begin van 1625 kunnen wij den draad weer opvatten. Sinds 1 Januari van dat jaar schreef Rodenburg aan de Deensche regeering, op verzoek van Nicolaus Eggebrecht [2]), „alle acht ofte veerthien daeghen aengaende d'occurrentiën hier te lande [3])." Uit de jaren 1625 en 1626 zijn verscheiden brieven van Rodenburg bewaard, waarin hij politieke nouvelles mededeelt; tevens blijkt daaruit dat hij de belangen van de Deensche regeering behartigt o.a. in het jaren lang hangende geschil tusschen de Noordsche Compagnie en de Deensche Compagnie voor de walvischvangst, aan het hoofd waarvan Johann Braem stond, een voornaam Duitsch koopman te Kopenhagen [4]). Herhaaldelijk verzocht Rodenburg te worden begiftigd met den titel van agent of resident, maar steeds te vergeefs; de Deensche regeering had vermoedelijk hare redenen om hem niet als officieelen vertegenwoordiger te wenschen [5]). Na 1626 zijn er nog

1) *Oud-Holland* XIII p. 214.

2) Nicolaas Eggebrecht was sinds 1612 secretaris van de Duitsche kanselarij (vgl. beneden, p. 218, noot 1).

3) Blijkens een brief van Rodenburg aan Koning Christiaan IV, dd. 's Gravenhage, 5 Sept. 1625.

4) Vgl. het hoofdstuk „Deensche pretensiën" bij mr. S. Muller Fz., *Geschiedenis der Noordsche Compagnie* p. 236 sqq.

5) In den ms. inventaris van de afdeeling „Relationer Holland B" op het R. A. te Kopenhagen worden, te beginnen met 1617 en tot 1630, de volgende vertegenwoordigers van de Deensche regeering hier te lande genoemd, met den titel en gedurende de jaren, die achter hun naam zijn vermeld: Adriaan Strick, commissaris, 1619—1623, Paul de Wilhem, factor, 1621 en 1623, agent 1625,

slechts enkele, onbelangrijke brieven van Rodenburg voorhanden, uit 1630, 1632 en 1636; dat hij in 1628 nog in connectie stond met de Deensche regeering, blijkt uit een schrijven, op 3 Augustus 1628 tot hem gericht door den bekenden cartograaf Hessel Gerritsz. [1]), die hem mededeelt dat hij bezig is een kaart te snijden van Denemarken, Noorwegen en Zweden, met aangrenzende landen, tot aan Moscou en Archangel, en zijne hulp inroept om daarvoor Deensche „geographische afteykeningen" of „beschryvingen met woorden" tot zijne beschikking te krijgen.

In 1625 of 1626 had Rodenburg den zoo lang begeerden titel van resident gekregen — echter niet van Christiaan IV, maar van den hertog van Sleeswijk-Holstein. Sinds 1630 vertegenwoordigde hij dezen aan het hof te Brussel. Dr. Worp heeft ons medegedeeld, dat Michel le Blon, de bekende plaatsnijder, die tegelijk een diplomatieke rol heeft vervuld en, evenals Rodenburg, voor geld allerlei politiek nieuws aan den man bracht, daar in 1638 bij Rodenburg logeerde, toen hij namens de Staten-Generaal onderhandelingen kwam aanknoopen met de regeering te Brussel. Wat Rodenburg over die onderhandelingen van zijn gast vernam, briefde hij natuurlijk aan zijn Hertog over [2]).

Cornelis Vinck, agent, 1624, Theodoor Rodenburg, correspondent, 1625—26, 1632, Josias van Vosbergen, resident, 1627 en 1628, Johannes Scultetus, resident, 1628, 1629. Ook Gaspar van Vosbergen had hierbij genoemd moeten worden, met den titel van agent, in de jaren 1623—1631, blijkens den inhoud van de portefeuille „Gaspar van Vosbergens Breve til Kongen og Kantsleren m. fl. 1623—1631" (Holland A, R. A. Kopenhagen).

1) Hessel Gerritsz. aan Ridder Theodorus Rodenborch, in Den Haag, dd. Amsterdam 3 Aug. 1628. De brief ligt in de afdeeling Holland A (R. A. Kopenhagen) in een omslag, waarop: „Skrivelse til Theodor Rodenborg fra en borger i Amsterdam 1628."

2) Vgl. Dr. J. A. Worp, Vredesonderhandelingen in 1638 gevoerd, in *Bijdr. voor Vad. Gesch.*, Derde Reeks, VIII p. 421—424.

Hoe en wanneer Rodenburg met Le Blon in kennis was gekomen, kan ik nog nader toelichten uit enkele aanteekeningen, die ik te Stockholm maakte. Sinds 1632 had Le Blon zich bij contract met de Zweedsche regeering verbonden om „eenige persoonen van verscheyde conditiën in onderscheydelijcke diensten ende plaetsen, so buyten als binnenslands, tot curieuse advisen ende inteligentiën te bewegen, zunderlingen eenen agent tot Brussel" [1]). Van deze fraaie taak kweet hij zich naar behooren; niet alleen uit ons land, maar uit Brussel, Antwerpen, Londen en Spanje (waar hij zijne handlangers had) voorzag hij de Zweedsche regeering van het nieuws, dat voor haar van belang was. Uit de bewoordingen van het contract blijkt reeds, dat men in Zweden vooral prijs stelde op een spion te Brussel. In Januari 1636 schrijft Le Blon aan den kanselier Oxenstjerna: „van Brusselen valt mij een goede occasie voor, daer ick lange om gevrijd hebbe" [2]), nl. om daar een geschikten agent te krijgen. En twee maanden later kan hij den kanselier reeds berichten dat deze agent bij contract heeft beloofd hem, gedurende een vierendeel jaars, elke week kopieën te zenden van de adviezen, die hij aan zijne principalen schrijft: „Ditto heer agent is Ridder ende met seer heerlijcke kwaliteyten begaeft, treffelijck gestudeert ende in alle taelen seer expert, oock te hove aldaer heel wel gesien, so om de voorschreven qualiteyten als om de Spaensche spraecke, die hem heel eygen schijnt te wesen" [3]). Hij is met deze nieuwe aan-

1) Het contract ligt in den bundel: Extranea. Holland. Le Blons Avisor (R. A. Stockholm).

2) Le Blon aan Oxenstjerna, 2 Januari st. n. 1636 (Oxenstjernska Saml. R. A. Stockholm).

3) Le Blon aan Oxenstjerna, $^{2}/_{12}$ Maart 1636 (Extranea. Holland. Le Blons Avisor: R. A. Stockholm).

winst zoo ingenomen, dat hij zijn leverancier te Antwerpen, over wien hij toch in den laatsten tijd niet heel tevreden was, maar zal afdanken.

Le Blon noemt den naam niet, maar in den met zeer heerlijke qualiteiten begaafden Ridder, die zoo goed Spaansch kent, hebben wij Ridder Theodorus reeds herkend. Werkelijk vindt men dan ook in de afdeeling „Extranea, Holland" van het Stockholmer Rijksarchief een lijvigen bundel, getiteld: „Rodenborgs Avisor", uit de jaren 1636—1644. Het is dus niet bij een verreljaar gebleven. Ik heb den bundel alleen vlug kunnen doorloopen; hij bevat brieven van Rodenburg, gewoonlijk uit Brussel, een enkele maal ook uit Antwerpen en Den Haag, aan Michel le Blon, soms aan den Zweedschen resident in Den Haag, Spiering, waarin hij al het politiek nieuws, dat hem ter oore komt, overbrengt; ook vindt men er afschriften van zijne brieven aan Frederik, hertog van Sleeswijk-Holstein, en uit het jaar 1639 een aantal berichten van een ongenoemde uit Londen, die o. a. aan boord van Tromp's vloot is geweest en veel verhaalt over de gebeurtenissen, die aan den slag bij Duins voorafgingen, en over dien slag zelf. Vermoedelijk zijn deze berichten eerst aan Rodenburg, en door hem weer aan Le Blon of Spiering toegezonden.

Hiermede ben ik aan het einde gekomen van wat ik uit mijne aanteekeningen over Rodenburg kon samenlezen. Over den inhoud van de stukken, die ik thans laat afdrukken, heb ik opzettelijk slechts weinig medegedeeld, omdat ik mijne lezers gaarne tot de lectuur ervan wil uitnoodigen. Gaat het hun zooals mij, dan zullen zij door die lectuur weer versterkt worden in het besef, hoe ver de Nederlanders van het begin der zeventiende eeuw hun tijdgenooten

vooruit waren. Wat een overvloed van kapitaal en vakkennis en werkkrachten moet hier gestroomd hebben, dat men er zooveel van kon afstaan aan het buitenland! Welk een ondernemingsgeest, welk een volslagen gemis aan wat eerst in later jaren een nationale karaktertrek zou worden: huisvastheid! Hoe steekt bij dat alles de economische achterlijkheid van Denemarken af, dat nog zoo weinig voordeel weet te trekken van zijne gunstige ligging voor handel en scheepvaart, dat zijne huiden in het buitenland tot leer laat bereiden, dat van de Nederlanders het lakenverven en saaiweven, het hopplanten en bierbrouwen, het steenbakken en zeepzieden moet leeren. Nog in andere opzichten blijkt die achterlijkheid: de notabele burgers van Kopenhagen moeten hunne zonen naar den vreemde sturen, naar Hamburg, Bremen of naar Nederland, om hun onderricht te laten geven in de arithmetica en het Italiaansch boekhouden en andere „noodsakelijcke scientiën". Ook voor de kunst moet Denemarken zich tot ons wenden: Rodenburg brengt een scheepslading van niet minder dan 350 schilderijen mede! In zijne memoriën zullen ook onze kunsthistorici een en ander van hunne gading vinden.

Ten slotte nog iets over de wijze van uitgave. De volgorde van de stukken is, in den bundel, waarin zij zijn saamgebracht, aldus:

N° 1). De memorie van Rodenburg, zonder datum, maar zij moet ingediend zijn in de eerste helft van Februari 1621.

N° 2). „Kon. May[ts] zu Dennemarken, Norwegen etc. resolutiones uff unterscheideliche puncte, so herrn Theodoro Rodenburg zu ertheilen gnedigst ahnbefohlen worden. Roschilde, den 13 Februarij (st. vet.) 1621."

N° 3). De tweede memorie van Rodenburg, zonder

datum, die ingediend moet zijn nà 13 Febr. (st. vet.) en vóór 23 Maart (st. vet) 1621.

N° 4). Een stuk, getiteld: „Theodori Rodenburgs unterschiedtliche puncte etc." Daarin worden de door Rodenburg in zijne tweede memorie gedane verzoeken in het Duitsch kort samengevat. Bij sommige punten is in margine — waarschijnlijk door den Kanselier — aangegeven, hoe er op beslist moet worden; deze voorloopige beslissing verschilt een enkele maal van de latere, door den Koning genomen, definitieve beslissing, die wij vinden in 't volgende nummer.

N° 5). „Kon. Maytts. zu Dennemarcken, Norwegen etc., unsers gnedigsten hernn, resolutiones uff unterschiedliche puncte, so her Theodorus Rodenburg, ritter, ubergeben, ertheilet. Copenhagen, 23 Martii (st. vet.) 1621."

N° 6) bevat slechts enkele kladaanteekeningen en voor memorie opgeteekende punten, deels van de hand van Rodenburg.

Voor het gemak van den lezer heb ik, achter elk punt van de eerste memorie van Rodenburg, dadelijk uit N°. 2 de genomen resolutie van den Koning tusschen [ ] laten afdrukken; bij N°. 3, de tweede memorie, heb ik eveneens gehandeld met de resolutiën uit N°. 5; N°. 4 kon vervallen, omdat het in hoofdzaak slechts een herhaling van N°. 3 is; ik heb echter in de aanteekeningen aangegeven, op welke punten de meening van den Kanselier van de beslissing van den Koning verschilde; zoo heb ik eveneens het weinige wetenswaardige, dat N°. 6 bevat, in de noten ondergebracht.

G. W. K.

THEODORI RODENBURGS VORSCHLÄGE UNDT EMPFANGENE RESOLUTIONEN WEGEN ENGLISCHEN LACKEN IM REICHE DENNEMARCK ZU MACHEN ETC.

I.

Groot moghenden, machtigen koning en ghenadigen heer.

Alhoewel dat ick (als een ootmoedich onderdaen) alleenlijck van hier na Engelandt ben vertrocken op het stuck van de Engelsche lakenen, waerop ick oock een zekere partie heb besloten om die lakenen wit hier te bekomen, zonder dat men die van Hamburch zal behoeven te laten komen (waervan ick de verbintenis en ondertekening met my brenge), zo zijn my besondere propositiën tot vermeerdering van de trafique in u ko. ma^{ts}. koningrijcken te vooren ghekomen, die ick onderdaniclijc by gheschrift heb ghestelt. Versoeckende dat u ko. ma^{t}. die ghenadelijck gelieve in consideratie te nemen.

U ko. ma^{t}. ootmoedigen onderdaen
Theodorus Rodenburg.

1.

Engelsche lakenen.

Also ick, in Engelandt komende, niet heb ghevonden den heer ridder Robbert Anstrader[1]), met wien ick soude gecommuniceert hebben het stuck van

1) Aldus de tekst. Bedoeld wordt Robert Anstruther, die als gezant van Jacobus I in Denemarken was geweest.

de Engelse lakenen, en, wederom komende in Hollandt, by accident my voorvallende, door treffelijcke koopluyden, die my aenpresenteerden om jaerlijckx te leveren, op hun perikel en kosten, twee, drie duysent ofte meer Engelse witte lakenen, en de voorseyde lakenen hier in uw ko. ma^{ts}. koningrijck te laten bereyden, verwen en verhandelen, en tot dien eynde hunluyder personen hierwaerts te transporteren, heb ick by provisie hunluyder propositie by gheschrift doen stellen, en ooc laten ondertekenen, doch alles op het welgevallen van uw ko. ma^{t}., ghelijck blijckt by de schrifture, aen den heer Canselier ghelevert. Naderhandt heb ick verstaen, door brieven van de heer Canselar, hoe dat uw ko. ma^{t}. heeft ghelieven te vergunnen aen de koopluyden deser stede Koppenhaguen zeker octroy van de lakenhandel, bereyderye, verwerye en aenkleven van dien. Diesniettegenstaende zal uw ko. ma^{t}. ghenadelijck ghelieven te considereren de groote consequentie van dese hollandse koopluydens propositie, om met grooter fondement dese handeling in uw ko. ma^{ts}. koningrijck te planten, waeruyt spruyten zal de navigatie op Westen. Want die koopluyden, die hun contante penningen in de lakenhandel inployeren, zullen practiseren besondere andre commertiën. Waerover zeer geraden waer te wege te brengen, dat dese compangiën van Hollandt hun vereenden met de koopluyden van Koppenhaguen, ten eynde dat zy te machtiger zijn om zo treffelijcken handeling uyt te voeren. En aengesien dat ick, als een ootmoedich onderdaen en dienaer, dit stuck zo hebbe gediligenteert, dat de voornoemde koopluyden in Hollandt tot dese resolutie zijn ghekomen, en datter in de elf propositiën niets werdt versocht als 't gun(t) meest accordeert met het octroy, dat uw ko. ma^{t}. alrede ghenadelijck heeft ghelieven te vergunnen aen de koopluyden van Kop-

penhaven, zo ben ick van oppinie dat dese compangiën wel vereenicht kunnen werden, 't welck ick onderdanichlijck remittere aen uw ko. ma^{ts}. wyse deliberatie.

[Diesen vorschlag haben höchstgeëhrte kon. may^{tt}. gnedigst bewilliget, also das die angegebene niederlendische kauffleute in die compagnie des lackenhandels, darauff die burger zu Copenhagen gnedigst privilegyret, mugen mit eingenommen werden.]

2.

Aengaende de valsche munt.

In Hollandt is my te vooren ghekomen van zekere valsche muntemakers, die nagheslaghen hadden uw ko. ma^{ts}. marcken, niet waerdich sijnde in aloye zes schellingens deensch, waervan ick één medeghebracht hebbe en den heer Cancelier behandicht. En wesende een saeck van zeer quade consequentie, en daerbeneven door sommighe booswichten uytghestroyt dat de voornoemde valsche marcken van Denemarcken quamen, streckende tot seer groote desreputatie van uw ko. ma^{ts}. onderdaenen; en also ick gheïnformeert werde van besondere personen over valsche munters, die vluchtich waeren en hun absenteerden, heb ick die vervolght en boven de hondert mylen ghereyst, so gaende als wederkomende, doch de voornoemde personen niet kunnen betreffen, waervan ick aen den heer Canselier heb gheschreven. Naderhant is my by accident te vooren ghekomen dat eenen Karel Nauwens, die hem gheabsenteert hadde, verstaen hebbende dat hy van de valsche munt ghesuspecteert was, versocht door brieven, gheschreven aen zynen vrundt Peter

Bacherot, om aen my voor te houden dat, zo ick by uw ko. mat. mocht verwerven pardon voor zijn persoon, also hy de valsche marcken niet ghemaeckt hadde, maer wel ghebruyct had gheweest om yemant te vinden, die zich zoude willen onderwinden de stempel te maeken en de voornoemde marcken te slaen; belovende voorts te ondecken alle het secreet en wien de valsche marcken gheslagen hadde. Den voornoemden Bacherot by my komende, heb ick industrie ghebruyckt dat ick van hem hebbe bekomen den brief, die Carel Nauwens aen hem had gheschreven, die ick ooc noch in mijn possessie hebbe. En heb hem hoop ghegheven, dat ick zoude diligenteren om van uw ko. mat. pardon voor Carel Nauwens te bekomen, en zo allenskens alle het secreet ontdeckt, als te weten: dat Zacharias Jansen, wonende te Middelburch [1]), de voornoemde valsche marcken ghemaeckt en versonden hadde. Verder heb ick niet gheraedzaem ghevonden hierin te procederen, maer uw ko. mat. zulckx onderdanichlijck aen te dienen en uw ko. mats. ghenadighe ghebieden hierop te verwachten, niet twijffelende oft zal daerop ghelieven te letten; want zonder faulte zullen de voornoemde valsche marcken mettertijt in uw ko. mats. koningrijcken ghesonden werden en goede rijckxdaelders daervoor uytghevoert, 't welck alles is te voorkomen. Tot welcken eynde ick onderdanichlijck zal proponeren, hoe men hierin ten besten zoude mogen procederen. Vooreerst: dat uw ko. mat. ghe-liefden ghenadelijck te pardonneren Carel Nauwens zijn delict, zich hebbende laten ghebruycken om een persoon te vinden, die de stempel heeft ghemaeckt, als Carel zelven bekent, om de voornoemde valsche

1) Zoo leeren wij dus den man, die met de ontdekking der verrekijkers is gaan strijken, ook als valschen munter kennen.

marcken te slaen; maer also den voornoemden Carel daer gheen voordel ofte profijt van heeft ghenoten, dat uw ko. mat. hem zulckx ghenadelijck pardonneertten, aen(ge)sien dat hy het secreet ondeckt, te weeten de personen aenghewesen, die hem eerst hebben ghebruyct om de stempel te laten maken, en desghelijcx de persoon, die de stempel heeft ghemaeckt. Dit pardon door uw ko. mat. ghenadelijck vergunt zijnde, zal 't aen Carel Nauwens niet overghelevert werden, voordat hy verklaert en aenwysinge doet van de personen, die hem beweeght hebben om de stempel te doen maken. Dit alles wetende, is 't nodich dat de Heeren Staten General zulckx voorghehouden werdt door de persoon, die u ko. mat., door brieven van credentie, daerin zult ghelieven te ghebruycken, opdat zodanigen schandeleusen bedrijf gestraft mach zijn na de justitie vereyscht, ten eynde datter gheen grooter quaet uyt spruyt. Hierin diendt ooc zeer gediligenteert te zijn, want ick ben vastelijck van ghevoelen datter dagelijckx veel quanteteyt valsche marken ghemaeckt en versonden werden.

[Dieses puncts halber wollen ihre kon. maytt. ahn dero agenten in dem Hage gnedigsten befehll ergehen laszen.]

3.

Zaye-wevery.

Van Hollandt heb ick aen de heer Canselar ghe-schreven 't gun(t) my gheproponeert was door een coopman van Rotterdam, Guiliam Leemput, met zijn compagnie, om besondere goede meesters en knegts van Hollandt hier tot Koppenhaguen te brenghen om de zaye-wevery in 't werck te stellen, wesende een seer treffelijcke neringhe, also het aenkleven

van dien van groote consideratie is, waerover ick vertrouwe, dat uw ko. ma^{t}. zulckx wel zal ghevallen. Hebbe daerover, opdat men versekert mocht wesen, van den voornoemden Guiliam Leemput afghenomen zijn schriftelijcke ondertekening, ten eynde dat men mocht weeten in wat manier en op wat conditie dat hy 't voornoemde stuck zoude willen aenvaerden. Maer bemerckende dat hy calculatie maeckte het veel duysenden zoude kosten, en meerder was zoeckende zijn perticulier voordel en proffijt als de welvaert van uw ma^{ts}. rijcken, hebbe daerover uyt hem ghetrocken het secreet hoe hy 't voornam in 't werck te stellen, waeruyt ick verstae dat zulckx wel gh'effectueert kan werden met veel minder kosten als den voorseyden Guiliam Leemput is voordragende, en ick zelven, zo uw ko. ma^{t}. zulckx ghenadelijc ghebiedt, de zaye-wevery hier te lande wel zoude weten te brenghen, en princepalijck in dese ghelegentheyt des tijts, bestaende alleenlijck in 't goedt beleydt en industrie, zonder dat uw ma^{t}. zo groote en excessive ongelden en kosten zal behoeven te doen, ghelijck voor desen is geschiet om ander neringhen hier te brengen. Want, ghesproken als een ootmoedich onderdaen uws ko. ma^{ts}., het stuck van de ambachten en manefacturen bestaet meest daerin, om de ghemaekte goedren vorderlijcx en profitabelste te venten, en daervan te desponeren. Hetwelck bequamlijckste gheschiet door de koopluyden die zulckx aanvaerden, streckende tot groote vermeerdering van de navigatie en augmentatie van uw ko. ma^{ts}. tollen en inpositiën. Hierbeneven ghelieve uw ko. ma^{t}. ghenadelijck te considereren, dat de zayehandeling veroorsaecken zal treffelijcke commersie op de quartieren van Spangiën, Portugal en de Eylanden, alwaer de meeste zaeyen, die voor desen ghemaeckt zijn gheweest, ghesonden en verkoft

zijn; en aengesien dat uw ko. ma^{ts}. ingesetenen vry en vranck op Spangiën altijt zullen moghen trafiqueren, waer ander landen en provintiën onseker van zijn, in oorloghe vervallende, zullen de treffelijckste koopluyden hun in uw ma^{ts}. rijcke willich transporteren, aengesien de tranquileteyt en gherustheyt deses rijckx, beneven de bequaemheyt van havens, seer wel gheleghen tot de navigatie, waerin uw ko. ma^{ts}. rijcken andre landen overtreffen. Remitterende voorts ootmoedelijck de voornoemde propositie aen uw ko. ma^{ts}. genadige en wyse deliberatie.

[Guiliaum Leemput mit seiner compagnie soll zugelaszen sein zu Helszingnoer sich nieder zu laszen und die sayeweberey ahn zu richten [1]).]

4.

Drie schepen met een jacht na Capo de bona esperansa.

Jan Jansen van Vlielandt, met zijn compagnie hebben aen my ghepproponeert om aen uw ko. ma^{t}. ootmoedich te vertonen, of zy onder de protectie en beschermminghe van uw ko. ma^{t}. hier tot Koppenhaguen zoude moghen uytrusten en equiperen drie schepen met een jacht, als te weeten: twee schepen, yder van hondert lasten tot hondert en vijftich lasten, ophebbende yder zestich mannen en zestien gotelinghen, het derde schip van omtrent hondert lasten, daerop vijf en veertich mannen en twalf gotelinghen,

1) Zijne Ma^{t}. gaat dus niet in op het voorstel van Rodenburg, nl. dat deze zelf, nadat hij op slinksche wijze zich kennis van het bedrijf heeft verschaft, de saaiweverij in Denemarken zal beginnen, maar geeft er de voorkeur aan dat Leemput met zijne gezellen naar Helsingör zal komen, al was deze dan ook, naar Rodenburg's zeggen, „meerder zoeckende zijn particulier voordel en proffijt als de welvaert van uw m^{ts}. rijcken", - waarom het den Ridder alleen te doen was!

een jacht van omtrent vijftich lasten, daerop dertich mannen en acht gotelinghen, dese drie schepen met het jacht gheprovideert van victualie voor twee jaeren, in koopmanschappen en gelt omtrent acht duysent rijckxdaelders, calculatie makende dat de voornoemde drie schepen met het jacht kosten zullen, met de uytreding en alle toebehoring, omtrent vijftich duysent rijckxdaelders in spetie, en met die schepen te zeylen na Capo de bona esperansa, alwaer in de bocht een schone revier is, en buyten 't landt een eylandt, zeer rijck van mineralen. En van daer te zeylen met een schip oft twee na 't eylandt van Mauritius, hetwelck zeer goudtrijck is, door 't uytwerpen van 't water, en ten andren zeer abondant van andere ghewassen, daer zy hun voordel en profijt mede meenen te doen; de voornoemde reys ghedaen hebbende, wederom te keeren, zeylende van de Capo nederwaerts, en alle de revieren en uytwateringhen te besoecken, want aenghesien datter van Gunea tot aen de Capo niet als gheberght is, komt alle het goudt van daer 't gun(t) in Gunea verhandelt werdt. Den voornoemden Jan Jansen van Vlielandt met zijn compagnie presenteren hierbeneven dat, zo yemant van uw ko. ma[ts]. onderdaenen eenich ghedeelte ofte parte in de voornoemde drie schepen en het jacht willen herideren ofte avonturen, dat zy zo weynich ofte zo veel zullen moghen houden als zy gheraedsaem vinden. En so zy gheen parte begeren, dat de voornoemde compagnie alles voor hun eyghen rekening zullen uytvoeren, en, de voyage gedaen zijnde, tot Koppenhaven hun lading brenghen.

[Es soll Jan Jansen von Vlielandt und seiner compagnie zugelaszen sein zu Copenhagen die ahngegebene schiffe ausz zu reden und zu loszen. Worauff ihnen konigliche paszbrieffe sollen mitgetheilet werden.]

5.

Plat loot te gieten, dick en dun, dienstich om kercken, paleysen en ander gebouwen mede te decken.

Cerusa ofte lootwit, oock ghenaemt blywijs, te maken.

Innober ofte vermilion uyt quicksilver en swavel te trecken.

Spaens groen te maeken.

Roodt koper wit te maken.

Alderhande beelden in playster te gieten.

Jeremias Flemminck versoeckt aen u ko. mat. ootmoedich voor te draghen, dat hy zich hierwaerts zoude transporteren om in de voornoemde zes wetenschap zijn dienst te betonen. En ten aensien dat den voornoemden Jeremias een zeer eerbaer en deughdsaem persoon is, die zijn vocatie meesterlijck wel verstaet, zal u ko. mat. genadelijck ghelieven daervan te delibereren.

[Es soll ihm zugelaszen sein sich zu Copenhagen nieder zu setzen und uff seine eventur seine kunste ins wergh zu richten.]

6.

Gheschutgietingh.

Jan Cornelison Ourog, meester van gheschutgieting, heeft my voorghedraghen onlangs verleden ghegoten te hebben in Hollant zes en veertich metaele canons, zeer extraordinares goedt, te weten: stucken van acht voeten lang, schietende achtien pondt yser,

wegende 2200 tot 2300 ponden, hebbende gestaen tot hun behoorlijke proef; noch stucken van tien en een halve voeten lang, schietende vier en twintich ponden ysers, wegende 3200 tot 3300 ponden, ghestaen hebbende tot hun behoorlijcke proef.

Heeft ghenomen een van de voornoemde stucken, ordenarie ghegoten, van achtien ponden ysers schietende, en dezelfde gheboort op vier en twintich ponden ysers, en nochtans de behoorlijcke proef uytghestaen. Noch ghegoten kleene stuckxkens, van drie voeten lang, schietende een pondt yser, en wegende drie en zestich ponden, uytghestaen hebbende behoorlijcke proef.

By hem is ghemaeckt een zeker model in 't kleen, om met een stuck vier ofte vijf mael schieten, eer men met een groot stuck eens kan schieten; doch in 't groot noch niet gheproeft. Desen voornoemden meester Jan Cornelison presenteert ootmoedelijck zijn dienst aen u ko. ma^{t}., waervan ick zijn ondertekening hebbe.

[Jan Corneliszen Ourog werdt eingewilliget, daferne er in Norwegen im bergwergk daselbst nach der Englischen ardt stucke zu gieszen auff sich nehmben wolle, dasz alszdan deswegen mit ihm ferner solle gehandlet werden.]

7.

Musketten en roers.

Johan Ditersen, een zeer goedt meester, wonende tot Delfdt, voor lange jaeren ghewrocht hebbende voor de Heeren Staten Generael, heeft my ghecommuniceert dat hy zijn persoon en familie wel zoude willen transporteren van Hollandt na Koppenhaguen, zo hy uw ko. ma^{t}. dienst zoude kunnen doen in

't maken van musquetten, roers, pistolen, schuppen, spaden en alle sorte van yserwerck ten oorloch.

[Johan Dieterszen von Delfft wirdt vergönnet auff sein eigen unkosten und eventur solch angegeben wergk ahn zu richten und vort zu setzen.]

8.

Legateur en smalwevers.

Twee meesters en achtien kneghts, legateur en smalwevers, presenteren hun personen en familie van Hollandt na Koppenhaguen te transporteren, zo u ko. ma^t. dienst kan geschieden.

[Den 2 meistern und 18 knechten soll zugelassen sein uff ihr unkosten sich herein zu begeben und nieder zu laszen, daferne sie nach Carl Thieszens [1]) gemachten taxa den kauff ihrer wahren geben wollen.]

9.

Schilder.

Salmon Simonsen Bray, schilder, wonende tot Haerlem, discipel gheweest van Hendric Goltius en Cornelis Cornelisen, zijnde twee van de vermaerste schilders van Hollandt, is willich zich van Haerlem te begeven en hier tot Koppenhaven te komen [2]), so hy met zynen dienst u ko. ma^t. zoude kunnen ghe-

1) Over dezen Carel Thijssen zie beneden, p. 250, noot 1.

2) Bij Kramm, *De levens en werken der Hollandsche en Vlaamsche Kunstschilders* enz. wordt niet vermeld dat Salomon de Bray te Kopenhagen geweest is. Ook in *Oud-Holland* (jaargang I—XVIII) vond ik niets daarover. Uit de resolutie, door Christiaan IV op Rodenburg's voorslag genomen, is niet af te leiden of De Bray naar Denemarken is gegaan.

vallen; en also hy zeer werdt ghepresen door veel treffelijcke meesters, heb ick hem een stuckxken laeten maeken door een ander persoon, zonder dat hy wist dat het voor my was, en heeft hem oock zeer redelijck daervoor laeten betaelen, waerin men kan zien de zuyverheyt van zijn penseel. Het voornoemde stuckxken, wesende een vrouwenbeeldt, heb ick met my ghebracht, opdat u ko. ma^{t}. de handeling van zijn kunst mach zien. En overmits dat den voornoemden Salmon Simonsen noch vry jongman is en zeer deugdsaem van leven, heb ick de presentatie zijns dienste niet kunnen laten u ko. ma^{t}. onderdanichlijck voor te draghen.

[Ihrer kon. maytt. sein gnedigst in wollens nach dero glucklichen wiederkunfft das kunststucke zu sehen und sich alszdan darauff gnedigst zu resolviren.]

10.

Tapetmaeker.

Huybrecht Jacobsen Grimani, een zeer goedt schilder en conterfeyter, twalf jaeren ghewoont hebbende in Italiën, en tegenwoordich zich generende met tapetmaekingh [1]), is geresolveert zich te trans-

1) Deze Huybrecht Jacobsz. — die van den Venetiaanschen doge Grimani, voor wien hij werkte, het recht had gekregen zijn naam te voeren — was compagnon geweest in de tapijtfabriek van Karel van Mander Jr., maar had twist met hem gekregen: vgl. Dr. A. Bredius, De tapijtfabriek van Karel van Mander den Jonge, in *Oud-Holland* III p. 3—7. Uit de memorie van Rodenburg blijkt, dat Huybrecht Jacobsz. onder de duiven wil schieten van zijn gewezen compagnon, die in de jaren 1616—1621 een aantal tapijten voor Christiaan IV had gemaakt, tot versiering van de groote zaal op Frederiksborg: vgl. *Kronijk Histor. Gen.* 1856, p. 62 vgg. en *Oud-Holland* III p. 10 vgg.

porteren hier tot Koppenhaven met een meester, zes kneghts en twee patroonschilders; doch bevindende dat het ambacht meerder meesters en kneghts vereyscht, zal dezelfde naderhandt verschryven, ten eynde dat het voornoemde ambacht hier in trayn mocht komen. Waerop ick aen de heer Cancelier van Hollandt [1]) hebbe gheschreven, die my heeft geantwoordt datter voor dese tijt geen bequaemheyt van huysen was, waerover daerop niet geresolveert koste werden. Diesniettegenstaende heb ick de schriftelijcke verbintenis en ondertekening van den voornoemden Huybrecht Jacobsen met my ghebracht, versekert zijnde dat hy, als ick hem twee maenden te vooren sekerheyt geve, zich hierwaerts zal transporteren met zijn compagnie, daerbenevens zich verbinden, dat hy de tapeten zo goedt en van zo goede stoffen aen u ko. ma^{t}. zal leveren, 12 ofte 16 ten hondert beterkoop als die nu kosten, ja moghelijck 20 ten hondert beterkoop; doch versoeckt zekere previlegiën, die in mijn oordel, reverentelijck ghesproken, zeer redelijc zijn en u ko. ma^{t}. in 't minste niet schadlijc. Refererende 't zelfde onderdanichlijck aen u ko. ma^{ts}. resolutie.

[Diesen punct belangende haben ihre kon. maytt. denselben gnedigst abgeschlagen.]

11.

Brouwer.

Ick hebbe met my ghebracht, op myne kosten,

---

1) Bedoeld wordt de kanselier van de „Duitsche of Latijnsche" kanselarij, tot wiens ressort de correspondentie behoorde met alle buitenlandsche mogendheden, behalve met Zweden en Rusland, die onder de Deensche kanselarij vielen. Vgl. Dr. V. A. Secher, *Danske Kancelli og de dermed beslaegtede institutioner*, in *Meddelelser fra det kongelige Geheimearkiv og det dermed forenede Kongerigets Arkiv for* 1883–85, *p.* 65, 66.

Augustijn Joosten van der Steyn, een van de ervarentste personen in 't bierbrouwen, en princepalijck in 't maken van goed moudt, vertrouwende dat hy goede dienst zal kunnen doen tot nut van 't rijck, om zo goedt bier te brouwen als nu van ander plaetsen komt, also den voornoemden Augustijn proeve van de watren genomen hebbende, dezelfde zeer goed bevindt.

[Augustin Josten von der Stein wirdt zugelaszen vor seiner person zu Copenhagen sich nieder zu setzen und zu leisten was andere brawer thun und leisten. Sonsten haben ihro kon. maytt. seines eignen dienstes jetzo nicht von nöten.]

12.

Wit-was-bleking.

Also de wit-was-blekerye een zeer treffelijcke nering is, ten aensien van de groote quanteteyt, die Spangiën, Italiën, Vranckrijck en ander quartieren consumeert, en dat het geele was van Oosten door u ko. ma[ts]. Zond na de Nederlanden werdt ghesonden, alwaer men 't bleeckt, beneficieert en verhandelt, hetwelck zo bequaemlijck, en met veel gheringer kosten, kan gheschieden hier tot Koppenhaguen. Waerover ick gediligenteert hebbe in Hollandt, om een compangie op te rechten, en hun capitalen, personen en familiën hierwaerts te transporteren; daerbeneven oock bekomen twee meesters met hun knechts, om de voornoemde wit-was-bleeckery in 't werck te stellen, zo u ko. ma[t]. gheliefden ghenadelijck te vergunnen een bequame plaets buyten Koppenhaguen, om huysing te moghen bouwen, op hunluyder kosten, en de voornoemde blekery te aenvaerden, 't welck vermeerdering van trafique en neering zal veroorsaeken, aengesien dat in u ko. ma[ts]. koningrijck van Dene-

marcken gheen zaec nodiger is als diverse koopmanschappen en manefacturen hier te lande te hebben, waerin de koopluyden hun penninghen (die sy van de goedren maken, die hier verkoft werden) moghen besteden, en ander waeren van hier verschepen na besondere quartieren, ten aensien dat het gelt, als rijckxdaelders, zo uytnemende hoogh gaet in uw ko. ma[ts]. koningrijcken, datter gheen voordel noch profijt aen te doen is; en zonderling geen ander goedren hier vindende als princepalijck kooren en huyden, veroorsaeckt dat de handeling met minder couragie werdt ghedreven. Waerover dat het zeer lofbaer en pryselijck is, d'affectie die u ko. ma[t]. betoont om alle soorte van ambachten, waerdoor de manefacturen in trayn zullen komen, in dese koningrijcken te planten, ghelijck de kaffa- en boortwerckers, waer de zaeyewevery by vereyscht te wesen, en consequentelijc andere diverse ambachten zullen volghen, tot welvaeren en prospereteyt van u ko. ma[ts]. koningrijcken.

[Dieser punct soll bewilliget werden, jedoch uff vorhergehende ihren kon. maytt[s]. besichtigung des begehrten platzes [1]).]

13.

Hoppe-planting.

Also de hoppe in groote quanteteyt van Hollandt hier te lande werdt ghebrocht en met goedt profijt verkoft, alhoewel dat de gronden en clymaet van u ko. ma[ts]. koningrijck zo bequaem is om hoppe te

---

1) In de kladaanteekeningen van no. 6 (hiervóór, p. 205) staat, klaarblijkelijk als latere beslissing: „Patent wegen der wachsbleicherey ist zu papier gebracht; der platz sol auszgewieszen werden, privilegium uff zehen jhar; nach verflieszung derselbigen von solcher bleicherey billige abgifft zu geben."

planten en te winnen als andere landen, ghebreeckt het alleenlijck de voornoemde hoppeplanting in 't werck te stellen, ghelijck u ko. mat., na ick ben onderrecht, zedert mijn vertreck na Engelandt aen de boeren zulckx hebt ghelieven te ghebieden, te weten: dat yder sekere hoppe moet planten, om zo metter tijt u ko. mats. koningrijck te provideren van hoppen, zonder de uytlandsche te behoeven. En ten aensien dat my onbewust was de resolutie, die u ko. mat. heeft ghenomen aengaende de planting van de hoppen, hebbe ick mijn goede meeninghe om de hoppeplanting in trayn te brengen in 't werck ghestelt, en met besondere personen iu Hollandt, die lange jaeren de hoppeplanting ghebruyckt hebben en dat stuck grondich wel verstaen, ghesproken om hun personelijck hierwaerts te transporteren om de hoppeplanting by der handt te nemen, en eyndelijck met hun veraccordeert om tegen 't voorjaer over te komen, met die conditie dat ick midlerwijl aen u ko. mat. ootmoedelijck zoude versoeken om bequame landen tot de hopplanting van u ko. mat. ghenadelijck te verkrygen, om dezelfde landen te cultiveren en te bereyden op hun eygen kosten en voor eenighe jaeren vry te moghen ghebruycken, en naderhand jaerlijckx daervoor te betaelen zoveel als u ko. mat. ghenadelijck zult ghelieven te ghebieden. En also die propositie niet onredelijck is, remitteer ick hetzelfde aen u ko. mats. wyse resolutie.

[Hiertzu wollen ihre kon. maytt. einen platz auszweisen laszen, welcher cultiviret und bebawet werden soll.]

14.

Steenbackeryen.

Aenghesien dat de meeste steen, die hier te lande

gebruyct werdt, van Holland, Vriesland en ander quartieren komen moet, heb ick ghepractiseert of men gheen meesters steenbackers en kneghts van Hollandt zoude kunnen bekomen om hier in Denemarcken te komen wonen, en alderhande soorten van steenen, pannen, estricken [1]) en figuursteenen [2]) te backen. En ten aenzien dat ick tot die propositie zeer bequaeme meesters en knegts heb gevonden, die personelijck en met hun familiën en capitaelen geresolveert zijn hier tot Koppenhaven te komen, heb ick vooreerst noodsaeckelijck gevonden (om met meerder fondement dit werck t'aenvaerden) twee personen hierwaerts te zenden om de landen en gronden te ondersoeken, of de klay en de aerde bequaem is tot alderhande soorten van steen, daerbeneven of de veengronden om turf te maken bequaem waeren; en bevonden hebbende de klay- en leemgronden zo goed als in eenighe plaetsen in Hollandt kunnen zijn, heb ick een compagnie versaemt, die hun zullen verbinden vijftich personen uyt Hollandt hier te brengen om soveel ovens hier in 't koningrijck op te stellen en huysen daertoe te bouwen, die nodich daertoe zullen bevonden werden; met die conditie, dat u ko. ma^{t}. ghenadelijck zoudt ghelieven te vergunnen de landen vry zonder yets voor te betaelen, daer de klay, leem en turf uyt te haelen, en ten aensien van die ghenade, dat alle de steen, pannen, estricken en figuursteen, die u ko. ma^{t}. zal behoeftich zijn, voor minder prijs zal ghelevert werden als die van buyten is gheldende; en ten laesten, ten aensien van de groote ongelden, die gheschieden moeten tot de bouwing van de huysen, ovens en het aenkleven van dien, dat u ko. ma^{t}. ghenadelijck mocht ghelieven

1) Estricken = gebakken vloersteenen, tegels.
2) Figuursteenen = haardsteenen.

te vergunnen, dat niemant voor de tijt van eenighe jaeren zodanighe steenbackeryen in 't koningrijck van Denemarcken opstellen zullen moghen, aengesien dat de compagnie vijftich personen op hun eyghen kosten zullen van Hollandt hier laten komen, en met de eerste schepen die van Hollant zullen komen alle preperativen hierwaerts zenden om dit jaer de steenbackeryen in 't werck te stellen.

[Esz laszen ihre kon. may^{tt}. dieses puncts halber es bey dem hiebevor gnedigst ertheiltenn privilegiën [1]) bewenden.]

14*a* [2]).

Trasmolen.

Also ick ondersoecking heb laten doen om te weten, of de steen in u ko. ma^{ts}. rijcke ooc bequaem mochte bevonden werde om tras ofte sement te maken, die nu van ander quartieren hier moet ghebrocht werden, en bevindende datter bequaeme steen is, heb ick gediligenteert datter een trasmolen van Hollandt sal werden gesonden om de tras te maken, met meester en kneghts, zo u kon. ma^{t}. ghenadelijck geliefden te vergunnen, datter voor eenige jaeren gheen ander trasmolen zal mogen werden opgestelt, en een bequame plaets te ordonneren om de trasmolen op te stellen.

[Cimentmuhlen auff zu richten und tras zu mahlen ist von der kon. maytt. gnedigst bewilliget werden.]

---

1) De inhoud van deze privilegiën is mij onbekend. Vgl. echter de mededeeling over de uitbreiding van het octrooi voor de steenbakkerij, hierna, p. 256 en 257.

2) Het hs heeft bij vergissing 14.

15.

Haringvangste.

Diverse gequalificeerde personen, koopluyden tot Rotterdam, professie makende buysen uyt te reden tot de haringvangst, hebben my gecommuniceert om hun personen, schepen en buysen hierwaerts zouden resolveren te transporteren, om de haring alhier te beneficieren en verhandelen na ander quartieren van Europe, versoekende tot dien eynde zekere previlegiën, daer oock byvoegende of zy zoude moghen paert en ghedeelte hebben in de Oostindische compagnie [1]). En alsoo 't coopluyden zijn van treffelijcke middelen, heb ick ootmoedelijc u ko. ma[t]. 't voornoemde raedsaem gevonden aen te dienen.

[Dieser punct ist von der kon. maytt. gnedigst eingevilliget worden.]

16.

Jaques Kocquel.

Den voornoemden Kocquel, wonende tot Delfdt, heeft besondere malen met my in communicatie gheweest, verstaen hebbende dat ick mijn residentie in Denemarcken had, onder de goedertieren en ghenadighe vleuglen uws ko. ma[ts]., als een ghering en ootmoedich onderdaen; waerover hy aen my versocht te willen vernemen of zijn persoon en vocatie hier te lande oock aenghenaem zoude moghen wesen, zo hy mochte resolveren zich personelijck hierwaerts te transporteren; tot welcken eynde hy aen my oock heeft gheschreven desen navolghende copie, waer-

---

1) Nl. in de Deensche Oostindische Compagnie, die in 1617 was opgericht. Vgl. ook hierna, p. 246 en 247.

van ick de heer Canselar den origenalen heb laeten lesen, inhoudende 't gun(t) volgt:

Copie.

„Also ick bericht ben dat U.E. wederom na ko. ma[t]. reyst, bidde U.E. wil in memorie houden 't gun(t) daer wy lest t' mynen huyse propoosten van hadden, aengaende de groote somme van penninghen, diewelcke die van Lubec overlanghe schuldich geweest hebben aen ko. ma[t]. van Denemarcken. Voorts ghelieve U.E. aen zijn ko. ma[t]. voor te dragen, dat die yvore instrumenten, zijnde zeven accoorden, welcke ko. ma[t]. voor lange gesien, bespeelt, en vier duysent daelders daervoor doen bieden door zijn capelmeester Gregorio Trehu, noch by my voorhanden zijn, en in de kostelijcke kerck tot Fredrickborgh wel zoude voeghen. Alsoock zal gelieven te ghedencken van mynen grooten en schonen diamant. Voirder, mijn heere, en kan niet laten U.E. te seggen dat voor langen tijt, by 't leven van heer Hendrick Ramel [1]), denzelfden heer Ramel, zaliger, my gaerne in Denemarken ghehadt hadde, en daerna noch eenen Willem Adriansen Kock, die oock commissie hadde my dat voor te draghen, maer heb 't altijt uytgestelt. En aenghesien de zaecken hier te lande zo zelsaem staen, en noch zelsamer mochten vallen, zo zijn ma[t]. my nu woude eenich vordeel gunnen, zoude wel van zinne zijn my in Denemarcken te transporteren, en my in ko. ma[t]. dienst te begeven etc.

Jaques Kocquel."

---

1) Hendrik Ramel, die in 1610 was gestorven; hij stond geruimen tijd aan het hoofd van de Duitsche Kanselarij en werd in allerlei diplomatieke zendingen gebruikt.

Grootmachtigen koning en ghenadigen heer, ten aenzien dat my den voornoemden Jaques Kocquel lange jaeren zeer wel bekent is gheweest, wesende een persoon van groote ervarentheyt, hebbende veel princen hoven ghefrequenteert en in juwelen treffelijcke partyen ghedaen, zo met zijn keyserlijcke ma[t]. (als) ander koningen en princen, en ghestimeert zijnde voor zeer treffelijck van middel, hebbende noch onder hem berustende zeer kostelijcke rareteyten en princelijcke curieuseteyten van groote waerde, die ick, tot Delft zijnde, oock alles hebbe ghesien, en, onder andere seer uytmuntende schone juwelen, den grooten diamant, daer den voornoemden Jaques Kocquel in zynen brief van vermaent, 't welck een zeer real stuck is, also ick zelven in 't jaer 1602 in de name van de koninginne Elisabet [1]), hooglofiijcker memorie, drie duysent ponden sterling voor hebbe geboden. Hebbe het model van den voornoemden diamant oock met my ghebracht, om u ko. ma[t]. te vertonen. Heb niet willen nalaeten u ko. ma[t]. zulckx ootmoedelijck voor te draghen, op avontuur of u ko. ma[t]. 't zelfde gheliefden in consideratie te nemen; want een persoon van die qualeteyt, middelen en ervarentheyt zich transporterende hierwaerts, tot gheen onnutbaerheyt kan strecken.

[Diesen punct betreffend haben ihre kon. mtt. gnedigst abgeschlagen.]

17.

Schilderyen die ick met my van Hollandt ghebrogt hebbe.

Also ick bemerckt hebbe de reale affectie, die u

1) Kort vóór den dood van Elizabeth werd Rodenburg tot agent van de stad Emden te Londen benoemd, waar hij toen reeds eenigen tijd woonde. Vgl. Dr. J. A. Worp in *Oud-Holland* XIII p. 72—76.

ko. ma[t]. heeft tot de schilderkunst [1]), heb ick met my ghebracht omtrent de waerde van twintich duysent rijckxdaelders courant in schilderyen, en in ghetal omtrent drie hondert en vijftich stucken, waeronder zijn veelen van de treffelijckste, vermaerste meesters, als van:

Lucas van Leyden.
Martin Heemskerck.
Den ouden Breugel.
Zotte Kleef [2]).
Frans Floris.
Scheel Neel [3]).
Jochem Bukelaer.
Lange Pier [4]).
Den ouden Mostert.
Aert van Leyden.
Cornelis Engelbrechts, meester van Lucas van Leyden.
Lucas Kunst.
Jeronimo Bos.
Hans Bol.
Jochem Patenier.

---

1) Toen Dr. Jonas Charisius in 1607 en 1608 in de Nederlanden vertoefde, kocht hij daar voor rekening van zijn koninklijken meester, Christiaan IV, 145 schilderijen en 7 muziekinstrumenten (Holland C, Reiseregnskaber 1607—1627, R. A. Kopenhagen). Ik hoop deze rekeningen, waarin van elke schilderij de schilder, het onderwerp en de prijs wordt genoemd, in het tijdschrift *Oud Holland* uit te geven. Het groote aantal schilderijen, vroeger door Charisius gekocht en thans door Rodenburg medegenomen, zou doen vermoeden dat Christiaan IV er zelf handel in dreef.

2) Joost van Cleef, bijgenaamd de zotte Cleef: vgl. Kramm, *De levens en werken der Hollandsche en Vlaamsche Kunstschilders* enz., i. v.

3) Dezen naam heb ik noch bij Kramm, noch in de registers van jaargang I—XVIII van *Oud-Holland* aangetroffen.

4) Pieter Aertsz., gezegd Lange Pier: vgl. een artikel over hem van mr. N. de Roever in *Oud-Holland* VII p. 1—38.

Marten van Kleef.
Virgilius Solus.
Johan Blaeubus.
Johan Nagel.
Karel van Mander den ouden.
Louys Vinson.
Henricus Goltius.
Den ouden Steenwijck.
Pourbus [1]).
Den ouden Koningsloo.
Gheldorp.
Den ouden De Vries [2]).
Fransisco Badens.
Warnar van den Valckert.
Adrian Stalpart.
Meester Cornelis van Haerlem.
Hendric Vroom.
Mr. Michiel van Mierevelt.
Abraham Blommart.
Jochem Wttewaell.
Roelant Savry.
Hans Jordaens.
Ambrosius Bosschart.
Snyders.
Abraham Jansen.
David Vinckeboons.
Hondecoeter [3]).
Joost de Momper.
Hans de Momper.
Den jongen Br(e)ugel.

---

1) De tekst heeft: Poëribus.

2) Waarschijnlijk Jan of Hans Vredeman de Vries: vgl. Kramm, i. v.

3) De tekst heeft: Hondekot. Waarschijnlijk wordt Gillis of Gijsbert bedoeld. De beroemde Melchior Hondecoeter kan het niet zijn.

David Teniers [1]).
Stalbems [2]).
Tobias Verhaeg.
Van der Ast.
Hendric van Bale.
Ante Vadoute Italiano [3]).
Sebastian Franckx.
Hendrick Snayers.
Ter Brugge.
Govert Jansen Poelenburch.
Perselles [4]).
Van Dijck.
Valckenburch.
Denijs Steensloot.
Vosmeer.
Wiltens.
De Stomme [5]).
Van Zante.
Den jongen Steenwijck.
Las(t)man.
Van Someren.
Hendrick Vlegel.
Frans Hals.
Den advocaet Veen [6]).
Jonge Vranck.
Pupijn [7]).

---

1) De tekst heeft: Deniers.

2) Kramm noemt: Adriaan Stalbent of Stalbemt.

3) Dezen naam — die er verdacht uitziet — heb ik nergens aangetroffen.

4) Johannes Parcelles, Percelles of Porcellis.

5) Waarschijnlijk Hendrik Averkamp, „de Stomme van Kampen". Maar ook kan bedoeld worden: „de Stomme van Nijmegen", of J. J. de Stomme, of Maerten Boelema de Stomme. Vgl. Mr. N. de Roever in *Oud-Holland* III p. 53 en Dr. A. Bredius in *Oud-Holland* IX p. 147.

6) Mr. Pieter van Veen: vgl. Kramm, i. v.

7) Dezen naam heb ik nergens aangetroffen.

Hercules Pietersen [1]).
Wesel van Koeberghen.
Verbooms.
Olivier Jansen.
Isack Oliviersen.

Zo u ko. mat. gheliefden den voornoemden schilderyen ghenadelijck te besichtighen, ick twijffel niet of u ko. mat. zal een welghevallen daervan hebben, en zommige stucken tot zo redelijcken en civilen prijs bekomen, dat u mat. volkomen contentement zult hebben, also de partie groot is en alle ghelijck zo uytmuntende schoon, dat gheen prins in zijn hof meerder kunst kan hebben, waervan ick anderen zal laten oordelen, die de kunst grondich en onpersial verstaen.

[Ihre kon. maytt. sein gnedigst erbietig dieselbige kunfftig zu sehen.]

18.

Den vermaerden schilder Mompert.

Desen schilder, wesende een van de vermaerste t'Antwerpen, in landschappen, heb ick ghepersuadeert zich hier in Denemarcken te transporteren [2]), daer hy eyndelijck resolutie op heeft ghenomen, byaldien u ko. mat. daer welgevallen van heeft, tot welcken eynde u ko. mat. zijn wercken ziende, die ik met my ghebracht hebbe, ghenadelijck zult gelieven daerop te resolveren, of u ko. mat. met so een vermaert meester ghediendt zal zijn.

[Daferne der berumbte contrefaiter Mompert

---

1) Hercules Pietersz. Seegers: vgl. Mr. N. de Roever in *Oud-Holland* III p. 51, 52, en Dr. A. Bredius in *Oud-Holland* XVI p. 1—11.

2) Of Jodocus de Momper, de zoon van Bartholomeus — want hij moet hier bedoeld zijn — gevolg heeft gegeven aan dit voornemen, wordt in geen der door mij geraadpleegde werken vermeld.

uff seine eigen handt und von sich selbst nach Copenhagen sich begeben wolle, stehe ihm solchs frey; was er alszdan vor ihre kon. may^{tt}. verfertigen werde, solle ihm beszahlet werden.]

19.

Geraert Lambertsen, beeldthouwer.

t'Amsterdam zijnde, heb ick wesen besichtigen het werkhuys van m^{r}. Hendrick [1]), die besondere beelden en figuuren voor u ko. ma^{t}. gemaeckt heeft en noch onderhanden heeft, so hy seyden. Welcke beelden en figuuren alle ghehouden [2]) zijn door een van zijn princepaelste kneghts, ghenaemt Geraert Lambertsen [3]); en ick, met hem sprekende, bemerckten wel uyt zijn reden, dat hy van resolutie was om hem van Hollandt na Denemarcken te transporteren, als hy versekert (was, dat hij) in u ko. ma^{ts}. wercken ghebruyckt mocht werden. Ick heb daer zonderlings niet op gheantwoordt; maer heb hem yets voor my zelven in houdt laten snyden, van zijn eyghen inventie, om zijn handeling en stelling van de figuuren te moghen zien, hetwelck ick met my hebbe ghebracht, om aen u ko. ma^{t}. ootmoedelijck te vertoonen, op avontuur of so een persoon dienst zoude kunnen doen.

[Ihre kon. may^{tt}. wollen das kunststuck sehen und sich daruff ferner erkleren.]

---

1) Hendrik de Keyser, de beroemde stadsbouwmeester en steenhouwer.

2) Gehouwen.

3) In het proces-verbaal eener veiling van 1626 worden onder het rondwerk (beeldhouw- en boetseerwerk) genoemd: „twee troniën en een root satertgen" van „Gerrit Lambertsz., beeldsnyder op de Brestraet"; vgl. *Oud-Holland* III p. 181. Zoo er dus al iets gekomen is van zijn plan om naar Denemarken te gaan, was hij in elk geval in 1626 weer terug in Amsterdam.

20.

Stael-maken.

Hendrick Schoormans, koopman van goed credyt, naem en faem, woonende tot Dort, heeft my ghe-proponeert om hier in Denemarcken een staelmakery op te rechten met seer redelijcke conditiën, die in mijn oordel, eerbiedelijck ghesproken, wel geaccor-deert moghen werden, zonder schade van u ko. mat. noch het rijck; onder andere versoeckt hy dat 't stael, 't welck hier in 't land niet verkoft noch vertiert kan werden, tolvry na ander quartieren versonden mach werden, voor soveel jaeren als ú ko. mat. ghenadelijc zal ghelieven te vergunnen. Ten anderen, dat voor dezelfde tijt van jaeren niemant in 't koningrijck van Denemarcken eenighe staelmolens zal moghen op-stellen. En also ick aengaende dese propositie aen den heer Cancelier heb gheschreven, die daerop heeft laten antwoorden door Fredric Gunter [1]), dat u ko. mat. zulckx wel geviel, zal u ko. mat. ghenadelijck gelieven te ordonneren dat het octroy daervan mach werden ghepasseert.

> [Heinrich Schoorman, von Dort, solle zugelaszen werden sich alhier im reich alsz ein underthan nieder zu setzen; daferne er so viel stahls wirdt machen konnen alsz man von nothen hadt, sol er folgendes privilegiret werden.]

21.

Om zes duysent tonnen water met een molen in vier en twintich uyren uyt te wercken.

Den voornoemden Hendrick Schoormans heeft een

1) Frederik Günther was van 1621 af eerste secretaris van de Duitsche kanselarij.

nieuwe inventie om een molen te stellen, die in vier en twintich uyren uyt zal wercken zes duysent tonnen water. Zo u ko. mat. zodanighen molen dienstich mocht zijn, om eenige gheïnondeerde landen droog te willen maken, den voornoemden Hendrick Schoormans zal het model van de voornoemde molen my leveren om u ko. mat. te laten besichtighen.

[Bey diesem puncte muste man zuvor weiszen, wie viel fusz hoch das waszer durch sothane muhle konne auffgetrieben werden.]

22.

Alderhande soorte van yserwerck, als brouw- en verwersketels, ysere potten, oock gheschut te gieten.

Francisco Massone heeft, t'Amsterdam zijnde, aen my versocht om aen u ko. mat. te versoeken een octroy voor eenighe jaeren om op te rechten een gieterye van yserwerck, als brou- en verwersketels, ysere potten en gheschut, in 't koningrijck van Denemarcken, en also ick aen de heer Canselar daerop hebbe geschreven, die my geantwoordt heeft dat u ko. mat. zulckx accordeerden, zal u ko. mat. gelieven het octroy te laten passeren.

[Es soll Francisco Massone zugelaszen werden solchs wergk uff seine uncosten und eventur zu gebrauchen, daferne er billigen kauff geben wolle.]

23.

Fransoischen schoolmeester, oock boeckhouden na de Italianse maniere, ende arithmetica.

Voor mijn vertreck na Engelant hebben sommige van de ghequalificeerste burgeren deser stede Kop-

penhaven met my ghecommuniceert, hoe nodich het waer hier te hebben een goet schoolmeester, tot educatie en onderwysinghe van hun kinderen, zo zonen als dochteren, ten aensien dat zy hier daertoe gheen ghelegentheyt hebben, om hun kinderen d'arithmetica, italians boeckhouden en andere noodsakelijcke scientiën voor de jeugden te laten onderwysen, waerover zy ghenodruckt zijn hun kinderen na Hamburch, Bremen ofte Nederlanden te senden, 't welck veel accidentale ghevaeren onderworpen is, wenschende daerover datter een bequaem persoon ghevonden mocht werden, ervaeren in de fransoische tale, italians boeckhouden en arithmetica, daerbeneven dat zijn huysvrou bequaem mocht zijn om de dochteren te onderwysen alle soorten van handwercken. Tot welcken eynde ick in Hollandt hebbe ghediligenteert om zo een persoon te bekomen, en ghevonden eenen Bernart Zundens, wonende tot Amsterdam, professie makende van de Augsburghse confessie, wel ervaeren in de franchoise tale, arithmetica en italians boeckhouden, daerbeneven een zeer kunstich schryver, en zijn huysvrou zeer bequaem om de dochteren alle soorten van handwercken en goede opvoeding te leeren, jegenwoordich oock ophoudende een van de principale scholen binnen Amsterdam. En also ick hem heb ghecommuniceert om zich te transporteren van Amsterdam hier tot Koppenhaguen, is geresolveert zulckx te doen, daer ick oock zijn ondertekening van hebbe met my ghebracht, doch hem vertrouwende op my om een vordelijcke partie voor hem hier te maken, also diergelijcke personen meest ooghen op hun perticulier profijt. Zoo u ko. mat. deze propositie nu gheliefden ghenadelijck te begunstighen om dit stuck in 't werck te stellen, 't waer zeer lofbaer, aengesien dat u ko. mat. so grooten zorghedrager is voor

't ghemeen besten en welvaeren des ondersaten, waerin u ko. ma[t]. overtreft alle predesesseurs van hoogloflijcker memorie. En overmits ick verstaen hebbe van Jan Post, u ko. ma[ts]. muntemeester, datter zekere penningen onder zommige personen van de duydse natie zijn berustende, gedestineert om zo een schole op te rechten, en dat het alleenlijck ghebreeckt aen 't beleydt en ghenadighe bevordering uws ko. ma[ts]., heb ick gheraedsaem bevonden 't zelfde voor te draghen met behoorlijcke onderdanicheyt.

[Diesz wergk wirdt den burgern anheimb gestellet.]

24.

Hospital van twintich bedden, en orgel in de duytsche kerck.

De princepaelste personen, bedienars van de duydsche kercke, heb ick besondere maelen hooren descoureren, hoe noodsaecklijck dat het waer binnen Koppenhaguen op te rechten een hospital voor de vreemde natie, ghelijck in ander landen ghebruyckt werdt, ten aensien van krancken en nootruftighe armen, die dickwijls door ghebreck van opsicht en caritative handreyck vervallen in groote miserie, en door die miserie gheraeken tot veel ontucht, streckende tot schande van de natie. Waerover daerin behoort versien te werden om een hospital te stichten, hetwelck niet kan gheschieden zonder merckelijck verschot van penninghen om 't voornoemde hospital te bouwen, en daerbeneven jaerlijckx te onderhouden, om de krancken nootruftige armen te besorghen, werter ootmoedelijck voorghedraghen, dat zo u ko. ma[t]. gheliefden genadelijck te vergunnen, dat in de voornoemde duytsche kercke mocht ghedoopt, ghetrout en begraven werden, dat met hetgun(t) daer-

uyt zal getrocken werden het voornoemde hospital zal geboudt en onderhouden werden, zonder u ko. mat. noch de stede van Koppenhaguen in yets moeijelijc te vallen, ten waer dat u ko. mat. uyt ghewoonlijcke goedertieren ghenade tot zo godsaligen werck gheliefden eenighe assistentie te betonen. En beneven dat de natie de penningen, die sy van 't doopen, trouwen en begraven zullen trecken, tot bouwing en onderhoud van 't hospital zullen (gebruiken, zullen zij) tot ornement der kercke en cieraet deser stede, een schonen orgel in de voornoemde kercke oprechten en op hunluyder kosten een meester organist onderhouden en jaerlijx betaelen. En aengesien datter vertrout werdt dat u ko. mat. hier ghenadelijck van zult gelieven te oordelen hoe deze propositie spruyt uyt een zeer goede meening, waerin niemant perticulier profijt is zoekende, werter verhoopt dat u ko. mat. het voornoemde zult gelieven te nemen in ghenadighe consideratie.

[Dieser punct wirdt von ihre kon. maytt. zu dero gnedigsten nachdencken auszgesetzet.]

25.

Zeepsiederye.

U ko. mat. heeft ghelieven ghenaedelijck te vergunnen Hans Roper het octroy van de seep, om die nering hier in u ko. mats. stat van Koppenhaguen in trayn te brenghen, en tot dien eynde oock verboden en doen publiceren datter op pene van confiscatie gheen seep van buyten in zoude mogen komen, en ten eynde dat de olie, daer de zeep mede ghesoden werdt, oock niet van ander landen zouden moeten gebrocht werden, heeft u ko. mat. oock ghenadelijck ghelieven te vergunnen octroy voor d'opstelling van

olymeulens[1]). Tot welcken eynde ick drie molens in Hollant heb laeten kopen, waervan d'eene hier tot Koppenhaven is ghekomen, en de ander twee met de eerste schepen, die van Hollandt komen, ghesonden werden, en kosten zullen boven twee duysent rijckxdaelders in spetie. Hierbeneven heb ick met my ghebrocht een meester olyslager, om in de molen te ghebruycken, alles streckende tot excessive groote ongelden; doch fondement makende op de vergunde octroyen van u ko. ma^{t}., verdriet my niet het verschot van penninghen. Alhoewel ick bevinde dat den voornoemden Hans Roper zeer ghecontramineert werdt van personen, die om hun eyghen voordeel het octroy, aen Hans Roper verleent, pretenderen te anulleren, en aen de heer Cancelier vertoont (hebben), hoe dat de zeep, die Roper maeckten, niet so goedt was als de Hollandse seep. Waerop den heer Canselier my heeft laten schryven, dat ick in Hollandt een goedt zeepsiedermeester zoude zien te bekomen, daer ick oock dadelijck op hebbe gediligenteert. En my informerende onder de zeepsieders, bevond ick dat Hans Ulderich, 't welck Hans Ropers meester zeepsieder is, vier jaeren by Jan Cornelisen Bogart, een van de princepale zeepsieders van Amsterdam, ghewrocht heeft, en alle zijn zeep gesoden heeft op de keur van Amsterdam, en aldaer ter stede Amsterdam oock zijn behoorlijcke meestersproef gedaen, zo dat een yder my versekerden dat ick in Hollandt gheen beter meester zoude kunnen bekomen als den voornoemden Hans Ulderich; en tot meerder versekering van zulckx heb ick een vierendeel van Hans Ropers zeep doen zenden van Koppenhaven na Amsterdam, en door de keurmeesters, die daertoe

1) Vgl. hiervóór, p. 195.

beëedicht zijn, laeten besichtigen en proeven, die verklaerden dat die zeep niet zuyverder noch schoonder ghemaeckt kost werden. En ick naderhandt hier komende, bevinde, diesniettegenstaende, datter noch al uytghegheven werden dat de zeep van Roper niet goedt is, en dat principalijck door een Geraert Zacharias, die zeep van Hollandt laet komen, en verkoopt die tot zes schellingen het pondt, waer dat Hans Roper die verkoopt tot vier schellingen; verscheelt een derde part in de prijs. En alhoewel u ko. mat. strictelijck hebt gelieven te ghebieden, datter geen zeep van buyten zoude ingebrocht werden, so heeft diesniettegenstaende den voornoemden Gerart Zacharias laten komen in May verleden zes lasten, den 17den Augusti drie lasten, den 6den November drie lasten door schipper Johan Albertson en by nacht an land gebrocht, daerbeneven meer lasten, daer men gheen particuliere proeve van kan doen; en diesniettegenstaende werter by de heeren magistraten der steden, die u ko. mats. ghebodt nochtans selven van 't raedhuys hebben ghepubliceert, gheen justitie over gedaen. Ja, dat meer is, de contramineurs van den voornoemden Hans Roper hebben groote quanteteyt van zeep doen brengen tot Malmuyen [1]), Landskroon en Helsenburg, en van daer versonden na Kueck [2]) en ander havens, waerdoor Roper te minder consumtie heeft gehadt dit jaer. Zodat jeghenwoordich by hem leydt onverkoft de waerde van drie duysent rijckxdaelders in zeep, en heeft oock na Rostock zekere quanteteyt van zeep gesonden, die van daer na Lubec is versonden, en werdt zo goedt bevonden dat van daer werdt gheschreven, meer

1) Malmö.
2) Köge.

van die seep te willen hebben, ghelijc blijckt by de brieven, van daer gheschreven, die de heer Cancelier vertoont zijn. En aengesien dat Hans Roper volkomen voldoet, nopende goede zeep te zieden, en zoveel provideert en provideren kan als de plaetsen nodich hebben, die in 't contract ofte octroy begrepen zijn, en daerbeneven drie hondert personen burgers binnen Koppenhaguen, desghelijckx alle de vrouwen op Amack [1]) verklaring zullen doen, dat Ropers zeep so goedt is als oyt van Hollandt is ghekomen, werdt ootmoedelijck versocht dat u ko. mat. ghenadelijck gelieve te ghebieden aen de magistraten der steden, zo van Malmuyen, Landskroon en Helsenburg als andere plaetsen, datter geen zeep getollereert werdt van buyten in te komen, en dat het edict op nieus mach werden gepubliceert. Want als er zeep van ander quartieren zoude inkomen, en Roper daerdoor gheen consumtie zoude hebben, waer 't verlooren kosten de olymolens op te stellen. Dus om die schade te voorkomen, en daerbeneven dat de zeepery in trayn mach blyven, desghelijckx opdat u ko. mats. gepubliceerden mandaten in autoreteyt blyven, ghelieve u ko. mat. hier genadelijck van te considereren.

[Es solle dem stadtvoigt ernstlich ahnbefohlen werden, Gert Zachariaszen und andere, so wieder das privilegium, welchs Hans Ropern gegeben, gehandlet, ahngeklaget und wan sie uberzeuget, der gebuhr gestraffet werden. Alsz auch das Hans Roper, wan er wieder sein erlangtes privilegium handelt, gleicher gestalt muge mit straffe ahngegehen werden.]

---

1) Amager, het eiland bij Kopenhagen, waar onder de regeering van Christiaan II een kolonie van Waterlandsche boeren was gevestigd.

26.

Manuel Sweers.

Tot Amsterdam heb ick ghesien in possessie van Manuel Sweers een zeer uytnemendt schoon cabinet, wesende alleen voor 't ghebruyck eens prinse, ghemaeckt van ebbenhoudt, daerin veel secrete laden, verciert zijnde met besondere schoone stenen, als jaspis, agaet, amatist, topas en christal de montange, waervan 't gesicht meer uytwijst als men met de penne kan afbeelden, daerbeneven de keysers van Romen, van hoofde tot de voeten na 't leven gheschildert, zeer kunstich, door een zeer vermaert meester, schilder van zijn keyserlyck mat., ghenaemt Ravesteyn [1]). Den voornoemden Manuel Sweers heeft aen my versocht om aen u ko. mat. daervan te willen voordraghen, gheneghen zijnde om de voornoemde goedren u ko. mat. te laten besichtigen, op avontuur of die verkoft mochten zijn, versoeckende daerover een vry paspoort om die goedren tolvry in en uyt te moghen brenghen.

[Ihre kon. maytt. haben wegen des cabinets eine abschlagliche andtwort gegeben.]

27.

Lijste van betaeling van de goedren, die door de Zond passeren.

In Hollandt heb ick bevonden in 't general een zeer groote misnoeghing tegens u ko. mat. onder de

---

1) Dirck de Quade van Ravesteyn was hofschilder geweest van den Duitschen keizer Rudolf II: vgl. Dr. A. Bredius en E. W. Moes in *Oud-Holland* IX p. 208–213. Uit dat artikel blijkt ook, in hoeverre de eigenaar van het kunstwerk, Manuel Sweers, aan de familie Van Ravesteyn verwant was.

koopluyden die op Oosten trafiqueren, ten aensien van de groote tollen, die zy in de Zond moeten betaelen, daerbeneven dat het een seer groote desordre maeckten in de koophandel en princepalijck overmits zy geen rekening kosten (maken) wat hun goedren in de Zond ordenaris voor tol betaelden, maer moeten gheloof gheven aen de schipperen, die hun zulcke excessive groote ongelden in rekening brengen, dat de koopluyden weynich voordel doen. En also ick de saeck grondiger heb ondersocht, examinerende de rekeningen van besondere schipperen, die het verleden jaer besondere malen de Zond ghepasseert hebben, en stellen van één soorte van goedren besondere [1]) tollen, ja verschelende de helft, meerder betaelt hebbende d'eene mael als d'ander, de schippers zeggende en verklarende soveel betaelt te hebben. Eyndelyck (ben) ick ghewis dat alle het misnoeghen van de generale koopluyden spruyt, niet uyt de verhoging van tollen van u ko. ma^t., maer uyt de eyghenprofijt-zoecking der schipperen, door redenen navolghende. Ten tyde datter zo strickten opzicht en visitatie van schepen in de Zond niet was, alser gheschiet is zedert de komste van Balthasar Bitter [2]), hebben de schipperen gheen ghelegentheyt ghehadt u ko. ma^t. te frustreren van de gherechticheyt des tollen [3]), want al was 't schoon dat de schipperen de goedren versweghen en gheen tollen betaelden, so namen zy die vordelen voor hun zelven, ten aensien dat zy de peryckelen van confiscatie op hun namen, en brochten de volkomen tollen de eygenars van de goedren in rekening, ten waer dat de koopluyden

1) Besondere = verschillende.
2) Visitateur bij den Sonttol.
3) Dit geeft, in verband met het volgende, geen zin. Er zal moeten staen: „hebben de schipperen ghelegentheyt ghehadt" enz.

zelven aen de schipperen belasten de koopmanschappen te verswyghen in de Zond, stelende de behoorlijcke tollen van u ko. mat., en lopende zelven het perijckel van confiscatie.

En aengesien dat de schipperen dese voordelen van de tollen nu niet kunnen hebben, door het groote opsicht datter teghenwoordich in de Zond is, practiseren zy, om hun profyten te hebben, hetzelfde te wege te brengen met de koopluyden in rekening te brengen swaerder tollen als u ko. mat. heeft geordonneert. Hetwelck alles is te voorkomen, ghelijck de princepaelste coopluyden in Hollandt aen my oock hebben versocht u ko. mat. ootmoedelijck voor te draghen, datter een lijste en ordonantie ghedruckt mocht werden, waerin ghespecificeert, hoeveel yder soorte van koopmanschap in de Zond moet betaelen van tolle, opdat de schipperen de koopluyden niet bedrieghen kunnen, ghelijck voor desen gheschiet is, en dat de voornoemde lijsten en ordonantiën een yeder bekent ghemaeckt moghen werden, waerdoor de koopluyden geen reden van mescontentement meer kunnen hebben om onbehoorlijck te spreken van de rechtvaerdige proceduren in de Zond. En zo 't u ko. mat. geraden mochte vinden, tot meerder satisfactie van die van Hollandt, zal men wel te wege brengen dat de voornoemde lijsten en ordonnantiën in de capitale koopsteden van Hollandt op de beursen en ander plaetsen aengeplact werden, tot vermeerdering van de trafique. Remitterende 't zelfde aen u ko. mat. wyse deliberatie.

[Diesen punct wollen ihre kon. maytt. selbst wiszen in acht zu nehmben [1]).]

---

1) Het billijke verzoek, dat Rodenburg namens de Nederlandsche kooplieden deed, scheen een minder barsch antwoord te verdienen,

28.

Scheepstimmerluyden.

Besondere koopluyden, die door mijn persuasie geresolveert zijn hier tot Koppenhaguen hun schepen te bouwen, verstaende dat die bequaemlijcker en met minder kosten hier gheboudt kunnen werden als in Hollandt, hebben aen my versocht u ko. mat. ootmoedelijck te vertonen of hun ghenadelijck vergunt zoude moghen werden previlegiën, dat de meesters timmerluyden noch hun kneghts nimmer tegen hun wille door u ko. mat. zullen gebruyct werden op den Holm [1]) oft ander plaetsen in dienst van u mat., maar vry en vranck blyven voor hun zelven, ten waer dat hun eygen wercken zulckx toelaet, en willich zijn u ko. mat. te dienen.

[Es soll ihnen sich alhier nieder zu laszen, dem begehren nach, vergonnet sein.]

29.

Lijnbaen.

En also by 't ghebou van schepen een lijnbaen zeer hoogh nodich is, is mijn ootmoedich verzoeck my de ghenade te doen dat ick zoveel lands meer mach hebben in eygendom, after de hondert roeden, waermede u ko. mat. my alreede ghenadelijck heeft ghe-

---

maar op 't pnnt van den Sonttol was Christiaan IV altijd kitteloorig. Ook zal hij wel begrepen hebben, dat het verzoek om een gedrukte tollijst niet alleen voortsproot uit den wensch, om tegen bedrog van de schippers gevrijwaard te zijn, maar ook uit de begeerte om wat meer stabiliteit in den Sonttol te krijgen. Zie hierover mijne *Sleutels van de Sont* p. 19.

1) De Holm (holm = eilandje) was een scheepswerf bij Kopenhagen.

lieven te verobligeren, om een lijnbaen van behoorlycke langhte op te bouwen, opdat de straet, van de brugge af tot de Noordsee, oft teynde van u ko. mats. diergarden, mach bebout zijn, opdat de plantage van geboomte [1]) en blekerye van wit was [2]) mach bevrijt zijn voor ontuchtighe menschen.

[Diesen punct haben ihre kon. maytt. bisz sie den platz besichtiget auszgesetzet.]

II.

Grootmoghenden koning en alderghenadichtsten heer.

Theodorus Rodenburg, u ko. mats. onderdanichste onderdaen en ootmoedighen dienaer, versoeckt op dese navolghende punten u ko. mats. ghenadighe resolutie.

1.

Eikenhout uit Noorwegen [3]).

Dat u ko. mat. ghelieve ghenadelijck te vergunnen, dat ick soude moghen twee schepen met eyckenholt uyt Norweghen laten komen, en na Hollandt te senden, om ghereedt te maken voor mijn ghebou [4]).

[Belangendt die zwey schiffe mit eichenholtz

---

1) Reeds vroeger had Rodenburg „een bequame plaets voor de plantinge van zijn bomen ende bloemen" enz. gevraagd: hiervóór, p. 195.

2) Vgl. hiervóór, p. 219.

3) De opschriften boven elk punt dezer memorie zijn door mij aangebracht.

4) Welk gebouw hier — en in punt 2 — bedoeld wordt, kan ik niet zeggen. Een woonhuis voor Rodenburg was het in elk geval niet: vgl. hierna, p. 254 en 255.

ausz Norwegen ausz zu staten, haben ihre kon. mtt. gnedigst abgeschlagen.]

2.

Gotlandsche steen.

Een schip jotlantze steen te moghen zenden na Hollant, om aldaer te laten wercken en ghereedt maken tot mijn ghebou.

[Abgeschlagen [1]).]

3.

Kuipers.

't Schijnt zeer hoogh nodich te wesen etlycke kuypers hier te laten komen, want u ko. mat. onderdaenen daer zeer groot ghebreck aen zullen hebben, aengesien hier tegenwoordich biertonnen gebreck zijn.

[Die kuypers oder boddeker belangendt sein ihre kon. maytt. gnedigst friedlich, das sie bestellet und anhero verschaffet werden.]

4.

Grond voor een huis.

Zo u ko. mat. gheliefden genadelijck te vergunnen de grond naest het giethuys, daer zal op geboudt werden een schoon huys, na de tekening, hierby gaende [2]).

[Wegen des platzes bey dem gieszhause erkle-

1) Wanneer in het antwoord van den Koning het verzoek zelf van Rodenburg eerst nog herhaald wordt, laat ik dit van nu af weg en vermeld alleen de decisie.

2) De teekening ontbreekt. Over de bestemming van het huis kan ik niets mededeelen.

ren ihre kon. maytt. sich gnedigst dahin, das der ordt zuvor muste besichtiget werden, worauff alzsdan folgendts resolution zu erwarten [1]).]

5.

Bierbrouwerij.

Aenghesien Augustijn Joosten van der Steyn door mijn persuasie hier is ghekomen [2]) om te brouwen, en dat u ko. mat., midlertijt dat ick in Hollant geweest ben, van een ander brouwer geprovideert is, en daerover hem niet enployeert, zo zach ick nochtans zeer gaeren dat hy niet wederom vertrock, om de consequentie, ten aensien dat ick hem hier gebrocht hebbe. Waerover mijn ootmoedich versoeck is, dat u ko. mat. hem ghelieve genadelijck te vergunnen zijn bygaende versoeck [3]), so 't eenichsins mogelijck is, ten aensien van zijn lange ervarentheyt in 't moutmaken en brouwen.

[Die bierbrawerey von Augustin Joosten von der Stein belangendt, sein ihre kon. maytt. gnedigst erbietig zu solchem gebeut den verlay zu thun gegen entrichtung 6 pro 100.]

6.

Isaac le Maire en consorten op te nemen in de Deensche Oostindische Compagnie.

Diverse personen, als namentlijck Isac le Maire met

---

1) In no. 4 (vgl. hiervóór, p. 205) is bij dit punt in margine geschreven: „Quaeritur ob er nicht auff Amacker bauen wolle?"

2) Vgl. hiervoor, p. 219.

3) Dit verzoek ligt niet meer bij Rodenburg's memorie, maar in het duplicaat (N°. 4) leest men, dat Augustijn Joosten van der Steyn grond verzoekt om daarop een bierbrouwerij op te richten, tegen een jaarlijksche betaling, aanvankelijk van 3%, later meer, van de waarde.

zyn compagnie [1]), daerbenevens besondere andren, hebben my gecommuniceert hun ghenegentheyden om in de compagnie van Oost-Indiën te participeren en personelijck hun te transporteren hier tot Koppenhaguen onder de obedientie van u ko. mat., waerop zy my oock hebben geschreven zedert mijn komste alhier, hetwelck ick hebbe gecommuniceert met de president en bewinthebbers van de Oostindise compagnie alhier. En also zulckx hun zeer wel gevalt, vinden gheraedzaem dat men de voornoemde personen in devotie houdt, op avontuur of men een vorderlijcke partie met hun zoude kunnen treffen, waertoe zeer nodich is een besondere bestelling te hebben, opdat zy moghen zien dat ick volmacht hebbe om met hun te moghen contracteren. 't Is waer dat u ko. mat. my heeft gelieven genadelijck te vergunnen een bestelling, in dato den 13 Februari, om te mogen contracteren met alle kunstenaers, handelaers en handwerckers, maer het stuc van Oost-Indiën, wesende een saeck van grooter importantie, vereyscht wyder verklaringe, ghelijck ick gelove dat u ko. mat. zal gelieven genadelijck te verstaen, en oock by de heer president en bewinthebbers verstaen werdt, en by ons geresolveert is dat ick zulckx u ko. mat. onderdanichlijck zoude voordraghen.

[Höchstgedachte kon. maytt. haben diesen punct in gnedigste deliberation genommen.]

---

1) Hieruit volgt dus, dat deze felle vijand van onze Oostindische Compagnie zich tegenover de Deensche Compagnie al even weinig gebonden achtte door de belofte, die hij bij zijn uittreden uit de rij der bewindhebbers had afgelegd, als hij zich vroeger daardoor had laten weerhouden om met Hendrik IV te onderhandelen over de oprichting van een Indische handelscompagnie in Frankrijk. De belofte hield in, dat hij van zijne als bewindhebber verkregen kennis geen partij zou trekken ten nadeele der Nederlandsche Compagnie, en dat hij zelf geen handel op Oostindie zou drijven, noch anderen daartoe raden of behulpzaam zijn. Vgl. Van Rees, *Geschiedenis der staathuishoudkunde in Nederland* II p. 34.

7.

Kanselarijbode.

En aengesien dat ick my op dese zaeck en besondere andere, in conformeteyt van u ko. ma^{ts}. mening en resolutie, in dato den 13 Februari my ter handt ghekomen door Nicolaus Engelbert, wederom transportere na Hollandt en ander plaetsen; en aengesien dat de wegen zeer onvaylich zullen zijn, ten aensien van de oorlogen, die met groote violentie zullen aengevaert werden, en dat ick occasie zal hebben diverse depesches zo van Bremen op Hollandt als van Hollandt op dese quartieren te doen, opdat u ko. ma^{t}. puntuel mach weeten wat ick handel, en wat inconvenienten my voorvallen, om u ko. ma^{ts}. resolutiën daerop te moghen hebben, vind ick onderdanichlijck geraden u ko. ma^{ts}. goedduncken daerop te hebben, of 't oock convenient zoude wesen een bode van de canselarie met my te nemen, in plaets van een ander mijns dienaers, also die alle plaetsen vry zal mogen passeren, ten aensien van 't ontsich uws ko. ma^{ts}., waerover ick zeker zal wesen dat mijn brieven zeker gaen en niet geintersepieert kunnen werden; doch remittere alles aen u ko. ma^{ts}. wyse deliberatie, want wat ick proponere geschiet sincerelijck als een in 't getal uws ko. ma^{ts}. onderdanichste en ootmoedige dienaer.

> [Der siebende punct wegen des cantzleybotten ist gnedigst abgeschlagen worden, weil es bei jetziger sommerzeit zu waszer die schreiben vort zu schicken ahn gelegenheit nicht manglet.]

8.

Paspoort.

En in consideratie van de onvaylighe wegen, opdat mijn persoon, doch gering, als een onderdanigen

dienaer uws ko. mats., vry zal mogen passeren, is mijn ootmoedich versoeck, dat u ko. mat. my ghenadelijck gelieve te vergunnen een general paspoort aen alle prinsen en republycken, als een onderdaen en dienaer van u ko. mat.

[Passus securitatis in consueta forma gnedigst eingewilliget [1]).]

9.

Loterij voor school te Kopenhagen.

Also u ko. mat. ghelieft heeft ghenadelijck te remitteren aen de burgeren van Koppenhaven, nopende de oprechting van een school voor de duytse, italianse, franchoise tale, italiaens boeckhouden ende educatie van jonge dochters [2]), daerop heb ick in communicatie geweest met de voornoemde burgeren. En vinde alleen het inconvenient van gebreck van contant gelt, die tot opbouding van sodanighen schoole nodich is; in conclusie remitteren 't zelfde aen my, wat middel men zoude kunnen voorslaen om aen gelt te gheraeken. Hetwelcke ick genomen hebbende in consideratie, sonder dat men u ko. mat. in yets lastich zal vallen, vinde daertoe een zeer bequaem expedient, te weten: dat u ko. mat. gelieve bestelling te verleenen aen de bewindhebbers van de opbouwing des voornoemden schools om te moghen een rifelarie [3]) van silvere stucken opstellen en de vordelen, daervan komende, te gebruycken tot de

1) In de kladaanteekeningen van N°. 6 (hiervóór, p. 205) staat, bij het pro memorie opgeteekende verzoek om een pas, de voor Rodenburg minder vleiende aanteekening: „N.B. zu erinnern das ers miszbrauchen möchte."

2) Vgl. hiervóór, p. 233—235.

3) Loterij.

opbouwing van 't voornoemde school, hetwelck met goede ordre geschiedende, van één duysent rijckxdaelders capital dry, ja vier duysent zal inbrengen, volgende de ordenantie van Antwerpen, Amsterdam en ander plaetsen, die ick hun zal beschryven.

[Ihre kon. maytt. haben das mittell, nemblich die lottery, zu dero gnedigsten bedencken auszgesetzet.]

10.

Keurmeester voor de zeep.

U ko. mat. ghelieve ghenadelijck te consideren dat de occasie, dat de zeep van Amsterdam in zo grooten roem en aftreck is, alleen is spruytende ten aensien van de goede ordenantie, die daerin gehouden werdt, als te weeten dat als de zeep gesoden is, en mach die niet verkoft werden, voordat die van de gesworen keurmeester wert gevisiteert en gheoordelt goet te wesen, en die goed bevindende, werdt daerop gebrandt het waepen van de stat van Amsterdam. Zo u ko. mat. geliefden ooc zo een keurmeester te ordonneren, zo zullen u ko. mats. onderdaenen versekert wesen, dat Hans Roper goede zeep zal zieden. En also hier niemant in Koppenhaguen is, die beter van de zeep kan oordelen als Carel Thysen [1]), ten

1) Carel Thijssen was een fabrikant van saai, kaffa en fluweel, die zijn zaak uit Nederland naar Kopenhagen had overgebracht. Zie over hem de plaats uit het Rapport van Vosbergen (aangehaald bij Worp, *Oud-Holland* XIII p. 211 noot 4), waar hij de tusschenkomst van den gezant komt inroepen om voor zich en zijne gezellen de hem beloofde vrije uitoefening van de Calvinistische religie in Kopenhagen te verkrijgen. Hij heet daar „Carel Tijssen, den meister van de caffa- ende saeiwerckers, 30 familiën sterck sijnde"; uit die plaats blijkt ook, dat Dr. Jonas Charisius — die in het begin van 1618 in ons land was — met hem had onderhandeld

aensien dat de zyden daermede gewossen werden, en also hy nu door belasting des heers Canseliers de zeep van Hans Roper geproeft heeft, en die bevindt uytnemende goedt, zal u ko. mat. gelieven te ghebieden, tot nutbaerheyt der onderdanen, dat Hans Roper geen zeep zal mogen verkopen als waer het wapen van Koppenhaguen op gebrandt is, nadat Carel Tysen de proeve gedaen heeft, waerdoor de zeep in ander landen oock in roem zal komen.

[Der 10de punct ist von höchstgeëhrter Kon. maytt. gnedigst eingewilliget worden, alse das Carl Thieszen der keurmeister sein und mit der stadt Copenhagen wapen, wan die seiffe gut befunden, dieselbe mercken soll.]

11.

Prijs van de zeep.

Den voornoemden Hans Roper is geordonneert zijn zeep niet hoger te verkopen als tot vier schelling

---

over zijne vestiging te Kopenhagen. In de afdeeling *Holland A* van het R. A. te Kopenhagen vond ik een contract, 24 Juni st. vet. 1618 te Amsterdam gesloten tusschen den bekenden groothandelaar Lambert van Tweenhuysen en den kamerdienaar Christophorussen, beiden optredende in naam van Maurits, Landgraaf van Hessen, eenerzijds, en Karel Thijssen van den Boem, „Caffat- undt geblümeten Sammetmacher", anderzijds, waarbij de laatste aanneemt zijn bedrijf naar Kassel te verplaatsen. Ik neem aan dat dit dezelfde persoon is als de bovenbedoelde Carel Thijssen. Hij heeft dan eerst onderhandeld over het verplaatsen van zijne zaak naar Denemarken, vervolgens zich bij contract verbonden naar Kassel te gaan, maar ten slotte dat contract weer verbroken en is toch naar Kopenhagen getrokken. — Uit bovenaangehaalde plaats uit het rapport van Vosbergen blijkt ook, dat Rodenburg de Calvinistische gezellen van Carel Thijssen „contramineerde, ende geerne eenige Roterdamsche werckluyden in plaetse van dese soude invoeren, die hy soude gesegt hebben de Lutersche religie toegedaen te sijn."

het pondt, hetwelck hem niet mogelijck is te doen sonder schade, aengesien de oly zo zeer is geresen, daer ick zeer goede reden van zal kunnen geven, nodich zijnde, en aengesien dat de kramers die verkopen tot zes schellingen het pondt, is vijftich ten hondert winst, gelieve u ko. ma^{t}. genadelijck te vergunnen dat Hans Roper zijn zeep mach verkopen tot vijf schellingen het pont, so mach hy behouden blyven, en de kramers noch twintich ten hondert winnen, gelijc zy op de hollandse zeep gewonnen hebben, ten eynde dat de zeepery mach in trayn blyven.

[Der elffte punct ist auch gnedigst eingewilliget, alse das Hans Roper gnedigst vergonnet vor ein pfundt seiffe 5 schelling zu nehmben.]

12.

Uitbreiding van het octrooi voor de zeep.

En aengesien dat de zeep van Hollandt met voordacht nu gesonden werdt op Malmuyen, Helsenburg en Landskroon, en van daer door sinisterlijcke middelen weder op Koppenhaven, Elseneur, Keuck [1]) en ander plaetsen, waerdoor de vertiering van de zeep van Hans Roper belet werdt, en aengesien dat ick besich ben dese olymeulens op te stellen, en zo der geen aftreck van zeep is, alle die groote kosten verlooren zullen wesen, is 't ootmoedelijc versoeck dat u ko. ma^{t}. gelieve genadelijc te vergunnen dat de voornoemde drie steden, als Elsenburg, Malmuyen en Landskroon, in 't octroy van Hans Roper mogen getrocken zijn en dat de stapel van de seep hier tot Koppenhaguen gestabilieert werdt.

[Belangendt den 12^{en} punct soll burgermeistern und rhat der städte Copenhagen, Helszingnoer,

1) Köge.

Koke, Arhausen und Ahlborg ernstlich ahnbefohlen werden nicht zu gestaten das hollendische seiffe muge eingefuhret und verkaufft werden. Soviell die städte Helszingburg, Landtscron und Malmö betrifft, das die in Hans Ropers privilegium mugen mit eingezogen werden, haben ihre kon. maytt. gnedigst so lang auszgesetzet, bisz man wirdt erfahren konnen ob Hans Roper solche städte auch der gebuhr nach versorgen könne.]

13.

Watermolen.

Aengaende de watermeulen [1]), daer heb ick op geschreven om te weten, hoe hoog dat de voornoemde meulen het water brenght, en verstae dat het zes voeten rijst, de meulen gaende zonder windt, paerden oft menschenhulp, en maelt meer water als twee windtmolens; versoeken daerover octroy voor twintich jaeren, en sullen hier de voornoemde meulen opstellen oft soveel meulens als uw ko. ma[t]. zal nodich bevinden, zo u kon. ma[t]. genadelijck gelieft het octroy te passeren. Ick zal de luyden van Hollandt hier terstont laten komen, om u ko. ma[t]. te dienen.

[Die waszermuhle belangend, befinden ihre kon. maytt. das die höhe nicht sufficient, dannenhero abgeschlagen [2]).]

14.

Hopplanting.

Aenghesien dat u ko. ma[t]. ghenadelijck heeft ge-

1) Vgl. hiervóór, p. 232 en 233.

2) In no. 4 leest men: „Octroy uff 10 jhar." De Koning is dus bij zijn in den tekst genoemde eindbeslissing afgeweken van het advies van den Kanselier.

lieven te vergunnen de propositie van de landen voor de hoppeplanting [1]), is mijn ootmoedich versoeck, hetzelfde nu mach gheschieden om de preperativen te maken tot de plantage, wetende waer de landen gelegen zijn.

[Wegen des ordts zur hopffenpflantzung ist dieser bescheidt, das der platz soll auszgewiesen werden.]

15.

Huis te Ipstrup.

Onderdanichlijck zal ick u ko. ma[t]. vertonen, dat ick, na de inspectie die ick ghenomen hebbe, gheen bequaemer plaets vinde voor de hoppeplanting als omtrent Ipsdorp [2]), ten aensien dat men daer boscage heeft om luwte te vinden door 't gheboomt, die de hoppe vereyscht, daerbeneven de goede bequaemheyt van messe [3]), die daer bekomen kan werden. Ten anderen heb ick oock besichticht het huys, dat u ko. ma[t]. daer heeft laten bouwen tot recreatie van u ko. ma[ts]. koninginne, hoogloflijcker memorie, hetwelck, mits het onbewoont is, in desordre comt. En also ick in Koppenhaguen gheen bequaemheyt van huysinghe kan vinden, om de schilderyen, die ick met my gebrocht hebbe, te accommoderen, also der uytmuntende groote stucken onder zijn en diverse curieuseteyten, die ick onderdanichlijck aen u ko. ma[t]. gaeren zoude vertonen, en ten aensien van de groote quanteyteyt, is mijn ootmoedich en onderdanich versoeck, dat ick van u ko. ma[t]. genadelijck zoude moghen verwerven om op het voornoemde

---

1) Hiervóór, p. 220.
2) Ipstrup.
3) Mest.

huys tot Ipsdorp residentie te nemen met mijn toekomende huysvrou [1]) en familie, om het huys, ten dienste van u ko. mat. sorgfaldich en curieuselijck te onderhouden, als u ko. mat. onderdanige dienaer [2]). En ghelijc ick wel considerere dat in zo princelijcken gebou veel ghemacken zijn die u ko. mat. niet geoccupeert begeert te hebben, zal daer zeer puntuel in gevolgt werden u ko. mats. genadelijc ghebieden, en in de geringste ghemacken zal ick my contenteren, en met sodanige conditie als u ko. mat. ghenadelijck zal gelieven te gebieden; en oft u ko. mat. mocht raedzaem vinden omtrent het voornoemde huys de hoppeplanting te ordonneren, zo waer 't bequamer voor my om daer te resideren; hetwelck ick onderdanichlijck remitteer aen u ko. mats. genadige deliberatie.

[Wegen der hopffenpflantzung und residendz bey und uff Ipstrup haben ihre kon. maytt. eine abschlegliche andwort gnedigst gegeben.]

16.

Kalk.

Ick heb van Hollandt doen zenden hondert lasten kalck, die overmits de vrost noch niet zijn hier gekomen, en also ick mijn muurwerckers en ander arbeyders gaeren werckende zoude houden, is mijn ootmoedich versoek, dat u ko. mat. my genadelijck

1) Hij stond op het punt te trouwen: vgl. hiervóór, p. 198, noot 2.

2) In de kladaanteekeningen van no. 6 leest men nog: „Voor 't huys tot Ipshdurp presenteer ick 200 rijckxdaelders, jaerlijckx te betalen, ofte meer, na zijn kon. mat. genadelijc zal gelieven te gebieden. Zo ic dat huys niet kan bekomen, dat zijn kon. mat. gelieve brieven van voorschryvinge aen Otto Bra te verlenen om my zijn huys te willen verburen."

gheliefden vijf ofte zes lasten kalck te laten hebben, en zal die wederom leveren, mijn kalck ghekomen zijnde.

[Den kalck belangend, wehre ahn jetzo deszen kein vorraht. [1])]

17.

Grond voor een huis.

Zo u ko. mat. geen besondere occasie heeft om het erf te bebouwen, gelegen after de renterie, naest de suykerbackery van Christoffer van der Heyden, waer altans mijn steen leydt, men zal der een huys op bouwen na de tekening, nevens desen gaende [2]), tot cieraet deser stede, zo u ko. mat. dat ghenadelijck gelieft te vergunnen.

[Wegen auffbawung des hauses hinter der zuckerbackerey haben ihre kon. maytt. zum gnedigsten bescheide ertheilet, das dem . . . . [3]) auff Amacker zu bawen vergonnet sein solle.]

18.

Uitbreiding van het octrooi voor de steenbakkerij.

U ko. mat. gelieve genadelijck te vergunnen, dat het octroy van de steenbackery [4]) een weynich meer geëxtendeert mach werden, want my niet moghelijck vijftich personen van Hollandt hierwaerts te doen

---

1) In margine van dit punt in no. 4 staat: „Wehre woll zu consentirenn". Ook hierin was de eindbeslissing van den Koning dus minder gunstig voor Rodenburg dan het advies van den Kanselier.

2) Ook deze teekening ontbreekt. Over de bestemming van dit gebouw — het derde reeds, waarvan in deze memorie gewaagd wordt — is mij al evenmin iets bekend.

3) Dit woord is niet te lezen. Vermoedelijk staat er: Rodenburg.

4) Vgl. hiervóór, p. 223.

transporteren, zonder hun yets meer contentements te gheven [1]). Bidde daerover zeer ootmoedelijck dat zulckx mach geschieden, opdat ick niet in gebreke blyve om de steenbackerye na de hollandse maniere in 't werck te stellen, waertoe de preparativen in Hollandt gemaeckt werden.

U ko. ma[ts]. onderdanigste dienaer,
Theodorus Rodenburg.

[Den platz zur steinbackerey betreffendt, soll derselbe eingereumet werden, jedoch einem andern ohne schaden, die grunde frey, die behausungen erblich, der torff aber oder das mohr nicht frey.]

(De bundel, waarin de hiervóór afgedrukte stukken zijn verzameld, berustte vroeger in de Koninklijke Bibliotheek te Kopenhagen, met het signum: *Thottske Saml. fol.* 837, tegenwoordig in het Rijks-archief te Kopenhagen, onder het opschrift: *Indkomne Breve til danske Kancelli* 13/2 1621.)

1) De extensie van het octrooi, die door Rodenburg wordt verlangd, wordt in no. 4 aldus geformuleerd:

„NB. Steinoffen, allerhande steine, pannen, astrach, figursteine etc., so bisz dato ausz andern landen gebracht.

1. So viel alsz ihnen gut duncken wirdt.
2. Auff platz da es ihnen gelieben wirdt.
3. Die grunde frey und franc.
4. Die behauszung, so sie bawen laszen werden, ewig und erblich.
5. So viel mohr oder torff zu graben alsz sie werden von noten haben, ohne abgifft.
6. Uff zeit von 10 jhar solche offen ohne ihren wiszen nicht muge gebawet werden.

Dagegen solche steine etc. 10 pro 100 beszerkauff, den underthanen 5 pro 100 beszerkauff, alsz man sie in Hollandt bekommen kan.

Wan befunden das sie das königreich mit solchen steinen etc. konnen versehen, alszdan verbotten, das keine steine, pannen etc. mugen eingefuhret werden, sub poena confiscationis."

CORRESPONDENTIËN IN STEDEN VAN ZEELAND,

MEDEGEDEELD DOOR

DR. R. BROERSMA EN MR. R. FRUIN [1]).

I. ZIERIKSEE.

Omtrent de contracten van correspondentie, tusschen de regenten van Zieriksee gesloten, geeft De Witte van Citters tal van bijzonderheden, die door het achterstaande stuk, afkomstig uit het kabinet Slagregen, in eenig opzicht worden aangevuld. De Witte van Citters verhaalt, hoe de bestaande contracten in 1672 werden vernietigd, en hoe in 1684 de twisten tusschen de regeeringsleden over het vergeven der ambten weder zoo hoog waren gerezen, dat zelfs Zijne Hoogheid tusschen beiden moest komen. Als

---

1) Door den heer Broersma werd bij het bestuur van het Historisch genootschap ingezonden de Goesche akte van correspondentie d.d. 1722 met eene inleiding. Daar de heer Broersma te Semarang woont, werd mij verzocht toezicht op den druk van die publicatie te willen houden. Dit gaf mij aanleiding om, na verkregen machtiging van het bestuur, aan de bijdrage van den heer Broersma nog het een en ander toe te voegen, wat in het Zeeuwsche archiefdepôt berust en betrekking heeft op contracten van correspondentie in de andere Zeeuwsche steden. Middelburg alleen ontbreekt thans in de serie, doch niet uit gebrek aan stof: integendeel, het materiaal is zoo omvangrijk, dat ik de publicatie daarvan tot eene andere gelegenheid moet uitstellen. R. F.

hoofden der beide fractiën worden door de daar gepubliceerde stukken aangewezen de raadsheer [1]) Anthony H(offer) en de pensionaris Nicolaes C(au). In 1685 kwam tusschen beide partijen een nieuw contract tot stand, waarbij o.a. bepaald werd, dat in geval er een nieuw geschil ontstond, de beslechting er van zou staan bij Zijne Hoogheid en zijn representant in Zeeland, den heer van Odijk. De wordingsgeschiedenis van dat contract wordt nu door het hierachter staande stuk eenigermate opgehelderd. Er blijkt uit, dat de hoofden der beide partijen zich in October 1684 door tusschenspreken van den heer van Odijk hebben verzoend, en dat de prins grooten invloed op die vernieuwing der correspondentie heeft gehad. Zij heeft plaats gehad op zijne ernstige begeerte en recommandatie, en alvorens het verdrag van verzoening te teekenen, zijn de beide heeren Hoffer en Cau naar Soestdijk gereisd, en hebben er de goedkeuring van Zijne Hoogheid op gevraagd en verkregen. Minder zeker waren de beide leiders van de approbatie hunner respectieve partijgenooten. Vandaar de eigenaardige bepaling, dat naast deze overeenkomst „yets afsonderlijcx" zal worden opgesteld, om aan de wederzijdsche vrienden te vertoonen.

R. F.

Overeenkomst tusschen de magistraatsleden Hoffer en Cau d.d. 1684.

Alsoo tot onderhoudinge van goede politye ende ordre van regeringe niet nootsaeckelijcker en heylsaemer is als eendracht ende onderlinge goede correspondentie van de regenten met den anderen, als waerdoor de ruste ende vrede binnen de steden

1) D. w..z. lid van het college van Gecommitteerde raden.

best wert behouden, ende dat ter contrarie niet schadelijcker en is als de fluctuerende dissentiën onder deselve, soo ist, dat wy ondergeschreven — ons oock sterck maeckende voor diegene, die met ons in vrientschap sijn — niet anders beoogende als de herstellinge van de voornoemde ruste ende eenicheyt binnen onse stadt ende de vernieuwinge van onse voorgaende goede intelligentie, die tsedert eenigen tijt herwaerts door opgeresene misverstanden sijn geturbeert geworden, ende omme daerinne te voldoen de goede intentie van Sijn Hoocheyt den heere prince van Orange, die deselve geerne door een minnelijck accommodement sage wechgenomen, omme daerdoor des te bequaemer te sijn desselfs interessen, sooveel in ons is, te connen appuyeren ende helpen uytwercken, elcanderen op nieuws verbinden ende obligeren mits desen tot een altijtduyrende en onverbrekelijcke correspondentie, uyt crachte van dewelcke wy niets en sullen ondernemen ofte doen in saecken, de regeringe van de stadt, soo binnen als buytten, ende tgene daeraen dependeert, mitsgaders de interessen van hoochgemelte Sijn Hoocheyt concernerende, sonder alvorens naer voorgaende communicatie en concert met den anderen deselve saecken rypelijck te hebben overlecht en gesamentlijck vastgestelt, wat in deselve ten meesten dienste van de stadt, Sijn Hoocheyt ende de onderlinge correspondentie behoorde te worden gedaen, sonder afsonderlijck, buytten kennisse ofte in prejuditie de eene van de andere, yets te entrepreneren ofte door onse vrienden te doen entrepreneren, wat het oock soude mogen wesen. Ende naerdemael niets en is, waerdoor een goede correspondentie ende eendracht meer can werden verswackt ende geturbeert, als door de verscheyden interessen int regarde van de collatie van de openvallende ende te vergeven ampten, ende dat

derhalven daer wel meest jegens dient te werden voorsien, soo beloven wy contractanten den anderen niet alleen getrouwelijck te sullen mainteneren by die ampten, die wy jegenwoordich bedienen ofte noch sullen comen te bedienen, maer oock elcanders familiën, kinderen ende vrienden te sullen voorstaen ende alles helpen toebrengen, wat in ons vermogen is, de kinderen niet alleen te helpen promoveren by het leven van hare ouders, maer oock naer derselver doodt, ende in alle open te vallen ampten te procederen met onderlingh concert, ende die in alle redelijckheyt en billijckheyt te verdeelen, sooals onder oprechte vrienden en onverbrekelijcke correspondenten betaemt. Ende naedemael dese reconciliatie en vernieuwinge van correspondentie geschiet op de ernstige begeerte en recommandatie van hoochgemelte Sijn Hoocheyt, soo obligeren wy ons respective in alle saecken soo buytten als binnen de stadt, daeraen Sijn Hoocheyt yets soude mogen gelegen sijn, desselfs intentie met onse vrienden getrouwelijck te sullen opvolgen, ende dienaengaende te sullen gaen met communicatie ende concert van Sijn Excellentie den heere van Odijck. Ende off het buytten vermoeden mochte gebeuren, dat teeniger tijt over de collatie van ampten ofte anders tusschen ons dispuyt ofte verschil quame te ontstaen, soo submitteren wy ons deswegen aen het hoochwijs oordeel ende decisie van hoochgedachte Sijn Hoocheyt, onder belofte van te sullen naercomen tgene Sijn Hoocheyt daeromtrent sal comen goet te vinden, ende met die saecken, daerover dispuyt soude mogen sijn, onderwylen te sullen supersederen. Belovende alle tgene voorschreven is te sullen naercomen ende onderhouden op den eedt, by ons in den aenvangh van onse bedieninge gedaen, versoeckende gedienstelijck, tot meerder bevestinge deses, Sijn Hoocheyt ofte in

absentie van Sijn Hoocheyt Sijn Excellentie den heere van Odijck dit contract te willen aggreëren, ende voor sooveel des noots dese correspondentie tusschen ons te guaranderen. Ende sullen ten dien eynde hiervan gemaeckt werden dry gelijckluydende instrumenten, waervan een by ons geteyckent aen hoochgemelte Sijn Hoocheyt sal werden overhantreyckt, ende de andere twee onder ons yeder een blyven berusten onder de hoochste secretesse onder den eedt als voren. Dan alsoo wy niet sullen connen ontgaen aen onse vrienden ten wedersyden eenige openinge te geven, soo hebben wy dienstich geacht daertoe yets afsonderlijcx van desen op te stellen ende te teyckenen, tgene nochtans desen in geenen deele sal derogeren ofte annulleren.

Toirconden desen geteyckent op onse wedercomste van Soestdijck, naerdat Sijn Hoocheyt het bovenstaende hadde geaggreëert, op den 22 October 1684 in 's-Gravenhage ten huyse van Sijn Excellentie den heere van Odijck.

(get.) W. de Nassau. A. Hoffer. Nicolaes Cau.

II. Reimerswaal.

Dat het vergeven van geestelijke beneficiën bij tourbeurten reeds in de middeleeuwen bij de Utrechtsche kapittelen in zwang was, is door mr. Muller[1]) indertijd aangetoond, maar, zoo ik mij niet bedrieg, dan was het nog onbekend, dat ook reeds de stadsbesturen der middeleeuwen op die wijze over de beneficiën, die zij te vergeven hadden, beschikten. De hierachter staande stukken toonen intusschen aan,

1) Collatierecht en ambtsbejag (Schetsen uit de middeleeuwen, blz. 26 vlg.).

dat in 1506 te Reimerswaal de chioorofficiantschappen der kerk, die ter collatie van den magistraat stonden, in dier voege werden vergeven, dat de presentatie door een der schepenen geschiedde en wel door dengene, in wiens maand het betreffende chioorofficiantschap open viel.

Verwonderen kan het niet, dat de contracten van correspondentie en de vergeving van ambten bij tourbeurten blijken te wortelen in de middeleeuwen, want juist dat tijdvak kenmerkt zich door datgene, wat alleen de contracten van correspondentie en wat er mede samenhangt verklaart, nl. het niet onderscheiden tusschen publiek en privaat recht.

Ter toelichting zij hier alleen nog opgemerkt, dat de verheffing der parochiekerk van Reimerswaal tot eene kapittelkerk, waartoe vrouw Jacob in 1431 hare toestemming had gegeven (Van Mieris. IV blz. 992), nooit volledig tot stand kwam. Althans later wordt altijd gesproken van den pastoor en de chooröfficianten, niet van den deken en de kanunniken. Deze chioorofficianten schijnen dezelfde positie te hebben gehad als elders (b. v. te Montfoort) de gemeene vicarissen. De prebenden stonden ter presentatie van het stadsbestuur, daar de stad blijkens den boven geciteerden brief van Jacoba van Beieren de gelden voor de instelling had bijeengebracht; zij werden, gelijk gezegd, vergeven door den schepen van Reimerswaal, in wiens maand zij openvielen.

In 1497 werden de verdonkerde jaargetijden geamalgameerd en werden daaruit 22 portiën gevormd, die werden vergeven aan even zooveel habituaten of habituanten [1]), die tegenwoordig moesten zijn bij de twee wekelijksche jaargetijden, die geacht werden

1) De juiste naam is habituaten, d. w. z. degenen, die het geestelijk kleed dragen; ook de naam porcionisten komt voor.

de verdonkerde jaargetijden te vervangen. De habituaten werden voorgedragen door het gerecht en benoemd door den pastoor. Of ook hunne voordracht beurtelings door de schepenen zou plaats hebben, leeren de stukken niet. Maar wel zegt de oorkonde, waarbij de pastoor en het gerecht de 22 habituaatschappen instellen: „Item zoe wie tot desen habiten gecoren ende gepresenteert wert, sullen wesen die naeste van der voirscreven choriofficiantscepe, in vougen dat die van den gerichte noch dieghene, in wiens weke tchoriofficiantscip vallen zal mogen, dat nyemant geven en mach dan een van den voerscreven habituaten." Den 23en September 1497 keurde bisschop Frederik van Baden deze inrichting goed.

Het stuk, waaraan het bovenstaande is ontleend, komt, evenals de drie hierachter afgedrukte stukken, voor in het deel, dat in den inventaris van Reimerswaal onder n°. 2 beschreven is.

R. F.

Aanteekeningen over het vergeven van chooröfficiantschappen.

Jan Adriaens sone van der Scele, scepene alsnu ter tijt in Reymerswale, doe condt, dat wy ghepresenteert hebben ende noch mits desen presenteren mynen heere den pastoer van Reymerswale oft zynen stedehouder heeren Clays Cornelisz., priester, habituant in der kercken aldaer, tot den choerofficiantscepe, gevallen ende vacerende by der doot van wylen heer Cornelis Antonisz. Brant, als ghevallen in myne maent ende tot mijnder presentaciën, denwelken pastoer ic midts desen versoucke te willen institueren, hem ghevende plaetse int capittele ende

stal int choer, ende hem te doene gauderen van de vruchten ende emolumenten, den choerofficiantscip toebehoerende, mit sulke solempniteyten als dairtoe behoert. Gegeven onder mynen zegele ende der stadt clercx hanteyken opten XV^en^ in Februario anno XV^c^ ende viere naer tscriven tshoofs van Uutrecht. Aldus onderteykent: H. d. Molen.

In de ghescille, uuytstaende voer die wet van Reymerswale tusschen Jan Bollaertsz. ter eenre ende Jan Adriaens sone ter ander zyden, medeghesellen als scepenen der voerscreven wet van Reymerswale, roerende in wyens maent heer Cornelis Anthonisz. Brant saliger memoriën, choerofficiant der kercken van Reymerswale, gestorven was, ende gheboirt tbelyen van partyen ende kennissen ghenouch onder scepenen, soe is bevonden, datte(t) de weke van den derden scepen zijn soude. Ende besocht ende overghewogen alle tghene, dat ter dese materiën dienende was, soe es tot maninghe van den scoute by burchmeesters ende scepenen aldair ghewesen, verclaert ende gheseyt voir recht, dat Jan Adriaensz. es die derde scepen, ende dat hy tgheene dat in de maent van Januario vyel, heeft moegen ende mach presenteren ende nyemant anders, ghemerct dat Jan Bollaertsz. altijt int voerengaende ter offerande ende anders, in zeegelinge van brieven ende in oepynyen te ghevene, als outs voeren ghereputeert ende ghehouden is gheweest. Actum den vijfsten dach in Merte anno XV^c^ ende viere by Adriaen Adriaensz. Voexen, Antonis Willem Bouwensz., burchmeesters ende scepenen; Jannes Pietersz., Cornelis Pieter Coelez., Pieter Goenterss., Jacop Jansz. Vlasman, Joes Jansz. ende Anthonis Jansz., scepenen der voirscreven stede. Des toerconde den zegel der voirscreven stede hieronder anghehanghen upten VII^en^

in Merte anno voernoemt. My present als secretaris. Aldus onderteykent: Jo. Petri.

Heer Gillis Jansz., priester, was gegeven dat choor(o)fficiantscip, gevaceert by der doot van heer Cornelis Colle, ende dat by Antonis Willem Bouwens als de vijfste scepen in Merte anno XV^c ende viere.

III. Goes [1]).

Terwijl het gewest Zeeland den heer De Witte van Citters bijzonder goede vondsten heeft geleverd voor zijn werk over de contracten van correspondentie, is het opmerkelijk, dat in dat werk een contract van Goes ontbreekt. Toch is er in het gemeentearchief een aanwezig [2]). Dat contract, „accoort van vriendschap", dagteekent van 15 Juli 1722 en valt dus in het bloeitijdperk der bekende overeenkomsten.

Kort te voren, in 1720, was door de vroedschap besloten, dat voortaan „altijd blyvende raaden"

1) Het door den heer Broersma overgeschreven contract was niet het exemplaar, dat mij door den archivaris van Goes voor de correctie werd toegezonden. Dat laatste exemplaar is beter, want terwijl aan dat van den heer Broersma enkele handteekeningen ontbraken, komen zij onder dit exemplaar allen voor. Ik heb dus het laatste exemplaar aan de uitgave ten grondslag gelegd. Het aanteekenen van varianten uit het eerste exemplaar, waarvan alleen de spelling verschilt, scheen mij overbodig. R. F.

2) Tijdens mijn verblijf te Goes heb ik in het archief aldaar, voor zoover de zeer gebrekkige inrichting het toeliet, nagezien, of er wellicht stukken waren, waarvan het belang mij dadelijk duidelijk was. Bij gebrek aan een behoorlijk ingerichten catalogus vond ik begrijpelijker wijs niet veel; misschien is er ook niet veel. Slechts de hier uitgegeven correspondentie kon ik de copie aanstonds waard achten. Bovendien meen ik mij te herinneren eenige stukken van Van de Spiegel, die, zooals bekend is, secretaris der stad is geweest, en een brief van prins Willem III van 1684 over de werving der zestienduizend man gezien te hebben.

zouden worden aangesteld. De Staten van Zeeland verleenden daartoe octrooi, zoodat in het vervolg een en twintig raadsleden door burgemeesters en schepenen zouden worden aangesteld en beëedigd [1]).

Het Goesche accoord nu werd gesloten door veertien personen, leden der vroedschap; zeven leden behoorden dus niet tot de Vriendschap. Van een bepaalden naam der vereeniging, zooals te Gorkum [2]) „den Negenden", vinden wij niets. De Goesche Vriendschap had „een president", die, zoo dikwijls het noodig was, de „heeren" moest bijeenroepen. Het geheel was verdeeld in twee „esquadrons of benden", elk van zeven personen.

Daar, zooals boven bleek, niet alle vroedschapsleden tot de Vriendschap behoorden, wenschten de contractanten te streven naar uitbreiding van hun ledental, totdat eens alle raadsleden tot hun club zouden behooren. Wanneer plaatsen van niet-leden in de vroedschap openvielen (zie het accoord artikel 10), konden die door de twee benden worden bezet bij „tourbeurten". De nieuwe raadsleden werden dan ook leden der Vriendschap, doch onder dezen waarborg, dat zij het accoord van 1722 onderteekenden en zich verbonden zijne bepalingen in alle opzichten na te komen.

Dat men zulke openvallende plaatsen deed innemen door familieleden, de meest te vertrouwen personen, om de oligarchie te versterken, spreekt van zelf. Zoo deed te Gorkum het gezelschap „den Negenden", en zoo deed de Vriendschap te Goes ook. In 1723 toch werden A. Sommerzee en E. Eversdijk als leden opgenomen, beiden bloedverwanten van personen, die het accoord mede hadden gesloten.

1) Tegenwoordige Staat van Zeeland. II blz. 58.

2) Jorissen: Memoriën van Bleyswijk, Werken Hist. Gen. N. S, No. 45, 1887.

De Goesche acte gold voor alle openvallende ambten, zoowel stedelijke als provinciale, die ter begeving stonden van burgemeesters en raad of waarvoor zij de voordracht hadden. Welnu — die ambten moesten worden vervuld door lieden, aangesteld met meerderheid van stemmen in de Vriendschap. Natuurlijk zou de keuze dikwijls moeten vallen op niet-leden der Vriendschap. Echter werd deze gewichtige bepaling getroffen (artikel 2), dat elk vacant buiten- of binnenambt van eenig belang, of waaaraan emolumenten verbonden waren, door een lid der Vriendschap moest worden bezet, zoodra zulks door hem begeerd werd. De buitenambten konden in het algemeen niet worden vereenigd met eenig ander ambt, zoodat hij, die zoodanig ambt kreeg, van zijn andere ambten moest afzien. Zelfs zijn plaats in de vroedschap moest hij verlaten, tenzij de meerderheid der Vriendschap het anders wilde.

Er waren drie burgemeestersplaatsen. Elke bende kon er dus één bezetten, terwijl de derde „by tourbeurten" door een der twee benden werd vervuld.

De uitvoerigste voorzieningen in de acte golden het dijkgraafschap van de Breede watering. Wanneer daarmede begunstigd werd iemand, die reeds een der vijftien genoemde rentmeesterposten had, en hij zulk een post wilde behouden, dan moest hij jaarlijks een „stedelijke recognitie" betalen aan een daartoe door de Vriendschap aan te wijzen persoon.

Ziet hier de voornaamste punten van het accoord. Bijzonder uitvoerig is deze correspondentie niet; in dat opzicht mag zij niet worden vergeleken met de Utrechtsche [1]), waarbij veel meer te regelen was en waarin ook gevonden wordt een onderverdeeling der ambten in de twee klassen der correspondeerende

1) Kronijk Hist Gen. 31e jaargang, 1875.

heeren, een sub-correspondentie of, zooals het genoemd is, een correspondentie in de tweede macht.

Een bijzonderheid der Goesche acte is, naar het mij voorkomt, dat daarbij niet die groote geheimhouding gevonden wordt, die men elders placht in acht te nemen. Gewoonlijk toch werden slechts twee exemplaren, „instrumenten", der acte opgemaakt; te Goes echter werden al dadelijk veertien stuks opgesteld, zij het dan ook onder bepaling, dat bij overlijden van een lid der Vriendschap diens afschrift voor de oogen der andere leden moest worden vernietigd.

Een enkele opmerking naar aanleiding der in het contract genoemde rentambten. Vroeger waren die ambten vergeven door de Staten op nominatie der stad. Sedert het reglement van 1708, het zoogenaamde „Instrumentum pacis", werden deze en vele andere ambten in Zeeland vergeven aan de personen, door de magistraten genoemd. Van die nominaties werd niet afgeweken, zoodat feitelijk de magistraten zelf de aanstelling hadden [1]).

Schoon meestal alleen het verkeerde der correspondentiën en conventiën is aangetoond, heeft men toch ook gewezen op deze goede zijde, dat zij in staat waren geschillen over de vergeving van ambten te voorkomen. Zoo was het ook met de Vriendschap der Goesche aristocraten. De begeving der rentambten werd in 1722 geheel geregeld en tot hoeveel onaangenaamheden had zij aanleiding gegeven!

In 1656 moesten twee rentmeesters worden gekozen. Men leze bij Wagenaar [2]), tot welk een botsing het kwam. Diezelfde ambten wekten in 1692 opnieuw geschil, heviger dan vroeger. Het liep zoo hoog, dat de stadhouder zich er mede be-

1) Tegenwoordige Staat van Zeeland I blz. 68.
2) Dl. XII blz. 400 vlg.

moeide; de stad stond een kort beleg van 's prinsen troepen door, werd echter spoedig genomen en zag enkelen van haar aanzienlijkste burgers uit de regeering gezet niet alleen, maar weldra in hechtenis genomen en veroordeeld [1]). Men vindt de namen van twee der veroordeelden onder de leden der Goesche Vriendschap terug: Adolf Westerwijk en Mattheus Eversdijk. In 1702 toch waren de vonnissen van den stadhouder door de Staten van Zeeland vernietigd, en sedert konden de in 1692 afgezette regenten weer in de regeering komen [2]).

Blijkens eenige verklaringen, allen van gelijksoortigen inhoud, die achter het contract zijn geschreven, kwam er in de eerstvolgende jaren reeds verandering in het personeel der Vriendschap. Bedoelde verklaringen vinden hun grond in artikel 10 der acte en houden eenvoudig de belofte van het pas aangenomen lid in, dat hij het accoord in alles zal nakomen. Zoo werd Gerard Ysebree, toen hij secretaris geworden was van de rekenkamer van Zeeland, vervangen in den raad door Dr. Andreas Zommersee, 1723. Kort daarop werd in plaats van wijlen Mattheus van Oostee tot raad gekozen Mr. Cornelis Eversdijk.

Nog in hetzelfde jaar deed zich het geval voor, dat twee raadsplaatsen, nog niet door leden der Vriendschap bezet, moesten worden vervuld. Mr. Jakob Leydekker namelijk stierf, in wiens plaats nu, volgens art. 10 van het accoord, de bende van burgemeester Adriaan Eversdijk, Petrus de Meijer koos; de andere plaats, open gekomen door het overlijden van burgemeester Mr. Johan Westerwijk, werd door de andere bende bezet met Zywert van der Bilt. Hier was dus ook het in art. 9 voorziene geval aanwezig, dat

1) Wagenaar XVI blz. 203 vlg.
2) Wagenaar XVII blz. 150.

de derde burgemeestersplaats vacant kwam en door de bende van Adolf Westerwijk moest vervuld worden en wel door Dr. Cornelis van Sunder. Dat zulks nu ook geschiedde, wordt echter niet vermeld.

In 1724 stierf burgemeester Adriaan Everdijk; in zijn plaats kwam in de vroedschap François de Keiser, die dus ook het accoord onderteekenen moest. In de plaats van den overleden burgemeester Adolf Westerwijk werd in 1724 opgenomen Pieter de Vroe; president der bende werd nu Christoffel Annart. Johannes Lantschot verving in hetzelfde jaar Cornelis van Zunder. Deze verklaring, de laatste van het handschrift, is niet door den nieuwen raad onderteekend. Het andere handschrift vermeldt nog (zonder onderteekening of dateering), dat Johan Landschot vervangen werd door Mr. Pieter Parker, dat Johan Versteeg in de plaats van Mr. Cornelis Eversdijk en Dr. Pieter Cooman in die van Mr. Nicolaas Sommerzee kwam.

R. B.

Accoord van vriendschap, correspondentie ende maintenue mitsgaders ordre ende reglement op de begeving der ampten, aengegaen ende gemaekt tussen de heeren van de regering der stad Goes, desen onderteikend hebbende.

1.

De onderteikende heeren verklaren gesamentlijk, ende yder in het bysonder, dat tussen hun van nu af aen sal wesen ende in het toekomende werden onderhouden eene opregte ende vaste vriendschap, uit kragt van dewelke deselve by desen beloven alle saken, het stuk van de politike regering betreffende, soo stedelyke als provinciale, te sullen

behandelen ende helpen dirigeren met onderlinge communicatie ende overlegging, mitsgaders elkander ende yder van hun getrouwelijk ende standvastiglijk te mainctineren in hare respective bedieningen ende waerdigheden, soo die jegenwoordig door haer werden bekleed, als die naderhand mogten werden verkregen, gelijk mede in de jarelijkse aenkomsten derselve in hare borgermeesters-, pensionaris- en schepenen-ampten, yder op sijn tourbeurte, sonder ymand daerin te praeteriëren ofte benadeelen.

2.

Dat alle openvallende ampten ende bedieningen, soo stedelyke als provinciale, ende staende ter begeving ofte voorstelling van borgermeesters ende raden deser stad, voor sooverre in desen over eenige van deselve niet anders ofte contrarie werd gestipuleerd, sullen moeten werden vervuld ende daertoe aengesteld soodanige persoonen als met de meerderheid der stemmen van dese vriendschap, ofte by stooting ende gelijkheid der stemmen by uytwysen van het lot, daertoe sullen werden gedesigneerd; onder conditie dat alle buiten- ofte binnenampten van eenige consideratie ofte emolument, ende by ymand deser vriendschap werdende begeerd, aen leden van deselve vriendschap sullen moeten werden vergeven, in dier voegen nogtans, dat ymand, werdende begunstigd met een buitenampt — waaronder egter noit sullen werden gerekend het ontfangerschap van Noord-Beveland ofte het commissarisampt van de monsteringe — alsdan sal moeten desisteren van alle andere ampten, hetsy stedelyke, hetsy provinciale, die by hem mogten werden bekleed, selvs tot sijn raedsplaets inkluis, ofte ten ware de meerderheid van de algemeene vriendschap alleenlijk ten respecte van de voorseyde raedsplaets anders verstonde; gelijk mede alleenlijk

ontrent het dijkgraefschap van de Breede watering is vastgesteld, dat ymand, met hetselve werdende begunstigd ende alvorens besittende ende boven het voornoemde dijkgraevschap blyvende behouden eenige der navolgende ampten, alsdan voor eene stedelyke recognitie sal moeten uitkeeren jarelijks de somme hieronder by elk van deselve uitgedrukt; — namentlijk die met de verkryging van het dijkgraefsampt alsvoren besit ende blijft behouden het rentampt van de schattingen op de landen over het kwartier deses eilands, tegenwoordig bekleed werdende van den heer Mr. Nicolaes Zommersee, sal van hetselve jarelijks uitkeeren. . . . . ƒƒ 66-13-4

Van het rentampt — als voren tegelijk bekleed met het dijkgraevschap — van deselve schattingen over het kwartier, nu bekleed door den heer borgermeester Mr. Johan Westerwijk, jarelijks . . . . ƒƒ 50- 0-0

Van het rentampt over het kwartier, nu bekleed door den heer borgermeester Mr. Adriaen Eversdijk, op den voet als voren . . . . ƒƒ 25- 0-0

Van yder der rentampten, tegenwoordig bekleed door de heeren Mr. Adriaen Ysebree ende Johan Rontvis, heer van Wemeldinge . . . . . . ƒƒ 25- 0-0

Van het rentampt der geestelyke goederen, nu bekleed door den heer borgermeester Mr. Adolf Westerwijk — uitgesonderd in het geval, hieronder articul elv beschreven ende gereguleerd — mede jarelijks . . . . . ƒƒ 42-10-0

Van elk der twee rentampten van de schattingen op de landen in het kwartier van Axelen, nu bekleed door

de heeren Mrs. Johan van der Hille ende Johan Leydekkers, jarelijks . . ƒƒ 50- 0-0

Van elk der twee rentampten van de gemeene middelen van consumtie, nu bekleed door de heeren Mrs. Matthaeus ende Cornelis Eversdijk, jarelijks . . ƒƒ 30- 0-0

Van het licentmeestersampt binnen dese stad, nu bediend door den heer Mr. Johan Leydekker . . . . . . ƒƒ 30- 0 0

Alle welke recognitiën, op het verkrygen van het voornoemde dijkgraefschap gesteld, door een besitter van een der bovengenoemde ampten, sullen moeten jarelijks preciselijk werden voldaen en betaeld aen soodanige persoonen en met soodanige verdeelde mindere sommen, als de meerderheid deser vriendschap op yder vacature van het meergenoemde dijkgraefsampt sal verstaen ende ordonneren.

3.

Eenige der ampten, in het vorenstaende articul gemeld, komende te vaceren ofte moetende werden vergeven, sal den presiderenden heer van dese vriendschap, om de meerderheid der stemmen van deselve te weten, alle de leden van dien goedtijds voor de byeenkomst van den vollen raed by den anderen roepen, het vacerende ampt in propositie brengen, de stemmen daerover opnemen ende concluderen ingevolge van de meerderheid derselve ofte na de uitwysing van het lot, ingevalle van eenge stooting ofte evengelijkheid van stemmen; sullende de minderheid ofte de leden van de meerderheid discreperende, in de peremtoire actie van verkiesing ofte voorstelling in den raed, sig by de meerderheid, ende in kas van stooting van stemmen, alle sig by de uitwysing des lots moeten voegen, sonder dat ymand sijn vote of stem sal mogen geven aen ymand anders als diegeen,

op wien de meerderheid der stemmen van dese vriendschap ofte het lot als voren is gevallen, ofte vermogen na te laten op de voornoemde actie van verkiesing ofte voorstelling in den raed te compareren ofte syne stem in te houden, ten ware by sware siekte ofte uiterste ongelegenheid, in welk geval hy nogtans sal gehouden blyven syne stem conform de meerderheid ofte uitwysing des lots alsboven by billiet te doen inbrengen; werdende by nalatigheid van het beleggen der voornoemde conferentie door den heer president daertoe gequalificeerd den in rang volgenden heer ende soo vervolgens.

4.

De vijftien navolgende ampten, namentlijk:

de vijf rentampten van de ordinaire ende extraordinaire schattingen op de landen;

het rentampt van de geestelyke goederen;

de twee rentampten van de middelen van consumtie;

de twee rentampten van den 200sten penning op de tienden, alle over dit eiland en stad;

de twee rentampten van de schattingen op de landen in het kwartier van Axele;

het licentmeestersampt binnen dese stad;

het rentampt in Noord-Beveland;

ende de commissarisplaets van de monsteringe sullen alle werden vergeven als volgd:

Te weten, dat tellekens een van deselve vacerende, hetselve sal moeten werden aengeboden, ende by aenneming, metter daad toegevoegd aan den eersten in rang sijnde heer van dese vriendschap, ten ware deselve bekleede een ampt buiten dese stad; onder die restrictie nogtans, dat hy, besittende eenig staets- ofte stedelijk rentampt, sal moeten desisteren van deselve ende die resigneren ende laten ter dispositie van dese vriendschap, dog by weigering sal het voor-

noemde ampt werden geoffereerd aen den volgenden in rang sijnde raed, onder bepaling ende te doene afstand als voren, ende soo vervolgens tot den laesten toe; in dier voegen dat noyt twee der voornoemde vijftien ampten te gelijk door een persoon sullen mogen werden bekleed ofte de voordeelen daervan genoten; en indien niemand der leden van dese vriendschap het vacerende ampt begeerde aen te nemen, sal de begeving daervan werden gedaen door meerderheid van stemmen ofte by gelijkheid van dien door lotinge als in het voorgaende articul gemeld; blyvende den aennemer van een afgestane rentampt gehouden aen het contract van administratie, tgeen by sijn predecesseur bereids soude mogen wesen gemaekt, uitterlijk ende ten langsten voor seven jaren.

5.

Dat om alle disputen ende aenleiding van dien over den rang, in het vorenstaende articul gemeld, volkomentlijk te vermyden, denselven rang sal werden gehouden ende met de begeving der ampten, in hetselve articul gespecificeerd, sonder eenige verandering ofte verstellinge agtervolgd in order, sooals de namen, hieronder volgende, uitwysen:

Den heer borgmeester Mr. Adriaen Eversdijk.
Den heer pensionaris [1]) Mr. Adolf Westerwijk.
Den heer Doctor Cornelis van Zunder.
Den heer Mr. Adriaen Ysebree.
Den heer Mr. Nicolaes Sommerzee.
Den heer secretaris Christoffel Annart.
Den heer Johan Rontvis, heer van Wemeldinge.
Den heer Boudewijn Verselewel.

---

1) Blijkbaar is dit „pensionaris" eene vergissing. Mr. Adolf Westerwijk was burgemeester, zooals ook verder uit het stuk zelf blijkt

Den heer Mr. Gillis Cornelis van der Nisse, heer van Nisse.
Den heer Gerard Ysebree.
Den heer Marinus Drywege.
Den heer Mr. Matthaeus Eversdijk.
Den heer secretaris Adriaan van Oostee.
Den heer Matthaeus van Oostee.

6.

En alhoewel by het vierde articul van het reglement op het maken van raden, door de heeren Staten aen dese stad vergund, aen de twee regerende ende laest afgegane borgermeesters de presidie ende voorrang werd gegeven, sal hetselve egter de bovenstaende schikking van rang geensints prejudiciëren ofte altereren, maer sal die volkomentlijk voor het toekomende ten respecte van het vergeven der ampten, in het voorgaende vierde articul uitgedrukt, werden nagekomen ende onderhouden; in dier voegen dat alle borgermeesters, van nu af aen opnieuws ende voor de eerstemael te verkiesen, door hare promotie tot het borgermeesterschap in desen geen ander voordeel sullen genieten als alleenlijk den rang ende presidie in de vierschaer ende vollen raed voor de schepenen en andere raden, geen borgermeesters sijnde ofte geweest hebbende, sonder daerdoor eenig verder regt ofte preseance in het verkrygen van eenige andere ampten te bekomen.

7.

Dat sonder eenige prejudicie ofte atteinte van vermindering van de vriendschap, in het eerste articul hiervoren vastgesteld ende beloofd, maer ter contrarie tot onderhouding ende vermeerdering van goede correspondentie, vertrouwen ende gelijkheid ende tot voorkoming van alle jalousie, diffidentie

ende overmagt, dese geheele vriendschap, alleenlijk ten respecte van de vervullingen van openvallende borgermeesters- ende raedsplaetsen, sal werden gehouden te sijn verdeeld ende te bestaen in de twee volgende esquadrons ofte bendens, waervan de eerste bende uitmaken de heeren:

borgmeester Mr. Adriaen Eversdijk,
Johan Rontvis, heer van Wemeldinge,
Boudewijn Verselewel,
Mr. Gillis Cornelis van der Nisse, heer van Nisse etc.,
Marinus Drywege,
Mr. Matthaeus Eversdijk
en den
secretaris Adriaan van Oostee.

Ende de tweede bende de heeren:

borgmeester Mr. Adolf Westerwijk,
Doctor Cornelis van Zunder,
Mr. Adriaen Ysebree,
Mr. Nicolaes Zommersee,
secretaris Christoffel Annart,
Gerard Ysebree
ende
Matthaeus van Oostee.

8.

Dat vervolgens een der voornoemde twee borgermeestersplaetsen komende te vaceren, deselve sal moeten werden vervuld op de voorstelling van die bende, daerin het voorseide borgermeesterschap is komen op te vallen, ende welke bende de voorseide voorstelling ende vervolgens verkiesing sal moeten doen in gevolge de meerderheid der stemmen onder hun uit hare overblyvende leden ofte, by egaliteit van stemmen onder deselve, by loting; sonder dat de

andere bende in deselve verkiesing eenige dispositie ofte directie sal hebben, maar ter contrarie sal moeten mainctineren ende ten effecte brengen het voorstel van vervulling der voornoemde vacature gedaen.

9.

Aengaende het derde borgermeesterschap, hetselve sal mede door de voorseide twee benden by meerderheid van stemmen ofte loting ende aen een lid van dien als voren werden vergeven consecutivelijk agter den anderen ende by tourbeurten, waervan de eerste tourbeurte by lotinge is gevallen aen de bende van den heer borgermeester Mr. Adolf Westerwijk, in welke bende alsoo vervolgens sijnde twee borgermeesters, een van deselve komende te overlyden, sal desselfs borgermeesterampt moeten werden vergeven by de andere bende aen een lid van deselve ende soo gevolgelijk in het toekomende altoos alternatyf, in dier voegen dat die laest twee borgermeesters in syne bende heeft gehad, het eerste van deselve openvallende, de begeving daervan sal moeten laten aan die bende, die laest maer een borgermeester heeft gehad.

10.

Dat de openvallende raedsplaetsen in de voorseide twee benden yder door den haren mede by meerderheid ofte loting als voren sullen werden vervuld sonder eenige dispositie ofte directie ende onder verbintenis van maintien van de andere bende, in voegen als van het begeven van het borgermeesterampt is gesegd; ende eenige der raedsplaetsen van persoonen, in geen deser twee benden sijnde, komende te vaceren, sullen deselve mede door dese twee benden werden vervuld by tourbeurten en by meerderheid van stemmen onder ieder van deselve ofte

by lotinge als voren; waervan de eerste toerbeurte by lotinge is gevallen aen de bende van den heer borgmeester Mr. Adriaan Eversdijk, ende vervolgens de tweede openvallende raedsplaets onder die voorseide persoonen, dewelke in geen der voornoemde twee benden sijn begrepen, moet werden vergeven door de bende van den heer borgmeester Mr. Adolf Westerwijk, ende soo vervolgens altijd alternatyf. Alle welke opnieuws verkoren raden, soo die succederen in de opengevalle plaetsen van leden deser vriendschap, als in de plaetsen van die onder deselve niet gehooren, sullen aengenomen werden voor medeleden van dese vriendschap ende gehooren onder die bende, door dewelke sijn verkoren, om alsoo in der tijd eene volkomene ende eenparige vriendschap onder alle de leden van dese regering te erlangen; mits dat die verbonden blyven aen den inhouden ende onderteikening van dit accoord ofte contract van vriendschap.

11.

Ende nademael het dijkgraefschap van de Breede watering, jegenwoordigh wordende bekleed door den heer borgmeester Johan Westerwijk, is begrepen onder de ampten, welke volgens het tweede articul deses by vacature soude moeten werden vergeven by pluraliteit van stemmen onder dese generale vriendschap, is egter onverminderd ende sonder prejudicie van eenige der voorgaende stipulatiën mitsgaders sonder eenige consequentie in het toekomende, voor wien het ook soude mogen wesen, met eenparigheid ende volkomen genoegen vastgesteld, dat den voornoemden borgmeester Johan Westerwijk komende te overlyden, het gemelde dijkgraevschap om redenen sal werden gegund ende geconfereerd aen den heer borgermeester Mr. Adolf Westerwijk,

sonder van sijn rentampt van de geestelyke goederen te moeten desisteren aen ende ten behoeve van iemand; mits nogtans uit de emolumenten van het dijkgraefschap jarelijks door hem voor eene stedelyke recognitie sal moeten werden uitgekeerd eene somma van ℔ 42-10-0 Vlaems, de eene helft te genieten by den heer Gerard Ysebree ende de ander helft by den heer Matthaeus van Oostee, ende dat soo lang de voorseide persoonen sullen leven ende geen ampt ofte ampten, te samen 50 £ Vls. jarelijks toebrengende, sullen hebben verkregen; sullende ook by afsterven ofte promotie, als even is uitgedrukt, van den eenen, desselvs voorseide portie niet aen den anderen moeten accresceren nogte aen ymand ter weereld werden uitgekeerd. Dog ingeval den voornoemde borgmeester Adolf Westerwijk voor gemelden heer borgmeester Johan Westerwijk kwame te overlyden, sal de begeving van het gemelde dijkgraevschap moeten werden gedaen conform de manier ende order, in het tweede articul gemeld, alsmede na doode van gemelden heer borgmeester Adolf Westerwijk, in geval hy hetselve by voorafsterven van voornoemden heer borgmeester Johan Westerwijk al mogte hebben verkregen, ende soo vervolgens voor altoos.

12.

En nademael verscheide leden deser vriendschap mede sijn gesworens der voornoemde Breede watering, soo hebben deselve, gelijk mede den heer borgmeester Adolf Westerwijk, het dijkgraevschap bekomende, aengenomen ende beloofd tot meerder bevordering ende aengroey van onderlinge harmonie, samenwerking ende affexie, soo eenige gesworensplaetsen derselve watering, die door persoonen, binnen dese stad wonende, moeten werden vervuld, kwamen te vaceren, daertoe, voor soo veel in haer vermogen

is, te bevorderen ende verkiesen leden van dese vriendschap.

13.

Indien eenige duisterheid over het regte verstand der vorenstaende articulen sig opdede, sal deselve werden gedecideerd by meerderheid van stemmen van de alsdan desen ondergeteikend hebbende leden ende by gelijkheid ofte stooting van deselve door het lot.

14.

En sal van dit accoord aen yder lid van dese vriendschap een gelijkluidend afschrift, origineelijk door alle onderteikend, werden gegeven om by deselve te werden bewaerd ende na sijn overlyden aen den presiderenden heer van syne bende gerestitueerd ende, present de andere leden daervan, gescheurd.

In kennis der waerheid ende tot het geven van aller meest kragtige bondigheid ende vertrouwen hebben de ondergeschreve het vorenstaende accoord met hunne handteikens bevestigd ende beloofd op de solemneelste wyse ende den eed, by hun als regenten gedaen, hetselve ende alle articulen daerinne vervat heiliglijk ende onverbrekelijk een yder jegens den anderen te sullen houden ende naerkomen. Actum Goes den 15 July 1722.

Adriaan Eversdijk.
Adolf Westerwijk.
Corn. van Sunder.
A. Ysebree.
Nicolaes Sommerzee.
Christoffel Annart.
Johan Rontvis.
B. Verselewel.
G. C. van der Nisse.
G. Ysebree.
M. Drywegen.
Matth. Eversdijck.
Adriaan van Oostee.
Matthaeus van Oostee.

IV. Tholen.

Zoo het nog noodig was het verderfelijke der contracten van correspondentie aan te toonen, dan zouden zeker de hierachter staande stukken daartoe uitnemend materiaal leveren. Zij weerleggen althans op afdoende wijze het eenige argument, dat ten gunste dier contracten van vriendschap nog wel eens wordt aangevoerd. Nu de regeeringsvorm der republiek eens medebracht, dat in elke stad alle rechten en alle invloed uitsluitend aan de leden van den magistraat ten goede kwamen, hadden, zegt men, de contracten van correspondentie althans dit nut, dat zij dien invloed en die voordeelen gelijkelijk tusschen allen, die er aanspraak op konden maken, verdeelden en daardoor twist en strijd tusschen de leden van den magistraat onderling wisten te voorkomen. En wat blijkt nu uit de stukken, die hier omtrent Tholen worden medegedeeld? Gelijk te verwachten was, hebben die contracten geen ander effect gehad, dan dat zij den kring dergenen, die werkelijk deel aan de regeering hadden, hebben vernauwd. Of het contract van 1715, dat De Witte van Citters (blz. 175) mededeelt, tusschen alle regenten is aangegaan, blijkt niet, daar hij de namen der onderteekenaars achterwege gelaten heeft; er worden echter geene regenten van het contract uitgesloten. Maar in 1724 ging men reeds verder. Van de zestien leden, waaruit toen de magistraat bestond, werden er vijf buiten de vriendschap gesloten; zij bleven wel raden, waartoe zij voor hun leven benoemd waren, maar geen enkele voordeelige regeeringspost, geene enkele commissie werd hun opgedragen. Alleen werden zij, dikwijls tegen hun zin, in het schepencollege benoemd, maar waar het eene burgemeestersplaats, een rentmeesterschap, commissies in de Staten

van Zeeland, in het college van Gecommitteerde raden, in de Provinciale rekenkamer of in een Generaliteitscollege gold, werden zij ten gunste van jongere leden voorbijgegaan. Nog sterker was, wat in 1740 gebeurde; de magistraat bestond toen uit achttien leden, waarvan er vier tot de minderheid van 1724 behoorden — de vijfde was inmiddels overleden. De regeerende meerderheid van veertien leden was toen verdeeld. Zeven dier regenten verbonden zich toen met de vier onderliggende heeren en sloten op hunne beurt de zeven andere van alle deel aan de regeering en aan hare emolumenten uit.

En welke intrigues daarbij zijn gebruikt en hoe daarbij is geknoeid, dat leert ons de achterstaande memorie, die overigens vooral om hare openhartigheid en de grenzenlooze naïveteit, waarmede zij het gebeurde mededeelt — al sta ik voor de onpartijdigheid van den schrijver in geenen deele in — de aandacht verdient. Ik wijs hier alleen op het merkwaardige feit, dat de schrijver, die herhaaldelijk het contract van 1724 en de vergaderingen van de vriendschap ter sprake brengt, ten slotte vooral daardoor getroffen is, dat een zijner tegenpartijders „op het stadshuys van soodaenige zaeken derfde spreken en van een contract van vrundtschap reppen, dewyle hy niet ignoreerde, dat by eene resolutie van de Staeten van Zeelandt alle hoegenaemde contracten zeer ernstig waeren verboden".

Nog op een ander punt wil ik hier de aandacht vestigen. Uit de achterstaande memorie valt nl. te leeren, hoe in de vorige eeuw eerzuchtige advocaten er in slaagden, zoo de omstandigheden gunstig waren, zich eene goede carrière te bezorgen. De eigenaardige inrichting van den regeeringsvorm der republiek was oorzaak, dat van tijd tot tijd ook kleine steden, gelijk Tholen er eene was, belangrijke ambten, o. a.

dat van lid van het Hof van Holland en Zeeland, te vergeven hadden. Die stadjes hadden onder hunne regenten niet altijd de personen, geschikt en genegen om zulk een ambt te vervullen. Daarop loerde dan zulk een eerzuchtig advocaat. Zoo deed althans volgens ons verhaal mr. Hendrik Mollerus, advocaat te 's Gravenhage, die, voor zooverre mij bekend, vroeger in geene betrekking tot Tholen had gestaan. Hij weet, dat wanneer de raadsheer Duurcant komt te sterven, Tholen eene plaats in het Hof zal hebben te vergeven, en heeft reden te gelooven, dat geen der plaatselijke regenten geneigd zal zijn naar dat ambt te dingen. Daarom laat hij zich te Tholen tot burger aannemen, huwt er met eene Thoolsche regentendochter, hetgeen hem des te eer benoembaar maakt, laat zich tot schepen en weinige weken later tot raadsheer benoemen. Na twee jaren keert hij naar Den Haag, dat hij als advocaat verlaten heeft, als raadsheer terug. Hij klom later op tot president van den Hoogen raad van Holland en Zeeland.

Steller van onze memorie is mr. Pieter Bernard de Beaufort, een zoon van den bekenden schrijver mr. Lieven Ferdinand. Volgens zijne eigene mededeelingen, aangevuld uit hetgeen de raadsnotulen van Tholen berichten, was hij bij den dood van zijn vader in 1730 nog minderjarig en student. Hij promoveerde in het laatst van 1733 te Leiden, en intusschen 20 jaren en dus eligibel tot de regeering geworden zijnde, werd hij bij de magistraatsbestelling van 1734 schepen, een jaar later (29 Mei 1735) werd hij voorloopig, 13 Mei 1736 werd hij definitief pensionaris der stad, die hij als zoodanig regelmatig in de Statenvergadering vertegenwoordigde. Den 5 Februari 1738 werd hij tot raad gekozen, maar twee en een half jaar later (September 1740) werd hij uit de vriendschap gestooten en van allen invloed

op de regeering beroofd. Zoo het mijn lezers mocht interesseeren, kan ik hun mededeelen, dat zijne uitsluiting niet eeuwig heeft geduurd. De omwenteling van 1747 kwam hem ten goede, en dezelfde gebeurtenissen, die den nakomeling van Willem I tot het stadhouderschap riepen, brachten ook den zoon van Lieven de Beaufort weder aan het bewind [1]): 21 September 1747 occupeerde hij voor het eerst weder ter Statenvergadering naast zijn ouden vijand Turcq; en toen deze 15 Maart 1748 en diens opvolger Vleugels 6 September d. a. v. overleden waren, werd hij 11 Februari 1749 lid van het college van Gecommitteerde raden. In die functie overleed hij 24 October 1762. Hoe zijne memorie in het Zeeuwsche archief-depôt is gekomen, is onbekend. De copie van het contract van 1724 schijnt er als bijlage toe te hebben behoord [2]).

Tot toelichting dier memorie dient hier alleen iets te worden medegedeeld omtrent de inrichting der regeering te Tholen. Er was vooreerst een college van vijftien raden. Twee hunner waren burgemeesters. Een der burgemeesters zat voor in het college van schepenen, dat buiten hem uit acht leden bestond, die voor twee jaren werden aangesteld, maar herkiesbaar waren. De schepenen, ook die geene raden waren, hadden zitting in den magistraat, die jaarlijks op Sint Servaas (13 Mei) het schepencollege voor de helft vernieuwde en een der burgemeesters, die ook voor twee jaren zaten maar niet dadelijk herkiesbaar waren, benoemde. De vijftien raden

1) Over de onlusten, die in 1747 te Tholen plaats vonden, zie men Wagenaar XX blz. 75.

2) Het is niet dezelfde copie, die hij onder de papieren van zijn vader vond, want daarop kwam de onderteekening van J. J. van Vryberghe, die in plaats van Lieven de Beaufort in de regeering kwam, natuurlijk niet voor.

werden voor hun leven aangesteld; kwam eene plaats te vaceeren, dan koos de magistraat een nieuwen raad. De praktijk bracht mede, dat de schepenen in den regel uit de raden gekozen werden; alleen wanneer men iemand in de regeering wilde brengen, hetzij een regentenzoon hetzij een ander, werd hij tot schepen aangesteld en als zoodanig herbenoemd, totdat in het college der raden eene plaats openviel, die hem dan werd opgedragen. Zoo bestond dus de regeering uit vijftien raden en een beperkt getal „losse" schepenen — het reglement van 1702 bepaalde, dat er ten hoogste vier uit de burgerij gekozen mochten worden, — waaruit het college van raden bij vacature werd gesuppleerd. In de periode, waarover de memorie van De Beaufort handelt, werden ook de baljuw, de secretaris en de pensionaris uit de raden gekozen [1]). Neemt men daarbij in aanmerking, dat een der leden altijd vast, hetzij in de Staten-generaal, hetzij in de Generaliteitsrekenkamer zitting had, een tweede gedeputeerd was in het college van Gecommitteerde raden en een derde in de Provinciale rekenkamer, en dat bovendien sommige raden nog tot andere provinciale functies geroepen werden — zoo was J. P. Rextoot sinds 1735 secretaris van het land — dan gevoelt men, door welk eene krasse oligarchie Tholen toen werd beheerscht, en welk een gewicht in die omstandigheden het uitsluiten van vijf of zeven regeeringsleden had.

Ten slotte laat ik hier een overzicht volgen van de personen, waaruit tusschen 1724 en 1740 de regeering van Tholen bestond.

1) In 1724 werden die ambten nog door afzonderlijke titularissen, die geene raden waren, vervuld.

Het contract van 1724 werd geteekend door tien raden nl.:

D. Rextoot, gestorven 1738;

J. Bodel sr., houdt (ten gevolge van zijne benoeming tot lid van den raad van State) op raad van Tholen te zijn 1736;

J. Turcq;

M. van Vryberghe, gestorven 1729;

L. F. de Beaufort, gestorven 1730;

Z. Blaauwbeens, gestorven 1727;

W. Duurcant, houdt (ten gevolge van zijne benoeming tot raadsheer) op raad van Tholen te zijn 1724;

C. van Cromstrien;

T. van Hattem, gestorven 1725;

en N. J. H. Noey [1]), gestorven 1737;

en een schepen: J. P. Rextoot, die 27 October 1724 raad werd in plaats van Duurcant.

Tot de onderliggende partij behoorden toen de raden:

G. van Vryberghe, heer van Namen;

J. Vleugels;

S. van Doreslaar;

R. van der Beeke, gestorven 1729;

en M. C. van Ligtenberg.

Tusschen 1724 en 1740 werden in de regeering gebracht:

W. H. Nolthenius, schepen 13 Mei 1724, raad in plaats van Van Hattem 21 December 1725;

C. W. Blankert, schepen 13 Mei 1724, raad in plaats van Blaauwbeens 1 Januari 1728;

J. Bodel jr., schepen 19 September 1725, raad in

---

1) Noey was in 1724 gedeputeerd in de Staten-generaal en was dus afwezig bij het opmaken van het contract van correspondentie, in welks aanhef hij niet genoemd wordt, en dat hij het laatst teekende.

plaats van M. van Vryberghe 6 Februari 1729, gestorven 1737;

M. A. de Savornin, schepen 13 Mei 1727, raad in plaats van Van der Beeke 2 April 1729;

J. Plevier, schepen 13 Februari 1729, raad in plaats van Bodel sr. 23 Mei 1736;

J. J. van Vryberghe, raad in plaats De Beaufort 24 November 1730;

W. van den Broek, schepen 13 Mei 1732, raad in plaats van Noey 10 Maart 1737;

P. B. de Beaufort, schepen 13 Mei 1734, raad in plaats van Bodel jr. 5 Februari 1738;

C. van der Beeke, schepen 29 Januari 1738, raad in plaats van D. Rextoot 26 Juni 1738;

G. ten Hage, schepen 28 September 1738;

J. H. Noey, schepen 13 Mei 1739;

en H. Mollerus, schepen 13 Mei 1740.

De magistraat van Tholen bestond dus in Augustus 1740 uit de raden: Turcq, Van Cromstrien, J. P. Rextoot, Van Vryberghe van Namen, Vleugels, Van Doreslaar, Van Ligtenberg, Nolthenius, Blankert, De Savornin, Plevier, J. J. van Vryberghe, Van den Broek, P. B. de Beaufort en C. van der Beeke, en drie losse schepenen: Ten Hage, J. H. Noey en Mollerus.

R. F.

A. *Poincten, by de ondergeschreve regenten der stad Tholen vastgestelt, dienende tot een vasten grond van vriendschap en harmonie onder dezelve, tot welker naarkominge dezelve zig opregtelijk sijn verbindende.*

Art. 1.

Eerstelijk word alhier geïnsereert tgeen op den 17 Maart 1724 by den heeren D. Rextoot, J. Bodel,

J. Turcq, M. van Vrybergen [1]), L F. de Beaufort, Z. Blaaubeens, W. Duurkant, C. van Comstrien, J. P. Rextoot, T. van Hattem is gearresteert ende vastgestelt, luydende van woorde tot woorde als volgt:

„Alzoo ons ondergeschreven gebleken is, dat de heeren G. van Vrybergen, J. Vleugels, S. van Doreslaar, R. van der Beeke en M. C. van Ligtenberg in plaats van in allen deelen te onderhouden het contract van vriendschap, tusschen de gesamentlyke regenten deser stede gemaakt en sooveele jaaren in alle trouw door de ondergeschreven onderhouden, tselven in veele poincten hebben tegengegaan en verbrooken, soodanig dat alle grond van vertrouwen is weggenomen en daardoor het fundament van vriendschap is gelaxeert, soo verklaaren wy ondergeschreven dezelve heeren hierboven gemelt te secluderen uyt onse vriendschap voor nu en altoos — tenzy met eenparigheyd van diegene, die tegenwoordig dezen onderteykent hebben ofte namaals sullen onderteekenen, anders wierde verstaan — deselve nooyt, om wat voorgeven het ook mogte wezen, te laaten participeren van eenige voordeelen, hoe dezelve ook mogten genaamt zijn, maar ter contrarie deselve in allen deele uyt te sluyten van alle beneficiën en correspondentiën. En is verders gearresteert, dat het laast gemaakte reglement van vriendschap door de ondergeschreven sal werden naargekomen en geobserveert, dat tegens het vermaken van de magistraat, Servaas aanstaande [2]), tselve sal werden gerevideert en gedelibereert, wat alteratiën ofte vermeerderinge van tselve tot vordere vasstellinge dezer vriendschap noodig zal zijn.

Voorders is vastgestelt, dat de heer Marinus van

1) In het HS. staat Vryberben.
2) 13 Mei 1724.

Vrybergen op Servaas aanstaande sonder nadere deliberatie sal werden aangestelt tot burgermeester en alsdan en soo vervolgens sal hebben en invallen in den tour, die de heer Jacob Vleugels gehad heeft, gelijk ook sonder nader deliberatie word vastgestelt, dat Johan Pieter Rextoot, die Servaas aanstaande als schepen moet afgaan, dan opnieuws tot schepen sal werden geëligeert."

Art. 2.

Voorts hebben wy met eenparige concurrentie en toestemminge tot het houden van een goede correspondentie en vriendschap in het stuk der regeringe ten dienste van het land in het gemeen en tot welwezen, rust en vrede van de stadt in het bysonder goedgevonden te maken, verspreken en te vernieuwen het accoort van goede vriendschap en intelligentie, dat tussen ons te voren was geweest, op de navolgende conditiën:

Art. 3.

Eerstelijk verklaaren en beloven wy oprechtelijk en ter goeder trouwe, dat wy in het stuk van regering en aankleven van dien met malkanderen sullen onderhouden een opregte vriendschap en correspondentie, en vermyden al hetgeen eenigsins tegens soo een goed en salutair oogmerk mogte strekken, dat wy malkanderen sullen helpen maintineren in de eer en ampten, waarin wy ieder in het particulier tegenwoordig sijn gestelt ofte namaals in gestelt mogten werden, dat wy aan een ygelijk op sijn tijt sullen helpen toebrengen en confereren soodanige ampten, als aan hem op sijn toerbeurte ingevolge dat tegenwoordig reglement souden competeren, en dat wy in alle andere saaken, by het voorgeschreven

reglement niet speciaal bepaalt of gereguleert, aan elkanderen alle contentement en justitie sullen doen, sooveel de convenientie van den persoon en de gelegentheyd van tijd en zaken eenigsins sullen konnen lyden. Wy beloven insgelijks ter goeder trouwe, dat wy geen particuliere verbintenissen, partyschap of cabale, onder wat benaminge het ook soude mogen wezen, sullen maaken, en generalijk, dat wy niets en sullen doen, dat strekken mogt tot het stooren van de vriendschap en harmonie, tot het verongelyken van yemand van de leden of verbrekinge van het tegenwoordig reglement, hetzy in het geheel of ten deele, directelijk of indirectelijk; en soo aan ons iets diergelijks mogte voorkomen, soo beloven wy, dat wy daarvan by de eerste gelegentheyd kennis sullen geven aan de vriendschap.

4.

Voorts alsoo het getal van de regerende en oudt burgemeesters te vooren is gebragt tot vier, bestaande in die heeren J. Bodel, J. Turcq, M. van Vrybergen en degene, die hiernaar tot vierde sal werden verkooren, soo werd daarby gepersisteert en dien conform verstaan, dat er in het vervolg maar vier persoonen sullen zijn, die het burgemeesterampt op haar tour sullen bekleeden, dat de vier bovengenoembde heeren, wanneer deselve afgegaan sullen zijn, jaarlijks wederom op haar tourbeurt sullen werden verkooren om als regerende burgemeesters aan te komen. Wanneer door overlyden of avancement van een van de bovengenoembde personen de burgemeestersplaats sal komen te vaceren, soo sal die door een ander bequaam persoon worden vervult, dewelke sal aankomen ofte vervullen de tourbeurte, die den overledenen of geavanceerde heeft gehad.

5.

Het secretarisampt sal voortaan aan één persoon werden geconfereert, gelijk het tegenwoordig door den heer pensionaris en secretaris Turcq [1]) werd bedient, en den secretaris voortaan, geduurende dat hy in functie is, geen burgemeester of schepen mogen wezen.

6.

Alle binnenampten, als rentampten en voorts die in de stad bedient worden, waaronder mede begrepen is het rentampt van den 200sten penning in Noord-Beveland en commissaris van de monsteringe, soo het ter dispositie deser stadt koomt, sullen vergeven werden naar rang en ouderdom der regenten, soodanig nogtans, dat de jonge regenten daarop geen pretentie sullen mogen maken, soo lange diegene, die ouder zijn, nog van geen ampten sijn voorsien, dog dat oudere regenten, ampten hebbende, in de pretensie op soodanige ampten, sullen zijn geprefereert, mitz quiterende het ampt, dat sy hebben; en blijft den rang vastgestelt volgens de lijst der electie der raaden, door Haar Ed. Mog. in den jare 1702 gedaan, en den tijt, dat de andere heeren als regenten sijn beëedigt.

7.

Van de ampten, in het voorige articul gemelt, worden geëxcipieert de pensionaris- en secretarisplaats, welke emplooijen sullen werden vergeven sonder eenige rang te observeren; dog die met de vacerende secretarye werd begiftigt, sal het deselve

1) Dit is een auder als de raad Turcq.

voor een tourbeurt werden gerekent, en sal by afsterven van den tegenwoordigen heer pensionaris en secretaris Turcq de secretarie en pensionariaat niet meer aan een, maar dan en vervolgens aan twee bysondere persoonen geconfereert werden.

8.

Het getal van de schepenen uyt de burgerye of die geen raaden zijn, sal voortaan niet mogen excideren het getal van dry, waaronder de laast afgegane begrepen zijn, sullende dat getal niet mogen te buyten gegaan werden, als alleen wanneer een vader voor een soon of schoonsoon en een broeder voor een broeder kwam te spreken, en door deze vriendschap goedgevonden wierd die persoon tot schepen te maken, in welken gevalle die persoon onder het voorgeschreven getal niet sal werden gerekent, maar hetselve daarmede vermeerdert.

9.

Een schepen in functie komende te overlyden, soo sal de vacante plaats werden gesuppleert met een ander schepen uyt de raden, die reeds te voorn gefungeert hebben, ten ware, een burgemeester desisterende, het meerdere gedeelte van de vriendschap goedvonden die plaats te vervullen met een persoon, die den gedesisteerden soo naauw in consanguiniteyt of affiniteyt bestaat, dat hy met denselven in de schepensbank niet soude mogen sitten, als wanneer men yemand, die nooyt in functie is geweest, sal mogen neemen.

10.

De kinders van regenten sullen altijd in favorable recommandatie worden gehouden, soowel in het leven

van haar ouders als naar haar doot, en bysonder reguard genomen werden op de recommandatie der ouders van deselve. En is vervolgens verstaán, dat een regentesoon, schoon dat er losse schepenen mogten zijn, die van oudere aanstellinge waren als hy, in successie van de vacante raadsplaats van sijn vader, 't zy by desistit, avancement of overlyden, voor alle andere sal gepreferеert zijn [1]), alsmede dat soodanige, die om reden dat sijn vader of broeder raed is, geen raad kan werden, als hy, de hinderpalen weggenomen sijnde, raed werd, sijn rang als raed sal moeten hebben niet van den tijt, dat hy als raed, maar van die tijt, dat hy als regent was aangestelt.

11.

De ampten, by den heer Bodel bedient wordende, sullen geconbineert blyven by vacature, gelijk als die, die door den heer van Naamen [2]) bedient worde(n).

12.

By afsterven of avancement van den heer Zacharias Blaaubeens sullen de thesaurie en den ontvang van de huysschattinge blyven geconbineert en mede voor één tour verstrekken.

13.

Bij de vendue sal blyven geconbineert den ontvangst van het familie- en karosgeld.

14.

Voorders sullen alle ampten, in dit reglement niet uytgedrukt, worden vergeven op dien voet, gelijk tot

1) Zoo werd in 1730 mr J. J. van Vryberghe raad vóór J. Plevier.
2) G. van Vryberghe.

nog toe gebruykelijk is geweest, en daartoe geëmplooijeert worden alle minnelyke middelen, sullende, de via concordiae getenteert zijnde, by pluraliteyt van stemmen deselve ampten werden vergeven.

15.

Indien de nootsakelijkheyd vereyste, dat een of meer articulen deezer in het geheel ofte ten deele moeste werden verandert, is goedgevonden daartoe niet te procederen als in de uyterste nootsakelijkheyd, en sal, gearbeyd sijnde tot de eenparigheyd, en hetselve niet succederende, veranderinge daarin mogen werden gemaakt, mits dry vierdeparten der stemmen daarin accordeeren.

16.

Hier word mede vastgestelt, dat voortaan de vriendschap op den elfden van Mey by den anderen sal komen om te confereren over de vermakinge van de magistraat, en ontrent het vergeven van ampten twee dagen vóór den dag van de vergevinge.

17.

Alle regenten, die nu in de vriendschap sijn ofte namaals daarin sullen komen, sullen het tegenwoordige reglement van vriendschap teekenen en belooven, gelyk wy ondergeschreven beloven by deezen, dat wy het voorschreven reglement ter goeder trouwe en als luyden van eer sullen onderhouden en naarkomen en daartoe helpen contribueren, dat het werde agtervolgt en naargekomen, sonder daartegens direct of indirect iets te doen, maar in het tegendeel daartoe te helpen contribueren, dat alles in het stuk van regeringe en aancleven van dien met gemeene toe-

stemming, toegeventheyt en vriendschap koome te geschieden. En degene, die op recommandatie van dese of gene regenten sullen sijn gepromoveert, sullen gehouden sijn te verklaren mitsz deezen, dat sy daarom geen particuliere verbintenissen in het stuk van de regeringe aan dien persoon sullen hebben, maar de promotie, die zij verkregen hebben, aanmerken als een gunste van de geheele vriendschap.

18.

Alzoo op den elvden Mey 1722 by alle de leeden van de vriendschap vastgestelt is, dat van nu af aan en in het vervolg niemand thesaurier en borgermeester te gelijk sal konnen zijn, en verder by occasie dat de heer Johan Pieter Rextoot tot schepen is genomineert te samen met de heer Theodorus van Hattem, dat den eerstgenoemden tot voorkominge van alle dispuyten den voorrang sal hebben vóór den tweeden; soo is hetselve alhier verbo tenus geïnsereert en daarby gepersisteert, gelijk mede op heden is verstaan, dat de heer Willem Hendrik Nolthenius den voorrang sal hebben vóór den heer Cornelis Wilm Blankert, beyde op één tijd aangestelt.

Aldus gedaan en gearresteert onder belofte van opregte naarkominge van alle deeze poincten, hebben wy deezen onderteekent binnen Tholen den 11e Mey 1724. En is geteykent als volgt:

D. Rextoot, J. Bodel, M. van Vryberghe, J. Turcq, L. F. de Beaufort, Z Blaaubeens, W. Duurkant, C. van Cromstryen, J. P. Rextoot, T. van Hattem, N. J. H. Noey, W. H. Nolthenius, C. W. Blankert, J. Bodel jr., M. A. de Savornin.

J. Plevier heeft dit reglement geteekent op den 10 February 1729 en Jan Jacob van Vryberghe heeft dit geteekent ob den 22 November 1730.

B. *Memorie van Pieter Bernard de Beaufort.*

Door veele luyden in deeze tijdsomstandigheden gecondemneert werdende, dat ik my tegens de heer Turcq hebbe aengestelt, omdat sy van gedagten zijn, dat mijn vaeder altoos intime vrunden met die man geweest is, en ik aen hem alleen de verplichting van mijn avancement in regering hebbe, soo sal het noodig zijn een begin te maeken met het contrarie aen te toonen en te doen zien, dat sulks enkelde hersenschimmen zijn, schoon ik meen, dat souw konnen volstaen met aen soodaenige luyden alleen te antwoorden, dat een eerelijk man en voornamentlijk soodaenigen, die opentlijk voor een republicain en voorstander van een vrye regeringh derft uytkomen, uyt geen particuliere verplichting van danckbaerheyt — soo die verplichting al reëel was, tgeen negeere — sig behoort en vermag te verslaeven om blindeling de gedagten van soodaenigen man, waeraen hy verplicht is, te volgen, maer dat hy ter contrarie, zijn eed en plicht als regent waernemende, soodaenige luyden, indien hy oordeelt, dat dezelve sentimenten hebben, niet overeencomende met het gemeene welzijn, maer alleen strekkende om door allerhande middelen, tzy goede of quaede, sig en hunne familie groot te maeken, ten dien eynde het crediet van een geheele regeringh aen sig te trekken en dan haer personagie te speulen, vermag tegen te gaen.

Om dan ter zaeke te komen sal vooraf moeten gaen, dat in den jaere 1724 hier tot Tholen diergelyke omwenteling als nu is voorgevallen; alsdoen sijn van alle benefitiën en voordeelen der regeringh by een solemneel contract gesecludeert de heeren G. van Vryberge heer van Naemen, Jacob Vleugels, S. van Doreslaer, Reynier van der Beke en M. C. van Lichtenbergh. Mijn vaeder was zeer goede

vrunden met die luyden en hadde soowel als zylieden tegens de heer Turcq gepexeert — want schoon men andere frivole pretexten en wel voornaementlijk van een dispuyt over de jagt[1]) voorgaf, soo was de wesentlyke reden, omdat die luyden voor de heer Turcq niet wilden opsitten en maer amen seggen, en dien heer absoluyt en alleen wilde regeeren. — De heer Turcq hadt mijn vaeder doen ook al met een swart krytien geteekent om er Sijn Ed. nevens de voornoemde vijf heeren uyt te goojen, dogh konde in dit sijn voornemen niet reüsseeren, alsoo de heeren Recxstoot en Bodel sig daartegen stelden. Mijn vaeder bleeff dan in hunne vrundtschap, dogh hadt sooveel te seggen als een 0 int cijffer, regerende de heer Turcq alleen en despoticq door middel van een party slaefse zielen, die alles moesten doen, dat dien heer wilde; hy was met mijn vaeder voor het uyterlyke goede vrunden en wist sig wel van hem te bedienen, wanneer het een of ander moest geschreven of gestelt werden, waertoe hy sig selfs niet capabel kende. Evenwel omdat mijn vaeder geen man was om altoos amen te seggen en hem al veeltijds tegensprak, liet de heer Turcq geen gelegentheyt voorbygaen om Sijn Ed. alle kleenigheden en chagrijn aen te doen, zoo met het weygeren van de honneurs, die men van de stadt gewoon was Sijn Ed. aen te doen, als met Sijn Ed. in de begeving van ampten, die altoos aen de Gecommitteerde raedt gelaeten waeren geweest, te bepaelen, en continueel onaengenaeme resolutiën toe te senden etc.

---

1) De heeren Vleugels en Van Doreslaar waren van een vonnis, in jachtzaken gewezen door het gerecht van Tholen, bij het hof van Holland en Zeeland in hooger beroep gekomen, wat de magistraat natuurlijk kwalijk nam (zie notulen Tholen 13 Februari 1724).

Mijn vaeder zijnde komen te overlyden [1]) en de heer Turcq Gecommitteerde raedt in Sijn Ed. plaets werdende, moest uyt hoofde van die functie een gedeelte van tjaer tot Middelburgh zijn, waerdoor hy zijn despoticq crediet soo niet in tgeheel kon behouden, en moest somtijds al eens sien, dat er zaeken tegens sijn sin geschieden, schoon hy selfs present zijnde en als het er op aen quam, nog altoos meester was. Dogh mogelijk vreezende, dat sulks van tijt tot tijt souw verminderen, trachtede hy stilleties en met onder de handt den een en anderen te winnen de heeren Vleugels en Lichtenbergh [2]), schoon strydig tegens een articul van het contract van vruntschap [3]), twelk duydelijk segt, dat men voornoemde heeren niet als met eenpaerigheyt van stemmen weer in de vrundtschap mogt nemen, en dat, wanneer iemandt van de leeden van de vrundtschap daertoe wierdt aengesogt, sy beloofden daervan ten eersten kennisse aen de vrundtschap te sullen geven. Dit hadde de heer Turcq niet alleen niet gedaen, maer hadde selfs getragt die luyden met meerderheyt van stemmen weer in de vrundtschap te brengen. Dit uytgelekt en daerover vrundtschap gelegt zijnde, was de heer Turcq om een beroerte op sijn lijf te krygen, wel wetende, dat, hy het contract van vrundtschap verbroken en sijn soo solemneel gegeven woort niet gehouden hebbende, waerdig was mede uyt de vruntschap geseclu deert te werden; dogh de andere heeren, daer den jegenswoordige raedt van Staete Bodel, een swaeger van de heer Turcq, het hooft van was, contenteerden sig met

1) 9 November 1730.

2) Hier zijn uitgelaten de woorden: „weer in de vrundtschap te te brengen" of iets diergelijks.

3) Art. 1.

hem daerover braeff te reprimendeeren en naemen hem op belofte van beterschap weer in genaede aen. Sedert dien tijt hebben veele heeren hem gans niet vertrout, dogh door een of twee van syne creaturen, die hy er wist in te brengen en dat slegte en gemeene luyden zijn, bleeff hy het nog al meester.

Om nu tot de verplichting, die ik particulier aen de heer Turcq hebbe, te comen, soo dient geweten te werden, dat ik, nae mijn vaeders doot nae den Hage zijnde gaen wonen en aldaer by een advocaet geduerende eenigen tijt collegie in de rechten gehouden hebbende, voornemens was, schoon den ouderdom van twintig jaeren al hadt bereykt, welke voldoende is om tot Tholen in de regeringh te komen, om nog een jaer tot Leyden te gaen studeeren. Het geval wilde, dat de heer Turcq, in den jaere 1733 in den Hage komende, my zeer aenraede, niet alleen om nog een à twee jaer te studeeren, maer selfs om ten dien eynde nae Franeker of Harderwijk te gaen. Ik antwoorde daer niet veel op, maer begreep ten eersten wel, dat hy eenige redenen moest hebben om aen my soodaenigen raet te geven, en twyfelde aenstonds, of het niet was om nog iemandt vóór my in de regering te brengen, om welke reden ik ten eersten resolveerde niet nae Leyden te gaen wonen, maer mijn selfs sooveel mogelijk tot de promotie bequaem te maeken, gelijk ik dan ook nog datselve jaer in de maendt van December gepromoveert wierdt. Ik hadde zulks zeer stil gehouden en niemandt als mijn voogden daervan kennis gegeven. Tot Middelburgh gecomen zijnde, ging ik ten eersten by de heer Turcq, en presenteerde mijn dienst tegens de aenstaende magistraetsvermaeking om schepen te werden, waerontrent hy my zeer veel difficulteyten maekte en onder anderen, dat sy volgens hun contract van vrundtschap maer twee buytenschepens

vermogten te maeken, en dat er actueel twee waeren. Ik antwoorde, dat belangende alle syne gemaekte difficulteyten dezelve van selfs vervielen, terwyle hem uyt een copie van hun contract van vrundtschap, dat ik onder de papieren van mijn vaeder hadt gevonden, kon aentoonen, dat de regenten, in voornoemd contract zijnde, den anderen belooft hadden de regentekinderen soodrae mogelijk te sullen helpen, en ook dat er in plaats van twee drie buytenschepens vermogten te zijn. [1]) Hierop wist hy my niets te antwoorden en was verlegen.

Ik ging doen nae Tholen, alwaer ik op de vrundelijkste wyse ontfangen wierdt, gevende alle de andere heeren seer cordaet en sonder de minste hesitatie hunne stemmen.

Ontrent drie maenden in regering geweest zijnde, quam er een zaek voor, de heer Turcq niet meer als de andere regenten betreffende, dogh waerover hy met de heer Nolthenius in debat raeckte; de stemmen gevraegt werdende, oordeelde ik, gelijk mede de meeste heeren, dat de heer Nolthenius gelijk hadde, en voegde my by hem. Dat nam de heer Turcq soo quaelijk, dat ik korts daernae hoorde, dat hy aen een ieder sijn beklag deet, dat ik, naauwlijks in regering zijnde, hem al displaisier deet en tegens hem aen stemde. Hierover door eenige van mijn naestbestaende aengesproken zijnde, antwoorde ik, dat ik altoos genegen was geweest en nog was om de heer Turcq in sijn persoon plaisier te doen, dogh ontrent regeringszaeken, dat ik daerin, gelijk een eerelijk man betaemde, moest doen en adviseeren volgens mijne beste kennisse en wetenschap, gelijk den eedt, in den aenvang mijner bedieninge gedaen, medebragt, sonder dat ik daerin voor iemandt, wie

1) Zie artt. 8 en 10.

het ook was, de minste complaisance meende te hebben. De heer Turcq, hieruyt ziende, dat ik soodaenigen verslaefde en lache ziel niet hadde, als hy wel wenste, om tegens mijn beter weten wit swart te noemen, heeft my sedert dien tijd over geen zaeken meer gesproken, maer ter contrarie displaisier gedaen, daer hy maer kon.

Uyt al dit vorenstaende is genoegsaem te zien, dat de obligatie, die ik aen de heer Turcq gehadt hebbe, niets anders is als alleen in de imaginatie van soodanige luyden, die de zaeken alleen maer uyterlijk beschouwen en daerop maer voort raisonneeren.

Die man heeft veele luyden soodaenig weten in te nemen en andere te intimideeren, dat hy, schoon er veele waeren, die syne absoluyte en despotique regering tegens de borst was, en selfs wel wat wilden te seggen hebben, het evenwel meester gebleven is, totdat er door het sterfgeval van de heer Noey een Generaeliteyts-rekenmeester moest gemaakt werden. [1]) Tot dat ampt quaemen twee sollicitanten, te weten de heeren Cromstrien en Nolthenius. De heer Turcq hadde een jaer te voren een articul by het contract van vrundschap doen voegen, waerby vastgestelt wierdt, dat men tot eenig vacerend ampt sijn stem aen niemand souw mogen geven, voordat men by den anderen in de vrundtschap, ter begeving van soodaenigen ampt geconvoceert, gekomen was. Dien heer gewoon zijnde een ander door contracten te binden sonder sig selfs daer veel aen te houden,

1) De heer Noey was gecommitteerde ter Generaliteit. Door zijn dood ging een der afgevaardigden van Zeeland van de Generaliteitsrekenkamer over in het college der Staten-generaal, en daardoor kwam eene plaats in de Generaliteitsrekenkamer te vaceeren (zie het reglement op de begeving der ambten in Zeeland d.d. 22 November 1708, het zoogenaamde instrumentum pacis, art. 5).

vertelde aen een ieder, dat de heer Cromstrien Generaeliteyts-rekenmeester soude zijn, want dat hy voor hem was, en dat hy dat ampt lange voor de heer Noey's doot aen de heer Cromstrien hadde toegesegt. De heer Cromstrien eenigsints ongerust zijnde, dat de heer Vryberghe en ik voor de heer Nolthenius souden stemmen, seyde de heer Turcq, dat Sijn Ed. daerin geen swaerigheyt moeste maeken, want dat hy ons wel souw dwingen voor Sijn Ed. te stemmen, en sulks niet doende, dat hy dan souw maeken, dat de nichten van Vryberghe hem onterfden, en dat, als ik het niet doen wilde, hy door den heer Matthias mijn huwelijk [1]) souw omver stooten. Uyt deeze en diergelyke zaeken kan men van het character van de heer Turcq oordeelen, want iemandt te willen doen onterven en een anders huwelijk omver te willen stooten, omdat men in de begeving van een ampt, tgeen eligibel is, en waertoe den eenen soo nae en verkiesbaer was als den anderen volgens het contract van vrundtschap selve, niet blindeling soodaenigen heer sijn wil volgt, dunkt my van de uyterste quaedtaerdigheyt te zijn. Hoezeer nu de heer Turcq den heere Cromstrien versekerde, dat ik niet tegens hem souw durven stemmen, kan ik in alle oprechtigheyt betuygen, dat hy my deswegens nooyt heeft aengesproken of gevraegt om mijne stem aen de heer Cromstrien te geven, schoon dikwijls genoeg daertoe gelegentheyt heeft gehadt. Ik was ontrent het geven van mijn stem aen een van die twee heeren zeer in verlegentheyt, alsoo beyde van mijn naestbestaende en zeer goede vrunden waeren. Aen de heer Nolthenius naeder geparanteert en ook familiaerder vrunden met Sijn Ed. zijnde, helde ik eenigsints aen die kant over, en wierdt ik, gelijk de

1) Met juffrouw Schorer.

meeste heeren, die hunne stemmen aen de heer Nolthenius gegeven hebben, finael gedetermineert om dien laestgenoemden heer te stemmen door de onverdraegelyke raisonnementen van de heer Turcq, die rondtuyt seyde, dat de heer Cromstrien rekenmeester soude zijn, want dat hy voor Sijn Ed. was, en wy het hart niet hadden tegens hem te stemmen, en diergelyke onbesonne praeties meer.

De heer Nolthenius by meerderheyt van twee stemmen in de vrundtschap tot rekenmeester aengestelt zijnde [1]), begrepen wy wel, dat de heer Turcq en de syne niet souden naelaeten by de eerste gelegentheyt daerover vraek te nemen, kennende wy hem tot alles capaebel, en dat sig niet veel aen gemaekte contracten of sijn gegeven woort souw storen, als hy sijn voorig crediet maer kon weerom krygen, waeromme wy goedtvonden den anderen in alle oprechtigheyt en trouw te beloven van als eerelyke luyden by den anderen te sullen blyven en, sooveel in ons was, te beletten, dat aen niemand van ons in het bysonder of aen ons alle tegelijk eenig ongelijk wierdt gedaen, dat wy vorders wie het ook was, geen het minste ongelijk souden doen, maer ook dat wy sorge souden draegen, dat geen man alleen het eminente crediet hadde, en dat wy ten dien eynde, wanneer nieuwe regenten mogten gemaekt werden, deswegens met den anderen souden correspondeeren en communicatif gaen.

Dit is de origine geweest van de soogenaemde party tegens de heer Turcq, en waervan dien heer onder voorgevens van een party onwaerheden nu

1) 11 Mei 1737. Vermoedelijk stemden met Turcq: Van Cromstrien, Blankert, Bodel jr. en Plevier, en waren voor Nolthenius behalve deze zelf: D. Rextoot, J. P. Rextoot, De Savornin, Van Vryberghe, Van den Broek en De Beaufort.

soo een eclatante vengance comt te nemen, sig weynig bekreunende, dat hy een solemneel geteekent contract van vrundtschap, dat door ons tot het laeste toe gehouden en geobserveert is, comt te breken, en direct tegens zijn gegeven woort van eer aen te gaen. Dogh het is de gewoonte van de meeste groote politique — welke naem Turcq evenwel waerelijk niet meriteert, als daertoe te weynig verstandt en bequaemheyt hebbende, gelijk alle degenen, die hem wel kennen, moeten getuygen — die het eminent crediet van een regering willen hebben, haer woort niet langer te houden, als het haer intrest medebrengt.

Nae verloop van een jaer quam de burgemeester Bodel schielijk te overlyden, tgeen een man was ten eenemaelen aen de heer Turcq verslaeft, sulks wy daerby meenden te winnen, en wierdt in sijn plaets tot schepen aengestelt de heer C. van der Beek [1]), maer corten tijt nae dato saegen wy met veel bevreemding, dat de heer Vryberghe, die sig soo solemneel aen ons geëngageert hadde, nevens de heer C. van der Beek ons lieten loopen en met de heer Turcq heulden, waerdoor onse party soozeer verswakt wierdt, dat wy maer even de meerderheyt in de vrintschap hadden.

De heer rekenmeester Recxstoot in de maendt van Juni 1738 sijnde komen te overlyden, verloren wy daer veel by, en wierdt de heer van der Beek, die losse schepen was, in Sijn Ed. plaets tot raedt aengestelt. [2]) In de maendt van September [3]) van hetselve jaer wierdt de heer Van den Broeck in plaets van de heer Recxstoot tot rekenmeester in de

1) 29 Januari 1738.

2) 26 Juni 1738.

3) Neen, het geschiedde 3 Augustus 1738. Het duurde echter tot 18 September, eer hij als zoodanig zitting nam.

provintiaele rekencaemer aengestelt, en moest in desselfs plaets een nieuwe schepen gemaekt werden. Daer waeren doen zeer weynig habile persoonen, soodat wy resolveerden den heer Ten Hage, dat juyst geen man van groote geboorte is, dogh van een zeer goede borgerlyke familie, en die soowel als sijn vaeder voor een zeer eerelijk man bekent is, schepen te maeken, of ten minsten onse stemmen daertoe te geven, wat wy konden doen, soo door het afsterven van de heer Recxstoot als door de ontrouw van de heeren Vryberghe en Van der Beke met sig van ons te separeeren, even de eenpaerigheyt van stemmen in de vrundtschap uytmaeken. [1]) Wy waeren seer verwondert te zien, dat de heeren Vryberghe en Van der Beek hunne stemmen mede aen den heer Ten Hage gaeven [2]), omdat wy wisten, dat de heer Turcq en de syne zeer tegens die man en voor een ander waeren; dogh onse verwonderingh verdween wel haest, doen wy van ter syden hoorden, dat de heer Vryberge, die met een juffrouw Noey getrout is, volgens syne gewone inhaeligheyt, de heer Ten Hage hadt doen beloven, dat in faveur van sijn swaeger Noey, die op Mey daeraenvolgende tot de regeringh habilis souw zijn, van de eerste raedsplaets [3]) en van alle ampten van eenige consideratie, tzy binnen of buyten de stadt, soude afzien, tgeen die familie nae dato den heer Ten Hage nog schriftelijk hebben doen beloven. Hadden wy dit in de vrundtschip willen brengen en deswegens doleeren, die heeren souden het hardt te verantwoorden

1) De schrijver verzuimt hierbij op te merken — maar het blijkt uit het vervolg — dat ook Van Cromstrien van partij veranderd was en zich van Turcq had afgescheiden.

2) Hij werd benoemd 28 September 1738.

3) Inderdaad werd mr. J. H. Noey bij de eerstvolgende vacature (5 Juni 1742) tot raad verkozen.

gehadt hebben, want diergelyke beloften en particuliere engagementen waeren ongepermitteert en selfs strydig tegens een articul [1]) van ons contract van vrundtschap; maer wy hebben nooyt getracht iemandt uyt de vrundtschap te secludeeren of haetelijkheden te doen; en aen de andere kant was het in faveur van iemandt, die binnen corten in de regeringh stont te komen, en die, gelijk mede sijn moeder en verdere familie, de behandeling, die sijn swaeger Vryberghe met ons gehouden hadde, opentlijk verfoeyde en by alle occasiën protesteerden, dat hem niets aengenaemer souw zijn, als met ons in een goede en oprechte vrundtschap en harmonie te mogen leven.

Gemelten heer Noey praesenteerde sijn dienst om op Mey 1739 schepen te werden, tgeen aen hem, als een regentesoon sijnde, niet wel geweygert kon werden. Den aensoek en caresses, die wy doen van die luyden aengedaen wierden, sijn onuytsprekelijk, en niet minder waeren de versekeringen, die sijn moeder en hy ons deden, van met ons in een oprechte vrundtschap en harmonie te willen leven, en alles te helpen contribueeren, tgeen tot ons onderling genoegen en securiteyt kon strekkende zijn. Sy begrepen heel wel, dat wy timide moesten zijn om iemandt te helpen, wiens swaeger ons soo trouweloos hadde behandelt en het nu met de heer Turcq hieldt, waeromme sy ons versekerden, dat sy selfs Vryberghe mefieerde en met hem in geen oprechte vrundtschap en vertrouwentheyt konden leven, soo lange als hy het met Turcq hieldt, waervan sy ons nae dato ook reële preuves gaeven, teffens van de heer Turcq soodaenige dingen seggende, dat die niet gaerne soude repeteeren.

---

1) Art. 4.

Op die tijt als de heer Noey tot schepen wierdt aengestelt, toonden wy nog, dat wy de heer Vryberghe geen displaisier of ongenoegen wilden aendoen, schoon hy door syne gehoudene behandeling met ons sulks genoeg meriteerde, want een burgemeestersplaets vacant zijnde, een ampt, dat volgens het contract van vrundtschap by meerderheyt van stemmen moest begeven werden, gaeven wy hem daertoe eenpaerig onse stemmen, alhoewel ik hetselve mede konde vraegen en mogelijk souw gereüsseert hebben.

De heer Vryberghe, secretaris van deese stadt zijnde, quam dat ampt door sijn avancement tot burgemeester open te vallen; ik hadde daer groote sin in als een zeer goed ampt zijnde, dat wel 13 à 14 hondert guldens sjaers waert is, dogh alle myne naeste vrunden raededen my sulks af en wilden, dat ik pensionaris soude blyven. Wy waeren doen voor tgrootste gedeelte genegen, dat ampt aen de heer Lichtenbergh, die aen de onderleggende party dog een braeff en eerelijk man was, en die een swaere familie heeft, te geven, op wiens swaeger Van der Beek het anders moeste komen, denkende dat dien laesten heer sulks wel aen sijn swaeger souw cedeeren, gelijk hy daertoe ook bereyt was; dogh mevrouw Noey rekende, dat sulks niet met het intrest van haer soon souw overeenkomen, en bewoog hemel en aarde om sulks te beletten, dat sy geheel makkelijk konde doen, want als er maer een van de leden van de vruntschap tegen was, vermogt soodaenigen ampt niet buyten de vrundtschap vergeven te werden, en wierdt doen de heer Van der Beek tot secretaris aengestelt [1]). De heer Lichtenberg was raesende,

1) 27 Mei 1739.

dat dit mislukte, en gaf mevrouw Noey en familie met reden daer de schult van, sulks sy den anderen selfs niet meer wilden zien en in openbaere vyandschap leefden.

Nu deeze fraeie historiën in de regering hier zijn voorgevallen, sijn die luyden versoent en hoore ik, dat mevrouw Noey met al haer schijnheyligheyt en Farisesche streeken voorgeeft, dat de heer Savornyn en ik de oorsaek geweest sijn, dat sy sig soo zeer daertegens gestelt heeft om de secretarie aen den heer Lichtenberg te geven, tgeen onwaer is; maer ter contrarie hebben wy altoos — als medelyden met die man sijn ongeluk hebbende — ons best gedaen om sulks te doen reüsseeren.

De heer Mollerus, onsen nu soo seer beruchten raedsheer, hadde sig onderentusschen hier ter neer komen setten, hy hadde eenigen tijt in den Hage als advocaet gepractiseert, alwaer sijn vaeder [1]) het honoraebel ampt van sollicíteur bekleet; men hadt hem gesegt, dat, wanneer de raedsheer Duercant quam te sterven, niemandt uyt de regeringh van Tholen dat ampt souw vraegen, gelijk sulks ook niet te denken was, en dat hy dan mogelijk wel gemakkelijk daeraen souw komen. Ontrent een jaer hier burger geweest zijnde [2]), wierdt de heer Duercant allengsjes swakker, tgeen hem deet vreezen, dat dien heer binnen corten souw sterven, en dat hem dan de resolutie van de Staeten van Zeelandt [3]), ter

1) Adriaan Mollerus.

2) Mollerus werd als burger van Tholen geadmitteerd 28 September 1738.

3) Art. 13 van het regeeringsreglement van Tholen dd. 13 Juli 1702 bepaalde, dat men om raad of schepen te worden drie jaren poorter moest zijn; wie echter te Tholen woonde en met eene poortersdochter getrouwd was, was van dien termijn vrijgesteld. Den 18en Maart 1720 hadden de Staten van Zeeland bepaald, dat

occasie van de aenstelling van de heer Bout tot rekenmeester en Staete-generael genomen, souw obsteeren, en hy dus van sijn verhoopt avancement gefrusteert zijn. Dit heeft hem nae alle apparentiën doen resolveeren juffrouw Noey, als een borgeresse van Tholen zijnde, en die hem kon habiliteeren, in de gepasseerde winter ten huwelijk te vraegen. Mevrouw Noey, die sig altoos als een boesemvriendinne van de heer rekenmeester Nolthenius heeft weten te houden, en dien heer sulks te doen gelooven, met niets te doen sonder Sijn Ed. raedt te vraegen en selfs in de delicaetste familiezaeken te consulteeren, tgeen, gepaert met de allervalste vleytong en schijnheyligheyt, dien heer een vast vertrouwen op haer heeft doen stellen, twelk de eenige oorsaek is, dat wy nu soo aen laeger wal zijn, sooals uyt het volgende sal blyken, quam Sijn Ed. over het versoek van den heer Mollerus aen haer dogter raedt vraegen. Dien heer excuseerde sig daervan, en wierdt welhaest gewaer, dat niet veel plaisier souw gedaen hebben dat huwelijk af te raeden, want in corten tijt waeren de jongeluy het eens en trouwden al cort nae dato, zijnde in alles al vry schielijk en haestig geweest, want juyst 8 maenden nae hun trouwdag is er al een afsetseltie van die eerelyke luyden voor den dag gekomen.

Ik wil gaerne bekennen, dat wy, dat huwelijk

---

niemand tot een ambt wegens de provincie mocht worden benoemd, „dan alleenigh regenten, ordinaire ministers van een der steden in Zeelant, derselver kinderen of wel gebore onderdanen van dese provincie, dogh geensints vreemdelingen, die by de steden de caracter van het ministerie honorair werden gegeven, tenzy hetzelve effective drie jaren hebben bekleedt". Mollerus moest dus, tenzij hij eene poortersdochter van Tholen huwde, drie jaren wachten, eer hij in de regeering kon komen, en eer hij tot een staatsambt benoembaar was.

hoorende, seer geallarmeert waeren, want dit was een tweede swaeger van de heer Vryberghe, die men sekerlijk souw trachten in de regeringh te brengen; en schoon Noey ons goede beloften hadt gedaen en Mollerus die sekerlijk ook wel soude doen, soo waeren sy evenwel altoos swaegers van de heer Vryberghe, van wie wy sulken quaeden ondervinding hadden gehadt; en dien heer hadt buyten die twee swaegers nog een swaeger en een halve broer in de regeringh.[1]) Ik resolveerde dierhalven nae den Hage te gaen en de heer Nolthenius onse rechtmaetige vreeze voor te stellen en te overleggen, wat in deezen best te doen; want hem uyt de regering te houden kon beswaerelijk geschieden, en souden wy daerdoor Noey, die wy zeer noodig hadden, te onvrient gemaekt hebben. De heer Nolthenius was soodaenig door mevrouw Noey en die familie beguygelt en stelde daerop soodaenigen vasten vertrouwen, dat sig volcomen op die luyden fiëerde, selfs in sooverre, dat dikwijls voor haere oprechtigheyt en trouw aen ons ingestaen en ons te meermaelen van hen als van sig selfs versekert heeft, door welke versekeringen wy sooverre gebragt zijn, dat wy Mollerus gepasseerde Mey schepen gemaekt en hen dus een mes gegeven hebben om ons selfs de keel af te snyden

Terwyle Mollerus solliciteerde om schepen te werden, heeft Noey en hy ons telkens betuygt geen ander oogmerk te hebben als met ons in een goede correspondentie en vrintschap te leven. Twee daegen vóór syne aanstellinge quam hy aen mijn huys, daer

---

1) De moeder van Van Vryberghe was in eerste huwelijk verbonden geweest aan W. F. van Lichtenberg, uit welk huwelijk de raad Van Lichtenberg en de vrouw van den raad Vleugels gesproten waren.

de heeren Cromstrien en Ten Hage ook present waeren, wy spraeken doen met den anderen over de te onderhoudene correspondentie, wanneer Mollerus betuygde, dat bereyt was sig te engageeren om met ons in een volcomene en vertrouwde vrundtschap en correspondentie te leven en alles te helpen doen, tgunt strekkende souw zijn tot welwesen van stadt en landt, tot onse onderlinge securiteyt, welzijn en genoegen, ten dien eynde aen ieder van ons alle mogelijke justitie te helpen doen, en alle soodaenige luyden, die het crediet van de regering aen sig alleen sogten te trekken, te sullen helpen tegengaen, en wel voornaementlijk met ons over het maeken van nieuwe regenten te sullen correspondeeren en soodaenige te helpen verkiesen, als wy met gemeen overleg tot gemeen welzijn souden oorbaer oordeelen. Wy seyden hiermede volkomen genoegen te nemen, en dat wy voor ons ook geen ander but of intentie hadden.

Soo haest was Mollerus door ons toedoen — want hadden sulks konnen beletten — niet in de regeringh [1]), of wy saegen, dat sijn swaeger Noey en hy, ons nu niet meer benoodigt hebbende, continueel by en met Turcq liepen, en sig als van ons af separeerden. Ik wil gaerne bekennen, dat deswegens al ongerust wierdt, dogh de heer Nolthenius versekerde my nogmaels soo zeer van de eerelijkheyt van die luyden, dat ik my weer gerust stelde.

Korten tijt vóór het overlyden van de heer raedsheer Duercant met de heer Savornyn over het raedsheersampt sprekende, en wie sulks, als hetselve quam te vaceeren, souw vraegen, was ik nog in die gedagten, dat niemandt als de heer Mollerus hetselve souw vraegen, en het was tot mijn groote surprise,

1) Hij werd 13 Mei 1740 schepen.

dat de heer Savornyn my zeyde, dat considerende den draey, die de zaeken van de regering stonden te nemen, de wisselvalligheyt van dezelve, en dat er weynig kans voor ons souw zijn tot het een of ander buytenampt en andere redenen meer, Sijn Ed. in deliberatie nam, of daertoe sijn dienst niet souw presenteeren. Dit stondt my gans weynig aen, wetende wat getrouwen en oprechten vriendt ik daeraen souw verliezen.

Korten tijdt nae dato quam de heer Noey op een morgen aen my seggen, dat de heer Duercant een zeer swaere val hadt gedaen, waeraen hy nae alle apparentiën souw komen te sterven, teffens mijn stem voor sijn swaeger Mollerus, die op die tijt tot Maestricht was, versoekende. Ik antwoorde hem, dat sijn swaeger Mollerus niet alleen de jongste regent was, maer dat hy selfs nog geen drie maenden in de regering was geweest, en dat ik en andere dat ampt ook konden vraegen, en ik my vervolgens soo vroeg niet kon engageeren. Ik resolveerde ten eersten om de heer Savornyn hiervan kennisse te geven, en reedt ten dien eynde denselven middag nog nae Breda. 's Avonds aldaer gecomen zijnde, sprak ik nog met de heer De Savornyn en verstondt, dat Sijn Ed. positieff geresolveert was, dat ampt te vraegen. 's Anderen daegs smiddags tot Tholen geretourneert zijnde, was aldaer de tyding van de doot van de heer Duercant gecomen; ik liet de heer Noey versoeken ten eersten by my te komen, en seyde hem, dat voor mijn selfs van het raedtsheersampt afsag, dogh dat ik, tot Breda geweest zijnde, van de heer Savornyn gehoort hadde, dat Sijn Ed. dat ampt nae alle apparentiën souw vraegen, waerover hy zeer geconsterneert was, seggende, als de heer Savornyn het vraegt, sal hy het seker zijn, en dan sal mijn swaeger Mollerus het niet vraegen. Wy

konden genoeg zien, dat die familie gans te onvreden en gemelijk was, dat de heer Savornyn dat ampt vroeg, want sy hadden staet gemaeckt, dat niemandt der regenten daer sin in soude hebben, en dan souw het van selfs op Mollerus gecomen zijn. Sy hieuwen [1]) sig ook zeer van ons af en liepen nog meer dan te voorn by Turcq en de syne, waerdoor wy wel saegen, dat wy aen die luyden, als zeer geïnterresseert zijnde, niet veel meer souden hebben, en dat de heer Savornyn raedsheer geworden zijnde en onse party daerdoor zeer verswakt, sy sig nae alle apparentiën by Turcq souden voegen, en wy dus de minderheyt in de vrundtschap krygen en niets meer te seggen souden hebben; dogh nooyt hebben wy gedagt, dat die luyden en Turcq met de syne capabel en hardi genoeg souwden zijn om tot sulke extremiteyten te komen en soo fraeien stuk werks uyt te voeren. In die gedagten wierden wy versterkt, doen wy saegen, dat Mollerus niet solliciteerde — want volgens ons contract van vrundtschap kon de jongste regent soowel als den oudtsten alle buytenampten vraegen en waeren dezelve eligibel [2]) — maer de uytkomst heeft geleert, dat hy sulks gelaeten heeft, omdat het dan nog meer de naem souw gehadt hebben, dat sy de geheele regering om het raedsheersampt bouleverseerden.

Den 2e Augusti proponeerde de burgemeester Vryberghe in onse vrundtschap om de suppletie van het vacerende raedsheersampt, tzy in den hove of hoogen raede [3]), op Sondag daeraenvolgende tegens

1) Het HS. herhaalt deze beide woorden.

2) Zie art. 14.

3) Bij eene vacature in den hoogen raad, die van wege Zeeland moest worden vervuld, had de stad, wier gecommitteerde het langst in het hof zat, de keuze hem naar den hoogen raad te doen overgaan, in welk geval de nieuw benoemde raadsheer zitting kreeg in het hof (zie art. 8 van het instrumentum pacis).

14 daegen daeraen by de magistraet vast te stellen, en de absente leden dezer regeringe daerop te beschryven. Sulks wierdt goedt gevonden, en op Sondag den 7e by de magistraet, op het stadshuys vergaedert zijnde, geresolveert den dag tot het despitieeren van een bequaem persoon omme aen de Staeten dezer provintie ter suppletie van het vacerende raedsheersampt voorgedraegen te werden, vast te stellen tegens den 21e Augusti, en dat van die resolutie aen de absente leeden dezer regering by missive kennisse souw werden gegeven. Ik hadde die resolutie gestelt en onder anderen, dat den dag ter begevinge van het raedsheersampt vastgestelt wierdt, waerop by het resumeeren van dezelve door de heer Turcq wierdt geremarqueert, die seyde dat moest zijn, dat den dag ter nominatie van een persoon tot het raedsheersampt vastgestelt wierdt etc. Ik seyde, dat het een soo goed was als het andere, want dat men het wel een begeving kon noemen, terwyle de leeden van Staet onder den andere verplicht waeren soodaenigen persoon aen te stellen, als by de stadt wierdt voorgedraegen, dogh dat sulks ligt kon veranderen, gelijk ik deet. Ik wil gaerne bekennen alsdoen geene de minste gedagten gehadt te hebben, dat de heer Turcq die remarque maekte, omdat voornemens was soo fraejen commedie met die aenstellinge te speulen, en dat hy daerom het woordt van nominatie liever als het woordt van begevinge in de notulen wilde hebben. Het blijkt claer, dat de heer Turcq die intentie gehadt heeft, terwyle die heeren sig nu defendeeren met te seggen, dat het geen aenstellinge geweest is, want dat die by de Staeten moest geschieden, maer een nominatie, en dat die, soo lang niet overgebragt was, kon verandert werden, rekenende sekerlijk dat het niets is een

resolutie, die nae soodanige voorgaende solemniteyten met eenpaerigheyt van stemmen genomen is, met meerderheyt van vier stemmen in te trekken en in het resolutieboek soodaenig te rojeren, dat daervan geen letter kan gelezen werden, sooals uyt het hiernae volgende sal gezien werden.

Op den 19e Augusti wierdt de heer Savornyn in de vrundtschap en op den 21e by de magistraet met eenpaerigheyt van stemmen tot raedsheer vercoren, en de gedeputeerden ter eerster Staetsvergaederingh by die resolutie gelast dien heer daertoe aen de Staeten dezer provintie voor te draegen. De heer Vryberghe wierdt in Sijn Ed. plaets tot ontfanger der gemeene middelen van consumptie en ik in Vryberghe's plaets tot ontfanger van de huysschattinge over deeze stadt en jurisdictie vercoren, en vorders wierden nog eenige kleine ampties, door het avancement van de heer Savornyn vacant, begeven, en teffens ook geresolveert uyt de recognitiën, die van de voorschreven ampten aen de stadt moesten werden betaelt, sekere obligatie, tot laste van de stadt loopende, af te lossen.

Den 28e Augusti wierdt deeze resolutie geresumeert en de resumptie geapprobeert, werdende dezelve vervolgens door my in het resolutieboek geregistreert.

Den 30e quamen wy als van ouds in de vrundtschap, welke dien avondt aen het huys van de heer Mollerus was; aldaer wierdt op de ingecomene poincten van beschryvinge gedelibereert; het raedsheersampt in eene der poincten vervat zijnde, wierdt de resolutie van den 19e, hiervoorn gemelt, geconfirmeert en de gedeputeerden ter aenstaende Staetsvergaederingh nogmaels gelast den heere De Savornyn tot raedsheer voor te draegen. De militaire charges sullende begeven werden, wilde een ieder nae de vergaedering gaen, en vielen daerover eenige woorden-

wisselingen — evenwel alleen tusschen die heeren, die nu aen de bovenleggende party zijn, want ik moest als pensionaris per se gaen, en de rest van onse goede vrunden, uytgesondert de heer Cromstrien, die te Zierikzee was, konden daer niet komen — wie te huys souw blyven Ik railleerde daer wat mede, seggende, dat sy alle moesten gaen, maer dat ik dan met vermaek zouw zien, dat de vier onderliggende heeren hun kans waernaemen, de gedeputeerden te huys riepen en selfs op de vergaedering quaemen. Die woorden nog al duerende, seyde de heer Turcq: „ik souw daerover sooveel woorden niet maeken, daer is nog tijds genoeg tussen beyde, en daer sal nog wel veranderingh komen", sulks verscheydene maelen repeterende. Wy maekten op dat seggen geen reflexie, alsoo wy geen gedagten hadden op soodaenige zaeken, als korts na dato gebeurden; maer de uytcomst heeft maer al te wel geleert, wat de heer Turcq met die woorden bedoelde, zijnde het evenwel naauwlijks te begrypen, hoe men soo vals kan zijn van met luyden nog vrundtschap te houden, een glaesjen van vrundtschap te drinken en een resolutie te confirmeeren, daer men bereyds geresolveerd is en vastgestelt heeft die luyden uyt de vrundtschap te secludeeren, van alle honneurs en voordeelen der regeringe te ontrooven, en soodaenigen resolutie als bovengemelt twee daegen nae dato den boom in te slaen. Dat zy sulks doen al vastgestelt hebben gehadt, blijkt vooreerst uyt het gesegde van de heer Turcq, hierboven aengehaelt, maer nog veel sekerder uyt hetgeen my drie à vier daegen nae dato wierdt gesegt, te weten, dat sekere juffrouw, die wat meer familiariteyt met een van die heeren heeft, als ordentelijk is, op dien eygen Dinsdagmorgen, sooals sy savonds met ons nog vrundtschap hielden, tegens

een burgerman uyt haer mondt liet vallen, dat de heer Savornyn geen raedsheer soude zijn, en dat de heer Ten Hage weer wel nae Cortgene — alwaer sijn vaeder ontfanger van de gemeene middelen is — mogt gaen wonen. [1])

'sWoensdags [2]) smorgens in huys sittende en nergens van wetende, quam een goedt vrundt van my, die niet in de regeringh is, my vraegen, wat er te doen was, dat er sulken geloop in de stadt was. Ik seyde nergens van te weten, en hy daerop, dat ik my deswegens dan wel moest informeeren, gelijk ik ook ten eersten nae de heer Doreslaer gong, met wie ik altoos intime vrunden was geweest, schoon hy aen de onderleggende party was, zijnde denselven ook extra groote vrunden met de heeren Recxstoot en Van den Broek. Zijn Ed. hadde ons altoos belooft, dat, wanneer de heer Turcq of iemandt anders aen hen voorslaegen mogt komen te doen om hen in de vrundtschap te nemen en ons daeruyt te secludeeren, hy ons daervan ten eersten kennisse soude geven, en dat wy hem dan altoos betere en favorabler conditiën souden konnen doen hebben als de andere. Ik vroeg hem, of hy nergens van wist, en of er iets gaende was; hy seyde my van jae, dog wilde niet uytkomen. Ik vroeg hem vorders, of het dan al geklonken was, waerop ik een zeer duyster antwoort kreeg, uyt hetwelke ik evenwel begreep, dat dat werkje nog wel te steuyten was. Ik seyde hem, dat nae huys gong om aen onse absente vrunden ten eersten per expresse kennisse te geven, dat ik onderentusschen hem versogt sig niet vorders te willen

---

1) Inderdaad is de heer Ten Hage, toen hij na zijne uitsluiting uit de vriendschap als schepen aftrad, niet herkozen en dus buiten de regeering geraakt.

2) 31 Augustus 1740

engageeren, want dat ik hem en de zyne alles wat begeerden, niets uytgesondert, offereerde, en dat ik ten eersten weer by hem souw komen. Ik ging doen nae de heer Savornyn, seggende, dat Sijn Ed. ten eersten nae de heer Blankert moest gaen en hooren, wat er van was, en of die nog niet te krygen souw zijn. Per expresse aen onse absente heeren van onse rechtmaetige vrees kennisse gegeven hebbende, ging ik weer nae de heer Doreslaer, daer ik genoegsaem geen een woort konde uyt krygen, als dat my telkens met groote sugten seyde, dat my niets vermogt te seggen. Ik vroeg doen, of hy dienstig oordeelde, dat ik by de drie andere onderleggende heeren [1]) gong en hen hetselve, dat aen hem gedaen hadde, offereerde, waerop hy my doen eyndeling antwoorde, dat het te laet was, en ik geen moeyte meer behoefde te doen. Siende, dat wy door hem tegens syne gedaene beloften soo zeer misleyt waeren, en dat hy met de andere mede gedaen hadde om ons soozeer te verongelyken, wil ik gaerne bekennen, dat voorsigtigst oordeelde om maer sonder verder spreken uyt sijn huys te gaen, want ik voelde, dat ik mijn passie naauwelijks meester was. Daer vandaen komende, seyde de heer Savornyn my, dat by Blankert was geweest, dat denselven hem hadde gesegt, dat versekert was, dat wy Turcq, hem en andere uyt de vruntschap hadden willen secludeeren, dat hy sulks van ons niet gewagt hadt, maer dat nu ook geen swaerigheyt hadde gemaekt om het ons te doen.

Onderentusschen waeren wy zeer verlangende de uytkomst van deeze historiën te zien. Donderdaegs [2]) savonds hoorden wy, dat sy alle by den anderen waeren geweest, dogh daer lekte niets van hun

1) Te weten G. van Vryberghe, Vleugels en Van Lichtenberg.
2) 1 September 1740.

voornemen uyt, en maekten wy geen de minste gedagten, dat men de resolutie wegens de aenstelling van de heer Savornyn kon breken en Sijn Ed. afnemen tgeen bereyds gegeven was. Donderdags savonds wierdt politie gelegt tegen sanderen daegs [1]) smorgens. Bovengecomen zijnde, bragt de heer Vryberghe, die eerste burgemeester is, de poincten van beschryvinge in deliberatie. Wy bemerckten aenstonds, dat de conclusie, die Dinsdaegs te voorn in de vrundtschap genomen was, niet gevolgt wierdt. Tot het poinct, tgeen de begeving van het raedsheersampt concerneerde, gecomen zijnde, seyde de heer Vryberghe simpel sonder eenige reden van sijn advys te geven, dat van oordeel was, dat de resolutie, den 21e Augusti genomen, voor sooverre die de begeving van ampten concerneerde, behoorde te werden ingetrokken en ten registre gerojeert. De heer Savornyn, die nae hem volgde, alsoo de tweede burgemeester, de heer Cromstrien, absent was, seyde met veel bevreemding het advys van de eerste burgemeester te hooren, dat hy niet wist, dat er eenige wettige redenen waeren om een resolutie, nae voorgaende beschryvinge met eenpaerigheyt van stemmen en op een wettige wyse genomen, in te konnen trekken, en dat hy de volgende heeren versogt hun gegeven woort te houden en hem by syne aenstellinge te mainctineeren. Alle de volgende heeren voegden sig simpel by het advys van de eerste burgemeester. Men kon zien, dat sy beschaemt waeren over het fraeje stukjen, dat sy deden, want geen een van hen allen derfde de oogen opslaen, behalven de heer Turcq, die in alle soodaenige zaeken soo geconfijt is, dat alle schaemte heeft verloren — dien heer is soo gewent schoeljestukken te doen, dat ik

1) 2 September 1740.

waerlijk gelooff, dat hy beschaemt souw werden, als een eerelyke daet deet. — De heer Savornyn en ik, want onse vijf andere ongelukkige dog eerelyke medebroeders [2]) waeren absent, vroegen te meermaelen nae de redenen van soodaenigen behandeling, waerop wy geen antwoort kregen, seggende als doen, dat wy vermeenden, dat een resolutie, op soo solemneelen wyse en met eenpaerigheyt van stemmen genomen, met geen meerderheyt van vier stemmen kon werden gebroken, dat wy dierhalven tegens soo daenige ongehoorde procedures en resolutiën moesten protesteeren, versoekende, dat sulks ten minsten in de notulen mogt werden aengeteekent, maer daer wierdt niet eens nae geluystert. De burgemeester vraegde my het register der resolutiën, tgeen ik hem gaff, en waerin hy zeer soigneus de resolutie van den 21e Augusti, hiervoorn gementioneert, soodaenig uytschrabde, dat daervan geen letter kan gelezen werden, settende op de kant: „Is goedtgevonden deeze resolutie in te trekken en ten registre te rojeeren. My ter kennisse als burgemeester: J. J. van Vryberghe."

Schoon al dikwijls omwentelingen in regeringen voorvallen en veele zaeken geschieden, die met de justitie in billijkheyt niet overeenkomen, geloove ik niet, dat een exempel te vinden is van het breken van soo een formele resolutie, en tgeen nog arger is, dat men een resolutie in tregister op soo een wyse uytschrabt; maer sy hebben niet gewilt, dat soo fraejen behandeling ter kennisse van de naerkomelingschap souw komen. Ik hebbe nog van geene onpartydige en kundige luyden gehoort, die konnen begrypen, hoe die heeren hebben durven resolveeren om sulke extremiteyten te doen, tgeen zeker zaeken zijn, strydig tegens alle fundamenten van een goede

en billyke regering en de wette van eer; evenwel willen deeze luyden nog al republicains genaemt werden, maer voorseker is het landt en onderdaenen te beclaegen, tgeen van soodaenige sig dus noemende republicains moet geregeert werden.

Die heeren deputeerden ter waerneminge der vergaedering soodaenige heeren als sy goedtvonden, en lieten de heeren Cromstrien en Savornyn te huys; den eerstgemelten is tweede regerende burgemeester, sijnde geen exempl te vinden, dat tot Tholen beyde de regerende burgemeesters niet ter waerneminge der vergaedering zijn gedeputeert geweest. Ik wierdt mede gedeputeert als pensionaris, dogh alleen met een adviserende stem, en de secretaris, die minder in rang en veel jonger regent is als ik, met een concluderende stem. Ik begreep ten eersten wel, dat ik op die deputatie de vergaderingh niet kon waernemen, maer wilde niets doen sonder alvorens daerover den raedt van mijn vrunden ingenomen te hebben, en vertrok ten dien eynde ten eersten nae Middelburg. De meeste van myne vrunden, die de constitutie van de Thoolse regeringh kenden, waeren met my van oordeel, dat ik my mijn concluderende stem als raedt niet kon laeten benemen en nog veel minder de praeseance en rang aen den secretaris geven, dat ik mijn selfs met het behouden van dat ampt, dat maer hondert rijcxdaelders sjaers waerdig is, duysenderley chagrijn souw aendoen, sonder in staet te zijn om het publiq of de goede zaek eenigen dienst te doen, en dat sy het my door allerhande middelen, al wast maer met my telkens sonder, en veel jonger regenten met stem te senden, van welke ik dan ordres souw hebben moeten afwagten, soo moey souden maeken, dat hetselve eyndeling soude moeten quiteeren. Ik vertrok dan weer nae Tholen, alwaer ik afstandt van mijn pensionarisampt deet.

Om nu hetgeen geschiet was, een glimp te geven en by de geheele waereldt niet te boek te staen voor tgeen zy waerelijk zijn, moesten die heeren redenen geven van de behandeling, met ons gehouden, en ons by de geheele waereldt swart maeken. Wy hoorden, dat sy aen een ieder vertelden, dat wy een contract onder den anderen hadden, en dat wy Noey en Mollerus waeren aen boort geweest om mede in hetselve te komen en dat te teekenen, ten eynde om vooreerst wat nieuwe regenten nae ons sin te maeken en dan de heer Turcq, Vryberghe en de haere uyt de vruntschap te secludeeren, en dat sy ons om die redenen hadden gepraeveniëert. Menschen, die partydig zijn, en die haer voordeel by soo een verandering beoogen, of die de zaeken maer uyterlijk beschouwen en niet verder zien, als haer neus lang is, konnen soo een opgeschikt verhael ligt gelooven; maer aen andere, die wat meer doorsigt hebben, moet hetselve ten eersten fabuleus voorcomen, wanneer men alleenig maer considereert, dat wy staepel sot souden hebben moeten zijn — daer ik ter contrarie derf seggen, en tgeen aen een ieder kennelijk genoeg is, dat onder de sevene, die nu uyt de vrundtschap gesecludeert zijn, sulke verstandige en bequaeme luyden zijn, dat het te wenschen waere, dat veele van dat soort in onse provintie wierden gevonden — om te trachten de heeren Noey en Mollerus in contracten in te wickkelen, strekkende om haer eyge swaeger te secludeeren en nadeel toe te brengen, en behalven dat, dat wy sulks met de twee jongste regenten souden gaen probeeren, daer het ons, als wy die intentie gehadt hadden, maer een woort behoefde te costen om de vier onderleggende heeren, welke onse zeer goede vrunden waeren, en met welke wy in eene zeer goede harmonie leefden, by ons te nemen, wanneer wy dezelve meer-

derheyt souden gehadt hebben, die sy nu hebben, en gevolgelijk alles konden doen, dat wy begeerden; dogh sulks is nooyt in onse gedagten opgecomen, omdat wy, dat doende, geen eerlyke luyden souden gebleven zijn, maer ter contrarie gemeriteert hebben, dat men ons noemde, sooals die heeren, die het nu gedaen hebben, meriteeren genoemt te werden. Ons sistema is altoos geweest liever als eerelyke luyden onder, dan als schelmen boven te willen zijn.

Wy hebben nooyt swaerigheyt gemaekt in alle oprechtigheyt te verclaeren, dat wy nooyt of ooyt eenig contract hoegenaemt onder ons hebben gehadt, dat wy ook nooyt getracht hebben eenig contract te maeken en daerdoor eenige van onse mederegenten in haer honneur of voordeel te benaedeelen of dezelve in eenigerhande manieren te secludeeren, en dat wy nooyt of ooyt iemandt, wie het ook zy, deswegens hebben aengesogt of aengesproken Maer aen de andere kant willen wy ook wel bekennen, dat, vreezende voor hetgeen ons nu overcomen is, wy getracht hebben ons selven te secureren en sorge te draegen, dat hier geen heer alleen met een dispotique magt souw regeeren. Al hetgeen wy ten dien eynde hebben gedaen, en dat daerontrent is gepasseert, hebbe ik hiervoorn à desseyn ampel verhaelt, ten eynde daeruyt souw konnen werden geoordeelt, of wy daermede iets onbehoorlijks hebben bedreven, of iemandt verongelijkt, en juyste redenen tot soodaenigen behandeling, als met ons gehouden is, gegeven.

Sommige heeren, die nu van de bovenleggende party sijn, hebben nae alle apparentiën aen de waerheyt van het verhaelde door Noey en Mollerus begonnen te twyfelen en willen probeeren, of sy dat wel in onse praesentie souden derven staende houden, want nae verloop van eenigen tijt op het stadshuys zijnde, begon Mollerus — wiens weergae om assurant

te liegen niet bekent is — deeze fraeje historie, die met veel omstandigheden verciert is, te verhaelen. Ik hoorde int eerst sulks aen, redelijk tranquil zijnde, dogh kon het niet lange uythouden, en seyde het my zeer vreemt voor te comen, dat de heer Mollerus op het stadshuys van soodaenige zaeken derfde spreken en van een contract van vrundtschap reppen, dewyle hy niet ignoreerde, dat by eene resolutie van de Staeten van Zeelandt [1]) alle hoegenoemde contracten zeer ernstig waeren verboden, maer nog vreemder, dat men ons nu van sulke zaeken wilde spreken, daer men bevorens op ons versoek geen reden hadde willen geven van soodaenigen onwettige en trouweloose behandeling, als men met ons hadt gehouden, dat het scheen, of men nu ons proces wilde opmaken en ons verhooren, naedat onse sententie — par manière de dire — al was opgemaekt en selfs ter executie gelegt, dat wy, als de heeren ons deswegens wilden onderhouden en met ons daerover spreken op een andere plaets als het stadshuys, wy ons selfs niet souden ontreckken, maer dat hem nu niets anders meende te antwoorden, dan dat al sijn verhaelde en gesegde versonne leugens en opgeraepte onwaerheden waeren. Ik voelde doen, dat ik soo haestig wierdt, tgeen seker een fout in my is, welke niet altoos kan te boven komen, dat ik om niet van woorden tot daedelijkheden te komen, tgeen op die plaets nog meer dan ordinaire gevolgen souw hebben konnen nae sig slepen, tgeen mogelijk wel gesogt wierdt, best oordeelde heen te gaen. Ik hebbe naederhandt gehoort, dat Mollerus gepresenteert heeft sijn verhaelde met eede te bevestigen; ik sal sulks alleen beantwoorden met het gesegde van seker heer,

---

1) Zie art. 12 van het plakaat der Staten van Zeeland d.d. 24 Januari 1673.

die nu hiermede aen de bovenleggende party is, dat weynige menschen het verhael van Mollerus sullen gelooven en denken, dat veele souden gevonden werden, die gaerne een valschen eedt om een raedsheersampt souden doen.

De geheele omwenteling is seker om geen andere redenen geschiet, als omdat de heer Turcq sig van ons wilde vengeeren, omdat wy ons selfs tegens sijn eminent crediet hebben aengestelt, en omdat de geheele familie van Mollerus en hy selfs wilde, dat hy raedsheer soude zijn, door wat middelen het ook mogte wesen; want, soo het al waerheyt was, tgeen soo niet is, dat wy die heeren soodaenigen contract hadden voorgehouden, soo hadden sy volgens een uytdrukkelijk articul van het contract van vrundtschap [1]) daervan ten eersten kennisse moeten geven, maer niet wagten, totdat daerdoor een raedsheersampt konden becomen, welk ampt nu by de meeste een praemium sceleris genaemt werdt.

V. Vlissingen.

Dat het contract van correspondentie, tusschen de Vlissingsche regenten in 1728 gesloten en door H. W. Tydeman in zijn tijdschrift Mnemosyne (1824 blz. 153 vlg.) afgedrukt, niet het oudste was, kon men naar analogie van wat elders was voorgekomen, wel aannemen, maar een ouder contract was toch niet bekend. Het achterstaande stuk, dat van 1674 dateert, en in 1899 door mr. B. J. L. baron de Geer van Jutfaas aan het Zeeuwsche depôt werd geschonken, bewijst, dat reeds eene halve eeuw vroeger de correspondentie te Vlissingen niet onbekend was.

1) Zie art. 3.

Tot toelichting van het stuk slechts enkele opmerkingen. Blijkbaar was in 1674 de Vlissingsche magistraat in twee of meer partijen verdeeld. Aan het hoofd van eene dier partijen stond mr. Gasper Ingels, oud-burgemeester en sinds 1654 lid van Gecommitteerde raden van Zeeland; eene andere partij werd geleid door Dirck Buysero, die toen raad en secretaris van Vlissingen was, maar meer bekend is als dichter en vriend van Antonides van der Goes. Beide partijen kwamen nu overeen, dat bij de magistraatsverkiezing van 1674 Buysero en zijne partij zich voegen zouden bij Ingels en diens candidaten zouden steunen. Daartegenover zouden Ingels en zijne partij zorgen, dat Buysero tot lid van het college der admiraliteit op de Maze zou worden benoemd. Tegelijkertijd verbond zich ook mr. Johan Buysero, die nog niet in de regeering was, om, zoo hij tot raad mocht worden gekozen, zich bij verdere nominaties te schikken naar de partij van Ingels. Deze overeenkomst zou eigenlijk geen contract van correspondentie verdienen te heeten, daar zij slechts een paar kwesties van tijdelijken aard regelt, zoo niet uitdrukkelijk bepaald was, dat ook in het vervolg van tijd beide partijen zouden samenwerken. Partijen noemen hare overeenkomst dan ook eene „vaste en vertrouwde correspondentie" en elders eene „vrientschap en correspondentie". Het contract schijnt getrouw te zijn nageleefd: Dirck Buysero werd 6 April 1674 tot lid der admiraliteit te Rotterdam benoemd, en mr. Johan Buysero volgde zijn broeder als raad en secretaris op.

Het contract is, evenals het boven medegedeelde Zierikseesche, merkwaardig om twee redenen, meen ik: vooreerst omdat Ingels en Buysero zich niet slechts voor zichzelf maar ook voor hunne volgelingen verbinden. Van de partij van Ingels teekent

niemand dan deze zelf, van de andere partij teekenen alleen de beide Buysero's, waarvan de een nog geen lid der regeering was. De heeren Van Dussen en Ginhoven, die als borgen van Dirck Buysero optreden, zijn naar alle waarschijnlijkheid zijn vader Laurens Buysero, griffier van den prins, en diens zoon en opvolger Adriaan. Geen van beiden waren Vlissingsche regenten. Alleen de laatste teekende de akte. Bovendien, en dat is een tweede punt, waarop ik de aandacht vestig, is de akte ook onderteekend door den heer Van Odijk, die den prins in de Staten van Zeeland vertegenwoordigde. In het stuk zelf wordt deze verzocht aan dien der onderteekenaars, die zich aan de nakoming der gemaakte overeenkomst mocht onttrekken, zijne gunst te onthouden. Dat was, als het ware, de clausula poenalis van het contract. Hoe het contract te rijmen was met de publicatie, door de Staten van Zeeland kort te voren (24 Januari 1673) gedaan (zie contracten van correspondentie blz. 244), moet in het midden gelaten worden.

In de tweede plaats wordt hierachter het bovenvermelde contract van 1728 medegedeeld. Het is overgenomen uit het weinig bekende tijdschrift, waarin Tydeman het in 1824 deed afdrukken. Omtrent het handschrift, waaraan hij het contract ontleende, deelt hij mede, dat het door hem werd aangekocht op de auctie van de nagelaten boeken en papieren van J. W. te Water. De uitgever heeft de namen meerendeels weggelaten en de spelling „gemoderniseerd". Verder heeft Tydeman tot het door hem gepubliceerde contract geene toelichting gegeven. Ik voeg er hier alleen aan toe, dat de regeering van Vlissingen in 1728 was samengesteld uit een baljuw, twee burgemeesters, negen schepenen en vierentwintig raden of vroedschappen. De raden waren aangesteld voor hun leven, de burgemeesters

en schepenen werden sinds 1719 jaarlijks door de vroedschap zelve benoemd. In den regel werden de schepenen uit de raden gekozen, hoewel dat niet noodig was. Ook art. 10 van dit contract spreekt de wenschelijkheid uit de vaceerende schepenplaatsen uit de raden te vervullen.

Het eigenaardige van het achterstaande contract is, dat het slechts 18 der 24 raden tot de Vriendschap toelaat, en dat niet ten gevolge van de uitsluiting van 6 andere raden, maar omdat men niet wilde, dat de Vriendschap meer dan 18 leden tellen zou; de later aangestelde raden zouden naar anciënniteit in de correspondentie worden opgenomen, wanneer eene der 18 plaatsen kwam te vaceeren. Zoodra dus het contract zoo lang had gewerkt, dat de in 1728 uitgesloten leden afgetreden of overleden waren, zouden wel alle 24 raden door de correspondentie zijn aangesteld, maar 6 hunner, de 6 jongsten, zouden aan het vergeven der ambten enz. nog geen deel hebben.

Onder het stuk stond, volgens Tydeman, afgeschreven eene lijst der raden, sedert 1 Juli 1729 te Vlissingen aangesteld. Die lijst liep door tot 1740. Tot zoolang bleef dus het contract zeker van kracht.

R. F.

A. *Contract van 1674.*

Alsoo Syne Hoocheyt aen den heere van Odijck getoont heeft, dat Syne Hoocheyt goet vindt en geerne soude sien, dat alle die oneenicheden tusschen de regenten der stadt Vlissingen mochten ophouden en bygelecht worden, soo ist, dat wy ondergeschreven, om sulcx naer te comen, verclaren met den anderen te hebben aengegaen een vaste en vertrouwde correspondentie niet alleen om des lants en stadts saecken, waertoe wy uyt crachte van onse respective functiën

by eede sijn verplicht, ten besten te dirigeren maer oock om alle voorvallende saecken tot corroberatie van dese vrientschap te beleyden, engagerende sich tot dien eynde dheer Dirck Buysero, secretaris ende raedt der stadt Vlissingen, voor hemselven ende syne vrienden soodanigen nominatie van burgemeesters ende schepenen over de stadt Vlissingen op den 15 April 1674, oock die voor ofte naer date noch mochte geschieden, te sullen doen, als dheer raetsheer Ingels op Sijn Ed. sal versoecken, authoriserende dheer secretaris Dirck Buysero den voorscreven heer raetsheer Ingels om by syne absentie een biljet van nominatie voor Sijn Ed. te mogen overgeven, gelijck oock dheer raetsheer Ingels aenneemt soo door hem selffs als syne vrienden uyt te wercken, dat den voornoemden heer secretaris ende raed Dirck Buysero tot de Gecommitteerde-raedtsplaetse int collegie ter admiraliteyt tot Rotterdam, door de doot van dheer Nicolaes Kien vacerende, sal worden geavanceert. En alsoo in dese vrientschap en correspondentie dheer mr. Johan Buysero is gecomprehendeert, soo verbint sich den voorscreven heer mr. Johan Buysero, soo wanneer tot raedt der stad Vlissingen sal sijn gepromoveert, tallen tyden soodanigen nominatie, tsy van burgemeesters, schepenen ofte raden over de stadt Vlissingen, te sullen doen, als dheer raetsheer Ingels op Sijn Ed. sal versoecken. Op welck fondament van bestendige vrientschap dondergescreven haer wyders verbinden malcanders intrest soo ontrent Syne Hoocheyt den heere prince van Orange, als binnen de stadt Vlissingen, ofte waer hetselffde mochte wesen ofte verseren, naer haer uytterste vermogen op te volgen, met belofte van malcanderen te sullen getrouwelijck waerschouwen van tgeene den eenen ofte den anderen mochte voorcomen, dat dese correspondentie soude connen hinderlijck sijn, oock tselffde

op het crachtighste te sullen tegengaen; gelijck oock de heeren van Dussen ende Ginhoven tot dien eynde hun obligeren ende sterck maken, dat alle de voorscreven conditiën by dheeren Dirck en Johan Buysero, die desen mede hebben geteeckent, sullen werden naergecomen. En opdat dese gemaeckte vrientschap en correspondentie dies te bestendiger blyve, versoecken wy ondergeschreven den Hoochedelgebooren heere, heer Willem van Nassau, heer van Odijck etc., Syne Hoocheyts gedeputeerde als eerste en representerende dedelen van Zeelant, van tgeene voorschreven is, kennisse te nemen, tselffde met Sijn Hoochedelheyts signature te becrachtigen en Sijn Hoochedelheyts gunste en faveur tontrecken dengeenen, die desen soude comen te contraveniëren directelijck off indirectelijck. Aldus gedaen ter goeder trouwe, ende tot meerder bevestinge onderteeckent binnen 's-Gravenhage den 27 Maert 1674.

(w. g.) W. de Nassau. A. Buysero.
G. Ingels. D. Buysero. J. Buysero.

B. *Punten van verdrag en associatie, waarop de ondergeschreven regenten der stad Vlissingen met den anderen, tot herstel der onderlinge rust en vrede en tot wegneming van alle misnoegens en verwijdering, alsmede tot etablissement van eene goede, vaste en verzekerde regeering tot voordeel van de stad en provincie en tot redres der vervallen zaken, zijn overeengekomen en veraccordeerd om onder haar te blijven duren en geobserveerd te worden tot eene eeuwige wet en onverbrekelijke alliantie van vriendschap en correspondentie (1728).*

Artikel I.

Dat de ondergeschreven protesteren en beloven, alle voorgaande partijschappen en aigreurs, die de

eene tegen den anderen zoude hebben opgevat, te vergeten en te vergeven, en voortaan niet te verongelijken met woorden of met werken, maar ter contrarie aan den anderen houw en getrouw te wezen en des anderen welwezen te zoeken en te vorderen ten allen tijden en bij alle geoorloofde en gevoegelijke wegen en middelen, daartoe dienende.

II.

Dat de ondergeschreven tot voorkoming van alle misverstand en tot onderhoud van meerder confidentie en ruste en vrede, alsmede om in alles egaal te zijn, en zooveel doenlijk te observeren eene juiste redelijke proportie en egaliteit, zich onder den anderen zullen verdeelen in drie egale klassen, bestaande iedere klasse in 5 personen.

III.

Welke 15 personen met den anderen uitmaken een ligchaam of sociëteit om te zamen bij alle gelegenheden en voorvallende zaken te corresponderen, delibereren en resolveren over alle zaken, rakende den gemeenen oirbair en de regering zoo van de stad als van het gemeene land; en dat de meerderheid goedvind, zal onder hun gearresteerd blijven, zullende ten dien einde alle 14 dagen of andere bekwame gelegenheid bij den anderen komen.

IV.

Dat bij het aanstellen der twee burgemeesters elk jaar een burgemeester bij tourbeurten uit de respective klassen zal worden verkozen, die te zamen dat jaar zullen regeren; en voor het aanstaande jaar tot eerste burgemeester uit de klassis A. worden geëligeerd de heer Gerard Lambregtzen, naar dien Zijn Ed. tegens-

woordig als tweede burgemeester is fungerende, waarbij tot tweede burgemeester uit dezelve klasse zal worden gevoegd de heer Cornelis van Pere de Souburg, die het volgende jaar tot eerste burgemeester zal worden verkozen, en de tweede burgemeester alsdan genomen uit de klassis C; en wanneer de heer burgemeester Van Pere de Souburg zal hebben uitgediend, zal den eersten burgemeester door de klassis C worden aangesteld, en de tweede burgemeester uit de klassis B; zullende het volgende jaar de eerste burgemeester zijn uit de klassis B en de tweede burgemeester wederom uit de klassis A, en dan zoo vervolgens; en dat, zoo tusschentijds een burgemeester in functie kwam te overlijden, zoo zal die plaats wederom door die klassis worden geremplaceerd, waarbij hij aangesteld is, om te suppleren die tijd, die den overledenen zou hebben moeten regeren.

V.

Nadat deze conventie door de tegenswoordige 15 geassociëerde raden zal wezen gesloten en geteekend, zal iedere klassis zijn getal met een raad nog mogen vermeerderen, in voegen dat het getal der leden van iedere klassis zal worden gebragt op zes personen, waaromtrent de respective klassen ieder in de hare de liberteit zullen hebben om te mogen assumeren de heer Philibert van Boerschot, Pieter Carel van de Putte, of wel Jacob van der Mandere, met expresse seclusie nogtans van de overige raden, buiten de correspondentie zijnde; en in gevalle deze of gene klassis niet genegen mogt zijn om een der drie bovengenoemde heeren in te nemen, zoo zal het getal der leden van die klassis blijven op 5, tot der tijd toe dat eene raadsplaats buiten de sociëteit komt vacant te worden, die alsdan zal worden vervuld

door die klassis, welke nog geen zes personen sterk is; en wanneer het getal der raden in iedere klassis egaal zal zijn gebragt, zal niemand zijne klassis boven het getal van zes mogen vermeerderen of verminderen dan met eenparig consent, toestemming en bewilliging van alle de geassociëerden, hoofd voor hoofd; in welk geval het getal in de 3 respective klassen A, B en C. egaal zal moeten worden gesteld.

VI.

Zoo één of meer van de zes raden uit een van de drie klassen komt te quiteren bij overlijden, of dat op eene andere wijze de plaats mogt komen te vaceren, zoo zal of zullen de raadsplaatsen wederom worden vervuld door de andere overgebleven raden van het klassis, waarin de vacature zal zijn gevallen, waartoe alle van de twee andere klassen hare stem zullen moeten geven.

VII.

Zoo eene raadsplaats buiten de geassociëerde personen komt te vaceren, zoo zal bij beurte, dan door de klassis A, dan door B, en dan door C, de vacerende raadsplaats worden vervuld, waarvan de eerste tourbeurt zal staan aan de klassis A: zoo nogtans, dat zoodanig nieuw gekozen raad niet zal worden geadmitteerd of stem hebben in de sociëteit, noch ook in de klassis, waardoor hij gekozen is.

VIII.

Zoo eene raadsplaats onder de geassociëerden komt open te vallen, zoo zal die klassis, aan wien het staat die plaats te vervullen, in de sociëteit assumeren den oudst verkoren raad, mits dat de nieuwe

raad blijve buiten de correspondentie, doch zal de geassumeerde raad wederom moeten overgaan in die klassis, waardoor hij is aangesteld, zoo wanneer eene plaats aldaar komt te vaceren.

IX.

De drie respective klassen A, B en C zullen alle jaren aanstellen de schepenen; en om hieromtrent in een goede orde te werk te gaan, zoo zal dat jaar, wanneer maar vier schepenen worden verkozen, de klassis A twee schepenen en de klassis B twee schepenen verkiezen, en de klassis C voor dit jaar stil staan; zooals het volgende jaar de klassis A zal moeten stil staan, en dan het volgende jaar de klassis B, en zoo vervolgens; en het jaar, wanneer vijf schepenen zullen moeten werden verkoren, zal de vijfde schepen moeten werden aangesteld door die klassis, wiens tourbeurt het is dat jaar stil te staan.

X.

Bij het aanstellen der schepenen zullen door de klasse, wiens tourbeurt het is, zooveel raden in de schepensbank worden gebragt als het mogelijk zal zijn; en belangende de schepenen, geen raden zijnde, zullen dezelve zooveel doenlijk worden gekoren uit diegenen, welke meermalen gefungeerd en langst buiten dienst geweest hebben; en zoo tusschentijds eene schepensplaats openvalt, zoo zal die plaats wederom worden gesuppleerd door die klassis, die de opengevallen plaats had vervuld of begeven; zullende uit ieder klassis worden verkoren een heer tot thesaurier, beginnende men 1729 met de klassis A en B, en daarna met C en zoo vervolgens.

XI.

Dat door de generale sociëteit zullen worden aangesteld alle subalterne bedienden, alsmede de kolonellen en kapiteinen van de burgerlijke magt.

XII.

Dat de deputatiën ter Staatsvergaderingen mede tusschen de 3 klassen A, B en C egaal zal wezen, zooals in alle andere commissiën.

XIII.

Dat alle verdere ambten verdeeld zullen worden in twee onderscheidene verdeelingen, te weten in groote en kleine ambten, en dat de openvallende ambten bij beurten zullen worden begeven door ieder der drie klassen A, B, C, zullende de eerste tourbeurt van het eerste groot ambt, dat openvalt na het sluiten en volbrengen van dit accoord of associatie, staan ter dispositie van de klassis A, de tweede aan de klassis B, de derde aan de klassis C, en zoo vervolgens, gelijk ook de eerste tourbeurt wegens een van de kleine ambten zal beginnen met de klassis C.

XIV.

Zoo het gebeurde, dat eenig emplooi kwam te vaceren, staande ter dispositie van de klassis A, en dat niemand onder dezelve genegen was of konde dat emplooi aanvaarden, zoo zal hetzelve aan geen vreemden buiten de sociëteit worden begeven, maar eerst gepresenteerd worden aan de klassis B, en ook daar niemand genegen zijnde tot het aanvaarden van het vacerende ambt, zoo zal hetzelve mede worden

gepresenteerd aan de klassis C, en zoo daar ook niemand genegen was tot het aanvaarden van hetzelve, zoo zal dat worden begeven door die klassis, aan wien hetzelve eerst was te beurt gevallen, zonder dat zulks alsdan voor een tourbeurt zal worden gerekend, en alzoo reciproquelijk, zoo dat geval in de klassis B of C voorvallen mogt.

XV.

Zoo in het begeven der ambten in de respective klassen de stemmen kwamen te steken, zoo zal dit different tusschen de pretendenten, bij loting worden gedecideerd.

XVI.

De verdeeling der ambten, art. 13 gemeld, zal bestaan in deze twee volgende klassen:

Eerste klasse of groote ambten.

Den Baljuw.
Generaliteits-vergadering.
Generaliteits-rekenkamer.
Raad van Staten.
Raadsheer in den Hove of Hoogen rade.
Gecommitteerde raad.
Provinciale rekenkamer.
Gecommitteerde raad op de Maas.
Staten van Walcheren.
Rentmeester der geestelijke goederen.
Secretaris van de Provinciale rekenkamer.

Tweede klasse of kleine ambten.

Waterklerk en ontvanger der verpondingen.
Ontvanger der huisschattingen, binnen en buiten.
Ontvanger van het familiegeld.

Commis ter Generaliteit.
Commissaris van de monstering.
Vendue ter admiraliteit.
Equipagemeester.
Secretaris van het Hof.
Licentmeester.
Secretaris van de stad.
Secretaris van het landregt.
Ontvanger van het collateraal.
Majoor van de stad.
Schout van 't landregt.

XVII.

De verdere kleine stedelijke ambten, als van stadsboden, lijkbidders, zegelaars, wijn- en bierwerkers en dergelijke, zullen begeven worden bij den heer president-burgemeester.

XVIII.

Het pensionarisambt zal worden begeven door de volle sociëteit, mits dat hetzelve zal worden geoffereerd aan iemand, de graad als advokaat hebbende.

XIX.

Dat ten regarde van den tegenwoordigen pensionaris Wynckelman zal worden gealtereerd en opgeleid de resolutie van de vroedschap, den 27 April 1726, waarbij de pensionaris het burgemeestersambt van deze stad, zonder alvorens gedesisteerd te hebben, niet zal mogen ambiëren, in voege dat gemelde resolutie ten zijnen regarde alleen en zonder consequentie buiten effect zal worden gesteld, wanneer hij zulks zal komen te requireren.

XX.

De respective drie klassen zullen bestaan uit deze navolgende personen:

A.

Corn. van Pere de Souburg. (enz.)

B.

Jasper de Vos. (enz.)

C.

Jacob Wynckelman. (enz.)

XXI.

De Gecommitteerde raad in functie zal de ondergeschreve ambten, ter zijner dispositie staande, verobligeerd zijn te brengen ter collatie van Haar Ed. Achtb., als daar zijn: de equipagemeestersplaats van de admiraliteit, het commissarisambt van de monstering ter zee, het vendumeestersambt van de admiraliteit, het ambt van licentmeester en tollenaar. En zal daar niet van disponeren, als met consent, kennis en goedvinden van de gemeene sociëteit.

XXII.

Dat ieder der achttien geassociëerde personen deze punten moeten onderteekenen en aannemen, en beloven te zullen nakomen en observeren en maintineren; en dat niemand in een der drie klassen zal worden geadmitteerd, tenzij hij dezelve mede zal hebben onderteekend en op den eed, bij den aanvang van zijn functie gedaan of nog te doen, belooft dezelve te zullen onderhouden.

XXIII.

De geassociëerde zullen in de sociëteit zijn en blijven haar leven lang, doch zoo het mogt komen

te gebeuren, dat iemand van de leden tegen zijn gegeven woord of handteeken zich mogt komen te misgaan, zal zoodanige uit de sociëteit mogen worden gezet, waartoe ten minsten drie vierde parten van de leden eenparig zullen moeten zijn.

XXIV.

Is verder geconveniëerd, dat bij de eerste en bekwame gelegenheid, wanneer het collegie dertien sterk zal wezen [1]), zal worden gedenuntiëerd, dat de raadsplaatsen, zoo van den heer Caen als van den heer Van de Putte [2]), dewijl gemelde heeren sedert vele jaren in de vroedschap noch in persoon noch bij biljet hebben geoccupeerd, derzelver raadsplaatsen derhalven volgens het Reglement op de magistraatsbestelling dezer stad, bij de heeren Staten dezer provincie verleend en gearresteerd in dato 3 [3]) Februari 1703, art. 2, vacant zijn [4]); en dat in plaats van den heer Caen tot raadsman zal worden aangesteld de heer Jacob Willem Boschaert, en in plaats van den heer Samuel van de Putte den heer Jan Francois van Hogendorp. En wanneer deze twee raden zullen zijn aangesteld, zal de heer Jan van Buitenheym worden aangesteld tot raad van Staten bij de vroedschap, om verder aan Haar Ed. Mog. de heeren Staten van Zeeland gepresenteerd te worden,

---

1) Deze uitdrukking is niet geheel helder, daar de vriendschap dadelijk met 15 leden begon; bedoeld zal zijn: zoodra er in eene vroedschapsvergadering 13 leden der vriendschap aanwezig zijn.

2) Volgens vriendelijke mededeeling van den gemeentearchivaris waren Caen voor het laatst in 1716, Van de Putte in 1718 op eene vergadering der vroedschap tegenwoordig geweest.

3) Lees: 5.

4) In het bedoelde reglement staat alleen, dat nieuwe raden zullen gekozen worden, „wanneer door afsterven, vertreck of andere redenen een of meer raetsplaetsen quamen vacant te werden".

nogtans met deze expresse conditie, dat van Zijn Ed. nooit zal worden gevorderd om zijne raadsplaats of bewindhebbersambt te moeten quiteren, maar ter contrarie, dat de ondergeschreven aannemen en beloven gemelden heer Van Buitenheym in beide die functiën mede te zullen maintineren tegens alle diegenen, die zouden vermeenen de voorschreve ambten met den anderen niet compatibel te wezen; en dat te gelijk als de heer Van Buitenheym zal zijn aangesteld tot raad van Staten, de commissie van den tegenwoordigen Gecommitteerden raad zal worden ingetrokken en dezelve gegeven aan den heer Jacob Hurgronje om in deszelfs plaats te occuperen. Dat verder aan den heer Barend Willem Lambregtzen zal worden geconfereerd het ontvangersambt van de huisschattingen, zoo voor deze stad Vlissingen als ten platten lande, en aan den heer Jacob van Grijpskerk het secretarisambt van deze stad, welke twee laatste ambten bij den heer Caen zijn bekleed geweest en sedert zijne absentie provisioneel door commissarissen zijn bediend en waargenomen.

XXV.

Is mede geconveniëerd tot voorkoming van alle verwijdering, dat zoo in deze artikelen iets mogt wezen geomitteerd, dat onder de ondergeschreven eenige discrepantie zoude kunnen veroorzaken, dat alsdan hetzelve punt zal gebragt worden ter deliberatie aan de generale sociëteit, om bij de meerderheid te worden gedecideerd.

Aldus is deze overeenkoming en associatie met den anderen aangegaan, gesloten en geteekend onder solemneel engagement om al hetzelve te zullen nakomen en observeren, zonder dat in de voorgemelde artikelen, waarop de associatie is aangegaan, iets

verminderd, vermeerderd of bijgedaan zal worden als met eenparig consent, toestemming en bewilliging van alle de ondergeschreven hoofd voor hoofd.

En zijn hiervan gemaakt drie eensluidende instrumenten, die bewaard znllen worden door diegenen, die bij iedere klassis daartoe zal worden verkoren, met dien verstande althans, dat de sociëteit nooit meer als in achttien personen zal mogen bestaan.

Actum in Vlissingen, den 24 December 1728.

Deze voorschreven punten, bestaande in 25 artikelen, waren onderteekend van:

C. van der Pere de Souburg. (enz.)

VI. Vere.

In het jaar 1664 werd een boekje gedrukt, dat tot titel heeft: „Gemeen verdrach tusschen de gesamentlijcke heeren raetspersoonen der stede Vere op den 23 Julii 1662 opgerecht ende finalick geadjusteert ende voltrocken op den 23 Januarii ende 12 Mey 1663, op vorige resolutie ende aenmaninge van de Ed. Mog. Heeren Staten van Zeelandt". Dit boekje, dat het oudste contract van correspondentie van Vere bevat en merkwaardig is, zoowel omdat de toen aangegane overeenkomst door bemiddeling en op aansporen van de Staten zelf is tot stand gekomen, als om de zeer uitvoerige bepalingen, die het bevat, is zoo zeldzaam geworden, dat het niet onraadzaam scheen er den voornaamsten inhoud van te doen herdrukken, te meer daar ik in de gelegenheid ben er nog een stuk aan toe te voegen, dat over de wording van het contract van correspondentie meer licht verspreidt. Ik bedoel het hierachter sub G medegedeelde stuk, waarvan het origineel in het rijks archief-depôt te Middelburg berust. Ook de

beide sub A en B afgedrukte extracten uit de Statenresolutiën en het sub D vermelde extract uit de resolutiën van Wet en Raad van Vere komen in het oorspronkelijke niet voor.

Uit de verschillende stukken blijkt, dat in 1662 de geschillen tusschen de 24 raden van Vere, die de regeering dier stad vormden, zoo hoog waren geloopen, dat eene formeele scheuring in de vroedschap had plaats gehad. Elke van beide partijen had hare deputatie naar de Statenvergadering gezonden, en deze was niet in staat of niet gezind te beslissen, wie nu als de wettige afgevaardigden der stad waren te beschouwen. De Staten wezen ten slotte den raadpensionaris Veth aan om te trachten de gemoederen te Vere tot bedaren te brengen en den vrede te herstellen. Dit vooruitzicht deed 13 leden der vroedschap, dus juist de meerderheid, besluiten om zich nauwer te verbinden. Zij stelden een concept op, volgens hetwelk naar hunne opvatting de zaken geregeld zouden worden. Zij teekenden en bezegelden dat stuk den 1 Juli 1662, en mochten hoop hebben hunne beslissing aan de minderheid te zien opgelegd. Zij hadden echter gerekend buiten de overredingskracht van den raadpensionaris en het hem vergezellende lid van Gecommitteerde raden De Huybert, die dien eigen dag te Vere aankwamen. Het gelukte den scheidslieden twee der dertien afvallig te maken van het pas gesloten verdrag, waardoor de meerderheid der separatisten in eene minderheid veranderde. Zoo kwam nog denzelfden dag het voorloopig verdrag, dat hierachter sub E is medegedeeld, tot stand. Alle bijzondere overeenkomsten, tusschen leden der regeering aangegaan, werden daarbij vernietigd, en de beide bemiddelaars werden uitgenoodigd een nader concept vast te stellen op het distribueeren der ambten tusschen de drie afdeelingen of benden,

waarin de 24 raden werden verdeeld. Dat contract werd 1 Juli 1662 door alle 24 raden geteekend; maar reeds den 15en maakten de elf raden, die met de twee afvalligen het separaat contract van 1 Juli gesloten hadden, inbreuk op de door bemiddeling van Veth en De Huybert aangegane overeenkomst, door opnieuw een bijzonder contract aan te gaan. Zij verbonden zich elkander getrouw te blijven, te zien, of misschien een of meer leden der tegenpartij tot hunne club konden worden overgehaald, en het definitieve verdrag alleen aan te nemen, als het hun naar den zin was. De juiste loop der verdere onderhandelingen is onbekend: het definitieve contract werd in Januari 1663 door de meerderheid aangenomen [1]). Enkele leden bleven toen difficulteeren; 14 Mei 1663 hadden blijkens de resolutiën van Wet en Raad vier hunner (Van Graes, Groen, Van Reygersberch en Naelhout) daarom nog niet geteekend, anderen waren in den Haag of elders in commissie. Echter is het verdrag, eenigszins gewijzigd vastgegesteld, dat den datum van 12 Mei voert, door de 24 raden onderteekend [2]). In het boekje van 1664 wordt nog medegedeeld, hoe de verschillende ambten tusschen de drie benden zijn verdeeld, en uit welke personen elke bende werd samengesteld, maar het scheen overbodig dat hier op nieuw af te drukken.

Bij het doorbladeren der resolutiën van den magistraat van Vere viel mijne aandacht op de beide stukken, die ik hierachter sub I en K heb opgenomen, omdat zij, hoewel niet rechtstreeks betrekking hebbende op een contract van correspondentie, toch

---

1) Volgens den titel van het boekje van 1664 werd het contract den 23 Juli 1662 opgericht en den 23 Januari 1663 definitief voltrokken; het stuk zelf is van 19 Januari 1663 gedateerd.

2) De Moor, Danckaerts en De Vos waren toen overleden.

een merkwaardig voorbeeld leveren van de corruptie, die toen in de regeering heerschte. Die extracten uit de resolutiën geven nl. verslag van eene poging, aangewend om eene plaats als raad van Vere voor *f* 18000.— (ten voordeele der stad te besteden) te koopen, een poging, die alleen is mislukt, omdat de kooper, Otto de la Porte, niet te Vere woonde en er geen poorter was [1]), zoodat zijne benoeming tot raad door art. 2 van het verdrag van correspondentie zelf was uitgesloten. [2])

De Witte van Citters deelt (blz. 172) nog een tweede contract (van 1705) mede. In het rijksarchief te Middelburg berust een afschrift van een derde d.d. 1711, welk stuk in 1895 door het Historisch genootschap aan het depôt werd afgestaan. Het is slechts een fragment en komt, voor zoover bewaard, nagenoeg geheel met het contract van 1705 overeen. Het is dus hierachter niet afgedrukt, en ik volsta met er eene fout uit te verbeteren, die De Witte van Citters (l. c. regel 16 v. o.) heeft gemaakt. Voor „stemming" leze men daar nl. „stremming".

R. F.

A. *Extract uit de resolutiën der Staten van Zeeland d.d. 28 Juni 1662.*

Zijnde onder de Heeren Gedeputeerde der stede Vere, gecompareert tot ses in getale, hevige dispute en contestatie ontstaen, wie van deselve by resolutie

---

1) Otto de la Porte komt ook later niet op de lijsten der poorters en der magistraatspersonen voor. Wel was Anthony la Porte in 1667, 1668 en 1675 schepen (zie Ermerins, Zeeuwsche oudheden VI blz. 95, 96 en 98).

2) Tenzij men wil aannemen, dat deze clausule juist naar aanleiding van deze zaak in het contract is opgenomen.

van tcollegie van Wette en Rade der voorschreve stede, eygentlijck geseght konden werden te zijn gecommitteert en gequalificeert om waer te nemen de jegenwoordige vergaderinge van de Heeren Staten, en daertoe ten wederzyden tot justificatie van elcx gesustineerde verscheyden redenen en consideratiën wesende geallegeert, sijn deselve van wegen de andere leden gantsch ernstelijck versoght omme tvoorschreve different, als in verscheyden respecten ergerlijck en voor den dienst van den lande op thooghste praejudicabel zijnde, of wel te laten varen, of wel door een onderlingh minnelijck accommodement te assopiëren, en vervolgens gesamentlijck de saecke daerhenen te helpen dirigeren, dat op morgen en voortwaerts soodanige heeren ter hooghgemelte vergaderinge souden mogen werden gesonden, die buyten alle contradictie souden mogen wesen bequaem en geauthoriseert tot afhandelinge soo van de poincten van beschryvinge, als van andere besoignes en voorvallende saecken van importantie, raeckende den Staet in 't gemeen en de Provintie in tparticulier.

B. *Extract uit de resolutiën der Staten van Zeeland d.d. 29 Juni 1662.*

Naer het gedane gebedt en resumptie hebben de Heeren Gedeputeerde der stadt Vere, inhaererende hare contestatiën van gisteren, alsnogh aen den anderen gedisputeert hare respective qualificatiën, repeterende tot dien eynde niet alleen verscheyden van hare voorgaende redenen en argumenten, maer oock exhiberende twee diverse en contrariërende extracten uyt de registers en notulen der voornoemde stede, mentionerende van de persoonen, die tot waerneminge van de jegenwoordige vergaderinge van

de Heeren Staten souden wesen gedeputeert. Welcke ten wedersyden sijn gedebatteert, daerby voegende soowel de eene als de andere partye, soo hare respective opinie en verklaringe niet en wierde geamplecteert, dat niemant van wegen de gemelte stadt bequaem en geauthoriseert soude wesen om by te woonen de besoignes van de hooghgemelte vergaderinge. Waerop de andere leden hebben geadviseert, dat sy de voorschreve altercatie en dispute van nieuws met leetwesen hadden gehoort, en wel gewenst, dat deselve volgens hare ernstige instantie dadelijck in der minne waren geassopiëert geweest, versoeckende noghmael, dat niet alleen de voornoemde gedeputeerde daertoe gesamentlijck wilden verstaen, maer oock de heeren hare principalen met alle mogelijcke officiën disponeren, en particulierlijck besorgen, dat sy oock alle te samen door de welgemelte hare heeren principalen tot het waernemen van de voorschreve deputatie met indisputable acten van commissie souden mogen werden voorsien; verstaende dat ondertusschen de besoignes van dese tafel haer voortganck behooren te hebben.

C. *Extract uit de resolutiën der Staten van Zeeland d.d. 30 Juni 1662.*

Verstaen werdende uyt de Heeren Gedeputeerde der stadt Vere, dat de disputen onder de heeren regenten aldaer, soo ten principalen als op 't subject van de deputatie, alsnogh blyven continuëren, en geschapen zijn, soo daerinne niet tydelijck wierde geremediëert, voort te gaen van quaet tot erger, en oock eyndelijck uyt te bersten tot extremiteyt, is eenparighlijck goetgevonden te committeren den raetpensionaris van 't lant [1]), ten eynde deselve sigh op

1) Mr. A. Veth.

morgen derwaerts vervoege en, audiëntie versoght hebbende in 't collegie van Wette en Rade der voorschreve stede, traghte hetselve met alle bedenckelijcke redenen van inductie te disponeren tot een minnelijck en sortabel accommodement over alle de voorschreve differenten, en in allen gevalle by provisie tot een eenparigh verstant op 't stuk van de gemelte deputatie, opdat de besoignes van 't landt op soovele saecken van importantie en acceleratie vereysschende, als jegenwoordigh zijn op het tapijt, niet langer tot derselver merckelijcken ondienst werden geretardeert.

D. *Extract uit de resolutiën van Wet en Raad der stad Vere. Saterdaechs den 1 Julii 1662.*

Alsoo over dese bovenstaende deputatie [1]) zoo hier aen dese tafel als oock ter vergaderinge van State zijn voorgevallen diversche droevige disputen, waerdoor alhier geschapen stonden te resulteren scheuringen ende verdeeltheden, hetwelcke de Ed. Mo. heeren Staten deser provintie haer ter herten hebbende laten gaen dese onlusten te assopiëren, tot dien eynde aen dese tafel af te seynden den Ed. heere mr. Adriaen Veth, raetpensionaris van 't lant, dewelcke door een wijtluftige reden heeft geproponeert de luyster van de Staetsche vergaderingen, hoe noodich het sy, dat deselve by de respective leden behoorde te werden geecultiveert, ende oversulcx dat dheeren van dese tafel daertoe het hare [2]) geliefden te contribuëren, ende dheeren commissarissen behoorlijck gequalificeert ter jegenwoordige vergaderinge

1) De voorafgaande resolutie van 25 Juni vermeldt de benoeming van de gedeputeerden ter Statenvergadering.

2) Het oorspronkelijke herhaalt hier: „daertoe".

af te seynden, opdat also daffaires, aldaer voorvallende, behoorlijck mochten werden afgehandelt; ende byaldien dheeren van dese tafel tot den nederleg haerder differenten syne Edelheyts mediatie van noode mochten hebben, dat deselve genegen was sich daertoe te willen laten employeren. Waerover syne Edelheyt officieuselijck is bedanckt, ende gelijck deselve door dheeren Karreman ende den secretaris tot dese vergaderinge van den thooren [1]) was afgehaelt, is oock alsoo door deselve wederom aldaer wederomgebracht ende geconduiseert, met versoeck om aldaer het middachmael te willen nemen met dheeren baillui, beyde dheeren burgemeesters Karreman, beyde de raetsheeren Huybrechtsz en Vos met noch eenige andre, op hope van die byeenkompste een vriendelijck verdrag mochte werden gevonden. Ende alsoo by dese occasie dheeren mr. Adriaen de Huybert ende den burgemeestere De Jager haer in dese stat sijn bevindende, sullen door den secretaris De Vos tot deselve maeltijt mede werden versocht.

E. *Verdrag van 1 Juli 1662.*

Alsoo tsedert eenigentijdt herwaerts verscheyden differenten tusschen ons onderschreven als regenten der stadt Vere zijn ontstaen over derselver magistrature ende regeringe, ende dat wy wel konnen considereren, dat daeruyt verscheyden inordentheyden mitsgaders jalousiën en diffidentiën werden veroorsaekt, merckelick streckende tot ondienst soo van de provintie in 't gemeen als van de voorschreven stadt ende derselver ingesetenen in 't particulier, soo is 't, dat wy tot voorkominge van het een en 't ander,

1) De Kampveersche toren, herberg te Vere.

ende ten eynde de oude vertrouwde eenicheyt, vrientschap ende confidentie, die onder ledematen van één lichaem behooren te wesen, onder ons soude mogen worden gerestablisseert, ende oock, sooveel mogelijck is, voor altijt durabel wesen, naer onderlinge communicatie ende met eenparich verdragh hebben goetgevonden ende gearresteert, gelijck wy goetvinden ende arresteren mits desen onwederroepelick:

Eerstelick, dat sal worden geïntroduceert eenige sincere amnestie ende vergetenisse van alle differenten ende disputen, die nu eenigen tijdt herwaerts tusschen ons onderlingh zijn gemoveert geweest, mitsgaders van alle moeyelickheden, offentiën ende verbitteringhen, die daaruyt zijn geresulteert, ende dat wy onderschreven vervolgens met den anderen voortwaerts sullen leven, handelen ende besoigneren in een vaste ende onverbreeckelicke broederlicke liefde ende correspondentie, besorgende den een des anderen beste, sooals onder goede ende verstandige regenten behoort te geschieden.

Ten tweeden, dat hiermede sullen worden gerenunciëert, vernietight en gecasseert, gelijck wy oprechtelick renunciëren, vernietigen ende casseren by desen, alle soodanige particuliere ende separate conventiën ende verbintenissen, als tusschen eenige van ons voor desen souden mogen wesen gemaeckt ende gecontracteert, ende dat wy consequentelick ons alleen sullen houden aen 't gemeen verbondt, daermede wy volgens den eedt, aen de stadt gedaen, tot besorginge van den generalen oorboor van den lande zijn verobligeert.

Ende ten fine de voorschreven eenigheydt ende confidentie door disputen over 't vergeven van ampten ende officiën, staende in 't stuck van de policie ende gemeene regeeringe ter collatie van de stadt, gelijck veeltijts plach te gebeuren, niet en soude mogen

worden gelaxeert [1]), veel min gebroocken ende gesubverteert, soo is 't ten derden mede goetgevonden ende gearresteert, dat deselve collatiën van nu af sullen worden verdeelt ende gerepartiëert, onder ons onderschreven, geresorteert in dry eguale partyen, ende dat onder soodanige eerlicke ende billicke conditiën, als naer onderlingh gehouden concert en communicatie tot allerzijts contentement bevonden sal worden te behooren. Ende of het ghebeuren mochte buyten vermoeden, dat wy daeriune den anderen soo dadelick als wel te wenschen is, niet en konden verstaen, soo hebben wy gesamentlick goetgevonden te versoecken de heeren raedtpensionaris van 't landt en mr. Adriaen de Huybert omme selfs de moeyte dienaengaende te willen nemen, ende eenige sortable concepten op 't papier te brengen, daerdoor haers oordeels niet alleen tusschen de voornoemde dry partyen een behoorlick proportie in 't doen van de voorschreven collatiën soude mogen worden gestelt, maer oock het fondament gelecht van een eeuwigduyrende vrede ende accommodement, doende daervan ter eerster gelegentheyt openinge aen deselve partyen, ende voorts oock arbeydende sonder ophouden, dat de voornoemde concepten met eene vrywillige ende cordate genegentheyt by haer mogen werden aengenomen ende geaggreëert ende voor altoos heylighlick geobserveert.

In kennisse der waerheydt ende van alle goede trouwe — soo onder luyden van eere behoort te geschieden — hebben wy dese met onse gewoonlicke signature bevestight.

Actum binnen de stadt Vere op den eersten Julii des jaers 1662. Ende was onderteyckent:

I. de Mauregnault. G. de Mauregnault.

1) Er staat: geluxeert.

P. de Vos.
Jacob de Haese.
Johan Kien.
Andries van de Wielen.
Dominicus Clouck.
Cornelis Hubrechtsen.
Pieter Boreel.
Jan de Moor.
Leenard Thijssen.
Pieter Meuninx.
G. Colve.
Johannes Kien.
J. Maertens.
A. Karreman.
Joh. van Strazeel.
Cornelis Danckerts.
Bernard Somer.
J. Barentsen van Graes.
P. van Reygersbergh.
Cornelis Groen.
Pieter de Neef.
A. Cuninghame.

F. *Extract uit de resolutiën der Staten van Zeeland d.d. 3 Juli 1662.*

Naer 't gedane gebedt en resumptie van de notulen, op den 29 en 30 der voorleden maent gehouden, heeft den raetpensionaris van 't landt sommier rapport gedaen van 't gene by hem in kraghte van de commissie, op hem gestreckt omtrent de heeren regenten der stadt Vere, was uytgereght tot weghneminge van de differenten, die sedert eenigen tijt herwaerts tusschen deselve zijn ontstaen geweest, en hoe dat daerop de voorschreven differenten tot onderlinge satisfactie peremptoirlijck waren uyt de wege geleght en geassopiëert, en vervolgens de gemelte heeren bequaem gemaeckt om door hare gedeputeerde buyten alle verdere dispute en oppositie dese vergaderinge van Staten te konnen doen assisteren; 't welck door de heeren gedeputeerde derselver stede mede verklaert ende geaffirmeert zijnde, hebben alle de leden 't selve haer wel laten gevallen, den raetpensionaris van 't landt voor de genomen moeyte bedanckt en voorts aen de welgemelte heeren van der Vere toegewenscht een perpetuëlen zegen over

het gemaeckte verdragh, ten effecte dat sy met diergelijcke moeyelijckheden niet meer voor het toekomende mogen werden getravailleert en bygevolgh de besoignes van dese tafel daerdoor verhindert of infructueus gemaeckt.

G. *Verdrag van 15 Juli 1662.*

Alsoo by ons ondergescreven regenten der stede Vere op den 1en Julii 1662 was besloten seker concept van confederatie en getrouwicheyt, by ons onderteyckent ende besegelt nevens d'heeren Cornelis Groen en Pieter Neef, dewelcke hebben gelieft daervan te resiliëren en hare gedaene gelofte verlaten, waerdoor is geoccasionneert, dat door tusschenspreken van d'heeren mr Adrianus Veth, pensionaris van tlant, en d'heer mr. Adriaen de Huybert, raetsheer der stede Zierickzee, soude werden getroffen een ander concept van vruntschap ende vereeninge tusschen alle de heeren regenten van dese stad voornoempt, hetwelcke wy ondergescreven verclaren voornemens te sijn op te volgen, indien tselfde concept en verdrach na equiteyt en billicheyt sal werden besloten en voltrocken, edoch indien int besluyt en voltrecken van tselve eenige discrepantie, onlust ofte geen accoort nochte besluyt en sal werden geëffectueert, dat wy ondergescreven van nu aen en voor alle tijt sullen sijn en blyven goede ende getrouwe vrunden ende collegianten, sonder malcanderen te desireren ofte verlaten, maer onderlinge d'een den anderen ende oock malcanderen alle hulpe en bystant bewysen ende weder tsamen conjungeren, siende en wachtende middelertijt, oft ons eenige hulpe en bystandt van andere personen ofte raden souden connen toegebracht werden, omme den anderen te secunderen en behulpich te wesen tot eene bequame uytvoeringe

van onse vruntschap en alliantie, voor desen, als voorsecht is, by ons contract gemaect en besloten, sonder nochtans prejuditie ofte quetsinge van tgene soude noch gemaect ofte besloten connen werden. Ende also wy dit van herten meynen, hebben dit gesamentlijcken onderteyckent op den 15 Julii 1662.

(w. g.) Johannes Kien. J. Barentsen van Graes.
Bernard Somer.
J. Maertens. P. v. Reygersberg.
A. Karreman. Andries van de Wielen.
Cornelis Danckaerts. A. Cuninghamen.
Joh. van Strazeel. P. de Vos.

H. *Verdrag van 19/23 Januari 1663, bevestigd 12 Mei 1663.*

Alsoo op den eersten Julii des voorschreven jaers 1662 tusschen ons ondergeschreven, alle regenten van der Vere, naer onderlinge gehouden communicatiën ende concerten een provisioneel verdragh ende accoordt was gesloten, waerby niet alleen, met renunciatie ende cassatie van alle particuliere ende separate conventiën ende verbintenissen, door eene sincere amnestie ende vergetenisse alle onlusten ende verwyderingen, die eenigen tijt te vooren onder ons onderlingh waren ontstaen gheweest, wierden opgeheven ende wechgenomen, nemaer oock tot onderhouwinge [1]) van eene toekomende bestendige confidentie ende eenigheyt, ende tot afweeringe van alle diergelijcke onminnelickheden goetgevonden was, dat over 't vergeven van ampten ende officiën, staende in 't stuck van de policie ende gemeene regeeringe ter collatie ofte nominatie van de magistraet deser

1) Er staat: „onderbouwinge."

stede, als waerdoor tot de voorschreven oneenigheden geene kleyne aenleydinge scheen te zijn gegeven, onder sortabele, eerlijcke ende billicke conditiën soude werden geconveniëert, soo is 't, dat wy, alle hetselve aendachtelick ende rypelick overwogen hebbende, met den anderen naerder zijn verdragen op de naervolgende wyse:

Daer sal wesen een vaste, vertrouwde ende onverbreeckelicke vriendschap, confidentie, eenigheyt ende harmonie tusschen de jegenwoordige respective regenten van der Vere ende tusschen degene, die hiernaer aldaer in de regeeringe sullen zijn ende komen, om d'een des anderen beste, eere en respect, yder in syne qualiteyt ende persoon, naer vermogen te besorgen ende af te weeren ofte helpen afweeren alle hetgene daertegens soude mogen worden ondernomen.

De voorschreven eenigheyt, confidentie ende onderlinge vrientschap sal daerhenen vooral ende principaelick strecken om den waren ende gereformeerden godtsdienst, gelijck deselve, in de synode van Dordrecht gheconfirmeert, tegenwoordigh in de publijcke kercke wort geleert ende gepredickt, naer behooren te maintineren ende handthaven.

De gemelte regenten sullen oock metten anderen ernstelijck concurreren om de hooge gemeene regeeringe van den lande, sooals die op de Unie van Utrecht, ende de particuliere regeringe van Zeelandt, gelijck die op [1]) voorige costumen, verdragen, uutspraecken ende privilegiën gegrontfest ende gefondeert zijn, by haer oude forme ende loffelijcke ordre ongeschent te behouden ende niet te gedoogen, dat deselve eenigermaten ofte in 't minste gekreuckt

1) Dit woord is door mij ingevoegd.

ofte verandert worde, gelijck de voornoemt regenten mede, sooveel in haer is, vlitelijck betrachten sullen, dat de bekende uniën ende tractaten, tussen Hollandt ende Zeelandt opgericht, inviolabelijck worden onderhouden.

De meergemelte regeerders sullen insgelijcx alle haere crachten met eenen eenparigen yver ende emulatie aenwenden, ten eynde de illustre ende vorstelijck huysen van Orangiën ende Nassauw ende de hooge personagiën, aen deselve geallieëert, in [1]) consideratiën van haere groote ende onweerdeerelijcke meriten met alderhande soorte van eere ende respect mogen worden ontmoet ende bejegent, ende voornaementlijck dat aen Syne Hoocheyt den heere prince van Orangiën te syner tijt op de fatsoenelijcxste wyse mogen worden geconfereert alle de eminente bedieningen, by de heeren princen Syne doorluchtige voorouderen, onsterffelijck gedachtenisse, soo ter Generaliteyt als in de provintiën van Hollandt ende Zeelandt voorhenen ten besten van den gemeenen Staet ende de respective particuliere provintiën seer loffelijck becleedt, nemende yder van de voorschreven regenten voorboodelijck ende sinceerelijck aen, by syne vrienden ende geallieëerde, in de nabuyrige steden ende provintiën woonachtigh, alle efficacieuse devoiren ten voorschreven fine in 't werck te stellen.

Eyndelijck sullen de voorschreven regenten door alle mogelijcke middelen ende betamelijcke wegen trachten effective te herstellen ende restaureren de vervallen ende ongelegen saecken van de voorschreven stadt van Vere, raeckende haeren coophandel, visscherie als andersints, ende specialijck wel letten op

1) Er staat: en.

de conservatie van den staepel van de Schotsche waren ende koopmanschappen, latende door haere gedachten continuelijck gaen, hoe de gemelte stadt op het gevoechelijcxste daerin meer en meer soude konnen worden gebeneficiëert.

Edoch opdat de voorschreven regenten in dese haere goede ende pryselicke intentie niet en mochten worden verhindert door onderlinge jalousiën, disputen ende oneenigheden, die ter occasie ende oorsaecke van eenige vacerende bedieningen ende de vervullinge [1]) van dien, staende in 't stuck van de policie ende de gemeene regeeringe ter collatie ofte nominatie van dese stadt, souden konnen ontstaen, soo is verders voorsien ende geresolveert, gelijck by ons onderschreven eenstemmelijck voorsien wordt ende geresolveert by desen, dat daerontrent tot voorkominge van alle gevreesde verwyderingen de naervolghende proportie ende balance sal worden geobserveert:

I.

Eerstelijck sullen de tegenwoordige vier en twintigh raden worden gerepartiëert ende verdeelt, gelijck deselve gerepartieert en verdeelt worden mits desen, in dry eguale partyen ofte benden, yder van acht raedtspersoonen, die bestaen sullen uyt de volgende regenten, ende onder de benaeminge van de eerste, tweede ende derde partye ofte bende; voorbehoudens ende gereserveert, dat aen den heer bailliuw, in der tijdt zijnde ende geene raedtsbedieninge becleedende, echter eene stemme in de policie geobtineert hebbende, vry sal staen hem met eene van de voorschreven dry partyen ofte benden te voegen, sullende alsdan

1) Er staat: verwilliginge.

met onderlingh goetvinden van deselve partyen ofte wel by lotinge ofte andersints werden gedetermineert, by welcke van dien den gemelten heer bailluw hem gevoegelick sal konnen rangeren, onder expresse conditie nochtans, dat Sijn Ed. in de collatie van geen andere amten, officiën ende beneficiën nevens de andere magistraatspersoonen participeren en sal dan in soodanige, over dewelcke deselve bevoecht sal wesen te disponeren, ende oversulcx niet in de jaerlijcksche ofte tusschentydinge nominatie ofte voorstellinge van burgemeesters, schepenen ende raden; ende sal hetselvige mede onder de voorschreven restrictiën stadt grypen ten aansien van schepenen, geen raden zijnde, geduerende den tijdt, dat deselve het schepenampt bekleeden [1]).

II.

Soo wanneer in het toekomende eenige van de ghemelte respective 24 raden sullen komen af te sterven, ofte met haer domicilie buyten de stadt van der Vere, sonder in derselver employ ofte dienst te blyven, te vertrecken en op te breecken, ofte wel haere raedtsplaetsen om goede redenen sullen komen te resigneren, tot de nominatie van de soodane vacant vallende raedsbedieningen sullen successivelick worden gepresenteert twee persoonen by de bende ofte partye, onder dewelcke de afgestorvene, die metter woone, als vooren, vertrocken zijn ofte gheresigneert hebben, sullen hebben geresorteert, invoegen dat op de voorstellinge van eene partye de andere twee haere toestemminge mede gehouden sullen zijn te verleenen. Ende degene, dewelcke daerop by Sijn Hoogheydt,

1) De verdeeling der 24 raden in drie benden is hier weggelaten.

als Marquis deser stede, sullen wesen verkoosen, sullen haeren rangh nemen in die partye ofte bende, die de voorschreven presentatie sal hebben gedaen, mits dat de persoonen, tot de voorschreven vacante raedtsplaetsen te nomineren, sullen wesen poorters ofte burgers van der Vere, mitsgaders schutters onder een van de dry schutteryen derselver stede, professie doende van de ware Christelicke gereformeerde religie, met die voorwaerde allenthalven, dat eenige der voorschreven poorteren ofte burgeren, konnende aspireren tot magistrature, en versoeckende in een van de voorschreven dry schutteryen ingelaten te worden, sonder de minste contradictie ofte uytstel moeten worden geadmitteert.

III.

De jaerlijcksche nominatie van burgemeesters sal met eene egale proportie uyt de dry partyen ofte benden door de gesamentlicke raden worden gedaen, ende derhalve uyt de voorschreven dry benden respectivelijck een persoon worden voorghestelt, ende uyt een van de dry benden twee persoonen, sulcks als by lotinge ten respecte van de twee te nomineren persoonen tusschen de voorschreven dry benden voor d'eerste mael sal worden gedefiniëert, waernaer dan de volgende ende successive tourbeurten van twee persoonen te mogen voorstellen, sullen zijn ende blyven gereguleert conform d'ordre ende rangh van de benden, onder expresse conditie nochtans dat de burgemeesters, in der tijdt zijnde, by beurte van ses maenden tot ses maenden, de deputatie ter vergaderingh van Staten — doch op voorgaende commissie van de magistraet — sullen hebben, ende vorders by sodane prerogativen blyven gemaintineert, als respectivelijck den eersten ende tweeden burgermeester

teghenwoordigh competeren ende altijt gecompeteert hebben.

IV.

Ingevalle tusschen tyden yemant van de regeerende burgemeesters quame te sterven ofte andersints van syne bedieninge ontslagen te worden, sal de nominatie van een dobbel getal tot het vacerende burgermeestersampt by de gesamentlicke raden worden gedaen uyt die bende, waeronder den voorgaenden sijn resort heeft gehadt.

V.

De jaerlijckse nominatie van schepenen sal insgelijcx worden gedaen met eene gheproportioneerde rechtmatigheyt uyt het lichaem van den geheelen raedt, ende sullen dienvolgende vier raedtspersoonen uyt yder van de dry partyen moeten worden genomineert tot schepenen. Ende sal het resterende ghetal, tot eene volle nominatie van sesthien persoonen gerequireert, werden vervult door eene libre nominatie van den geheelen raedt, 't zy uyt de overighe nominable raden ofte wel uyt ghemeene lichaem van de borgerye, sooals den gemelten raedt bevinden sal te behooren; met die reserve ende vryheydt nochtans, dat indien onder een ofte eenige van de voorschreven dry benden den vierden raedtspersoon deficiëerde ofte wel door indispositie ofte om andere redenen versocht van de nominatie van schepenen te mogen worden geëxcuseert, het in sulcken gevalle aen het believen van de voorschreven raden staen sal een persoon uyt andere nominable raden, buyten derselver partyen gehoorende, ofte wel uyt de gemeynte te konnen voorstellen, voorbehoudens, dat degene, dewelcke uyt de gemeynte sullen worden voorge-

dragen, oock inderdaet poorters ende burgers zijn, mitsgaders in een van dry schutteryen, professie doende van de ware Christelicke gereformeerde religie; sullende ten respecte van schepenen, binnen 's jaers komen te overlyden, op deselve maniere worden geprocedoert, als ten aensien van de burgemeesteren in den voorigen articul verstaen is

VI.

Ende ten eynde op den tijdt van de jaerlijckse gewoonlicke nominatie geene discrepantiën en mogen vallen, ofte misslagen worden gecommitteert over hetgene in de voorgaende ende in desen articul verdragen is, sullen de dry, ofte by absentie van eenige van dien, de twee eerste regenten ofte raedtsmannen uyt het midden van de dry respective partyen, behoorlicke geïnstrueert ende geauthoriseert, twee à dry dagen te voren byeenkomen om de resolutie ende intentie van deselve partyen aangaende de nominatie van burgemeesters ende schepenen ende ontrent die te presenteren persoonen tot de vacante raedtsplaetsen in te nemen, doende daervan aenstonts openinge ende rapport aen de heeren derselver respective mederaden, opdat by Haer E.E. moge worden verstaen ende gesien, ofte daerin niets en is te remarqueren, dat tegens de bovengenoemde beraemde ordre soude stryden. Ende sulcx niet bevonden wordende, ofte bevonden wordende ende aenstonts gedresseert zijnde, sal naer luyt van de bekende privilegiën deser stede ende de oude usantie jaerlijcx op den thienden December de nominatie van burgermeesters ende schepenen oock van raedtsplaetsen, indien daer een ofte eenige vacant zijn, gedaen worden; gelijck mede ten respecte van burgermeesterschappen, schependommen ende raedtsbe-

dieningen, tusschen tyden vacant vallende — ende waarvan de nominatie mede naer het voorigh gebruyck sal moeten gheschieden — gelijcke ordre sal worden ghehouden; sullende daerenboven tot meerder cautele ende gherustheyt ende voorkominge van gebeurlicke misgrepen de billetten, dewelcke jaerlijcx ofte tusschen tyden tot de voorschreven nominatiën moeten overgebracht worden, by yder raedtspersoon, ofte by absentie van een ofte eenige van dien, door een ander, daertoe mondelingh ofte schriftelick generale last hebbende, onderteyckent zijn, opdat blijcke, dat in alles oprechtelick gehandelt is; ende indien desniettegenstaende eenigh abuys ontdeckt wort, sal hetselve sonder uytstel moeten worden geredresseert.

VII.

De 4 fortificatiemeestersampten sullen verblyven aen die regenten, dewelcke deselve tegenwoordigh bedienen, ende dat soo lange, totdat se door de doodt, eenigh ander employ buyten de stadt ofte door vrywilligen afstant daervan sullen worden gheseparcert, in welcken voorval haere plaetsen wederom sullen worden vervult uyt die bende, daeronder deselve geresorteert hebben. Met die conditie niettemin, dat indien yemandt van de dry fortificatiemeesters, onder de eerste bende tegenwoordigh resorterende, voor het aenstaende jaer 1664 door afsterven ofte andersints van sijn fortificatiemeestersampt quame goseparcert te worden, sal hetselve aen de derde bende tot haere dispositie worden overgedragen. Edoch sulcx niet komende voor te vallen, sal over een van de voorschreven dry fortificatiemeesterampten vóór ofte den tweeden dagh van het voorschreven jaer 1664 soodanigh worden verdragen ofte finalick gheresolveert, als tot contentement van de

voorschreven derde partye sal behooren. Ende by sooverre naderhandt van de twee fortificatiemeesters, in de eerste bende overigh blyvende, noch een van syne bedieninge mochte komen ontheven te worden, 'tzy by overlyden ofte andersints, sal daerover tusschen de tweede ende derde bende by lothinghe worden gedisponeert, ende vervolgens, in cas hetselve wederom komt impetrabel te worden, op tourbeurten ambuleren door de dry partyen, even ende in dier voeghen als ten respecte over den vierden persoon van de nominatie van burgermeesteren hierboven is geconditioneert.

VIII.

Daer sal by elcke partye ofte uyt yder der voornoemde dry partyen ofte benden t'haeren believen een capiteyn van de burgerlicke compagniën, mitsgaders een lieutenant ende vendrich worden voorgedragen. Ende alsoo daer vier compagniën zijn, sal den vierden capiteyn ende den vierden lieutenant ende vendrich by ambulerende tourbeurten door de voorschreven dry partyen worden ghepresenteert, sullende de eerste tourbeurte door het lot worden gedecideert, ende de plaetsen van de voorschreven capiteynen, lieutenanten ende vendrighs, vacant vallende, worden vervult door die partye, by dewelcke de eerste aenstellinghe ofte presentatie respectivelick is gedaen, wordende den tijdt van jaren, dewelcke de aengestelde capiteynen, lieutenanten ende vendrighs sullen vermogen ende geobligeert zijn te dienen, gelaten aen de vrye dispositie van de voorschreven respective dry partyen.

IX.

Het boeckhouder- ofte commissarisschap van den

armen ende andere subaterne officiën van diversche ofte gelijcke nature, daerin sullen de beampten, des begeerende, worden gecontinueert, soo lange, totdat se by haer door afsterven, ofte andersints tot betere voordeelen ende beneficiën inghelaten zijnde, sullen wesen ontruympt, als wanneer deselve respectivelick in der tijdt sullen staen ter collatie van die partyen, door dewelcke de voorschreven bedieningen laetst te vooren niet en sullen wesen begeven. Ende sal onder de voornoemde partyen door het lot worden ghedetermineert, aen wie van deselve de eerste collatie van de voornoemde vacant vallende officiën sal ghehooren, ende alsoo van tijdt tot tijdt daerin de voorschreven rechtmatige verwisselingen werden opgevolght. Ende opdat van alle de voorschreven ampten ende bedieningen, officiën ende beneficiën, in desen ende in den volghenden articul vervat, pertinente kennisse moghe wesen, sal daervan door den heer secretaris eene lijste worden geformeert.

X.

Alle de overdeeckenschappen ende vordere beneficiën sullen mede naer de vorige proportie onder de voorschreven dry partyen egalijck, sooveel eenighsints doenlick ende gevoeghlick zy, worden gedistribueert, ofte wel daerin worden achtervolght den voet, in den vorighen articul vastghestelt. Doch de dry overdeeckenschappen van de dry schutteryen sullen, door afsterven, resignatie ofte andersints verlaten wordende by degene, dewelcke deselve tegenwoordigh bedienen, wederom staen aan de dispositie van de partye, onder dewelcke de voorschreven overdeeckens nu resorteren. Ende wat aengaet de dry bodeampten van de stadt, de vergevinge van dien sal mede gelaten ende gedefereert worden aen

de dry respective partyen, naer de voorighe proportie ende justicie distrubutive. Ende sullen oversulcx de teghenwoordige boden ofte by onderlinge conventie van de voorschreven dry partyen ofte by het lot onder deselve worden gerepartiëert, ende naderhant haere plaatsen komende te vaceren, vervult door die partye, waaronder de boden, welckers ampten zijn vacant ghevallen, haer resort hebben gehadt.

XI.

Vorders is om seer goede ende importante insichten van ruste ende vrede verstaen, gelijck verstaen wort mits desen, dat op de successive vergaderingen van Staten van nu voorwaerts den eersten ende tweeden burgermeester respective, in der tydt zijnde, nevens den pensionaris, volgens hetgene diesaengaende hiervooren articul 3 goetgevonden is, sullen worden ghedeputeert, mitsgaders noch uyt yder van de twee andere partyen, uyt dewelcke den voornoemden te deputeren burgermeester niet en is genomen, een, 't zy raedtspersoon ofte schepen ter optie ende vrye presentatie van de ghemelte respective twee partyen. Des soo sal het aen de vryheyt van Wet ende Raedt verblyven daerenboven den heer ordinaris gedeputeerde, soo wanneer Sijn Ed. ten tyde van de byeenkomste van de Heeren Staten in de provincie wesen ofte komen sal, ende den Heer Gecommitteerde raedt, beyde in der tijdt zijnde, mede ter hooghgemelte vergaderinge te deputeren, ten eynde alsoo allerzijdts met een gemeen vergenoegen ende contentement, sooveel mogelick, werde gehandelt, voorbehoudens, dat gene vacatiën tot laste van de stadt, maer alleen schuyt- ende wagenvrachten sullen mogen worden gedeclareert by die regenten, dewelcke

boven d'heer burgermeester ende pensionaris gecommitteert sullen wesen. *)

XII.

Wat aengaet de verdere commissiën ende bedieningen, dewelcke by de magistraet deser stede oft absolutelijck ofte op derselver presentatie oft op voorgaende nominatie van de hooftparticipanten van de geoctroyeerde Oost- ende West-Indische compagnie staen te confereren, daerontrent sal mede eene rechtmatige proportie ende balance tusschen de dry respective partyen worden gehouden en van tijdt tot tijdt precyselick naergekomen; ende om in desen ordentlick ende oprechtelick te procederen sullen van alle deselve ampten worden gemaeckt ende gearresteert, gelijck gemaeckt worden ende gearresteert mits desen, de naervolgende twee lijsten ofte colommen. Ende opdat men over eenige van de bedieningen, in de voorschreven lijsten vervat, komende impetrabel te worden, in geene oneenigheden ofte disputen tegens den anderen en soude komen aen te stooten, soo is expresselick goetgevonden ende geconveniëert, dat, soo wanneer dese artickelen van conciliatie ende vriendtschap effective sullen wesen aengenomen ende onderteyckent, tusschen de dry partyen ofte benden het lot sal worden geworpen om daerdoor te worden gedefiniëert, aen wie van deselve dry partyen respectivelick de eerste beurte in de collatiën van de respective ampten, in de volgende lijste begrepen, sal toekomen ende consequentelick de tweede ende

*) Nota, dat hetgene alhier van de pensionaris werdt gementioneert, alleen zijn reflexie heeft op eenen toekomenden ende op degene, die by absentie ofte siekte van de pensionaris, in der tijdt sijnde, in deszelfs plaets soude mogen worden gedeputeert.

derde, die dan soo van tijdt tot tijdt door de respective partyen ambuleren sullen. Des soo sullen degene, op dewelcke eenige van de voorschreven ampten in tyden ende wylen souden mogen geconfereert worden, haer punctuëlick ende precyselick hebben te reguleren naer de resolutie by de magistraet deser stede op den . . . . dienaengaende genomen *).

De eerste lijste ofte colomne.

De hooge bedieninge ter vergaderinge van de Heeren Staeten-generael.
De Gecommitteerde-raedtsplaetse.
Het Reeckenmeesterampt.
Het Bewinthebberschap van de geoctroyeerde Oost-Indische compagnie.

Tweede lijste ofte colomne.

Het Bewinthebberschap van de geoctroyeerde West-Indische compagnie.
De Commissarisplaets in de Staten van Walcheren.
Het Rentmeesterampt van de Geestelicke goederen,

*) Nota. De dry respective partyen ofte benden willen verdacht zijn, dat, soo wanneer deselve in den haren sullen hebben geresolveert op de presentatie van persoonen tot de bedieninge van vacant vallende ampten, officiën ofte beneficiën, tot hare dispositie gehoorende, daervan aenstonts openinge sullen hebben te geven aen de dry ofte twee eerste raedtspersoonen, onder de andere partyen resorteerende, ten eynde van de gepresenteerde persoonen naer behooren rapport zijnde gedaen, ende vervolgens den eersten regeerende burgermeester de vervullinge van de voorschreven ampten etc. in het college van Wet ende Raedt proponerende, daerop eene ordentlicke resolutie met eenparige toestemminge van de voorschreven dry benden moge genomen worden.

wanneer de presentatie van dien aen de magistraet deser stede wederom sal competeren.
De nominatie van dry persoonen tot het Waterclerckschap van de Oostwateringe.

XIII.

Tot alle andere ampten, 't zy politijcque ofte militaire, staende ter dispositie van de Heeren Staten van Zeelandt, sullen soodane persoonen ende pretendenten by de magistraet deser stede worden voorgedragen ende gerecommandeert, als met pluraliteyt van stemmen ofte andersints sal worden betamelick geoordeelt, in vertrouwen ende met die verklaringe nochtans, dat de qualiteyten ende conditiën ende het naeverwantschap van de sollicitanten met eenige van de regeerders van de gemelte stadt in bysondere consideratie sullen komen en genomen worden.

XIV.

Ende ten eynde de respective dry partyen ofte benden onder den haren in gene collisiën ofte contestatiën mochten komen te vervallen op de jaerlijcksche ofte tusschentydighe voorstellinge van burgermeesters ende schepenen, op de nominatie van een ofte eenige vacerende raedtsplaetsen, sooals hierbevorens daerontrent ghestatueert is, ofte wel op 't begeven van eenighe van de voorschreven ampten, soo wanneer het aen deselve respectivelick sal staen volgens de bovengenoemde reglementen daerover te disponeren ofte yemant uyt hare partye te mogen voordragen, soo is wel expresselick geconveniëert en verstaen, ghelijck geconveniëert wordt ende verstaen mits desen, dat daerontrent den naervolgenden voet ende ordre sal worden gheobserveert, tenware nochtans,

dat de opgemelte dry partyen respectivelick in den haren eenige andere bequamer ende gevoeghlicker middelen ende expediënten van uytkomste met eenparigheyt van stemmen wisten te bedencken ende t'arresteren, hetwelcke volkomentlick aen derselver vrye ende absolute dispositie wordt overgelaten.

XV.

Eerstelick sal ten aensien van de presentatie ofte voorstellinghe van persoonen tot de vacant vallende raedtsbedieningen ende vorders tot eenige van de andere ampten ende officiën, in de eerste of tweede lijste begrepen, soo wanneer derselver plaetsen door afsterven der[1]) tegenwoordighe besitters sullen moeten worden vervult, met serieusheyt ende ernst worden gearbeyt, ten eynde daerover in de respective dry partyen met inductie ende eenparigheyt van stemmen moge worden geprocedeert, ende, sulcx geen succes hebbende, by overstemminge van ses stemmen ofte ten minsten by de pluraliteyt van vijf stemmen. Edoch indien sooveel stemmen niet en konnen worden overeengebracht, sal tot de lotinge tusschen de vier eerste ende de vier ofte dry leste recours worden genomen, by welcke vier ofte dry respective — aen een van deselve het lot toevallende — met de pluraliteyt van opiniën diesaengaende sal worden gedisponeert. Ende de presentatie van persoonen zal[2]) uyt haere partye ofte, sulcx goetvindende, uyt een van de andere twee benden, ofte oock van persoonen daerbuyten ende onder geene benden resorterende, konnen werden gedaen; ende in cas wederom buyten vermoeden twee

1) Dit woord is door mij ingevoegd.
2) Dit woord is door mij ingevoegd.

stemmen mochten komen te steecken teghens twee, sullen uyt de andere vier ofte dry een by lotinghe tot haer assumeren, ende alsoo door de meerderheyt van stemmen resolveren.

XVI.

Deselve ordre ende methode sal mede precys worden achtervolcht in de meergenoemde dry partyen, in 't presenteren van fortificatiemeesters ende weesmeesters respective, in de verkiesinge van de overdeeckens van de dry schutteryen, soo wanneer daerover sal moeten gedisponeert worden, mitsgaders in de deputatie, te doen ter vergaderingh van Staten, ende eyntelick op gelijcke maniere oock worden gehandelt ten respecte van alle andere subalterne ampten, officiën ende benificiën, hoedanich die mogen wesen, staende privativelijk ter collatie ofte nominatie van Wet ende Raedt deser stede ende hierboven onder de repartitie, 't zy onder eene particuliere ofte generale expressie, gebracht. Ende alsoo het soude konnen gebeuren, dat eenighe van de raedtspersoonen, onder een van de voorschreven dry benden ofte partye resorterende, soo wanneer het aen een van deselve competeren soude te mogen presenteren eenige persoonen tot de jaerlijcxe ofte eenige tusschentydige nominatiën ende tot de vacerende ampten ofte beneficiën, in dese ende voorige articulen vervat, sieck ofte absent waren, soo is wel expresselijck verstaen, gelijck verstaen wort mits desen, dat de aenkomste van de absente ende de reconvalescentie van de siecke sal worden afgewacht, ofte dat se by billietten ofte procuratie hare stemmen sullen konnen ende mogen overbrengen, eer ende alvoren op de presentatie van de voorschreven persoonen eenige

deliberatie in de respective dry partyen sal worden aengbestelt.

XVII.

Onder de meergenoemde dry partyen sullen de dry eerste, ofte by absentie van een derselver, de twee respectivelijck in den haren hebben de moderatie ende beslissinge van de voorvallende questiën, die tusschen de heeren mederaeden in d'een ofte d'andere partye ofte bende onderlinge soude mogen outstaen ofte gemoveert worden ende by de voorgaende articulen niet en staen ghedecideert. Ende byaldien de geschillen door haere directie ende bemiddelinge niet en soude konnen worden ter neder gheleyt, sullen daertoe mogen versoecken de respective dry eerste regenten uyt de twee andere partyen, dewelcke dan gesamentlijck de voornoemde opgeresen differenten door alle minnelijcke aen te wenden officiën sullen trachten te assopiëren.

XVIII.

Alle de tegenwoordige ende succederende regenten ofte raetspersoonen sullen heylichlijck belooven op den eedt, by deselve in 't aenveerden van haer ampten ofte raedtsbedieningen gedaen, dat se alle de bovengenoemde articulen getrouwelijck ende oprechtelijck sullen naerkomen ende doen naerkomen, onder het verbant ende de penalen, in het volgende formulier ofte acte van belofte breeder gementioneert, ende sulcx met hare onderteyckeninge bekrachtigen:

Wy ondergeschreven, alle regenten van der Vere, hebben op den eedt, by ons respectivelik te syner tijt op het aenveerden van onse ampten ofte raedtsbedieningen gedaen, oprechtelic ende heylichlick ende

soo waerlik als wy wenschen, dat Godt Almachtich ons wille helpen, belooft ende aengenomen, gelijck wy met alle sinceriteyt beloven ende aennemen mits desen, den inhout van de bovenstaende articulen naer ons uyterste beste ende vermogen precyselick ende punctuëlik te sullen naerkomen ende doen naerkomen, sonder eenichsints toe te laten ofte te gedoogen, dat daerjegens oyt ofte oyt directelick ofte indirectelick de minste infractie ofte turbel geschiede, met vordere expresse verklaringe ende verseeckeringe, dat wy geresolveert zijn ende altoos door Godes ghenade sullen blyven, om indien buyten vermoeden yemandt van de tegenwoordige ofte succederende raedtspersoonen ofte regenten te eeniger tijdt, tot verbreeckinge ofte subversie van dien, yets quamen te ondernemen ofte machineren — hetwelcke den goeden Godt wille verhoeden — deselve cordatelijck tegen te gaen ende te gemoedt te treden, oock met eenen gesamentlicken yver den contraventeur ofte contraventeurs te houden ende obligeren tot effective reparatie van haer ondernomen indrachten, dewelcke, by faute van eene behoorelijcke ende prompte satisfactie, hiermede oock verders verstaen worden van nu voor alsdan voor haer particulier vervallen ende gesecludeert te zijn van alle de advantagiën ende voordeelen, in de bovengenoemde articulen breeder vervat.

In kennisse der waerheydt ende van goede trouwe hebben wy desen met onse gewoonlijcke signature bevestight ende begeert, dat dit instrument in de secretarye deser stede, nevens andere chartres, om daeraen ten allen tyden acces te konnen hebben, sal werden geseponeert ende opgesloten, ende aen yder van de gemelte dry partyen ofte benden eene copie worden vergunt.

Actum binnen der Vere op den 19 Januarii 1663. Ende was onderteeckent:

G. de Mauregnault.	I. de Mauregnault.
Dominicus Clouck.	P. de Vos.
Cornelis Hubrechtsen.	A. Karreman.
Bernard Somer.	Johannes Kien.
Pieter Boreel.	Joh. van Strazeel.
Jacob de Haese.	G. Colve.
Cornelis Groen.	A. Cuninghame.
J. Barentsen van Graes.	J. Maertens.
Leenard Thijssen.	Adriaen Kempe.
Pieter de Neef.	Andries van de Wiele.
Pieter Meunicx.	

Op huyden den twaelfden Mey 1663 hebben wy ondergeschreven raedtspersoonen deser stede het voornoemde verdragh met de ampliatie ende kleyne veranderinge, ten regarde van een liberder nominatie van burgemeesters ende schepenen ende concernerende de dry schutteryen, met pluraliteyt van stemmen in het collegie van Wet ende Raedt naer voorgaende rype deliberatie van rade ten voorschreven dage geresolveert ende dien conform in de tweede, derde, vierde ende vijfde mitsgaders den vijfthiende artijckelen van het meergemelte verdragh ter neder gestelt, op het verbandt ende onder de belofte, in de twee naest voorstaande artijckelen in 't brede vervat, nochmael aenghenomen ende geaccepteert, ende in kennisse van dien ter goeder trouwen andermael met onse onderteyckeninge bekrachticht:

G. de Mauregnault.	P. van Reygersbergh.
J. Maertens.	J. van Strazeel.
J. Barentsz. van Graes.	Andries van de Wiele.
Pieter Naelhout.	Adriaen Kempe.

A. Renny.	J. Mauregnault.
David Gideons.	A. Karreman.
Dominicus Cloeck.	Johannes Kien.
Cornelis Huybrechtsen.	Jacob de Haese.
Bernard Somer.	Cornelis Groen.
Pieter Boreel.	Pieter de Neeff.
Leenard Thijssen.	G. Colve.
Pieter Muenicx.	A. Cuninghame [1]).

I. *Extract uit de resolutiën van Wet en Raad der stad Vere d.d. 13 Januari 1663.*

De burgemeestere Cloeck heeft voorgedragen, hoe dat hem is bekent gemaeckt, dat seker heer buyten dese stat presentatie hadde gedaen van effective in bancke op de naem van de heeren tresoriers te sullen inschryven de somme van drie duysent ponden grooten Vls., omme die te bekeeren tot het uytreeden van schepen binnen deser stede, byaldien hem mochte werden toegekent favorable nominatie op de vacante jegenwoordige raetsplaetse, ten welcken eynde dheeren regerende ende out-burgemeesters ende de tresoriers gecommitteert zijn om met dien onbekenden heer nader te spreken ende daervan te doen rapport, midts welcken de nominatie alnoch is verschoven tot Saterdage komende.

K. *Extract uit de resolutiën van Wet en Raad der stad Vere d.d. 16 Januari 1663.*

Dheeren regerende ende out-burgemeesters, midtschaders de tresoriers nu lest gecommitteert om met

1) De hierachter nog volgende verdeeling der ambten tusschen de drie benden is bij dezen herdruk weggelaten.

dien onbekenden heer te spreken — die men nu bevint te wesen dheer Ottho de la Porte — ende alvooren gelesen zeker geschrifte obligatoir, slaende telle- et quellement op de presentatie hier bevorens gedaen inbreyngen, hebben sommierlijck gerapporteert tgene haer over 't verhandelde was bejegent. Waerover omvrage gedaen ende gedelibereert sijnde, is goetgevonden den heer La Porte wegens syne goede genegentheyt te bedancken, ens ons wel hebben laten gevallen desselves presentatie, doch in de versochte petitie ten principale vooralsnoch nyet wel te connen condescenderen; maer byaldien den voornoemden heer La Porte gelieve met syne famille hier ter wone te komen, poorter, borger en schutter te werden ende syne belofte te presteren, dat op syne persoon — hier eenige honorable charge voorvallende — favorablijck reflectie genomen sal werden.

BIJDRAGE TOT DE GESCHIEDENIS DER OMWENTELING IN 1747 EN 1748 TE ROTTERDAM EN TE AMSTERDAM.

MEDEGEDEELD DOOR

Dr. F. J. L. KRÄMER [1]).

Uit Wagenaars Vaderlandsche Historie (XX, 269 vlgg.) is de aanvang en het beloop van de Doelisten-beweging voldoende bekend: hij heeft deze, zooals hijzelf verklaart, met opzet vrij uitvoerig te boek gesteld. Vijf en twintig jaren geleden, in 1875, schreef Dr. F. G. Slothouwer eene monographie over hetzelfde onderwerp — het was zijne dissertatie — waarin hij den gang der beweging nog meer in bijzonderheden beschreef, en bovendien de eischen en begeerten der Doelisten toetste aan de privilegiën en usantiën van Amsterdam. Voor zoover het verhaal van het gebeurde betreft, maakte hij daarbij gebruik van de bekende bronnen, en raadpleegde ook het

---

1) Het voorwoord, voor een ander doel in dezen vorm opgesteld, wordt door het Bestuur van het H. G. bij uitzondering in zijn geheel geplaatst om het niet te verminken; de stelregel, geene uitgebreide toelichtingen bij de stukken in de Bijdragen en Mededeelingen op te nemen, blijft onverminderd van kracht.

handschrift van een handelsbediende, Jan De Boer, berustende op de Koninklijke Bibliotheek te 's Gravenhage, waarin hetgeen in dien tijd te Amsterdam voorviel dag voor dag was opgeteekend. Veel merkwaardigs schijnt hem dit geschrift echter niet te hebben opgeleverd.

Hetgeen bij Wagenaar en Slothouwer te lezen staat komt in 't kort hierop neder. Omstreeks de helft van Juli 1748, kort nadat de regeering van Amsterdam haar eerste besluit in zake de posterijen had genomen, werden in die stad geschriften verspreid, waarin een aantal eischen werden gesteld tot verandering in de tot dusver in zwang zijnde gebruiken. Zij golden de privilegiën der gilden, de samenstelling der vroedschap en schepenbank, de belastingen, de posterijen, de ambten en de zoogenaamde krijgsraden. Daarbij werd hier en daar in heimelijke bijeenkomsten het plan gevormd de verkiezing van gecommitteerden uit de burgerij door te drijven, om aan die eischen kracht bij te zetten.

De aanleggers van een en ander waren de chirurgijn Andries Boekelman, zijn zwager Hendrik van Gimnig, een patroon-teekenaar, en Jean Rousset, een populair auteur, sinds korten tijd historiograaf van Z. H. den Prins van Oranje.

Tegen dit stuk werd een tweede opgesteld, waarin eenvoudig opdracht van de posterijen aan den Stadhouder gevraagd werd, wegneming van de bezwaren over de misbruiken bij de ambten en herstel der gildenvoorrechten, waarbij nog begeerd werd benoeming van burger-officieren, die geen regenten waren. Als opsteller hiervan gold Daniel Raap, een koopman in porcelein.

De beide stukken werden van den aanvang af onderscheiden als „de elf artikelen" en „de drie artikelen", of wel het „ontwerp" en het „request".

In het begin van Augustus namen eenige burgers de Doelen in bezit, wel niet met geweld, maar toch met dwang, en dáár begonnen nu Gimnig met de zijnen het „ontwerp" en de verkiezing der gecommitteerden aan te preeken, terwijl van de andere zijde door Raap en zijn aanhang terstond op de onderteekening van het request werd aangedrongen; de laatsten wilden bovendien alleen vijf personen laten kiezen om de stadshandvesten te onderzoeken, geen gecommitteerden. Aanstonds begon een hevige strijd tusschen de beide partijen, die beide alle mogelijke moeite deden onderteekenaars te werven voor hunne opstellen, waarvan het eene, dat van Raap, reeds, ongeteekend nog, aan de burgemeesters werd overhandigd, terwijl het tevens vertoond werd aan Z. H. in Den Haag, die het, zoo de opstellers zeiden, billijkte. Aanspraken op de Doelen en gedrukte stukken werden nu dagelijksch werk.

De burgemeesters en raden gaven, uit vrees voor erger, aan de eischen, in Raaps request vervat, toe, vooral, naar men zei, omdat de Doelisten nogmaals van Z. H. de verzekering gekregen hadden, dat hij de drie artikelen met genoegen ontvangen had — eene mededeeling, die intusschen door sommigen gewantrouwd werd: Wagenaar noemt die „vertellingen".

Het vraagpunt van den „vrijen krijgsraad" werd nu de twistappel. Steeds doldriftiger drong de partij van Gimnig en Rousset daarop aan; sommigen dreigden met geweld, anderen haalden de scheepstimmerlieden over gemeene zaak met hen te maken. Vergeefs gaf de stedelijke regeering in zake den krijgsraad eerst voorwaardelijk, daarna zonder voorbehoud toe: de onrust bleef aanhouden, en het bleek alras dat de partij der heftigste Doelisten de omverwerping der stadsregeering bedoelde.

Zoo stonden de zaken toen de Staten, daartoe

door de Amsterdamsche regeering aangezocht, den Stadhouder machtigden de rust te herstellen, zoo noodig door verandering in de regeeringscolleges. Twee dagen tevoren was de heer Bentinck van Rhoon reeds komen vragen, of men de belangen der stad in 's Prinsen handen wilde stellen, en — merkwaardig genoeg — het was Gimnig, die deze vraag den burgers overbracht en daarop een toestemmend antwoord verkreeg.

In de 60 stadswijken — van de burgercompagnieën nl. — waren intusschen in wilde verwarring gecommitteerden gekozen, en onder dezen begon het getwist over de drie artikelen en de verder gaande eischen opnieuw; aan ontwerpen voor verzoekschriften, ditmaal aan den Stadhouder, ontbrak het niet, evenmin aan declaraties en requesten ten voordeele der regeering, — olie in het vuur, want weliswaar hadden de regenten hunne ambten „op het welbehagen van Z. H." nedergelegd, maar zij waren met dat al nog in functie. De toestand in de stad begon bedenkelijk te worden; de dreigende optocht van vijfhonderd Bijltjes, onder leiding van de ijverigste Doelisten-hoofden, scheen de voorlooper van een oproer te zullen zijn.

Die optocht werd gehouden op den 31en Augustus; den tweeden September reeds kwam de Stadhouder binnen Amsterdam. Wat toen gebeurde is van algemeene bekendheid. Eene commissie uit de wijkgecommiteerden bood, niettegenstaande de verkiezing nog slechts in 20 wijken had plaats gehad, namens de burgerij Z. H. een request aan om verandering der regeering en ontslag der pensionarissen. Het verwijderen van deze laatsten was een verlangen, dat eerst pas was opgekomen, en Wagenaar maakt melding van het vermoeden, dat „de opsteller van het verzoekschrift op eene pensionarisplaats vlamde." Hij noemt dien opsteller niet, maar van elders is

deze bekend. Slothouwer noemt hem terloops onder de drijvers der Gimnig-partij, maar zonder nadere aanwijzing. In de Hardenbroek-gedenkschriften daarentegen staat duidelijk te lezen dat Mr. Feitema de bedoelde persoon was. Deze, een Amsterdamsch advokaat, was verbitterd omdat hij geen pensionaris was geworden, en sloot zich nu in Augustus bij de ultra's onder de Doelisten aan, van wie hij, zooals de Gedenkschriften zeggen, een „voorganger" was. Hij kreeg ten opzichte der pensionarissen zijn zin niet: de Prins ontsloeg alleen de burgemeesters en verwisselde een gedeelte, ongeveer de helft, der raden, maar de pensionarissen bleven hun ambt behouden.

Dit aanvankelijk succes maakte de onverzoenlijken onder de Doelisten nog driester dan te voren, en Feitema was onder hen de onbeschaamdste. Hij was het, die den Prins de dreigende woorden toeduwde: „Weet je Hoogheid wel dat hij in Amsterdam is"? Thans gold het de ontbinding van den oud-raad, en de Stadhouder was niet zoo goed, of hij moest ook hiervoor machtiging vragen van de Staten en vervolgens nog 44 regeeringspersonen uit hunne ambten en waardigheden ontslaan.

Hoezeer de Prins in deze tegen zijne eigen meening handelde blijkt wel uit hetgeen Fagel verhaalt — indertijd door Fruin aangeteekend — omtrent het ontslag van den burgemeester Corver, wien Z. H. zijn hartelijk leedwezen betuigde over het besluit, dat hij te zijnen opzichte had moeten nemen. Wellicht wist hij niet, hoe Corver misbruik had gemaakt van zijn ambt: met anderen toch was hij niet zoo begaan, zooals b. v. niet met Mr. Van Buren, dien hij weigerde te laten aanblijven, omdat hij „als lid der gecommitteerde raden zooveel naar zich (toe) gesleept had als hem mogelijk was." Den burgemeester Van

de Poll daarentegen had hij weder gaarne willen behouden.

Maar de handen waren hem gebonden, hij kon niets meer weigeren. Zijne toestemming in zake den vrijen krijgsraad dwong men hem af door het beruchte nachtelijke bezoek aan 's Prinsen logement, tusschen half drie en drie uur van den 10[en] September, toen Z. H. genoodzaakt was de bende aan zijn bed te ontvangen. Om verder geweld te voorkomen — immers hier en daar stond men met getrokken rapier tegenover elkaâr — liet hij de verkiezing toe van vijf burger-kolonels en de vervanging van de andere officieren, zoo dezen aan hunne vendels „onaangenaam" waren, trouwens niet voorschrijvende dat die vervanging door de vendels zelf zou geschieden in stede van door den krijgsraad, zooals door de woelwaters werd beweerd.

Maar het was te laat, en hetgeen in de verschillende wijken onder ongeloofelijke verwarring voorviel, moest alweder om grootere gevaren af te weren worden goedgekeurd.

Deze laatste concessie deed de Prins misnoegd en tegen zijne overtuiging. Van dit misnoegen getuigde duidelijk de toon en de stijl van de proclamatie, waarin de goedkeuring werd gegeven. Maar toen zij werd afgekondigd, trok de Stadhouder juist weder de stad uit: de menigte las ze na zijn vertrek.

De Doelisten-beweging bloedde dood, de hoofden werden vergeten of veracht. Bij de begrafenis van Raap in 1754 koelde het gepeupel zijn moedwil, en tenauwernood werd zijn lijk beschermd tegen den euvelmoed.

Tot zoover in hoofdzaak het verhaal, zooals het geboekt staat.

De aandachtige lezing geeft aanleiding tot een

aantal vragen, waarop noch het relaas van Wagenaar noch de dissertatie van dr. Slothouwer antwoord geven.

Waarom werden eigenlijk de Doelisten zoo gehaat, waarom vooral Raap? Dat de regenten-kringen hen als oproermakers beschouwden, laat zich begrijpen, maar waarom haatte hen de volksklasse? Was het om de verdenking van omkooping, waartegen Raap zich reeds in 1748 te verdedigen had? En zoo ja, was er voor dien achterdocht grond?

Er wordt als de natuurlijkste zaak ter wereld verteld, dat Raap en eenige anderen herhaaldelijk naar den Prins reisden om Z. H. te raadplegen: hadden die lieden dan aan het hof maar vrijen toegang? En zoo ja, door welk middel? Eénmaal vindt men zelfs én Raap en Gimnig bij den Prins: hoe kwamen die beide tegenstanders daar tezamen? Gimnig blijft, wat meer is, bij den terugkeer der anderen aan het hof achter: waarom?

Wie riep eigenlijk den Prins naar Amsterdam? Waren het de burgemeesters, zooals veelal gezegd wordt? Of werden dezen alleen aan het hof ontboden om den stand van zaken mede te deelen? En wie heeft Z. H. overreed den bedenkelijken stap te doen? Hoe kwam het bovendien dat hij met zulk een ongewonen spoed, terstond na de reis van Bentinck (binnen twee dagen) naar Amsterdam reed? Waarom reisde Bentinck er heen nog vóór de Staten aan Z. H. de machtiging verleend hadden de rust te gaan herstellen: was dat alléén omdat de Prins reeds zeker was dat die machtiging zou gegeven worden? Of was er eene bijzondere reden voor die haast?

Waarom werden Bentincks vragen aan de burgerij juist door Gimnig overgebracht, den man der heftigste partij?

Wat was er waarheid in Raaps bewering dat de

Prins de drie artikelen had goedgekeurd? Van wien waren deze afkomstig: van Raap zelf? Zoo neen, van wien dan?

Op dit alles vindt men geen antwoord.

Er bestaat, schoon tot dusver onbekend, nog een getuigenis in de Doelisten-zaak, dat niet alles, maar toch veel van het bovenstaande opheldert.

Dat de beweging in Amsterdam eigenlijk niet haar oorsprong had in die stad zelf, is niet onbekend. Reeds Wagenaar stipte met een enkel woord aan, dat in 1747 Daniel Raap zijne actie tot herstel van het stadhouderschap was begonnen, „'t zij aangezet door anderen, 't zij, gelijk hij voorgaf, uit eigen beweging en op het voorbeeld der burgerij van Rotterdam". Inderdaad was hetgeen hij toen in zijn eerste ontwerp-request verspreidde grootendeels hetzelfde als hetgeen even te voren in Rotterdam den volke was verkondigd, met name betreffende het publiek verkoopen der ambten. Die poging was toen mislukt: het Stadhouderschap werd hersteld zonder dat op het stuk van de ambten, de gilden, de verkiezing van burgerofficieren en dergelijke verandering was gekomen.

Toen in 1748 de onrust, vooral naar aanleiding van de quaestie der posterijen, weder begon, aanvankelijk door het houden van heimelijke bijeenkomsten, verscheen alras het genoemde stuk der drie artikelen of request van Raap. Bij de mededeeling daarvan teekent Wagenaar aan: „Men wil dat het hier ter stede gebracht was door Van der Meer van Rotterdam", — een persoon, van wien hij vroeger reeds melding gemaakt had als „een koekebakker, die met anderen" een rol gespeeld had in de Rotterdamsche beweging van 1747, en van wien hij verhaald had „dat hij niet geheel onbekend was ten

Hove", zoodat hij de bewering dat het viertal den 3en November 1747 bij den baron van Grovestins geweest was en bij den secretaris De Back, geloofwaardig acht.

Meer voegt Wagenaar er niet aan toe, nergens spreekt hij verder over Laurens Van der Meer, den koekebakker, gewoon als hij is niets te vermelden wat hij niet met bewijzen staven kan.

Die Van der Meer nu heeft een grooter aandeel in de gebeurtenissen van 1748 gehad dan uit het gezegde van Wagenaar is af te leiden.

Bij het opsporen van eenige personalia op het Koninklijk Huisarchief, waartoe H. M. de Koningin mij verlof had gegeven, kreeg ik onder de oogen een bundel, aangegeven als „Geheime stukken over het jaar 1747." Die bundel bleek bij onderzoek onder meer een pakket te bevatten met het opschrift:

„Dans ce pacquet se trouve un pacquet de papiers cachettés, qui ont été trouvé dans un des bureaux de feu S. A. R. et que cette princesse m'a fortement recommandé le jour de sa mort de les prendre sous ma garde et de ne les laisser voir à personne, qu'elles ne devroient être ouvertes que par moi si je voulois les voir.

Ce 5 Mars 1759. L. De Brunsvic."

Dit opschrift is door den Hertog van Brunswijk niet alleen geteekend, maar ook eigenhandig geschreven. In het pakket bevindt zich bovendien een lijstje met nummers en omschrijving van eenige der papieren, die correspondeerende nummers dragen. Het geheel is buitenop aangegeven als „n° 11, behoorende tot de Mappe n° 1", mede door den Hertog, maar die mappe is er niet meer.

Deze papieren, die ik niet zonder moeite ordende,

omdat de nummering van den Hertog bij eene oudere nummering was aangebracht en deze bovendien alleen de bijlagen gold bij de eigenlijke documenten, bleken afkomstig te zijn van Laurens Van der Meer, den bovengenoemden koekebakker.

Het oudste stuk in dezen bundel is een brief van Van der Meer aan de Gouvernante, in hoogdravende termen den dood beklagende van Prins Willem IV. Die brief is van den 9en December 1751 (het laatste cijfer gelijkt wel op een 2, maar de inhoud bewijst dat er een 1 staat), dus omstreeks zes weken na 's Prinsen overlijden geschreven.

Een tweede stuk is van meer belang. Het is een brief van den 27en Februari 1752, mede aan de Gouvernante gericht, waarin Van der Meer smeekt om H. K. H.'s bescherming, aangezien hij nergens meer veilig is voor smaad en beleediging, zich beroepende op de diensten aan het huis van Oranje bewezen en op de vele gesprekken met H. K. H. gehouden. Bij dien brief zegt de schrijver gevoegd te hebben een „kort relaas van eenige aanmerkenswaardige saaken", waarin H. K. H. „saaken" zou vinden, die haar „mogelijk verwondering zouden baaren, maar egter alle naar waarheyt sijn".

Dit „kort relaas" ligt inderdaad onder Van der Meers papieren in den bundel; het heeft betrekking op alles wat te Rotterdam in 1747 is voorgevallen vóór en bij de verheffing van Prins Willem IV, van dag tot dag en in bijzonderheden verhaald.

Maar dat stuk is niet het eenige. Daarbij liggen een aantal copieën of ontwerpen van dat relaas, alsook fragmenten en losse papieren, daarenboven echter ook een tweede „kort relaas van aanmerkenswaardige zaken voorgevallen te Amsterdam in de maanden Juli, Augustus en September 1748" — mede in meer dan één exemplaar en vergezeld van fragmenten en

een groot aantal bijlagen, zoo gedrukt als geschreven, betrekking hebbende op de Doelisten-beweging.

Hoe dit alles bij elkander gekomen is en in handen is geraakt van Prinses Anna, blijkt uit een afzonderlijk stuk. Dit is gedateerd van 19 Juni 1758 en bevat eene uitvoerige en plechtige verklaring van Van der Meer aan H. K. H. dat hij alle mogelijke brieven en papieren, welke ook, betrekking hebbende op de gebeurtenissen van 1747 en volgende jaren, had overgeleverd aan den inspecteur Voet — een mij onbekend personaadje — met belofte al wat nog onverhoopt mocht worden gevonden aan H. K. H. alsnog te overhandigen en verder levenslang het stilzwijgen te bewaren over hetgeen tot zijne kennis gekomen was.

Wat de aanleiding is geweest juist toen Van der Meer de papieren af te vorderen, is niet te zeggen; misschien was het de ziekelijke toestand der Prinses, die haar een vroegtijdigen dood deed voorzien en hare ongerustheid wekte over de meer of min compromittante stukken, in handen van een man als Van der Meer berustende: immers in 1758 was zij zeer lijdende en reeds in Januari 1759 overleed zij. Evenmin blijkt of eenige geldelijke of andere vergoeding is gegeven: den post van collecteur van den impost, de turf en andere zaken te Rotterdam bekleedde Van der Meer reeds sinds October 1748. Hoe dit zij, de herkomst van de papieren is door de verklaring voldoende opgehelderd, en eveneens is daardoor en door de ernstige aanmaning tot geheimhouding aan den Hertog genoegzaam bewezen, welk gewicht de Gouvernante er aan hechtte.

Uit het relaas rakende de Rotterdamsche voorvallen nu wordt het duidelijk, hoe Van der Meer, en na hem ook andere burgers, in aanraking zijn gekomen met het hof. Hij behoorde tot de ijverige

Oranje-mannen onder de kleine burgerij — metselaars, slijters, kaaskoopers, timmerlieden, grutters en dergelijke neringdoenden — die van den aanvang van den oorlog af de verheffing van den Prins tot Stadhouder poogden te bewerken, hetzij dan uit overtuiging of uit hoop op voordeel. In het voorjaar van 1747 gaf hij voornamelijk den stoot aan de beweging te Rotterdam. In de kleinste bijzonderheden deelt het relaas mede wat toen gebeurde, wie de handelende personen waren, en hoe de stadsregeering werd gedwongen tot toegeven. Toen alles was afgeloopen gaf Van der Meer met een paar anderen kennis van het gebeurde aan de leden van 's Prinsen domeinraad, naar het schijnt mondeling, en op de een of andere wijze hadden zij gelegenheid — Van der Meer stipt dit slechts ter loops aan — de Prinses met de verheffing van haar gemaal geluk te wenschen, hetzij dan mondeling of schriftelijk.

De val van Bergen-op-Zoom verwekte de onrust op nieuw: men begon om verandering van de stedelijke regeering te roepen, men wilde Z. H. den dienst der burgerij aanbieden tot 's lands verdediging, en besloot eene deputatie naar den Stadhouder af te vaardigen. Tot deze deputatie behoorde Van der Meer, en zoo kwam deze ten tweedenmale aan het hof, en thans ook in tegenwoordigheid van den Prins. Deze zette de vurige burgers zooveel mogelijk neder en dankte hen voor hun ijver en voor hun aanbod.

Maar een week later, den 25en September 1747, werd Van der Meer ontboden aan het huis van een zekeren heer Du Bois — het blijkt niet, of dit te Rotterdam of in Den Haag was — waar hem door een paar heeren van het hof, o. a. den secretaris De Back, uit naam van Z. H. verzocht werd zoo mo-

gelijk te voorkomen dat het ontworpen request tot publieken verkoop van de ambten werd ingediend, of althans te bewerken dat het „in stilte werd gepresenteerd", en niet door vier of vijfhonderd burgers. Van der Meer verklaarde zich tot het eerste niet in staat, maar nam het tweede op zich en slaagde er ook in, door het request zelf met enkele anderen in goede orde aan te bieden. Hij had daarvan weinig voldoening. De regenten waren er hevig over vertoornd: hunne bedienden zelfs bedreigden hem en de zijnen kort daarop in Den Haag met de woorden: „Hakt die donders de pooten af, en laat ze op de stompen naar huis loopen". Aan het hof was men boos dat het request niet geheel achterwege gebleven was, en Van der Meer moest harde verwijten hooren. IJlings toch was deze naar Den Haag gegaan om te verhalen wat gebeurd was, maar hij werd gevolgd door eenige anderen, en dat wel de driftigsten onder de „roervinken", zooals Van der Meer het gaarne uitdrukt, en ook dezen werden nu door Z. H. ontvangen. Met moeite bracht Z. H. deze lieden tot bedaren, terwijl Van der Meer de opdracht kreeg zooveel hij kon zorg te dragen om de burgerij rustig te houden. Uit Wagenaar is bekend, en nog beter uit de Nederlandsche Jaarboeken, hoe hij er werkelijk in slaagde een tweede request krachteloos te maken door het verspreiden van eene openlijke verklaring daartegen, maar hij verspeelde zoodoende reeds een deel van zijn invloed: den 2en November werden in den nacht al zijne vensterglazen ingeworpen, omdat hij, zoo het heette, „konkelde met de regeering."

Bij de regenten en bij de heethoofden onder de burgerij gehaat, werd hij daarentegen aan het hof meer en meer als een bruikbaar dienaar beschouwd en meermalen ontboden. Dat hij nu juist hoog ge-

acht werd, kan men niet zeggen. Het klinkt vrij hoonend, wanneer de secretaris De Back hem en zijne makkers begroet met de woorden: „Hoe varen de Hoogmogende heeren al"? Het valt met dat al niet te ontkennen, dat deze hoogmogende heeren inderdaad veel hebben bijgebracht tot het bewaren van den vrede te Rotterdam in deze zeer moeilijke dagen, en evenzoo in die van de pachtersoproeren in het volgende jaar.

Ook bij die gelegenheid kwam Van der Meer — met Van der Kruyff, zijn voornaamsten helper — in aanraking met den Prins, en zoo was het niet meer dan natuurlijk dat zíj zich óók tot het hof wendden, toen zij in Juli betrokken werden in hetgeen er broeide te Amsterdam.

Den 14en Juli 1748 ontving Van der Meer een brief uit Amsterdam van een zekeren Wolters, dien hij in zijn relaas „agent" noemt, een term, die mij voorkomt te beduiden dat hij als zoodanig in dienst was van het hof om mededeelingen te doen aangaande hetgeen er onder de burgerij viel waar te nemen: de agent toch voegt aan zijn schrijven toe, dat hij „vandaag aan Z. E. den heer Bentinck schrijft om er hem van te adviseeren". De origineele brief ligt almede onder de „geheime papieren" in het pakket. In dien brief wordt verhaald, dat er plan bestaat een zeker request te doen teekenen, dat allerlei „wonderlijke en onrechtmatige dingen" bevatte, waardoor de schrijver vreesde dat de verzoeken in zake de posterij en de ambten gevaar zouden loopen oók, d. i. mét die onrechtmatige dingen, geweigerd te worden. Hij verzocht daarom „zijn vriend" Van der Meer om met P. de Kruyff over te komen om zijne vrienden op het rechte spoor te brengen en de zaak van de posterij en de ambten te bevor-

deren, omdat die vrienden „waarachtig leidslieden en aanmaners van nooden" hadden. Over dit verzoek moest Van der Meer o. a. raadplegen met den heer Bentinck.

Het gold, zooals het tweede Kort Relaas verhaalt, de beweging, begonnen door Jan Martini, Boekelman, H. van Gimnig, Boudeau en anderen van hunnen aanhang, ondersteund en bestuurd door Jean Rousset. Eerst later maakt het relaas melding van Feitema, en dit stemt overeen met hetgeen de Hardenbroek-gedenkschriften vermelden, dat hij namelijk bij 's Prinsen komst in Amsterdam hoopte zoo al geen pensionaris, dan toch raad te worden.

Aan het verzoek van den genoemden Wolters gaven Van der Meer en Van der Kruyff terstond gehoor; zij reisden den 15en Juli, dus den volgenden dag, naar Den Haag, en verzochten gehoor bij de heeren Bentinck en De Back. Noch de een noch de ander durfde hun echter positive orders te geven om iets te ondernemen; men zond hen naar het hof.

Daar nu werden zij ontvangen door de Prinses, die hun, na den brief van Wolters gelezen te hebben, opdroeg naar Amsterdam te gaan, met ernstige vermaning tot voorzichtigheid, omdat de stadsregeering, ingeval deze te weten kwam, wie zij waren en hoezeer zij het huis van Oranje waren toegedaan, bij de eerste gelegenheid de beste zoude trachten hen van kant te helpen. Merkwaardig is hierbij op te merken, dat Gimnig later aan Van der Meer verhaalde dat de hoofdofficier eens, vernomen hebbende dat Van der Meer uit Den Haag terug zou keeren, op verzoek van Martini eenige dienstknechten had afgezonden om hem op te lichten, hetgeen alleen mislukte, doordat zij eenige oogenblikken te laat kwamen.

De beide mannen stelden zich nu in betrekking met de bovengenoemde partijhoofden door tusschen-

komst van De Huyser, wel bekend als een van de leiders der partij van Raap. Door herhaalde bespreking leerden zij nu de plannen van Rousset en de zijnen geheel kennen en brachten deze persoonlijk ter kennis van de Prinses, die hun verbood verder met die lieden om te gaan en hun ried weer naar Rotterdam terug te keeren. Op verzoek van De Huyser reisde evenwel Van der Meer nogmaals naar Amsterdam en stelde daar met dezen de bekende 3 artikelen op, gewoonlijk genoemd het request van Raap Deze artikelen werden nu aan het oordeel van de Prinses onderworpen, die ze „na wat beschavens" goedkeurde. H. K. H. gelastte hem nu terstond naar Amsterdam terug te keeren, met herhaling van het verbod zich weder op te houden met de andere partij. Een commies van het Kabinet voegde daarbij den last niet op geld te zien en van alles, des noods met twee expressen per dag, kennis te geven.

Inmiddels was ook het ontwerp van Rousset opgesteld, en nu begon den 9en Augustus op de Doelen de strijd tusschen de beide partijen over het request en het concept, zooals men dien uit Wagenaar en uit de dissertatie van Slothouwer kent. Het toeval wilde dat Van der Meer en De Huyser den avond van dien dag, na een gesprek met den heer Jan Agges Scholten, met wien de Prinses hun geraden had zich in betrekking te stellen en te overleggen, Daniël Raap op de stoep van zijn huis zagen staan op den Vijgendam. Zoo kwam deze in kennis met de zaak, waaraan hij terstond zijn steun gaf.

Het valsche voorgeven van Boekelman en de zijnen, dat de Prins hun concept had goedgekeurd, deed Van der Meer besluiten den 11en Augustus nog eens naar het hof te reizen, waar hij, weder aan de Prinses, rapport deed van hetgeen was voorgevallen, en tevens verzocht dat Raap, dien hij

had medegebracht, gehoor bij H. K. H. of bij den Prins mocht krijgen, opdat hij zich vergewissen kon dat de Prins inderdaad het concept niet goedkeurde. De Prinses weigerde dit, maar na het diner werd Raap toch gelegenheid gegeven, H. K. H. met den Prins bij het verlaten der eetzaal te zien en ook een oogenblik te spreken, bij welke gelegenheid de Prins verklaarde dat het concept buiten zijne kennis was opgesteld en zaken bevatte, die zeer tegen zijn genoegen waren, met machtiging dit bekend te maken.

Van dit oogenblik af leidden Van der Meer en Raap met de Huyser en Chatin de zaak op de bekende wijze, steeds naar voorschrift en volgens de orders der Prinses, die hij herhaaldelijk, in gezelschap van anderen, somtijds zes tegelijk, op de Oranjezaal bezocht, bij welke gelegenheid hij hen ook aan den Prins kon voorstellen. Het blijkt dat toen ook de burgemeesters van Amsterdam, althans een hunner (Van de Poll) op de hoogte waren van hetgeen Raap en Van der Meer deden en het zeer waardeerden.

Deels met de Prinses, en somtijds ook den Prins, deels met de beide Bentincks, werd nu voortdurend overlegd wat te doen stond bij het heftiger worden van den strijd, die dreigde in bloedstorting en oproer te zullen ontaarden. De Prinses gaf blijkbaar bij alles den toon aan. Zoo ging het tot den 25en Augustus, toen Van der Meer met een expresse te paard ontboden werd bij den heer Van Rhoon, om hem van den stand van zaken in te lichten. Werkelijk was het toen op de Doelen zoo dreigend, dat ieder oogenblik moord en doodslag verwacht werd, en bij Van der Meers terugkeer den volgenden dag was de toestand nog gevaarlijker. Op dit beslissende oogenblik kwam Van der Meer op den inval door zijn neef Oudaan, die hem ter gerust-

stelling van zijne vrouw in Amsterdam kwam bezoeken en daar dus onbekend was, een bericht te doen brengen dat de Prins naar Amsterdam zou komen, van welken stoutmoedigen stap hij onverwijld schriftelijk aan de Prinses en den Prins kennis gaf, terwijl vier zijner vrienden, ieder met een sjees met twee paarden, naar de Oranjezaal reden, die last hadden alles mondeling nader uiteen te zetten.

Van de komst van den Prins was reeds eenige dagen sprake geweest, en naar het schijnt had de partij van Rousset en Boekelman op haar beurt een paar hunner aanhangers naar het hof gezonden om er op aan te dringen. Een van dezen schijnt Van Gimnig geweest te zijn, die tegelijk met Raap in Den Haag kwam, en, zoo gezegd wordt, op verzoek van den Prins, daar zelfs overnachtte. Het is zonderling dat Van der Meer dit niet vermeldt, maar het raakt toch ook eigenlijk niet zijn eigen aandeel in de gebeurtenissen. Vreemder is het, dat men aan het hof zoo voorkomend tegen Gimnig is geweest, vooral omdat de Prinses klaarblijkelijk zoo sterk tegen hem en zijne medestanders was ingenomen. Is er eene poging gedaan hem door beloften te winnen? Zeker is dat hij van nu af aan minder heftig was, dat hij in Amsterdam den heer Van Rhoon beloofde niet meer zoo aan te dringen op de verkiezing van gecommiteerden en die belofte ook hield, al kon hij zijne partijgenooten niet meer van hun voornemen afbrengen. Zeker is ook — de Gedenkschriften van Hardenbroek bewijzen het — dat hij geld van het hof heeft getrokken: den 13en Mei 1776 verhaalde 's Prinsen secretaris Larrey, „dat hij schrikkelijk geplaegd wierde door sekere Gymnich, die voortijts dienst hadde gedaen of geëmploieert was geweest door Gronsfeldt, en thans dagelijks bij hem kwam urgeren omme meerder pensioen of enig ander voor-

deel, want dat voorgaf niet te konnen bestaan van 't gunt hij kreeg uit s' Princen thesaurie...." Zeker eindelijk is dat zijn vader een post kreeg (zie Slothouwers dissertatie). De voorstelling, alsof hij met Raap tezamen bij den Prins zou geweest zijn, is zeker onjuist: eerst in Amsterdam is hij met dezen, althans uiterlijk, verzoend.

De vraag is, of de Prins tot de reis naar Amsterdam alleen besloten heeft door de drieste list van Van der Meer. Dat de burgemeester Van de Poll en de pensionaris Staal er op aangedrongen hebben dat de Prins het besluit zou nemen, is waarschijnlijk; dat de ultra-partij van Gimnig—Rousset het wilde, om zoo de verandering van de regeering door te drijven en den vrijen krijgsraad, is ontwijfelbaar; maar het is aan den anderen kant aannemelijk, dat de Prins geweifeld heeft of hij den gevaarlijken stap zou doen. Gewacht op de machtiging van de Staten om de rust te herstellen en de regeering te veranderen heeft hij zeker niet: de maatregelen daartoe had hij van Den Haag uit kunnen nemen. Bovendien, de zending van den heer van Rhoon viel vóór het verleenen van die machtiging. Blijkbaar is het besluit om naar Amsterdam te gaan plotseling genomen en snel uitgevoerd. Is het misschien eene aannemelijke gissing dat de Prinses, door de afgezanten van Van der Meer ingelicht omtrent den toestand, en op de hoogte gesteld van het wanhopige middel, dat deze had te baat genomen om eene bloedige botsing te voorkomen, tot dat besluit heeft aangespoord? Kort na de terugkomst van het viertal, met de voorloopige toezegging van 's Prinsen komst, denzelfden dag nog, kwam ook Oudaan terug, die hun achterna was gezonden naar de Oranjezaal, met het stellige bericht dat de heer Van Rhoon den volgenden dag in Amsterdam zou komen, om de komst van Z. H. voor

te bereiden, en werkelijk kwam Rhoon den 29[en] Augustus aan, begeleid door Van der Meer, dien hij vooraf op Zwanenburg ontboden had, en door Raap. Is het niet geoorloofd daarin de hand te zien van de Prinses, die zoo onmiskenbaar de houding van het hof in de Amsterdamsche zaken tot dusver had aangegeven? Toen de Prins en de Prinses, die haar gemaal een eindweegs vergezelde, aan de Haagsche Schouw en aan de Postbrug Van der Meer ontmoetten en H. K. H. afscheid van hem nam, werden hem door de beide vorstelijke personen met vleiende dankbetuigingen ook fraaie beloften gegeven voor de toekomst. Inderdaad, Van der Meer was een willig werktuig geweest in H. K. H.'s hand, want — het is wel niet te betwijfelen — de Prinses heeft de Doelisten-beweging, tot het vertrek van den Stadhouder naar Amsterdam toe, geleid. Door overreding, tracteeren, gelduitdeeling op H. K. H.'s last, door persoonlijken invloed ook bij de ontvangst van de Doelisten op het Huis ten Bosch, zijn dezen voor een groot deel warme voorvechters geworden in den strijd tegen de wilde revolutie-partij. Men begrijpt waarom, zooals men in Slothouwers dissertatie lezen kan, zoovelen onder hen door Z. H. met ambten en posten zijn begiftigd. De oude Van Gimnig werd opziener van de turf- en kaarsen-magazijnen, Kannegieter schrijver bij de admiraliteit, Gellink taxateur, Wachloo, Reijers, Chatin en Romans werden collecteur.

De eenige, die noch geld noch gunsten aannam — Van der Meer zondert hem uitdrukkelijk uit — was Daniel Raap, en toch was het juist deze, tegen wien zich bij zijn dood de verbittering van het gepeupel uitte.

Men kan zeker niet zeggen, dat de rechter-fractie van de Doelisten omgekocht is, maar zeker ook is zij wel door kunstmiddelen versterkt in haar ijver,

en het is niet meer dan natuurlijk, dat men Raap en de zijnen als handlangers van de anti-democratische regeeringsmannen en als gekochte dienaren van het hof beschouwde.

Toen de Prins eenmaal in Amsterdam was, d. i. op den 2en September, was de Prinses buiten staat zich verder met den gang van zaken te bemoeien. Zij heeft alleen nog bijgewoond, dat aan de Postbrug besloten werd de beide requesten, dus ook dat van de ultra-partij, aan te nemen en te overwegen.

Het is de vraag, of dat besluit hare instemming heeft gehad. Naar het schijnt, beoogde men en verwachtte men ook, dat het mogelijk zou zijn de hoofden der beide fractiën te verzoenen. Daartoe toch moest het mondgesprek dienen, dat men Raap en Van der Meer dwong met Gimnig te houden, die men tezamen den 2en September in het Heeren-logement bij Z. H. ontbood. Rhoon en De Back waren daar de handelende personen; zij waren het, die er op aandrongen dat men de verkiezing van de burger-gecommitteerden voortgang zou laten hebben, waartegen Van der Meer zeer ernstig, maar vergeefs waarschuwde. Hij schreef zelfs nog aan de Prinses om het gevaarlijke van dit toegeven uiteen te zetten, en betoogde dit ook aan De Back en Rhoon, maar hij werkte niets anders uit dan dat de heeren hem verweten zich tegen Gimnig zoo sterk te hebben uitgelaten.

Naar het mij voorkomt, is die taktiek ook een groote fout geweest. Het toegeven aan de onredelijke eischen der Gimnig-partij — Dr. Slothouwer heeft die onredelijkheid voldoende aangetoond — maakte deze driester en brutaler dan ooit. Ook Gimnig kon ze thans niet meer intoomen, en Martini, Boekelman en de hunnen weigerden in eene bemiddeling te treden. De verkiezing van gecommitteerden,

de verandering van den magistraat, van de raden, van de oud-burgemeesters, alles wat de Prins had willen vermijden, werd thans door deputaties, dreigementen, optochten en dergelijke middelen afgedwongen: de Prins was zoo machteloos als een 40tal jaren later Lodewijk XVI na zijne komst in Parijs. Nu was het klagen over onbetamelijke bejegening, nu ook was het raadplegen voor en na met de vrienden van Raap: „Laat ik mij", zoo sprak Z. H. tot Van der Meer, „van die luyden eens dwingen met verandering te maken, dan is het te vreezen dat er geen eynde aan zal komen, want dan zal er altijt wat aan haperen". Zoo is het ook geweest: met den vrijen krijgsraad is het gegaan zooals met de andere eischen. De rustelooze en listige manoeuvres van Van der Meer en zijne vrienden hebben weliswaar voorkomen dat de Prins genoodzaakt werd tot eene tweede verandering in de stadsregeering; maar het gevolg was, dat niet alleen zij voor verraders werden uitgekreten en hun leven in gevaar kwam, maar dat openlijk ook de Prins zelf werd beschimpt: „Voor den bl.... , de Prins is zoo goed als de rest". Z. H. moest, om erger te voorkomen, verder gaan: het is bekend, hoe hij in zake den vrijen krijgsraad stuk voor stuk al de eischen inwilligde. Eerst den 15en September verklaarde hij in eene proclamatie dat de uitleg, aan den term „vrijen krijgsraad" gegeven, onjuist was, en dat onbetamelijkheden hadden plaats gehad, onder bijvoeging van eene bedekte bedreiging ingeval de onrust niet ophield. Maar die proclamatie werd eerst gelezen, toen Z. H. de stad had verlaten.

Inderdaad het is te begrijpen, dat de Prinses gedurende de 14 dagen van 's Prinsen verblijf in Amsterdam „zeer ongerust was geweest", zooals zij aan Van der Meer verklaarde. De vraag rijst onwillekeurig bij den lezer, of de zaken denzelfden loop

zouden hebben gehad, zoo H. K. H. er de leiding van had kunnen houden. Voorzeker, zij toonde later niet de besluiteloosheid en zwakheid, die den Prins de vernedering berokkenden van te moeten zwichten voor eene bende oproerkraaiers of afhankelijk te zijn van de listen en streken van een koekebakker.

Van der Meers „Kort relaas" (dat tusschen twee haken zoo heel kort niet is) heldert veel op, wat in de Doelisten-zaak en in de houding van den Stadhouder nog duister was. Het is een zeer belangwekkend verhaal, en daarbij zonder twijfel volkomen naar waarheid opgesteld. Immers tegenover de Prinses, die de zaken evengoed kende als hij zelf, kon hij misschien, ja, zijn eigen aandeel daarin wat vergrooten, maar onwaarheden nederschrijven kon hij niet. Zijn doel toch was H. K. H. te herinneren wat hij voor haar huis had gedaan, om zoo hare bescherming te verkrijgen. Zijn bijoogmerk was om, zoo het niet anders kon en hij te erg in het nauw raakte, zijne herinneringen openbaar te maken, maar dit is hem door Prinses Anna belet.

De bescherming, waarom hij zoo ootmoedig vroeg, had hij werkelijk wel noodig. Zijne nering te Rotterdam was verloopen. Regenten en burgers — behalve een deel van zijn vroegeren aanhang — zagen hem met den nek aan. Geldelijke belooning had hij niet ontvangen: honderd gulden voor zijn werk te Rotterdam, en daarna negen dukaten, was al wat hem ooit was uitgekeerd; een „presentje van 20 dukaten", hem door de Prinses persoonlijk beloofd, was vergeten.

Maar hij kreeg, zooals hem was toegezegd, reeds in October 1748 een goed ambt: den genoemden post van collecteur. Die post echter werd zijn ongeluk. Reeds in 1751 schijnt hij — naar eene uitdrukking

in zijn brief aan de Prinses te oordeelen — door de belasting-collecte in moeilijkheid te zijn geraakt, ja zelfs „gestraft", en eene belofte tot satisfactie, hem, naar hij zegt, door den fiskaal Van Wezele en den graaf Van Gronsfeld beloofd, bleef uit.

Maar toen de Prinses in 1759 gestorven was, stond hij alleen, en niemand had deernis met hem, toen hij in bezwaren kwam. In 1762 werd hij beschuldigd van verduistering zijner belasting-gelden. Het vonnis zegt, dat hij wel 40.000 gld. had zoek gemaakt, en vermeldt eene reeks van knoeierijen en oneerlijkheden. Zijne dochter daarentegen beweerde, en het vonnis ontkende het niet met nadruk, dat hij nog wel 27.000 gld. van het land te vorderen had. Genoeg, hij werd door de Gecommitteerde raden gevonnist en veroordeeld tot eene buitengewoon strenge straf: hij werd gestrengelijk gegeeseld, gebrandmerkt en voor 25 jaren opgesloten in het tuchthuis. Toen hij op het schavot stond riep hij uit: „burgers sta bij", maar vergeefs. Toch vreesde de overheid nog voor zijn invloed: een dubbele wacht was om het schavot geplaatst. Hij onderging zijne straf, zeggen de Nederlandsche Jaarboeken, zeer hardvochtig.

Zoo diep was de val van den man, die tevoren toegang had tot de salons van groote heeren. Niet ten onrechte teekent G. J. Van Hardenbroek bij de vermelding der executie met een zeker sarcasme aan: „Hij (Van der Meer) is bij gecommitteerde raden gecondemneert, daer president is Rhoon. In 1748 was die Van der Meer seer groot by de prins, Rhoon, Haren etc.". Eene correspondentie met Van Haren, gericht tegen den Hertog, werd nog bij hem in beslag genomen, maar ook Haren kon hem niet helpen: diens familie-schandaal had ook hem ten val gebracht.

F. J. L. K.

DANS CE PACQUET SE TROUVE UN PACQUET DE PAPIERS CACHETTÉS, QUI ONT ÉTÉ TROUVÉ DANS UN DES BUREAUX DE FEU S. A. R., ET QUE CETTE PRINCESSE M'A FORTEMENT RECOMMANDÉ LE JOUR DE SA MORT DE LES PRENDRE SOUS MA GARDE ET DE NE LES LAISSER VOIR A PERSONNE, QU'ELLES NE DEVOIENT ÊTRE OUVERTES QUE PAR MOI, SI JE VOULOIS LES VOIR.

Ce 5 Mars 1759. L. DE BRUNSVIC.

N°. 1.

Koninglijke prinses, dogter des alleredelmoedigste monarch, weduwe des allerbraafsten prins, bedroevde moeder van telgen, zoo doorlugtig als den aardtbodem draagt,

Naaderende, vreesde ik Uwe K. H. te mishagen, terugblyvende, beschuldigt mij mijne lievden tot den overleden Vorst, tot Uwe K. H., Uwe Hoogvorstelijke spruyten en uwe Koningklijke famieli, van pligtversuym.

Gun dan deeze letteren, dewijl het mij niet mag gebeuren, een weynig geduldt; het behaagden Uwe K. H. zulkz eertijds aan mij te vergunnen.

K P. gun mij, dat ik mijn boezem, overlaaden met droevheyt, voor u eenigermaaten ontlast.

Kost ik met sugten en traanen den vorst in het leeven herroepen, ik soude mij verstouten voor u te verschijnen, ik smolt in traanen voor uw gezigt, ik soude mijne lievde voor 's lands welstant en voor den Vorst met mijn doodt bevestigen, en dus mijne onvoorsigtigheden uytwisschen, die ik uyt een drift voor 's lands welstant, uyt een drift voor 's Prinsen glory, begaan heb.

Was heden een Eliza off een Petrus te vinden, die door een wonderwerk den Prins kosten opwek-

ken, ik sou niet alleen bedroevde weduwen, maar ook mannen, wier harten bijna onbeweeglijk sijn, opspeuren, ik soude hen 's Vorsten heerlijke hoedanigheden, des Vorsten lievde voor deze Republiek zoo levendig afmaalen, ik soude hen tot schreijen dwingen en hen dus aanvoeren, ik soude zou een Eliza off Petrus zijn knieën omhelzen, schreijende en snikkende, (en) niet loslaaten, voordat ik mijnen wensch bekoomen hadt.

Maar neen, de Godtlijke regtvaardigheyt, lang getergt door ondankbaarheyt, die allersnootste misdaadt en die bijnaa in alle Nederlanderen harten heuren zetel gevestigt heeft, heeft ons den Prins ontrukt; dit vonnis is niet alleen onherroepelijk, maar zoo die misdaadt dus voortgaat en aangroeyt, sal Godt deze landen in een poel van de allernaarste rampzaligheyt ternederstorten.

Agh, dat de Almagtige, de barmhartige Godt van hemel en aarden, Uwe K. H. en uwe hoog-vorstelijke spruyten tot een man, een vader, een eeuwige hoeder en leydsman verstrekke; hij redde, hij zegene dit landt onder uwe gelukkige regeering en neeme u spaade in Sijne eeuwige heerlijkheyt, om met uwen nu zaaligen gemaal zijne onvolprijsbaare goedtheyt, heerlijkheyt en majesteyt eeuwiglijk te prijzen en te loven.

Rotterdam 9 Dec. 1751. L. v. d. Meer.

N°. 2.

Memorie aan Haare Koningklijke Hoogheyt.

Koningklijke Prinses, als Gouvernante van Sijne Doorlugtige Hoogheyt en Stadhouderes van deze landen, neeme ik tot Uwe K. H. alleronderdaanigst mijne toevlugt en hebbe de eer dit bijgevoegde kort

relaas van eenige aanmerkenswaardige saaken Uwe K. H. onder 't oog te brengen. Uwe K. H. zal er saaken in vinden, die U mogelijk zullen verwondering baaren, maar egter sijn se alle waarheyt; eenige souden selve voor Uwe K. H. duyster gebleve zijn, soo mijne vijanden mij niet van alle sijde persten, en Uwe K. H. kan ook gerust sijn, dat deeze geschrivten onder niemants ooge hebben geweezt off zulle komen, tensy dat ik door mijne vyanden tot het alleruyterste geperst wordt, maar ik hoop dat den Almagtigen, door middel van Uwe K. H., mij daarvoor sal beschermen.

De pligt, die op my legt, zoo om zorge voor mijn eyge welzijn, als voor mijne vrouw en kinderen te dragen, nootsaaken mij ook hiertoe, want menschelijker wijze kan mij niets uyt mijne ongeleegenheden en verdrukkingen redden dan de gunst en protectie van Uwe K. H., wijl alles, wat mij overkoomt, daaruyt spruyt, dat zig een ijgelijk verbeeldt, dat ik de gunst en protectie van Uwe K. H. mis. Dit soo sijnde (dat ik hoop dat Godt sal verhoeden) soude ik mij mijns ondanks genoodsaakt vinden om middelen uyt te denken, die mij en mijne famieli tot veyligheyt konde verstrekken, wijl er naar mijn oordeel niets ongelukkiger is, dan onder een eeuwige verdrukking te leeven.

Koningklijke Prinses, doen 's lands noot zulks vereijsten heb ik mijn eyge leeve niet ontzien; ik heb met alle vrijmoedigheijt, om de verheffing van Sijne D. H. (als sijnde, naa mijn begrip, het eenigste middel om onder den zeege van Godt dit landt te bewaaren en te redden) op een beleevde wijze aan de regenten dezer stat versogt. Met diezelvde vrymoedigheyt nadere ik alleronderdanigst tot Uwe K. H., nu de noot mij en mijne famieli perst. Geld

begeer ik niet, want onder 's Heemels zeegen kan ik met zuynig- en naarstigheyt alles te bove komen, mits ik selve bij mijne saake mag blijven. Mijn verlange is om als een eerlijk man, maar niet om als een balling te mooge leeven. Ben ik nu genoodsaakt hier off daar op een publieke plaats te komen, al is het maar in een schuyt off op een waage, men attaqueerdt mij off ik de snoodtste booswigt was, die er in 't landt is. Moet ik, omdat geen particulier in deeze provintie zig zoo bloot heeft gesteld als ik heb gedaan voor het doorlugtig huys van Oranje, daarom het meeste tort worde aangedaan? Het is voor mij niet meer draaglijk, en zoo Godt almagtig mij door sijne oneyndige genaade niet hadt ondersteundt, ik waar lange onder de verdrukking bezweeken.

Ik bidde Uwe K. H., overweeg off mijn gedrag in hetgeene Uw K. H. off Sijne D. H. mij heeft toevertrouwt, zulkz verdiendt. Uwe K. H. gelieve zig te erinneren, zoo menigmaal ik de eer heb gehad Uwe K. H. te spreken, heb ik mij aan laffe vleyery off eyge insigten ten nadeele van mijn evenmenschen mij schuldig gemaakt? Vindt Uwe K. H. mij daar zuyver van, soo bidde ik Uwe K. H. om Godswil, om het heyl van deze landen, om de glorie van Uwe K H. en van uwe Hoogvorstelijke famieli, laat mijne misdaaden met Uwen nu zaaligen gemaal begraven zijn, bestraal mij weeder met Uwe gunst. Uw K. H. zal een ongelukkigen verpligten, die door verdrukkinge geleerdt heeft voorsigtiger te sijn.

K. P., laat Sijne D. H. den roem naa, dat hij zijne vijanden goedt heeft gedaan. Godt geeve U in uw hart om de vrienden van uw Hoogvorstelijk huys goed te doen en te beschermen, dat is de voornaamste stut van het welzijn van deze landen en van uw Hoogvorstelijk huys, dit is het eenigste middel

om hun voor vervolging en verongelijkinge te dekken, die hun bijnaa overal, zoowel in de eene als andere provintie en zoowel in de eene als andere stat enz. worde aangedaan. Off men mij al beklaagt, dat ik onregtvaardig ben behandelt, dat men mij satisfactie moest gegeven hebbe, dat er door mij te straffen veel naadeel aan de collectie is toegebracht [1]), en men mij ook dubbele satisfactie beloofdt [2]), wat baat het mij, soo het eerste niet verandert en het laatste niet bevestigdt wordt? Dit doet mij Uwe K. H. nogmaal allerondaanigst hierom smeeken, en den Almagtigen beweege hiertoe Uw hart en doe Uw K. H. en Uwe Koningklijke en Hoogvorstelijke famieli, tot het laatste der daagen, sijn de lust en de lievde, de beschermers en verdeedigers van gantz Europa, doe u te saamen, als Vorsten en Vorstinnen in Jesus' Koningkrijk, met Hem in der eeuwigheyt heerschen.

Rotterdam 27 Febr. 1752.

1) Dit heeft mij de raadt-fiskaal van Weezel in de maand September laatstleden gezegt.

2) Zulkz heeft mij de grave Van Gronsfeldt voor zijn vertrek beloofdt.

N°. 3.

Voor Hare Koningklijke Hoogheyt Mevrouwe de Prinsesse-gouvernante enz. enz. enz.

Ik onderschrevene betuyge met deze mijne onderteekeninge, in plaatz van een solemneele eedt aan Godt Almagtig, dat ik op heden den 19 Juny 1758, aan den inspecteur Voet verzegeldt heb overgegeven alle de brieven, memorien en aantekeninge, hoe ook genaemdt, welke ik van eenige der Ministers off andere Heeren ontvangen heb, mitzgaders alle de copien van brieven off aantekeningen, dewelke

ik voor mijn eygen geheugen gehouden heb, en dus, in het generaal, alle de papieren, hoe genaemdt, die ik onder mij heb, dewelke direkt off indirekt concerneren de zaaken, die de regeeringe van eenige stat off het landt (tzedert het jaar 1747, de affschaffinge der pagten en pagteren, het veranderen der regeeringe en het invoeren der collecte) raken, en dat ik geene van deze brieven off papieren, hetzij origineele off copyën derzelven, aan een ander heb te bewaren gegeven, maar dat ik allez heb overgegeven, zonder eenige agterhoudentheyt off exceptie, en indien ik buyten mijn weeten nog eenige van de bovengemelde papieren na dezen dagh onder mij mogt vinden off ontdekken, dat ik dezelve ook ter goeder trouwe, zonder eenige copiën off aanteekeninge daarvan te houden, terstont sal oversenden aan Hare Koningklijke Hoogheyt Mevrouwe de Prinsesse-gouvernante. Voortz belove ik, dat ik zoo lange ik leeve sal secreteren allez, wat tot mijne kundigheyt gekomen is en hetgeen strekken zou kunnen tot verstoringe der pnblieke rust, off ten nadeele van ymandz goeden naam off faam.

Actum Rotterdam alz boven.
Laurenz van der Meer.

N°. 4.

Kort relaas van eenige voornaeme saeken, voorgevallen vóór, onder en nae de verkiesinge van Sijne D. H. Willem Karel Hendrik Friso tot Stadhouder enz. enz. enz. over Holland en Westvriesland, aangetekend door Laurens Van der Meer.

Al van den jaare 1741 heb ik bij de regeeringe dezer stat de naam gehadt dat ik al te Oranjegezindt was. Dit nam sijn oorsprong omdat ik, benevens eenige andere, ter presentie van eenige voornaame

borgers vertoonde: „De doodt van Willem de eerste, prins van Oranje enz. enz. enz., berijmt door Klaas Bruyn". Ik heb bij alle gelegenheden, soo int geheym als openbaer, sulks getoondt, insonderheyt doen 's lands noot sulks vereyste. Menigmaal heb ik met mijne goede vrienden op middelen bedagt geweest, die ter verkiesinge van Sijne D. H. koste dienen. Insonderheyt heeft Pr. van der Kruyff lange tevore met mij hierna verlangt, en alles wat mogelijk was aangespannen om aan de burgerij te vertoonen de nootsaekelijkheyt, die er was om Sijn D. H. tot die waardigheden te verheffen [1]). Maar wijl wij sulks door geen oproer oft muyterije wenste te sien, bleev sulks van tijt tot tijt uytgesteldt. De veroveringe van de voormueren van dezen staet, den inval der Fransen in Staats-Vlaanderen, verdubbelden wel mijn moet en ijver om sulks werkstellig te maeken, maar kunnende alsdoe geen burgers overreeden om met mij aan te spannen — selvs versogt mij Pr. van der Kruyff, hoe ijverig anders, agter de schermen te mogen blijven, vermits hij veele klanten onder de heeren van (de) regeering hadt — bleev sulks uytgesteldt (tot) op den 25 April, sijnde de dag dat de droeve tijding van het overgaan van Sluys in Vlaanderen in Rotterdam kwam. Doe seyde ik tot mijn vrouw: „Deze week sal de Prins van Oranje stathouder van Hollant sijn, al soude het mijn leven kosten". Mijn vrouw vroeg mij schreijende of ik haar en onse vijff kinderen wilde ongelukkig maaken. Ik antwoorde: „Soo sulks niet geschiedt, zijt gij en onse kinderen niet alleen, maar ook het gantsche landt ongelukkig".

1) In een der andere handschriften staat nog: „Joachim Oudaen heeft hierin ook zijn deel gehadt, als blijkt uit een boekie, hier bijgevoegd."

Doe resolveerde met mij Johannes de Haan, beloovende wij elkanderen getrouw te sijn en leeven en goedt daarvoor te wagen. Den 26 April 's morgens gingen wij bij alle, die wij meende dat eenige sugt voor slands welsijn en voor het D(oorlugtig) huys Oranje hadden, maer konden bij niemant iets verwinnen. Onder andere spraken mij K. van Oeveren aan, die antwoorde, dat het nog wel veertien dagen te vroeg was om daarom te denken. Doe voegde ik hem toe: „Dan is over veertien dagen ons gantsche land al Frans".

Doe resolveerde ik om een request op te stellen, dat te laate tekenen, en dan aan de regeering te presenteeren. Daarmede besig sijnde kreeg ik de tijding, dat Sijne D. H. tot Stathouder van Veere en Vlissinge was aangesteldt. Die tijding bragt mij Pieter Daselaar, schipper van IJsselmonde op Rotterdam. Wij dronken de gesondheden van Haare D. Hooghedens en van Sijne D. H. als Stathouder van Vlissinge en Veere, met toewensing om sulks die eyge week als Stathouder van Hollandt te mogen doen, dat ook geschiede. Doe scheyde ik uyt het request (te) maaken, meen(en)de dat het nu wel soude schikken, maar wat moeyte dat ik, benevens de bovegenoemde De Haan, deden, niemant wilde met ons aanspannen om het versoek aan de regeering te doen [1]), als op Donderdag 27 April sey Ari Dan-

1) Randschrift: „Alle wilde sij met een menigte volk en met geweldt zulks doen. Onder andere kwam Willem Koning bij mij, seggende hij hadt gehoort dat ik wilde versoeken om de verheffinge van Sijne D. H. tot Stadhouder van Holland. Hij wilde met mij aanspannen, en hadt reeds meer dan honderd Engelse matrozen op sijn handt. Ook hadt hij veele cocardes doen vervaardigen. Wij moeten ook (sey hij) naa de agterstraaten gaan om dat volkje mede te sleepen, om dus de regeering tot de verkiesinge van Sijne D. H. te noodsaken. Maar om de menigvuldige onheylen, die

serweg tot mij: „Als gij iets wilt versoeken, sal ik met u aanspannen". Ondertusschen wierde de gemoederen der luyden int algemeen meer verbittert en gaande gemaakt door het kontinueel vlugten der luyden uyt Zeeland en Staats-Vlaanderen, soodat er niets anders dan een algemeene oploop van een woedende menigte te wagten was. Dit deedt mij en Johannes de Haan Vrijdags middags besluyten om yder een man te vragen om met ons mede te gaan, oft om het anders met ons beyde te doen. Ik had een versoekschriftie ten dien einde opgesteldt, in de aanspraaken aan Uwe D. en K. H. pag. ... te vinden. De Haan vroeg aan Rutger van Malsen, ik aan A. Danserweg, om mede te gaan. Beyde resolveerde (en) 's namiddags kwamen wij bij Pr. van der Kruyff bij elkander. Ten halv drie gingen wij met ons vieren naa de burgemeester Van Teylinge. Daar wierden wij versogt tegen 's avonts ten agt uuren weder te komen, vermits de burgem(eeste)r niet thuys was. Van daar gingen wij in passant naa het jagt van Sijne D. H. Ik sey aan de kapiteyn onse resolutie, en liet hem het versoekschriftie sien. Hij voegde ons toe: „Mannen, gijlieden doet wel, sulks moest lang geschiedt sijn, maar het is nog beter nu als dat het gantsche land verlooren gaat."

Van daar gingen wij naa de huyzen van de heeren burgemeesteren Van der Hoeven en Meerman, maar wijl de heeren niet in haar huyzen waaren, werd ons door de dienstbooden versogt 's avonts wederom te

---

daaruyt kosten spruyten, en die, soo de verkiesing al gelukte, op rekening van Sijne D. H. door sijne menigvuldige vijanden soude gesteld worden, wees ik zulks van de hand en bragt hem die uyt het hooft; te meer omdat de verbittering op de regeering ongemeen groot was: men sprak niet als van landsdieven en landverraders, van huyzen te plunderen en dootslaan."

komen. Omdat wij niemant thuys vonden kreeg ik suspiecie oft sy wel wilde gesproken sijn. Dit deed mij op de vraag der dienstboden van de burgem(eeste)r Van der Hoeve: wie sij aan de burgem(eeste)r moesten seggen dat wij waren, antwoorde: „Segt aan mijnheer de burgemeester, dat er vier burgers geweest sijn om mijnheer te spreeken; wij konden wel met ons vijffhonderde komen, maar om geen opschudding te maaken hebben wij sulks gelaaten".

Die dag waren wij ook afgesproken, om op een publieke plaats bij elkander te komen om over de verheffing van Sijne D. H. te spreken. Hier begaven wij ons naa toe. Ik vertoonde hun hier mijn opgesteld versoekschrift, hetgeen sij alle goedkeurde. Wij verhaalde onse resolutie en wedervaaren, dat wij versogt waren wederom te komen. Wij gingen 'savonts ten agt uuren, aan twee partijen. Lover, Danserweg, Van Meggelen en Koning gingen naa de burgemeester Van Teylingen, maar regten niets wezentlijks uyt. Ik, benevens De Haan en Van Malsen, gingen eerst naa de burgemeester Van der Hoeven. Beyde versogten sij mij het woord te doen. Ik versogt dat sij mij dan moesten ondersteunen, dat sij mij beloovde en ook volbragten. Daar komende moesten wij gaan sitten. De burgemeester vroeg wat er van ons dienst was. Ik seyde [1]): „Heer burgemeester, wij vinden ons verpligt als getrouwe burgers u te waarschouwen, hoe dat veele luyden in deeze stat seer verbitterd op de regeering en tot oproer genegen sijn, daar alles kwaats is van te dugten. Dat is veroorsaekt door den inval der Fransen in Staats-Vlaanderen. De meeste luyden begrijpen dat het land niet wel wordt geregeerd, omdat

1) Noot: „Dit, en alles wat ik op die wijze gesegt heb oft seggen sal, is soo nae woordelijk gesteld als mij immer mogelijk was."

de meeste steden en sterktens sonder slag of stoot overgaan [1]), en wij derven u verseekeren, als haar Ed. gr Achtbaare benevens ons gelieve te resolveeren om Sijne D. H. de heere Prinse van Orange en Nassauw in die waardigheden te stellen, die de voorige stathouders hebben bekleedt....... [2]) Ten dien eynde hebben wij dit versoekschriftie opgestelt, dat ik de eer heb om aan mijnheer de burgemeester ongeteekent te presenteeren, met versoek, soo er iets aan ontbreekt, dat mijnheer het gelievt te seggen" [3]). De burgemeester maakte éène exceptie: de woorde „voorsooverre deeze stat betreft" hat ik ten versoek van mijne vrienden uyt moeten schrappen, „en dit," sey de burgemeester, „moet er weg (l. wel) degelijk in staan. Maar ik vinde het verder soo, dat ik wel het eerste mijn hand onder wil tekenen, maar de vrienden moeten begrijpen, dat zulks in de vergadering van Holland moet worden gebragt, en dat het staatelijk moet geschieden, want deze stat kan over de andere steden niet disponeeren". Daar wierdt wijn gebragt; de burgemeester stelde bij het drinken van het eerste glas in de gesontheyt van Sijne D. H., doe van Haare K. H., de prinses Karolina, de Prinses-douarière, het welvaren van het landt enz., waarvoor wij dien heer wel vriendelijk dankten.

---

1) Randschrift: „Dit deed den burgemeester vragen oft wij ons verbeelde dat, schoon Sijn D. H. stadhouder was, hij ook het ongeluk niet soude kunnen hebben om kommandeurs oft gouverneurs aan te stellen, dat geen eerlijke luyden waren. Ik beantwoorde dit, en vroeg verder oft mijnheer de burgemeester wel dervde veronderstellen, dat het alle oneerlijke luyden waren? Dit dervde de burgemeester niet seggen."

2) De nazin ontbreekt.

3) Randschrift: „De burgemeester sey: ik sie dat de vrienden seer ontsteld zijn; mag ik de vrienden een glas wijn presenteere? Wij seyde jaa, maar de burgemeester was niet minder ontstelt als wij."

Eyndelijk bragten wij met lang aanhouden en vriendelijk versoeken het zoover, dat de burgemeester ons niet alleen sijn woordt gaft, maar ons ook beloovden om aanstonts te zullen rondrijden om bij alle mogelijkheyt de andere heeren daar ook toe te disponeeren [1]). Hij schreeft onse naamen op, hield copie van ons verzoekschrift en ordonneerde ons te gaan bij de burgemeester Meerman en bij de outburgemeester Van Hogendorp. Doe gingen wij na de burgemeester Meerman; ik wist dat die heer op dien dag in de vergadering van Haar Ed. Gr. Mog. hadt geweest, dus seyde ik tot Haan en Van Malsen: „Hier moet ik een ander kompliment maken". Wij versogten de burgemeester te spreeken. Wij moesten binnen komen en gaan sitten. De burgemeester vroeg wat ons begeeren was. Ik antwoorde: „Wij hoopen een blijde bootschap uyt uw mondt te hooren". De burgemeester vroeg, waar die in moest bestaan. Ik repliceerde: „Dat mijn Heere de Staaten van deze Provintie Sijne D. H. de Heere Prinse van Oranje tot Stathouder hebben aangesteldt". De burgemeester haalde sijne schouders op en sey: „Vrienden, daar is in de vergadering van Holland geen woordt van gesprooken". Doe zeide ik de reden van onze komst, en haalde ik het versoekschriftie uyt de sak en seyde onse belangens, omtrent op deselvde wijze als bij de burgemeester Van der Hoeven. De burgemeester

---

1) Randschrift: „Hierin heeft die heer ook sijn woordt gehouden. Die nagt, alsook eenige nagten tevoor, waaren veele voornaeme luyden in vrees voor tumult en plundering, en bleeven dus, beneevens hunne dienstboden, op; diezelvde nacht tussen de 28 en 29 April kwam mevrouw de weduwe Vis omtrent ten twee uuren in de keuken bij haar dienstboden en sey: „Kinderen, ik wens u geluk, de Prins van Oranie is door de heeren tot Stathouder aangesteldt, nu kunnen wij gerust naa bedt gaan". NB. Ook de burgemeester Van der Hoeven hadt de resolutie van de verkiesinge bij sig, doe hij 's morgens den 29 April naa het stathuys reedt."

deed ook wijn geven; wij moesten de gesondheden van Haare H. drinken. Wij gaven de burgemeester kennis, hoever wij de burgemeester Van der Hoeven hadden gebragt. De heer Meerman deed ons bijna dezelvde tegenwerpinge als de burgemeester Van der Hoeven; insonderheit dat Rotterdam soo eene resolutie niet op zich zelve kost nemen, oft het moest statelijk geschieden. Intusse kwam mevrou Meerman even in het kamertje sien en sey tegen de burgemeester: „Lievje, ik dagh dat gij andere heeren bij u hadt", en wilde teruggaan. Ik gebruyckte de vrijheyt om haar bij de handt te nemen en versogt haar op het vriendelijkste om bij ons te gaan sitten. Mevrouw Meerman deed zulks. Slands noot persten ons alle de traanen uyt de oogen, en ten teeken dat de burgemeester benevens Mevrouw zoowel voor Sijn D. H. waren als wij, wierdt de soon bij ons geroepen, die met een oranje-cocarde was vercierdt en die, volgens hun seggen, al eenige dagen in huys hadt gedragen. De burgemeester hadt de goedheyt ons te seggen, dat die dag in de vergadering besloοten was geweldt met geweldt te keer te gaan, dat ook voorgeslagen was om weekelijkse bedestonden door de gantsche provintie in te voeren, maar dat zulks nog niet geresolveerdt was voor de provintie, maar voor deze stat hebben wij sulks geresolveerdt. Dit deedt mij vragen, oft eene stat op zich selven diergelijke resolutie kon nemen. De burgemeester antwoorde jaa. Doe repliceerde ik: „Dan is ons ootmoedig versoek, dat mijnheer, als burgemeester van deze stat, ons versoek ook inwilligt, en benevens de burgemeester Van der Hoeven alles aanwendt om de andere heeren daar ook toe te disponeeren, hetwelk de burgemeester ons ook bij handtasting beloovden, maar versogt ons om des anderen daags smorgens niet op het Stathuys te komen, om alle opschuddinge

te vermijden [1]). Wij beloovden sulks, bedankten de burgemeester benevens mevrouw voor hunne ongemeene vriendlijke beleevtheden en gingen verder naa de heer Van Hogendorp. Wij vertoonde ons versoekschrivtie, (en) verhaalde hoever wij de burgemeesters Van der Hoeven en Meerman gebragt hadden. Die heer ontving ons seer vriendelijk, gaft ons spoedig sijn woordt en presenteerde ons ook wijn, waarvoor wij hem vriendelijk dankten. Wij keerden omtrent ten halv elv uuren vernoegdt naa onse vrienden, maakte onse verrigtinge bekendt en wierden met blijdschap ontvangen.

Op Saterdag morgen den 29 April, heel vroeg, kwaamen mij verscheyde burgers nodige om mede naa het Stathuys te gaan: de Prins van Oranje moest Stathouder sijn [2]). Ik tragte hun dit wel af te raden, met versekering dat sulks sijn beslag al hadt, en, dewijl burgemeesters moesten verkoren worde, dat als er sooveel volk op het Stathuys kwam, dat het te dugten was dat sulks confusie sou veroorsaeken, maar alles was vergeefsch: zij wilden en moesten naar het Stathuys. Siende dat sulks niet mogelijk was, doe ging ik met Pieter Matjeu, die mij ook hadt komen waarschouwen dat om de reets gemelde saak die morgen veel menschen naa het Stathuys soude gaan, naa de heeren Meerman, Hogendorp en Van Berkel

1) „Dit hadt ons de burgemeester Van der Hoeven ook versogt, vermits den 29 April de dag was dat nieuwe burgemeesters moesten verkooren worden. NB. De heer Meerman vroeg ook een copie van ons verzoekschriftie, en hij schreev ook onse namen op, en beyde die heeren beloovden ons nader te sullen ontbieden om ons te spreeken."

2) „De heeren, die dezelvde nagt de verkiesinge wilde tegenhouden, siende dat sulks vergeefs was, lieten doe verscheyde burgers waarschouwen: sij moesten met alle man naa het stathuys komen om te verzoeken dat de Prins van Oranje Stathouder wierdt; dit is seekerlijk geschiedt om onorder te veroorsaeken."

(vermits de heer Van der Hoeven reets naa het Stathuys was) om die heeren te waarschouwen dat veele mensche sig naa het Stathuys wilde begeven, en dat sij niet tegengehouden konde worden. Die heeren versogten, dat wij ons daar met onse goede vrienden ook naa toe soude begeven om alles in rust te houde. Wij, op het Stathuys komende, vonden daar een groote menigte volk, den eenen wel, maar veele qualijk gezindt, spreekende niet dan doodtslaan en rooven. Wij hadden de grootste moeyte van de werreldt om alles in rust te houden [1]). De bekendmaking wierd gedaan. Burgemeesters verzogten mij en mijne goede vrienden: wij souden alles aanwenden om de rust te bewaaren. Wij beloovden sulks, en hielden ook trouw nagt en dag onse beloften [2]).

Op Maandag den 1 Mei kwam er tijding in de stat dat Sijn D. H. sig incognito te Utregt bevondt bij de heer Dablain; dit deed mij resolveeren, doe de fatale tijding kwam dat de Fransen tussen 's Gravesande en Maaslandsluys geland waren (naadat ik van de burgemeesters Van der Hoeven en Meerman hadt gehoort dat sulks maar al te waar was) om sulks Sijn D. H. op het spoedigst bekend te maken. Ik preste een voerman, voort versogt aan J. de Haan, soo er tijding kwam, dat hij mij aanstonts sou volgen. Ik kwam met het opegaan van de poort te Utregt [3]).

---

1) Randschrift: „De heer Koenradus Kaaskooper heeft ongemeen veel toegebragt om het driftige volk tot stilstant te brengen, wijl er verscheyde waaren, die reets de messen uythadden om hunne kwaataartigheyt den vollen toom te geven."

2) Randschrift: „Onder andere gevallen kwamen eenige van mijne goede vrienden op een nagt (dat er geilmuneerdt wierdt over de verkiesinge van Sijne D. H.) aan het huys van de burgemeester Van Schoonhoven, daar een partij beschonke luiden waren, die de kaarsen uytblaasde en seekerlijk verder soude gegaan hebben, hadden wij hun niet tegengehouden en met een sagt lijntie daai van getrokken."

3) Randschrift: „Die nagt raakte ik bijna om hals. Het was

Die stat was over de verheffing van Sijne D. H. in volle vreugd; ik was mijn lijff niet seker om de fataale tijding, die ik bragt. J. de Haan volgde mij, bragt tijding dat het uytstroysel logens waren. Wij hadden de eer de heer Dablain te spreeken, vonden het gerugt van 's Prinsen verblijf in Utregt onwaar. Wij verhaalden aan de heer Dablain de omstandigheden van de verkiezing in Rotterdam; die heer schreev onse namen op, verseekerde ons dat Sijne D. H. sulks soude beloonen.

Op Woensdag den 3 May gaven wij aan den Domainraadt kennis, hoe sig alles ten opzigte van de verkiesinge van Sijne D. H. in Rotterdam had toegedragen, en seyde ik tegen die heeren: „Omdat selvs de doodt van de gebroeders De Witten op rekening van Sijne K. Majesteyt Willem de III hooglofter memorie is gesteldt, om die reden hebben wij alles gedaan, jaa ons eyge leven niet ontsien, om de rust te bewaaren, en omdat Sijn D. H. nu oft int vervolg van tijt geen blaam konde aangewreven worden". Die heeren roemde ons ver vooruytsigt en voorsigtigheyt seer hoog, schreven onse naamen en bedrijven op, en verseekerde ons dat Sijne D. H. ons doen soude beloonen. Verscheyde voorvallen van minder belang stappe ik om kort te sijn over, onder anderen hoe wij de eer hebben gehadt om Uwe D. H. over de gelukkige verheffing te feliciteeren, tot op den 18 Sep-

---

ongemeen donker; wij kwamen buyte Montfoort op een nieuw gemaakte weg; daar viel de sjees, daar ik benevens de voerman op sat, om, in een drooge sloot of diepe grep. Met veel moeyten redde ik mijn selven onder de sjees van daan. Ik liep terug naa Montfoort, ik haalde volk om de voerman onder het paardt van daan te haalen; wij vervorderden onse weg. NB. Ik hadt een lantaaren op mijn schoot, vermits de weg met kluyten was opgehoogdt, soodat hij niet onder aen de sjacs kost hangen; deze was door de val soo plat als een tinne schotel geworden. Ik hadt mij ook aan mijn hooft en arm beseerdt, dat mij wel drie maanden heugden."

tember 1747, twee dagen naa het overgaan van Bergen op den Zoom. Die dag, hoorde ik, sou er een vergadering van burgers aan het huys van Gerrit Snel sijn, daar ik mij met eenige van mijn goede vrienden bijvoegden. Hier vonden wij driftige humeuren. Sij wilde Sijn D. H. versoeken om de regeeringe deser stat te veranderen, dewijl sij begrepen dat schelmen en landverraaders onder waren. Mijne vrienden wilde sig hiertegen stellen; sij vertoonden dat zulks nu de tijt niet was, dat het verwarring, jaa selvs de oorsaek van 's lands ondergang kost wezen, maar het was oli int vier geworpen: de gemoederen wierden meer en meer driftig en verbittert. Ik bedagt een list, vijnsde mij een van de ijvrigste voor de verandering te sijn, bragt haar onder 't oog: „Dewijl wij niet langer van diergelijke regenten kunnen geregeerdt worden, is het nodig dat wij mijnheer de Prins hoe eer hoe beter om verandering versoeken, maar het is teffens nodig dat wij eenige brave heeren uytdenken om de naamen op een lijstie aan Sijne D. H. over te geven, want wij kunnen niet sonder regeering sijn". Dit begreepen sij was nodig; veele heeren wierde genoemt, maar niemandt was er sonder vlek. Deeze Poolse rijksdag oft liever avondt eyndigde. Het raatslot was, ik benevens eenige uyt dat driftige geselschap souden de volgende dag na 's Hage gaan, om Sijne D. H. aan te bieden, des nodig sijnde, om den vijandt tegen te trekken; ook moest ik aan Sijne D. H. vragen oft de verandering der regeering in onse stat niet nodig was. Den volgende dag, sijnde den 19 September, hadden wij de eer Sijne D. H. te spreken. Sijne D. H. hadt de goedtheyt ons te bedanken voor de presentatie om, des nodig sijnde, uyt te trekken. Ik seyde aen Sijne D. H., dat ik nog een commissie op mij hadt moeten nemen. Sijn D. H. vroeg, waar die in bestondt. Ik antwoorde: „Veele burgers in

onse stat sijn van gedagten, dat Uwe D. H. door de regeering van Rotterdam en andere steden in uwe heilsame voornemens ten nutte van het landt te veel wordt gedwarsboomt, en dit soo sijnde, was het versoek dat Uwe D. H. de regeeringen van Rotterdam naa uw welbehage gelieve te veranderen". Het behaagde Sijne D. H. hierop te antwoorde: „De regeering van Rotterdam doedt mij in alles plaisier wat ik van haar versoek" [1]). Verder hadt mijnheer de Prins de goedtheit aan ons te seggen op wat wijze Bergen op Zoom was overgegaan, en dat hij meende verseekert te sijn, dat den vijand aan die kant niet verder soude doordringen Wij bragten dieselvde avondt rapport aan de vergadering ten huyze van Gerrit Snel, en het stelde de ontruste gemoederen ten minste ten deele gerust.

Op Maandag den 25 September wierdt ik ontboden aan het huys van de heer Du Bois, daar mij door de heer De Bak in presentie van de grave van Flodorp wierdt versogt, uyt naam van Sijne D. H., dat, doordien ik veel vermogt op de burgerij van Rotterdam, dat ik soude besorgen dat het request, dat wegens het verkoopen der ampten onder de burgers rouleerde,

---

1) (Randschrift:) Doe klaagden eenige die bij mij waren, dat er geen redres in de saaken kwam, dat alles nog op den ouden voet bleeft, waarop Sijn D. H. antwoorde: „De burgers van Rotterdam sijn te haastig; de regeering van dit land heeft meer dan vijf en veertig jaar bezig geweest om dit landt te bederven, dat kan op geen één jaar geredresseerd worden. Roomen is niet op eenen dag gebout". NB. Doe sloeg ik den Prins voor dat, soo ik er den Prins plaisier mee konde doen, ik door mijne goede vrienden in Amsterdam mogelijk sou konnen besorgen, dat op een vriendelijke wijze die stat de posterijen, naa het voorbeeldt der andere steden, aan Sijne D. H. op soude dragen, maar Sijn D. H. oordeelde sulks niet noodig te sijn. „De burgemeester Korver", antwoorde Sijn D. H., „is nu in Den Haag, dat lijkt een braaff heer; ik denk dat het door toedoen van dien heer wel schikken sal".

niet gepresenteerdt wierdt aan burgemeesters, vermits mijnheer de Prins van het verlangen der burgerij betreffende de ampten kennis hadt, en dat die saak met de regeering wel kon geschikt worden sonder dat het request wierdt gepresenteerdt. Ik versogt die heer, dat hij de goedtheyt gelievde te hebben om Sijne D. H. te bedanken voor het vertrouwen, dat hij in mij gelievde te stellen; maar betuygde teffens, dat ik vreesde Sijn D. H. in dit stuk geen plaisier te kunnen doen, dat ik geen opsteller van het request was, dat ik het ook niet in handen hadt, en buyten dat, dat de burgerij op het verkoopen der ampten seer gesteldt waren; dat dus dit seer moeyelijk, jaa bijnaa onmoogelijk was. Doe vroeg die heer mij: oft ik dan geen kans sag om te besorgen dat het request in stilte en met beleevdheyt wierdt gepresenteerdt; dat er een gerugt ging dat het door vier à vijff honderd luyden sou gepresenteerdt worden, en dat diergelijke beweginge seer te dugten waaren. Ik nam aan sulks te probeeren, en bragt die heer nademiddag rapport (benevens P^r. van der Kruyff en Ari Danserwegh), daarin bestaande, dat het terughoude van het request mij niet mogelijk was, maar dat ik meende het meester te kunnen worden om het in stilte te presenteeren. Hier nam die reets genoemden heer genoegen in [1]).

Op Woensdag den 27 September presenteerde wij

1) (Randschrift:) NB. Dit request, daar ik op order van Sijne D. H. ingesleept ben, heeft mij niet weynig in haat bij de heeren der regeering en derzelver dommestiquen gebragt. Op Woensdag den 27 September ging ik, benevens Danserwegh, 's morgens vroeg bij de heer oud-burgemeester Van der Hoeven versoeke om aan regeerende burgemeesters kennis te geven, dat wij die voordemiddag het meergenoemde request in stilte en als bij verrassing soude presenteeren. Wij werden seer brusk ontvangen: „Soo hij regeerend burgemeester was", beet hij ons toe, „hij sou sig van geen

in alle goede order en stilte het request. Dieselvde dag ging ik, benevens Ari Danserweg, na 's Hage, sullende des anderen daags door verscheide burgers, die wel in verscheide saken wat al te driftig waren, gevolgd worden. 'S avonts hadden wij in de Oranjezaal de eer om de heeren Fagel en De Bak te spreeken. De heer De Bak vroeg ons wat wij kwamen seggen. Ik antwoorde: „Wij komen kennis geven, dat het request wegens het verkoopen der ampten deze morge in stilte is gepresenteerdt." De heer De Bak hieldt sig seer verwonderd, sey tegen mij: „Hoe, dat is immers tegen uw beloften? Gij hebt mij belooft, dat gij sorg sou dragen dat het request niet gepresenteerd wierdt". Ik sei: „Edelmogend heer, ik vraag excuus; ik heb u wel deugdelijk in presentie van Danserweg en Van der Kruyff gesegt, dat sulks niet in mijn vermogen was. Doe hebt gij genoegen genoomen, als ik besorgde dat het in stilte wierd gepresenteerdt. Sulks is geschiedt" [1]).

Wij lieten die heeren het request sien. Mijnheer De Bak vroeg ons, wat wij nu wilde hebben. Wij versogten de volgende dag het geluk te mogen hebben om Sijne D. H. te moge spreken; dat wij met burgemeesters waren afgesproken de saak ter dispositie van Sijne D. H. over te geven; dat wij ook de volgende morge stonde gevolgt te worden door eenige driftige luyden; dat wij wel wenste dat Sijne D. H.

burgers laate dwingen; hij sou liever het land uytgaan, sijn huys late plonderen, ja sig in stukken laate scheuren, en het waar beter dat wij ons met ons eyge saaken bemoeyde". Geen verschooninge mogten ons baaten; oft wij al vertoonde dat wij er ingesleept waren om de rust in de stat te bewaren, alles was vergeefs.

1) (Randschrift:) Op den 28 September 's morgens vroeg gaff ik aan de baron Grovestins kennis van het abuys, dat ik met mijnheer De Bak hadt, en versogt, dat hij daarvan aan mijnheer de Prins kennis gelievde te geven.

die luyde tot rust vermaande; dat het anders te dugten was dat de rust in Rotterdam niet lang zou duuren. De heer De Bak repliceerde hierop: „Breng die luyde bij mij; ik sal hun haar pligt wel seggen", maar door tussenspreeken van de heer Fagel wierd ons evenwel belooft om de volgende dag Sijn D. H. te sullen spreeken.

Doe wij den 28 September Sijne D. H. spraaken, hadt ik de eer Sijne D. H. het request in handen te geven, en gaff Sijne D. H. kennis van onse afspraak met burgemeesters. Sijn D. H. bedankte ons voor het vertrouwen, dat wij in hem stelden, maar voegde daarbij: „Van der Meer, ik ben verwonderdt dat het request gepresenteerdt is, vermits mijn sekretaris De Bak mij gesegt heeft, dat gij hem belooft hebt om sorge te dragen dat het request niet sou gepresenteerdt worden". Ik antwoorde: „Ja Hoogheit, het doed mij leed dat mijnheer De Bak Uwe D. H. heeft geabbuseerdt; daar staat Van der Kruyff en Danserweg, die hebben er present geweest dat ik mijnheer De Bak heb gesegt, dat sulks niet in mijn vermogen was; doe heeft die heer genoegen genoomen, als ik besorgde dat het in stilte geschiede, en sulks is geschiedt". Van der Kruyff en Danserweg bevestigden hetselvde.

Verder hadt Sijne D. H. de goedtheyt de burgers, die bij mij waren en harde tael voerden, tot rust te vermaanen: dat sig alles dan ten beste sou schikken. Dit namen sij egter weynig ter herten, vermits sij in het begin van October, ten huyze van Gerrit Snel vergaderd zijnde, resolveerde het verkoopen der ampten met geweldt te sullen doordringen. Ik was er tegenwoordig, en badt hen om Gods wil en om het welwezen van het vaderland, sij wilde ten minste geduldt nemen tot Sijne D. H. zijne reis naa Breda hadt volbragt. Doe Sijne D. H. naa Breda vertrok,

hadt ik de eer Sijne D. H. hiervan kennisse te geven. Sijne D. H. recommandeerde mij ernstig, sooveel mogelijk was sorge te dragen dat de burgerij sig stil hieldt. Eenige van de voornaeme roervinken[1]) kwamen na mij om Sijne D. H. te spreeken. Het behaagde Sijne D. H. hun te seggen: „Ik heb Van der Meer al gesproken, die sal ulieden wel rapport doen". Deeze egter, niet tevreeden, wilde den Prins selve spreeken. Sij roemde seer hoog op hunne vrijheit, dorsten Sijne D. H. tegemoet voeren dat, soo de verkooping der ampten geen voortgang hadt, de Liberaale gift in Rotterdam niet sou gegeven worden. Sijn D. H. antwoorde: „Ik ben vrij, de regeering is vrij, de vrienden sijn vrij, maar allen staan wij onder de wetten", en verder: „Ik heb beeter gedagten van de burgerij van Rotterdam als dat sij daarom soude nalaten het geven der Liberaale gifte, soo nodig ter bewaaring van vrijheid en godsdienst". Kort naa het retour van Sijne D. H. van Breda wilden sij een nader request met geweld presenteeren[2]). Van tijt tot tijt wierd ik ontboden door de regeering om dit request uyt de werreldt te houde, maar sulks was mij niet mogelijk, wijl veele seyde dat ik met de regeering konkelden en onder eene deke lag. Dit deed mij, Lover, Van der Kruyff en Danserweg, rezolveeren aan Sijne D. H hiervan kennis te geven. Den 3 November hadden wij hiertoe besteldt. Middernagt tussen den 2 en derde November werdt door een gennerriale salvo van steenen de glaaze van mijn huys ingegoyt. Wij vertrokken na 's Hage,

1) (Randschrift:) De gebroeders van Deuren en Willem Naso waaren benevens Lover en Danserweg bij Sijne D. H.: die hebben mij sulks verhaaldt.

2) (Randschrift:) De voornaamste aanvoerders waren de gebroeders Van Deuren, A. Mallan, W. Naso, Gerrit Snel en... Nobel

wierde door de baron Grovestins verzogt aan de vergadering van Holland te komen. Daar wierden wij door die heer uyt naam van Sijne D. H. naa de heer De Bak gesonden. Terwijl wij met de baron Grovestins spraken, wierde wij omcingeldt door een menigte dommestiquen, wier heeren in de vergadering van Holland waren; deeze seyde de een tot den ander, wijzende op ons: „Hakt die donders de pooten aff, en laat se op de stompen nae huys loopen". Wij ware blijde dat wij er heelshuyt affkwamen. Bij de heer De Bak koomende, maakten die heer ons dit volgende kompliment: „Hoe varen de hoogmogende heeren al?" Ik antwoorde hem: „Edelmogend heer, diergelijke titels sijn wij niet ongewoon, maar omdat se ons lastig sijn, hebben de eer die voor uwe voeten neder te leggen". Verder seyde wij die heer hoe het in Rotterdam gestelt was. (Zie Regtm(atige) verd(ediging).)

Zondag den 5 November wierd ik benevens Van der Kruyff [1]) en Danserweg bij verscheyde heeren der regeering ontboden. Die gave ons kennis van de resolutie der vroedschappen tot het verkoopen der ampten, seyde dat sulks des anderen daags sou worden geplubiceerdt, versogten ons wij souden sulks de burgerij bekent maaken en sorg dragen dat geen wanorde voorviel. Wij beloovde sulks sooveel ons mogelijk was. Den 6 November kwamen de luyde met het naader request te voorschijn. Wij tragten hen tegen te houden, maar het was niet mogelijk; sij dreigden ons het eerste te zullen attakqueeren als wij daar weer van repten. Dus moest dat sijn gang gaan; men gaff mij egter vrijheit om het woort te doen. Dit heb ik in dezer voege gedaan: „Ed. achtb. heeren,

1) (Randschrift:) Mede Regtm(atige) verdediging. Hiermede wordt verwezen naar een verweerschrift, dat Van der Meer uitgegeven had.

dewijl haar Ed. gr. achtb. benevens ons het request betreffende het verkoopen der ampten ter decisie van Sijne D. H. hebben overgegeven, souden wij in deeze saak niets nader kunnen verzoeken, bijaldien het verlangen der burgerij om van die saak een gewenst eynde te sien.....[1]) en de resolutie van de heeren vroedtschappen was tussenbeyde gekomen; dus verzoek ik uyt naam van de borgerij, dat haar Ed gr. achtb. die resolutie volgens hunne beloften gelieven te doen publiceeren". NB. Doe geeft A. Mallan het naader request over. Ik, benevens mijne andere vrienden, insonderheit J. de Haan, die met een houwer off sabel aan burgemeesterskamer stond en gesworen hadt de eerste, die eenige onordentlijkheden pleegde, te zullen in de kop hakken, deden alles wat mogelijk was om de luyden in rust te houden [2]). Noyt is er meer en gevaarlijker beweging op het stathuys geweest. De voornaamste roervinken waren met mij binnen gegaan, maar wierden van veele, die buyten de kamer stonden, ondersteundt. Dan was ik in, dan voor de burgemeesterskamer, voerende uyt naam van burgemeester(s) het woordt tot de burgerij, en van de burgerij tot de burgemeesters. Soo eenige reizen binnen en buyte de kamer geweest hebbende, bragt ik alles in stilte soo, dat nog binne nog buyte de kamer eenige wanorder voorviel. Burgemeester(s) bedankte mij, beloovde hiervan aan Sijne D. H. kennis te geven [3]). Het mortificeeren van het verkoopen der ampten, de Regtmatige verdeedi(gi)ng, door mij hierover opgesteldt, alsmede de Felicitatie

1) Waarschijnlijk is hier uitgevallen: was voldaan.

2) (Randschrift:) Bij J. De Haan waren ook J. Lover, P. van der Kruyff en A. Danserweg.

3) Het volgende behoort waarschijnlijk hier te staan: het verwijst naar opstellen van Van der Meers hand.

over de vastgestelde (successie) soo in de vrouwelijke als mannelijke linie.

De beweging in veele steden van dit land over de vexatiën en knevelarijen der pagters gaff mij en mijne vrienden weer nieuw werk. Ik, benevens Lover, Van der Kruyff en Danserwegh, moesten, op het verzoek van de burgemeesters Groeninx en De Groot, weêr nagt en dag op de been; overal moesten wij naar toe, dan hier dan daar, waar maar eenige suspicie van kwade geintentioneerden off ongenoege viel off kon vallen, en schoon men in Rotterdam niet minder gebete was op de pagters als in de ovrige steden, daar hunne huyzen geplonderdt wierden, en seeker pagter [1]) het plonderen van sijn huys garen hadt gezien, hebben wij onder shemels hulpe alles in zulke goede order gehouden, dat er in Rotterdam niet de minste nootsakelijkheyt tot het afschaffen der pagten of pagters was [2]). Op den 24 Juni 1748 had ik, benevens P. van der Kruyff, de eer om Sijne D. H. te spreeken, die wij kennis gaven hoe tot op dat oogenblik alles in Rot-

1) (Randschrift:) Namentlijk Floris van Weerzel, die, soo men seyde, veel geld aan het gemeene land ten agteren was; deeze reedt, doe de beweginge over de vexaties enz. der pagters in de andere steden al aan de gang was, met een koets met vier paarden door de stat, en dan liep hij eens weer met een scharlake rok deur de stat; dan liet hij een gerugt stroyen, dat hij van schrik was doodgebleeve. Dat was oorsaek, dat veele voor sijn huys samenrotten: sij wilde sien off hij levend off doot was. Bij geluk kwam ik, soo als sij de glazen wilde uytgoyen; eenige van mijne vrienden kwamen bij mij; wij bragten met bidde en het geve van goede woorden het soover, dat alles weer in stilte geraakte en yder naar huys ging.

2) (Randschrift:) Men vergelijke hierbij de beweging in Rotterdam over het doen van den wijnkooperseedt, daar Lover en Danserweg het doe met de booste wijnkoopers hielden en nog houden. Op die tijt kregen wij met ons vijven yder een present van hondert gl., uyt naam van Sijne D. H., van den burgemeester De Groot, namelijk ik, Van der Kruyff, Lover, Danserweg en K. Van Oeveren.

terdam nog in stilte was. Sijne D. H. hadt de goedheit ons te bedanken voor onse aangewende moeytens ter bewaringe der algemeene rust, versogt ons dat wij daarin soude volharden, en gaff ons kennis, dat hij de propositie ter afschaffinge der pagters hadt gedaan [1]). Wij verzogten daarvan copie te mogen hebben; Sijn D. H. beloovde zulks, liet se ons door de baron Grovestins geven. Wij copieerde de propositie in de kamer van de heer Grovestins. Sijn Ex^{e}. belasten ons uyt naam van Sijne D. H. aan burgemeesters Groeninks en De Groot te versoeken, om in Rotterdam aanstonts luyden aan te stellen om s lands impositiën ten voordeele van het gemeene land te ontvangen. Wij deden zulks. Die heeren maakte het immediaat dien eigen avondt werkstellig; en was dit geschiedt, het sou voordeel voor het gemeene land, glorie voor Sijne D. H. en reputatie en rust voor mij en mijne vrienden geweest zijn; want nu geven selvs de heere van (de) regeering, benevens veele anderen, Sijne D. H. en ons de naam, dat wij oorsaeken sijn geweest van het afschaffen der pagters, en dat er nu meer moet gegeeven worde als ten tijde der pagters, om ons bij het gemeen meer en meer gehaat te maaken.

Wat de beweging, voorgevallen in Amsterdam in de maenden Juli, Augustus en September van het jaar 1748 betreft, hiervan, meen ik, heeft Haere K. H. eene volkome kundigheit (off, soo ik Haar K. H. met eenige aantekeninge kan diene, ik heb die), en ik derve segge, en soude, des nodig sijnde, zulks kunne bewijzen, dat ik onder Gods zegen de rust in die groote werreldtstat heb bewaart [2]), en alles zonder eyge

1) (Hier naast in margine:) Uwe K. H. bedenke eens wat onor..... (afgebroken).

2) (Randschrift:) En dat zonder mij de posterijen niet ligt aan Sijne D. H. souden sijn opgedragen.

particuliere insigten en volgens de gegeve beveelen van Haare K. H., soo stipt de omstandigheden zulks toelieten, heb volbragt. Eén voorval sal ik alleen verhaalen: dat, doe het aan mij stondt om voorname heeren te doen gevoelen dat sij op verkeerde subjecten hadden betrouwt, ik zulks om 's prinsen glori heb gelaten, en de saak door mijn beleidt en bestuur, onder het goedtvinden van Sijn D. H., heb geredresseerdt. Doe den 6 September Sijne D. H. de regeeringe in Amsterdam had veranderd, en die tijding op den Doel bekend was, en Martini, Fijtema, Gimnig, Bode, Boekelman en andere van hun soort hoorde, dat het niet naa hun gemaakte plan was uytgevallen, voeren sij uyt als onsinnige menschen. „Voor den donder", seyden se, „de Prins verkragt stats-privilegiën; de nieuwe aangestelde heeren sijn niet beter dan de oude afgesetten: aanstonts de Bijltjes op de heeren en naa 't Heere-logement". Sij sonden eenige uyt haar naa 't Heere-logement; die gaven daar hun ongenoegen te kennen en seyde ronduyt, dat sij met die regenten niet kosten tevreden sijn, dat er een temperament moest uytgevonden worden om de burgerij genoegen te geven. Ik wierdt uyt order van mijnheer de Prins naa het Heere-logement ontboden. De heere Van Roon en De Bak seyde mij hoe het gesteldt was, dat 's Prinsen glorie geen verandering of temperament kost dulden: wat middel hier nu op was. Ik antwoorde die heeren, dat ik hun verscheyde malen gewaarschouwt hadt dat de luyden te veel gehoor was gegeeven, wijl ik hunne driftige en dwingelandse humeuren en eyge insigten ontdekt en gemerkt had. Bij mijnheer de Prins komende, verhaalde mij Sijne D. H., wat besending van den Doele bij hem had geweest en wat sij hem versogt hadden, en dewijl hij tot geen verdere verandering of temperament kost overgaan, vroeg mij Sijne D. H. wat

hierin te doen was. Ik antwoorde: „Soo uwe D. H. de saak aan mij derft betrouwen, ik meen te kunnen besorgen dat uwe D. H. dezen avondt door de burgerij sal bedankt worden voor de aanstelling der nieuwe heere regenten, en dat de burgerij op morge de nieuwe regeering sal feliciteeren". Sijn D. H. vroeg mij, op wat wijze ik zulks soude kunne besorgen. Ik antwoorde, dat ik meende mijne vrienden daartoe te konnen disponeeren, dat er ook onder de gecommitteerde uyt de burgerij nog wel brave luyden waren: deze sal ik mijne vrienden raede eerst in stilte te spreken om hun daartoe te disponeeren, en dan moeten sij op den Doel ronduyt seggen: „Wij zullen deze avondt Sijne D. H. bedanken voor de verandering der regeeringe, en morge zullen wij de nieuwe heeren gaan feliciteeren, en die lust heeft kan medegaan". Dan, denk ik, zullen weinig off geen „neen" de(r)ve seggen Sijne D. H. versogt mij sulks aanstonts int werk te stellen. Ik deed zulks, en het was van een gewenst succes.

Op den 14 September verzogt mij Sijne D. H , dat ik nog een dag drie, vier naa sijn vertrek in Amsterdam sou blijven, om te sien hoe alles sig schikte. Doe behaagde het Sijne D. H. tegen mij te zeggen: „Van der Meer, ik sie van agteren dat, als ik het request van de partij van Raap (dat door mij was opgesteldt) alleen hadt aangenomen, de saaken sig in Amsterdam beeter soude geschikt hebben".

Ik swijge van het introduceeren der collectes en veele andere gevallen, hoe men mij dan heeft gebruykt ten dienste van het land, dan om deze en gene particuliere diensten te doen. Men heeft mij van tijt tot tijt maar ontboden en overal na toe gesonden; dan moest ik het eene, dan het andere besorgen, en doorgaans kreeg ik order geen geldt te ont-

sien [1]), maar de betaalinge moesten uyt mijn sak geschieden, soodat ik derv seggen, dat de verkiesinge van Sijne D. H. en daarop gevolgde beweginge mij, behalve de totaele ruine van mijne kostwinning en veelerlij moeytens en gevaaren, mij meer dan duyzend dukaten heeft gekost, en nu verwerpt men mij als een afgeveegde bezem; ik wordt ter bespotting van mijne vijanden gesteldt; als ik beleedigt word, worde ik daarvoor gestraft: sulks blijkt uyt het geval, dat ik hier den 28 September 1750 te Rotterdam in den Doel heb gehadt, soodat het een verdienste schijnt te worden mij te beleedigen. Ik moet als een halve balling van mijn vrouw en kindere swerven, en die haat, die veele op het huys van Oranje opentlijk hebben getoondt, schijnt nu op mij en mijn huys te rusten. Dit komt mij voor dat saaken sijn, die ik niet langer moet onverschillig aanzien, omdat die voor mij en

1) (Randschrift:) En zulks kan ik met brieven bewijze. In al mijne Amsterdamse reysen, die meer dan twee maanden hebben geduurd, heb ik nege dukaaten gehadt: eens vier van Pain en vijff van Prikkel, doe ik op order van Haare K. H. de Amsterdammers heb getrakteerdt, en doe ik den 15 Augustus 1747, uyt order van Hare K. H., voor eenige tijt na Amsterdam ging, belaste mij Pain, de 1e commies van het kabinet van Sijne D. H., uyt order van Hare K., geen geldt te ontsien om ondekkinge enz. te doen, en zoo er in Amsterdam iets voorviel, moest ik, al was het twee expressens op eene dag sende; de onkosten soude mij rijkelijk vergoedt worden. Sulks heb ik niet alleen gedaan, maar verscheide, die ik in Amsterdam moest gebruyken, behalve Raap, moest ik in alles vrijhoude en geldt in de sak geven. Ik heb van den 15 Juli tot den 5 Augustus heen en weer gereisd naar Rotterdam, 's Hage en Amsterdam, en van den 5 Augustus tot den 19 September off te Amsterdam off in Den Haag geweest, sonder na Rotterdam te moge gaan. Doe ik den 19 September van Amsterdam kwam en de eer hadt om Sijne D. H. en haare K. H. kennis te geven, hoe het doe te Amsterdam gesteldt was, behaagde het Hare K. H. mij te seggen: „Van der Meer, ik sal u twintig dukate tot een presentie laate geven en dat ook ..... (NB. dezewoorden als *noot* bijgevoegd), maar nog van het een nog van het ander heb ik geen pen(ning) gezien.

mijne famili ondragelijk zijn en niet dan rampen en ongelukken kunnen veroorsaeken.

(Hier eindigt de memorie.)

N°. 5.

Lijste van de onderstaende perzoonen, die zig in Rotterdam vóór en bij de verkiesinge van Sijne D. H. den heere Prinse van Orange en Nassauw, ter bevordering van Sijne D. H. tot Stadhouder enz. enz. enz. over de provintie van Hollandt, meer off min hebben gedistingueerdt.

Behoorende tot de eerste klassis:

de heer Koenraedt Kaeskooper; Laurens Van der Meer; Joachim Oudaen; D. van der Kruyff[1]); Johannis de Haen, houtkoper en slijter; Adrianus Hoppestein, collecteur van de waegh.

Tot de twede klassis:

Ari Danserwegh, mr. metselaar en reetrekker; Hendrik Krajestein, koopman in kaes en boter; Rutger van Malsen, mr. timmerman; Joris Lover, collecteur van de inkomende tabak; P. van Regenmorter, koopman in kruidenierswaren; Kornelis van Oeveren, hofhelbaerdier; Hendrik de Koning, commissionaris; Adriaen van Meggelen, koopman in kruidenierswaere; Kornelis Hoppestein, makelaar; Petrus van Ek, mr. grutter; Jan Wierikse, mr. broodbakker.

Tot de derde klassis:

Jakob Kortebrandt, suppoost in de bank van leening; Pieter Matthieu, mr. grutter; Ari van Oevere, mr. waegemaeker; de drie gebroeders Oversloot; Johannis Groeneveldt, mr. timmerman; . . . . Tim-

---

1) Waarschijnlijk dezelfde als Pieter van der Kruyff in den tekst.

mers, houtkoper; Lieve Kaes, mr. goutsmit; Abraham Nieuwlandt, koopman in papier; Abraham de Bruin, koopman in ijzer; Willem Peres, schrijnwerkersknegt; ..... Van Wijk, zoon van een mr. broodbakker; Anthonie Kastelein, hofhelbaerdier; ..... Van Os, hofhelbaerdier; Adolff Koster, mr. kleermaeker.

N°. 6.

Mijn waarde Vriendt.

Daar is hier een beweeging onder de burgerij, en deesen nagt is op een van de wagten een request gepresenteert om die te laten teekenen, die zo veel wonderlijke en onregtvaardige dingen bevat, dat ik vreese dat, zo die gepresenteert werd, de daerin staande articulen van posterijen en ampten ook zullen geweigert werden; ik geef uwes derhalven in bedenkinge of het niet well goed zijn, dat gij, neevens Van der Kruyff, eens hoe eer hoe liever overkwamt, om uwe vrienden op het regte spoor te brengen en het werkje van ampten en posterijen te bevorderen, want zij hebben waeragtig leydslieden en aenmaeners van nooden. Vra(a)gt over dit werkje eens advis van de heer van Zwijndrecht, en zo gij koomt, gaet dan eerst bij de graeff van Bentinck om hem te spreeken; ik schrijff van daeg aen Zijn HoogEdele om hem hiervan te adviseeren.

Verblijve met veel achtinge

Uwe geneegene vriendt en dienaer
R. Wolters.

Aan Mijnheer
den Heer Van der Meer,
in de Hoogstraet
tot Rotterdam.

N°. 7.

Kort Relaas van eenige aanmerkenzwaardige zaken, in Amsterdam voorgevallen in de maanden July, Augustus en September 1748, aangetekendt door Laurenz Van der Meer.

De beweginge in Amsterdam, begonnen door Jan Martini, Boekelman, H. van Gimnig, Boudeau en andere van hunnen aanhang, ondersteundt en bestuurdt door Jean Rousset, gaven den heer agent Wolter, te dier tijt te Amsterdam sijnde, gelegenheyt hierover aan mij te schrijven en mij te versoeken, benevenz P. van der Kruyff, te Amsterdam te komen, waarop wij beyden den 15 Julij ons in 's Hage bij de heeren van Rhoon en De Back vervoegden met de bovegemelde briev en artikelen, die heeren raadt vragende wat ons best hierin te doen stondt, welke bovegemelde heeren ons hiermede na het hoff sonden, durvende onz geen positieve order tot het een off ander geven. (Zie briev N°. 1, Art. N°. 2.)

Aan het hoff komende, vertoonden wij den briev en de art(ikelen) aan Hare K. H., die onz vrijheyt en order gaff om te zien hoe de zaken in Amsterdam gesteldt waren, met eene ernstige recomandatie om onz voorsigtig te gedragen, want dat, zoo de regeringe de lugt kreeg wie wij waren en wat genegentheyt wij het D. Huyz van Orange toedroegen, zij ons bij de eerste ockazie op de eene off andere wijze zoude soeken van kant te helpen.

Wij, in Amsterdam gekomen sijnde, wierden door J. K. de Huyser in geselschap van bovengemelde luyden gebragt, waarmede wij ettelijke reizen spraken, zoo in den Ouden burgt als in de huysen van Rousset, Martini en Boekelman, en waaruyt wij doe al vernamen dat hun groote doelwit was de gantsche regeeringe het ondersteboven te keeren, zonder daarin

Staten off Stadhouder behoeven te erkennen off benoodigdt te hebben.

Wij hiervan rapport aan Hare K. H. teruggebragt hebbende, gaff Hare K. H. aan onz positieve order om met die luyden niet meer te converseere, en dat wij onz maar weer na Rotterdam moeste begeven.

Op nader aanzoek van De Huyser ben ik alleen wederom na Amsterdam vertrokken, daar wij te zamen een ontwerp van de berugte drie artikelen maakten, N°. 3, die ik vervolgenz Hare K. H. ter hand stelden en die na wat beschavenz door Hare K. H. goedgekeurdt wierden [1], gevende mij Hare K. H. order om daarmede ten spoedigste na Amsterdam te keeren, moetende ik bevorenz aan Hare K. H. beloven, dat ik mij soude afhouden van die luyden, die de regeeringe zogten overhoop te werpen.

Hare K. H. liet mij verder door de heer Pain, commis van het cabinet, ordonneeren daar het noodig was geen geldt te moeten ontzien, dat ik geldt moest spenderen om van alles kondschap te krijgen, en zoo daar ietz van belang voorviel, dat ik, al was het twee expressenz op eene dag, aan hem met het berigt moest afsenden; dat mij de kosten wel dubbeld zoude vergoedt worden.

Ik, in Amsterdam teruggekomen sijnde, kreeg berigt, dat reetz was vastgesteldt op den 9 Augustus in de Cloveniers Doelen bijeen te vergaderen, en dit hierbij gevoegde concept (C), uit den koker van de partij van Rousset komende, te tekenen.

De bestemde dag gekomen zijnde, vervoegde zig De Huyser met verscheyde luyden, die wij bevorenz op aanradinge van de heer J. A. Scholten hierover

---

1) (In een ander afschrift is hier nog bijgevoegd:) Mits dat men niets verder tegen de Regering ofte eenige andere zaken wilde ondernemen, 't geen ik op mij nam om te bezorgen.

gesproken hadden, na den Doele met de 3 artikelen. Eenige onderofficieren van de komp(agnie) van de heer J. A. Scholten, van de exercitieplaats komende met hunne scharpe en zijdtgeweer, vervoegde zig met veele andere luyden van allerhande zoort na den Doele.

Zoodra den Doel geopent was, wierdt door de partij van Martini en Boekelman enz. een aanspraak gedaan en het concept n°. 4 voorgelezen, en doe de 3 artikelen door De Huyzer. Het concept wierdt inmediaat door een menigte burgers geteekendt, die alle onverzettelijk op een vrijen krijgzraadt aandrongen, willende daarom de 3 artikelen niet teekenen. Hiervan gaff mij De Huyzer kennis; ik rade hem wel dat artikel liever te veranderen dan geheel het onderspit te delven, maar het kon dien dag niets baten, zoozeer was de menigte op die tijt met het consept ingenomen.

Doe den Doele gescheyden was, vervoegden ik my benevens De Huyzer ten huyze van de heer J. A. Scholten (met wien ik vrij uyt op order van Hare K. H. mogt spreken), gevende hem kennisse van hetgene op den Doel die dag was voorgevallen.

Van daar gingen wij 's avondz tusschen tien en elf uren, ik na mijn logement, en De Huyzer na sijn huys. Op de Vijgendam komende, stondt Daniël Raap op sijn stoep; wij rezolveerde hem de drie artikelen te laten lezen. Hy, dezelve gelezen hebbende, tekende die inmediaat; ik verzogt aan hem, en hy beloovde my zulks, om den volgenden dagh mede op den Doel te komen.

D. Raap en ik namen beyde aan eene kleine aanspraak te maken, toepasselijk op de omstandigheden in Amsterdam en op de drie artikelen, en die benevenz de drie artikelen te laten drukken.

Den 10 smorgenz kwamen wij bij elkander op de

werkplaatz van D. Raap, genaamt Altijt wel. Raap gaft sijn opstel en ik het mijne; het mijne werdt goedtgekeurd en aanstontz ter drukperz gebragt en diezelvde namiddagh, bij het openen van den Doele, aan een ygelijk uytgedeeld, dat van dat succes was, dat de meeste tekenaars van het consept benevenz vele andere de drie artikelen tekenden, en het zou doe algemeen doorgegaan hebben, zoo de partij van Martini en Boekelman enz. de burgerij niet hadt verzeekerdt, dat het consept met voorkennisse en goedkeuringe van Sijne D. H. was opgesteld, waardoor veele nog weygerde om de drie artikelen te tekenen.

Dit deedt mij rezolveeren de volgende dag, sijnde Sondagh den 11, met D. Raap na de Oranjezaal te rijden. Daar komende gav ik aan Hare K. H. berigt, in wat gesteldheyt de zaken in Amsterdam waren. Hare K. H. seyde op dit berigt: „Van der Meer, gij abuseerdt mij; ik ben in het seekere onderregt, dat de zaken in Amsterdam zoo wel niet staan alz gij mij dezelve verhaaldt hebt; ik ben wel onderregt, dat de partij van Martini, Boekelman en Gimnig bovendrijft, en dat het consept alleen getekendt wordt. Hierop repliceerde ik: „Uwe K. H., eergisteren heeft zulkz waar geweest, maar op gisteren heb ik het geluk gehadt door dit geschrift de zaak te redresseeren (gevende teffens Hare K. H. eenige exemplaren No. 5 over); de tegenpartij is genoegzaam overhoop geworpen, alleen rest er maar aan, dat Raap, die hier met mij van Amsterdam gekomen is, uyt de mondt van Uwe K. H. off van Sijne D. H. hoort, dat het consept niet van de apbrobatie van Uwe K. off D. Hooghedenz is, gelijk zij de burgerij dietz maken. Ten dien eynde verzoek (ik), dat Raap Uwe K. H. een oogenblik mag spreeken, en alz Raap hiervan verzekert is en zulkz aan de burgerij van Amsterdam mag bekendt maken, derve ik Uwe

K. H. verzekeren, dat ik binnen drie dagen zorg zal dragen, dat het request met de drie artikelen aan burgemeesters en raden van Amsterdam in stilte sal gepresenteerd worden". Hare K. H. kon niet rezolveeren om Raap doe audientie te geven, (en) ordonneerde mij dat ik, benevenz Raap, aan de hofmeesterstafel moest gaan eten. Daar eenige tijt geseten hebbende, kwam onz een dommestiq waarschauwen, dat Sijne D H. benevenz Hare K. H. en de jonge Prinz zoude passeeren: zoo Raap nieuwsgierigheyt hadt om hunne D. en K. Hoogheden te sien, dat ik dan aanstontz met hem moest bovekomen.

Wij, inmediaat na bove gegaan sijnde, hadden kort daaraan de eer om bovengenoemde hoogvorstelijke perzonadies te begroeten. Ik deedt in 't kort aan Hunne D. en K. H. uyt de mondt van Raap verstaan, hetgene ik bevorenz aan Hare K. H. hadt berigt, overreykende aan Sijne D. H. het meergenoemde consept, vragende aan Sijne D. H. off hetselve met sijn kennis en genoegen was opgesteldt, dat zulkz in Amsterdam op den Doel door Boekelman, Van Gimnig en anderen opentlijk gesegt werdt. Sijne D. H. betuigde, dat (hetselve) niet alleen buyten Sijn kennis was opgesteldt, „maar daar staan saken in, als verkiezen van gecommiteerde uyt de burgerij enz.", voegden Sijne D. H. daarbij, „die zeer tegen mijn genoegen sijn, en hetzelve mag wel aan de burgerij van Amsterdam bekendt gemaakt worden". Hierop namen wij onz afscheydt van Hunne D. en K. H. en namen de reyz na Amsterdam aan.

Maandag den 12 werdt de bijgevoegde notificatie No. 6 in Amsterdam afgelezen, om de burger-compagniën te vergaderen, om, zoo sij eenige beswaren hadden, dezelve aan hunne respectieve officieren op te geven. Na de middag ging echter het tekenen op den Doel wederom sijn gang, rakende doe, door

de bekendmakinge van Raap van hetgene hij de vorige dag aangaande het consept uyt de mondt van Sijne D. H. hadt gehoordt, het geheele consept agter de bank, en meest alle de compagniën burgers, die in het vervolg, volgenz de notificatie der regeeringe, bijeen vergaderde, conformeerde zig meest alle met de drie artikelen.

'sAvontz, nadat den Doele gescheyden was, verzogt ik, dat De Huyzer, Chatin, Deurhoff en Wagenaar de volgende morgen aan het huyz van Raap zoude komen, daar ik henlieden nootsakelijk moet spreeken. Sijlieden daar 's morgenz gekome sijnde, maakte ik hun bekendt de beloften, twee dagen tevoren aan Hare K. H. door mij gedaan, versoekende hun een ongeteekendt request van de drie artikelen in alle stilte en met beleefdheid aan burgemeesters en raden te presenteeren, en dat sij daerbij bekendt moesten maken, dat zulkz op expres verzoek van de burgerije geschieden; dat de burgerije verzogt hadt dat de getekende requeste in handen van Sijne D. H. mogte gesteldt worden en, zoo burgemeesteren aan die waarheyt twijfelde, dat sij in staat waren ontelbare getuygen op het stadthuys te brengen, maar dat sijlieden, om alle opschuddinge te vermeyden, dit liefst in alle stilte hadden verkozen te doen.

De Huyzer, Raap en Chatin rezolveerden hiertoe, werden van burgemeesteren op het minsaamste ontvangen, en burgemeesteren beloofden de raden daarover te spreken en door een bode aan het huys van Raap te laten seggen wat dag en uur sij om bescheyt op het overgeleverde request moest komen, waarop ik 's middags met de getekende requeste na de Oranjezaal vertrok, stellende die denzelven avondt Hare K. H. in handen, die ten hoogste vergenoegt was over dit spoedig succes.

Woensdagh den 14 Augustus kwamen J. de Huyzer, D. Raap, E. Chatin, Deurhoff, Romanz en Wagenaar aan de Oranjezaal; ik gaff hiervan aan Hare K. H. kennisse. Hare K. H. ordonneerden mij, dat ik die luyden in een herbergh, voor hare rekeninge, zoude trakteren, doende mij door hare kamerdienaar H. Preckel ten dien eynden vijv dukaten ter handt stellen. Nademiddag kwam Pain bij onz in de herbergh uyt order van Sijne D. H., willende Sijne D. H. ons spreken. Doe had ik de eer de bovengenoemde Amsterdammers aan Sijne D. H. te presenteeren, gevende teffens aan Sijne D. H. in 't kort berigt van de goede dispositie der Amsterdammers in 't algemeen voor de goede zaak, en in 't particulier voor Sijne D. H. en deszelves hoogvorstelijke famieli.

Sijne D. H. seyde onz doe, dat de burgemeester Van de Poll, die voor de middag bij hem hadt geweezt, dat die niet genoeg hadt kunnen prijzen de voorzigtigheit, waarmede de saken in Amsterdam bestuurdt en uytgevoerdt werden, en Sijn D. H. versogt aan onz, dat wij op die wijze bleven voortgaan, dat hij dan meende verzekerdt te sijn, dat zig alles wel sou schikken.

Doe ontmoetede wij ook de heer van Roon aan 't Hoff, die op die dag van Aken was teruggekomen, daar wij ook eenige tijt mede in gesprek waren over de omstandigheden te Amsterdam.

Vervolgens namen wij afscheyt van de Stadhouderlijke famieli, en vertrokken Donderdag den 15 Augustus wederom na Amsterdam, waar inmiddelz het tekenen der drie artikelen zijn gang ging op den Doele en aan het huyz van D. Raap. Burgemeesteren ontboden De Huyzer en verzogten aan hem, dat hij wilde bewerken dat de vergaderinge op den Doelen agterwege bleev, vreesende dat daar door de tijt onlusten uyt soude spruyten.

De Huyzer en Raap deden daartoe wel hunne uyterste poginge, maar zukz werdt door de contrapartij tegengehoude, en om de menigte niet tegen te krijgen was het hier niet raadzaam deze snaar heel sterk te roeren.

Inmiddels kwam mijn neev J. Oudaan bij mij te Amsterdam, op verzoek van mijn vrouw, om te sien hoe het met mij was en off ik nog niet terug kost komen, dat voor mij volstrekt onmogelijk was, want zoo dikwijls ik de eer hadt om Hare K. H. te spreeken, beval mij die vorstin op het ernstigste met de uyterste spoet wederom na Amsterdam te vertrekken.

Maandagh den 19 Augustus wierdt De Huyzer en Raap voor burgemeesteren ontboden, daar sij het antwoord N° 7 op het request der drie artikelen verkregen, welk antwoordt gantsch niet voldeedt aan de verwagting en het verlangen der burgerij: dus verwekte dit een groot gemor op den Doel onder de menigte, dat door de partij van Martini, Boekelman (en daar sig nu ook de advokaat Feytema hadt bygevoegdt) op het hevigste wierdt aangestookt, waarom ik den 20 rezolveerden na de Oranjezaal te vertrekken om hiervan berigt aan hunne D. en K. H. te geven, gelijk ik dezelvde avondt de eer hadt zulkz te doen. Diezelvde avondt verzogt de heer van Roon aan mij, dat ik de volgende morgen aan het huyz van Sijn HoogEd. moest komen, gelijk ik deedt, daar vervolgenz de heer Charles Bentink bij onz kwam. Doen moest ik aan die beyde heeren een omstandig verhaal doen van alles, wat tot die tijt in Amsterdam was voorgevallen en wie de hoofden van beyde partyen waren enz.

Woensdagh den 21 Augustus kwam De Huyzer, Raap, Chatin, Roman en Wagenaar ook aan de Oranjezaal, met de tijdinge, dat het de vorige dag op den Doel nog bozer was geweest als den 19, van welke omstandigheden wij gezamelijk kennis gaven aan

Hunne D. en K. H., om de vreeze daar men gestadig in was dat gantsch Amsterdam in een bloedbad zou geraken, waarop vele toeleyden. Sijne D. H. nam aan om bij de burgemeesteren van Amsterdam te bezorgen, dat de burgerij genoegen kreeg, en gaff mij en de bij mij sijnde Amsterdammers order om zulkz aan de burgerij bekendt te maken en een ygelijk te vermanen om alle oproer te schuwen en voor te komen: dat zig dan alles wel ten beste sou schikken. Hare K. H. vermaanden op het allerernstigste hetzelvde en deedt mij door Pain vier dukaten ter handt stellen om de bij mij hebbende Amsterdammers te trakteeren. Donderdagh den 22 vertrokken wij wederom na Amsterdam, daar mijne vrienden de bootschap van Sijne D H. aan de burgerij wel deden, maar door de gestadige ophitsinge van de contra-partij werdt het gemor op den Doel dag aan dag groter, moetende ik, om zoo te spreken, hemel en aarde bewegen om de rust te bewaren. Dus raakte deze week met groote vrees ten eynde.

Sondagh den 25 Augustus kreeg ik op de middag een expresse te paardt van de heer van Roon, met order dat ik het koste dat het koste dienzelvden avondt aan het huyz (van) Sijne HoogEd. moest wezen, waaraan ik aanstontz gehoorsaamde, komende savontz ten elv uren ten huyze van Sijne HoogEd., gevende aan Sijne HoogEd. kennisse van hetgene de vorige week verder in Amsterdam was voorgevallen; ook gaff ik berigt op alle de vragen, die Sijne HoogEd. mij voorstelde. Sijne HoogEd. betuygde zeer voldaan te sijn over mijn rapport, seggende dat hij in een uur van mij beter begrip van de saak kon krijgen als van anderen in een halven dag. Dus een geruimen tijt doorgebragt hebbende, liet Sijne HoogEd. mij eten en drinken geven, en ik sliep eenige tijt in hetselvde huys en vertrok 's morgens ten vier uren met hetzelvde

rijtuig, daar ik mede gekomen was, wederom na Amsterdam.

Op dezelfde Maandag den 26 Augustus wierdt De Huyzer en Raap wederom bij burgemeesters ontboden, en kregen het antwoordt No. 8 op hun overgeleverde request. Doe dit antwoordt na de middag op den Doele werdt bekendt gemaakt en in handen van Martini, Boekelman, Feytema enz. quam, stelden sij zig aan als woedende menschen: aanstonts moest de burgerij in 't geweer, men moest andere mesurez nemen, de partij van Huyzer en Raap lieten zig om den tuyn leyden, men moest de regeeringe met geweldt dwingen en geen ogenblik vertoeven om hetzelve ter uytvoer (te brengen), kortom de gantsche Doele weergalmde van roov en moordt, en men hoorde uytdrukkinge, die ik mij schame op het papier te stellen. Zelvs was het zoover gekomen, dat eenige al om hun geweer liepen. Ik was op die tijt ten huyze van Raap (daar ik mij doe meest onthieldt, en wel inzonderheyt als de vergadering op den Doele was, om digt bij de handt te sijn); hier kreeg ik van het boven verhaalde door bode op bode berigt. Ik was in dootsverlegenheyt, wijl alle saken genoegsaam voor mijn rekening liepen; ik rade wel om door goede woorden en met bidde en smeeken hun bloedig en doldriftig voornemen voor te komen en te verijdelen, maar dat was op die tijt oly in 't vuur gegoten, ja die hetzelve door goede woorden en bidde en smeeken zogten te verijdelen, liepen gevaar om de eerste offerhande van hunne woede te worden.

In deze allergevaarlijkste omstandigheyt wierdt ik (te) rade om mijn neev J. Oudaan na den Doele te senden alz een, die tijdinge kwam brengen dat Sijne D. H. eerstdaagz in eyge persoon in Amsterdam sou komen om de beswaren en versoeken van de burgerij te horen en te redreseeren. Van dit mijn voornemen

deed ik aan De Huizer en Raap eerst kondschap toekomen. Mijn neev kwam onbekendt op den Doele en bragt met een onverschrokke weze die tijding aan de vergaderde burgerije, waarop de partij van De Huyzer en Raap aanstontz moet grepen en een ygelijk afrieden van in 't geweer te komen, en gestijft door de boodschap bleven zij borge voor de komst van Sijne D. H. in Amsterdam, en kregen hierdoor de menigte aan 't bedaren, hoezeer de tegenpartij zulkz tragten te verhinderen en van boosheyt op de tande knersten omdat hun voornemen wierdt teleurgesteldt.

Immediaat na den Doele gescheyden was, schreeff ik een brief aan Sijne D. H. en Hare K. H., waarin ik aan Hun D. en K. H. kennisse gaff, in wat crisis de saken in Amsterdam stonden en hoe mij die genoodtsaakt hadden beloften te doen van de aankomst van Sijne D. H. in eyge persoon te Amsterdam, met ootmoedige beden, dat Sijne D. H. aan mijne beloften gelieve te voldoen, want dat het anders geheel buyten hoop was een oproer voor te komen.

Hiermede stuurde ik diezelve avondt Chatin en Roman en Deurhoff (en) Wagenaar, yder met een sjees met twee paarden, na de Oranjezaal; deze vier bovengenoemde personen waren ooggetuige geweest van het gepasseerde op den Doele, en konde dus aan Hunne D. en K. H. een verder relaaz van het voorgevallene doen. Ik recommandeerde hun, op het spoedigste, tenminste met een chaez, terug te komen om berigt te geven.

Dinsdag den 27 wierdt het fiat, No. 9, door burgemeesteren gegeven, gepubliceerdt, maar gaff zoo min genoegen als het antwoordt van de vorigen dagh, en deedt de partij van Martini, Boekelman enz. rezolveeren, het declaratoir protest en request No. 10 aan burgemeesteren en raden op te stellen, om de

volgende dag te presenteeren. Deze dag sond ik met de onderrigtinge No. 11, door de partij van Martini en Boekelman opgesteldt, mijn neev Oudaen na de Oranjezaal, om Hun D en K. Hooghedenz aan te tonen, dat die partij niets onbeproeft lieten, en bedekt en publiek hun best deden om alles het onderste bove te keeren.

Woensdagh den 28 Augustus wierdt de notificatie No. 12, door burgemeesteren en raden verleendt (op het declaratoir protest en request, de vorigen dag door de partij van Martini en Beukelman gepresenteerdt), afgepubliceerdt. Nu kon men met geen billikheyt verwagten, dat die partij ietz meer soude vergen, wijl zij nu alles hadden, wat zij oyt verzogt hadden; egter wierdt dezelvde nademiddig de reetz genoemde onderregting door de partij van Martini (en) Boekelman op den Doel voorgelezen en omgedeeldt, maar door de terugkomst van Chatin, Deurhoff, Roman en Wagenaar, die diezelvde nademiddag op den Doel kwamen en gezamentlijk verzekerde, dat Sijne D. H. binnen vier off vijv dagen in Amsterdam stondt aan te komen, kon deze onderregting voor ditmaal weynig vrugt doen.

Deze dag kwam ook mijn neev Oudaen van de Oranjezaal terug, tijdinge brengende dat Sijne HoogEd. de heer van Roon de volgende dag met een commissie van Sijn D. H. in Amsterdam stondt te komen; die bovengenoemde heer liet mij versoeken dezelvde avondt op het huyz te Swanenburg te komen.

Ik vertrok ook diezelvde avondt met De Huyser, Raap en verscheyde Amsterdammers daar na toe. Hier gaff Sijne HoogEd. mij kennis, dat de regeeringe van Amsterdam hunne ampten hadden nedergelegdt, en dat Sijn HoogEd na Amsterdam kwam, om te vernemen off de regeeringe en de burgerije hunne onderlinge verschille ter diciesi van Sijne D. H. wilde

overgeven, dat daaraan de reyze van Sijne D. H. afhing, en zoo zukz geschieden, dat Sijne D. H. dan zekerlijk de volgende Sondag na Amsterdam stondt te komen. Ik verzekerde Sijne HoogEd., dat de partij van De Huyzer en Raap, benevenz de geheele burgerij, daarna verlangde. Verder gaf ik Sijne HoogEd. opening, dat ik de partij van De Huyzer en Raap volkome had gedisponeerdt om aan Sijne D. H in deze tijtzomstandigheyt te bezorgen, dat Sijne D. H. voortaan de electie van burgemeesters en raden kreeg, biddende, dat Sijne HoogEd. daartoe mede wilde werken, want dat, soo men deze gelegenheyt liet voorbij slippen, het te vreesen was, dat de regeering van Amsterdam in 't vervolg weer hunne oude rol soude spelen.

Sijne HoogEd. vondt mijn voorstel goedt, beloovde mij aan de handt daartoe te zulle medewerken en ten minste te helpen bezorgen, dat Sijne D. H. voortaan de electie van burgemeesteren verkreeg.

De volgende dag liet mij de heer van Roon bij zig op het Heere-logement komen, gaff aan mij kennisse, dat de regenten en burgers de saken ter decisie van Sijne D. H. hadden gesteldt, en dat dus de reyz van Sijne D. H. na Amsterdam vast was. (Verder) verzogt Sijne HoogEd. mij, dat ik de burgers moest aansetten om inmiddelz hunne beswaren en versoeken in order te stellen. 'S avontz na het vertrek van Sijne HoogEd. gingen enigen uyt de partij van Martini en Boekelman, als Bijltjes verkleedt, aan de huyze van burgemeesteren, en noodtsaakten burgemeesteren te sweeren van noyt hunne ampten weer te zullen aanvaarden, al wilde Sijne D. H. hun in hunne waardigheden handthaven en herstellen.

Vrijdagh den 30 en Saturdagh den 31 viel er weynig van aanbelangh in Amsterdam voor, alleen was men bezig met requeste te maken en te tekenen.

Het request N°. 13 heb ik ten verzoeke van de partij van De Huyzer en Raap voor hun opgesteldt. De partij van Gimnig deedt hetzelfde. Ook liep er een gerugt, dat de regeringe ook een request in hun faveur liet tekenen. Om die reden gingen eenige uyt de partij van Martini en Boekelman, als scheepstimmerlieden verkleedt, met omtrent veertien honderdt timmerlieden verzeldt, een wandeling door Amsterdam doen op den 31, blijvende voor eenige huyze (daar men voorgaff dat diergelijke tekeninge geschiedde) stilstaan, doende daar eenige dreygementen bij om een ygelijk af te schrikken. De procureur Rooz, die men sij dat de opsteller was van het request, dat in faveur van de regering gemaakt was, moest aan die wandelende menigte onder eede betuygen, dat hij daaraan geen deel hadt.

Deze dagh hadt ik aan Hunne D. en K. Hooghedenz een briev bezorgdt met verzeekeringe, dat de stat Amsterdam (was) als een schoon papier, dat Sijne D. H. daarop konde schrijven dat hij best tot 's lands heil en sijn eyge glory oordeelden te behoren Ook smeekte ik den Prinz om zig bij zijne aankomste in Amsterdam dog omsigtig te gedragen, ophalende verscheyde gevallen, te voren door mij voorsegt en bewaarheyt, van de partij van Martini en Boekelman, en dat sij nog sonder ophouden werkten om gecommitteerde uyt yder wijk te doen verkiezen, en uyt die gecommitteerde dan weer hun zelven te doen committeeren, en dat sij dan aan Sijne D. H. de wet souden voorschrijven, vermitz zij niet anders dan door eyge belangenz voortgedreven wierden, schrijvende daar verder bij, dat ik Sondagh den 1 September den eer sou hebben (onder het welnemen van Sijne D. H.) om Sijne D. H. te ontmoeten, om verder mondeling rapport te doen.

Sondagh den 1 September had ik de eer Hunne

D. en K. H. aan het Haagsche schouw te ontmoeten, sittende Sijne D. H., benevens Hare K. H. (die de Prins tot aan de Postbrug uitgeleide deed) in een kales. Ik had de eer een geruymen tijd, in het portier staande, met Hunne D. en K. H. te spreeken, en gaff het request N°. 13 (te weten eenige gedrukte exemplare) in handen van Sijne D. H. Sijne D. H. ordoneerde mij cito aan de Postbrugge hem verder te komen spreeken. Hier hadt ik de eer om wederom een lange samenspraak met Hunne D. en K. H. te hebben, en gaff in 't breede kennis van de omstandigheden in Amsterdam en van de voornemens van de partij van Martini en Boekelman enz. [1]) en dat sij ook een request in gereed(heid) hadden, vernieuwende verder mijn bede, de vorige dag bij missieve aan Sijne D. H. gedaan. Sijne D. H. beloovden mij zulkz, en rezolveerde de requesten van beyde de partijen aan te nemen en daaruyt te kiesen dat best was en daar een antwoordt off apostil op te verleenen. Verder bedankten mij Sijne D. H. en Hare K. H. voor mijne onvermoeyde zorge en vlijt, in Amsterdam aangewendt om de rust te bewaren, en dat ik die stat voor woedende oploopen hadt beveyligdt, met versoek om daar verder te blijven volbarden en Sijne D. H., als hij in Amsterdam was, van alles berigt te brengen, en na mijn uyterste vermogen te helpen bevorderen dat de saken tot het welwezen van het gemeene land in het algemeen en de stat Amsterdam in 't bizonder, en tot glory van Sijne D. H. wierden ten eynde gebragt, met beloften van beyde Hunne D. en K. Hooghedenz, dat die voor mij en mijne famieli soude zorgen, dat ik daar volkomen gerust op kon sijn. Ik beloovde aan Hunne D. en K. H., dat het aan mij en de partij van De Huyzer

1) (In het andere afschrift): van Rousset.

en Raap niet sou haperen om Sijne D. H. in alles te helpen en playzier te doen. Verder bleev ik Sijne D. H. en Hare K. H. verpligt voor hunne groote beloften en seyde nietz meer van hunne hooge gunst te verlangen, dan om met vrouw en kinderen op eene eerlijke wijze te konne leven [1]).

Vervolgenz wierdt Sijne HoogEd. de heer van Roon en de heeren Fagel en De Back in mijn presentie bij Hunne D. en K. H. geroepen, waaraan Sijne D. H. bekendt maakten, dat hij beyde de requesten, die door de burgerye van Amsterdam aan Sijne D. H. stonde gepresenteerdt te worden, soude aannemen en uyt de beyde het beste sou verkiezen en daar een apostil op sou verlenen. Doe hadt ik de eer om afscheydt van Sijne D. H. en Hare K. H. te nemen, en Sijne D. H. ordoneerden mij, diezelvde avondt op het huys Swanenburgh Sijne D. H. wederom te komen spreeken. Hier hadt ik na de avondtmaaltijd wederom het geluk, om Sijne D. H. alleen te spreeken en Sijne D. H. op alle voorgestelde vragen naa mijn beste vermogen berigt te geven, en te feliciteeren met de Hoge verjaardagh van Sijn Doorlugtige Hoogheyt. Sijne D. H. vernieuwden doe ook Sijne verzoeken en beloften, diezelvde middagh aan de Postbrugge gedaan.

Maandag den 2 September Sijne D. H. int Heerelogement te Amsterdam aangekomen sijnde, wierdt ik korten tijt daaraan bij Sijne D. H. ontboden. Sijne D. H. seyde mij doe, dat bij nader overleg goedtgevonden waz van de twee requesten één te for-

---

1) (Randschrift:) NB. Doe ik na Amsterdam vertrok op expresse order van Hare K. H. om daar te moete blijven, zonder na Rotterdam te mogen vertrekken, deden Hunne D. en K. H. door Pain mij na mijn vrouw en kinderen en affairen vragen, en off die nu in mijn absentie evenwel sijn gang konde gaan, welke laatste vraag ik met neen moest beantwoorden.

meeren; derhalven verzogt Sijne D. H. aan mij, dat de partij van Raap en (die) van Gimnig zig in mijn presentie daarover moesten verstaan en vereenigen. Ik wilde aan Sijne D. H. daarvan de onmogelijkheid aantoonen, maar de heeren van Roon en De Back, die daarbij present waren, namen mij yder bij een arm en bragten mij in een anderen kamer, daar ik H. van Gimnig vondt. Hier rekomandeerden de twee bovengenoemde heeren onz de vereeniging aan, alsmede dat er gecommitteerden uyt de burgerij moesten verkozen worden [1]).

Ik verzocht doe aan H. van Gimnig, dat hij benevens sijn partij dan een ander gedrag moesten houden als sij tot heden toe gedurende de bewegingen gehouden hadden, hetwelke ik in sijn presentie in 't kort aan die heeren bloot ley. Wij spraken doe aff om met de voornaemste hoofden van beyde de partijen nademiddagh in de Graaff van Hollandt te vergaderen, om over de vereeniging te spreeken [2]). Inmiddels ging ik naa het huys van D. Raap en schreeff een briev aan Sijne D H. en een aan Hare K. H., waarin ik én Sijne D. H. én Haere K. H. uyt de geordoneerde vereeniging voorspelde, dat de saken in Amsterdam niet dan een slegten uytslag konde hebben, welke beyde brieven ik immediaat bezorgden, dat aan Sijne D. H. en Hare K. H. wierden ter hand gestelt.

---

1) (Randschrift:) NB. Het verkiezen van gecommitteerde uyt yder wijk, hoe sterk door de partij van Martini en Boekelman en H. van Gimnig enz. doorgedreven, hadt ik altijt door de partij van De Huyzer en Raap enz. weten te verijdelen tot op het oogenblik dat Sijne D. H. in Amsterdam quam.

2) (Randschrift:) Van Gimnig vertrokken sijnde, badt ik de heeren van Roon en De Back, dat sij dog aan de partij van Gimnig niet te veel gehoor soude geven, hun verzekerende, zoo zij zulks deden, dat zij zig daarover op het laatst soude beklagen.

Na de middagh vergaderden de voornaamste hoofden van beyde de partijen volgenz afspraek in de Graeff van Hollandt in mijn presentie bij elkanderen. Hier tragte ik, benevens De Huyzer, Raap, Roman, Chatin en andere, de vereeniging van beyde partijen op billijke condietiën tot effect te brengen. Ik stelde ten dien einde voor, om de twee requeste tot een te brengen en van beyde de partijen evenveel hoofden te verkiesen om de sake bij Sijne D. H. af te doen, maar alles tevergeefs: sij wilde van geen andere vereeniging horen dan dat de partij van Raap en De Huyzer hun request onderteekende en zig verder in alles aan hen onderwierpen. Ik, benevenz de bij mij hebbende vrienden, vertoonden dat hun eysch geen vereeniging maar een onderwerping was, hetwelk direkt tegen het versoek en de order van Sijne D. H. street, maar men schuurde de Moorjaan: nietz kon hun versetten, en hiermede wierdt de vergadering afgebroken, want zoo die onderwerpinge was geschiedt, kon de partij van De Huyzer en Raap Sijne D. H. nergenz meer dienst in doen (gelijk int vervolg sal blijken dat sij gedaan hebben), wijl de tegenpartij meestal bestondt uyt perzonen, die kwaataartig, oplopendt en onversettelijk alles wat hun int hoofdt kwam wilde doordringen, en weer anderen, die nietz in het oog hielden dan hun eyge belangenz.

Ik ging immediaat na Sijne D. H.; ik gaff hem kennisse van het voorgevallene in de Graaff van Hollandt, daar Sijne D. H. seer t'onvreeden over waz. Mijnheer De Back, daarbij tegenwoordig sijnde, sey tegen mij, dat ik hem die voormiddagh zeer verlegen hadt gemaakt met H. van Gimnig soo sterk de waarheyt in sijn aangesigt te seggen; hij meende dat ik mijn selven meer besat. Sijne D. H. voegden hierop de heer Back toe: „Gij moet Van der Meer

dat niet qualijk nemen, het doet sijn sterken ijver voor de goede saak".

En die der saken kundig was kost mij sulkz niet qualijk nemen. Tot op de aankoomste van Sijne D. H. in Amsterdam hadt ik de partijen van Martini en Boekelman enz. met de grootste moeyten dez werrelds er onder gehouden en hunne kwade desseyne telkenz verijdelt, hebbende zoolange ik in Amsterdam hadt geweest bijna nagt nog dagh rust gehadt. Ik moest de stat op en neer loopen, konnende nietz aan andere vertrouwen; want zoodraa ik zulkz deedt, wierden zij van de contra-partij bij de neus omgeleidt; kortom, ik hadt met lope, draven, rennen, schrijven en vrijven, bidde, smeeken en dreygen, trakteeren en geldt in de sak geven, de zaken van Amsterdam in die staat gebragt, dat Sijne D. H. bij zijne aenkomste met gemak en playzier dezelve kost decideeren en ten eynde brengen, en op dezelvde dagh dat Sijne D. H. in Amsterdam aankwam, werdt de partij van Martini en Boekelman enz. op den troon gesteldt en het aanstellen van gecommitteerden wierdt doorgedrongen, beyde saken, daar en Sijne D. H. en Hare K. H. zig altijt sterk tegen gesteldt hadden, en daardoor wierden de zaken in Amsterdam in die staat gebragt, dat Sijne D. H. van dat oogenblik aff alles met moeyten, met tegenspreeken, met ongenoegen en hartzeer niet halv na zijn genoegen kon ten eynde brengen.

Vervolgens kwamen er eenigen hoofden van beyde partijen op het Heere-logement. Sijne D. H. raden hun de vereeniging op het sterkste aan, gelijk de vereeniging dan doe ook in schijn geschiede, als verder blijken zal, en de requeste wierden tesamen overgegeven.

Gedurende het aanwezen van Sijne D. H. in Amsterdam ordonneerde mij Sijne D. H., dat ik mij alle

morgen bijtijtz op het Heere-logement moest vervoegen om Sijne D. H. te kome spreken. Ten dien eynde kreeg ik een teken, om onverhinderdt door de burgerwagt te konnen passeeren, want Sijne D. H. liet mij dikmaalz bij zig ontbieden, zoowel 's morgens vroeg als 's avonts laat off overdagh; als er grooten haast bij was, wierden er drie, vier gelijk uytgesonden om mij op te soeken ter plaatze daar ik mij meest onthieldt, hebbende die plaatze den eersten dag aan baron Grovestins opgegeven.

Nu was men op den Doele van 's morgenz vroeg tot 's avontz laat bezig om alle bezwaren op te stellen en aan Sijne D H. over te geven. Mij wierdt berigt, dat de heer Hartman een boek hadt, daar hij voor burgemeesteren geheyme notulen in aanteekende: ik bezorgde, met goedvinden van Sijne D. H., dat hetzelve door een deputatie van den Doele van Hartman wierdt afgevraagdt, die hetselve op het Heere-logement Sijne D. H. ter hand stelden. Daar kon Sijne D. H., benevenz veele andere saken, in sien wat uytkeeringe regenten en hunne familiën, alsmede particuliere, van sommige ampten trokken.

De partij van Martini en Boekelman (daar nu H. van Gimnig als het hoofdt van wierdt aangemerkt), deden nu Sijne D. H. (hoezeer de Vorst daar ook tegen was en om zoo te spreeken hemel en aarde tragten te bewegen om hetselve voor te komen) besluyten om de regeeringe te veranderen. Ten dien eynde stelde ik op order van Sijne D. H. een lijst op van de regenten, die het meest bij de burgerij in haat waren, en een tweede van perzonen, die Sijne D. H. weer in plaats van de afgezette heeren kon aanstellen. Sijne D. H. vroeg mij, toen ik hem die lijsten ter handt stelden, daar op de eerste ook de burgemeester P. van de Poll stondt, off ik geen kanz (zag) om die te behouden, dat Sijne D. H. zulkz gare

sou zien. Ik deedt door Raap (die nu ook als het hoofdt van de tweede partij wierdt aangemerkt) en andere de burgerij daaromtrent de pols tasten; maar de partij van Gimnig hadden dien heer soo swart gemaakt, dat er niet de minste kanz was om hierin Sijne D. H. playsier te doen. Ik versogt ook aan Sijne D. H. (als sijnde door verscheyde voorname burgers daartoe versogt), om bij alle mogelijkheyt de heer en Mr. Dirk van Buren te bewaren, maar Sijne D. H. betuygden mij daar ook geen kanz toe te sien, vermitz hij berigt hadt, dat die heer, ten tijde hij in Gecommitteerde raden hadt geseten, zooveel na zig hadt gesleept als hem mogelijk was. Vrijdag den 6 September de veranderinge van burgemeestere en raden op den Doele bekendt geworde sijnde, ging het daaromtrent soo hol als op Maandagh den 26 Augustus: „Voor den donder enz.", seyden ze (te weten uyt de partij van Gimnig), „de Prins verkragt statsprivelegien [1]). De nieuwe aangestelde heeren sijn niet beeter dan de oude; wij sijn met sulke burgemeesters absoluyt niet tevreeden; men kan er zijn lijv en leven niet aan vertrouwen". Ja, eenige voegden er bij: „Als die burgemeesters blijven, worden wij opgehangen enz. Aanstonts de Bijlties int geweer, en die moeten na het Heere-logement marcheeren, om de Prinz te noodtzaken om andere burgemeesters aan te stellen", waar na toe sij inmiddels uyt de driftigste een deputatie aan Sijne D. H. afsonden.

Van dat alles kreeg ik van den Doele door bode (op) bode berigt, en baarde mij meer hartzeer als verwonderinge, als hebbende dergelijke zaken den 6 September al voorsien en voorsegt. Meteen komt er t'enden adem (iemant) van het Heere-logement loopen:

---

1) (Randschrift:) NB. Hun voornemen waz Sijne D. H. te noodtsaken de verkiesinge te doen uyt een nominatie, door hun opgestelt.

ik moest op ordere van Sijne D. H. aanstontz op het Heere-logement komen. Hier wierd ik door de heere van Roon en De Back waargenoomen; die heeren verhaalden mij, wat deputatie Sijne D. H. daar van den Doele bij zich hadt gekregen, en dat sij zig volstrekt hadden gedeclareerdt met die burgemeesteren niet te kunnen tevrede sijn, dat er absoluyt een temperament moest uytgevonden worden om de burgerij genoegen te geven; en beyde die heeren meende, dat de burgerij geen reden hadt om te klagen over de nieuwe aangestelde burgemeesters, en dat de glory van Sijne D. H. in deeze saak geen temperament kon dulden. Ik antwoorde die heeren daarop: „Mijne heeren, ik heb volgens mijn pligt Sijne D. H. en de heeren gewaarschouwt om de partij van Gimnig zooveel gehoor en voet niet te geven als tot heden geschiedt is en nog geschiedt, en gelieven de heeren zoo voort te gaan, dan zal het nog erger lopen". Verder erinnerde ik doe aan Sijne Hooged. de beloften, door Sijne Hooged. op het huys te Swanenburgh den... Augustus aan mij gedaan, om Sijne D. H. voortaan de electie van raden en burgemeesteren, off ten minste van burgemeesteren, te bezorgen, dat het nu de regte tijt was om hetzelve te bezorgen. Mijnheer De Bak voegden mij hierop toe, dat alles zoo wel bezorgd was, dat ik daaromtrent niet behoevden te zorgen. Doen hadt ik de eer Sijne D. H. alleen te spreeken. Sijne D. H. gaff mij kennis van de deputatie en hunne commissie, en klaagden zeer over hunne onbetamelijke handelwijze, mij teffens vragende en verzoekende, off ik geen kanz zag om Sijne D. H. uyt deze netelige omstandighede te redden; dat hij mij daar altijt voor verpligt zoude blijven, want dat ik gemaklijk kon begrijpen, voegde er Sijne D. H. bij: „Laat ik mij van die luyden eenz dwingen met verandering te maken, dan is het te

vreesen dat er geen eynde aan zal komen, want dan zal er altijt wat aan haperen". Hierin moest ik Sijne D. H. gelijk geven, en seide: „Indien Uwe D. H. deze zaak aan mijne direktie blieft te betrouwen, meen ik nog kanz te sien om Uwe D. H. te redden." Sijne D. H. vroeg mij, op wat wijze ik hetzelve meende te kunnen uytvoeren. Ik antwoorde: „Uwe D. H., ik meen, dat ik volstrekt meester ben van de partij van Raap te disponeeren om Uwe D. H. in deze te plaizieren, en onder de gecommitteerde uyt de burgerij ken ik ook wel brave luyden, die hetzelve in deze ook niet zulle weygeren; met deze gesamentlijk meen ik het zoo te besteeken, dat sij op den Doele ronduyt zulle zeggen: Wij zijn volkomen met de keuze, die Sijne D. H. van burgemeesteren en raden gedaen heeft, tevreden, en gaan Sijne D. H. daar aanstonts voor bedanken en op morgen de nieuwe heeren feliciteeren, en die lust heeft kan met onz gaan. Dan meen ik verseekerdt te sijn (voegden ik er bij) dat selvs de slimste het niet zal derve weygeren". Sijne D. H. vondt hetselve goet en verzogt mij zulks aanstonts te willen in het werk stellen.

Ik ging na het huys van Raap, daar ik eenige van die luyden, die ik moest spreeken, vondt, en eenige anderen daarbij liet ontbieden. Doen vroeg ik aan die luyden, off zij ietz wezentlijks tegen de heeren Trip, Hasselaar en Deutz hadden. Sij betuygden mij: voor hunne perzonen nietz. Doen seyde ik: „Immers dient er in deze stat een burgemeester in de kamer te wezen, die het beloop der saken kundig is, en dat is de heer Van Collen, en die heb ik als een braaff man horen beschrijven; dus verzoek ik de heeren op alle vriendtschap, dat gij gezamentlijk resolveert Zijne D. H. deze avondt voor sijne gedane keuze te gaan bedanken en morgen de nieuwe aan-

gestelde heeren te gaan feliciteeren; en weest zoo goedt, gaat nu gezamentlijk na den Doel, spreekt daar uwe overige vrienden, en maakt dan uw voornemen publiek op den Doele bekendt; ik meen verzeekerdt te sijn, dat niemant van de gecommitteerde nog van de partij van Gimnig durve weygeren om mede te gaan; en ik verzeeker, de heeren zullen aan Sijne D. H. met hetselve te doen groot vermaak toebrengen". Die heeren beloovden mij hetzelve en stelden het ook aanstontz in het werk, en schoon de contrapartij schuymbekten van boosheyt, sij dorsten niet nalaten om mede na het Heere-logement te gaan en om de volgende morgen de nieuwe heeren te gaan feliciteeren. Dus kwam ik deze storm gelukkig te boven; maar doe Raap en De Huyzer en die van sijn partij op Maandagh den 9 wederom op den Doel kwamen, moesten sij van de partij van Gimnig en de driftige en kwaataartige uyt de gecommitteerdens hooren, dat sij de burgerij verrieden en van de regeëring geld trokken, en „Voor den bliksem", voegden se er bij, „de Prins is soo goedt als de rest" [1]), ja, men dreygden Raap en De Huyzer enz. uyt de vengsters der Doele int water te werpen, zoo euvel namen sij het op, dat de partij van Raap op den 6 hun voornemen (om Sijne D. H. in alles te dwarsboome) hadden verijdelt, en ook waren sij ten hoogste onvergenoegdt over eenige periodenz in de notificatie ven den 7 Augustus, zijnde de notificatie van de verandering van burgemeesteren en raden, en eyndelijk vreesden sij ook omtrent de vrijen krijgsraedt hun voornemen niet te zulle konne volvoeren, bijaldien Raap en sijn partij op den Doele bleeff; dus

1) (Randschrift:) Ik gaff van dit schelden op Sijne D. H. aan eenige heeren op het Heere-logement kennis, en noemde de persoon; maar men hoorde het onverschillig aan.

waren deze genoodtsaakt den Doel te verlaten, sendende het protest n°. 14 op den Doele.

Nu hadden de heetgebakerde de handen ruym, na sij alvorens eenige der redelijkste uyt de gecommitteerdenz ook hadden genoodzaakt insgelijkz den Doele te verlaten, die hun in hunnen dolsinnigen handel wilden tegenspreken.

'S avontz hadden de voornaamste roervinken een conparietie, daar sij, toen sij bijna vol en dol gesopen waren, met de degen in de vuyst elkanderen wilde dwingen te sweeren, niet te moge rusten voor Sijne D. H. hun eene vrije en onafhankelijke krijgsraadt hadt toegestaen; en die het niet konde ontvlugten wierden ook gedwongen dien eedt te doen. Uyt het midden van dat woedend geselschap wierdt wederom een deputatie aan Sijne D. H. afgesonden, daar sij met alle onbeschaamt- en onbeleevtheyt hunne genome rezolutie aan Sijne D. H. gingen bekendt maken. Ik wierdt even na hun vertrek, 'savonts tusschen tien en elv uuren, bij Sijne D. H. gehaaldt. Sijne D. H. was toen verzeldt van de heeren van Roon, Wassenaar, Fagel, De Bak, Lestevenon, Grovestins, Heyden en Rousen. Het behaagde Sijne D. H. mij bekendt te maken, wat deputatie hij bij zich hadt gehadt, en vroeg mij hooft voor hooft na hunne bedrijven en carakters, die ik zoo kort en klaar mij mogelijk was aan Sijne D. H. beschreeff. Doe verhaalde Sijne D. H. mij ook, waar hunne commi(s)sie in hadt bestaan, en dat sij Sijne D. H. hadden willen noodtsaeken hun in hunne onbesonnen voornemen en genome resolutie te ondersteune; maar Sijne D. H betuygden mij, dat hij op die wijze en met dwangh zig in het werk van de krijgsraedt niet wilde mengen, en dat hij hun zulkz ook hadt gezegt. De baron Van Wassenaar seyde toe tegen mij: „Van der Meer, het schijnt gij all veele luyden in Amsterdam kendt". Ik repli-

ceerde: „Uwe Hooged., gedurende ik mijn verblijv in Amsterdam heb gehouden, heb ik mij toegelegt om die luyden, die Sijne D. H. mij daar genoemt heeft, benevenz eenige anderen, te leeren kennen", daar bijvoegende dat zulkz volstrekt nodig was, wilde ik Sijne D. H. van eenig nut sijn. Verder waarschouwde ik Sijne D. H. nog voor een perzoon, die, schoon hij zig achter de schermen hieldt en bij dergelijke deputatie noyt tegenwoordig was, egter er doorgaanz de aanstooker van was. Sijne D. H. vroeg mij, hoe ik zulkz wist. Ik antwoorde hierop: „Uwe D. H., ik ken hem van nabij en heb hem in de ziel getast". Sijne D. H. vroeg mij verder, „off hij dan een vleeschelijke ziel hadt". Ik repliceerde hierop: „Uwe D. H. begrijpt mijn meening wel". Gedurende dit gesprek hadt Sijne D. H. een dooz voor zig staan, daar verscheyde perkamente brieven met groote zegels, in zilvere doze besloten, aanhingen. Sijne D. H. bezag die gedurende het gesprek, en na hetzelve geeyndigt was, vroeg Sijne D. H. aan Sijne Hooged. de heer Fagel: „Heer griffier, laten Hare Hoogmogende van die dozen ducatons slaan?" „Neen, Uwe Hoogheyt", antwoorde de heer Fagel, „die dozen worden alle op de griffie bewaardt. Als Uwe D. H. lust heeft dezelve te sien, sij sijn daar alle nog van die tijt aff dat de Unie gesloten is". Bij die ockazie dat ik de bovengenoemde brieven zag, zeide ik: „Uwe D. H., is het mij gepermiteerdt aan Uwe D. H. te vragen, off de vrede te Aken gesloten is?" Sijne D. H. antwoorde: „Neen Van der Meer, de vrede is nog niet gesloten; dit sijn de ratificatiën van de preliminairen". Doen wenzte ik Sijne D. H. benevenz de bij zig hebbende heeren eene aangename nagtrust toe.

Maar die mogt doe aan Sijne D. H. niet gebeuren, vermitz eenige van die messieurs, die de vorigen

avondt in commissie bij Sijne D. H. waren geweest, gestijft door eenige borgers, die dezelve nagt de wagt hadden, en door die eerstgenoemde messieurs hiertoe verleydt, ondernamen Sijne D. H. 's nagts omtrent ten halv drie uren op te late wekken, onder voorwendzel zij moesten cito Sijne D. H. spreeken, off de stat waz in een bloedtbadt. Sijne D. H. liet hun aanstontz voor sijn ledikant komen. Daar waarschuwde die messieurs Sijne D. H. dat, zoo hij niet aanstontz hun een vrije burgerkrijgzraadt toesting, Sijne D. H. zelvs in groot gevaar was. Sijne D. H. antwoorde hun, dat hij heele andere gedagten van de burgerij van Amsterdam hadt, „maar betreffende het artikel van de vrije krijgsraadt, daaromtrent heb ik mij gister avondt al gedeclareerdt, dat ik daar mijn handen van aftrek en hetzelve aan de burgers overgeev".

Zijne D. H. liet mij 's morgens vroeg bij zig halen, en gaff mij van het gepasseerde dez nagtz kennis, en dat hij voorgenomen hadt zig direkt nog indirekt met de krijgsraadt te zulle bemoeijen; dat ik aan Raap en De Huyzer en verdere vrienden daar kennisse van moest geven, gelijk ik aanstontz deedt, en stelden het geschrift no. 15 op, dat immediaat wierdt gedrukt en door meenigte burgers uyt alle wijken wierdt getekendt. Hiervan gaff ik kennis aan Sijne Hooged. de heer griffier Fagel, latende het opstel aan Sijne Hooged. sien, hetwelk wel na sijn genoegen was, maar Sijne Hooged. seyde mij doe ook, dat Sijne D. H. selvs een verhaal hadt opgesteldt van hetgeene de vorigen avondt en nagt tusschen Sijne D. H. en eenige gecommitteerde en andere burgers was voorgevallen, en dat zeer wel was opgesteldt, en dat het al bij Lamzveldt was geweest om te drukken, maar dat mijnheer De Back Sijne D. H. hadt gedisponeerdt om hetzelve terug te laten halen,

en dat in deszelvs plaatz het geschrift no. 16 was gedrukt, en daarom meende Sijne Hooged. dat aan deze saak niet meer te doen was. Hierdoor bleev het werk van den krijgsraedt ook in wannordere, daar het gemaklijk uyt kon geredt worden, bijaldien de bekendtmakinge van Sijue D. H. was aan den dag gekomen, en als men voort hadt gegaan met het geschrift No. 15 te tekenen, dan hadt zig het stuk van den krijgsraadt volkomen naa het goetvinden van Sijne Doorlugte Hoogheyt geschikt. Zoodat nu in Amsterdam, zowel met opzigt tot de regeering als de krijgsraadt, de saken in die staat bleven, die niet dan displayzier aan de Stathouderlijke regeeringe konde toebrengen. Dat deedt mij bijna desperaat werden, dat ik eene ockazie moedtwillig zag verwaarlozen, die zoo bekwaam was (als mogelijk noyt weer zal gebore worden) om in de stad Amsterdam schikkinge te maken ten welwezen van de gantsche republiek en tot een eeuwige glory van Sijne Doorlugte Hoogheyt. De publicatie, den 15 September op den dag van Sijne D. H. vertrek afgekondigt, staaft mijn gezegde.

Ook betuigde Sijne D. H. op Saturdagh den 14 September aan mij, dat het hem leedt deed dat het request van Raap niet maar alleen hadt aangenomen, dat hij nu van agteren wel zag dat zig alles in Amsterdam dan beeter zou geschikt hebben. Ook voegde er Sijne D. H. bij: „Ik heb ondervonden dat de partij van Raap zoo sterk niet op de regeeringe gebeten waren als de partij van Gimnig, en dat hij daarvan de regeeringe ook hadt verzekerdt". Doen bedankte Sijne D. H. mij ook particulier voor de diensten, die ik hem in Amsterdam hadt bewezen, en beloovden mij op zijn prinslijk woordt dezelve te zullen vergelden, en ordoneerde mij nog drie a vier dagen na het vertrek van Sijne D. H. in Amsterdam te

blijven (omdat de partij van Gimnig niet ophieldt te woelen en van tijt tot tijt notificatiën en publicatiën alsmede een nieuw request lieten drukken, en na het vertrek van Sijne D. H. ook weer nieuwe vergaderinge wilde aanlegen). Sijne D. H. verzogt mij, dat ik op dat alles een wakend oog wilde houden en hem in eyge perzoon tijding kome brengen, hoe zig de burgerij na Sijn vertrek had gedragen. Op Sondag den 15, doe Sijne D. H. uyt de kerk kwam, hadt ik de eer om afscheidt van Sijne D. H. te nemen, wenschende hem teffenz een goede reis toe. Doen hieldt ik mij (volgens de order van Sijne D. H.) tot den 18 September in Amsterdam op. Op Maandagh den 16 September kwamen eenige uyt de partij van Gimnig, alsmede weynige uyt de gecommitteerde van de burgerij en eenige Bijlties, op den Doele, onder schijn om de reekening van de kasteleyn aff te vragen. De kastelijn hadt mij over den Doele een kamer bezorgdt, daar ik, met eenige uyt de partij van Raap verzeldt sijnde, alle konde zien die uyt en in den Doele gingen Ook kreeg ik daar berigt, dat die op den Doele waren alle seer misnoegdt waren om de publicatie van den vorigen dagh, en dat sij wel tragten om de vergadering op den Doele weer te vernieuwen, maar dat de meesten het niet derfde doorzetten. Dinsdag den 17 kwaamen er ook nog weynigen op den Doele, maar Woensdag den 18 niemandt; dus vertrok ik dieselve avondt van Amsterdam naa de Oranjezaal en gaff de volgende dag aan Hunne D. en K. Hoogheeden van het gepasseerde na het vertrek van Sijne D. H. berigt.

Hare K. H. betuygde mij doe, dat sij verblijt was geweest, doe sij Sijne D. H. in goede welstant zag terugkomen, omdat sij gedurende het verblijv van den prins in Amsterdam seer ongerust was geweest door de tijdinge, die sij van tijt tot tijt van de kwade

omstandigheden der saken in Amsterdam kreeg. Ook seyde Hare K. H. mij, dat Sijne D. H. ten hoogste vergenoegdt was over de diensten, die ik Sijne D. H. in Amsterdam had gedaan, waarvoor Hare K. H. mij bedankten, en dat sij door de burgemeesters Groeninks off De Groot zou bezorgen, dat ik bij de eerste gelegentheyt met een goedt ambt wierdt begiftigdt. Nog voegden er Haare K H. bij: „Van der Meer, ik zal u een presentie van twintig dukaten laten geven: dan zult gij zooveel te aangenamer (bij) uw vrouw thuys komen". Nademiddags had ik de eer om afscheydt van Sijne D. H. en Hare K. H. te nemen, vertrekkende doe wederom na Rotterdam, hebbende doe van Dinsdag den 6 Augustus tot Donderdagh den 19 September off te Amsterdam off op de Oranjezaal geweest off tusschen beyde die plaatzen heen en weer gereyst, gelijk ik alvorenz van den 15 Julij tot bovengenoemden 6 Augustus van Rotterdam na 's Hage en Amsterdam heen en weer heb gereyst. Ook deedt ik in het laatst van September nog een reyz na Amsterdam, doordien ik berigt kreeg, dat buyten Amsterdam, op Zeeburgh, weer een nieuwe vergadering wierdt aangelegdt, en dat ik bij onderzoek bezijden de waarheyt bevondt.

In al die tijt heb ik noyt meer van Hunne D. en K. Hooghedenz off van derzelver ministers, hovelinge off bediendenz enz. genoten dan op den 14 Augustus vijf dukaten en op den 21 Augustus vier dukaten, op zijn plaatz gemeldt, zijnde mij zelfs de twintig dukaten, die Hare K. H. mij den 19 September alz een prezentie beloofden, noyt ter handt gesteldt, zoo min als de reyskoste, verteeringe en het geldt, dat ik noodwendig moest spendeeren om vrienden te maken, ontdekkinge te doen en goede berigten te krijgen, en dat ik op expresse order van Hunne D. en K. H. moest doen (en wilde ik Sijne D. H. van eenig nut sijn, was

hetzelve ook onvermijdelijk) en welke mij volgenz beloften, door Pain aan mij op den 6 Augustus gedaan, wel dubbelt zou vergoedt worden. Zoodat ik, met mijn zelve aan de groots(t)e gevaren [1]) en moeijelijkheden te hebben blootgesteldt en nagt nog dag rust te hebben gehadt, en verloop van mijn eyge affaires, deze Amsterdamsche historie op mijn eyge beurs heb helpe ten eynde brengen.

N°. 8.

Vrijdagh den 9 Augustus den Doele geopendt.

Den 10 de aanspraak opgesteldt en benevenz de artikelen late drukken.

Den 11 met Raap na Den Hage gereden om aan Hare Koninglijke Hoogheyt raport te doen.

Den 13 het request late presenteeren door D. Raap, J. K. De Huyzer en E. Chatin. Dezelvde dag na Den Haag gereden met de origineele getekende requeste en dezelve in handen van Hare K. H. gesteldt.

Den 14 De Huyzer, Raap, Chatin, Deurhoff, Roman en Wagenaar op order van Hare K. H. getrakteerdt en aan Sijne D. H. gepresenteerdt.

Den 15 Augustus wederom na Amsterdam geretourneerdt.

Dinsdag den 20 na de Oranjezaal vertrokken en aan Hunne D. en K. H. mondeling raport gedaan.

Den 21 met de heeren gebroeders Bentink een geruymen tijt gebezoigneert ten huyze van Sijn Hooged.

---

1) (Randschrift:) Hendrik van Gimnig heeft mij betuygdt dat, door toedoen van J. Martini, den hooftschout op den 13 Augustus sijn dienaars naa de Haagze postwagen hadt gesonden om mij op te ligten, maar tot mijn geluk kwamen sij wat te laat. Ook kreeg mijn vrouw van tijt tot tijt kwade tijdinge, ja zelvs eenz, dat ik de Waag was uitgestoken.

Den 21 De Huyser, Raap, Chatin, Roman en Wagenaar op de Oranjezaal aangekome en tesaeme rapport gedaan en wederom de Amsterdammers getrakteerdt.

Den 22 wederom na Amsterdam geretourneerdt.

Sondag den 25 door den grave Van Bentink per expresse na 's Hage ontbode, ten sijne huyze geslape.

Maandag den 26 geretourneerdt.

Dezelvde dag Chatin en Romanz en Roman (l. Deurhof) met Wagenaar yder met een chees met 2 paarde na de Oranjezaal gesonde.

Woensdag den 28 door de grave Van Bentink op het huys te Swanenburg ontboden, en aldaar Sijn Hooged. gesproken.

Donderdag den 29 Augustus kwam Sijne Hooged. in Amsterdam.

Sondagh den 1 September ontmoetede ik Hunne D. en K. Hooghedenz aan het Haagse schouw.

. . . .

(Verder niet voortgezet.)

N°. 9.

(Op een afgescheurd stuk papier, waarop in dorso een fragment van een brief en eenige optellingen:)

. . . .

Het boek, daar Hartman geheyme notulen aantekend, op den Doel gebragt. Het veranderen der regeeringe en ongenoegen op den Doel door mij geredresseerdt. Ongenoegen over de publicatie dezwegenz is oorsaak, dat men Raap en sijn partij dreigden door de vengsters in 't water te smijten. Moeten den Doel verlaten. Hun protest dezwegenz. Schelden op den Prinz op den Doel. Commissie tot een vrijen krijgsraedt. Sijn D. H. doedt mij ontbieden, vraagt mij na de personen, in tegenwoordig-

heyt van Roon, Wassenaar, Fagel, De Bak, Lestevenon, Grovestins, Heyde, Rouse. Gesprek met Wassenaar, tussche mij en Sijn Hoogheyt, tussche Fagel en Sijn Hoogheyt. 'S nagtz wordt Sijn Hoogheyt gewekt. Ik bezorg een declaratoir n°. 13 Sijne Hoogheydt(s) declaratie aan mij over de partij van Raap en derzelver request. Ordoneerdt mij in Amsterdam te blijven.

BIJLAGEN.

N°. 1. Briev van Wolters. 2. 11 artikelen. 3. Concept-request. 4. Concept. 5. Aenspraek en 3 artikelen. 6. Notificatie. 7. Antwoordt op de 3 artikelen. 8. Antwoordt dito. 9. Fiat op dito. 10. Declaratoir, request enz. 11. Onderregtinge. 12. Fiat van raden en burgemeesters. 13. Request van 8 artikelen. 14. Protest van Raap 15. Declaratie van de burgerij. 16. Declaratie van Sijne D. H.

(Deze bijlagen, alle, op den brief van Wolters na, in druk verschenen en gemakkelijk te vinden, zijn hier opzettelijk weggelaten.)

AANTEEKENINGEN VAN J. A. VAN DE PERRE DE NIEUWERVE OVER DE ACTE VAN VERBINTENIS EN DE DANKADRESSEN IN ZEELAND IN 1787.

MEDEGEDEELD DOOR

DR. TH. BUSSEMAKER.

Aan de hieronder volgende aanteekeningen, afkomstig uit het Rijksarchief te Middelburg en door den Zeeuwschen Rijksarchivaris, Mr. R. Fruin, ter beschikking van het Bestuur van het Historisch Genootschap gesteld, voeg ik op verzoek van dat Bestuur een woord van inleiding en enkele verwijzingen toe. Dat woord kan zeer kort zijn. Dank zij den documenten in Vreede's *Mr. L. P. Van de Spiegel en zijne tijdgenooten*, deel III, in de *Diaries and Correspondence of James Harris, first Earl of Malmesbury*, vol. II, in De Chalmot's *Verzameling van placaten, resolutiën en andere authentieke stukken* enz., deel XI, in de *Nieuwe Nederlandse Jaerboeken*, Jan.—April 1787, in de *Vervolgen op Wagenaar*, deel XVIII, dank zij niet het minst het uitvoerige werk van Dr. Colenbrander, *De Patriottentijd*, en den daaraan toegevoegden bijlagen, kan een ieder zich gemakkelijk van de omstandigheden en gebeurtenissen, waarop deze aanteekeningen betrekking hebben, op de hoogte stellen. Daarom moge de herinnering volstaan, dat in Juni 1785 door de Gewapende Vrijcorpsen, daarna in Augustus 1786

door de Patriotsche Regenten eene Acte van Verbintenis was opgemaakt, een partijprogramma en eene belofte van wederzijdsche hulp, en dat ook gedurig in Holland dankadressen werden uitgelokt, waarin de volksstem heette te spreken en uitbundige lof werd toegezwaaid aan de Staten van het gewest.

Deze zelfde wapens ging in Zeeland de tegenpartij gebruiken in den aanvang van 1787. De ontwerper van dit plan was hoogstwaarschijnlijk Harris, de Britsche gezant, die zich door geen teleurstelling liet afschrikken van zijn onvermoeid streven om de stadhouderlijke partij te organiseeren. De bedoeling was, de aanhangers van den stadhouder in de verschillende gewesten te vereenigen door de onderteekening van een drietal artikels, waardoor zij zich verplichtten de bestaande constitutie te handhaven en elkaar krachtig ter zijde te staan. Het plan slaagde niet: het prinselijk echtpaar durfde het niet steunen en aan leidende persoonlijkheden, die de uitvoering konden verzekeren, ontbrak het bijna overal. Alleen in Zeeland was zulk een man aanwezig: het was Van de Spiegel, sedert het najaar van 1785 raadpensionaris en gedurig in invloed toenemend. In het begin van December 1786 werd hij door Willem Van Citters, die sedert eenige maanden aan het prinselijk hof te Nijmegen vertoefde, van de zaak op de hoogte gebracht, en hoewel hij van den uitslag in 't algemeen geen groote verwachting had, sloeg hij met de familie Van Citters in Zeeland spoedig de handen aan 't werk [1]). Terzelfder tijd kwa-

1) Vreede, III, p. 30—36, 46. Harris, Diaries, II, p. 207, 211, 229, 230, 232, 234. Colenbrander, III, Bijlagen, p. 58, 59, 61 (n° 17, 18, 20, 22). — W. Van Citters, waarvan hier en in 't vervolg sprake is, is de oud-raadpensionaris en oud-representant van den Eersten Edele: hij had een gelijknamigen zoon, afgevaardigde ter Staten-Generaal.

men onder de ingezetenen van dit gewest dankadressen aan de Staten in omloop, en aan dat verschijnsel zal Van de Spiegel ook wel niet vreemd geweest zijn; het verdient althans opmerking, dat het zich te Goes, waar hij nog veel invloed had, het eerst vertoonde. De omstandigheden lagen in Zeeland trouwens gunstig: te Zierikzee, te Vlissingen, en in mindere mate ook te Veere, was de regeering patriotsch, doch in de andere drie steden hadden de stadhouderlijken de meerderheid, en in de Staten voegde zich bij de stemmen dezer drie steden nog de stem van den Eersten Edele.

In de hieronder volgende aanteekeningen zien wij nu Van de Spiegel en de Van Cittersen aan den arbeid. De schrijver, die ze blijkens het slot den 8en Maart 1787 heeft opgesteld, is J. A. Van de Perre, tot 1779 representant van den Prins als Eersten Edele, de beschermer van Van der Palm. Hij is niet geheel ingewijd; blijkbaar kent hij den oorsprong van het plan niet en ook niet de bedoeling om eene verbinding van partijgenooten tot stand te brengen: hij is conciliant en wil vereenigen, ten gevolge waarvan hij andere inzichten verdedigt dan Van de Spiegel en Van Citters, die duidelijke scheiding wenschen.

De bijlagen, waarnaar Van de Perre verwijst, zijn op eene enkele onbeduidende uitzondering na alle gedrukt, de meeste in verschillende werken; ik haal bij voorkeur De Chalmot aan.

TH. B.

Nadat ik op Zondag den 14 Januari dezes jaars 1787 des Zondagsmiddags bij den heer Godin te dineeren gevraagt was tegen Donderdags daaraan den 18 daaraanvolgende, waarvan ik mij had moeten

excuseeren, omdat wij zelfs hadden bepaalt een diner te geven, hoorde ik daags na dat diner des Vrijdags den heer Thibaut zeggen, dat op dat diner hadden geassisteert de heeren W. Van Citters, Oud-Raadpensionaris, W. A. Van Citters, Burgemeester, C. Kien van Citters, hoofdbailliuw, de Raadpensionaris Van de Spiegel, Fiscaal Steengracht, Secretaris W. Thibaut d'Aegtekerke en Pensionaris J. H. Schorer, en dat men mij ook gaarne aldaar had gezien om over de tegenwoordige politique zaken een mondgesprek te houden, hetgeen principaal had gerouleert over eene propositie van den Raadpensionaris, of hij de menigvuldige dankaddressen, die hem van tijd tot tijd door eenige burgers en ingezetene waren gepresenteert en die hij had zoeken in suspens te houden, al of niet zoude aanneemen, dat alsdan tot beter regeling der gevoelens een generaal-concept zoude behoren geformeert te worden en aan zulke, die ter teekening genegen scheenen, worden aanbevolen; alle de presente Heeren hadden van oordeel geweest, dat men aan de begeerte van de burgerij in dezen den vrijen loop behoorde te laten, de verdere consideratie van den heer Raadpensionaris gouteerende; hierop was door een particulier (mij tot nog toe onbekend) een concept-dankaddres ontworpen en onder de directie van den heer Burgemeester W. A. Van Citters bij Van Osch in den Kortendelft tusschen Zaturdag en Maandag (om door zijn knegts niet bespied te worden) gedrukt, zie bijlage n° 1 [1]). Voorts was in bovengemelde bijeenkomst nog geresolveert de Raadpensionaris te versoeken een acte te concipieeren, door de actueele Regeeringsleden en Ministers te teekenen, waerbij dezelve verklaren de tegenwoordige Republicainsche regeeringsform met den Heere Erf-

1) De Chalmot, XI, p. 17.

stadhouder, Erfcapitein- en Admiraal-Generaal aan 't hoofd te zullen blijven aenkleven en mainteeren, omtrent in die form als er door de Heeren Pensionaris de Gijzelaar, van Berckel en van Zeeberg ter terminatie der geschillen in de Provintie was ontworpen en den 9 Augustus des gepasseerden jaars overgelegt, te vinden in de Historische Courant van 13 Augustus hierop volgende [1]), dog in positiver termes en die minder sujet waren aen eene dubbelzinnige en tweeledige explicatie; tgeen door dien Heer aangenomen zijnde, heeft Zijn H.Ed.Gestr. bij het uytgaan van de Nieuwe kerk op Zondag den 21 Januari getemoigneert mij des anderen daags morgens te willen spreeken, mij nog dienzelven avond toezendende onder couvert de evengemelde concept-acte; des anderdaags morgens elkanderen gemist hebbende, heb ik mij des avonds ten zijnen huyse vervoegd en daar ouverture gekregen van het gepasseerde en is mijne concurrentie tot de gemelde acte verzogt. Intusschen had de heer C. Kien van Citters denzelven anderendaags morgen bij mij geweest en mij geproponeert om eene bijeenkomst over dit onderwerp met de heeren die van het diner van den heer Godin geweest waren ten mijnen huijse te willen houden, alzo hetzelve meer geschikt was als andre om vrij af en toe te konnen gaan zonder geobserveert te worden, waerin ik bewilligende, wierd den tijd bepaalt op s'anderendaags den 23 Januari des middags ten 12 uuren; om alles zoveel mogelijk te masqueeren had ik geen de minste preparaties voor deze bijeenkomst laten maken, ik was om elf

---

1) Den 14en Juni 1785 was te Utrecht eene Acte van Verbintenis gesloten door de Gewapende Vrijcorpsen (afgedrukt bij Colenbrander II, p. 366), die het patroon vormde, waarnaar de Acte van Verbintenis der patriotsche regenten van 8 Aug. 1786 werd opgemaakt (afgedrukt o. a. bij Vreede II, p. 512). Zie V. d. Spiegel's Aanmerkingen op die Acte bij Vreede, II, p. 515.

uuren een tour te paard gaan doen en quam niet voor quart voor 12 uur thuijs; de Heer Raadpensionaris vond zig reeds in mijn salon. Ik liet denzelven vervolgens in mijne gewone eetsaal komen en gaf order niemand binnen te laten vóór dat hij zig deed aanmelden; wij bleven een tijd lang tête à tête, vervolgens quam de heer Thibaut van Aegtekerke, die zonder zig te willen laten aanmelden binnen quam; kort daerop wierden weder zonder aenmelden binnengelaten de heeren Burgemeester W. A. Van Citters, Pensionaris J. H. Schorer en Fiscaal Steengracht d'Oosterland. Ik hernieuwde mijne reeds gegevene ordres dog de heer Oudrepresentant W. van Citters vervolgens inkomende zonder toe te laten, dat gemelde ordres geëxecuteert wierden, hetgeen mijn oogmerk andermaal verijdelde; na hem quam de heer Godin en eijndelijk de heer HoogBailliuw C. Kien van Citters. De heer Raedpensionaris las toen voor de door hem gemaakte extensie van de bewuste acte, die door alle de presente leeden wierd goedgekeurd (zoals dezelve hiernevens te vinden is sub n° 2 [1])) en verre preferabel aan de acte in Holland geconcipieerd bovenvermeld en te vinden in de daar aangehaalde Historische Courant van 13 Augustus, die met elkander wierden gecollationeert; wijders wierd in deliberatie gebragt op wat wijze men de teekening van dezelve zoude vervorderen. Vooreerst: toonden alle de presente Heeren zig genegen om met de teekening voor te gaan, vervolgens wierd overwogen, wie eerst zoude teekenen; men begreep, dat het geen goed effect zoude doen, dat de beide Oud-representanten [2]) zulks

---

1) De Chalmot, XI, p. 4. Bij Vreede, III, p. 134 sqq. vindt men eene lijst der onderteekenaars van de Acte, door V. d. Spiegel opgemaakt.

2) W. Van Citters en V. d. Perre.

deeden, men vond den heer Van den Brande daertoe de geschiktste, ik wierd verzogt zulks dien Heer voor te slaan, hetwelk ik aannam De advisen der meerderheid gingen daarheen om deze acte aan geene Heeren, hetzij in Gecommitteerde Raden, Rekenkamer of Steeden, ter teekening te presenteeren, als van welker goede sentimenten men zeker was, en vooral niet aan zulke, die opentlijk de zoogenaamde Patriottische partij begunstigden, als de heeren Pous, Huijssen van Cattendijke en Macquet; dan ik gaf in overweging, of het niet beter zoude zijn ter voorkoming van verdeeltheden, cabales, wantrouwen ende animositeiten, dat een der oude Regeeringsleden buyten werkelijke effective functie, zoals den presenten Heer W. Van Citters of ik, aan de Raadpensionaris een missive schreeven, rouleerende over de tegenwoordige onlusten en diffidentiën tusschen de Regeering en Burgerijen mitsgaders de Ingezetenen, en Z.H.Ed. Gestr. in consideratie gevende of een diergelijke acte, zoals in Holland door de heeren de Gijzelaar, van Berckel en Zeebergh was ontworpen hier bovengemeld, mutatis mutandis en in min dubbelzinnige termen daertoe niet door Zijn H.Ed.Gestr. kon worden geconcipieert en aan de Regeeringsleden voorgesteld; dat Z.H.E.Gestr. alsdan ouverture aan Gecommitteerde Raden van gemelde missive zoude konnen geven en H.Ed.Mog. dien voorslag agreëerende langs dien weg de hiernevens gevoegde acte N° 2 ter kennis van die Heeren en ter hunner onderteekening zoude konnen brengen, voor zoverre zij daertoe inclineerden, en die wederom aan de respective Magistraten van welke zij gecommitteert waaren, latende aan dezelve of aan ieder lid van dien om tot dezelve mede te concurreeren of niet, na goedvinden (terwijl de leeden der verdere hooge Collegiën door den heer Raadpensionaris daertoe gelegenheid konden erlangen). Het quam mij voor,

dat langs dien weg deze prijslijke demarche meerder legaliteit zoude hebben erlangt, de Raadpensionaris buijten alle verdenking en reproche zijn gestelt en alle wantrouwen en verdeeltheden geweert, wijl aan geene, die wijgerden te teekenen, alle reden van beklag deswegens wierde benomen; dan zulks mogt niet baten, de heer Raadpensionaris en de heer W. Van Citters scheenen vooral zeer aliëen van dit idée, dat ik daerom niet wilde pousseeren. Het discours rouleerde wijders over eene memorie voor de tegenwoordige onlusten, door eenen Monsr. de Cotelerie, een intriguant Franschman en welgezien bij het Ministerie van Versailles, relatif tot onse Republicq ontworpen en aan dat Ministerie medegedeelt, waarin diezelfde principes reeds waren gedeveloppeert, die meer en meer bij onse natie heerschende was geworden en zoveel confusie en desordres hadden teweeggebragt. Men vind ze hiernevens sub 3 [1]). Nog wierd er gesproken van het gevaarlijk en geheel onaanneemelijk plan van mediatie door den heer de Rayneval, chargé d'affaires van het hof van Vrankrijk, tot dit point ontworpen en aan den heer Graaf van Goertz, chargé d'affaires van 't Pruijssische hof, ten zelfden eijnde medegedeelt (zie n° 4 [2])), waerop de Princes in een zeer verstandige en beredeneerde brief hoogstderzelver tegenbedenkingen aan gemelden Graaf had

---

1) Met monsr. de Cotelerie is bedoeld de fransche avonturier De Coetloury. Zie over hem Colenbrander's werk (register i. v. Coetloury). Het stuk, als bijlage n° 3 vermeld, vindt men in hoofdzaak afgedrukt bij De Bosch Kemper, Letterkundige Aanteekeningen, p. 262. „Le système politique" enz. De Bosch Kemper heeft het ontleend aan de papieren van Dumont Pigalle en deelt mee, dat als auteur is aangeduid Mr. C, waarin hij Cerisier vermoedt.

2) Tollius, Staatkundige geschriften betreffende eenige gewigtige gebeurtenissen in de Vereenigde Nederlanden, gedurende de jaren 1786, 1787 en vervolgens, II, p. 22, 39, 49.

doen toekomen, dog waervan ik geen copy heb konnen behouden [1]).

Des avonds van dezen dag hebbe ik volgens de op mij gestrekte commissie den heer van den Brande de bewuste acte (die des morgens reeds door het nevensgaand billet n° 5 [2]) zijne bereidwilligheid tot concurrentie had getoond) ter voorteekening voorgelegt, 't geen door ons beide is gedaan, latende tusschen ons beide een plaats ter teekening voor den heer W. van Citters over, en vervolgens. Na dezen tijd is de onderteekening van het bovengemelde dankaddres zijn gang gegaan; veele zegt men op persuasie, andere op inductie van voordeel en zommige onder de kleyne gemeente door bedreiging, hoewel het grootst aantal van de voornaamste burgers en beste opgezetene zulks met de uyterste vrijwilligheid gedaan hebben [3]).

Op Zaturdag den 3 Februari was eene nadere bijeenkomst beleid ten huijze van den heer Burgemeester W. A. van Citters tegens s'avonds ten 6 uuren; in dezelve bevonden zig alle de bovengemelde heeren, die zig ten mijnen huyse bevonden hadden, en nog daerenboven de heer van den Brande en Burgemeester de Bruijn. Eerst wierd door de

1) Bedoeld antwoord bij Tollius, II, p. 64. Vgl. ook Vreede, III, p. 112.

2) Ontbreekt.

3) Wat den dwang betreft, ongetwijfeld heeft de vrees om overlast te lijden, waartoe de plundertooneelen te Goes in Januari 1787 gegronde aanleiding gaven, een aantal personen tot onderteekening der dankadressen bewogen. Vgl. De Chalmot XI, p. 68, 80. En dat „persuasie" ook eene rol speelde, blijkt uit een ongedateerd briefje van V. d. Spiegel aan V. d. Perre zelf, waarin hij hem verzoekt een aantal notabele burgers van Middelburg tot het onderteekenen van één adres over te halen, terwijl hij van zijn kant eenige anderen zal trachten te „persuadeeren." Het dankadres is natuurlijk te onderscheiden van de acte.

Raadpensionaris gecommuniceert de namen der Heeren, die de bewuste acte tot dusver getekend hadden, en dit bestond buijten de Heeren, die dezelve hadden helpen arresteeren, uyt de heeren Burgemeesters de Bruijn, G. van Citters, D. S. Schorer, P. J. Rethaan Macaré, P. C. van Goethem, H. de Haze Bomme, S. M. Snouck Hurgronje, W. A. Kien van Citters, D. J. de Superville, J. Canter de Munck, Secretaris P. Changuion, Rekenmeesters J. E. van der Mandere, J. J. Leijdekker de Bruijn. Verzogt geweest zijnde om de heer Veth van de Perre van Westcappele te polzen, of hij tot gemelde acte wilde accedeeren, rapporteerde ik, dat Zijn Ed. na gedane lecture van dezelve had gedeclareert de sentimenten in dezelve vervat volkomen te adopteeren en bereid te zijn dezelve terstond met zijne onderteekening te bekragtigen, zo ras dezelve op een legale wijs, 't zij in de vroedschap, hetzij in de onderscheidene vrindschappen, zoude zijn voortgebragt en daerdoor aan alle de leeden van regeering zonder onderscheid tot gelijke onderteekening gelegenheid zoude zijn gegeven, dat Zijn Ed. duchte, dat indien dezelve niet dan ondershands en aan zommige leeden wierd aangeboden en eenige daarvan uijtgezondert, deze verbintenis niet anders zoude konnen werden beschoud, dan als eene ligue en cabaal, die de verdeeltheden en confusiën in plaats van weg te nemen meer en meer zoude doen vermeerderen; dat Zijn Ed. dienonvermindert aan zig had gereserveert zig daerop nog nader te beraden en dat ik reeds dien dag deszelfs finaal antwoord had gewagt, dan dat Zijn Ed. en ik beide verhindert waren elkanderen te zien, dog dat ik hetzelve des anderendaags verwagtte. Vervolgens bragt de Raadpensionaris in deliberatie, wat men nu verder met dit stuk zoude doen. Ik inhereerde andermaal mijn vorig geadvi-

seerde om hetzelve meerder universaliteit te geeven met zodanige andere argumenten, als bij vorige gelegenheid niet waren voortgebragt, dat men zig ten hoogsten verlegen zoude vinden, in gevalle die Heeren, die zig de zogenaamde Patriottische partij hadden getoont toegedaan te zijn, berouw en leedwezen toonden over hunne vorige demarche en uyt zig zelve verzogten tot gemelde associatie en acte te worden geadmitteert. Ik deed dit te meer, omdat ik dezelve hoe langs hoe meer begon aan te zien als een ligue, om de groote familie [1]) groten aenzien bij Z. H. en invloed in de publique zaken te geven, mogelijk zelfs wel tot prejuditie van den tegenwoordigen Heer Representant [2]), alzo mij uijt een particulier discours, daegs te voren met den heer Thibaut en Pensionaris Schorer op onze familiedag gehouden, gebleken was, dat toen gemelde Heeren op het bovengemelde diner van den heer Godin aen denzelven vroegen, of de heer van Lijnden in de zaak van de bewuste acte wel gekent was en of zulks anders niet behoorde te geschieden, het antwoord was: „dat geloof ik niet, maar wat komt dat er op aan, hij legt ons alle in de luuren [3])". In dit mijn advis wierd ik in deze conferentie ten huijse van den heer W. A. van Citters kragtig ondersteund door gemelden heer Pensionaris Schorer, ook eenigermate door den heer van den Brande en Thibaut, ja zelfs ook tot mijne verwondering door den heer Godin, die op de consideratie van zommige Heeren, dat er op de bewuste Patriottische Heeren wijnig te vertrouwen was, dat

1) D. i. de familie Van Citters.
2) Van Lynden van Blitterswijk.
3) Van Lynden werd niet recht vertrouwd, ook niet door de prinses, en zijne verhouding met W. van Citters werd slecht. Vgl. Vreede, III, p. 189; Colenbrander III, p. 57, noot 2 en 3; Het Nederlandsch Rijksarchief, p. 124.

men ze alsdan zoude moeten admitteeren in onze conferentiën, en zo ze al niet de aldaar geproponeerde zaken dwarsboomden, zij dezelve ten minsten doen elimineeren, in overweging gaf of men dan nog niet eene meer bijzondere en geheijme correspondentie zoude konnen vormen en dezelve daervan uijtsluijten; dan na de discoursen voor en tegen dit point gehoort te hebben brak de heer Raadpensionaris dezelve spoedig af met te zeggen, dat men de acte aan alle Regeeringsleden niet behoorde te presenteeren, maar eene uijtzondering van zommige maken. Hierna kwam in deliberatie, of, wanneer en hoe men deze acte zoude publicq maken; de conclusie was prompt en unaniem voor de affirmative en zulks wel sMaandags daaraanvolgende door de nog overig zijnde 200 gedrukte exemplaren door den boekverkoper van Os op de markt te doen debiteeren, en niet toereijkend zijnde, zoals te denken was, een nieuwen druk aan te doen leggen, dog dat men vooralsnog de namen der onderteekenaren niet behoorde bekend te doen zijn. Hierna gaf de Raadpensionaris in bedenking, of het niet nuttig zoude zijn, dat hij een propositie ter Staatsvergadering deed tot stooring en weering der met zoveel emphase in de publique couranten geannonceerde Patriottische societeiten en fondsen [1]), waertoe Z.H.Ed. Gestr. een concept had ontworpen en voorlas; de presente leeden keurden dit alle goed, gelijk dan ook dezelve sMaandags daeraenvolgende op de Staatsvergadering is gedaan, waervan de copy hiernevens te vinden is sub N° 6 [2]). Eijndelijk bragt de heer Raedpensionaris in overweging, of het niet nodig was eene commissie van cor-

1) Over het Nationaal Fonds, zie Colenbrander in de Bijdr. en Meded. v. h. Hist. Gen., XX.

2) De Chalmot XI, p. 8.

respondentie te bepalen, opdat alle zaken met onderling overleg zouden konnen behandelt worden en de te nombreuse en in 't oog loopende bijeenkomsten voorgekomen; dit wierd insgelijks gegouteert en tot de meer bijzondere correspondeutie aan den heer Raadpensionaris den heer van Lijnden, den heer van den Brande benevens mijn persoon en het oudste of hier aanweezige Regeeringslid van de Steeden benevens een van derzelver ministers, voor zoveel als er deze acte getekend hadden, toegevoegt, van welke correspondentie de heer W. van Citters wierd geëxcuseert, alzo dezelve voorhad eerstdaags de reijs na Nijmeegen weder aan te neemen [1]); intusschen nam de Raadpensionaris aan bij alle voorkomende gewigtige gelegenheden ook den raad en het advis der verdere Heeren, die deze confederatie hadden helpen ontwerpen en tot stand brengen, te zullen inneemen. Het discours rouleerde ondertusschen ook al over de teekening van het dankaddres en de alarme, die des avonds te vooren gebragt was onder de leeden van de Patriottische Societeit, toen ter tijd in hunne gewone vergaderkamer in het coffijhuijs op de Balans bijeen zijnde geweest, doordien drie of vier persoonen van de opposite partij tot in die vergaderplaats waren doorgedrongen en eenige informatie nopens derzelver onderhandelingen en voornemens hadden begeert, waarop eerstgemelde van deze tot s' anderendaags avonds uytstel hadden

1) W. van Citters vertoefde sedert de reis van het prinselijk echtpaar naar Zeeland (zomer 1786) geregeld aan het stadhouderlijk hof te Nijmegen en werd in Febr. 1787 kabinets-secretaris van den Prins (vgl. Vreede, III, p. 197). In verband met dit aanstaand vertrek van V. Citters moet stellig de brief van V. d. Spiegel aan de Prinses, door Vreede meegedeeld in de Inleiding op deel II, p. 51, in 1787 geplaatst worden, zooals trouwens Vreede reeds vermoedde.

verzogt, belovende alsdan hun de nodige opheldering te geven, 't geen dan ook dezen avond werkstellig stond te werden gemaakt. De heer W. van Citters en verdere leeden van die familie keurden deze demarche, vooral deze laatste, hoochelijk af; de eerstgemelde liet zig onder andren ontvallen, dat dit zeer leelijk was en dat men er ten minsten nog twee behoorden bij te voegen, waarvan men meerder zekerheid had; na dato ben ik geinformeert, dat er desen Zaturdagavond twee in plaats van vier personen in 't Patriottisch genoodschap geweest zijn, dat dezelve zeer vergenoegt daervan waren gescheiden en tegen s' Maandagsavonds daaraenvolgende opnieuws waren geapointeert om verdere informatien te verkrijgen, dan de heer C. Kien van Citters informeerde mij dat zulks (ongetwijfelt door zijne familie) was verhindert en dat die personen daer niet waren verschenen, 't geen mij ook bij de rencontre van den heer Lector Fokker in 't Physisch genoodschap dienzelfden Maandag, die men zeide onder de Patriottisch gecommitteerden te behoren, geen geringe sensatie scheen verwekt te hebben.

Intusschen had de heer van Westcappel mij des Zondags den 4[en] gedeclareert, dat hij thans geresolveert was de bewuste acte te teekenen, mij ten dien eynde dezelve verzoekende, welke mij dan ook door den heer W. A. van Citters, die ik na dat pourparler op straat ontmoetede, is overhandigt en aan denzelven ter teekening is gezonden; gelijke begeerte toonde ook de Gecommitteerde Raad van Roseveld, en de heer van Lijnden had den heer W. Kien van Citters, deszelfs schoonzoon, per missive verzogt gemelde acte voor hem te onderteekenen. Ze was insgelijks aan den heer Rekenmeester Buteux gepresenteert, maar met wat uytslag is mij onbe-

kend [1]). Van hier stond ze na Ter Goes gezonden te worden, alwaar men verwagtede, dat ze door alle de regeeringsleeden op drie of vier na zoude ondertekent worden; te Zierikzee waren maar drie of vier leden in 't geheel, die zig onder de hand tot deze onderteekening genegen betoonden, maar die er evenmin als de Gecommitteerde Raad van die Stad van Gelre (wat moeite de heer Fiscaal Steengracht bij Zijn Ed. daertoe ook had in 't werk gestelt) voor durfden uytkomen, en dus is de acte na die Stad niet gezonden. Ik heb nog betrekkelijk de conferentie, ten huijse van den heer W. A. van Citters gehouden, vergeten te melden, dat toen er bij wege van pourparler gevraagt was, wat men doen zoude, als het eens in deze stad evenals te Goes tot dadelijkheden quam, gemelde heer W. A. van Citters informeerde, dat hem was aen de hand gegeven, dat de Major Nebbens wel kans zag en dagt het gevoegelijkste te zijn om niet in den krijgsraad, maar in de gewone bijeenkomst der Burgercapteijnen die van beide partijen te engageeren, om van weerskanten alle mogelijke pogingen aan te wenden om hunne rotgezellen in stilte en tranquilliteit te houden, te meer wijl er geen apparentie scheen te zijn om van Vlissingen of Vere troepes te konnen verkrijgen, om als het al te grof ging den woesten hoop te stuijten; dit wierd gegouteert en de heer van Citters nam aen de zaken daerhenen te dirigeren. Nog zoude ik bijkans vergeten hebben aan te teekenen, dat nademaal de heer van Westcappel, desaangaande geconsuleert zijnde, zijne regeering dier plaats eerst had afgeraden het bewuste dankaddres te teekenen, maar zulks onverhindert door de ge-

---

[1]) Buteux teekende, volgens de lijst der onderteekenaars bij Vreede, l. c.

meente te laten geschieden, eenige van de burgerij zulks op het exempel van hunne regeering hadden nagelaten, dog hun verlangen daertoe te kennen gegeven hebbende en de regeering andermaal met hun Heer hebbende geconsuleert, had dezelve niet alleen zijn vorig geadviseerde ingetrokken, maar zelfs nu gedeclareert, dat het hem aangenaam zoude zijn, dat ze teekenden, om de rest der Burgerij gelegenheid te geven om derzelver verlangen ter uytvoer te brengen; dit wierd dan geresolveert, en over de 130 personen toonden zig terstond bereid ter teekening; de lijst der inteekening wierd gevraagt, maar Janus Bis en eenige andere van den aanhang van 1777 en 1778 [1]) zogten dezelve te weeren, declareerden met veel verontwaardiging, dat het nu te laat was en dat zij nimmermeer zouden worden geadmitteerd; de evengemelde desniettemin een nieuwe lijst formeerende, hebben dezelve aen den heer Raadpensionaris overhandigt.

Op Donderdag den 8en Februari hadden de leeden van de Burgersocieteit bij een advertentie in de Middelburgsche Courant doen ontkennen de existentie van een zogenaamde Patriottischen Eed [2]), die in druk te voorschijn was gekomen, uijtlovende een premie van 1000 Zeeusche Ryksdaalders voor dengeenen, die met valabele bewijzen zoude konnen aantoonen, dat dien eed bij eenig lid van gemelde

---

1) Wie Janus Bis is, weet ik niet te zeggen. In 1777—1779 waren de gemoederen te Vlissingen en vervolgens op geheel Walcheren in beweging gebracht wegens faciliteiten, aan de uitoefening van den katholieken godsdienst verleend: misschien dat Janus Bis bij die beweging een eerste rol heeft gespeeld. Over die beweging, zie N. N. Jaerboeken, 1779, p. 1019 sqq., en Ypey, Gesch. v. d. Kristl. kerk in de achttiende eeuw, XII, p. 173 sqq.

2) Zie dien zoogenaamden eed, die kort te voren ook te Hoorn in omloop was gebracht, in de Vervolgen op Wagenaar, XVIII, p. 316.

Societeijt of exercitiegenoodschap ooit of ooit was gedaan of in gebruijk geweest, en wijders verklaart, dat zij zig van ganscher harte vereenigden met de plegtige betuigingen, vervat in de bovengemelde acte (zie gemelde courant, hiernevens gevoegt nummer 7 [1]). Des Vrijdags den 9^en^ wierd ik door den heer Pensionaris Schorer verzogt, om dien avond ten huijse van den heer Raedpensionaris van de Spiegel te compareeren, zooals ik deed met Zijn Ed. en den heer van den Brande; wij vonden daar den heer W. van Citters, C. Kien van Citters, G. van Citters, W. A. van Citters, Burgemeester de Bruijn, Steengracht en Godin; de heer van de Spiegel gaf de leeden kennis van dat advertissement en in consideratie om een tegen-advertissement in de Courant van den 10^en^ te laten plaatsen, inhoudende den waren zin, die men aan eenige woorden van de bewuste acte behoorde te geven, ten eynde alle misverstand desaangaande weg te neemen en te doen zien het onbestaanbare van de gevoelens en het gedrag van die Burgersocieteit met het amplecteeren van gemelde acte, opdat minkundige en ligtgelovige menschen door het declaratoir, in dat advertissement vervat, niet zouden worden misleijd; dan op het advis van den heer W. van Citters vonden verscheide Heeren, waeronder ik mij ook bevond, ongeraden om zulk een advertissement te doen, ten eijnde zig zelven en de absente Heeren onderteekenaren dezer acte niet te compromitteeren en in geen proces communicatoir met gemelde Burgersocieteit te vervallen, tgeen dan ook is agterwege gebleven. Dan ik proponeerde om eene nadere interpretatie en ampliatie van gemelde acte te ontwerpen, bevattende de ware zin en meening

1) De Chalmot, XI, p. 162, waar echter 8 Febr. te lezen is i. pl. v. 28 Febr.

van alle die expressiën, die eene tweeledige explicatie konden admitteeren, en dezelve met den druk gemeen te maken, evenals met de acte was gedaan, dat men tegelijker tijd daarvan gebruijk zoude konnen maken om die Regeeringsleden, aan welker gevoelen men twijfelde en waarvan zommige met empressement verlangden de bewuste acte te teekenen, voor te leggen en niet aan te neemen, voordat zij verklaarden ook zodanigen zin aan die woorden te hechten, door welk middel men zonder eenig gevaar alle die Heeren ter teekening zoude konnen admitteeren en daardoor voorkomen den haat der Burgerij, die zij anderzints op zig zouden laaden, en die pogingen, die zij in den haaren ongetwijfelt zouden in 't werk stellen om zig van den blaam van nonconformiteit met de sentimenten der onderteekenaren te zuijveren. Dog dit werk vond de heer Raedpensionaris van zoveel bedenkelijkheid en zo delicaat, dat Zijn H.Ed.Gestr. niet op zig nam daervan eene extensie te maken, die aan geene gewigtige critique onderhevig zoude zijn; die is dan ook onderwege gelaten en besloten de zaak te laten zoals ze was en af te wagten, wat door die Heeren nader zoude gedaan worden, die desen zelfden avond wierden gezegt eene bijeenkomst te hebben; men hoorde dat de heer de Beveren hier en daar na de acte had laten vragen. De heer Pous had mij ook over dezelve opgewagt en mij zijne goedkeuring over dezelve betoont en tegelijk zijne bereidwilligheid om tot dezelve te accedeeren, alsmede de akelige gevolgen, die hij er voor zig en andere zijner mederegenten in voorzag, die zulks niet deeden, en het hatelijke van die teekening aan dezelve te onthouden; mij biddende uijthoofde van mijne meermaals aan hem betoonde vrindschap en betrekking tot zijn vrouw en deszelfs familie, om hem tog aan te wijsen de middelen om dat gevaar te ontkomen, wijl hij

anders genoodsaakt zoude zijn zijn vrouw en kinders te bergen en voor zig zelfs veijligheid in een ander land te zoeken, betuigende zig met gemelde burgergenoodschappen niet anders gemelleert te hebben als om de heethoofdige en gistende gemoederen tot bedaren te brengen en derzelver demarches te regelen. Ik gaf denzelven een algemeen ouverture van mijne sentimenten en raadde hem zig deswegens aan de hoofden zijner Regeering of aan den heer Raadpensionaris of aan den heer van Lijnden of aan Z. Hoogheid te adresseeren en daar de voldoening zijner verlangens te verzoeken, welke ik zoveel in mij was allerwege zoude zoeken te appuieeren, en zo hij zig langs dien weg niet schootvrij konde stellen, raadde ik hem zijne gevoelens aan het publicq open te leggen, terwijl ik tevens het onvoorzigtige en het schadelijke van zijne handelwijse hem met discretie, dog tevens met nadruk onder 't oog bragt [1]). In de evengemelde conferentie ten huijse van den heer van de Spiegel wierd door den heer Godin geavanceert, dat men op de werf geen geringe gisting en oneenigheid bespeurt had en dus dat men niet wist, of alle aldaar zo welgezint waren, als men bij de onderteekening van het bewuste dankaddres zig had voorgesteld; het quam mij voor, dat zulks geene geringe sensatie bij zommige onzer Heeren maakte, zo dat de faciliteit om de onderteekening der bewuste acte algemeen te maken zeer bevorderde.

Op Donderdag den 15 Februari daaraanvolgende

---

1) Bij De Chalmot XI, 9 en Vreede, III, 220 sqq. vindt men een brief, d.d. 11 Febr. 1787 van Mr. B. M. Pous, raad van Middelburg, waarin deze satisfactie vraagt aan V. d. Spiegel wegens diens vertoog over het Nationaal Fonds, waarvan Pous een der directeuren was, en die den 15en Febr. ter vergadering der Staten werd ingebracht.

hadden wij een conferentie van dezelfde Heeren ten huijse van den heer Steengracht van Oosterland, waerbij alle de voorengemelde mitsgaders ook de Heeren J. J. de Bruijn en G. van Citters tegenwoordig waren; de Raadpensionaris las daerin voor de explicatie der dubieuse termes in de meergemelde Acte van Verbintenis, die te vinden zijn in margine van het gedrukt exemplaar n° 2; alle de leden approbeerden die explicatie onder eenige geringe remarques, die in 't evengemelde stuk zijn geobserveert [1]). Vervolgens gaf gemelde heer Raedpensionaris in bedenking, of men niet behoorden eenige wijnige Heeren te committeeren tot de secrete correspondentie en om in alle schielijk voorkomende gevallen Zijn H.E. Gestr. met raad en daad te helpen assisteren, 't welk door alle de presente leeden gegouteerd zijnde, zoo is, aangezien het op handen zijnde vertrek van den heer W. van Citters na Nijmegen, daartoe verzogt de heer van de Perre, van den Brande, Steengracht, W. A. van Citters.

Ingevolge van deze explicatie is er, zoals ik geinformeert ben, eene concept-resolutie door den heer Pensionaris Schorer geformeert, om door de heeren van Middelburg in Wet en Raad genomen te worden bij wege van declaratoir, waarop dan alle de leeden tot de teekening zouden worden toegelaten; deze zoude in Burgemeesterskamer door Zijn Edle des anderendaags avonds worden overgelegt benevens een concept-waarschouwing om alles af te schaffen, wat aanleiding tot oneenigheid en verwijdering onder de Burgerij had gegeven, en om zig onderling stil en vreedzaam te gedragen zoals dezelve mutatis mutandis

---

1) Men vindt die explicaties bij Vreede, III, p. 134, sqq. in de noten.

door den heer Raadpensionaris reeds was geconcipieert voor de Staatsleden casuquo; beide deze stukken [1]) scheenen in Burgemeesterskamer veel goedkeuring gehad te hebben, dan dezelve hadden daags daaraan, te weten des Zaturdags, in Wet en Raad veele bedenkingen en consideratien geleden, dus de conclusie van het eerstgemelde en mitsdien ook van de teekening daardoor was agteruytgezet; evenwel de waarschouwing is met eenige verandering des Zaturdags den 24en daaraanvolgende gearresteert en den volgenden Maandag gepubliceert (ze is hiernevens te vinden N° 8 [2])). Vervolgens is ter Staetsvergadering de Raadpensionaris door en van wegens den Heer Eersten Edele, de Heeren van Middelburg, Goes, Tholen en Veere geauthoriseert geworden, om aan eenige overbrengers der dankaddressen het genoegen en de dankbaarheid der Staten deswegens te kennen te geven, zo en dier voegen als zulks te vinden is in de Middelburgsche Courant van Donderdag den 1 Maart (hiernevens gevoegt sub n° 9 [3])).

Op Zaturdag den 3 Maart hadden wij een bijeenkomst ten huijse van den heer Thibaut des avonds om 6 uuren, alwaar present waren, buijten de Heer van den huijse en mijn persoon, de heer Raadpensionaris van de Spiegel, de heer van den Brande, C. Kien van Citters, de heeren Burgemeesters de Bruijn, G. van Citters, W. A. van Citters, Pensionaris Schorer, Fiscaal Steengracht en Godin; de heer Raadpensionaris gaf daerin ouverture van een brief uijt s'Hage ontfangen, waarbij bleek, dat de propo-

1) Beide stukken liggen onder de bijlagen, door V. d. Perre aan zijne aanteekeningen toegevoegd; de explicaties stemmen woordelijk overeen met die bij Vreede, zie vorige noot.
2) De Chalmot, XI, 158.
3) De Chalmot, XI, p. 26.

sitie om het corps van de Rhijngrave van Salm ter versterking van het garnizoen in s'Hage te doen komen, door de meerderheid was afgestemt en daarentegen geresolveert om in deszelfs plaats het regiment infantery van Bijland, dat van Pabst en eenige dragonders van Hessencassel na s'Hage te doen komen [1]); vervolgens deed gemelde Heer praelecture van een systhematicq plan, door geassotieerde zogenaamde Patriotische leeden van Regeering zo uijt Holland als d'andre Provintien ontworpen en vastgesteld, waarbij niet alleen de Republicq geheel afhankelijk gemaakt word van de magt van Vrankrijk, maar waarbij ook het Stadhouderschap word gesepareert van het Capitain- en Admiraal-Generaalschap en aan den Prins geoffreert, om zijn leven lang gedurende te laten behouden alle de voordeelen van deszelfs tegenwoordigen post, mits afziende van het Erfstadhouderschap, met bedreiging van hem anders vervallen te houden van deszelfs tegenwoordige hoge charges en digniteiten, een stuk hetwelk ten hoogsten waardig zoude zijn publicq gemaakt te worden, om de oogen van de misleide Nederlanders te openen en eene heijlzame verandering in de gemoederen te weeg te brengen, indien hetzelve de vereijschte authenticiteit konde erlangen, waertoe nog moeite nog kosten zoude gespaart worden [2]). Gedurende deze lecture quam eene Commissie van Veere, bestaande uyt de 2 Heeren Regeerende Burgemeesteren en den Pensionaris de Mauregnault, den heere Raadpensionaris in een

---

1) Zie Colenbrander, III, p. 152 sqq.

2) Het bedoelde „systhematicq plan" ligt in druk onder de bijlagen bij Van de Perre's aanteekeningen; het is ook te vinden bij Jacobi, Verward Nederland, II p. 81—99, en draagt m. i. de onmiskenbare teekenen van een valsch stuk te zijn, gesmeed om de Patriotsche regenten, speciaal de Hollandsche, in den haat te brengen. Vgl. ook Harris II, p. 237.

ander vertrek opwagten over eene missive van Gecommitteerde Raden, den morgen van dien dag aan de Heeren van Vlissingen en Veere geschreven, met patent voor een gedeelte van beider guarnisoenen, daags te voren door de Heeren van Middelburg (zo ik wel onderrigt ben) op propositie van de Heeren van de zogenaamde Patriottische zijde genomen, tegen den zin van het grootste gedeelte der Heeren die de bewuste acte onderteekent hebben, van Gecommitteerde Raden verzogt en door alle de leeden van dat collegie geaccordeert, hoewel zulks te voren in een zoortgelijke gelegenheid aan de Heeren van Zierikzee was gewijgerd. Gemelde Commissie betoonde zig huijverig om een gedeelte van deszelfs guarnisoen af te staan, dog te gelijk genegen om daerover met Heeren van Vlissingen te confereeren en bereid, om als die daartoe konden verstaan, zulks insgelijks te doen, weshalven zij nog van daar na Vlissingen reden, met dat gevolg dat s'Maandags daeraan des morgens om 9 uuren 100 man, ni fallor, van Vlissingen en 60 man van Veere is binnengetrokken en dien morgen onder eed genomen. Na dit point erinnerde de Raadpensionaris de leeden de wijze, waerop de Heeren van Vlissingen in derzelver advis, den 19 Februari [1]) ter Staatsvergadering ingebragt en naderhand met den druk gemeen gemaakt (zoals het hiernevens gevoegt is sub N° 10 [2])) de teekening van de meergemelde acte hadden geconsidereert, hetgeen ter wegneming van alle hatelijke verdenkingen van deze zijde behoorde gerescontreert te worden bij wegen van eene remonstrantie, waervan gemelde heer de voornaamste ingrediënten aan de leeden suppe-

1) In het handschrift is de datum opengelaten.
2) De Chalmot, XI, p. 33.

diteerde en welke zijn's bedunkens door een of twee der presente leeden, geene directe betrekking tot de Staetsvergadering hebbende, zoude behoren geteekent te worden, en wel nominatim door mij en den heer van den Brande of den heer Steengracht of door de 3 of 4 leeden tot de geheime correspondentie gecommitteert. Zommige waren met mij van gedagten, dat zulks beter zoude geschieden door 2 of meer Heeren van Middelburg; ik adviseerde daertoe des te meer, omdat die Heeren, die aldaar directie gehouden hadden in de teekening der acte en tegengehouden hadden, dat zulks door de overige leeden niet was geschied, waerop de Heeren van Vlissingen het meest hunnen aandagt gevestigt hadden en hetgeen ook aanliep tegens mijn meermaal geadviseerde op dat point, best zelve de verantwoording daervan konden op zig neemen, terwijl ik mij ook op dat meermaal door mij geadviseerde beriep en mij daerom van de tekening excuseerde; dan zulks konde geen ingang vinden, waerom ik proponeerde om ze door alle de leeden, die de primitive aanleggers dezer besognes en onderteekenaars der acte waren geweest, als zodanige te doen gezamentlijk onderteekenen in diezelfde order als ze de acte getekent hadden en dus voor deze zaak ridderlijk uijt te komen, hetgeen geamplecteert en besloten wierd, den heer Raedpensionaris en de heer W. van Citters, die absent was, alleen uytgezondert. Daags daar(na) zijnde Zondag is diensvolgens gemelde remonstrantie door mij en vervolgens door de verdere bovengemelden Heer(en) bekragtigt en des Maandagsmorgens ter Staatsvergadering ingelevert, hebbende alle de leeden daervan copy gevraagt en dezelve dienonvermindert aen een commissoriaal besogne gerenvoieert; in onse bijeenkomst was besloten, dezelve in 't geheel met de primitive acte en met de namen van de evengemelde onder-

teekenaars met den druk gemeen te maken (zoals dezelve hiernevens te vinden is n° 11 [1])).

Ik mag bij deze gelegenheid niet voorbijgaan te vermelden de advisen der Heeren van Zierikzee over de thans zweevende politique zaken, zoals dezelve te vinden zijn in de Hollandsche Historische Courant van Dingsdag den 6 Maart n° 28 gequoteerd n° 12 [2]), nog ook de heylzame waarschouwing der Heeren van Middelburg nopens het vieren van den 8 Maart aanstaande geboortedag van Zijne Doorl. H., te vinden in de Middelburgsche Courant van den 8 Maart n° 29 [3]), die van die goede uytwerking is geweest dat het menigvuldig schieten met de geweeren, in gemelde publicatie verboden en die een geruijmen tijd al vrij sterk had in zwang gegaan, zeer wijnig of niet meer wierd gehoord, en tot op het ogenblik dat ik dit schrijf (des avonds 7 uuren van den gemelden 8 Maart) is er niet alleen eene meer dan gewone stilte in de stad waargenomen, maar zelfs, niettegenstaande het marktdag was, waren er bijna geen landzaten (welke men met de Arnemuijdsche ingezetene het meest voor verdagt hield) in de stad gezien geweest; het wijn- en bier-comptoir was gesloten gebleven en alle de scheepen hadden gevlagt, except de Dortenaars, Zierikzeenaars en Tholenaars.

---

1) De Chalmot, XI, p. 45.
2) De Chalmot XI, p. 66, 70. Vreede, III, 226.
3) Ook in de N.N. Jaerboeken 1787, p. 536. De publicatie is van 6 Maart.

HET OORSPRONKELIJKE HANDSCHRIFT VAN GELDENHAUERS ITINERARIUM,

MEDEGEDEELD DOOR

DR. J. PRINSEN JLZ.

Kort na mijn *Collectanea van Geldenhauer* verscheen het *Verslag van de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag* over 1900. Uit dit *Verslag* (p. 23) bleek mij, dat in den loop van genoemd jaar door de bibliotheek is aangekocht het oorspronkelijk handschrift van Geldenhauers *Itinerarium*, reeds vroeger door Janssen uitgegeven en door mij, vermeerderd met een paar aanteekeningen over ketters, naar de copie-Nijhoff herdrukt.

Ik heb bedoeld handschrift onmiddellijk onderzocht en kwam tot de conclusie, dat er niets in voorkomt, waardoor de beteekenis van het door mij op p. 78—82 van de *Collectanea* uitgegevene eenigszins gewijzigd wordt. Het in het *Verslag* bedoelde handschrift is dus het *Itinerarium* plus eenige regels over kettervervolging. Janssen maakte alleen een paar willekeurige veranderingen van geen belang en las hier en daar verkeerd. 't Voornaamste is dit:

p. 78, r. 6. v. o. moet *Holtlandiae* zijn.

p. 79, r. 2. v. b. *consistoriales (ut vocantur) Trajectenses;* voor *homicidio* stond eerst *tragoediae.*

r. 5. v. b. voor *corruptores* stond eerst *sectatores.*

r. 11. v. o. *Wisenum.*

r. 7. v. o. *Meppenum.*

p. 80, r. 7. v. o. *Verbum Domini* voor *Evangelium.*

p. 81, r. 3. v. o. *seminecem.*

Het handschrift bevat slechts één vel, aan beide kanten door Geldenhauer zelf beschreven. De afmetingen zijn 31 × $22^1/_2$; er is geen watermerk. 't Papier komt dus niet overeen met een der bladen uit het Brusselsch handschrift. Het opschrift „Ex adversariis Gerhardi Noviomagi" ontbreekt [1]. 't Is dus wel het waarschijnlijkst, dat dit vel oorspronkelijk behoorde bij het handschrift, dat indertijd in het bezit was van Scriverius en thans te Brussel berust, en dat het, toen dit handschrift in de vorige eeuw gebonden en bijgeplakt werd, door Janssen is achtergehouden, voor welke daad als motief heeft kunnen dienen, dat 't het *eenige* document was tusschen de jaren 1522 en 1528. Wat er misschien verder voor deze periode door Geldenhauer was verzameld, kan behoord hebben tot de stukken, die Scriverius aanduidde als „a lavernione nescio quo sublatae".

---

1) Zie Collectanea p. 78 en de Inleiding p. XXIV.

UITGAVEN

VAN HET

HISTORISCH GENOOTSCHAP TE UTRECHT.

KRONIJK. 1846—1875.

2e jaargang.(*)	ƒ (5.—)	1.50.	17e jaargang	ƒ (5.80)	1.50.
3e jaargang	- (2.70)	1.50.	18e jaargang	- (6.60)	1.50.
4e jaargang	- (3.70)	2.50.	19e jaargang	- (7.40)	2.—.
5e jaargang	- (6.—)	2.50.	20e jaargang	- (7.20)	2.—.
6e jaargang	- (6.—)	2.—.	21e jaargang	- (7.60)	2.—.
7e jaargang	- (6.40)	3.—.	22e jaargang	- (7.20)	2.—.
8e jaargang	- (5.80)	3.—.	23e jaargang	- (9.20)	2.50.
9e jaargang	- (6.80)	3.—.	24e jaargang	- (9.40)	2.50.
10e jaargang	- (6.80)	3.—.	25e jaargang	-(10.70)	3.—.
11e jaargang	- (3.20)	1.—.	26e jaargang	- (8.00)	2.50.
12e jaargang	- (3.60)	1.—.	27e jaargang	- (8.20)	2.50.
13e jaargang	- (4.80)	1.50.	28e jaargang	- (6.20)	2.50.
14e jaargang	- (5.10)	1.50.	29e jaargang	- (8.30)	2.50.
15e jaargang	- (4.60)	1.50.	30e jaargang	-(10.30)	3.—.
16e jaargang	- (5.40)	1.50.	31e jaargang	- (8.40)	2.50.

BERIGTEN. 1846—1863.

1e deel. 1e stuk.	ƒ(3.40)	1.50.	4e deel. 2e stuk.	ƒ (2.50)	1.50.
1e deel. 2e stuk.	- (2.20)	1.50.	5e deel. 1e stuk.	- (3.20)	1.50.
2e deel. 1e stuk.	- (2.20)	1.50.	5e deel. 2e stuk.	- (2.50)	1.—.
2e deel. 2e stuk.	- (3.80)	3.80.	6e deel. 1e stuk.	- (2.50)	1.—.
3e deel. 1e stuk.	- (3.—)	1.50.	6e deel. 2e stuk.	- (2.10)	1.—.
3e deel. 2e stuk.	- (3.—)	1.50.	7e deel. 1e stuk.	- (5.50)	1.50.
4e deel. 1e stuk.	- (3.—)	2.—.	7e deel. 2e stuk.	- (6.50)	2.50.

CODEX DIPLOMATICUS.

EERSTE SERIE. (IN 4°.) 1848. 1 deel. M. 9.60 ƒ 5.20.

TWEEDE SERIE. (IN 8°.) 1852—1863.

1e deel. 1e afd.	ƒ (3.75)	2.50.	3e deel. 2e afd.	ƒ (3.40)	1.50
1e deel. 2e afd.	- (3.10)	2.50.	4e deel. 1e afd.	- (3.10)	1.50.
2e deel. 1e afd.	- (6.20)	3.50.	4e deel. 2e afd.	- (5.20)	1.50.
2e deel. 2e afd.	- (3.20)	2.—.	5e deel . . .	-(12.00)	4.—.
3e deel. 1e afd.	- (6.50)	2.—.	6e deel	- (1.20)	1.—.

(*) De eerste jaargang is niet in druk verschenen.

BIJDRAGEN EN MEDEDEELINGEN. 1878—1898.

1e deel	*f* (5.20)	2.50.
2e deel	- (5.20)	2.50.
3e deel	- (5.20)	2.50.
4e deel	- (8.80)	4.—.
5e deel	- (5.40)	3.—.
6e deel	*f*	6.—.
7e deel	-	5.—.
8e deel	-	3.60.
9e deel	-	6.10.
10e deel	-	5.80.
11e deel	-	6.60.
12e deel	*f*	4.10.
13e deel	-	5.—.
14e deel	-	3.80.
15e deel	-	4.90.
16e deel	-	4.75.
17e deel	-	4.—.
18e deel	-	5.75.
19e deel	-	5.25.
20e deel	-	3.25.
21e deel	-	4.50.
22e deel	-	4.90.

REGISTER op de Kronijk van 1846—1854. 1857. *f* (5.80) 1.50.

REGISTER op de onderwerpen, behandeld in de Kronijk, de Berigten en den Codex diplomaticus (1877). . . . . - (1.80) 1.50.

WERKEN.

NIEUWE SERIE.

1. Annales Egmundani . . . . *f* (1.20) 1.—.
2. Verbaal van de ambassade naar Engeland. 1685 . . . . - (1.80) 1.—.
3. Memoriën van Roger Williams . . . . . - (2.10) 1.—.
4. Kronijken van Emo en Menko . . . . . - (3.70) 1.50.
5. HORTENSIUS, Opkomst en ondergang van Naarden . . . . - (4.50) 1.50.
6. Kronijk van Holland van den Clerc uten laghen landen bi der see . . . . - (2.30) 1.—.
7. Kronijk v. Eggerik Egges Phebens. 1565-1594 - (2.40) 1.—.
8. VERWIJS, De oorlogen van Albrecht van Beieren met de Friezen . . . . - (9.80) 2.50.
9. Verbaal van de ambassade naar Denemarken, enz. 1625 . . . . - (2.30) 1.—.
10. Verbaal v. d. ambassade n. Engeland. 1625 . - (1.90) 1.—.
11. Brieven van J. Wtenbogaert. I. (1584-1618) - (4.00) 1.50.
12. Brieven v. J. Wtenbogaert II 1. (1618-1621) - (2.80) 1.—.
13. Memorials of P. P. J. Quint Ondaatje. . . - (4.00) 1.50.
14. Verhooren van Hugo de Groot . . . . . - (4.80) 2.—.
15. Brieven v. J. Wtenbogaert. II 2. (1621-1626) - (5.50) 2.—.
16. Memoriën van Cornelis Pieterszoon Hooft. - (4.90) 2.—.
17. Brieven v. J. Wtenbogaert. III 1. (1626-1627) - (6.50) 2.—.

18.	Onderzoek omtrent de Middelburgsche beroerten van 1566 en 1567.	*f* (3.40)	1.50.
19.	Brieven v. J. Wtenbogaert. III 2. (1628-1629)	- (8.20)	2.50.
20.	Brieven v. Joh. Wtenbogaert. III 3. (1630).	- (6.10)	2.—.
21.	De rekeningen der grafelijkheid van Holland. I.	- (5.80)	2.50.
22.	Brieven v. J. Wtenbogaert. III 4. (1631-1644)	- (4.50)	1.50.
23.	Journaal van Constantijn Huygens den zoon. 1688—1696 I.	- (6.70)	6.70.
24.	De rekeningen der grafelijkheid van Holland. II.	- (7.20)	2.50.
25.	Journaal van Constantijn Huygens den zoon. 1688—1696. II.	- (7.90)	7.90.
26.	De rekeningen der grafelijkheid van Holland. III.	- (6.20)	2.50.
27.	Brieven van en aan J. D. van der Capellen van de Poll	-(10.80)	3.—.
27*b*.	Brieven van en aan J. D. van der Capellen van de Poll. (Aanhangsel.).	- (1.40)	1.—.
28.	Bomelius, Bellum Trajectinum	- (1.40)	1.—.
29.	De rekeningen der grafelijkheid van Zeeland. I.	- (6.80)	3.—.
30.	De rekeningen der grafelijkheid van Zeeland. II.	- (5.30)	3.—.
31.	Muller, Lijst van Noord-Nederlandsche kronijken	- (1.40)	1.—.
32.	Journalen van Constantijn Huygens den zoon. 1673—1678	- (3.50)	3.50.
33.	Négociations de D'Avaux à la cour de Suède. 1693—1698. I.	- (8.00)	2.50.
34.	Négociations de D'Avaux. II.	- (5.40)	2.—.
35.	Négociations de D'Avaux. III 1.	- (5.60)	2.—.
36.	Négociations de D'Avaux. III 2.	- (3.90)	1.50.
37.	Brieven van Lionello en Suriano en verslag van Trevisano aan den Senaat van Venetië. 1616—1620	- (6.10)	3.50.
38.	Brieven aan R. M. van Goens. I.	- (6.60)	3.50.
39.	Dagverhaal van Jan van Riebeek. I. (1652-1655).	- (7.80)	7.80.
40.	Rijmkroniek van Melis Stoke. I.	- (5.00)	2.50.
41.	De geschillen over de afdanking van het krijgsvolk. 1649—1650	- (5.40)	2.50.
42.	Rijmkroniek van Melis Stoke. II.	- (4.80)	2.50.

43.	Brieven aan R. M. van Goens. II. . .	*f* (4.60)	1.50.
44.	Brieven van Jhr. Arend van Dorp. I. . .	- (6.60)	3.—.
45.	Memorien v. Mr. D. v. Bleyswijk. 1734—1755	- (4.50)	3.—.
46.	Journalen van Constantijn Huygens den zoon. 1680—1682.	- (2.20)	2.20.
47.	Correspondentie van Lodewijk van Nassau	- (2.90)	2.90.
48.	Kroniek van Sicke Benninge	- (2.40)	2.40.
49.	Narracio de Groninghe, de Thrente et de Covordia.	- (2.10)	2.10.
50.	Brieven van Jhr. Arend van Dorp. II. . .	- (7.80)	2.50.
51.	Documents concernant les relations entre le duc d'Anjou et les Pays-Bas. I. (1576-1578).	-	6.80.
52.	Resolutiën van de vroedschap van Utrecht betreffende de akademie. 1632— 1812 . . .	-	7.—.
53.	De registers en rekeningen van het bisdom Utrecht. 1325—1336. I.	-	7.30.
54.	De registers en rekeningen van het bisdom Utrecht. 1325—1336. II.	-	8.—.
55.	Documents concernant les relations entre le duc d'Anjou et les Pays-Bas. II. (1578-1579)	-	6.25.
56.	Brieven aan R. M. van Goens. III	-	3.—.
57.	Documents concernant les relations entre le duc d'Anjou et les Pays-Bas. III. (1579-1581)	-	8.90.
58.	Dagverhaal v. Jan v. Riebeek. II. (1656-1658)	-	8.—.
59.	Dagverhaal v. Jan v. Riebeek. III. (1659-1662)	-	8.—.
60.	Documents concernant les relations entre le duc d'Anjou et les Pays-Bas. IV. (1581-1583).	-	4.50.
61.	Documents concernant les relations entre le duc d'Anjou et les Pays-Bas. V. (1583-1584).	-	8.50.

DERDE SERIE.

1.	Fr. Dusseldorp, Annales. 1566—1616 . .	-	7.50.
2.	De oudste stadsrekeningen van Dordrecht. 1284—1424.	-	2.40.
3.	Het oudste cartularium van het sticht Utrecht	-	4.60.
4.	Brieven van Willem V aan Van Lijnden van Blitterswijk	-	3.50.
5.	Lettres de Pierre de Groot à Abraham de Wicquefort. 1668—1674	-	5.25.
6.	Rekeningen van de gilden van Dordrecht. 1438—1600	-	2.80.

7. H. Bontemantel, De regeeringe van Amsterdam. 1653—1672. I. . . . . . ƒ 5.50.

8. H. Bontemantel, De regeeringe van Amsterdam. 1653—1672. II. . . . . . - 6.—.

9. Rekeningen d. stad Groningen u. d. 16e eeuw. - 4.—.

10. Briefwisseling tusschen de gebroeders Van der Goes. 1659—1673. I. . . . . - 6.—.

12. Diarium Everardi Bronchorstii. 1591—1627. - 2.40.

14. Gedenkschriften van Gijsbert Jan van Hardenbroek. 1747—1780. I. . . . . - 6.50.

16. Collectanea van Gerardus Geldenhauer Noviomagus. . . . . - 3.75.

Abraham de Wicquefort, Histoire des Provinces-Unies des Païs-Bas. 4 vol. . . . . - 26.—.

Bullarium Trajectense. 2 tom. . . . . - 24.—.

Verslag van de algemeene vergadering der leden op 16 April 1895 . . . . - 0.60.

Verslag van de algemeene vergadering der leden op 20 April 1897 . . . . - 0.90.

Bepalingen over de uitgave van handschriften. . . - 0.25.

Bepalingen over het uitgeven van handschriften, betrekking hebbende op de nieuwe geschiedenis . - 0.20.

Catalogus der boekerij van het Historisch Genootschap. 3e uitgave. (1872) . . . . - 1.60.

1e Supplement op den Catalogus der boekerij van het Historisch Genootschap (1882) . . . . . . - 1.10.

2e Supplement op den Catalogus der boekerij van het Historisch Genootschap (1895) . . . . . - 2.10.

UITGAVEN

VAN HET

HISTORISCH GENOOTSCHAP TE UTRECHT [1].

Lijst van Noord-Nederlandsche kronijken, met opgave van bestaande handschriften en litteratuur. Door S. Muller Fz. 1880 . . . . *f* (1.40) 1.—.

Volledige lijst van alle Noord-Nederlandsche kronijken en wegwijzer door de bestaande handschriften van uitgegevene en onuitgegevene kronijken.

Annales Egmundani. 1863. . . . . . *f* (1.20) 1.—.

Oudste bron voor de geschiedenis van het graafschap Holland.

Rijmkroniek van Melis Stoke. Uitgegeven door W. G. Brill 2 deelen. 1885 . . . . *f* (9.80) 5.—.

Belangrijk verhaal van een grafelijken klerk omtrent de geschiedenis van de laatste tijden van het Hollandsche en het optreden van het Henegouwsche huis.

Kronijk van Holland van een ongenoemden geestelijke (gewoonlijk genaamd Kronijk van den Clerc uten laghen landen bi der see). 1867 . . . . . *f* (2.30) 1.—.

Kronijk, waarvan de tekst nauw verwant is aan de Hollandsche vertaling der belangrijke kronijk van Beka.

Henricus Bomelius, Bellum Trajectinum. 1878. *f* (1.40) 1.—.

Verhaal van de gebeurtenissen, die aan de annexatie van het sticht Utrecht door Karel V voorafgingen.

Kronijken van Emo en Menko Uitgegeven door Feith en Acker Stratingh. 1866 . . . . . *f* (3.70) 1.50.

Belangrijkste bron voor de oudste geschiedenis van Friesland, vooral voor de sociale historie.

Quedam narracio de Groninghe, de Thrente, de Covordia et de diversis aliis sub diversis episcopis Trajectensibus. Uitgegeven door C. Pijnacker Hordijk 1888. *f* (2.10) 2.10.

Belangrijk voor de geschiedenis van Groningen en Drente in de 12e en 13e eeuw. Uitgaaf volgens een handschrift, dat aan de uitgevers der Monumenta Germaniae onbekend is gebleven.

---

1) Deze inhoudsopgave der uitgaven van het genootschap bedoelt alleen den hoofdinhoud, niet den volledigen inhoud der werken te vermelden.

De kroniek van Sicke Benninge. 1e en 2e deel (kroniek van Van Lemego) Uitgegeven en met kritische aanteekeningen voorzien door J. A. Feith; met eene inleiding van P. J. Blok. 1887. . . . . *f* (2.40) 2.40.

Verhaal van een hooggeplaatst getuige van de gebeurtenissen te Groningen in de 15e en het begin der 16e eeuw, hier voor het eerst op betrouwbare wijze uitgegeven. Ook de hier overgenomene kroniek van Lemego over de 15e eeuw is het werk van een tijdgenoot.

Het oudste cartularium van het sticht Utrecht. Uitgegeven door S. Muller Fz. 1892. . . . . . *f* 4.60.

Bevat alle keizeroorkonden van het sticht Utrecht en alle andere giftbrieven uit de oudste tijden van het bisdom.

Bullarium Trajectense. Romanorum Pontificum diplomata usque ad Urbanum Papam VI in veterem episcopatum Trajectensem destinata. Edidit Gisb. Brom. 2 tomi. 1891, 92 . . . . *f* 24.—.

Volledige verzameling van de in het pauselijk archief aanwezige oorkonden, betrekking hebbende op het bisdom Utrecht.

De rekeningen der grafelijkheid van Holland onder het Henegouwsche huis. Uitgegeven door H. G. Hamaker. 3 deelen. 1875—78 . . . . *f* (19.20) 7.50.

De rekeningen der grafelijkheid van Zeeland onder het Henegouwsche Huis. Uitgegeven door H. G. Hamaker. 2 deelen. 1879, 80 . . . . *f* (12.10) 6.—.

Oudst bewaarde rekeningen van de Hollandsche graven, overrijk aan bizonderheden betreffende de geographische, administratieve en sociale toestanden van Holland in de veertiende eeuw.

De registers en rekeningen van het bisdom Utrecht. 1325—1336. Uitgegeven door S. Muller Fz. 2 deelen. 1889, 91. *f* 15.30.

Eenige bron voor de kennis van de administratie van het bisdom Utrecht in het begin van de veertiende eeuw.

De oudste stadsrekeningen van Dordrecht. 1284—1424. Uitgegeven door C. M. Dozy. 1891 . . . . *f* 2.40.

Bevat o. a. de eenige stadsrekeningen uit de dertiende eeuw, die in Nederland bewaard zijn.

Rekeningen van de gilden van Dordrecht. 1438—1600. Uitgegeven door J. C. Overvoorde. 1894 . . *f* 2.80.

Eenige bewaarde middeleeuwsche rekeningen van Nederlandsche gilden, van belang voor de kennis van de inrichting dezer corporaties.

Rekeningen der stad Groningen uit de 16e eeuw. Uitgegeven door P. J. Blok 1896 . . . . . . *f* 4.—.
Geven een volledig overzicht van de administratie der stad Groningen in de eerste helft der zestiende eeuw.

E. Verwijs, De oorlogen van hertog Albrecht van Beieren met de Friezen in de laatste jaren der XIVe eeuw. 1869 . . . . *f* (9.80) 2.50.
Bewerking van deze belangrijke episode der Nederlandsche geschiedenis, voornamelijk getrokken uit de grafelijkheidsrekeningen van Holland.

G. Geldenhauer Noviomagus, Collectanea. Uitgegeven door J. Prinsen J.Lz. 1901 . . . . *f* 3.75.
Aanteekeningen en opstellen van den bekenden humanist, belangrijk voor de kennis van zijn tijd, vooral voor de geschiedenis der hervorming en voor de gebeurtenissen in het bisdom Utrecht.

Onderzoek van 's Konings wege ingesteld omtrent de Middelburgsche beroerten van 1566 en 1567. Uitgegeven door J. Van Vloten. 1873 . . . . . *f* (3.40) 1.50.
Zeer belangrijke bron voor de geschiedenis van de hagepreeken, den beeldenstorm en het eerste gewapende verzet tegen de Spanjaarden in Zeeland.

Correspondentie van en betreffende Lodewijk van Nassau en andere onuitgegeven documenten. Verzameld door P. J. Blok. 1887 . . . . *f* (2.90) 2.90.
Bevat o. a. de onuitgegeven apologie van Lodewijk, de rechterhand van zijn broeder prins Willem van Oranje, en eene correspondentie betreffende zijne onderhandelingen met het Fransche hof.

Hortensius, Over de opkomst en den ondergang van Naarden. Uitgegeven door Peerlkamp en A. Perk. 1866. . . . . *f* (4.50) 1.50.
Dit geschrift van Lambertus Hortensius, rector der Latijnsche school te Naarden, is vooral merkwaardig om de mededeelingen over het begin van den 80-jarigen oorlog en het uitvoerig verhaal van het uitmoorden van Naarden door de Spanjaarden (1572).

Memoriën van Roger Williams. Uitgegeven door J. T. Bodel Nyenhuis. 1864 . . . . . . *f* (2.10) 1.—.
Merkwaardig voor de oorlogsgeschiedenis der jaren 1572—1574; de schrijver was ooggetuige der gebeurtenissen in de eerste jaren van den opstand tegen Spanje.

Brieven en onuitgegeven stukken van Jonkheer Arend van Dorp, heer van Maasdam. Uitgegeven door J. B. J. N. ridder De van der Schueren. 2 deelen. 1887, 88. *f* (14.40) 5.50.
Papieren van een handlanger van prins Willem I, belangrijk voor de intieme geschiedenis van den opstand tegen Spanje.

Documents concernant les relations entre le duc d'Anjou et les Pays-Bas. (1576—1584.) Publiés par P. L. Muller et Alph. Diegerick. Tome I—V (1576—Juin 1584). 1889, 90 . . . . *f* 34.95.

Volledige bronnenuitgave betreffende de tusschenkomst van den hertog van Anjou, broeder van Hendrik III, in de zaken van den Nederlandschen opstand en de aanneming van de souvereiniteit over de Nederlandsche gewesten.

Kronijk van Eggerik Egges Phebens. 1565—1594. Uitgegeven door H. O. Feith 1867. . . *f* (2.40) 1.—.

Groningsche kronijk van een onpartijdigen hervormingsgezinde, bron van Emmius.

Uittreksel uit Francisci Dusseldorpii Annales. 1566—1616. Uitgegeven door R. Fruin. 1894 . . . . . *f* 7.50.

De geschiedenis van den opstand, door een katholiek tijdgenoot geschreven.

Diarium Everardi Bronchorstii sive Adversaria omnium quae gesta sunt in academia Leidensi, 1591—1627. Uitgegeven door J. C. Van Slee. 1898. . . *f* 2.40.

Curieuse aanteekeningen over het onderwijs en het leven aan de Leidsche academie.

Brieven van Lionello en Suriano uit Den Haag aan Doge en Senaat van Venetië in 1616—1618, benevens Verslag van Trevisano betreffende zijne zending naar Holland in 1620. 1883 . . . . *f* (6.10) 3.50.

Merkwaardige brieven van de bekende Venetiaansche diplomaten over de geschillen tijdens het bestand.

Memoriën en adviezen van Cornelis Pieterszoon Hooft. 1871. . . . . *f* (4.90) 2.—.

Belangrijk voor de geschiedenis van Amsterdam in de jaren 1578—1620 en voor de houding van deze stad in de godsdienstige geschillen.

Verhooren en andere bescheiden betreffende het rechtsgeding van Hugo de Groot. Uitgegeven door R. Fruin. 1871. . . . . *f* (4.80) 2.—.

Belangrijk voor de kennis van den strijd tusschen de twee groote staatspartijen in het begin van de republiek, waarbij Grotius eene belangrijke rol vervulde.

Brieven en onuitgegeven stukken van Johannes Wtenbogaert. 1584—1644. Uitgegeven door H. C. Rogge. 7 deelen. 1868/74. . . . . *f* (37.60) 12.50.

Deze correspondentie van den bekenden Remonstrantschen hofprediker van prins Maurits is in de eerste plaats belangrijk voor de geschiedenis van de kerkelijke woelingen tijdens het bestand.

Verbaal van de ambassade van Aerssen, Joachimi en Burmania naar Engeland. 1625. 1867 . . *f* (1.90) 1.—.
Bevat de onderhandeling over een verbond van onderlinge bescherming na het afspringen van het huwelijk tusschen den zoon van den Engelschen koning en eene Spaansche prinses.

Verbaal van de ambassade van Gaspar van Vosbergen bij den koning van Denemarken, den Neder-Saxischen kreits en den koning van Zweden. 1625. 1867 . *f* (2.30) 1.—.
Behelst de onderhandelingen over een verbond tegen den keizer en den koning van Spanje in het begin van den Dertigjarigen oorlog.

Resolutiën van de vroedschap van Utrecht betreffende de Academie. Uitgegeven door J. A. Wijnne en Lucie Miedema. 1888, 1900 . . . . *f* 7.—.
Met een uitvoerige inleiding over de inrichtingen van hooger onderwijs te Utrecht vóór 1636.

Abraham de Wicquefort, Histoire des Provinces-Unies des Païs-Bas, depuis le parfait establissement de cet estat par la paix de Munster. 4 volumes. I. 1861. II. 1864. III. 1866. IV. 1874 . . . . *f* 26.—.
De beste gelijktijdige geschiedenis van de Nederlanden in de tweede helft der zeventiende eeuw door een diplomatiek agent.

De geschillen over de afdanking van het krijgsvolk in de Vereenigde Nederlanden in de jaren 1649 en 1650. Toegelicht door J. A. Wijnne. 1885. . *f* (5.40) 2.50.
De bekende geschillen van het jaar 1650 worden hier toegelicht uit onbekende stukken uit het Huis-archief van H. M. de Koningin.

Dagverhaal van Jan van Riebeek, commandeur aan de Kaap de Goede Hoop. 1652—1662. 3 deelen. 1884—93. *f* 23.80.
Merkwaardig verhaal van den stichter der Kaapkolonie omtrent de geschiedenis van deze kolonie.

H. Bontemantel, De regeeringe van Amsterdam, soo in 't civiel als crimineel en militaire. 1653—1672. Uitgegeven door G. W. Kernkamp. 2 deelen. 1897. *f* 11.50.
Gedenkschriften van een Amsterdamsch regent uit den tijd van Jan De Witt, belangrijk voor de kennis van de regeering en de regeeringsintriges van Amsterdam.

Lettres de Pierre de Groot à Abraham de Wicquefort. 1668—1674. Publiées par F. J. L. Krämer. 1894. *f* 5.25.
Brieven van P. De Groot, den zoon van Hugo De Groot, voornamelijk loopende over de Keulsche vredeshandeling in 1673.

Journalen van Constantijn Huygens den zoon. 1673—1678. 1881 . . . . *f* (3.50) 3.50.

Journalen van Constantijn Huygens den zoon. 1680—1682 en 1649—1650. 1888. . . . . *f* (2.20) 2.20.

Journaal van Constantijn Huygens den zoon. 1688—1696. 2 deelen. 1876 . . . . *f* (14.60). 14.60.

Journalen van den secretaris van Willem III, hoogst belangrijk voor de kennis van personen en de zedengeschiedenis van de laatste helft der zeventiende eeuw.

Verbaal van de buitengewone ambassade naar Engeland in 1685. 1863 . . . . *f* (1.80) 1.—.

Gewichtig voor de kennis van de verhouding der republiek tot koning Jakob II na diens troonsbestijging en den opstand van Monmouth en zijne aanhangers.

Négociations du comte D'Avaux, ambassadeur à la cour de Suède, pendant les années 1693, 1697, 1698. Publiées par J. A. Wijnne. 4 volumes. 1882, 83 . *f* (22.90) 8.—.

Belangrijk voor de geschiedenis van de diplomatieke betrekkingen der mogendheden ten tijde van den Negenjarigen oorlog.

Memorien van Mr. Diderik van Bleyswijk, burgemeester van Gorinchem. 1734—1755. Uitgegeven door Theod. Jorissen. 1887 . . . . *f* (4.50) 3.—.

Belangrijk voor de geschiedenis van de familieregeering en de regentenintriges in de steden van Holland.

Gedenkschriften van Gijsbert Jan van Hardenbroek, 1747—1780. I. Uitgegeven door F. J. L. Krämer. 1901. *f* 6.50.

Dagboek van een hooggeplaatst edelman, aan het hof der stadhouders verkeerende en dagelijks met alle invloedrijke personen omgaande.

Brieven van en aan Joan Derck van der Capellen van de Poll. Uitgegeven door W. H. De Beaufort. Met aanhangsel door J. A. Sillem. 2 deelen. 1879. *f* (12.20) 4.—.

Brieven van den bekenden adellijken patriotschen leider, hoogst belangrijk voor de geschiedenis van de jaren 1763—1784.

Brieven aan R. M. van Goens en onuitgegeven stukken hem betreffende. 3 deelen. 1884—90. *f* (14.20) 8.—.

Belangrijk voor de autobiografie van R. M. Van Goens en voor de kennis van zijne verhouding tot de stadhouderlijke partij. Bevat bovendien eene uitgebreide correspondentie met buitenlandsche geleerden.

Brieven van prins Willem V aan baron Van Lijnden van Blitterswijk. Uitgegeven onder toezicht van F. De Bas. 1893 . . . . *f* 3.50.

Vertrouwelijke brieven van den prins aan zijn vertegenwoordiger als eerste edele in Zeeland.

Memorials and times of Peter Philip Juriaan Quint Ondaatje. By Mrs. Davies . . . . *f* (4.—) 1.50.

Biographie van den bekenden Utrechtschen patriot van 1784 en volgende jaren.

KRONIJK.

EERSTE SERIE.

Ie jaargang. (Is niet in druk verschenen.)

IIe jaargang. 1846 . . . . *f* (5.—) 1.50.
Behelst tal van bijzonderheden over historische personen, kerkelijke zaken, universiteitswezen enz. — Inventaris van brieven uit het archief der voormalige vijf kapittelen te Utrecht (1380—1513). — Kleine historische mededeelingen enz. enz.

IIIe jaargang. 1847 . . . . *f* (2.70) 1.50.
Vervolg van den inventaris der brieven uit het archief der voormalige vijf kapittelen te Utrecht (1514, 1515). — Vele wetenswaardigheden over archaeologie, genealogie, archiefwezen. — Verklaring van spreekwijzen (dialecten) en spreekwoorden enz. enz.

IVe jaargang. 1848. . . . . *f* (3.70) 2.50.
Verschillende brieven van prins Willem I, Paulus Merula (minnebrief), Wtenbogaert e. a. — Vervolg van den inventaris der 5 kapittelen (1516, 1517). — Mededeelingen over Czaar Peter en zijne vrouw e. a. — Toestand der archieven van Nijmegen, Utrecht Groningen, Dordrecht en andere steden enz. enz.

Ve jaargang. 1849. . . . . *f* (6.—) 2.50.
Inventarissen van verschillende stads-archieven. — Brieven van David van Bourgondië, Philips II, prins Willem I, Hugo De Groot, e. a. — Bijdragen tot de geschiedenis van het Nederlandsche zeewezen en krijgswezen (1618) enz. enz.

TWEEDE SERIE.

VIe jaargang. 1850 . . . . *f* (6.—) 2.—.
Inventarissen van verschillende archieven van steden, gerechten en gasthuizen. — Brieven o. a. van Adolf en Karel van Gelder (1456—1477), Christiaan II van Denemarken (1525), Karel V (1537), Philips II (1561, 67), E. Leoninus (1581), prins Willem I (1582), Maurits van Nassau (1600) e. a. — Bijzonderheden over Utrechtsche bisschoppen, hertogen van Gelre e. a.; over den vredehandel te Utrecht (1713); over aflaatgelden, papiermerken enz. enz.

VIIe jaargang. 1851 . . . . *f* (6.40) 3.—.
Inventarissen van archieven. — Academie te Franeker. — Middeleeuwsche kerkgebouwen in Friesland en Groningen. — Graftombes in Germaanschen smaak en in dien der Renaissance. — Tien brieven betreffende de Geldersche aangelegenheden in 1535—1537. — Brieven van bekende personen; genealogiën enz. enz.

VIIIe jaargang 1852 . . . . *f* (6.80) 3.—.
Reproductie van den „Almanach nae den nieuwen ende ouden stijl. Opt Jaer ons Heeren M.D.XCVIII", in 12° te Delft bij

Bruyn Harmansz. — 19 brieven van Anna van Egmond aan haren broeder Maximiliaan. — Keuken-rekening van de grafelijkheid van Holland en Zeeland. 1401. — Stukken over de Oost-Indische Compagnie. — Emigreerende families uit Antwerpen naar Middelburg. 1586 enz. enz.

IXe jaargang. 1853 . . . . *f* (6.80) 3.—.
Belangrijke onderschepte Portugeesche briefwisseling. 1634. — Stukken van Jan Pietersz. Coen over den handel in Indië. 1622, 1623. — Fragmenten van oude kronieken. — Journaal, gehouden te Batavia door den directeur-generaal Ph. Zwart. 1636. — Chronologische opgave der oorkonden over de 13e en 14e eeuw in het stads-archief te Harderwijk. — Bijdragen tot de geschiedenis van het geschutwezen (1491—1528). — Brieven; genealogische mededeelingen enz. enz.

Xe jaargang. 1854 . . . . *f* (6.80) 3.—.
Uiterste wil van prins Maurits. — Eenige merkwaardige vonnissen. 1524—1645. — Handel op Perzië en de golf van Bengalen. 1633. — Stukken over de Oost-Indische Compagnie. — 109 Brieven van Maria van Nassau. 1605—1615. — Charters in het stads-archief van Harderwijk. 1402—92 enz. enz.

DERDE SERIE.

XIe jaargang. 1855. . . . . *f* (3.20) 1.—.
Betrekking tusschen de Nederlanden en Genève in 1589, 1590. — Stukken over de West-Indische Compagnie. — Geslachtswapenen en rouwborden in kerken. — Stukken betreffende de krijgsgeschiedenis. — Brieven enz. van en aan Anna Maria van Schurman. — Onuitgegeven gedichten van Const. Huygens enz. enz.

XIIe jaargang. 1856. . . . . *f* (3.60) 1.—.
Rechtstoestand in het begin der 15e eeuw. — Rechtsgebruiken in de middeneeuwen. — Eenige merkwaardige vonnissen uit den tijd der geloofsvervolging te Amsterdam in de 16e eeuw. — Bijdrage tot de geschiedenis van den bouw van den Dom te Utrecht. — Autobiographie van den gouverneur-generaal P. A. van der Parra. — Grafsteden der oudste bewoners van Denemarken enz. enz.

XIIIe jaargang. 1857. . . . . *f* (4.80) 1.50.
Oorkonden betrekkelijk den twist tusschen den bisschop van Utrecht en den heer van Wisch in 1490. — Inventaris van het stadsarchief te Oudewater. — Begiftigingen en bezittingen van het Carthuizer-convent bij Utrecht. — Charter van 1368, bevattende een overzicht van het bisdom Utrecht in 1278.

XIVe jaargang. 1858. . . . . *f* (5.10) 1.50.
Stukken betrekkelijk den oorlog met Frankrijk in 1672. — Oude doopvonten (met afbeeldingen). — Stukken betrekkelijk de hervormingsberoerten te Utrecht in 1566 en 1567. — Expeditie naar Portugal in Sept. 1657 enz. enz.

XVe jaargang. 1859. . . . . *f* (4.60) 1.50.
Brieven van prins Willem van Oranje aan zijne vrouw Anna van Egmond. — Liefdadige stichtingen te Utrecht. — Charters uit het stads-archief te Harderwijk, 14e en 15e eeuw. — Gevangenneming van Paulus Buys, 1586 enz. enz.

VIERDE SERIE.

XVIe jaargang. 1860. . . . . *f* (5.40) 1.50.
Aanteekeningen betrekkelijk het beleg van Haarlem. — Overlandreis van Indië naar Europa in 1757. — Stukken voor de geschiedenis van de jaren 1588 en 1589 enz. enz.

XVIIe jaargang. 1861. . . . . *f* (5.80) 1.50.
Stukken voor de geschiedenis der jaren 1588 en 1589. — Verdedigingswerken van de IJssel. 1672. — Brieven van Willem van Liere. — Onkosten der judicature van Oldenbarnevelt. — Onkosten der Dordsche synode enz. enz.

XVIIIe jaargang. 1861. . . . . *f* (6.60) 1.50.
Stukken voor de geschiedenis der jaren 1590 en 1591 enz. enz.

XIXe jaargang. 1863. . . . . *f* (7.40) 2.—.
Stukken voor de geschiedenis van het jaar 1592. — Wicquefort's Mémoires. — Heinrici ab Hovel Speculum Westphaliae enz. enz.

XXe jaargang. 1864. . . . . *f* (7.20) 2.—.
Stukken voor de geschiedenis der jaren 1593 en 1594. — De benoeming van graaf Johan van Nassau tot stadhouder van Gelderland. — Beschrijving van een tocht naar de bovenlanden van Banjermassing in het jaar 1790. — De bekostiging der voormalige fortificatiewerken der stad Utrecht enz. enz.

VIJFDE SERIE.

XXIe jaargang. 1865 . . . . *f* (7.60) 2.—.
Stukken voor de geschiedenis van het jaar 1595. — Thysius Leere en Order der Ned. Geref. Kerken. — Rapport faict par Monsieur de St. Aldegonde au Conseil d'Estat de sa négociation en France 1581. — Bijdrage tot de geschiedenis der gewevene en andere behangseltapijten, vooral in Denemarken enz. enz.

XXIIe jaargang. 1866 . . . . *f* (7.20) 2.—.
Stukken betreffende de onlusten binnen Utrecht in 1610. — Verbaal van de legatie van Leoninus, van Loozen, Valcke en Franckena naar Engeland in 1596. — Stukken betrekkelijk de Remonstranten enz. enz.

XXIIIe jaargang. 1867. . . . . *f* (9.20) 2.50.
Concept van eene Compagnie van assurantie en van haar octrooi. 1628, 29. — Brieven van Joh. Heinsius over den in 1632 aangeknoopten vredehandel. — Eene bijdrage tot het leven van Onno Zwier Van Haren. — Over den geest en de strekking van het Amsterdamsche patriciaat enz. enz.

XXIVe jaargang. 1868 . . . . f (9.40) 2.50.
Brieven van Maarten Harpertsz. Tromp en van Witte Corneliss. De With. — Brieven van Bilderbeck, Nederlandsch agent te Keulen, betreffende het laatste gedeelte van den Dertigjarigen oorlog. — Aegidius Daalmans, Indiaanse aanteekeningen enz. enz.

XXV jaargang. 1869 . . . . f (10.70) 3.—.
Stukken betreffende den vrijen handel op Brazilië. 1637. — Origineele brieven van H. Doedens aan Ant. Van Hilten betreffende de West-Indische Compagnie. 1641—1648. — Journaal van Joh. Van Kerkhoven, heer van Heenvliet, hofmeester van de princesroyaal, over de ziekte en den dood van prins Willem II en de kwestiën omtrent de voogdij van den jonggeboren prins. — Geheime correspondentie uit Engeland. 1659, 1660 enz. enz

ZESDE SERIE.

XXVIe jaargang. 1870. . . . . f (8.--) 2.50.
Geschillen te Nijmegen. 1617. — Het Geusen Liedboek. — Vervolging van de Remonstranten in Land en Stad van Utrecht. 1619 enz. — Eenige aanteekeningen wegens het gebeurde te Utrecht in 1786 en 1787. — Reisjournaal uit de 17e eeuw naar het Heilige Land enz. enz.

XXVIIe jaargang. 1871 . . . . f (8.20) 2.50.
Aanteekeningen betrekkelijk het gebeurde te Utrecht in 1786 en 1787. — Stukken rakende de Quadruple Alliantie. — Grondig verhaal van Amboyna. 1621. — Verhaal van eenige oorlogen in Indië. 1622 enz. enz.

XXVIIIe jaargang. 1872 . . . . f (6.20) 2.50.
Uit de papieren van eenen bewindhebber der Oost-Indische Compagnie. — Brieven van R. Hoogerbeets. — Doleantiën over misbruiken in de regeering van Friesland. 1627 enz. enz.

XXIXe jaargang. 1873 . . . . f (8.30) 2.50.
Stukken betreffende de geschiedenis van den oorlog in 1630 en eenige volgende jaren. — Reformatie van 's Hertogenbosch. 1630. — Classicale acta van Brazilië. 1636—1644. — Brieven van Willem Van Oldenbarnevelt aan Hugo De Groot. — Uit de papieren van eenen bewindhebber der Oost-Indische Compagnie. — Aanbevelingen voor scheepskapitein enz., ingekomen bij Johan De Witt. 1653—1672 enz. enz.

XXXe jaargang. 1874. . . . . . . f (10.30) 3.—.
Staat van ontvangsten en uitgaven der geestelijke goederen tot onderhoud van predikanten. 1590. — Politieke brieven uit de jaren 1784, 1785 en 1786, meerendeels van den heer Maxim. D'Yvoy. — Uit de papieren van eenen bewindhebber der Oost-Indische Compagnie. — Verhaal der gevangenschap van Oldenbarnevelt, beschreven door zijn knecht Jan Francken enz. enz.

XXXIe jaargang. 1875 . . . . f (8.40) 2.50.
Rapport der geheime staatscommissie nopens de toekomstige inrichting en huishouding van den staat. 1818. — Journaal van Splinter Helmich, soldaat en later hopman in dienst van den lande. 1572—1598. — De magistraatsbestelling te Utrecht onder de republiek. — De vorming van het Oversticht. — Brieven van prins Willem V. 1786—1793 enz. enz.

BERIGTEN.

Ie deel 1e stuk. 1846. . . . . f (3.40) 1.50.
Dodt van Flensburg over Valerius Andreas. — Visscher over Jan van Rode, vertaler der Somme le Roy. — Dodt van Flensburg over Adam en Paul van Vianen. — Utrechtsch handschrift der Snorra-Edda. — Eyck van Zuilichem, Bouw- en beeldhouwkundige voortbrengselen in ons land.

Ie deel 2e stuk. 1848. . . . . f (2.20) 1.50.
Nederlandsche handschriften in de Keizerlijke bibliotheek te Petersburg. — Asch van Wijck, Schuttengilden in Nederland.

IIe deel 1e stuk. 1849 . . . . f (2.20) 1.50.
Verblijf van Christiaan II van Denemarken in Nederland. 1521. — Beroerten te Gent onder Karel V.

IIe deel 2e stuk. 1849 . . . . f (3.80) 3.80.
Verhooren van Oldenbarnevelt.

IIIe deel 1e stuk. 1850 . . . . f (3.—) 1.50.
Geschiedenis van het geslacht Van Mathenesse. — Catalogue de documents manuscrits relatifs à l'historie de la Hollande dans les bibliothèques de Paris.

IIIe deel 2e stuk. 1851 . . . . f (3.—) 1.50.
Journaal omtrent de vredehandeling te Utrecht.

IVe deel 1e stuk. 1851 . . . . f (3.—) 2.—.
Geschiedenis van het geslacht Nyenrode.

IVe deel 2e stuk. 1851 . . . . f (2.50) 1.50.
De Upstalboom bij Aurich. — Bescheiden over het eerste tijdvak van de geschiedenis der hervorming in Utrecht. 1524—1566.

Ve deel 1e stuk. 1853 . . . . f (3.20) 1.50.
Rapport van den gouverneur generaal Loten over Makasser. — Rapport van den heer van Sommelsdijk over zijne legatie naar Venetie in 1620.

Ve deel 2e stuk. 1856 . . . . f (2.50) 1.—.
Rapport van eene reis naar het hof van Candië. 1671. — Autobiografie van den gouverneur generaal Rijklof van Goens. 1678—1681. — Memorie betreffende het eiland Ceylon door R. van Goens Jr. 1679.

VIe deel 1e stuk. 1857 . . . . *f* (2.50) 1.—.
De Wicquefort, Mémoires sur la guerre de 1672.

VIe deel 2e stuk. 1857 . . . . *f* (2.10) 1.—.
Dagelijksche aanteekeningen over het verblijf der Franschen te Utrecht in 1672 en 1673.

VIIe deel 1e stuk. 1861 . . . . *f* (5.50) 1.50.
Stukken betrekkelijk de verovering van Malakka. 1641.

VIIe deel 2e stuk. 1863 . . . . *f* (6.50) 2.50.
Verbaal van de Nederlandsche gezanten in Engeland. 1618—1619. — Rapport van het gebesoigneerde te Tunis en Algiers. 1622—1623.

CODEX DIPLOMATICUS.

EERSTE SERIE (IN 4°).

Ie deel 1e stuk. 1848 . . . . *f* (2.60) 2.60.
Oorkonden betreffende het voormalig handelsverkeer van Utrecht. — Oudste kameraarsrekeningen van Deventer. 1337—1347.

Ie deel 2e stuk . . . . *f* (2.60) 2.60.
Brieven van Leibnitz en Cuperus o. a. over den Utrechtschen vrede.

TWEEDE SERIE (IN 8°).

Ie deel 1e stuk. 1852 . . . . *f* (3.75) 2.50.
Rekening van de testamentoren van Jacoba van Beieren.

Ie deel 2e stuk. 1852 . . . . *f* (3.10) 2.50.
Lettres de Paul Choart, seigneur de Buzanval. 1600.

IIe deel 1e stuk. 1853 . . . . *f* (6.20) 3.50.
Oudste burgemeestersrekening van Middelburg. 1364. — Oudste kameraarsrekening van Utrecht. 1380. — Rekening van de bruiloft van Jan van Touraine. 1406. — Bisschoppelijke rekening van 1377.

IIe deel 2e stuk. 1853 . . . . *f* (3.20) 2.—.
Verbalen van Van Grijspere en Van Lent, commissarissen in de troubles van 1567 en 1568.

IIIe deel 1e stuk. 1855 . . . . *f* (6.50) 2.—.
Oude kroniek van Brabant.

IIIe deel 2e stuk. 1856 . . . . *f* (3.40) 1.50.
Verbaal van de gedeputeerden in Engeland tot vereeniging van de Engelsche en Nederlandsche Oost-Indische Compagniën. 1618.

IVe deel 1e stuk. 1859 . . . . *f* (3.10) 1.50.
Lettres inédites du comte de Boussu. — Oudste rekening van Antwerpen. 1324. — Rekening van Lier. 1377.

IVe deel 2e stuk 1860 . . . . *f* (5.20) 1.50.
Lettres de Marnix de St. Aldegonde et de Jean Casimir, comte Palatin. — Briefwisseling met Don Jan van Oostenrijk. 1576—1577.

V^e deel. 1860 . . . . *f* (12.—) 4.—.
Toe Boecop, Kronijk der bisschoppen van Utrecht.

VIe deel. 1863 . . . . *f* (1.20) 1.—.
Kronijken van Brabant, Holland en Vlaanderen.

BIJDRAGEN EN MEDEDEELINGEN.

I^ste deel. 1878 . . . . *f* (5.60) 2.50.
Sautijn Kluit, Utrechtsche courant. — Boele van Hensbroek, Guicciardini.

II^de deel. 1879 . . . . *f* (5.20) 2.50.
Rapport van Aubéry du Maurier. 1624.

III^de deel. 1880 . . . . *f* (5.20 2.50.
Rekeningen der Buurkerk te Utrecht, 15de eeuw. — Brieven aan den hertog van Brunswijk-Wolfenbuttel.

IV^de deel. 1881 . . . . *f* (8.80) 4.—.
Verloren van Themaat, Geschiedenis van de vicariën in de provincie Utrecht.

V^de deel. 1882 . . . . *f* (5.40) 3.—.
Staatkundige berichten uit Frankrijk. 1650—1653. — Stukken over de lichting der waardgelders te Utrecht. — Relaas van 't gepasseerde op Alsen. 1658.

VI^de deel. 1883 . . . . *f* 6.—.
Documenten voor de geschiedenis der Nederlanders in het oosten. — Steven Van der Haeghen, Avonturen. 1575—1597. — Trois arrêts du Grand conseil de Malines.

VII^de deel. 1884 . . . . *f* 5.—.
De Bas, Overgaaf der Bataafsche vloot 1795. — Verslag van Fr. Micheli. 1638. — Visitatie der kerken in het Sticht Utrecht. 1593.

VIII^ste deel. 1885 . . . . *f* 3.60.
Dagboek over 1672. — Apologie van Lodewijk van Nassau.

IX^de deel. 1886 . . . . *f* 6.10.
Stukken betreffende den strijd der bisschoppen van Utrecht met de stad Utrecht. — Stukken over den tegenstand der Utrechtsche katholieken tegen de Unie van Utrecht.

X^de deel. 1887 . . . . *f* 5.80.
Buchelius, Observationes ecclesiasticae sub presbyteratu meo. — Zending van Dirk Van Hille naar Spanje. — Onbekende kroniek van het klooster Windesheim.

XIde deel. 1889 . . . . *f* 6.60.
De Wicquefort, Mémoires sur la guerre de 1672. — Drie Briefe der Stadt Londen an die Stadt Dordrecht. 1359. — De Bye, Gedenkschrift betreffende het bewind van Oldenbarnevelt. — Drie Utrechtsche kroniekjes vóór Beka's tijd.

XIIde deel. 1890 . . . . *f* 4.10.
Politiek journaal van 1795. — Bijdragen tot de geschiedenis der Hervormde kerk te Gent. 1578—1584.

XIIIde deel. 1891 . . . . *f* 5.—.
Gedenkschrift van Don Sancho de Londono. — Vervolg op het Recueil de Hopperus.

XIVde deel. 1892 . . . . *f* 3.80.
Resolutien der Staten van Holland. 1577 en 1578. — Stadsrekeningen van Dordrecht. 1323—1399. — Reisjournaal van Jhr. Coenders van Helpen.

XVde deel. 1893 . . . . *f* 4.90.
Journaal van Const. Huygens' reis naar Venetië. 1620. — Sommaire de la forme du régime des Provinces Unies. 1647. — Memorie van den gouverneur Van der Graaff over de gebeurtenissen aan de Kaap de Goede Hoop. 1780—1806.

XVIde deel. 1894 . . . . *f* 4.75.
C. Block, Kroniek van het Regulierenklooster te Utrecht. — Buyck, Aanteekeningen over het geus worden van Amsterdam.

XVIIde deel. 1895 . . . . *f* 4.—.
L. Reael, Amsterdamsche gedenkschriften. 1542—1567. — Magistraatsverandering te Utrecht in 1618.

XVIIIde deel. 1896 . . . . *f* 5.75.
Fragment van de autobiografie van Const. Huygens. — Notulen en munimenten van het College van commercie te Amsterdam. 1663—1665. — Simon Van Leeuwen's Bedenckingen over de stadhouderlycke macht.

XIXde deel. 1897. . . . . *f* 5.25.
Mémoires de M. De B. sur la cour de Guillaume III. — Memorie van Byam over de overgave van Suriname. — Stukken over de Noordsche Compagnie.

XXste deel. 1898 . . . . *f* 3.25.
Kroniek van het Goudsche fraterhuis. — Notulen van de Patriottische partijdagen. 1783—1787. — Reisebericht des Mgr. Garampi in Holland. 1764.

XXIste deel. 1899 . . . . *f* 4.50.
Koopmansadviezen aangaande het plan tot oprichting eener Compagnie van assurantie. 1629—1635. — Opgaven omtrent inkomsten, goederen, hoorigen, dienstmannen en rechten der abdij Egmond. 1130—1161. -- Reisverhaal van Jacob van Neck. 1598—1599.

XXIIste deel. 1900 . . . . *f* 4.90.
Brieven van Sorbière over den toestand van Holland in 1660 — Het oude register van Graaf Florens. — Correspondentie tusschen Prins Maurits en Reynier Pauw. 1617—1619.

Register op de Kronijk van 1846—1854. 1857. *f* 1.50.
Minder goed bewerkt dan het latere register, doch veel uitvoeriger, daar alle voorkomende namen vermeld worden.

Register op de onderwerpen, behandeld in de Kronijk, de Berigten en den Codex diplomaticus. 1877. *f* 1.50.
Voortreffelijk register, bewerkt door Dr. P. A. Tiele; bevat alleen de onderwerpen, waarover de artikelen handelen.

Bepalingen over de uitgave van handschriften. 1894. *f* 0.25.

Bepalingen over het uitgeven van handschriften, betrekking hebbende op de nieuwe geschiedenis. 1896. *f* 0.20.
Deze regels, gedeeltelijk gesteld naar Duitsche voorschriften, worden in hoofdzaak gevolgd bij de uitgaven van het Historisch Genootschap.

Verslag van de algemeene vergadering der leden van het Historisch Genootschap ter gelegenheid van het 50-jarig bestaan van het genootschap op 16 April 1895. 1895 . . . . *f* 0.60.
Bevat o. a. een uitvoerig verslag van de rede van prof. Fruin over den veldtocht van het jaar 1572.

Verslag van de algemeene vergadering der leden van het Historisch Genootschap, op 20 April 1897. 1897. *f* 0.90.
Bevat ook de op deze vergadering gehoudene voordrachten der heeren De Beaufort, Hofstede de Groot en Muller.

Catalogus der boekerij van het Historisch Genootschap. (3e uitgave.) 1872. Met 2 supplementen dd. 1882 en 1895. 3 deelen . . . . *f* 4.80.

Bovenstaande werken zijn, voor zoover zij voorhanden zijn, voor de leden **tegen de helft van den prijs** te bekomen. Men wende zich daarvoor direct tot den uitgever JOHANNES MÜLLER te AMSTERDAM.

